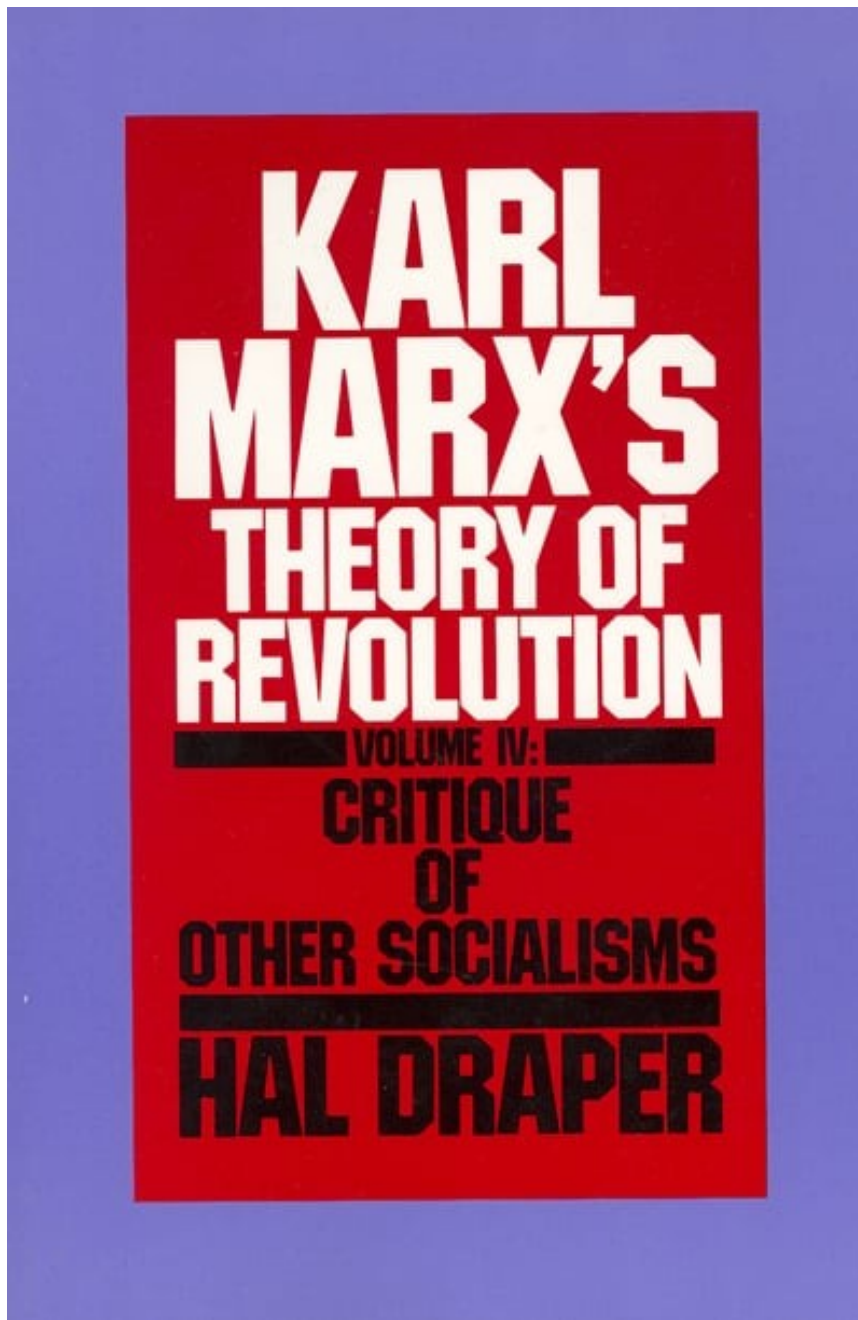

Hal Draper:
Karl Marx' revolutionsteori
Band IV
Kritik av andra socialismer

[Band IV av Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, vol I-V, New York: Monthly Review Press, 1977-2005. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Första sidan på den engelska upplagan från Monthly Review Press.

Innehållsförteckning

Förord.....	5
1. Marx och den franska revolutionen: en kompletterande not.....	6
2. ”Fylla på” kongressen i Haag: sagan enligt Hans Gerth.....	9
Kapitel 1 Om utopisk socialism.....	15
1. Betona det positiva.....	15
2. ”Vetenskaplig socialism”.....	19
3. Utopism.....	22
4. Första framställningen.....	25
5. Vad utopisk socialism betydde.....	28
Kapitel 2 Om den sentimentala socialismen.....	32
1. Vad sentimental socialism betydde.....	32
2. Den ”moderna mytologin”.....	34
3. Moral och moraliserande.....	39
4. Humanism och kärlekens kraft.....	42
Kapitel 3 Om statssocialism: den lassalleanska modellen.....	47
1. Föregångare.....	47
2. Kulten av staten.....	51
3. Patentlösningen statsbidrag.....	54
4. Statssocialism och statscesarism.....	57
5. Marx om Lassalle.....	60
6. Marx om den lassalleanska rörelsen.....	62
7. Marx’ brytning med det lassalleanska partiet.....	64
8. Lassalleanismen och enandet i Gotha.....	67
Not om nedtystandet av Marx’ kritik av Gothaprogrammet.....	70
Kapitel 4 Om statssocialism: Bismarcks modell.....	72
1. Bismarcks angrepp.....	73
2. Katedersocialisterna.....	74
3. Krisen i partiet.....	77
4. Tillbakablick: Marx om statligt ingripande.....	80
5. Om kapitalistiskt förstatligande.....	82
6. Argumentation.....	86
7. Fler konsekvenser av förstatliganden.....	87
8. Frågan vägrar att försvinna.....	91
9. Fyra belysande fall.....	94
(A) Tsaristisk ”statssocialism”.....	94
(B) ”Statssocialism” i det koloniala Java.....	94
(C) Jaurès och ”förstatligandet” av spannmålsimporten.....	95
(D) Bismarcks förslag om subventioner av ångfartyg.....	96
Kapitel 5 Om anarkismen: Proudhons modell.....	100
1. Källan av antistatlighet.....	100
2. Godwin, Stirner, Hess.....	103
3. Vattendelaren: formuleringen om det ”slutgiltiga målet”.....	109
4. Mellanspel: borgerlig anarkism.....	111
5. Anarkismens ”förklädda stat”.....	115
Kapitel 6 Om anarkismen: Bakunins modell.....	118
1. Angående ”principen om makt”.....	118

2. Engels om makt.....	122
3. Revolution och makt.....	125
4. Karaktären på bakunisternas operation.....	128
5. Analysen av bakunisternas operation.....	129
6. Karaktären på kampen med Bakunin.....	131
7. Den bakunistiska ideologin: staten.....	135
8. Bakunism: reformistisk politik.....	139
9. Bakunismen: reformistisk praktik.....	142
10. Bakunism och ”auktoritarism”.....	145
11. Den främmande ideologin.....	148
12. Epilog: myten om ”Marx anarkisten”.....	150
Kapitel 7 Om reaktionära antikapitalismer.....	154
1. Vad ”reaktionär socialism” betyder.....	154
2. Den ”feodala socialismen” och den tresidiga klasskampen.....	156
3. Triangelns tredje hörn.....	158
4. Fallet Thomas Carlyle – I.....	161
5. Fallet Thomas Carlyle – II.....	163
6. Från O’Connor till Comte.....	166
7. Fallet David Urquhart.....	170
Kapitel 8 Om boulangismen: den tredje vägens politik.....	177
1. Boulangismens politiska ursprung.....	178
2. Socialisterna och Boulanger.....	179
3. Guesdisternas linje om boulangismen.....	183
4. Paul Lafargues boulangeo-socialism.....	187
5. Engels om boulangismen.....	188
6. Engels’ ”tredje väg”.....	192
7. Internationella förvecklingar.....	195
8. Antiparlamentarism och opportunism.....	196
9. Krig och kontrarevolution.....	200
Specialnot A Lassalle och Marx: historien om en myt.....	204
1. Lassalles karaktär och personlighet.....	204
2. Fallet Hatzfeldt som karriär.....	206
3. Vänskap: fram till 1856.....	207
4. Gustav Lewys uppdrag.....	211
5. Lewys avslöjande av Lassalle.....	213
6. Vem bröt med vem?.....	215
7. Myten om skaparen.....	218
8. Engels’ fälttåg mot myten om Lassalle.....	221
9. Bernstein/Engels’ kritik av Lassalle.....	223
Specialnot B Bakunin och Internationalen: en ”frihetlig” saga.....	227
1. Inledande överväganden.....	227
2. Bakunins första operation för att ta över.....	230
3. Första rondan i Basel.....	231
1. Generalrådets maktbefogenheter.....	232
2. Resolutionen om jordkollektivisering.....	232
3. Direkt lagstiftning.....	233
4. Avskaffa arvsrätten.....	233
4. Bakunins förstörande klick: den hemliga Alliansen.....	234

5. Bakunin förklarar krig.....	237
6. Bakunins splittringskampanj.....	239
7. Rasism och splittrarnas kampanj.....	243
8. Bakunins politiska pogrom 1872.....	246
9. Den stora förtalskampanjen.....	248
10. Lögnernas förkämpe.....	250
Not om A Lehning.....	253
Specialnot C Det egendomliga fallet Franz Mehring.....	254
1. Mehrings omväg till marxismen.....	254
2. Sonneman-affären.....	256
3. Dagen efter.....	257
4. 1882 – ett år av förändring.....	258
5. Sista hållplatsen.....	259
6. Mehring som vänsteranhängare.....	260
7. Mehrings Marx-biografi och dispyten med Kautsky 1913.....	261

Förord

Detta band, *KMR 4*, ägnas åt en viktig del av varje genomgång av Marx' åsikter, nämligen hans kritik av alternativa teorier och rörelser: socialistiska åsikter och teorier som fördes fram av andra under hans aktiva år. Det verkliga innehållet i varje tankegång klargörs inte bara genom vad den säger att den är, utan också av vad den säger att den *inte* är: vad den skiljer sig från; vad den förnekar eller avvisar; vad den ställer sig i motsats till och hur den kritiserar det; och även vad den accepterar från andras bidrag. Alla tänkare måste i själva verket utgå från denna punkt. Det ämne de för på tal är inget oskrivet blad, deras eget tänkande måste gå igenom en läroperiod.

En hel del uppmärksamhet har faktiskt redan ägnats åt detta förhållningssätt i de tre föregående banden. Det nuvarande bandet skulle ha haft ett långt kapitel om Marx' syn på Blanqui och blanquismen, om inte *KMR 3* redan hade ägnat mer än ett kapitel åt detta ämne. Det saknas en annan mycket viktig *-ism* i detta band: *reformismen*, tillsammans med en lång rad därmed förknippade *-ismer*, som gradualism, parlamentarism, opportunism och flera andra. Alla dessa begrepp är delar av ett enda ämne, som ofta sammanfattas som tvistefrågan *reform eller revolution*, eller ibland som "vägen till makten". Marx' både positiva och negativa uppfattningar, det vill säga både de som positivt förklarade och de som ställdes mot de reformistiska uppfattningarna, kommer att bli ämne för första halvan av *KMR 5*, det band som kommer att avsluta detta projekt.*

Av de *-ismer* som *verkligen* behandlas i de följande kapitlen har flera redan delvis varit uppe till diskussion i de föregående banden, i samband med andra ämnen. Till exempel har anarkismen i allmänhet och Bakunin i synnerhet diskuterats i förhållande till bönderna, till diktatur och till andra ämnen. Nu behövs en övergripande analys.

Varje kapitel ägnas åt en speciell socialistisk strömning, och ska inte betraktas som ett försök att sammanfatta de historiska kunskaperna om denna strömning. Mitt ämne är inte strömningen i sig själv, utan Marx' och Engels' åsikter om den. Exempelvis förs en hel del saker om den utopiska socialismen inte ens på tal i kapitel 1. Min uppgift ansågs vara mer begränsad.

Inledningen av kapitel 1 nedan påpekar att en del av *-ismer* som tas upp i detta band har en benägenhet att gå in i varandra. I praktiken existerar de sällan helt skilda från varandra. I synnerhet är vanan att ge vissa figurer beteckningen "statssocialister" sällan berättigad (vilket till exempel förklaras nedan i fallet Louis Blanc). En lämpligare uppgift är att avgränsa statssocialistiska *beståndsdelar* i en uppfattning. I allmänhet är inte ämnet för varje kapitel en distinkt teori eller skola utan snarare en mer eller mindre utbredd beståndsdel i det socialistiska tänkandet.

Ett förvirrande element i socialismens historia illustreras av att det saknas en överenskommen term för en *icke* statssocialist, vilket leder till att begrepp hittas på för att beteckna förvirringen själv. Till exempel: "frihetlig socialism". Eftersom frågor uppstår om så luddiga *-ismer* kan vi ta det som ett exempel av flera sådana som *inte* behandlas särskilt här.

"Frihetlig" går långt tillbaka i tiden helt enkelt som adjektivform för "frihet", och dess illa tilltygade brokiga bana förklarar till stor del vad som händer när ett förvirrat tänkande omvandlas till en *-ism*. En del av denna historia är ovidkommande för oss: exempelvis syftade "frihetlig(het)" en gång i tiden på en filosofisk lära om viljans frihet. Åtminstone 1830 betecknade det på engelska i allmänhet allt förespråkande av "frihet". *Oxford English Dictionary* illustrerar (mellan 1830 och 1906) denna användning med fem fall, varav ingen rör någon sorts extrem syn på frihet. Mer relevant är

* Draper gick bort innan han hann fullborda detta arbete. Band 5 sammanställdes av E Haberkern, och kom att handla om "Krig och revolution" (på svenska på marxistarkivet, *KMR*, band 5). Planen var att band 6 skulle handla om "Vägen till makten", men det har inte givits ut på engelska ännu – öa.

att begreppet så småningom togs över av den sorts tankegångar som ideologiskt lever på olika böjningar av ordet ”frihet” – anarkisterna.

En anarkistisk tidning vid namn *Le Libertaire* gavs så tidigt som 1858-1861 ut av franska invandrare i New York, men dess språkbruk slog inte rot. 1895 grundade en av de franska anarkisternas ledare, Sébastien Faure, en tidning med samma namn, och förkunnade att *libertaire* var en ”lämplig synonym för *anarkist*”. Han förklarade inte varför ett luddigt ord var ”lämpligare” än ett ord som redan hade ett känt ideologiskt innehåll: men det behövde han inte, för alla kunde inse att ”frihetlig” var att föredra eftersom det var mer tilltalande och sa *mindre*. Genom att *definiera* frihet i anarkistiska ordalag blev det onödigt att bevisa likheten med argument.

Senare i begreppets historia togs ”frihetlig(het)” över av en del andra politiska strömningar. En riktning var de vänstersocialdemokrater som ville särskilja sig från den ”demokratiska socialism” som prisades av den europeiska socialdemokrati som så ömkligt föll samman på 1930-talet. Då var det alltför tvetydigt för vänsterradikaler att kalla sig ”demokratiska socialister” för att särskilja sig från stalinisterna. Begreppet ”frihetliga socialister” kom att användas för att fylla detta behov, men bara sporadiskt. Senare togs ”frihetlig” över av en amerikansk avnämare av den så kallade borgerliga anarkismen, som går tillbaka till Josiah Warren. I sin urartade samtida form anammades den av en högerutbrytning ur republikanska partiet för att beskriva ett låtsasanarkistiskt program: programmet att minimera regeringens ingripande i profitsystemet (”fri företagsamhet”) samtidigt som kapitalets makt förblir ohämmad.

Dessa terminologiska infall har givetvis föga med ämnet för denna bok att göra. De -ismer som valts ut som ämnen för kapitlet i denna bok är de som faktiskt spelade en viktig roll under den socialistiska rörelsens utveckling.

Två efterforskningar av marxologi och sakkunskap

Resten av detta förord ägnas åt två bilagor. Den första är en bilaga till *KMR* 3, som handlade om den franska revolutionen. Den andra rör specialnot B i detta band, men kan synas vara en avvikelse från ämnet där. Det verkliga ämnet för båda bilagorna är ett ämne som våra förord har berört tidigare: karaktären på vår nutida marxologiska sakkunskap.

1. Marx och den franska revolutionen: en kompletterande not

KMR har behandlat detta ämne som komplement till andra frågor, i synnerhet frågan om ”terror” och ”terrorism”. Marx’ uppfattningar om den franska revolutionens så kallade Skräckvälde förklarades kort i *KMR* 3 som en del av specialnot C (s 305-316). För andra aspekter på den franska revolutionen, se övriga band av *KMR*.¹

Ett intressant tillägg till denna specialnot förtjänar utrymme här.

I två brev som Engels skrev under de sista åren av sitt liv, erinrade han om en sedan länge bortglömd artikel om den revolutionära terrorn som uppenbarligen hade gjort ett stort intryck på honom och Marx i deras ungdom. I ett brev som skrevs hundra år efter revolutionen, 4 december 1889, gav Engels sin vän Victor Adler en lärorik sammanfattning av den franska ”terrorns” innebörd, och vi

¹ I *KMR*, band 3, hänvisar det angivna stycket i specialnot C tillbaka till s 105 för det grundläggande citatet från *Den heliga familjen*. (Detta stycke hade faktiskt redan lagts fram i *KMR*, band 2, s 403.) För ytterligare material i de två första banden om den franska revolutionen, av intresse i detta sammanhang, se speciellt *KMR*, band 1, s 41, och *KMR*, band 2, s 64, 121, 139, 403-404.

har redan citerat ur detta brev i den tidigare nämnda specialnoten.² I slutet av detta brev hänvisade Engels sin brevvän till vad han ansåg vara en särskilt upplysande artikel: ”Förklaringen av hur slaget vid Fleurus [26 juni 1794] störtade skräckväldet gav K F Köppen 1842 i (första) *Rheinische Zeitung*, i en utmärkt kritik av H Leos *Geschichte der französischen Revolution*.”³ 1895 gav Engels samma rekommendation – bara mer eftertryckligt – i ett brev till Mehring, för att vägleda det arbete att samla ihop Marx’ tidiga arbeten som den sistnämnde då höll på med. Uppenbarligen riktade Engels uppmärksamheten mot material som hade imponerat på den unge Marx, och inte bara på honom själv:

En av de bästa artiklarna i *R[hheinische] Z[zeitung]* är fortfarande, i följetongsavdelningen, en lång kritik av Leos historia om den franska revolutionen. Den skrevs av Marx’ vän K F Köppen ... och ger (för första gången på något språk) en riktig förklaring av terrorperioden.⁴

Vilken var den förklaring av terrorn som var så imponerande 1842 och fortfarande imponerade på Engels mot slutet av hans liv? Vilken var den ”riktiga förklaring av terrorperioden” som den förde fram?

Köppen var då en mycket nära vän och kamrat till Marx, och skrev verkligen en kritik av Heinrich Leos just utgivna bok i *Rheinische Zeitung* i maj 1842. (Marx var redan aktiv medarbetare men ännu inte redaktör för den nya vänsterdemokratiska tidningen.) Liksom Marx vid den här tiden, var Köppen en revolutionär demokrat, inte kommunist, och när han angrep Leo så polemiserade han mot en välkänd förkämpe för junkerdömet, den absoluta reaktionen och antisemitismen.

Här är en viss bibliografisk förvirring inblandad, vilket har gjort att detta material inte har blivit bättre känt. Ty trots Engels’ senare hågkomster talade Köppen i *denna* bokrecension inte om någon förklaring av terrorn. Artikeln handlade inte om detta ämne. Engels’ minne hade spelat honom ett spratt. Men Köppen publicerade verkligen en annan lång kritik av Leo – men den kom ut påföljande månad, och inte i *RZ* utan i *Deutsche Jahrbücher*. Det var i själva verket detta senare verk som Engels erinrade om och lovordade 1889 och 1895.*

Här återfinns alltså det grundläggande tänkande som senare genljöd i Marx’ och Engels’ anspelningar på den franska revolutionens ”terror”-period, som de presenteras i ovan nämnda specialnot. Det mest övertygande stycket i Köppens artikel löd så här:

Inte usel godtycklig despotism och tilltag, inte småaktiga intriger, inte samvetsbetänkligheter hos en gammal och trångsynt älskarinna, och liknande banala orsaker – inga av dessa har varit hävstång för terrorismen, utan istället järnhård nödvändighet, det vill säga ömsesidigt utnötningsskrig och kamp mellan de allra mäktigaste krafter och principer. Det är välkänt att den aldrig kunde ha stigit till sin omvälvande höjd utan ingripande utifrån [av de europeiska staternas krigskoalition]. Den inleddes när Europa stod beväpnat mot Frankrike, den slutade så fort denna fara var över för Frankrike. Ty det var inte på grund av att Robespierre störtades, utan för att revolutionens sak sedan slaget vid Fleurus inte längre hotades utifrån – det var därför

2 *KMR*, band 3, s 311.

3 Engels, ”Brev till V Adler”, 4 december 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 318.

4 Engels, ”Brev till Mehring”, slutet april 1895, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 474.

* Sammanblandningen klargjordes första gången i en artikel av Helmut Hirsch 1936. En artikel nyligen (1989) av Walter Schmidt har sammanställts alla fakta. (W Schmidt, ”Karl Friedrich Köppen, Friedrich Engels und die Terrorer in der Grossen Französischen Revolution”, i *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung* nr 26, Berlin 1989, s 15-23.)

Jag fick klargörandet på silverbricka medan jag knappt var medveten om problemet, så fort jag bad om kopior av artikeln i *RZ* från Karl-Marx-Haus i Trier (brev från dr Hans Pelger, 20 april 1989.) K-M-Haus’ samarbetsvilja (liksom dess motsvarighet i Wuppertal, Friedrich-Engels-Haus) är enligt mina erfarenheter utan motstycke, och min tacksamhet är lika stor.

terrorsystemet upphörde.⁵

Det Köppens tolkning återigen understryker är att denna ståndpunkt inte var ”robespierristisk” i den mening som redan har diskuterats i specialnoten. Marx och Engels ”betraktade inte Robespierres politiska strömning som revolutionens centrala progressiva ledarskap”, tvärtom den åsikt som idag kallas ”marxistisk”, speciellt i Frankrike, där tråden som sträcker sig från Mathiez till Soboul via kommunistpartiet ihärdigt bortser från vad Marx och Engels faktiskt skrev.⁶

Låt oss rikta in oss på den mer speciella fråga som Köppen ställde sig och som Marx och Engels så hjärtligt biföll, det vill säga betoningen att den ursprungliga ”terrorns” rötter var *farhågorna för ett europeiskt kontrarevolutionärt krig*. Vad har hänt med denna tankegång nu, vid revolutionens tvåhundraårsjubileum?

* * *

Engels’ första hågkomst om Köppens gamla artikel, i brevet till Adler, kom medan världen firade (eller förbannade) hundraårsminnet efter revolutionen som hjälpte till att omdana samhället i väst. Vi har nu kommit ännu ett sekel längre, 1989, när det samhälle som den franska revolutionen formade förlorat delar av sin sammanhållning. För att fira tvåhundraårsminnet har University of Chicago Press givit ut professor François Furets arbete *Marx och den franska revolutionen*, som borde vara av speciellt intresse för oss som en sammanfattning av den akademiska världens nuvarande visdom om detta ämne.⁷

Inte för att professor Furet själv gör anspråk på detta. Tvärtom försäkrar han läsaren att han *inte* är ”marxolog”, än mindre germanist. (I den engelska version blir detta: han är inte ”specialist på Marx”).⁸ Det vill säga, trots att han ger ut en hel bok om Marx’ uppfattningar, så försäkrar han att inte har haft några förutfattade meningar på grund av ett överflöd av kunskap om ämnet, eller har färgats av att ha utsatts alltför mycket av fakta. Hans essä bekräftar i sanning hans anspråk på att inte ha någon speciell sakkunskap om Marx’ arbeten.

Icke desto mindre försäkrar nästan varje sida i Furets verk läsaren att allting hos Marx är helt fel. Marx var upptagen med att ”hitta på” en ny revolution (det franska originalet sa ”inbilla sig” en ny revolution). Marx ”ersätter religionen med politik som samhällets förhärskande illusion ...” Enligt Marx’ åsikt om människans rättigheter ”är det medborgarskap som är fel”. Han hade ”ingen annan föreställning om demokratin än illusion eller mystifiering”. Han definierade staten ”som en gemenskapens lögn” (vad det nu betyder). Under den franska absolutismen fanns det ”per definition ingen härskande klass ...”⁹ Jag väljer ut dessa pärlor av brist på bildning bara för att de går att presentera kortfattat. De understöds inte med texthänvisningar eller andra pedantiska metoder för att bekräfta dem. Istället lämnar Furet allt detta till bokens andra hälft, som inte är Furets verk, utan en antologi av småplock från Marx om den franska revolutionen, sammanställd av en annan person, Lucien Calvié, och inte direkt förknippade med Furets påståenden. Som icke marxolog gör Furet sin plikt som historiker åt *Annales*-skolan lika skickligt som när han på 1950-talet spred den stalinistiska ideologiska linjen. Som en kritiker av Furet nyligen har sagt om hans antirevolutionära produktion

5 Köppen, ”Noch ein Wort...”, i *Deutsche Jahrbücher*, Leipzig 1842, s 515, citerat i Walter Schmidts artikel, s 10.

6 Denna tolkning förs fram i *KMR*, band 3, s 306 (inklusive fotnoten). Den grundar sig på de bevis som finns i specialnoten i sin helhet.

7 Den ursprungliga franska utgåvan av Furets bok gavs ut 1986 (Furet, *Marx et la Revolution Française*, Paris: Flammarion 1986; på engelska *Marx and the French Revolution*, Chicago: University of Chicago Press 1988.)

8 Detta sägs i Furets Förord (i originalet, *Avertissement*).

9 Dessa pärlor kommer från Furets ”Inledning” (som är titeln på hans essä). De återfinns utspridda från första sidan till s 26-28, 32 (på franska s 13, 38, 40 f, 45).

om revolutionen, så är Furet inte i första hand historiker utan snarare ”ideolog”.¹⁰

Resultatet är att i år, *två* sekel efter händelsen, erbjuder det akademiska etablissemang ett så uselt hafsverk att dess gärningsman inte ens känner till att det finns en intressant fråga om Marx’ syn på Robespierre och terrorn. Furet tror att Marx ”skildrar Robespierres motståndare (girondisterna och termidorianerna) som företrädare för de besuttna klasserna” (med innebörden att de *bara* var sådana företrädare), och är till synes omedveten om att Marx hyllade ”Robespierres motståndare” *till vänster*, dvs. speciellt ”enragés” som Roux och Leclerc. I samma mening av Furet antas Marx skildra det som att ”Robespierres diktatur härrörde från den enda ’verkligt revolutionära klassen’, de ’oräkneliga massorna’.” Genom att klumpa ihop flera påståenden framställs det som att Marx ansåg att Robespierre var revolutionens ”proletära” förkämpe, trots att (som jag har visat) praktiskt taget varenda hänvisning som Marx (eller Engels) gör till Robespierre är fientlig eller distanserad.

Det kommer således inte att vara någon överraskning när vi avslöjar att Furet tror att förhållandet mellan terrorn och krigsfaran utifrån var *okänd* för Marx – istället för att vara den viktigaste förklaringen till terrorn som Marx och Engels hyllade redan från början av sina politiska liv. Furet skriver:

... Marx vidhöll stenhårt denna rena föreställning om historisk nödvändighet [ett av marxologernas påhitt], utan att till exempel på minsta sätt anspela på den roll som yttre händelser som ett revolutionärt Frankrikes krig mot de europeiska monarkerna kunde ha spelat under revolutionen.¹¹

”Vidhöll stenhårt” – ”ren föreställning” – inte ”på minsta sätt anspela”: med dessa svepande termer förpackar ideologen sin bedrövliga sakkunskap. Själva den tanke som Furet inte kan hitta ”minsta anspelning” på hos Marx, spelade i själva verket en central roll i *Engels’* genomgång av Marx’ uppfattningar, och det upprepade gånger. Och nu upptäcker vi att både Marx och Engels entusiastiskt anammade denna punkt när Köppen förde fram den så tidigt som 1842.

Men marxologerna har lärt sig hur de ska hantera sådana obehagliga fakta: med hjälp av myten om Engels mot Marx. Det är tydligt hur viktigt det ofta är att riva bort Engels ur historien om Marx, och varför denna lek är så populär bland diverse bluffmakare som vill skriva sin egen version av ”marxismen”, antingen för att tillbakavisa den eller framhäva den.

Furet är en avancerad utövare: *Engels’ namn finns inte ens med i Furets index*. Engels har blivit en icke-person, offer för ett modernt öde som Furet känner till väl från sina stalinistiska dagar.

2. ”Fylla på” kongressen i Haag: sagan enligt Hans Gerth

I specialnot B i detta band läggs de mest väsentliga fakta fram angående den operation att härska- eller-ödelägga som Bakunin och hans rivningsmanskap organiserade vid kongressen i Haag 1872. Denna not lägger med nödvändighet fram många fall av förfalskningsfantasier från marxologers sida (begreppet skiljer, som jag har förklarat, mellan förfalskningsfantasier och förfalskningar). Jag har troget vägrat att använda utrymme för att tillbakavisa *alla* de oräkneliga förfalskningsfantasier som senare samlades runt denna händelse, eftersom det inte skulle ge plats för annat material. Om jag nu gör ett undantag, så är det för att ta upp den förfalskning som upprepas allra oftast.

Jag har sett denna saga citeras åtminstone tusen gånger – och det är ingen överdrift – och en anledning till att den citeras så frikostigt är att källan till den verkar så auktoritativ. Professor Hans Gerth är en ansedd sociolog, och ingen skulle anklaga honom för medveten förfalskning. När en uppsätt-

10 René Revol, ”François Furet, historien ou ideologue?”, i *Cahiers Leon Trotsky*, Grenoble juni 1989.

11 Furet, s 41 (på franska s 58 f).

ning protokoll från Haagkongressen, kanske skrivna av Sorge, hittades bland Schlyters papper vid universitet i Wisconsin, fick professor Gerth i uppgift att översätta dokumentet och redigera den bok där det publicerades: *Första internationalen: protokoll från Haagkongressen...*

Tyvärr kände sig Gerth också kallad att skriva inledningen, som skulle ge läsaren en del bakgrundshistoria. Den försöker knappast ens göra det på knappa sju sidor, och där den hänvisar till Internationalens historia, är den så förvirrad att den är oduglig. Det den lyckas med är att ägna hälften av sitt knappa innehåll åt att kasta smuts på Marx. De flesta missilerna är de gamla vanliga och har täckts i *KMR*: bakunisterna "förnekade alltid" att de hade ett hemligt sällskap inom Internationalen, och Gerth skriver officiellt under på deras påstående. Marx förföljde skoningslöst den stackars Bakunin och "var ute efter att krossa honom", och så vidare. Det är uppenbart att Gerths källor är Guillaumes samling av bakunistiska påhitt plus Carrs oansvariga Marx-biografi.

Men en av dessa smutsbollar har fått ett eget liv som en anklagelse som refererar tillbaka till Gerth själv. Gerth skriver:

... de [Marx och Engels] gjorde vad de kunde för att "fylla på" kongressen. Engels betalade biljetten för de fem medlemmarna i Generalrådet som han hämtade över.

Och sedan citerar han två brev från Marx. Det faktum att detta stycke till synes har ett antal förbryllande särdrag har inte varit till skada för Gerths lärda auktoritet bland alla de tidigare nämnda personer som med tillit har citerat hans uttalande.

Innan vi kommer till Marx' två brev måste hänvisningen till Engels biljettbetalning få en del ögonbryn att rynkas. Till att börja med är Gerths egen referens till detta faktum en tabbe, ett bevis på slarvig forskning.* (Men inte många läsare skulle kontrollera det, förstås.) För det andra måste delegaterna i *alla* länder där Internationalen hade sektioner vanligtvis titta ihop resekostnaderna så gott de kunde, företrädesvis från sina organisationer men inte sällan från vänner (inklusive politiska anhängare). Detta är så välkänt än idag för små revolutionära grupper, i synnerhet sådana som befolkas av panka arbetare, att det vore löjligt om det utgjorde ett bevis. Läsaren måste undra: eftersom det gjordes av varenda grupp i Internationalen, inklusive bakunisterna, precis som varenda grupp ända sedan Internationalen, varför handlar det då om att "fylla på" kongressen?

En del av svaret finns i hur Gerth har vrängt till orden i Gustav Mayers biografi över Engels, som han citerar. Gerth skriver om "de fem medlemmarna i Generalrådet som han [Engels] hämtade över". Det låter som om Engels "hämtade över dem" till Haag i sin ficka. Det Gerth i själva verket läste i Mayers bok var att *dessa fem "medlemmar" var Generalrådets regelrätt valda medlemmar, och att Generalrådets kassa var tom.* Det finns ingen innebörd i Mayers redogörelse att det var något tvivelaktigt i att Engels betalade notan, och inte heller kunde det finnas det. Inte heller var de fem valda delegaterna i Generalrådet den sorts personer som passade i Engels' ficka. Nu kan man fråga sig: hur fungerade Gerths tänkande så att han vrängde till fakta på detta sätt? Svaret är att Gerth inte fick det från källan i sin fotnot (Mayer) utan från sin verkliga "auktoritet", nämligen Guillaumes sluga verk, samma man som har specialiserat sig på att utarbeta vinklingar för lättlurade marxologer.

Detta borde förbereda oss för de två breven från Marx. För att göra historien kort, är det som vår ansedda vetenskapsman triumferande visar upp som bevis för att Marx "fyllde på" kongressen, ett par brev från honom till kamrater i Amerika och Tyskland, där han *manar dem att se till att deras organisationer skulle bli fullt och ordentligt representerade av delegater vid kongressen,* som

* Noten lyder: "Gustav Mayer, *Engels*, s 247." Läsare antar att detta måste peka på den engelska sammanfattningen av Mayers biografi i ett band, och då skulle de bli förvånade när de inte hittar något relevant på sidan 247. Om de tittar i den ursprungliga utgåvan i två band, skulle de hitta sin sida 247 först i det andra bandet.

betydde ”liv eller död” för Internationalen.

”Vad, är det allt! Omöjligt! Hur kan en intelligent vetenskapsman som Gerth underlåta att skilja denna nödvändiga aktivitet från att ’fylla på’?” Kan han inte skilja mellan aktiva ansträngningar att få majoritet under de existerande stadgarna, å ena sidan, och å den andra att använda olagliga och förbjudna metoder (som antyds av orden ”fylla på”)?

Tja, Gerth bryr sig inte om att förklara var han tyckte att det ”fylldes på”, eller vad det bestod av. Jag antar att han tyckte att Marx’ brev räckte för att åtala honom. Misstanken uppstår att han helt enkelt inte förstod vad han läste och citerade, inte för att han hade bristande kunskaper i tyska utan på grund av att han inte förstod någonting av det som pågick i Internationalen, i synnerhet hur delegater valdes. I synnerhet gäller det förståelsen av ett begrepp.

De två kamrater Marx skrev till (i de brev som Gerth citerar) var inte några slumpvisa luffare som Marx föreslog skulle ”fylla på” kongressen genom bakhjulet. Båda var ledare för sina respektive lokala sektioner. Utan tvekan skulle de kunna få sig själva valda som delegater om de ville. Varför skulle de inte vilja resa till Haag? Därför att Sorge bodde under anspråkslösa omständigheter i New York-området, och det krävdes en förmögenhet och oceaner av tid (ur en arbetares synvinkel) för att resa över Atlanten och kontinenten och tillbaka, bara för att avlägga en röst. Den andra brevskrivaren, dr Kugelmann, bodde i Hannover i Tyskland, som på min jordglob bara ligger någon centimeter från Haag. Men det var ändå en lång och dyr resa för en hemmasittare, över en eller två gränser, och som läkare måste han vidta speciella åtgärder för sin frånvaro.

Det var därför Marx skrev i så enträgna ordalag. Först till Sorge, efter att ha meddelat datum för kongressen:

Det duger helt enkelt inte att du avfärdar oss med ett meddelande [*Memorial*].* Vid den här kongressen är det en fråga om liv och död för Internationalen. Du och minst en till, om inte två, måste komma. Vad gäller de sektioner som inte skickar några delegater direkt, så kan de skicka mandat (delegaters mandat).¹²

Oavsett vad den första meningen betyder, så säger Marx uppenbarligen till Sorge att inte skicka någon sorts tillfälligt, inofficiellt dokument. Officiella dokument var ett *mandat*, en delegats mandat – ett dokument som var undertecknat av tillbörlig tjänsteman med namn på en delegat. Denna omsorg om att noggrant följa regler och förordningar ses ännu en gång i samma brev, i ett stycke som *inte* citeras av Gerth:

Givetvis [får] varje sektion, oavsett hur många medlemmar den har, om den inte är större än 500, bara en delegat.

Det är en påminnelse om den officiella grunden för mandat, och förklarar möjligheten av två delegater. Hittills inte ett ord om att ”fylla på”.

Tvärtom försöker Marx ”få fram röstande”, få berättigat många representanter för de som försvarade Internationalen mot sabotörerna. Här kan vi dra fram det andra brevet som Gerth citerar, där Marx bara säger till Kugelmann precis samma sak som han sa till Sorge: att Haag ”är en fråga om liv och död för Internationalen”, och ”Tyskland måste därför ha så många representanter som

* Gerths citat börjar *efter* denna mening. Märk väl att Padover, i sin översättning av detta brev i sin samling *On the First International* (s 567), har utelämnat hela denna mening utan förklaring.

Översättningen av Marx’ brev ovan är mina egna. Gerths versioner baseras på en tidig publicering som inte är tillförlitlig i sina detaljer (t. ex. kursiveringar) men lyckligtvis gäller det inget viktigt.

12 Marx, ”Brev till Sorge”, 21 juni 1872, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 491. Det finns en liknande översättning i *Haagkongressen*, band 2, Rapport och brev, s 352.

möjligt”.¹³

Förstod Gerth betydelsen av ordet ”mandat”? Detta system med delegatackreditering användes, av goda skäl, sällan under rörelsens senare historia, även om det var obestritt i Första internationalen. En sektion eller avdelning, som (låt oss säga) var berättigad till en delegat, fyllde i ett formellt dokument, undertecknat av en tillbörlig tjänsteman, som angav viktig information om avdelningen till Ackrediteringskommittén, och uppgav namnet på sin delegat. Organisationens stadgar tillät avdelningen att uppge *vilken medlem som helst i Internationalen* som delegat, och kongressprotokollen är fyllda av anspelningar på delegater som *inte* var medlemmar i den avdelning de representerade. (Vid den enda kongress för Internationalen som han närvarade vid, i Basel 1869, representerade Bakunin Lyons, trots att ryssen då bodde i Genève.) Senare kallades detta ibland för ett ”ombudssystem”.

Men avdelningen kunde också besluta att tillfälligt låta delegatens namn vara blankt, tills den hittade en lämplig person som kunde representera den, *någon som faktiskt kunde resa till kongressen*. Blanka mandat diskuterades öppet och var kända. De var inte förbjudna men användes bara som en sista utväg. Vi måste, av uppenbara skäl, ännu en gång betona att blanka mandat användes lika mycket av bakunisterna som av någon annan strömning inom rörelsen.

Detta system användes på grund av de svårigheter som varenda avdelning stod inför när den skulle skicka delegater till en avlägsen kongress. Nackdelarna var uppenbara, men av alltför många skäl var det enda alternativet att inte skicka någon delegat alls, eller låta rika personer representera avdelningen bara för att de hade råd med resan. Om och om igen fick Marx och Engels brev om anhängare som inte kunde resa till Haag på grund av att de inte hade råd.¹⁴ Hursomhelst var systemet med ”mandat” som beskrivits inte alls kontroversiellt i Haag. Oavsett system gjorde alla strömningar allt för att få så många representanter för sin fraktion som möjligt, och systemet som utnyttjades användes lika mycket av alla.

Det är lätt att tro att den genomsnittliga läsaren av Gerths inledning inte känner till något om systemet med ”mandat”, men det är svårt att tro att Gerth själv inte gör det – om bara för att han (antagligen) just har översatt varenda ord ur kongressprotokollen som han redigerade, och nästan hela de tre första dagarna togs i anspråk av detaljerade argument om delegaternas mandat. Han hade just läst sida efter sida av diskussioner vid kongressen om kreditivens giltighet. Han hade till exempel läst om delegater som rutinmässigt lade fram så många som *tre* olika mandat från olika ställen inför kongresskommittén! Kunde han begripa något av detta?

När Gerth åberopade Marx’ ”komprometterande” brev till Sorge, använde han utrymme (i en mycket kort inledning) för att ge hela listan av möjliga delegater som Marx hade tagit med och som Sorge kunde använda, just för att undvika ett blankt mandat. Uppenbarligen tyckte Gerth att detta på något sätt var negativt, ett ”bevis”. Det visar hur okunnig han är på detta område.

Om han hade varit någorlunda bekant med Marx’ och Engels’ brevväxling, så skulle han inte ha behövt lita till ammunition från Guillaume. Han kunde till exempel ha åberopat Engels’ brev till Liebknecht sex månader tidigare. Det uppmanade Liebknecht i samma ordalag som Marx skrev till Kugelman, om att skaffa så många delegater som möjligt, och tillade att de officiella procedurerna måste följas noggrant, och varnade: ”Eftersom bakunisterna och proudhonisterna troligen kommer att göra sitt yttersta, så kommer mandaten att undersökas mycket noga ...” Engels uppmärksammade Liebknecht på att den tyska organisationen noga måste reglera förfallna betalningar ”så att dess mandat inte kan ifrågasättas vid kongressen ...” Å andra sidan: i ett brev till sin lojala anhängare

13 Marx, ”Brev till Kugelman”, 27 juli 1872, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 505. *Haagkongressen*, loc cit, s 408.

14 Se t. ex. brev från korrespondenter i *Haagkongressen*, loc cit, s 445, 450, 491.

Cuno underströk Engels (upprepade gånger) att de italienska bakunisterna kunde göra vad de ville inom stadgarna, och deras mandat skulle inte ifrågasättas: "... italienarna har sin fulla rätt att begå dumheter, och rådet kommer endast att ta upp kampen inom den fredliga debattens ram." "Så länge de behagar följa spelets regler får de gärna gå sin egen väg." Engels skrev till J P Becker att saker och ting gick bra – "Men *bara om* vi från vår sida samlar ihop alla styrkor." Och han betonade faran för att bakunisterna skulle kunna få majoritet "på grund av våra vänners slarv".¹⁵ *Det* var faran: slarv innebar att göra mindre än vad som var möjligt för att mobilisera en majoritet i Haag för att försvara Internationalen.

Medan Bakunins fraktionella brevväxling, som vi redogör för på andra ställen, idogt söktes igenom och förstördes av hans vänner, har Marx' och Engels' och deras vänners brevväxling idogt samlats ihop och publicerats. Och varenda ord i dem visar med vilken noggrannhet Marx och hans vänner med öppen debatt försökte erövra en rättvis majoritet i Haag. Om vi skulle använda den sorts expertis som Gerth uppvisar, skulle vi kunna åberopa ett antal situationer där bakunisterna använde fula trick för att få mandat, ty Marx', Engels' och deras brevskrivares brev är fullsmockade med rapporter om sådana händelser.¹⁶ Av olika skäl behövde lyckligtvis inte kongressen förvandlas till en månads lång kreditivdiskussion. Men när vi ser tillbaka på allt detta i efterhand, fanns det en grundläggande skillnad mellan de två sidorna som inte bara beror på anklagelser och motanklagelser: bakunisterna trodde *av princip* på att använda fula knep för att på alla sätt som gick besegra de onda auktoritära personerna, och de tillkännagav öppet denna princip som ett anarkistiskt adelsmärke.

* * *

Låt oss nu återvända till vårt ursprungliga ämne: Gerth och sakkunskap. Vi presenterar ett prov-exemplar, närmast av laboratoriekvalitet, och använder ett stycke i Gerths inledning som *inte* handlar om att packa Haagakongressen.

Trots att Gerth inte hade plats i sin inledning för att förklara särskilt mycket om Internationalens historia och funktionssätt, så hade han tillräckligt med plats för att ta med några andra punkter som tilltalade hans lärda själ i syfte att misskreditera Marx. På sidan två har han med ett ganska stort antal stycken om Pariskommunen och Marx' försvar av den, boken *Pariskommunen*. Vi avstår från att kommentera hans åsikter om Kommunen, eftersom de kan fresta oss att göra utvikinngar. Men mitt i detta stycke finns följande uppvisning i en sorts expertis. Gerth skriver:

Marx ådrog sig och Internationalen det fientliga europeiska samhällets vredesmod, ty han publicerade pamfletten [uttalandet om Kommunen] och flera uttalanden i dess namn utan att vara alltför noga med att först få tillåtelse och samtycke.

Vanliga läsare kommer att tolka Gerth som att han säger att "det fientliga europeiska samhällets vredesmod" berodde på – hanteringen av uttalandet i Generalrådet! Låt oss försöka bortse från denna absurditet. Här bifogar Gerth följande lärda fotnot som bevis för sitt väsentliga påstående om Marx' brist på skrupler:

En del av de engelsmän vars namn bifogades till det, som medlemmar i Generalrådet, deklarerade efteråt att de inte hade sett innehållet innan det publicerades. (Carr, *Marx*, s 218, 223.)

Detta syftar på en av de mindre intressanta episoder, där några engelska fackföreningsledare för-

15 Engels, "Brev till Liebknecht", 2 januari 1872, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 367; varningen upprepades i Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 452; Engels, "Brev till Liebknecht", 15-22 maj 1872, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 467; Engels, "*Brev till Cuno*", 24 januari 1872, på marxists.org; Engels, "Brev till J P Becker", Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 513 f.

16 I den källa som citeras i not 14 ovan, se s 324, 3237, 332, 334, 360, 417, 455, 488, 508, för en del av dessa fall.

sökte göra sig av med Kommunens revolutionära skamfläck. Vi ser att ingen av våra lärda personer, varken Gerth eller Carr, ansåg det viktigt att nämna att uttalandet hade antagits enhälligt vid det ordinarie möte med Generalrådet som hade sammankallats för detta syfte, med vederbörlig avisering till alla; att varje dokument från Generalrådet ända från början rutinmässigt hade undertecknats av alla som stod på Generalrådets lista; och att detta sätt att publicera sig rutinmässigt hade utförts av sekreteraren John Hales, inte Marx. Här är vi intresserade av en annan sida av sakkunskapen.

Lägg märke till att Gerths fotnot från Carrs bok pekade på *två* sidor hos Carr, fem sidor från varandra. Man skulle kunna anta att båda sidorna sa samma sak. Ingalunda. På sidan 218 rapporterade Carr det Gerth vederbörligen citerade. *Fem sidor senare, på sida 223, och utan att koppla samman dem, ger Carr följande information:*

Generalrådets nya sekreterare, John Hales, skrev under ett brev till pressen och förklarade att Odger och Lucraft hade fått en kallelse till mötet där det berömda manifestet [uttalandet] hade antagits enhälligt, och att det var rådets praxis att lägga till alla medlemmarnas underskrifter till sina publikationer, vare sig de faktiskt hade deltagit under förberedelserna av dem eller inte.

Vi lämnar Carrs oansvariga behandling av frågan åt sidan – oansvarigt eftersom han som författare inte såg till att förvissa sig om sanningen – ty vi är intresserade av Gerth. Han var medveten om Carrs sida 223, eftersom han hänvisade till den i sin egen fotnot. Men han behöll innehållet i den som en lärd hemlighet. Det enda läsaren fick höra från hans egna lärda sidor var att vissa icke namngivna engelsmän senare framförde ett klagomål som misskrediterade Marx ... Och vilken läsare skulle betvivla att anklagelsen var sann, för skulle en framstående vetenskapsman som professor Gerth annars rapa upp den på detta sätt?

Principen i denna expertis är uppenbar: *Mot Marx går allting an.* Med en omskrivning av Cloughs välkända rader:

*Man får inte ljuga, men behöver inte agera
Officiellt för att kontrollera ett faktum.*

Av någon anledning kan jag inte komma ihåg namnet på den gamla anglosaxiska kung som beordrade havet att dra sig tillbaka från kusten.

Kapitel 1 Om utopisk socialism

De sorters socialistiska skolor som betraktas här grupperas huvudsakligen som ett lämpligt sätt att organisera Marx' uppfattningar om rörelsens olika alternativ. Det är förvisso inget försök att göra en uttömmande uppräknin g på dessa sidor. De uppträder sällan som rena skolor eller medvetet organiserade tendenser. De var oftast bara vanliga strömningar eller inlag eller ingredienser i dåtidens socialistiska rörelse.

Ofta är det andra – kritiker, rivaler, fiender – som har givit dem de namn eller beteckningar som de tilldelas, snarare än de själva. Det gäller definitivt den del som kallas utopisk socialism.

1. *Betona det positiva*

När *Kommunistiska manifestet* skrevs hade den moderna socialistiska rörelsen bara funnits i några decennier, men innehöll redan praktiskt taget alla de strömningar som under det följande seklet skulle bli framträdande i utvecklad form. Spektrumet av möjliga socialismer höll på att skapas aktivt innan någon hann vända sig och säga Karl Marx. Och på 1840-talet fördömde alla rivaliserande tendenser redan varandra hetsigt, i synnerhet de rättrogna förespråkarna av enhet som fördömde alla andra för att de fördömde dem. Med andra ord var situationen helt normal, det fanns ett livligt forum för idéer. Jämfört med mycket av den polemiska litteratur som blev resultatet, var Avdelning III i Manifestet, som betraktade det socialistiska området kritiskt, lika sansad som en avhandling.

Denna del av Manifestet presenterade fem socialistiska skolor som behövde diskuteras, och det som kallades ”Den kritiskt utopiska socialismen och kommunismen” var bara en av dessa, den femte och sista. Marx höll helt klart inte med de senare författare om den socialistiska historien som klumpar ihop alla förmarxistiska socialismer under rubriken utopisk socialism. Den utopiska delen måste analyseras bort från bilden.

Som den socialistiska historien har skrivits, har den inte varit så lyckad under sin redogörelse för den utopiska socialismen. Coles *Historien om det socialistiska tänkandet* (som är vida citerad) säger felaktigt att ”ekonomen Jérôme [Adolphe] Blanqui, i sitt pionjärarbete *Den politiska ekonomins historia*, 1839 betecknade dem alla som ’utopiska socialister’ – ett namn som skulle förknippas varaktigt med dem genom att Marx och Engels anammade det i *Kommunistiska manifestet*”.¹ Men Blanqui den äldres bok använde i själva verket inte alls begreppet ”utopiska socialister”, utan bara ”utopiska ekonomer”.^{*} Begreppet ”socialist” var faktiskt så nytt att det bara fanns med två gånger här, som beteckning endast på Owen.² Ordet ”utopisk” hade redan existerat sedan länge, och hade redan innan dess kopplats ihop med en rad substantiv. Att sammankopplas med ”ekonomer” var ingen stor uppfinning. 1845 hade en på den tiden berömd bok av Karl Grün faktiskt ställt ”utopism” (*Utopismus*) mot ”vetenskaplig socialism”.³

Och Manifestet själv använde inte orden ”utopisk socialism” utan [i engelska versionen] ett begrepp

1 Cole, *A History of Socialist Thought*, London: Macmillan 1964, band 1, s 4.

* Det är bara ett av tre faktafel i denna enda mening hos Cole. Vad gäller de andra två: beteckningen ”utopisk” användes inte på ”dem alla” utan bara på Fourier och Owen, och arbetet publicerades 1837, inte 1839.

2 J A Blanqui, *Histoire d'économie politique en Europe, depuis les anciens jusqu'à nos jours, suivie d'une Bibliographie raisonnée des principaux ouvrages d'économie politique*, Paris: Guillaumin 1837, band 2, s 322 (för ”économistes utopistes”), och s 174, 333 (för användning av ordet ”socialiste”). ”Utopiste” och besläktade benämningar uppträder flera gånger med allmänna bibetydelser, t.ex. s 164 (Godwin), 314, 331. 340. För den engelska översättningen är motsvarande sidor, i ordning: 508, 408, 516, 402, 502, 514, 520.

3 Citeras i Müller, *Ursprung um Geschichte des Wortes Sozialismus*, s 138.

med bindestreck, ”kritiskt-utopisk socialism”. Det kan betraktas som att märka ord, men vi påpekar främst allt detta på grund av den marxologiska myten att Marx bara hittade på begreppet ”utopisk socialism” som ett hånfullt fördömande. Det begrepp Marx faktiskt använde, ”kritiskt-utopisk socialism”, går på tvärs mot myten.

Om vi befattar oss med det som verkligen finns i Manifestet, så är ett slående särdrag den skarpa åtskillnad som Marx gjorde mellan skolornas nyskapande grundare och de sekter som senare verkade i deras namn. Det gällde speciellt de saintsimonianska och fourieristiska sekterna, som blev aktiva efter grundarnas död. Men det var just Fouriers och Saint-Simons skrifter som påverkade den unge Marx mest. Långt efteråt fortsatte Marx och Engels, som i *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, att tala med största beundran om de bidrag som gjordes av de inledande tänkarna, samtidigt som de kritiserade de efterföljande sekternas bakåtsträvande roll. Denna kombination är i full kraft i Manifestet.

Manifestets avstavade namn på denna socialistiska strömning är en signal till läsaren om denna kombination: *kritiskt-utopisk socialism* (och kommunism), inte ”utopisk socialism”. Dessa socialisters värdefulla positiva bidrag, säger Manifestet, ligger i deras ”kritiska element”:

De angriper det bestående samhällets alla grundvalar. De har därför lämnat ett högst värdefullt material för arbetarnas upplysning. Deras positiva idéer om det framtida samhället,* ... uttrycker bara klassmotsättningarnas bortfallande, som först nu börjar utveckla sig och som de bara känner till i deras första formlösa obestämdhet. Dessa idéer har därför själva ännu en rent utopisk innebörd.⁴

I *Den tyska ideologin* beskrev Marx och Engels upprepade gånger utopikernas starka sida: ”den saintsimonianska kritiken av de existerande omständigheterna” var ”saintsimonismens viktigaste sida”, och: ”Fouriers kritiska sida” var ”hans viktigaste bidrag”.⁵ Det förklarar kontrasten mellan grundarna och deras sektanhängare, som förstenade den fantasifulla sidan till en dogm:

I *Démocratie Pacifique* [deras tidning] visar Fouriers ortodoxa lärjungar allra tydligast hur lite det verkliga innehållet i dessa system finns i deras systematiska form. Trots all sin ortodoxi är de dogmatiska borgare, Fouriers raka motsats.⁶

Manifestet betonade denna kontrast ännu mer: ”Även om upphovsmännen till dessa system i många avseenden var revolutionära, så bildar deras lärjungar jämt och ständigt reaktionära sekter.”⁷

Ingen har hyllat de tidiga utopikernas bidrag mer entusiastiskt än Engels, som upprepade gånger skrev att själva marxismen

står på Saint-Simons, Fouriers och Owens skuldror, tre män som trots allt sitt fantasteri och all sin utopism hör till alla tiders mest betydande andar och genialt förutsåg tallösa saker, vars riktighet vi nu vetenskapligt påvisar...⁸

Engels’ *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* börjar med detta omdöme om deras revolutionära roller, ett omdöme som i vidare mening inte bara gällde de tidiga utopikerna utan

* Så står det i Marx’ original från 1848. I Moore-Engels engelska version blev det: ”De praktiska åtgärder som föreslås i dem ...” Jag förmodar att Engels 1888 ville tona ner denna aspekt att titta mot framtiden, vilket skulle kunna avskräcka praktiska anglosaxiska sinnen.

4 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 21.

5 Marx/Engels, *The German Ideology*, i *Collected Works*, band 5, s 505, 510; jmfr också s 512 (om Fourier).

6 *Ibid*, s 462.

7 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, s 21.

8 Engels, *Tyska bondekriget*, på marxists.org.

också Uppllysarna som inspirerade dem:

De stora män, som i Frankrike förberedde sinnena för den kommande revolutionen, uppträdde själva ytterst revolutionärt. De erkände ingen yttre auktoritet, av vilket slag det vara månde. Religion, naturuppfattning, samhälle, statsordning, allt underkastades den mest skoningslösa kritik.⁹

Ty kritik – ohejdad analys – var i sig själv revolutionärt.¹⁰

I *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, betonar del 1, den del som behandlar utopikerna, det positiva på ett överväldigande sätt. Efter ett enda stycke som slog fast deras utopiska fantasier, tillkännager Engels: ”Sedan vi en gång fastställt detta, dröjer vi inte ett ögonblick längre vid denna sida, som nu helt tillhör det förflutna. Vi kan överlåta till de litterära kryddkraftsarna att högtidligt plocka sönder dessa i dag blott roande fantastier ... Vi glädjer oss hellre åt de geniala tankefrön och tankar, som överallt bryter fram genom det fantastiska höljet...”¹¹ Och resten av denna del ägnas åt dessa ”geniala tankar”.

Utan att förlora de negativa sidorna ur sikte visar Engels hur det socialistiska tänkandets grundvalar lades i deras skrifter – i Saint-Simons skrifter en historisk syn på klasskampen, politikens ekonomiska grund, det kommande avskaffandet av staten; i Fouriers skrifter hans spirituella och insiktsfulla kritik av det borgerliga samhället och dess misär, hans genialiska samhällssatir, hans dialektiska syn på samhällets historiska stadier; i Owens skrifter hans materialistisk lära, hans tro på de mänskliga arbetsförhållandenas återskapande kraft, hans skolande innovationer, hans förståelse av förhållandet mellan de växande produktivkrafterna och behovet av förnuftig ekonomisk planering och organisering, hans inspiration av kooperativ.¹² Cabet diskuteras inte här tillsammans med dessa stora nyskapare, ty han kom i kölvattnet på de tre stora, och förstenade den utopiska sidan utan att öppna några nya kritiserande perspektiv.

Precis som Engels, fäste inte Marx så stort avseende vid Cabet som tänkare. Han nämner oftare Cabets namn som ett exempel på det färdiga systemet, utopismens negativa sida.¹³ Han gav Cabet större uppmärksamhet och respekt som ledare för en viktig grupp av franska arbetare före 1848.¹⁴ Marx’ betoning av skillnaden mellan en grundande ideolog och den rörelse han grundar uttrycks bra i *Den tyska ideologin*, där han förklarar att de första utopiska skrifterna under de tidiga dagarna hade ”propagandavärde som populära romaner”. Cabet

bör ingalunda bedömas utifrån sitt system utan istället sina polemiska skrifter [mot Buchez, som tidigare citerats]¹⁵, i själva verket hela hans verksamhet som partiledare.... Vartefter partiet [dvs. rörelsen] utvecklas förlorar dessa system all betydelse och behålls i bästa fall rent formellt som slagord. Vem i Frankrike tror på [Cabets] Ikarien ...?¹⁶

9 Engels, *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, på marxistarkiv.se.

10 För kritikens roll hos Marx, se *KMR*, band 1, s 39 f.

11 Engels, *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*.

12 *Ibid*.

13 Till exempel, Marx, ”Brev till D F J”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 143; Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org; Marx/Engels, *The Holy Family*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 131; Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, s 21; se även Engels, ”Kölner Zeitung on English Conditions”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 298. För en del bakgrund, se *KMR*, band 1, s 63-71.

14 Angående respekt för Cabet som praktisk organisatör, se Marx, ”Brev till Schweitzer”, på marxists.org, och Engels senare kommentar i Engels, ”Brev till Lafargue”, 11 mars 1884, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 1, s 183 (ordet ”lojalitet” är en dålig översättning där).

15 Se Marx/Engels, *The German Ideology*, i *Collected Works*, band 5, s 226 f.

16 *Ibid*, s 461.

Så Cabets namn avskildes från de tre stora förnyarna. Engels betonade i själva verket Saint-Simons, Fouriers och Owens positiva bidrag så mycket, att när den här delen av *Anti-Dühring* togs med i första delen av boken *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, så tvingades Engels skriva ytterligare ett *kritiskt* stycke för att få en rimlig balans avseende den moderna rörelsen. Detta tillägg diskuterade hur det utopiska tänkandet gynnade röran i de senare eklektiska socialistiska teorierna, som slipade bort de revolutionära socialistiska målens skarpa kanter.¹⁷ Det nya stycket ersatte ett par sidor i *Anti-Dühring* där Engels kraftfullt fördömde Dühring för hans föraktfulla inställning till och okunniga undervärdering av de tre stora utopikerna, i ett så entusiastiskt språk att man måste undra om Engels inte ger dem *alltför* mycket beröm.¹⁸

Engels har betonats här, eftersom det ofta hänvisas till hans *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, som om den i huvudsak var ett fördömande av utopikerna, till synes efter en uttömmande studie av alla sex orden i titeln. Det hänger samman med den marxologiska myten att ”utopisk” bara är ”ett vanärande begrepp” hos Marx och Engels, eller att de helt enkelt ”överlägset avfärdade” utopikerna.¹⁹ (När man stöter på denna omedvetenhet vet man förvisso att man tittar på en särskilt okunnig marxolog.)

Marx hänvisningar till Fourier och Saint-Simon var i samma anda som Engels lovtal. I en not som skulle publiceras i den franska pressen, skrev Marx till exempel att Proudhon ”vräkte grova förolämpningar över de utopiska socialisterna och kommunisterna, som [jag] hedrade som föregångare till den moderna socialismen”.²⁰ Det är lätt för oss att bekräfta detta: Proudhons *Carnets* publicerades först i vår tid, och den visar att denna påstådda ”frihetsivrare” tuggade fradga när han skymfde Fourier och de andra.

Som Engels skrev: ”Marx talade bara med beundran om Saint-Simons geni och mångsidiga intellekt”, men detta yttrande görs i ett intressant sammanhang. I *Kapitalets* tredje band nämner Marx att Saint-Simon och hans lärjungar klumpade ihop arbetare och kapitalister under rubriken *travailleurs* (arbetare) till skillnad från den lata aristokratin. Här påminner Marx oss om att Saint-Simon vände sig till arbetarklassen först i sitt sista verk och antog dess befrielse som ett mål. Hans tidigare skrifter hade varit ”ett förhållande av det moderna borgerliga samhället gentemot det feodala.... Vilken skillnad jämfört med de samtida skrifterna av Owen!” Denna bedömning från Marx’ sida är helt riktig, den slår fast en negativ sida hos Saint-Simons teorier. Marx hade så tidigt som i början av 1844 insett att Saint-Simon själv aldrig föreslog ett socialistiskt samhälle.²¹

Som redaktör för *Kapitalet* lägger Engels här till en lång fotnot, så att inte läsarna skulle tro att detta stycke i Marx’ manuskript uttryckte Marx’ hela uppfattning om den store utopikern. Och Engels ber praktiskt taget om ursäkt för Saint-Simons brister, och slipar ner Marx’ kritik.²² Så känslig var Engels för allt som ens kunde likna en nedvärdering.

I själva verket intresserade sig Marx’ stycke framförallt med de saintsimonianska lärjungar som

17 Engels, *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*.

18 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.

19 Dessa ord finns i Manuels inledning till sin *French Utopias: An Anthology of Ideal Societies* (New York: Schocken Books 1971), s 1, och i Daniel Bells artikel ”Socialism” i *International Encyclopaedia of Social Sciences*, band 14, s 507. Se även Mannheims artikel ”Utopia” i (den gamla) *Encyclopaedia of Social Sciences*, band 15, s 201; Mumfords *The Story of Utopia* (Gloucester: P Smith 1959), s 5; Fischoffs inledning till Bubers *Paths in Utopia* (Boston: Beacon Hill 1958) s xix, men exemplen är legio.

20 Marx, ”Note on Poverty of Philosophy”, i Marx, *Lettres et Documents de Karl Marx 1856-1863*, s 204 f. (Noten var skriven i tredje person, och det står ”Marx” och inte ”jag”).

21 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org; Marx/Engels, *The German Ideology*, i *Collected Works*, band 5, s 504-509.

22 Marx, *Kapitalet*, band 3, på marxists.org, inklusive *fotnoten*. För en tidig kommentar från Marx om saint-simonianerna, se Marx, ”On Friedrich List’s Book”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 283.

blev manipulatörer åt *Crédit Mobilier* och den ”bonapartistiska socialismen”.²³ I sin överdrivet andäktiga aktning för Saint-Simons rykte ger Engels intryck av att släta över grundarens ansvar för den linje som hans lärjungar antog. Eller han kanske inte, som Marx gjorde, på rätt sätt insåg att Saint-Simon gjorde halt långt innan han föreslog att det borgerliga samhället skulle avskaffas.²⁴ Hursomhelst, här hade Engels fel och Marx rätt. Ironin är att Engels lutade åt att vara alltför mjuk mot utopikerna, inte ”överlägset avfärdade” dem.

Medan Marx och Engels hyllade dessa stora nyskapares ”kritiska” (samhälleligt analytiska) sida, så var det den utopiska beståndsdelen som senare stelnade till sekter, när socialismen antog organisatorisk form. Vi måste skilja ut denna utopiska del, i synnerhet eftersom utopismen ingalunda dog med sina tre stora representanter.

2. ”Vetenskaplig socialism”

Att ställa ”utopisk socialism” mot ”vetenskaplig socialism” har förknippats med en utbredd missuppfattning. Den speciella svårigheten här är att begreppet ”vetenskaplig socialism” har misstolkats, speciellt på engelska.

I modern engelska, mer än i språken på kontinenten, har ordet ”vetenskap” och dess avledningar tenderat att speciellt syfta på naturvetenskaperna. Som Raymond Williams konstaterar, ”skapar detta avsevärda problem i nutida översättningar, i synnerhet från franska”.²⁵ Det gäller lika mycket från tyska, speciellt socialistiska skrifter på tyska – inte bara hur Marx använder ordet. Även när det engelska ordet för ”vetenskap” tillåts hänvisa till samhällsstudier, har problemet stimulerat oklara debatter om något som har kallats ”vetenskaplighet” och om vetenskapliga metoder kan tillämpas på samhället, eller om det mekaniska härledandet av samhällsprinciper från fysiskt vetenskapliga motsvarigheter. Det är inte dessa frågor som intresserar oss här.

Det är frågan om vad begreppet *wissenschaftlicher Sozialismus* (vetenskaplig socialism) betydde för Marx och hans samtida värld.

Det tyska ordet *Wissenschaft* betyder kunskap, således det lärande och den utbildning som samlar kunskap. Det innefattar tanken på vetenskap och har en benägenhet att översättas som ”vetenskap”. Men det är ingalunda begränsat till naturvetenskaperna. Det omfattar all kunskap som en forskare eller vetenskapsman kan undersöka, på ett mycket lösligare sätt än vad engelska skribenter är böjda att acceptera. Således definierar en bra ordbok, idag såväl som igår, inte bara *exakten Wissenschaften* eller *Naturwissenschaft(en)* utan också *historische Wissenschaften* och till och med *schönen Wissenschaften* (skönlitteratur).²⁶

Det finns ett bra exempel för våra nuvarande syften, som vi har nämnt i ett annat sammanhang: det första sällskapet för judiska studier, som bildades i Tyskland i början av 1800-talet kallade sitt ämne för *Wissenschaft des Judentums* – i namnet på sitt sällskap. På engelska vore ”judendomens vetenskap” en felöversättning.²⁷ Även i Frankrike, men senare, grundades *Société Scientifique Littéraire* för att publicera material om judiska studier.

Engelskan drar sig för att kalla sådan forskning för ”vetenskap”. På tyska är denna breda användning av *Wissenschaft* och *wissenschaftlich* normal. Det är för illa att det engelska språket inte har ett ord som är förenligt med *Wissenschaft* eller till och med franskans *science*. Engelskans ”science”

23 Angående dessa operationer, se *KMR*, band I, s 262-268.

24 Se text slutsatsen i Engels, ”Brev till Tönnies”, 24 januari 1895, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 395.

25 Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Oxford University Press 1976, s 234 f.

26 Den ordbok som citeras här är Wildhagens tysk-engelska ordbok, den bästa ordboken av denna sort.

27 Se *KMR*, band I, s 369.

har snävats in.

Ett annat exempel är titeln på det verk av Engels från vilket hans *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* härleddes – som vanligtvis kallas *Anti-Dühring*. Dess fullständiga titel var *Herr Eugen Dührings omvälvning av vetenskapen*, på tyska ... *Umwälzung der Wissenschaft*. Den använder ”vetenskap” i kontinental mening. Dührings område var i huvudsak en blandning mellan filosofi och samhällsvetenskap.

Överallt i den tyska litteraturen används *Wissenschaft* och dess släktingar utan problem för *varje studie som lägger något till den samlade kunskapen*, varje ämne för (lärda) studier. Det illustreras av Engels’ anmärkning att ”socialismen sedan den blivit en vetenskap också vill bli driven som en vetenskap, d.v.s. studerad”.²⁸ På engelska är detta faktiskt ologiskt.

Men ändå har den bredare kontinentala betydelsen haft en påverkan på vissa delar av den engelskspråkiga litteraturen, till att börja med Andra internationalens skrifter (i synnerhet översättningar) och senare Kominterns litteratur. När (till exempel) Marx’ *Kapitalet* i sådana sammanhang kallas ett ”vetenskapligt arbete” för att skilja det från Marx’ journalistiska eller propagandistiska verk eller hans brev, så hävdar *inte* detta begrepp att metoden i *Kapitalet* motsvarar en laboratedemonstration. (Här diskuterar vi inte vad vetenskapliga metoder betyder inom samhällsvetenskaperna.) I detta sammanhang har socialisters användning av ordet på engelska ofta att göra med begreppet ”teoretiskt verk” till skillnad från ”propagandistiskt verk”.

Det är alltså denna breda innebörd av ”vetenskap” som *Wissenschaft* som socialisterna gav sina ansträngningar att inte grunda sitt program på drömmar, visioner eller känslor, utan på en kunnig analys av de verkliga krafter som verkar i samhället. Vid den tid då socialismen var mycket ung, ville allt ”modernt” tänkande vara vetenskapligt, åtminstone i sin strävan. Campanellas, Francis Bacons (i *Det nya Atlantis*), encyklopedisternas nya tänkande, nästan alla man kan tänka sig, var mer eller mindre genomsyrade av vetenskapligt tänkande. Och socialisternas nya tänkande slog lika naturligt in på denna väg.

Detta ställer oss genast inför en annan utbredd myt, om Marx’ förhållande till denna utveckling. Den följer av det faktum att Marx *inte* var den första, och aldrig påstod sig vara först, att sätta sig målet att upprätta socialismen på en vetenskaplig (*wissenschaftlich*) grund.

Tvärtom var detta mål redan en välkänd tanke och strävan när Marx första gången hörde talas om socialismen. Målet att utarbeta *en* ”vetenskaplig” socialism var ganska vanlig bland Marx’ föregångare och samtida, från akademiska typer som Dühring till socialistiska gula journalister som Emile de Girardin, som ansåg att ”Socialismens verkliga namn är *La Science*”.²⁹

Moses Hess har pekats ut för att ha varit först,³⁰ men ett decennium före Hess hade Buchez kallat sin egen strömning för ”Science Nouvelle”, efter att ha brutit sig ur saintsimonianerna och grundat sin *Journal des Sciences Morales et Politiques*. De amerikanska fourieristerna från 1843-1845 har prisats för ett liknande tidningsnamn, *Phalanx or Journal of Social Science*.³¹ Före både Buchez och

28 Engels, *Tyska bondekriget (förord)*, på marxists.org.

29 Girardin citeras i *Larousse du XIXe Siècle*, ”Socialisme”, band 14, s 799.

30 Enligt Mönke, ”Über Mitarbeit Hess...”, *Wissenschaftliche Annalen*, band 6 1957, s 316 ff. För de Sanna socialisternas anspråk på att vara ”vetenskapliga”, se Marx/Engels, *The German Ideology*, i *Collected Works*, band 5, s 482 f. De så kallade ricardianska socialisterna har också nominerats, inte utan berättigande. Se Engels, *Juristsocialism*, på marxists.org.

31 För Buchez, se Cuvilier, *Hommes et idéologies de 1840*, Paris: Librairie M Rivière 1956, s 44-47; för *Phalanx*, se Sams, red, *Autobiography of Brook Farm*, Gloucester: Prentice-Hall 1974, s 51; Feuer, *Marx and the Intellectuals: A Set of Post-ideological Essays*, New York: Anchor Books 1969, hävdar på s 190 att *Phalanx* var först, uppenbarligen för att han inte har en aning om hur vanlig tanken var.

Brook Farm hade saintsimonianerna sett ”vetenskapen” som sin vägledning: ”Saint-Simon hade ansett att lösningen av alla samhällsproblem var att nå fram till en empirisk vetenskap om människan”, förklarar samhällshistorikern G G Iggers. Och saintsimonianerna ”försökte visa samhällets ’vetenskapliga’ karaktär”, vid en tidpunkt då begreppet ”vetenskap” (försäkras Iggers) ”betecknade att verklighetens reducerades till ett system”. När Frances Wright undervisade i Amerika omkring 1836, krävde hennes framställning uttryckligen ett vetenskapligt förhållningssätt för att förklara historien.³²

Exemplen kan mångfaldigas, men Lorenz Stein får inte förbises. När Stein publicerade sitt banbrytande verk om den franska socialismen 1842, betonade han starkt att socialismen måste betraktas som en del av samhällsvetenskapen (*Staatswissenschaft*, politisk vetenskap om ni så önskar), och han avfärdade den ytliga uppfattningen att de socialistiska teorierna bara var ”ovetenskapliga sinness tomma drömmar”. Efter flera sidor med denna betoning slutar Stein tvärtom med att *definiera* socialismen som ”en systematisk jämlikhetsvetenskap som förverkligas i det ekonomiska livet, staten och samhället med hjälp av arbetets herravälde”.³³ ”Socialismen är ett vetenskapligt system”, skrev han i 1850 års utgåva av sitt verk. Mengelberg säger att Stein ”vidareutvecklade Saint-Simons tolkning av socialismen som den första yttringen av en ’samhällsvetenskap’”.³⁴ Som vi redan har nämnt³⁵ ställde Karl Grün, tre år efter Steins första utgåva, ”vetenskaplig socialism” mot ”utopism”.

Kort sagt: det utbredda marxologiska påståendet att Marx kom på uppfattningen att socialismen *skulle* baseras på ett vetenskapligt förhållningssätt till samhället, och förde in vetenskapen i socialismen, ger å ena sidan Marx alltför mycket erkännande, och skymmer å den andra varje användbar diskussion om vetenskapens betydelse för en analys av samhället. Att sträva efter något är förstas inte att ha uppnått det. Om (låt oss säga) Saint-Simon eller någon annan såg sig själv som samhällslelig vetenskapsman, så förpliktigar det inte oss att hålla med honom.

Marx var en av många socialistiska pionjärer som strävade efter att *verkligt* basera socialismen på en vetenskaplig syn på samhället. Det som är utmärkande för marxismen är att han lyckades – eller att hans motståndare misslyckades. Med tanke på hans materialistiska världssyn var denna grund i en vetenskaplig metod av speciell och grundläggande betydelse för honom. När Engels skrev ner sin uppfattning att Marx’ socialism var ”den enda vetenskapliga socialism, som någonsin existerat”,³⁶ så var det trots allt bara ett annat sätt att säga att han var överens med honom – vilket inte är någon nyhet.

Jag tycker inte att det är svårt för oss, att från vår nutida utsiktspunkt visa hur långt bort från en konsekvent vetenskaplig analys av samhället Saint-Simon, Buchez, Hess, etc. var. Alla har en demokratisk rätt att hävda att samma sak gäller Marx, och det verkar som om hälften av dem har givit ut böcker om det. Men som jag har understrukit tidigare är inte det vårt nuvarande ämne. Faktum är att någon sorts ”vetenskaplig” socialism, åsikten att socialismen skulle gå hand i hand med vetenskapen, var allmänt accepterad inom de tidigaste socialistiska kretsarna, inklusive de så kallade utopikerna.

Tanken att begreppet ”vetenskaplig socialism” innebar någon sorts speciellt mystiskt anspråk, utöver det vi har förklarat, tillbakavisades av Marx så fort han stötte på det. Liksom många andra

32 Angående saintsimonianerna, se Iggers, *The Cult of Authority: the Political Philosophy of the Saint-Simonians*, Haag: Nijhoff 1970, s 159 f; angående Wright, se den senaste biografien, Eckhardt, *Fanny Wright: Rebel in America*, Cambridge: Harvard University Press 1984, s 271.

33 Stein, *Der socialismus und communismus des heutigen Frankreich*, Leipzig: O Wigand, 2:a uppl 1848, s 203, 211.

34 Stein, *The History of the Social Movements in France, 1789-1850*, Bedminster Press 1964, s 278, jmför också 279, 283; Mengelbergs inledning, s 27.

35 Se ovan, not 3 på sid 12.

36 Engels, *Tyska bondekriget (förord)*.

falska uppgifter hittades den på av Bakunin – den mest aktiva uppfinnaren av lögn och skvaller som den socialistiska rörelsen någonsin har upplevt – i en bok fullspäckad av rasistiskt och personligt förtal av Marx. Marx rafsade ner några korta kommentarer medan han gjorde utdrag ur Bakunins lunta. På ett ställe anklagades ”marxisterna” för att se fram mot en despoti under en aristokrati av ”lärda män”, som de kallade ”lärdd [eller akademisk] socialism” eller ”vetenskaplig socialism”. (Bakunin tänkte egentligen på Lassalle, men han var inte så noga med förtalet.) Marx anmärkning om detta sa att det första begreppet ”aldrig hade använts”, och att ”vetenskaplig socialism”

bara [har] använts mot den utopiska socialismen, som vill belasta folk med nya fantastiska fantasier, istället för att förbehålla sin vetenskap till att förstå den sociala rörelse som folket själv skapat; se min bok mot Proudhon [*Filosofins elände*]...³⁷

Denna kommentar, att tanken om en *wissenschaftlicher* socialism ska ses inom ramen för en kritik av den utopiska socialismen, hjälper till att belysa båda sidorna av jämförelsen. *Det handlar om en vetenskaplig metod, som själv berör samhällsutvecklingens verkliga krafter och fakta och inte bara fantasier och känslor.*

Vi kan direkt ta itu med frågan om vad utopismen som metod betydde för Marx, och varför denna metod måste ersättas av ett synsätt som grundar sig på analyser av de samhälleliga förhållandens verklighet och de krafter som styr samhällsförändringarna (samhällets ”rörelselagar”) – kort sagt ersättas av ett vetenskapligt förhållningssätt i ordets vida bemärkelse.

3. Utopism

Under loppet av mer än tre sekels användning på engelska och andra språk har ordet ”utopisk” fått ett antal olika bibetydelser, likt havstulpaner. Långt före Marx kunde ”utopisk” antyda någon av följande tankar: allt som ansågs vara *omöjligt*; allt som ansågs vara *idealiskt* eller *perfekt*; allt *inbillat* eller som handlade om fantasier; allt som befattade sig med hur *framtiden* såg ut. Ordet antydde ofta adjektiv som *visionär*, *perfektionistisk*, *inbillad*. Alla dessa betydelser är ”riktiga”, vare sig de är oförenliga eller ej. Det vill säga att alla kan hänvisa till ordboken för att trassla ihop tankar till knutar.

Det är därför hur lätt som helst att bevisa att vem som helst är ”utopisk” i någon ospecificerad mening. Detta sätt att bevisa ”utopism” har förvisso en olägenhet: det är troligen tomt på innehåll. Denna ordlek har lekts med Marx i oändlighet. Om inget annat fungerar, så var Marx förvisso intresserad av framtiden, eller hur?

Leken kompliceras ytterligare av vardagliga användningssätt. Som vi har betonat i andra fall,³⁸ hade inte Marx några samvetsqual över att använda ett ord både i strikt och vetenskaplig mening (i ett sammanhang) och lösligt och vardagligt (i ett annat sammanhang, speciellt i journalistiska artiklar och brev). Exempelvis skrev Marx 1848 i sin tidning att ”våra läsare aldrig har haft några utopiska förhoppningar om Wien”, det vill säga om de revolutionära möjligheterna där.³⁹ Här verkar ordet betyda överoptimistiska förväntningar om omöjligheter eller osannolikheter, även om det går att hävda att sådana ”utopiska” förhoppningar om revolutionen i Wien inte var förenliga med de verkliga styrkeförhållandena. Återigen: i ett brev förklarade Engels att arbetarna i Paris 1848 lockades av frasen ”arbetsrätt ... därför att den lät så praktisk, så utförbar och så litet utopisk”, medan det i

37 Marx, ”Konspect von Bakunins Buch’ Staatlichkeit und Anarchie”, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 636. Hela stycket citerades och diskuterades i *KMR*, band 2, s 381-382.

38 Se till exempel *KMR*, band 1, s 10 f.

39 Marx, ”Vienna Revolution & Kölnische Zeitung”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 496.

ett kapitalistiskt samhälle i verkligheten bara kunde genomföras i form av ”meningslösa statliga verkstäder”.⁴⁰ Detta verkar använda ”utopisk” mest i vardaglig mening. Det är heller inte svårt att hitta journalistiska artiklar där Marx i en anda av ”du också”, säger att borgerliga scheman för att reformera kapitalismen är ”utopiska”,⁴¹ till synes i betydelsen omöjligt – även om det vanligen finns en tanke i bakgrunden att det är omöjligt på grund av de verkliga samhällskrafterna.

Marx var lika bekant som någon med den konservativa benägenheten att avvisa förslag på grundläggande sociala förändringar som ”utopiska”, det vill säga som fantasier och omöjliga. I en sammanfattning av den vanliga borgerligt brackiga åsikten i en artikel 1848, kommenterade han att denna uppfattning innebär: ”Om man kräver att [den samhällsekonomiska] organiseringen omvandlas i sin helhet så är man destruktiv, revolutionär, skrupelfri, utopisk, och man förbiser *delvisa* reformer. Härav blir resultatet: lämna allt som det är.”⁴²

Hela denna spretande röra av traditionella och tillfälliga användningar av ”utopisk” måste fösas åt sidan så vi kan koncentrera oss på den centrala innebörden av *utopism i motsats till ett vetenskapligt förhållningssätt*.

Denna analys börjar med ett grundläggande steg: att åtminstone ha definitiva kunskaper om det verkliga samhället för att kunna teoretisera, istället för att väva ihop teorier i det blå. Marx *började* med denna övertygelse redan innan han blev socialist. Redan när han fortfarande var stridbart demokratisk redaktör för den vänsterliberala tidningen *Rheinische Zeitung* 1842, var han fientligt inställd till det rådande sättet att formulera teorier.

Det var en av hans anklagelser mot en grupp före detta vänner på Berlins universitetsområde som kallade sig ”De fria”, och som ville komma med på hans tidnings sidor. Marx uttryckte sin åsikt efter att ha fått ett brev från en dem, ”vars favoritområde lämpligt nog är hur det *borde* vara”.

Jag krävde [berättade Marx i ett brev] att de skulle ha en mindre vag tankegång, färre högdragna fraser och mindre självbelåten dyrkan av sig själva, och mer entydighet, mer uppmärksamhet på de verkliga förhållandena, mer expertkunskap.... Jag efterfrågade vidare att religionen borde kritiseras inom ramen för en kritik av de politiska förhållandena istället för att de politiska förhållandena skulle kritiseras inom ramen för religionen....⁴³

De ”politiska förhållandena” var i själva verket rotade i ”de verkliga förhållandena” medan ”religionens ramar” vid den tiden var ett annat område för att väva teorier.

Påföljande år ledde samma omsorg om verkligheten som utgångspunkt till en grundläggande omorientering för Marx, när han började försöka utarbeta ett nytt socialistiskt förhållningssätt, i en brevväxling som publicerades i *Deutsch-Französische Jahrbücher*. Vi har redan diskuterat detta under rubriken ”Hur man ska utveckla en rörelses program”,⁴⁴ men låt oss nu betrakta samma tankegång som en del av Marx’ kritik av utopismen. För det första konstaterar vi att Marx, en nyss flygfärdig socialist, omedelbart förknippar teoriskaparnas utopism med sektens dogmatism.

Ingen, hävdar Marx här, har en exakt föreställning om hur den önskade nya världen ska se ut. Olika sektledare föreslår olika visioner av ett nytt samhälle. Ska vi tävla genom att tänka oss ett nytt och bättre Ikarien? Nej, låt oss slå in på en helt ”ny väg”: ”vi förutser inte på ett dogmatiskt sätt världen, utan vill istället bara hitta världen med hjälp av kritik av den gamla”.

40 Engels, ”*Brev till E Bernstein*”, 23 maj 1884, på marxists.org.

41 Till exempel i *New York Daily Tribune*: ”Pauperism & Free Trade”, 1 november 1852, Marx/Engels *Collected Works*, band 11, s 359, och ”Parliament etc.”, 28 december 1852, *ibid*, s 464.

42 Marx. ”Thiers Speech etc.”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 7 s 467, och jmf s 468.

43 Marx, ”Brev till Ruge”, 30 november 1842, Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, s 394.

44 Se *KMR*, band 1, s 65-68.

Om det inte är vår uppgift att bygga framtiden och avgöra frågan en gång för alla, så är det som vi ändå måste åstadkomma idag desto mer säkert – jag menar *skoningslös kritik av allt som existerar*....⁴⁵

Istället för att höja en ny ”dogmatisk fana” (fortsätter Marx) borde vi hjälpa dogmatikerna att klargöra sin egen lära för sig själva. Hur? Med hjälp av folkets faktiska intressen, som framförallt riktar in sig på politiska frågor. Vi måste börja med ”dessa intressen som de är, och inte mot dem ställa färdiga, speciella system som, låt oss säga, *Resan till Ikarien* [av Cabet]”. Med denna kritiska metod kan vi utveckla våra egna tankar om vad vi ska sikta på ur den ”existerande verkligheten”. Vi möter inte världen som dogmatiker med en ny princip och kräver att den ska gå ner på knä inför den i beundran: ”Vi utvecklar nya principer för världen ur världens egna principer.” Vi visar världen varför den egentligen kämpar, och utvecklar utifrån detta en ny medvetenhet för världen.⁴⁶

Och Marx drar till och med slutsatsen: ”Det kommer att visa sig att det inte är någon stor lucka i tänkandet mellan det förflutna och framtiden, utan att det handlar om att *genomföra* det förflutnas tänkande.”⁴⁷ Han försöker helt klart böja pinnen åt andra hållet: bort från att överbetona det mirakulösa språnget från dagens gamla dåliga värld till morgondagens skinande nya värld, och i riktning mot att betona *kontinuiteten* mellan kampen om de faktiska förhållandena till att omvandla dessa faktiska förhållanden.

I detta resonemang är inte utopismen problemets kärna, men utopismen kan faktiskt definieras som det Marx bekämpar här. Det är inget mysterium var Marx hittade detta synsätt, ty det framträder i grund och botten ur Hegels förhållningssätt till historien. Det betonas kraftigt i vad som kanske är det bäst kända stället hos Hegel, förordet till hans *Rättsfilosofi*.⁴⁸

Medan Marx inte ens tidigt under sin period av vänsterdemokratisk lärotid inom politiken uppvisade någon mottaglighet för det utopiska sättet att tänka – eller åtminstone finns det inte kvar några dokument om det – så var det något helt annat med Engels. Direkt efter att han gjorde sin lilla del i *Den heliga familjen* – vilket betyder direkt efter att han hade förenat sig med Marx men innan de två hade umgåtts särskilt mycket – skrev Engels en entusiastisk redogörelse för de utopiska kommunistiska experimenten i Amerika för att bevisa att kommunismen ”redan verkligen [var] genomförd”.⁴⁹

Det kan knappast finnas några tvivel om att det måste ha varit hans fortsatta samarbete med Marx som redde ut hans tankar om den utopiska gemenskapsbetonade sortens socialism. Inom kort kom det första tydliga uttalandet med en balanserad (positiv och negativ) syn på de stora utopikerna, den uppfattning som båda antog. Under flera månader 1845 diskuterade de projektet att publicera ett ”Bibliotek med de bästa utländska socialistiska skribenterna”, huvudsakligen franska och engelska – en antologi med socialistiska texter – och Marx skisserade till och med en lista med författare som skulle översättas, givetvis inklusive de stora utopikerna.⁵⁰ När Engels framkastade denna tanke hade

45 Marx, ”Letters from ’Deutsch-Französischen Jahrbüchern’”, nr 1, mars 1843, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 142.

46 *Ibid*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 142-144.

47 *Ibid*, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 144.

48 Hegel, *Philosophy of Right*, New York; Oxford University Press 1967, speciellt s 10-11, även 12-13.

49 Engels, *Beskrivning av de under senare tid bildade och fortfarande bestående kommunistiska kolonierna*, på marxists.org; Engels, ”Brev till Marx”, 7 mars 1845, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 23. Utan några som helst bevis, men med sin vanliga iver att besegra djävulen, hävdar Feuer, *Marx and the Intellectuals*, s 181, 195, felaktigt att Marx höll med Engels om detta.

50 Se Engels, ”Brev till Marx”, 22 februari till 7 mars 1845, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 25; Engels, ”Brev till Marx”, 17 mars 1845, *ibid*, s 27; för Marx lista, se *MEGA I*, band 5, s 549 Engels tillkännagav projektet i ”Fragment of Fourier”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 644. För annan information, se *Collected Works*,

det framförallt varit Fourier han tänkte på, och i själva verket blev en samling från Fourier den enda del av projektet som verkligen publicerades. Vid den tidpunkten, senare delen av 1845, skrev Engels en introduktion till urvalet som satte in Fourier i rätt perspektiv.

Här är Engels huvudtema lovord över Fourier, i synnerhet gentemot de tyska teoretiker som tog tankar från den franska socialismen och gjorde dem hegelianska i ordets sämsta mening. Det dessa personer hittar hos Fourier är ”bara det sämsta och mest teoretiska: de schematiska planerna för ett framtida samhälle, *samhällssystemen*”. (*System* betyder: konstgjort skapade, spekulativa tanke-system. Vi kommer att återkomma till detta begrepp.) ”Den bästa sidan, *kritiken av det existerande samhället, den verkliga grundvalen,, huvuduppgiften att undersöka de sociala frågorna, de har lugnt fösts åt sidan.*” Inom ramen för denna balanserade bedömning av Fourier, lovordar Engels honom för att ”på ett riktigt sätt förstå det förflutna och nuet”, även om han ”på ett spekulerande sätt konstruerar framtiden” längs utopiska linjer. Till och med när Fourier skriver spekulativt nonsens, som hans vision om sjöar av lemonad och ”antilejon”, så är hans ”bekymmerslösa nonsens” att föredra framför ”dessa tyska teoretikers dystra och djupsinniga nonsens”.⁵¹

Vi ser alltså att Marx’ och Engels’ kritik av utopismen var klar redan långt innan de formulerade sin uppfattning om den i form av att ställa *utopisk socialism* mot *vetenskaplig socialism*. Kärnan i kritiken var utopikernas *språng till abstraktioner*. Problemet med (låt oss säga) Fourier var inte att han underlät att kritisera verkligheten, han gjorde det tvärtom på ett lysande sätt. Men hans kritik befann sig på ena sidan av en gapande klyfta, på vars andra sida det fanns en alternativ, lysande ny värld. För att komma till andra sidan tog utopikerna ett jättelikt språng ut i tomma intet, på de teoretiska abstraktionernas vingar.

Ingen av de utopiska teoretikerna fantiserade om samma nya värld – eller tog språnget ut i intet åt samma håll – och när deras lysande insikter stelnade i organisatorisk form, blev det oundvikliga resultatet därför en sekt. En sekt var en grupp som grundade sig på teorier och ställde sina speciellt upptäckta lärosatser mot lärorna från nästa lysande intellekt, som viftade med vingarna och flög iväg. I en artikel från 1847 påminde Marx om att utopikernas metod inte var begränsad till socialister: på den tiden då den nya klassen kämpade mot feodalismen för att förändra samhället, föll även borgerliga tänkare in i ett ”mer eller mindre utopiskt eller dogmatiskt” mönster, så länge de återspeglade den sociala kampens utvecklade karaktär.⁵²

I ett utkast till *Kommunistiska manifestet*, riktade Marx också en anklagelse för (eller diagnos på) utopism mot den borgerliga härskande klassen, i följande ordalag:

Kommunisterna för inte fram någon ny egendomsteori. De slår fast ett faktum. Ni förnekar de mest uppenbara fakta. Ni måste förneka dem. Ni är bakåtblickande utopiker.⁵³

Det är lika bra att denna formulering ströks, den är överdriven. Men det som överdrevs var skillnaden mellan en ”ny egendomsteori” som man hittar på och en teori som härleds från en analys av ”fakta”, det vill säga från en undersökning av samhällets verkliga utveckling. Detta belyste skillnaden mellan det utopiska och det vetenskapliga förhållningssättet.

4. Första framställningen

Det första stycke där Marx tydligt ställde den utopiska socialismen mot ett vetenskapligt synsätt

band 4, not 242 s 719; för en senare hänvisning se Engels, ”Brev till Bebel”, 25 oktober 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 118.

51 Engels, ”Fragment of Fourier”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 614 f.

52 Marx, ”Moralizing Criticism and Critical Morality”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 337.

53 Marx, ”Page from the Rough Draft of *Communist Manifesto*”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 578.

fanns i hans bok mot Proudhon, *Filosofins elände* från 1847. 30 år senare var det detta stycke han erinrade sig när han rafsade ner sin korta kommentar om Bakunin, som citerades i avdelning 2 ovan.

När Marx skrev detta verk på franska använde han konsekvent *la science* i den breda meningen *Wissenschaft* som vi har förklarat:

Liksom [de borgerliga] *ekonomerna* är borgarklassens vetenskapliga företrädare, är *socialisterna* och *kommunisterna* proletariatets teoretiker.

De borgerliga ekonomerna kallades här för ”vetenskapliga” (trots att de hade fel) men ordet användes inte för de socialistiska ”teoretikerna” som 1847 främst var utopiker. Stycket fortsatte: så länge klasskampens utvecklingsnivå fortfarande är låg ”är dessa teoretiker endast utopister, som för att avhjälpa de undertryckta klassernas behov funderar ut system och söker efter en pånyttfödande vetenskap”. Men när proletariatets kamp blir tydligare ”behöver de inte längre söka vetenskapen i sitt eget huvud; de behöver endast göra klart för sig vad som äger rum framför deras ögon och göra sig till organ för detta”. (Uttrycket *söka vetenskapen* låter egendomligt på engelska, jämfört med *söka kunskap*. Uppenbarligen måste ordet utvidgas i den mening som vi har förklarat.) ”Så länge de söker vetenskapen men endast tillverkar system, så länge de blott står i kampens början” ser de inte fattigdomens och samhällsförhållandenas revolutionära sida. ”Från detta ögonblick blir vetenskapen medvetet resultat av den historiska [samhälls-] rörelsen. Den har upphört att vara doktrinär, den har blivit revolutionär.”⁵⁴

Notera att Marx upprepade gånger påpekade att även utopikerna *strävade* efter ”la science”, precis som alla andra. Men de försökte tillämpa denna strävan på ett utopiskt sätt, med ett utopiskt förhållningssätt. Istället för att undersöka vad som faktiskt hände i samhället ”framför deras ögon”, hittade de på intellektuella konstruktioner – ”system”. Detta ord har en mycket nedsättande ton i Marx’ språkbruk, och vi måste förstå varför, till priset av en kort utvikning.

Marx förnekade – ofta och indignerat, i sena såväl som tidiga skrifter – att han lade fram ett ”system”, ty det var ett halvt tekniskt begrepp som betydde: ett spekulerande och konstgjort uppbyggt teoretiskt påhitt i den tyska filosofiska traditionens anda. (Han skulle våldsamt ha avvisat titeln på Louis Boudins bok från 1907, *Karl Marx’ teoretiska system*, trots att Boudin oskyldigt använde ”system” i den folkliga betydelsen sammanhängande samling uppfattningar.) Det spekulativa ”systemet” ställdes mot en verkligt vetenskaplig undersökning, som *inte* grundar sig på några sådana system. Det var exempelvis vad Engels förklarade i en mycket tidig artikel om vad ”tyskar” (dvs. tyska filosofer) menade med grundlighet:

Med några få magra fakta lyckas de inte bara koka ihop alla möjliga teorier, utan också förknippa det med världshistorien. På grundval av första bästa faktum som når dem i tredje hand, angående något som de inte ens känner till om det skedde på det ena eller andra sättet eller något annat, kommer de att bevisa att det *måste* ha ägt rum på detta speciella sätt och inget annat sätt.⁵⁵

Engels skrev detta tre årtionden innan Dühring publicerade sitt gräsliga exempel på detta traditionella systemskapande mönster.*

54 Marx, *Filosofins elände*, på marxistarkiv.se, s 54-55.

55 Engels, ”Fragment of Fourier”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 642. Hela stycket är värt att läsa i detta sammanhang.

* Två decennier innan Engels skrev detta, hade Heine betygat sin egen aktning för den ”tyska professorn”:

Han ordnar livet med händig uppblåsthet
Bygger ett förnuftigt system på gott och på ont;
Med smulor av nattmössan och morgonrocken som material

Precis som de tyska filosoferna byggde också utopikerna *system*, och det var enligt Marx' åsikt en av deras stora svagheter. För utopikerna innebar *la science* fortfarande att på ett sterilt sätt hitta på konstgjort uppbyggda dogmer, följaktligen var de "doktrinära". De undersökte inte den process med vilken samhället faktiskt omvälvde sig själv, alltså var deras förhållningssätt inte "revolutionärt". Som Marx skrev på ett annat ställe i samma verk, vill dessa utopiska socialister faktiskt "att [arbetarna] skall lämna det gamla samhället åsido för att desto bättre kunna inträda i det nya samhälle, som de så omsorgsfullt utarbetat åt dem".⁵⁶

Proudhon var ett exempel på detta mönster: han strävade, skrev Marx, efter att vara en "vetenskapsman" som svävar ovanför klasskampen, men i själva verket fick hans småborgerliga mentalitet honom att under kampen svänga mellan de två ytterlighetsklasserna, och låna både från de borgerliga ekonomerna och utopikerna. "Ense med båda söker han stödja sig på vetenskapens auktoritet", tillade Marx (och erkände åter utopikernas strävande till förmån för vetenskapen), men istället för vetenskap satte Proudhon i själva verket något annat i stället: "Vetenskapen åter reduceras för honom till det tunna omfånget av en vetenskaplig formel. Han är mannen på jakt efter formler." (Precis som system var formler "doktrinära").⁵⁷

I de socialistiska nyskaparnas tänkande, inklusive utopikerna, fanns det vanligtvis en spänning mellan utopiska och "kritiska", det vill säga vetenskapligt analytiska, delar. De utopiska beståndsdelarna hos Fourier, till exempel, var framträdande och genomgripande, så det är lätt att sammanfatta honom som en av utopikerna, även när man berömmar honom för hans "vetenskapliga" bidrag, som Engels gjorde i *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*. Å andra sidan uppvisar Louis Blanc, som i egentlig mening inte kan kallas "utopiker", ändå vid en analys utopiska delar (speciellt när hans plan på Nationella verkstäder betraktas som en teoretisk konstruktion). På samma sätt *sammanfattar* inte Marx Proudhon enbart som en utopisk socialist. Men mer än vad hans samtida gjorde, vet vi från hans *Carnets* i vilken utsträckning han lekte med de utopiska konstruktionerna, när han på ett spekulativt sätt uppfann ett sällskap för ömsesidiga krediter som skulle ta över världen.⁵⁸ Vi kan alltså verkligen säga att det finns avsevärda utopiska delar hos Proudhon. I *Filosofins elände* konstaterade Marx det grundläggande element i Proudhons ekonomi som var "på en gång reaktionärt och utopiskt", utan att känna till vad Proudhon skrev i sina anteckningsböcker.⁵⁹

Ett av de utopiska inslag som fanns hos Proudhon fanns också i ett antal av de andra tidiga socialisternas teorier, även om inte nödvändigtvis *i första hand* var utopiska socialister. Det var "utopin om arbetspengar" – ett system för att ersätta pengar med "arbetscertifikat" – som uppfanns och återuppfanns av ett antal reformatorer, från John Gray och Owen till Rodbertus och Proudhon.

I en diskussion om den form det tog hos Rodbertus, förklarade Engels att denne tyske ekonom var en av flera tänkare som drog socialistiska slutsatser av Ricardos politiska ekonomi. Slutsatsen att den sociala produktionen *borde* tillhöra arbetarna som producerade den var ytterst tilltalande för den hårt arbetande småbourgeoisien, som arbetade i en hantverkarverkstad eller ett värdshus eller fabrik, men vars ärliga arbete dagligen minskade i värde genom konkurrensen från den storskaliga kapitalistiska produktionen. De längtade efter ett samhälle som skulle stöpas om för att ge dem "hela resultatet av [deras] arbete" *utan* att gå så långt som att avskaffa den kapitalistiska produktionens

Knackar han håll i Universum

Att presentera något som kallas "dialektisk materialism" som Marx' "filosofiska system" är ett av historiens största spratt, troligen påhittat av Plechanov.

56 Marx, *Filosofins elände*, s 77.

57 *Ibid*, s 55. För Marx om det småborgerliga tänkandet, se *KMR*, band 2, kapitel 11.

58 Proudhons utopi om ömsesidiga krediter, med honom själv som chef, fördes mest öppet fram i hans *Carnets*. För en sammanfattning av hans plan, se Draper, "Note on the Father of Anarchism", *New Politics*, vinter 1969.

59 Marx, *Filosofins elände*, s 27.

lagar. Deras ideologiska tänkare funderade på något sätt att ordna ett sakförhållande som skulle få till stånd det. Således utvecklade Rodbertus bara Ricardos värdeteori (i riktning mot socialistiska slutsatser) till en viss punkt.

Men detta förtföljande avskar han dock för sig själv därigenom, att han alldeles från begynnelsen här också upptog utvecklandet av Ricardos andra riktning, riktningen mot utopin. Därmed förlorade han första villkoret för all kritik – opartiskheten. Han arbetade fram emot ett förutbestämt mål, han blev tendensekonom. En gång fast i sin utopi hade han spärrat för sig all möjlighet att gå vidare i vetenskapen.⁶⁰

Här ställdes återigen ”utopisk socialism” mot ”vetenskaplig socialism” som ett analytiskt knep, även om Rodbertus knappast i första hand kunde sammanfattas som en utopisk socialist. Det var frågan om att utvärdera utopiska inslag. Beteckningen ”utopisk socialist” beskrev precis som de flesta beteckningar en övervägande tendens.

5. Vad utopisk socialism betydde

Det som, enligt Marx' åsikt, gjorde den utopiska socialismen utopisk var, kort sagt, dess sätt att närma sig samhällets problem. För det första betydde den ”ett hopkok av föreställningar om ett inbillat samhälle så perfekt som möjligt”, istället för att lita till ”insikt om naturen av, förutsättningarna för och det följdriktiga allmänna målet för proletariats kamp”.⁶¹

I ett stycke som sammanfattar hur denna skillnad gjordes redan innan Manifestet, skrev Marx att vi gentemot utopismen ”förde fram den vetenskapliga synen på det borgerliga samhällets ekonomiska struktur som den enda hållbara teoretiska grundvalen, och förklarade slutligen i populär form att det inte handlade om att genomföra något utopiskt system utan istället medvetet delta i den historiska process att omvandla samhället som pågick framför våra ögon”.⁶²

I ett utkast till *Pariskommunen* gjorde Marx en av sina bästa framställningar av denna punkt, på sin allra skakigaste engelska:

Även om de utopiska sektgrundarna i sin kritik av det nuvarande samhället på ett tydligt sätt beskrev den socialistiska rörelsens mål, att byta ut lönesystemet med alla sina ekonomiska förutsättningar i klasstyret, så såg de varken de materiella betingelserna för omvandlingen av själva samhället, eller rörelsens organiserade makt och samvete [läs: medvetande] i arbetarklassen. De försökte kompensera rörelsens historiska förutsättningar med fantastiska bilder och planer för ett nytt samhälle, i vars propaganda de såg de frälsningens verkliga medel. Från det ögonblick då arbetarna[s] klassrörelse blev verklig, försvann de fantastiska utopierna, inte för att arbetarklassen hade givit upp det slutmål som dessa utopiker siktade på, utan därför att den hade hittat de verkliga medlen för att förverkliga dem, men i deras ställe kom en verklig insikt i rörelsens historiska betingelser och arbetarklassens allt starkare militära [läs: militanta] organisering.⁶³

Marx såg socialismen som ett resultat av tendenser som fanns inneboende i det kapitalistiska systemet, precis som kapitalismen hade utvecklats ur den samhällsliga värld som fanns före dess tid, medan utopikerna helt enkelt såg socialismen som en god tanke, ett abstrakt system utan något

60 Engels, ”Förord till ’Filosofins elände’”, i *Filosofins elände*, s 7. Se även Engels, ”Brev till Kautsky”, 1 augusti 1884, Marx/Engels, *Collected Works*, band 36, s 190, om Rodbertus.

61 Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org.

62 Marx, ”Herr Vogt”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 17, s 79.

63 Marx, ”Civil War in France, First Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, kontrollerad mot Marx/Engels, *Collected Works*, band 22, s 499 f.

historiskt innehåll, som bara behövde önskan och vilja för att genomföras i praktiken.

Från denna syn på viljans företräde följde att det praktiska sättet att visa det nya systemets överlägsenhet var att visa en arbetsmodell av det i liten skala, antingen i det existerande samhällets utkanter eller faktiskt utanför det (som i Amerikas vildmarker). Eftersom dessa samhällen var godtyckliga konstruktioner, inte utveckling, så uppmuntrade de ett utarbetande av exakta planer för samhällslivets allra obetydligaste detaljer, kännetecknade av enhetlighet och disciplin och kontroll uppifrån – och kontrollen skulle givetvis genomföras av de filantropiska idealister som hade ansvaret. Av det stora antal utopiska samfund som verkligen upprättades, så misslyckades de sekulära ganska snabbt, av orsaker som utifrån Marx' synvinkel var lätta att förutsäga. (Religiösa samfund varade längre, av samma skäl till varför kloster har hållit ut sedan flera sekel.)

Eftersom Marx' synsätt betonade att samhället (ja, det kapitalistiska samhället) behövde nå en tillräckligt hög produktionsnivå i samhälllig skala, så talade det för att socialister borde stanna i sina egna länder och kämpa för att omvandla hela samhället inifrån, istället för att resa ut i tomma intet tillsammans med andra i en omvänd församling. En orsak till varför tyska kommunister som Karl Schapper, först i De rättfärdigas förbund och senare i Kommunistiska förbundet, närmade sig Marx (1847) var att de själva hade kommit till denna slutsats, speciellt under en hård debatt med Cabet och hans "ikarianer".⁶⁴ En av de bästa resonerande artiklar mot det utopiska samfundsbygget som finns att läsa är än idag en artikel i det enda numret av Kommunistiska förbundets tidning, troligen skriven av Schapper.⁶⁵

Strax efter detta skrevs *Kommunistiska manifestet*, och det tog upp frågan där Marx hade lämnat den året innan i *Filosofins elände*. Eftersom det ekonomiska systemet och klasstrukturen fortfarande var underutvecklad, existerade ännu inte de materiella förutsättningarna för proletariats frigörelse. Utopikerna "söker efter en social vetenskap, sociala lagar för att skapa dessa förutsättningar".⁶⁶ Som vi har sett uppskattade Marx att utopikerna försökte vara vetenskapliga. Deras problem var att de trodde att de helt enkelt kunde koka ihop denna vetenskap i sina egna huvuden:

I stället för samhällsverksamheten måste deras personliga uppfinnarverksamhet framträda, i stället för befrielsens historiska förutsättningar sätter de sina fantasier och i stället för proletariats efterhand fortskridande organisering till klass sätter de sin egen framkläckta samhällsorganisation. För dem upplöser sig den kommande världshistorien i propaganda och praktiskt genomförande av deras samhällsplaner.⁶⁷

Som en konsekvens av det var utopikernas socialism klasslös, den stod ovanför klasserna och var icke-revolutionär. Men det gällde också andra sorters reformistisk socialism – det kännetecknade inte speciellt den utopiska varianten. Deras fantasifulla bild av det framtida samhället motsvarade arbetarnas strävan efter "en grundläggande omgestaltning av samhället",⁶⁸ och hade därmed en revolutionär sida, men detta sätt att söka efter framtiden hängde direkt ihop med den utopiska metoden. I *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* betonade Engels den utopiska metodens abstrakt upplysta sida:

De samhällliga uppgifternas lösning, som ännu låg dold i de outvecklade ekonomiska förhållandena, skulle framkonstrueras i hjärnan. Samhället uppvisade bara missförhållanden; att

64 Se Lehning, *Discussions à Londres*, ssk s 94-104; *Der Bund der Kommunisten*, Berlin: Dietz 1970, band 1, s 170 f, 1013-1015.

65 [Schapper:] "Auswanderungsplan" i provnumret av *Kommunistische Zeitschrift* i *Der Bund der Kommunisten*, bd 1, s 509 f. Skrevs kanske med hjälp från Engels, men det är spekulationer.

66 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, s 20.

67 *Ibid.*

68 *Ibid.*, s 27.

undanröja dessa var det tänkande förnuftets uppgift. Det gällde att hitta på ett nytt, mera fullkomnat system för samhällsordningen och att praacka det på samhället utifrån, genom propaganda, om möjligt genom exempel av mönstringsexperiment. Dessa nya sociala system var från första början dömda att förbli utopier. Ju mer de utarbetades i detalj, desto mer måste de mynna ut i rena fantastieriet.⁶⁹

Eftersom de utopiker som använde denna metod letade efter det nya mönstersamhället i sitt eget huvud istället för i det verkliga samhällets iakttagbara tendenser, härledde de sitt abstrakta samhälle från andra abstrakta begrepp:

Socialismen är för dem alla [utopiker] ett uttryck för den absoluta sanningen, förnuftet och rättvisan och behöver endast upptäckas för att genom egen kraft erövra världen. Då den absoluta sanningen är oavhängig av tid, rum och mänsklighetens historiska utveckling, så är det endast en tillfällighet, när och var den upptäcktes.⁷⁰

Socialismen uppenbarade sig således som ”en tillfällig upptäckt av den ena eller andra geniala hjärnan”⁷¹ istället för som ett historiskt resultat av samhällets egen utveckling i den verkliga världen.

”Historiskt” var ofta nyckelordet, eftersom det för Marx betonade banden mellan gårdagens och dagens verklighet och morgondagens framtidsutsikter. För Marx var det inte i sig själv utopiskt att tänka på framtiden. Utopismen var *det sätt* att tänka på framtiden som gör framtiden till en godtycklig enhet, som lösgör sig från de historiska utvecklingsbanden till verkligheten (det vill säga med historien fram till idag). Utopiker klädde sina mål ”i de fromma önskningarnas form, och ingen kunde förklara varför dessa fromma önskingar skulle förverkligas just då och inte tusen år tidigare eller senare”.⁷²

Detta illustrerades från ett annat håll, när Marx på randen till revolutionen 1848 (han bodde då i Bryssel) inledde en liten polemik med en belgisk borgerligt radikal tidning. *Débat Social* i Bryssel försökte dra en skiljelinje mellan det belgiska Demokratiska förbundet som sådant och dess vänsterflygel, det vill säga den kommunistiska strömningen som var öppet grupperad kring Marx. I detta sammanhang hånade den liberala redaktören de ”utopier” som ”vissa demokrater” (med det menade han Marx’ ”Demokratiska kommunister”, den benämning Marx använde) som inte hade några förhoppningar om effektiva reformer i sitt eget land (alltså Tyskland) och därför ägnade sig åt ”drömmar” om ”luftslott”. Det går att se att dessa liberaler gav utopismen en snäv mening: att helt enkelt drömma. I sitt genmäle tog Marx upp utopismen ur sin egen synvinkel.

”Den tyska kommunismen är en ytterst bestämd motståndare till all sorts utopism”, svarade han., ”och långt från att utesluta den historiska utvecklingen, grundar den sig i själva verket på den...” Marx poängterade den samhälleliga verkligheten, i synnerhet klasskampen, och citerade Robert Peel och Guizot om klasskonflikternas aktualitet. Men (fortsatte han sarkastiskt) de belgiska liberalerna tror att Peel och Guizot är utopiker. Tvärtom är det de belgiska liberalerna som tänker på ett utopiskt sätt när de (till exempel) drömmer om att införa ett system med allmän rösträtt som det amerikanska eller som den brittiska chartismen i Europa ”utan stora samhälleliga omvälvningar”. Marx avslutade: ”I våra ögon är personer som skiljer politiska former från deras samhälleliga grund och för fram dem som allmänna, abstrakta dogmer, utopiker.”⁷³

69 Engels, *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, på marxistarkiv.se.

70 *Ibid.*

71 *Ibid.*

72 Engels, *Juristsocialism*, på marxists.org.

73 Marx, ”Débat Social”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 538 f.

Här var Marx' måltavla den utopiska liberalismen, inte den utopiska socialismen – *varje* -ism som skiljde vägen till framtiden från den samhällshistoriska verkligheten, och ersatte en vetenskaplig analys av de politiska och sociala tendenserna och krafterna med en "allmän, abstrakt dogm". Man kan tro att Marx bara sa att liberalernas dröm om en fullständig konstitutionell demokrati "utan stora samhälleliga omvälvningar" var omöjlig, och således på det vanliga vardagliga sättet göra "utopisk" till samma sak som "omöjlig", men så var det inte. Marx ansträngde sig för att förklara att den här drömmen var *omöjlig på ett särskilt sätt*, nämligen det utopiska mönstret som "skiljer de politiska formerna från deras samhälleliga grund", etc. Utan tvivel *innehåller* "utopisk" här bibetydelsen omöjlig, men det gäller inte åt andra hållet, det vill säga att "omöjlig" inte nödvändigtvis innebär "utopisk".

Kort sagt var utopismen ett mycket bredare mönster än bara spekulationer om framtiden som fria fantasier, men den uppträdde förvisso ofta förklädd som dessa framtidsspekulationer. Och inte bara under de stora utopikernas tidiga period (före 1848). Abstrakta dogmer om framtiden har blossat upp och varit populära under den socialistiska rörelsens hela historia, speciellt när kottierier av intellektuella anslöt sig till rörelsen, inte på en våg av klasskamp utan på grund av att de på ett outhärdligt sätt hade skilts från status quo. De tyckte därför om att efter hjärtats lust omforma status quo med de enda medel som står till deras förfogande – deras hjärnor.

Detta hände på 1870-talet i den tyska rörelsen och inför Marx ögon. Den reformistiska intellektualismens pionjärer i det tyska partiet, trion Höchberg-Schramm-Bernstein,⁷⁴ kallade i själva verket sin tidning för *Die Zukunft* (Framtiden). Det började uppträda massor av dåliga artiklar som diktade upp en socialistisk framtid. I ett brev till en vän, jämrade sig Marx att "den *utopiska* socialismen, att leka med fantasier om det framtida samhällssystemet, frodas återigen, och i en mycket tommare form" jämfört med de lysande föregångarna. "Det är bara naturligt att utopismen, som *innan* den materialistiskt kritiska socialismens dagar dolde fröet till den sistnämnda inom sig själv, nu försenat bara kan bli löjlig – löjlig, förlegad och helt igenom reaktionär".⁷⁵ De moderna fantasimakarna hade inte längre något meningsfullt att tillföra, "medan det i Fouriers, Owens etc. utopier finns en förkänsla och fantasifulla uttryck för en ny värld...."⁷⁶

Precis som i de stycken som just har citerats ställde Marx och Engels under hela sina liv beundran för nyskaparnas fantasifulla begåvning, som hos Fourier, Saint-Simon och Owen, mot förakt för de moderna utopimakarnas allt tommare fantiserande.

74 Angående Höchbergs grupp, se *KMR*, band 2, ssk s 349 f, 353.

75 Marx, "Brev till Sorge", 19 oktober 1877, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 303.

76 Marx. "Brev till Kugelmann", 9 oktober 1866, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 326. Jämförelsen här var med Proudhon som en "småborgerlig utopiker".

Kapitel 2 Om den sentimentala socialismen

Efter de stora utopikerna förvandlades den tidiga socialismen till en bedrövlig ättling, ”berövad utopierna, och därmed reducerad till enbart fraser”.¹ Ju mindre efteraparna hade att säga och ju mer banalt deras innehåll blev, desto mer var de beroende av att ersätta inspirerande idéer med bombastiska fraser, och ersätta det revolutionära programmet med tomma sentimentaliteter.

1. Vad sentimental socialism betydde

Sentimentalitet? Sentimentalism? Jamen, vad är det för fel på känslsamhet och känslor?

Ingenting alls. Poängen är en helt annan. För det första handlar det om att *ersätta*. Frånsett om vi var vegetarianer, skulle vi bli irriterade om vi förväntade oss kött och bara fick möjliga bönpastejer, och ännu värre om det blev en stående diet – och bönrätten var dålig redan från början.

Substitutionism är lika viktigt inom politiken som inom gastronomin. Här är det frågan om att *ersätta* revolutionära tankar och handlingar med känslor. Dessutom måste vi veta att ”sentimentalitet” (både på engelska och tyska [och svenska]) vanligen antyder en sorts sjukliga eller kladdiga ”känslor”: en överdriven eller omåttlig form, en tillgjord version (enligt olika ordböcker). Alla har känslor eller är känslsamma, men ”sentimentalitet” blir ett nedsättande ord när känslor (1) görs abstrakta och (2) ersätter eller ställs i motsättning till praktiska tankar och handlingar.

Att detta mönster gäller en massa abstrakta begrepp är välbekant, men när Marx envist pekar ut det på den socialistiska ideologins område, så behandlas hans framställningar som skandalösa. En av den marxologiska industrins stapelvaror är således dess ilska över Marx’ angrepp på att konkreta historiska sanningar ersätts med påstått Eviga sanningar, på att konkreta analyser av samhällsmoralen ersätts med abstrakt åberopande av Rättvisa och moral, på att ihåligt hylla Friheten istället för att försvara den faktiska och konkreta friheten, och så vidare. Som vi just har gjort, går det – till skillnad från på tyska – att på engelska [och svenska] ange abstraktioner genom att skriva stor bokstav. Vi kommer att utnyttja denna fördel, precis som Moore-Engels’ översättning av *Kommunistiska manifestet* gjorde.

Den sentimentala socialismen är inte en skola inom socialismen, utan snarare en del i olika skolor, en ingrediens som finns under socialismens och andra -ismers hela historia, som ett degigt stråk av ogräddad deg i en brödskiva. Den ersätter ofta något annat, och dess sociala innebörd kan bero på vad den är ersättning för. Det borde numera således vara en självklarhet att abstrakt sentimentalitet om Fred idag är en nödvändig förberedelse för krig, och för att fylla denna funktion *måste* den vara abstrakt och sentimental. Det kan tas som modell. På liknande sätt har abstrakt sentimentalitet om Moral historiskt sett gjort en liknande tjänst för en mängd sociala gissel.

Ta följande angrepp från Marx 1846 – ganska tidigt – på den ”socialistiska sentimentaliteten”. I en kritik av Proudhon började Marx med att konstatera att de var överens om denna punkt.

Men råkar inte M. Proudhon ut för ett egendomligt självbedrägeri när han mot den socialistiska sentimentaliteten ställer sin egen småborgerliga sentimentalitet – jag syftar här på hans banala lovsjungande av hemmet, äktenskapet etc. – som även den återfinns hos Fourier, låt vara att den där tar sig uttryck som står på en annan nivå än den gode M. Proudhons plattityder?²

1 Engels, ”Brev till Lafargue”, 16 februari 1866, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 1, s 338. Denna syftning gällde de socialistiska fraser som fanns kvar i det franska Radikalpartiet.

2 Marx, ”*Brev till Annenkov*”, 28 december 1846, på marxists.org.

Marx' egen varma aktning för "hem, äktenskap" och så vidare är välkänd, så vi vet att *det inte är måltavlan*. Det är inte "äktenskap" som är banalt, det är förstås banaliteter om äktenskap som är banala. Faktum är att Proudhon upphöjde sin patriarkala bondeuppfattning om hem och äktenskap till en grundläggande princip i sitt idealsamhälle, som en del av sin fanatiskt antifeministiska, faktiskt kvinnohatande, ståndpunkt. Denna "frihetsivrare" tyckte om att posera som en Stor moralist men lyckades inte ta itu med de verkliga problemen med äktenskapsinstitutionen i dagens samhälle, utom att bannlysa styggelser som lika rättigheter för kvinnor inom eller utom familjen.³ Således förvandlade han Moralen till patriarkalisk sentimentalism, som han satte *istället för* en samhällshistorisk analys.

Under revolutionen 1848 ropade en liberal deputerade begejstrad att detta var "den mänskligaste revolutionen" någonsin, i sina påbud och kungörelser. Engels räknade upp delar av den härskande klassens grymheter och vidrigheter under denna mänskliga revolution, och svarade att påbuden "utgör en provkarta på filantropiska fantasier och sentimentala fraser om broderskap som har åstadkommit av Europas alla stollar".⁴ De sentimentala fraser om Frihet som denna parlamentariska diskussionsklubb öste ur sig utgjorde motsvarigheten till dess praktiska oförmåga att skapa någon frihet, ens för sig själv. Några månader senare uppmärksammade Engels ett annat ersättande:

Vi har ofta nog poängterat att de ljuva drömmar som uppstod efter revolutionerna i februari och mars, de fantasier om ett universellt brödraskap mellan folken, om en europeisk förbundsrepublik och evig världsfred, i grund och botten inte var något annat än en täckmantel för den gränslösa hjälplösheten och inaktiviteten bland dåtidens talespersoner.... [De höll indirekt med om] att folket bara skulle få sentimentala fraser istället för revolutionära handlingar.

Således doldes förräderiet mot revolutionens mål "bakom poetiska blommor och retorisk grannlåt", och vi har nu lärt oss att "folkens broderliga enhet" inte kommer att komma till stånd enbart genom "fraser och fromma önskningar, utan bara med hjälp av grundliga revolutioner och blodiga strider".⁵

Det var speciellt i Tyskland som det abstrakta tänkandet blomstrade och de sentimentala utgjutelserna förhärligades: det tyckte Marx, tillsammans med en stor del av resten av världen. I grund och botten var det en sida av Tysklands försenade samhällsutveckling: de strävanden som i Frankrike och England hade genomförts under politiska och industriella revolutioner, ägde i Tyskland istället rum i de intellektuellas huvuden och blev "enbart fraser och fromma önskningar", inte på grund av några särdrag hos de germanska grå cellerna, utan därför att samhällsförhållandena inte tillät något annat.

Denna syn på den "tyska mentalitetens" abstrakta prägel blev internationellt berömd i Heines satiriska dikt "Tyskland: en vintersaga", som skrevs 1844 under de första månaderna av poetens vänskap med Marx i Paris, och publicerades första gången i Paristidningen *Vorwärts!*, som Marx samarbetade med. "Den tyska själen" känner sig fri – i drömmen: så skrev Heine i sjunde versen, och tillade:

Marken hålls av ryssarna och fransmännen,
Havet är belägrat av britterna;
Men i drömmarnas luftiga sfär
Är vårt herravälde obestritt.

3 Proudhons befängt kvinnohatande (inte bara antifeministiska) åsikter återfinns i ganska stor mängd i hans postuma verk *La Pornocratie*, och även i hans *De la Justice dans la Révolution*, band 4, hans *Système des Contradictions Economiques*, kapitel 11, och utspritt i hans *Carnets*. Hans ytterst brutala kvinnofientliga ideologi har i allmänhet bortförklarats i böcker om honom, som till största delen är försvarstal.

4 Engels, "Debate on Poland in Frankfurt", Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 376.

5 Engels, "Democratic Pan-Slavism", Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 363.

Här existerar vi enade,
Och härskar utan knot.
De andra länderna i världen
Utvecklades på fasta marken.

Precis som Marx betonade Engels att det var i Tyskland som ”den falska sentimentaliteten [hade] förorsakat så stora skador och alltjämt är så besvärlig att komma tillrätta med”.⁶

I *KMR*, band 2, diskuterade vi kort ”abstrakt tänkande och sentimental socialism” i samband med intellektuella i den socialistiska rörelsen.⁷ Låt oss se några av de mer allmänna former som den sentimentala socialismen kan anta.

2. Den ”moderna mytologin”

Redan i den första artikel som Marx någonsin publicerade, innan han ens var socialist, skrev han: ”Tyskarna lutar i allmänhet åt sentimentaliteter och överdrifter, de är förtjusta i musik ur tomma intet”. De ”ägnar en kult åt att dyrka” idéer istället för att praktisera dem, istället för att se dem ”ur en rättfram, realistisk synvinkel som härleds ur den omedelbara bakgrunden”, härleds ur verkligheten. Det var nödvändigt ”att översätta gudarnas språk till människans språk”.⁸

Denna intellektuella förkärlek att förvandla folkets verkliga intressen (”människors språk”) till abstrakta idealistiska sentimentaliteter (”gudarnas språk”) skapade ett klimat som gav upphov till en socialistisk version av detta sätt att tänka. Den kritiserades i *Kommunistiska manifestet* under det namn den då hade antagit, ”Sann socialism” eller ”tysk socialism”.⁹ Den franska socialismen – i synnerhet Fourier och Saint-Simon – hade gjort en kritisk analys av det verkliga samhället, men när det tyska tänkandet lade beslag på de franska fraserna så kastrerade det dem.

Och när den [socialismen] i tyskarnas händer upphörde att uttrycka den ena klassens kamp mot den andra, så var tyskarna övertygade om att ha övervunnit den ”franska ensidigheten” och ha tillgodosett sanningens behov i stället för verkliga behov, det mänskliga väsendets intressen i stället för proletariatets intressen, över huvud taget ha företrätt människan, den människa som inte tillhör någon klass, som över huvud taget inte tillhör verkligheten utan enbart den filosofiska fantasins dimvärld.¹⁰

Skillnaden mellan sanning och Sanning var avgörande för att förstå denna upphöjda ”dräkt, vävd av spekulativ spindelväv, översållad med vittra tankeblomster, genomdränkt av kärlekstyngda daggdroppar”. Gentemot den vanliga uppfattningen att moraliska, politiska och liknande idéer har ett eget liv åtskilt från samhället, att det finns ”eviga sanningar, som frihet, rättfärdighet osv.” som är meningsfulla även när de berövas sitt sociala innehåll, så utvecklade Manifestet sin klassuppfattning om samhället och dess verkligheter (”sanningar”). Borgarklassen tyckte om att orera om Frihet när

6 Engels, ”*Brev till Lavrov*”, 12-17 november 1875, på marxists.org.

7 Se *KMR*, band 2, s 350.

8 Marx, ”Debates on Freedom of the Press”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, s 172. För hela stycket och sammanhanget, se *KMR*, band 1, s 24-25.

9 Angående ”Sann socialism”, se Lewis, *The Life and Teachings of Karl Marx*, New York: International Publishers 1965, s 66-68; Hook, *From Hegel to Marx: Studies in the Intellectual Development of Karl Marx*, Ann Arbor: University of Michigan Press 1962, s 205-219; Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels: leur vie et leur oeuvre*, Paris: Presses Universitaires de France 1955, band 3, s 36 ff. Hos Marx och Engels finns den mest komprimerade diskussionen (frånsett Manifestet) i Marx/Engels, ”The German Ideology”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 455-457. Engels ofullbordade lilla bok ”The Status Quo in Germany”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, koncentrerar sig på tendensens politik. För detta, se *KMR*, band 2, s 124-126, 136 f. Se även *KMR*, band 1, s 143 f, 188.

10 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, s 18.

den egentligen menade sin egen frihet att köpa och sälja.¹¹ De så kallade Sanna socialisterna ”är inte intresserade av praktiska intressen och resultat, utan av eviga sanningar”, vilket betyder att de helt enkelt är ”tyska teoretiker”,¹² ty de ställer sin abstrakta Sanning *mot* de samhälleliga sanningarna om praktiska intressen och resultat.

Detta ”gudarnas språk” – detta språk som riktar blicken mot den dimmiga sfären ovan istället för mot den praktiska kampens fasta mark – är vad Marx senare kallade den ”moderna mytologin”, som ”en benämning på gudinnorna ’Rättfärdighet, Frihet, Jämlikhet, etc.’ som är högsta mode igen”.¹³ Här tänkte Marx på det sena 1870-talets nya klick av reformistiska intellektuella som (tyckte han) förde in en ”rutten anda” i det tyska partiet och försökte ersätta dess klasskampstaktik med en påstått ”högre, idealistisk” inriktning. Det var *Zukunft*-gruppen kring Höchberg som vi redan har nämnt.

”Modern mytologi”: Marx gillade frasen så mycket att han använde den åtminstone 3 gånger. I ett brev till en vän sa han att de intellektuella på *Zukunft* ville ersätta socialismens ”materialistiska grund” ”med modern mytologi, med dess gudinnor Rättfärdighet, Frihet och *Fraternité*”.¹⁴ Deras socialism, skrev Marx hånfullt, hade för längesedan kritiserats i Manifestets avdelning om den Sanna socialismen. ”Där klasskampen skjuts åt sidan som en obehaglig och ’rå’ företeelse, återstår som socialismens basis ingenting annat än ’sann människokärlek’ och tomt prat om ’Rättfärdighet’.”¹⁵

Det är problemet med det *ersättande* som äger rum i denna moderna mytologi. Om socialismen töms på sitt ”råa” sociala innehåll, måste det ersättas med något annat, om så bara fraser om något annat. Med väl hopsnickrade abstraktioner kan man bevisa vad som helst – och ingenting.

”Rättfärdighet”, ”mänsklighet”, ”frihet”, ”jämlikhet”, ”broderskap”, ”självständighet” – hittills har vi inte hittat något mer i [Bakunins] panslaviska manifest än dessa mer eller mindre moraliska kategorier, som vi medger låter mycket fint, men *inte bevisar något som helst* i historiska och politiska frågor. ”Rättvisa”, ”mänsklighet”, ”frihet” etc. kan kräva det ena eller andra tusen gånger om, men om saken är omöjlig så kommer inget att hända och det kommer, trots allt, att förbli ”en tom dröm”.¹⁶

Således är denna moderna mytologi själsbefryndad med det utopiska sättet att tänka. På samma sätt är det främmande för ett vetenskapligt förhållningssätt. I *Kapitalet* exemplifierade Marx (återigen) med Proudhon, eftersom han av princip ersatte samhällsanalysen med moraliska predikningar:

Proudhon hämtar sitt ideal av ”evig rättfärdighet” närmast ur de rättsförhållanden som motsvarar varuproduktionen, ... Omvänt vill han sedan omvandla den verkliga varuproduktionen och den motsvarande verkliga rättsordningen enligt detta ideal. Vad skulle man tänka om en kemist, som i stället för att studera de kemiska reaktionernas verkliga lagar och på basis därav lösa bestämda uppgifter ville omvandla de kemiska förloppen genom de ”eviga idéerna”, ”naturlighet” och ”samhörighet”? Vet man kanske mer om ”ockret”, om man säger att det strider mot ”evig rättfärdighet”, ”evig sedvanerätt”, ”evig ömsesidighet” och andra ”eviga sanningar”, än kyrkofäderna visste när de sade, att det strider mot ”evig nåd”, mot ”evig tro”, mot ”Guds eviga vilja”?¹⁷

11 *Ibid*, s 14, 19. Angående ”frihetens” ekonomiska innebörd, se *KMR*, band 1, s 178-181.

12 Engels, ”The Status Quo in Germany”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 76.

13 Marx, ”Brev till Engels”, 1 augusti 1877, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 66.

14 Marx, ”Brev till Sorge”, 19 oktober 1877, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 303.

15 Marx/Engels, ”*Cirkulärbrev till Bebel, Liebknecht, Bracke, m fl*”, 17-18 september 1879, på marxists.org.

16 Engels, ”Democratic Pan-Slavism”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 365.

17 Marx, *Kapitalet*, första bandet, not 45 (med de franska orden översatta).

Här ser vi hur Marx mycket hårt och med mycket enkla ord försöker förklara skillnaden mellan ett vetenskapligt materialistiskt synsätt och ett idealistiskt moraliskt synsätt.

Det fanns förvisso en praktisk skillnad mellan vädjanden till Evig rättfärdighet som gjordes i olika sociala sammanhang. Å ena sidan använde Proudhon – eller Lassalle¹⁸ – gärna sådana vädjanden som en del av en abstrakt retorik, men de gjordes också under verklig kamp. Exempelvis förkunnade vänsterchartisterna Evig rättfärdighet lika flitigt som andra, tillsammans med annat luddigt moraliserande, och Marx muttrade om det eftersom det innebar självbedrägeri och förvirring,¹⁹ men chartisternas klasskampsaktivitet var tillräckligt konkret för att ge rättfärdighet en klassinnebörd, trots den abstrakta retoriken. När verkstadsarbetare hörde en åkallan av Rättfärdighet medan de strejkade för blotta livsuppehållet, så visste de vad de menade med rättfärdighet, just därför att *deras* rättfärdighet inte var evig. Den hade ett annat sammanhang än retoriken. Poängen i Marx' angrepp mot den moderna mytologin var inte att förbjuda appeller om rättfärdighet (eller ens Rättfärdighet), utan att förankra sådan appeller i klasskampen. Alla samhällsrörelser har haft vädjanden om rättfärdighet som huvudbeståndsdel, men de är bara meningsfulla om rörelsen grundar sin syn på rättfärdighet på sin samhällskamp, istället för att grunda sin kamp på en abstrakt Rättfärdighet.

Alla som, likt Marx, hade fått höra mängder av likgiltigt abstrakt prat om mytisk Rättfärdighet, Frihet, Moral och Sanning som ersättning för verkliga tankar eller program, har en benägenhet att bli allergiska mot den sortens talekonst, eftersom det vanligtvis har föga med rättfärdighet (med liten bokstav), konkreta friheter, jordnära moral och vetenskapliga sanningar att göra.²⁰ Det finns ett fall av en sådant "allergiskt" svar från Marx som har använts som bevis av marxologer i (bokstavligen) hundratals böcker. Det betraktas uppenbarligen som en stor skandal. Här är fakta.

Marx fick varningssignaler när en nygrundad organisation inledde arbetet i oktober 1864. Ett internationellt möte hade just hållits i London, och Generalrådet (som det skulle kallas senare) möttes för att utarbeta ett program. Denna organisation skulle komma att bli Första internationalen, men vid den tidpunkten var det mer sannolikt att den skulle förvandlas till en ren formsak. Marx var på grund av sjukdom inte närvarande, och informerades att en omständlig gammal owenit vid namn Weston hade läst upp ett utkast inför Generalrådet, en förskräcklig "sentimental orerande ledarartikel". Så sa Marx' vän Eccarius, som satt i rådet. Han hade just hört det och rös inför företaget. Weston, skrev Eccarius till Marx, "begränsar förvisso den gamla skolans sentimentala lära till arbetarna, och hatar instinktivt förtryckarna, men verkar inte känna till någon annan grund för arbetarrörelsen än den utnötta frasen, sanning och rättfärdighet".²¹

Sedan lade en fransk medlem fram ett annat utkast, som hade skrivits med de kontinentala vänsterrepublikanernas vältaliga uppblåsthet: "ett förskräckligt illa skrivet och fullständigt halvfärdigt förord fullt av fraser, som påstår sig vara en principförklaring, där Mazzini kikade fram överallt, täckt med de allra vagaste smulor av fransk socialism". Så skrev Marx till Engels, och rös med Eccarius. (Var och en som har läst dessa vänsteristers typiska agitatoriska ordsvall behöver inget mer klarläggande.) Rådet röstade för att anta de "känslor" som fanns i dokumentet, men Marx lyckades få tid för att lägga fram en ny version. Det han skrev, och fick antaget, var den berömda Inauguraladressen plus de "Provisoriska stadgarna" med sin ingress: den unika politiska grunden för

18 Angående Lassalle, se Engels, "Brev till Marx", 2 december 1861, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 203, om hans "vidskepelse" om "absolut lag" [*Recht*, lag, rättvisa].

19 Se Marx' kommentarer om Harneys paroll i Marx, "Brev till Engels", 4 februari 1852, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 30.

20 För ett bra exempel på ett längre angrepp av Marx och Engels mot ihåliga abstraktioner, se deras diskussion om ett vältaligt manifest från en kommitté av liberaler, Marx/Engels, "Review of *Le Socialisme et l'Imperialisme*", maj till oktober 1850, Marx/Engels, *Collected Works*, band 10, s 530-532.

21 Eccarius, "Brev till Marx", 12 oktober 1864, i *General Council of the First International*, band 1, s 375 f.

Internationalens bana.

Alla mina förslag [informerade Marx Engels] antogs av subkommittén. Jag tvingades bara ta med två fraser i ingressen till stadgarna, ”plikt” och ”rätt”, och likaledes ”sanning, moral och rättfärdighet”, men placerade så att de inte kan göra någon skada.²²

Detta är vad tumultet har handlat om. Dessa ord är Marx' brott, och det har på ett indignerat fördömande sätt skrivits mer om dem än om århundraden av lögnare från presidenter och potentater. Ty de betyder att Marx avvisar ”sanning, moral och rättfärdighet”, eller hur? Att han i själva verket hånlog åt Sanning, Moral och Rättfärdighet, och därmed visade sig vara fiende till mänskligheten och civilisationen. Låt oss titta vidare.

Det stycke i ingressen som Marx syftade på, fastställde att Internationalen och alla dess anslutna grupper

erkänner sanning, rättfärdighet och moral som grundvalen för deras förhållanden till varandra och till alla människor utan avseende på färg, tro eller nationalitet;
Den anser det vara människans* plikt att hävda människans och medborgarnas rättigheter, inte bara för sig själva, utan för alla människor som gör sin plikt. Den ... erkänner [inte] plikter utan rättigheter, rättigheter utan plikter...²³

Således ”placerades” en del av de antagna ”känslorna” så att de fick ett konkret innehåll: sanning, rättfärdighet och moral förknippades med Internationalens eget arbete, inte till Evigheten, och specificerades att gälla mot diskriminering på grund av ”färg, tro eller nationalitet”. De klargjordes ytterligare med ingressens sex föregående ”betänkanden”, som gav stadgarna sitt sociala och klassmässiga sammanhang. På detta sätt inneslutna i en tydlig klassinramning, befriades självklarheterna från en del av sitt abstrakta gissel – eller det ansåg Marx.

Som vi har nämnt har det varit en princip i marxologins moderna mytologi, att med hjälp av Marx' brev bevisa att han inte ”trodde på” de gedigna dygder som diskuteras, och följaktligen var ett moraliskt monster. Det faller inte mytologerna in att poängen är den raka motsatsen: problemet var att *alla* ”tror på” sanning, rättfärdighet och moral, under förutsättning att de kan använda sina egna versioner. Och det är därför det meningsfulla innehållet i dessa abstraktioner har en benägenhet att skavas av och lösas upp. När reaktionären Villetard 1872 publicerade sin ”historia” om Internationalen, avfärdade han dess uppmaning till sanning, rättfärdighet och moral genom att påpeka just detta. Det är meningslöst, muttrade han: ”inget samhälle har någonsin ansett sig stå under beskydd av orättfärdighet, falskhet och omoral. Alla har en ytterst vacker strävan att rätta sig efter det sanna, det rättfärdiga och det goda.”²⁴

”Alla” inbegriper Marx – bara på hans eget sätt. *Det finns ett test att göra.* Om det stämmer att Marx varit så överväldigad av vämjelse inför tanken att skriva in ”sanning, rättfärdighet och moral” i förordet, så hade han ungefär åtta år framför sig av aktivitet i Internationalen där han skulle se till att åtminstone inte *han* besudlade sin penna med dessa ord. (Eftersom förordet mer än en gång sågs

22 Marx, ”Brev till Engels”, 4 november 1864, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 18. För en beskrivande redogörelse, se Collins & Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement. Years of the First international*, London: Macmillan 1965, s 41-43; eller McLellan, *Karl Marx: His Life and Thought*, New York: Harper & Row 1974, s 363 f.

* *Menschen* i den tyska texten. Märk väl att denna mening ströks från och med 1871 års version av stadgarna. Meningarna före och efter förblev i grund och botten de samma rakt igenom.

23 Marx, *Allmänna stadgar för Internationella Arbetarassociationen*, på marxists.org. [Detta är versionen från 1871. Som det noteras i föregående not ströks första meningen i andra stycket från 1864 års version (”Provisoriska stadgar...”) – öa.]

24 Villetard, *Histoire de l'Internationale*, Paris: Garnier Frères 1872, s 67.

över i detalj, kunde han för den delen ha gjort sig av med dessa fruktansvärda ord. Men som vi har påpekat, kursiverades istället den sista meningen i senare versioner!)

- Med tanke på den uppståndelse som beskrivs ovan, noteras det sällan eller aldrig att Marx – uppenbarligen alldeles gladeligen – avslutade Internationalens Inauguraladress med en avdelning om utrikespolitik, där arbetarna gentemot stormakternas skamliga utrikespolitik uppmanas att

”som högsta lag för nationernas mellanhavanden hävda de enkla lagar för moral och rätt, som borde reglera privatpersoners förhållande till varandra.”²⁵

Detta var inte någon ersättning för konkreta idéer utan en sammanfattning av dem. I Adressen förklarade Marx att ”enkla lagar för moral och rätt” var hans revolutionära idéer om moral och rätt. *Cosi fan tutte*.

- Fyra dagar efter att han hade skrivit det fruktansvärda brevet till Engels, plockade Marx upp frasen som var placerad så att den inte skulle ”göra skada”, och använde den för att göra gott. Under en kritik vid ett möte i Generalrådet av de rapporter som trycktes i tidningar som förknippades med Internationalen, ”klagade [han – säger Generalrådets protokoll] på att de hade brutit mot en av Förbundets grundläggande principer, nämligen sanningen.”²⁶ Det handlade inte om abstraktioner eller om att ersätta, det gällde att redogörelser för Generalrådets möten hade publicerats på ett förvanskat sätt.
- Vid Internationalens kongress i Bryssel 1868 höll Marx som vanligt Generalrådets årsrapport till kongressen, och rapporterade i denna om Bonaparteregimens försök att krossa den franska sektionen och fängsla dess ledande medlemmar. Gentemot de välkända lögner och fula trick som kännetecknade Louis Bonapartes regering, valde Marx att ställa – Internationalens hävdande av ”sanning, rättfärdighet och moral”.

”[Franska regeringens] domstol var så naiv att den i förordet till sin dom förkunnade att det franska kejsardömetens existens var oförenligt med ett arbetarförbund som vågade tillkännage att dess ledande principer var sanning, rättfärdighet och moral.”²⁷

Det kan förefalla som om Marx tagit den fruktansvärda frasen till sitt bröst.

- Det var förstås inte bara frågan om de specifika ord som skrevs in i förordet. Myten att Marx inte erkände att det fanns något som ”moral” är kanske mer en bluff än en myt. Den moral som Marx erkände var den moral som (på kort sikt) överensstämde med den revolutionära rörelsens oavvisliga behov, eller (på lång sikt) var förenlig med ett främjande av människans utveckling i ett fritt samhälle. Alla kan förstås vara oense med denna syn på moral, men det hjälper inte att förneka att den existerar. Marx’ skrifter är fullpeprade med underförstådda och uttryckliga vädjanden till moraliska begrepp, men det finns ett stycke som är särskilt intressant i detta sammanhang.

I Marx’ årsrapport för Generalrådet till Haag-kongressen 1872 angrep han kungen i Preussen för att han hade förlängt belägringstillståndet efter krigsslutet och för att ha fängslat Bebel och Liebknecht. Dessa fakta, sa han,

”visar den bävan som han, mitt under slamret från segerrika vapen och hela medelklassens frenetiska

25 Marx, *Inauguraladress för Internationella Arbetarassociationen*, på marxists.org.

26 Generalrådets möte 8 november 1864, *General Council of the First international*, '64-66, band 1, s 45.

27 Marx, ”Fourth Annual Report of the GC...”, 1 september 1868, *General Council of the First international*, band 2, s 326.

hurrarop, kände inför proletarietets uppåtstigande parti. Det var den fysiska styrkans ofrivilliga hyllning till den moraliska styrkan.”²⁸

Moraliska styrkan? Den moraliska styrka som de fängslade socialistiska ledarna representerade var inte styrkan hos predikningar till regeringen om Rättfärdighet och Moral, utan istället den moraliska styrka som tillfaller en rörelse som kämpar för ett mer rättfärdigt samhälle.*

3. Moral och moraliserande

Vårt ämne är inte Marx' syn på förhållandet mellan etik och samhälle, och anmärkningarna i denna avdelning är av mindre betydelse för detta ämne.²⁹ Marx ansåg att rötterna till moraliska begrepp och uppfattningar fanns i historiskt utvecklade sociala mönster. Kort sagt: ”varje *samhällelig* egenomsform har sin egen ’moral’”.³⁰ *Anti-Dühring* sammanfattade delar av tanken på följande sätt: ”Samhälleliga förhållanden sådana som moral och rätt” bestäms av ”de föreliggande historiska betingelserna...”³¹ Läsaren kan fortsätta från dessa uppslag till en mycket omfattande och ibland dåligt upplyst litteratur om frågan.

Här är vi intresserade av en enklare fråga, som icke-filosofier kallar *moraliserande*. Precis som vi har sett hur den moderna mytologins gudinnor föds ur den dubbla processen att göra abstrakt och att byta ut, är det samma sak här: *moraliserande* är att ersätta en konkret analys av klassmoral med abstraktioner.

I en artikel från 1847 tog Marx till exempel upp en liberals förklaring av varför kungar har härskat i århundraden: ”människans moraliska värdighet” saknades. Men det förklarade ingenting: ”Det flyr undan från historien till moralen, och kan nu ge hela sin moraliska indignations arsenal fria tyglar.”³² (Hur hade människan plötsligt skaffat sig tillräcklig värdighet 1789?) Detta argument betydde givetvis inte att Marx saknade vederbörlig respekt för människans moraliska värdighet, det frågade bara vad ens moraliserande egentligen betyder.

1872 tacklade Engels denna fråga under en diskussion av en ekonomisk fråga, bostadsbristen. Han kritiserade de ”borgerliga socialisterna” (samhällsreformerare) som ersatte kamp med förmaningar till makthavarna.

... bourgeois-socialismen ... får inte förklara bostadsnöden ur förhållandena. Den har alltså ingen annan utväg än att med hjälp av moraliska fraser förklara den med människornas gemenhet...

Dessa samhällsreformerare vill flytta frågan

28 Marx, ”Report of the GC to the Hague Congress, 1872”, *General Council of the First international*, band 5, s 457.

* Å andra sidan ger Generalrådets protokoll lockande möjligheter att stympa citat, eftersom de i bästa fall är mycket kortfattade och i värsta fall hopblandade. Enligt protokollen från 28 februari 1871, sa Marx till exempel att ”Moralisk kraft är ingen kraft.” Den intresserade läsaren kan ta det som en övning i att försöka komma på vad Marx verkligen måste ha sagt. Han hade just klagat på hur både Generalrådets protokoll och pressens rapporter felciterade Generalrådets diskussioner. Den ”moraliska kraft” det handlade om var den engelska regeringens enbart formella protester istället för effektiva aktioner. (Generalrådets möte 28 februari 1871, *General Council of the First international*, band 4, s 138. För Marx' klagomål om protokoll och rapporter, se *ibid*, s 133 f.)

29 För en kort översikt av Marx' uppfattningar på detta område finns en användbar artikel av John Lewis, ”Marxism and Ethics” i hans *Marxism and the Open Mind*, New York: Paine-Whitman, c 1957.

30 Marx, ”Civil War in France. First draft”, *Marx/Engels Writings on the Paris Commune*, s 169.

31 Engels, *Anti-Dühring*.

32 Marx, ”Moralizing Criticism and Critical Morality”, *Marx/Engels, Collected Works*, band 6, s 325.

från ekonomin till moralen. Och ingenting är mer naturligt. Den som förklarar den kapitalistiska produktionsformen, det nutida borgerliga samhällets "orubbliga lagar" för oantastliga och ändå vill avskaffa deras misshagliga men ofrånkomliga följder, den återstår ingenting annat än att hålla moralpredikningar för kapitalisterna, moralpredikningar vilkas gripande verkan genast avdunstar på grund av privatintresset och i värsta fall genom konkurrensen.³³

När folk börjar uppleva att förhållandena är omoraliska eller orättfärdiga, så grundar sig deras känsla vanligtvis på verkligheten, det finns inget tvivel om det. Känslan är ett symptom: inte ett bevis och inte ett program. När ett samhällssystem är på tillbakagång och ett nytt samhällssystem knackar på dörren, skrev Engels, då framstår ojämlika förmögenhetsförhållanden alltmer orättfärdiga, och

först då vädjar man från de föråldrade förhållandena till den så kallade eviga rättvisan. Denna vädjan till moral och rättvisa hjälper oss vetenskapligt sett inte en tumsbredd framåt. Den ekonomiska vetenskapen kan inte se någon bevisgrund i den moraliska harmen – den må vara aldrig så berättigad – utan endast ett symptom.... Den vrede, som skapar poeten, är helt på sin plats vid skildringen av dessa missförhållanden liksom även vid angrepp på de skönmålare i den härskande klassens tjänst, som förnekar deras existens eller förgyller upp dem, men hur litet den i varje speciellt fall bevisar framgår redan därav, att man i varje epok av den hittillsvarande historien finner fullt upp med material för en sådan vrede.³⁴

Detta skrevs mot professor Dühring, som *försökte* bevisa sina teorier genom att hänvisa till evig rättvisa. Men man måste alltid titta på exakt vilken moral det hänvisas till. (Detta är sammanhangsprincipen.) Det är en sak om moraliserandet sker *istället för* vetenskapliga analyser och bevis, som Engels just betonade. Det är något helt annat om moralhänvisningen bara är ett *symptom* på en kanske begynnande känsla av att samhällsförhållandena är outhärdliga. Utifrån arbetarnas synvinkel i dagens samhälle, det vill säga utifrån Marx' synvinkel, *är* förhållandena omoraliska och orättfärdiga i absolut mening, och när detta fördömande kommer som en sammanfattning av, inte ersättning för, en konkret samhällsekonomisk analys och program, kan det vara en ovärderlig energikick till sociala aktioner och drivkraft till politiska protester. Detta förhållande kan påminna om ett förhållande som diskuterats på ett annat ställe, nämligen det symbiotiska förhållandet i en individ mellan intellekt och lidelse.³⁵

Engels lade till följande tanke: det måste ske en samhällelig omvälvning ”om inte hela det moderna samhället skall gå under”. Detta ”påtagliga materiella faktum” påverkar arbetarnas sinnen, och det är på detta faktum ”och inte på den ene eller andre skrivbordsfilosofens föreställningar om rätt eller orätt” som ”den moderna socialismens segervishet [grundar sig]”.³⁶

Inget av detta motsäger att filosofens syn på rättvisa säger en hel del – i synnerhet om filosofen. En moralisk bedömning kan vara ytterst meningsfull, under förutsättning att man medvetet inser vad den moraliska bedömningen grundar sig på. Som vi nämnde gör Marx' skrifter ofta sådana bedömningar, inte alltid uttryckligen. Tag den offentliga hyllningen till ”moraliskt mod” i en av Marx' artiklar i *New York Daily Tribune*:

... jag tar villigt möjligheten att betyga min aktning för de brittiska fabriksinspektörer som, trots kraftfulla klassintressen, har tagit på sig att skydda de förtryckta massorna med ett moraliskt mod, orubblig energi och intellektuell överlägsenhet av vilka det inte finns många motsvarigheter i dessa tider av dyrkan av mammon.

33 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.

34 Engels, *Anti-Dühring*.

35 Se *KMR*, band 1, s 129-130.

36 Engels, *Anti-Dühring*.

En av dessa fabriksinspektörer, vars halvårsrapport Marx diskuterade i artikeln, var Leonard Horner, som täckte Englands industriella centrum. Överexploateringen av kvinnor och barn, betonade Horners rapport, gjorde att ”de *moraliska* principernas otvetydiga påbud” krävde ett slut på gisslet. (Marx kursiverade *moraliska*.) Han tillade:

Med andra ord för Horner fram, att samhällets nuvarande tillstånd medför att en princip kan förefalla ”sund” för en ekonom och för de klasser för vilken denne är teoretisk talesman, men ändå inte bara visar sig vara mot det mänskliga samvetets alla lagar, utan också som en cancer kan äta sig in i en hel generations vitala delar.³⁷

Det Marx speciellt applåderade hos Horner var att han ”ställer fakta mot retoriska övningar”. Det som krävde moraliskt mod var att avslöja fakta, inte retorik. Moraliserande predikningar om Rättfärdighet och Männklighet hördes varenda söndag enhälligt från fabriksägarna. De var användbara för att stilla samvetet. Horners fakta hade (tillsammans med lite hjälp från analyser) tusen gånger större relevans för samhällets moral.

Marx’ skrifter gjorde också sådana bedömningar avseende förhållanden mellan personer, således ”Partifrågor”. (Kom ihåg att ”parti” betydde en politisk strömning, inte nödvändigtvis en organisation.) Ett exempel räcker. I ett brev till poeten Freiligrath diskuterade Marx svårigheterna att hålla det politiska livet *rent* på 1850-talet, en reaktionsperiod då emigrantgrupperna och deras ledande gladiatorer inte hade så mycket annat än ömsesidigt förtal att syssla med – då också Marx drog sig undan alla organisatoriska kontakter med dem.

I själva verket diskuterade Marx *socialistisk* moral. Detta är vad han skrev – i ett ovanligt stycke:

I övrigt, när man betänker den oerhörda ansträngning som hela den officiella världen riktat mot oss ...; när man betänkt baktaleriet från ”dumhetens demokrati”, som aldrig kunde förlåta vårt parti för att ha mer förstånd och karaktär än den själv [och så vidare] ... kommer man till slutsatsen att det som under detta 1800-tal utmärker den är dess *renhet*.

Kan man i det borgerliga umgänget eller i dess trade <affärsliv> undgå denna smuts? Först i det senare är den i sin naturliga hemvist. [Några exempel följer] ... Den uppriktiga gemenhetens eller gemena uppriktighetens moraliska betalningsförmåga ... står för mig inte ett dyft högre än den irrespektabla gemenheten, som vare sig de första kristna församlingarna eller jakobinerklubben, eller vårt före detta ”Förbund” [Kommunistiska förbundet] har kunnat hålla sig helt rena ifrån. I det borgerliga umgänget vänjer man sig endast vid känslan av att förlora inför den respektabla gemenheten eller gemena respektabiliteten.³⁸

I Marx’ ögon var de historiska personer som skulle beundras de som förkroppsligade det moraliskt goda, där detta begrepp sammanfattade en hel uppfattning om samhällets historiska framsteg. Engels förklarade skillnaden mellan filosofisk idealism och den vanliga användningen av ordet ”idealistisk” för att hedra vissa ädla motiv, och pekade på vissa tidiga franska materialistiska tänkare som orubbligt höll fast vid en progressiv syn på mänsklighetens bana –

och bringade dem ofta de största personliga offer. Om någon vigt hela sitt liv åt ”ivrandet för sanning och rätt” – i denna fras’ goda betydelse – så var det väl exempelvis Diderot.³⁹

37 Detta och de tidigare utdragen är från Marx, ”State of British Manufactures”, *New York Daily Tribune*, 15 mars 1859, Marx/Engels, *Collected Works*, band 16, s 191.

38 Marx, ”Brev till Freiligrath”, 29 februari 1860, på marxists.org.

39 Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, på marxistarkiv.se, s 13.

4. Humanism och kärlekens kraft

Det återstår två känslor, med motsvarande sentimentala fraser, som kräver några ord, om än bara för den mängd nonsens som de under åren har orsakat när de knutits till ämnet socialism. De är: Humanism och Kärlek. Det är i sig själva stora ord om en stor verklighet. Det som sker med dem vid en ideologisk omvandling är en varning för alla tider.

”Humanism” tävlar med ”demokrati” som ett jokerord: jag menar jokern i en kortlek, ty den har den mystiska egenskapen att kunna betyda vad man vill. ”Humanism” har haft dussintals betydelser, och det betyder *ingenting* förrän man vet vad den ställs mot. Nuförtiden skulle den kunna betyda motstånd mot etatism, om den definierades riktigt (staten måste underordnas människorna, inte tvärtom). Den används också för att ställa mänsklighetens överhöghet i någon allmän mening gentemot den enskildes ego (som kan leda till raka motsatsen till den första innebörden). Men på Marx’ tid betydde det framförallt Feuerbachs sent förkunnade humanism: som ställde den på människan inriktade världsuppfattningen mot den Gudsorienterade. *Den* humanismen var en ingång till materialism och till och med ateism, eller åtminstone sekularism.

Det är den humanism som det hänvisas till i Marx’ tidigaste skrifter. När Marx i sina manuskript från 1844 skrev att ”den *positiva* humanistiska” kritiken började med Feuerbach,⁴⁰ så stämde det självbiografiskt. De tre första orden i *Den heliga familjen* var ”den reella humanismen”, och där förkunnades att Feuerbach representerade föreningen mellan materialism och humanism inom filosofin, precis som ”fransk och engelsk socialism och kommunism” utgjorde denna förening på det ”praktiska området”.⁴¹

Men i detta skede hade denna humanism ett i huvudsak negativt innehåll: i namn av en på människan inriktad filosofi inbjöd den att orientera sig bort från den övernaturliga sfären och avvisa den uppenbarade religionen (ett stort steg framåt på den tiden). Men om detta filosofiska sätt att se på omvärlden vände sig till den ”mänskliga världen”, exakt vad menade den med den ”mänskliga världen”?

Marx’ generation försökte göra en ”positiv humanistisk” analys av detta, men det hjälpte inte särskilt mycket att upprepa ”mänsklighet” och ”verkligt mänsklig” tusen gånger. Redan i *Den heliga familjen* skrev Marx, efter ett par hundra sidor: ”Om intresse förstås korrekt, så är det principen för all moral, människans privata intressen måste fås att sammanfalla med mänsklighetens intressen.”⁴² Men när ”privata” intressen tolkades som samhällsgruppers intressen, så delades mänskligheten upp i klasser, och att vid varenda tillfälle upprepa ”mänsklig” och ”humanist” visade sig vara ett sätt att släta över klasskillnader. Den ”mänskliga världen” betraktades inte längre som en enhet.

Ett annat år, i *Den tyska ideologin*, såg Marx vilken samhällsideologisk funktion begreppet hade: ”Allt käbbel om namn upplöses i *humanism*. Varför kommunister, varför socialister? Vi är *människor*...” Och han förklarade vilken roll dessa ”högtidliga fraser” hade i Tyskland. ”där filosofiska fraser i århundraden har haft en viss makt” – rollen att fördunkla och vattna ur revolutionära uppfattningar om den existerande samhällsordningen.⁴³ Betoningen av ”mänsklighet” var ett sätt att grumla klassförståelsen av samhället.

Strax innan han skrev *Kommunistiska manifestet*, diskuterade Marx med en liberal som försvarade ”mänsklighetens parti” för att säga att han *inte* försvarade de arbetandes intressen, vilket naturligtvis

40 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.

41 Marx/Engels, ”The Holy Family”, *Collected Works*, band 4, s 7, 125.

42 *Ibid*, s 130 f.

43 Marx, ”The German Ideology”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 465, 466, 468, jmför också s 492, 512.

var alltför begränsat för hans upphöjda sinne. Med ”mänsklighetens parti”, förklarade Marx med brutal ärlighet, menade denna liberal ”de vördade och högsinta drömmare som förespråkar *borgerliga* intressen förklädda som *mänskliga* mål, men utan att vara klara över sambandet mellan den idealistiska frasen och dess realistiska innehåll”. Han ”låter alla klasser smälta samman inför den högtidliga tanken på ’mänsklighet’.” Att använda en grumlig uppfattning om ”mänsklighet” var ett lämpligt sätt att tillbakavisa tankar på klasskamp.⁴⁴

När Marx och Engels några år senare tittade tillbaka på denna period, nämnde de hånfullt

humanism, det slagord med vilket alla förvirrare i Tyskland, från Reuchlin till Herder, har skyllet sina svårigheter. Detta slagord verkade särskilt lägligt eftersom Feuerbach just hade ”återupp-täckt människan”...⁴⁵

Vördnadsbetygelser till en ”humanistisk socialism” blev ett sätt att säga ingenting – en av den moralistiska terminologins historiska funktioner. Dessutom har orden ”humanist”, ”mänsklig”, ”humanitär” en viss tendens att blandas samman, vilket på engelska illustreras av det faktum att ”mänsklighet” [humanity] har två betydelser och kräver två adjektiv, ”mänsklig” [human] och ”humanitär” [humanitarian]. Oavsett hur ”humanistisk socialism” tolkas, så kan det med lätthet suddas ut till humanitära (filantropiska) samhällsreformer.

Jämte Feuerbachs typ av humanism kom också hans ”kärleksreligion”, som skulle bli grunden till ett nytt samhälle där egoismen avskaffades.⁴⁶ Efter att Hess och Grün hade systematiserat det till en sorts socialism, blev det ”Sann socialism” som vi har nämnt mer än en gång. ”Vilken religion ska vi utöva? Kärlekens och Mänsklighetens religion. Var finns bevisen för denna religion? I hjärtat på alla goda människor.” Så skrev Hess 1844 i ”Kommunistiska trosbekännelsen”,⁴⁷ och rör smakfullt ner en nypa Humanism och Kärlek i en aptitlig gryta av ”kommunistiska” abstraktioner.

I sin uppsats om Feuerbach visade Engels hur Feuerbachs abstrakta Kärlek i det verkliga samhället fylldes med olika innehåll. Han sammanfattade:

Med andra ord, Feuerbachs moral är tillskuren efter det nuvarande kapitalistiska samhället, hur föga han nu själv ville eller anade detta.

Men kärleken! – Ja, kärleken är hos Feuerbach överallt och ständigt den undergörare, som det tillkommer att räcka ut en hjälpande hand i alla det praktiska livets svårigheter – och detta i ett samhälle, som är söndrat i klasser med diametralt motsatta intressen. Därmed har hans filosofi förlorat den sista resten av sin revolutionära karaktär, och det enda som återstår är den gamla visan: * Älsken varandra ... allmänt försoningsrus!⁴⁸

44 Marx, ”Moralizing Criticism and Critical Morality”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 334, 330; de kursiverade orden markerade Marx med citationstecken, inte kursivering. (Det andra stycket citeras mer utförligt i *KMR*, band 2, s 343.)

45 Marx/Engels, ”The Great Men of the Emigration”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 11, s 270.

46 Se McLellan, *The Young Hegelians and Karl Marx*, London: MacMillan 1969, s 159 och Hook, *From Hegel to Marx*, s 251-253.

47 Hess, *Philosophische und sozialistische Schriften 1837-1850: eine Auswahl*, red Wolfgang Monke, Lichtenstein, Topos 1980, s 366.

* Jämför detta uttalande med åberopandet av det i Venables *Human Nature, the Marxian View*: ”Kärlek”, säger Engels i ett sista omnämnande, är ”hyckleri”. (Venable, *Human Nature, the Marxian View*, Gloucester Mass.: Peter Smith 1975, s 163.) [i engelska texten till *Feuerbach*, står ”cant” = ”hyckleri” där svenska texten säger ”visan” – öa.]

Men långt från att säga att kärlek är hyckleri, så skrev Engels här att *Feuerbachs* abstrakta Kärlek inom kort inskränkte sig till hyckleri! Jag citerar detta anmärkningsvärda exempel på citatförvanskning eftersom författaren betraktade sig själv som en uttolkare av marxismen.

48 Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, på marxistarkiv.se, s 17-18.

Men Feuerbachs försök att grunda en moralteori på Kärlek, oavsett socialt och klassinnehåll, kunde inte lyckas. Klasser utvecklar sina egna moralnormer och sina egna mönster för att bryta dessa normer. ”Men kärleken, som [enligt Feuerbachs uppfattning] skulle ena allt, kommer till synes i krig, tvister, processer, familjegräl, skilsmässor och den ena människans största möjliga utsugning av den andra.”⁴⁹ Ty kärlek kan inte vara någon socialt avgörande faktor i *detta* samhälle, som inte kan reformeras av Kärlek utan istället själv förvränger kärleken.

När Kärlek görs till en social ideologi töms den på allt verkligt innehåll för att på ett abstrakt sätt ställas mot Hat, det vill säga mot kamp (i synnerhet klasskamp). På så sätt fördöms social kamp, som förmänskligar en utsugen klass, under beteckningen Hat. Men den härskande klassen har inga invändningar mot en ideologi som har för avsikt att Älska bort den. Inskränkt till hyckleri blir Kärlek ett kodord för något annat:

Ju längre civilisationen alltså fortskrider, desto mer är den tvungen att skyla över de med nödvändighet skapade missförhållandena med ett sken av kärlek, att försköna eller förneka dem, kort sagt, att införa ett konventionellt hyckleri....⁵⁰

Som vi har nämnt tidigare råkar det vara så att varken Engels eller Marx överträffades av någon i sin uppskattning av kärlek, inklusive men inte enbart sexuell kärlek. (Detta behöver sägas, eftersom det har funnits en annan socialistisk sort, från Proudhon och Bakunin till Bernard Shaw, som var sjukligt sexualfientlig.) Men vårt nuvarande ämne är inte kärlek, utan Kärlek, det sentimentalserade abstrakta ersättningsordet.

Engels' uppsats förklarade:

... Feuerbach [kan därför] inte ... finna vägen ut ur det abstraktionernas rike, som han själv dödligt hatar, och nå fram till den levande verkligheten. Han klamrar sig krampaktigt fast vid naturen och människan; men ... Han kan inte säga oss något bestämt vare sig om den verkliga naturen eller om den verkliga människan. För att från den feuerbachska abstrakta människan komma över till de verkliga levande människorna måste man emellertid studera dessa människor i deras historiska handlande. Men här spjånade Feuerbach emot [som när 1848 års revolution skickade iväg honom i ensamhet]⁵¹

Det som var en svaghet hos Feuerbach blev på 1840-talet ett gissel, när den ”Sanna socialismen” tog denna svaghet som sin utgångspunkt, och ”i stället för den vetenskapliga forskningen satte den belletristiska frasen, i stället för proletariats frigörelse genom en ekonomisk omgestaltning av produktionen satte mänsklighetens befriande genom ’kärleken’”⁵² Framförallt uteslöt denna gudförklaring av Kärlek kampen, precis som frasmakeriet om Mänsklighet förnekade klasser och på så sätt gjorde klasskampen dubbelt otänkbar för alla dess medhjälpare. Eftersom kärlek helt väl-förtjänt är populär, blir åkallan av Kärlek en huvudbeståndsdel i reformistiska strömningar av alla de slag. Det var behändigt att babbla om för alla, inklusive Weitling, som lovade att ”vi” i den kommunistiska staten ”kommer att älska våra fiender så fort vi har besegrat dem”.⁵³

De revolutionära arbetarna i Kommunistiska förbundet kände å sin sida avsmak mot den ”dreglande svagheten” hos denna ”känslofulla kärleksdröm”.⁵⁴ Förbundets ursprungliga motto hade varit ”Alla människor är bröder”, och att ersätta detta toleranta slagord med ”Arbetare i alla länder, förena er”

49 *Ibid*, s 18.

50 Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 89.

51 Engels, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, s 18.

52 *Ibid*, s 7.

53 Citerat i Wittke, *The Utopian Communist: A Biography of Wilhelm Weitling, Nineteenth-century Reformer*, Baton Rouge: Louisiana University Press 1950, s 76.

54 Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*, på marxists.org.

var en symbol på dess ideologiska omvandling under Marx' inflytande. Ett decennium senare förklarade vänsterchartisten Ernest Jones, vid höjdpunkten på sina förbindelser med Marx, till ett möte varför mottot om kristlig kärlek var dubbelbottnat: "Ja, alla människor är bröder – men en del är Abel och några är Kain, och detta är en samling av världens alla Abel mot de krönta och mäktiga Kain som mördade dem."⁵⁵

Om kärlek är samhällelig försoning och kamp är hat mot klassfienden, så behövs det – som Engels framställde det långt senare – "I vårt land ... mer hat än kärlek, åtminstone för ögonblicket..." Ett sådant här uttalande görs förstås för att kunna citatförvanskas ur sitt sammanhang, men Engels skrev ett brev till en socialistisk vän som förstod poängen. Hursomhelst ville Engels böja pinnen åt andra hållet för "Tyskland ..., där den falska sentimentaliteten förorsakat så stora skador och alltjämt är så besvärlig att komma tillrätta med".⁵⁶

"Kärlekens socialism" prövades 1846, i ett fall som kan stå som modell för historien: Hermann Kriege (som vi har diskuterat på annat ställe i ett annat sammanhang).⁵⁷ Efter att ha rest till Amerika som Kommunistiska förbundets "sändebud", inledde denna unge intellektuell en egen verksamhet: "Han grundade en tidning i vilken han, i förbundets namn, predikade en fantastisk kärleksdrömande kommunism, baserad på 'kärlek' och överflödande av kärlek."⁵⁸

Kommunistiska förbundet antog en "Cirkulärskrivelse mot Kriege" som hade skrivits av Marx och Engels, och i vilken den första avdelningen handlade om "Kommunismens förvandling till kärleksdrömmar". Cirkulärskrivelsen citerade dussintals av Krieges utgjutningar om Kärlek, som framställdes som "kommunismens" politiska lära – söta intetsägande fraser, som "samhällets heliga sinnelag måste utvecklas ur kärlekens innersta" – och allt detta riktat "Till kvinnor", som förväntades gnälla snarare än kämpa (sa Cirkulärskrivelsen). Kriege ställde en "landsortspastors fraser" om att leva samman i fred mot varje tanke på kamp: "Allting måste uppnås med hjälp av kärlek och underkastelse."

Det är i linje med detta kärleksdravel som Kriege ... framställer kommunismen som egoismens kärlekskranka antites, och inskränker den världshistoriska revolutionära rörelse till några få ord: kärlek-hat, kommunism-egoism.⁵⁹

Kriege talade fint om "det slutliga förverkligandet av den broderliga kärlekens vackra rike", men visade sedan (precis som Weitling) den andra sidan av sitt kärleksbudskap: "Var och en som inte stöder ett sådant parti kan med rätta behandlas som fiende till mänskligheten." Cirkulärbrevet citerade detta avslöjande hot, och kommenterade:

Detta intoleranta uttalande verkar motsäga "att underordna sig alla" och "kärlekens religion" mot alla. Men det är en helt följdriktig slutsats av denna nya religion, som likt alla andra religioner dödligt hatar och förföljer alla sina fiender. Partiets fiende förvandlas helt följdriktigt till kättare, omvandlas från en fiende till det faktiskt existerande *partiet*, som man bekämpar, till en syndare mot *mänskligheten* som bara existerar i fantasin, och vilken man måste bestraffa.⁶⁰

Krieges operation hade alltså en sekts kännetecken, en religiös eller politisk sekt, eller båda.

Kriege predikade: "vi vill *ena* mänskligheten med *kärlek*, vi vill *lära* den att arbeta tillsammans och

55 Citerat i Lehning, "The International Association", *IRSH* Amsterdam, vol 3 1938, s 213 f.

56 Engels, "Brev til P L Lawrow", 12-17 november 1875, på marxists.org.

57 Se *KMR*, band 2, s 284-286, även 108.

58 Engels, *Till kommunistiska förbundets historia*.

59 Marx/Engels, "Circular Against Kriege", Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 36-41; de tidigare citaten kommer från *ibid*, s 36-40.

60 *Ibid*, band 6, s 47. Här och på andra ställen där Kriege citeras, är det troligen Marx som har kursiverat.

glädjas tillsammans, tills det sedan länge utlovade glädjens rike slutligen uppfylls”. Det var mycket upplyftande, men Cirkulärbrevet pekade förbi de glädjefulla fraserna på det första ordet: *vi*.

... sedan kommer profeterna, de ”vi” som ”lär” proletärerna vad de ska göra sedan. Dessa profeter ”lär” sina lärjungar, som här verkar märkligt okunniga om sina egna intressen....⁶¹

Kriege predikade vidare: ”Vi har bättre saker att göra än att oroa oss över våra *tarvliga själv*, vi tillhör mänskligheten.” Med denna abstraktion förvandlas humanismen till en dogm som underordnar individen under någon sorts högre existens, och en individs kamp för sina egna intressen blir ”tarvlig”. Cirkulärbrevet hävdade motsatsen:

Med denna skamliga och motbjudande underkastelse inför en ”mänsklighet” som är åtskild och skild från ”självet” och som därför är en metafysisk och i detta fall till och med en religiös fantasi, med denna ytterst ”tarvligt” slaviska förnedring, hamnar denna religion på samma ställe som alla andra. En sådan tro, som predikar välbehag i krypande och självförakt, passar helt och hållet för tappra – *munkar*, men aldrig för orubbliga människor, speciellt under perioder av kamp.⁶²

Här skulle denna diskussion om ”omvandlingen av kommunism till spridande av kärlek” mycket väl kunna glida över i vår diskussion (på andra ställen) om principen om egen frigörelse.⁶³ Inget kunde vara mer främmande för en revolutionär klass’ självständiga kamp än dessa ”falska drömlika utgjutningar”, denna ”fantasifulla dimmiga uppenbarelse” som har ”spunnits av filosofiska och kärleksspridande fraser”, dessa ”stiliserade sentimentaliteter” som blandar ihop kommunismen med ett kyrkosamfund och ”den gamla religiösa och tyska filosofiska fantasin”.⁶⁴ De var användbara för Kriege när han skickade dem i tiggARBrev till rika tyska handelsmän i New York, och skrev under som ”En vän till mänskligheten”.⁶⁵

Cirkulärbrevet sammanfattade det hela när det sa, att utifrån Krieges synvinkel,

kan svaret på alla *verkliga frågor* bara bestå av några högtflygande religiösa *bilder* vars innebörd lindas in i förvirring, i högtravande beteckningar som ”mänskligheten”, ”människosläktet”, ”arter”, etc., och av att förvandla varje *verklig handling* till en *fantasifull fras*.⁶⁶

Detta beskriver den otvivelaktiga dragningskraft som de olika sorternas sentimental socialism har haft under årtiondenas lopp. Deras brist på verkligt innehåll är för vissa syften inte någon brist, utan en hjälp. Ingen kan vara oense med dessa vackert lydande fraser, de kommer aldrig att skrämman makthavarna till förtryckande handlingar, och de kommer aldrig att orsaka problem för frasmakarna genom att kräva revolutionära handlingar. Dessa fördelar kan inte Marx mäta sig med.

61 *Ibid*, band 6, s 47.

62 *Ibid*, band 6, s 49. För Marx om ”kristendomens sociala principer”, se *KMR*, band 2, s 105.

63 Se *KMR*, band 1, kapitel 10, och *KMR*, band 2, kapitel 6.

64 Dessa formuleringar kommer från Marx/Engels, ”Circular Against Kriege”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 35, 44 f, 45.

65 *Ibid*, band 6, s 50.

66 *Ibid*, band 6, s 48.

Kapitel 3 Om statsocialism: den lassalleanska modellen

Som så ofta tidigare måste vi börja med ett ”politiskt lexikon”, en undersökning av begreppets betydelse. Begreppet ”statsocialism” är mångsidigt. Det får bara en betydelse om definitionen av det slås fast eller förstås i ett speciellt sammanhang. I socialismens historia har ”statsocialism” använts i tre eller fyra helt olika betydelser, inte sällan två på samma gång. Här är vi bara intresserade av de användningar Marx tvingades ta upp.

Det fanns en senare användning som Bakunin och andra anarkistiska författare föredrog, och som ibland togs över av liberaler för sina egna syften. Den definierade ”statsocialism” som *all* socialism som ”erkände” en stat eller hade som mål att upprätta en socialistisk stat eller någon sorts arbetarstat – det vill säga all socialism utom anarkismen. Denna semantiska strategi är ett sätt att tömma begreppet på all användbar mening, men är inte av intresse i det nuvarande sammanhanget.

Den statsocialism som Marx tvingades uppmärksamma, och som kommer att bli vårt främsta intresse här, var den som uppstod i Tyskland på 1880-talet, och gav spridning åt begreppet *Staatssozialismus* såväl som ”Bismarcks socialism”, ”katedersocialism”, ”monarkistisk socialism” och andra nu exotiska beteckningar. Denna strömning uppstod ursprungligen utanför det socialdemokratiska partiet och den egentliga socialistiska rörelsen, och kommer att tas upp i nästa kapitel. I detta kapitel diskuterar vi besläktade strömningar inom den socialistiska rörelsen, som i efterhand tydliggjordes av det bismarckska fenomenet. (Marx diskuterade vanligtvis inte lassalleanismen under beteckningen ”statsocialism”.)

1. Föregångare

När begreppet ”statsocialism” väl hade förankrat sig som en ”sorts socialism” i folkligt tal och akademiska avhandlingar, riktades uppmärksamheten mot den tidiga socialistiska historien för att identifiera dess upphovsmän. Så tidigt som 1850 hade Lorenz Stein givit Louis Blanc beteckningen, men som jag läser Stein använde han inte begreppet som om han var ursprung till det. Det kanske det var, men det finns inga uppgifter om när begreppet fördes in i den politiska litteraturen första gången.*

Stein hade kallat Louis Blanc för det, sa han, ty för Blanc ”kommer staten när det kommer till kritan att få total kontroll över produktionen.... Detta är statsocialismens grundvalar. Staten är den enda producenten.... Staten har fullständigt monopol över produktionen.”¹

Som definition av statsocialismen var detta ganska tydligt, men i själva verket var det ganska orättvist mot Blanc, som besvarade anklagelsen genom att hävda att han bara tänkte sig att staten tillfälligt skulle hjälpa till att upprätta ”arbetarföreningar” som hädanefter skulle kontrollera produktionen. Det finns ingen anledning att betvivla Blancs ärlighet om att på så sätt förkasta ett obegränsat och fullständigt beroende av staten. Det räcker att konstatera att hans tidigare skrifter och oklarheter gav förevändning till anklagelsen, och att det är skillnad på oärlighet och förvirring.²

* 1848 skinnflådde Proudhon Louis Blanc som ”regeringssocialist” (ty Blanc var *med* i den provisoriska regeringen) och han använde ett språk som antydde begreppet, men jag har inte stött på begreppet ”statsocialism” i hans skrifter. Hursomhelst begränsade inte Proudhon den här sortens fördömanden till Blanc.

1 Stein, *The History of the Social Movements in France...*, s 389. Denna engelska upplaga är en översättning av Steins verk från 1850. Uttalandet finns inte i tidigare utgåvor av Steins verk.

2 Se Blancs introduktion till 1848 års upplaga av hans *Organisation du Travail*, i Fried & Sanders, s 232-236; Loubère, *Louis Blanc: His Life and His Contribution to the Rise of French Jacobin-socialism*, Northwestern University Press 1961, s 26 f, 38; även Cole, *A History of Socialist Thought*, band 1, s 169 f. (Cole förnekar att Blanc var statsocialist men ger inte någon definition.)

Om vi använder Steins definition av ”statssocialism”, kan den beskriva en del eller beståndsdel av den socialistiska rörelsen, men inte någon framträdande lära eller organiserad strömning. (Den ”bismarckska socialismen” utanför den socialistiska rörelsen är ett annat fall, men Stein skrev förstås innan den uppstod.)

Senare blev det en inrotad dogm inom den akademiska historien att Louis Blanc var fader till något som kallades statssocialism, utan någon tydlig definition. Varken Marx eller Engels betecknade honom som det. För dem var han helt enkelt en reformist (”småborgerlig socialist” eller ”opportunist”). Men det *fanns* föregångare till den lassalleanska statssocialismen som är värda att nämna ur Marx’ synvinkel. Då måste vi leta efter två programmatiska beståndsdelar.

(1) *Kravet på statsbidrag för att upprätta socialistiska institutioner.*

Som vi ska se var den centrala programpunkten i lassalleanernas plattform, faktiskt strömningens själva tradition, kravet på att den *existerande* staten skulle ge stora lån för att finansiera bildandet av producentkooperativ – kooperativ var så långt som den lassalleanska socialismens gick. (Lassalle ställde inga fler socialistiska krav.) Med andra ord skulle den gamla staten övertalas, eller pressas, att upprätta socialismen.

När Marx angrep detta synsätt poängterade han mer än en gång att Lassalle, när denne gjorde ”statsbidrag kontra självhjälp” till ”centralpunkt för sin agitation”, ”helt enkelt återigen tog upp det slagord som den *katolska* socialismens ledare *Buchez* från och med 1843 hade spridit mot den verkliga arbetarrörelsen i Frankrike”.³

Buchez – som Marx en gång beskrev som en för detta saintsimonian som både ”förhållande Robespierre och den Heliga inkquisitionen”⁴ – bröt med den saintsimonianska skolan och vände sig till arbetarklassens som sitt verksamhetsområde, men gruppen kring hans tidning *L’Atelier* agerade som en konservativt religiös tendens. 1848 stod den till höger om Louis Blanc. Men det fanns ändå en direkt koppling mellan Buchez’ *L’Atelier* och Blancs program om *ateliers nationaux* (nationella verkstäder) som vägen till socialismen. Blanc drog programmets kollektivistiska och politiska sida till sin praktiska slutsats.⁵ Den gemensamma grundvalen, som skulle komma att omfattas av lassalleanerna, var följande: *de väntade sig att den befintliga staten skulle ge avgörande hjälp att upprätta socialistiska institutioner.*

Louis Blanc uttryckte det kortfattat i en propagandistisk fråga-svar artikel med titeln ”Socialism”:

F – Hur ska vi gå från den nuvarande tingens ordning till det du funderar på?

S – Genom att regeringen ingriper.⁶

Det var att framställa det så öppet som det går. Den avgörande delen av Blancs statssocialism var att den stat som skulle utföra denna tjänst var den härskande klassens befintliga stat. Arbetarrörelser underifrån kunde bara fungera som påtryckningsmedel för att övertyga topparna. När de franska arbetarna under junidagarna 1848 och ännu en gång i Pariskommunen 1871 gick utöver denna roll, och hade som mål att inrätta en annan stat, sin egen regering, då fördömde Blanc dem, och stödde i

3 Marx, ”Brev till Schweitzer”, 13 oktober 1868, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 133. Se även Marx, ”Brev till Engels”, 19 september 1868, *ibid*, band 43, s 105; Marx, ”Brev till Ludlow”, 10 april 1869, *ibid*, band 43, s 620; Engels, ”Brev till Bebel”, på marxists.org, och Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, på marxists.org. I Engels, ”Socialism in Deutschland, 1891-1992”, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 248, verkade Engels säga att Buchez’ program ställdes mot Blancs rörelse på 1840-talet.

4 Marx, ”Brev till Ludlow”, 10 april 1869, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 620. För en tidig kritisk kommentar om Buchez, se Marx/Engels, *The German Ideology*, i *Collected Works*, band 5, s 226 f.

5 Cuvilier, *Hommes et idéologies de 1840*, Paris: Librairie M Rivière 1956, s 51, 63, 65.

6 Blanc, ”Socialism” i *Friend of the People*, 12 juli 1851, s 263.

båda fallen att samma stat som skulle leda till hans ”socialism” massakrerade upprorsmakarna. Det var mycket viktigare för att avgöra Marx’ syn på Blanc än det överdrivna påståendet att fransmännen ville ha ett statligt monopol över ekonomin.

Även om Marx och Engels i första hand betraktade Blanc som en reformist och ”representant för de sentimentalt socialistiska frasmakarna”,⁷ så noterade de också den etatistiska inriktningen på hans sorts reformism. Redan innan 1848, då de (innan de revolutionära erfarenheterna) ännu hade en förhoppningsfull syn på Blanc, kommenterade Engels hans nationellt chauvinistiska sätt att se på omvärlden.⁸ När Marx 1854 förklarade skillnaden mellan den församling som Blanc hade suttit ordförande för i Luxemburgpalatset 1848 och den då pågående arbetarkongressen i Manchester, som kallade sig Arbetarparlamentet, så var den första åtskillnad han framförde till sina läsare i *New York Daily Tribune* ”den stora skillnaden att initiativet till Luxemburg togs av folket självt...”⁹ Själva namnet Arbetarparlament visade att arbetarrörelsen tänkte sig att upprätta sin egen regering. Kort sagt var (och är) den grundläggande åtskillnaden *den mellan den nuvarande härskande klassens existerande regering och en arbetarstat som ska upprättas av en revolution mot den härskande klassen.*

Louis Blanc, Buchez och lassalleanerna tillhörde de många socialister som öppet förde fram krav som gav den befintliga staten en grundläggande roll för att införa socialismen, medan arbetarnas eller folkets roll i grund och botten var att tvinga staten att fullgöra sin historiska roll. *Det var detta som enligt Marx definierade statsocialismen.* Samtidigt innebar det att denna statsocialism var en sorts reformism bland andra.

(2) *Benägenheten att glorifiera staten som sådan, snarare än att vara fientlig mot den.* (Denna vaga åtskillnad kommer att specificeras. Hursomhelst är den klarare än det diffusa begreppet ”etatism” eller *étatisme*.)

Louis Blanc var återhållsam om allting, och gav bara ett måttfullt exempel på kultförklarande av staten, som i den fråga-svar artikel som återropades tidigare:

F – Varför är det önskvärt att regeringen ska ta initiativet för att nydانا samhället?

S – På grund av att det är ett alltför stort arbete ... för att med lätthet slutföras med hjälp av isolerade enskilda försök. Det kräver varken mer eller mindre än allas förenade energi, kraftfullt utövad av de mest ärliga och intelligenta. Regeringens åtagande att nydانا samhället är som att huvudet rådfrågas om kroppens hälsa.¹⁰

Längs samma linjer: i sin *Organisation du Travail*, som ökade hans anseende, beskrev Blanc regeringen som både arbetets och kapitalets ”födda beskyddare”.¹¹ Detta sätt att tänka, inklusive metaforen om huvud och kropp, var vanligt bland reformister. I denna mening har de flesta varianter av rosa radikalism en ”statssocialistisk” beståndsdel. För om man inte väntar sig samhällsförändringar genom en omstörtande (omvandlande) revolution underifrån, är det väl ett bra alternativ att lita till en statsmakt som anses sväva ovanför samhället och dess klassmotsättningar?

Denna fråga – *vilken kraft kan genomföra de önskade samhällsförändringarna?* – får de flesta reformister att titta i riktning mot att lita till den existerande staten. Men för Marx är den vägledande

7 Marx/Engels, ”Preface to Blanquis Toast”, i *Collected Works*, band 10, s 537.

8 Engels, ”Reform Movement in France – Banquet”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 389 f; upprepat i *ibid*, s 410 f. Se även Engels, ”Brev till Bebel”, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 465 för en hänvisning till en ”nationellt fransk socialism”.

9 Marx, artikel utan rubrik, *New York Daily Tribune*, 24 mars 1854, Marx/Engels, *Collected Works*, band 13, s 50, (”Opening of the Labour Parliament”).

10 Blanc, ”Socialism”, *op cit*, s 263.

11 Blanc, *Organization of Work*. Cincinnati: University Press c:a 1911, s 53.

frågan inte en önskad samhällelig omorganisering, utan något annat: frågan om *vem som kontrollerar samhället*. Kärnfrågan var kontrollen av samhället underifrån, eller med Marx' vanliga språk vilken klass som hade makten över statsmakten. Som *KMR 2* förklarade: "Marx och Engels ... slog [oftast inte] fast sina politiska mål i form av en önskad förändring av samhällssystemet (socialismen) utan i form av en förändrad klassmakt (proletariatets styre)."¹²

Det innebar att Marx såg frågan om samhällsförändringar ur en helt annan synvinkel än reformisterna. För Marx var den politiska rörelsen först och främst arbetarklassernas rörelse för att ta över statsmakten, *inte* i första hand en rörelse för ett visst sätt att omorganisera samhällsstrukturen. Därmed var, för Marx, fientligheten mot den existerande staten inte bara en inställning eller personlig förkärlek, utan en grundläggande del av hans revolutionsteori. Den *första* politiska fråga som den unge Marx gjorde klar för sig, i sina noter om Hegels politiska filosofi från 1843, var inte programmet för socialismen utan istället avvisandet av Hegels förhållande av staten och dess byråkrati.¹³

När den italienska republikanska nationalisten Mazzini tillsammans med den europeiska reaktionen fördömde Pariskommunen, förklarade Marx för Internationals Generalråd att det inte var någon ny förändring för honom: Mazzini hade alltid varit en bitter fiende till "arbetarrörelserna". Marx drog slutsatsen (med Generalrådets protokolls ord, som ibland är en tveksam sekreterares omskrivning):

I Italien hade han [Mazzini] skapat en militärdiktatur med sitt stridsrop om Nationalitet. För honom var staten – som var en fantasi – allt, och samhället – som var verklighet – ingenting. Ju fortare folket förkastar sådana män desto bättre.¹⁴

Mazzini var förvisso inte någon som helst slags socialist, och följaktligen ingen statssocialist. När en statsliberalism som hans kombinerades med åsikten att en förhålligad stat också skulle ingripa i massiv skala i det samhällsekonomiska livet, så måste den därav följande "socialismen" förkastas särskilt snabbt. Samma sak gällde det Marx kallade för "bonapartistisk socialism".

Vi har sett att Marx i slutet av 1850-talet, speciellt i sina artiklar i *New York Daily Tribune*, publicerade en hel del fördömanden av den "bonapartistiska socialismen" eller "kejsarliga socialismen" som representerades av Napoleon III:s och hans saintsimonianska finanskapitalistiska aktörers ekonomiska äventyr i Crédit Mobilier.¹⁵ Denna "bonapartistiska socialism" var i liten skala föregångare till den "bismarckska socialism" som fick mer uppmärksamhet 20 år senare. Begreppet "statssocialism" kan användas på den lika bekymmerslöst som "statskapitalism", och lika oklart, även om varken Marx eller Engels gjorde det.

Men trots en klick saintsimonianers (eller före detta saintsimonianers) närvaro var denna bonapartistiska socialism uppenbarligen något som hade iscensatts av staten uppifrån. Den gjorde inte gällande att den var en folkrörelses verk. När förhålligandet av staten förenades med en organisation i arbetarrörelsen, och denna kombination framställdes som ett förkroppsligande av socialdemokratien, då nådde statssocialismen en ny nivå. Det var fallet med Lassalle och den lassalleanska

12 Se *KMR*, band 2, s 20; även hela kapitel 1, avdelning 3.

13 Se *KMR*, band 1, kapitel 3.

Detta kännemärke hos Marx gör ibland intryck på marxologernas medvetande. H B Mayo anmärker att "förtjäns-
terna med Marx' politiska teori, vid första anblick" (det vill säga när man faktiskt läser Marx) "är att den helt avstår
från att förhålligade staten", och Rossiter medger att "vi måste beundra hans egen vägran att på något sätt förhålligade
staten". Men de låter inte denna upptäckt inkräkta på den förutbestämde slutsatsen att marxismen är "etatistisk".
(Mayo, *Introduction to Marxist Theory*, Oxford University Press 1960, s 270; Rossiter, *Marxism: The View from
America*, New York: Harcourt 1960, s 172.)

14 Generalrådets protokoll 6 juni 1871, *General Council of the First international*, band 4, s 207.

15 Se *KMR*, band 1, s 264 till slutet av kapitel 18.

strömningen, på vars grundval den tyska socialdemokratins ursprungligen baserades. Vi återkommer till det i nästa avdelning.

Ytterligare ett inledande ord om beteckningen ”socialistisk”. Det bör nu stå klart att varken Marx eller Engels hade några hämningar att kalla många saker ”socialistiska”, som senare socialister troligen skulle kalla pseudosocialistiska eller bara ”socialistiska” inom citationstecken. Delvis återspeglade detta socialismens tidiga formlösa innebörd,¹⁶ och att Marx inte tyckte så bra om begreppet (han föredrog ”kommunism”). Delvis återspeglade socialisternas senare ”strikta” användning ett exkluderande tänkande hos de sekteristiska organisationerna: beteckningen ”socialistisk” betraktades som ett godkännande, en innebörd som den aldrig hade för Marx.

Dessutom var Marx medveten om att ”socialism” användes med olika bibetydelser i olika länder. I anteckningsböckerna *Grundrisse*, som skrevs medan den ”bonapartistiska socialismen” fortfarande åstadkom saker, kommenterade han således att ”Bastiat har så till måtto rätt, som att många saker som i Frankrike – som ett resultat av dess karakteristiska samhällsformation – tas för socialism, i England är politisk ekonomi.”¹⁷ Med detta menade han både statliga ingripanden och den bonapartistiska socialismens yttringar. Kanske var han mer medveten än moderna marxologer om att samhällsvetenskapernas terminologi själv återspeglade de olika samhällenas utveckling.

Angående denna punkt måste vi till sist konstatera att Engels’ användning var lika lös. I *Bostadsfrågan* sa Engels angående ett bostadsbolag (ett exempel på ”den öppna samhörigheten mellan det andra franska kejsardömet och kapitalisterna i Elsass”) att det ”var ett av Louis Bonapartes socialistiska experiment där staten förskotterade en tredjedel av kapitalet”. Det var i själva verket ett fall av ”statsbidrag” till kapitalistiska företag.¹⁸ I ett brev använde Engels benämningarna ”reaktionära socialister” och ”pseudosocialister” på katedersocialisterna (som diskuteras i nästa kapitel).¹⁹ Men det fanns ingen konsekvens i detta användande.

2. *Kulten av staten*

Förhållandet av staten som samhällets förutbestämda herre kännetecknade inte bara Lassalles ideologi, det var dess medelpunkt. Lassalle förkunnade denna tanke, den behöver inte härledas ur hans skrifter. Det fanns ingen annan socialistisk figur som kom honom nära i detta avseende. Och det var utgångspunkten för Marx’ politiska fiendlighet mot Lassalle, eftersom det var utgångspunkten för Lassalles egen politik. (Myten att Marx’ kritik av Lassalle berodde på avundsjuka eller personlig fiendlighet tas upp i specialnot A.)

Många, inklusive jag, har klagat på att Marx och Engels underlät att producera genomgångar av allmänt teoretisk karaktär om många viktiga politiska frågor. Men dessa klagomål går inte att göra i fallet med den lassalleanska statsocialismen. Det *fanns* ett verk som marknadsfördes av Engels även om det inte skrevs av honom, och som gav en ganska detaljerad framställning av deras analys. Detta arbete är av stort historiskt värde och av varaktigt teoretiskt (”vetenskapligt”) värde. Det har delvis skymts av att namnet Eduard Bernstein står med som författare.

Det skrevs av Bernstein under hans vänsterperiod i London 1891, praktiskt taget direkt under Engels’ vägledning. Det skrevs för att fullfölja en politisk uppgift som Engels var ivrig att få gjord, nämligen att skola den tyska rörelsen i vad lassalleanismen betydde och avslöja legenden om Lassalle. Även om pennan var Bernsteins, så finns det ingen tvekan om att det var en nära återspeg-

16 Se *KMR*, band 1, s 63-65.

17 Marx, *Grundrisse*, New York: Vintage Books 1973, s 885.

18 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.

19 Engels, ”Brev till Zasulitj”, 6 mars 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 119.

ling av Engels' uppfattningar, och på samma gång Marx' uppfattningar.

Bernstein skrev denna studie som redaktionell inledning till en ny upplaga av Lassalles skrifter. Direkt efter publiceringen av den 1892, gavs en engelsk översättning av Eleanor Marx ut under titeln *Ferdinand Lassalle as a Social Reformer* [Ferdinand Lassalle som samhällsreformator]. Engels' brev från den tiden visade med vilken förtjusning han hälsade publiceringen. Å andra sidan var den tyska partiledningen snarast förfärad, och den fientlighet som uppstod mot Bernstein utsatte hans långtifrån ståndaktiga sinne för ett hårt tryck. Strax efter Engels' död och sitt eget förkunnande av revisionismen, tog Bernstein avstånd från denna stora studie av Lassalle, och skrev senare om den. Det ursprungliga verket hamnade så småningom i en gråzon: för revisionisterna var det alltför fientligt mot en figur som hade mycket gemensamt med dem; för marxisterna tolkades det som suspekt genom Bernsteins signatur. Engels' relation till utarbetandet av detta verk beskrivs ytterligare i specialnot A.

* * *

Det är utomordentligt lärorikt att titta på Lassalle och hans sorts statsocialism med hjälp av Bernstein/Engels' genomträngande kritik.

Lassalle tog sitt statsbegrepp direkt från Hegel och Fichte, som om ingenting hade hänt efter dem som gjorde deras gammalhegelianska "rättsfilosofi" (politiska teori) lika gammaldags som teorin om monarkin av guds nåde. Bernstein/Engels' kritik spårade vederbörligen denna strömning till Lassalles skrifter redan innan han inledde sin politiska agitation 1862, tillbaka till hans första filosofiska arbete om Herakleitos.²⁰ Men det var i hans stora politiska tal under kampanjen 1862-1864 som Lassalle gav ideologin sin färdiga form och knöt den till sitt politiska program.

"Det gamla hegelianska ideologiska statsbegreppet", sa Bernstein/Engels' kritik, "fick Lassalle att ingjuta en halvt mystisk vördnad för staten i arbetarna, vid en tidpunkt då det framförallt anstod dem att skaka av sig polisstaten" – det vill säga den preussiska absoluta monarkins existerande stat.

Det är ingen överdrift att säga att han gjorde en veritabel kult av tanken på staten. "Jag försvarar alla civilisationers minnesvärda vestaliska eld, staten, mot dessa moderna barbarer" (det vill säga Manchesterpartiet), utropar han till domarna i Berlins *Kammergericht* (hovrätt) i sitt tal om "Indirekt beskattning", och liknande stycken finns i nästa alla hans tal.²¹

Sammanhanget för detta tal (Berlins domarkår) var lika talande som orden i det. När Lassalle riktade sig till en av den absoluta monarkistiska statens delar, så förenade han sig demonstrativt med den statliga byråkratin i en enhetsfront mot den liberala borgarklassen ("Manchesterpartiet").

Han hade slagit in på denna väg redan med ett av sina första agitatoriska tal, i juni 1862, som publicerades under rubriken "Arbetarnas program". Bernstein/Engels pekade på att "hans ideologi" redan här "får honom att sjunga en lovsång till staten, till 'Statsbegreppet'". Ideologin fick en "etisk" form: Lassalle hävdade att arbetarna har "en helt annan uppfattning om statens etiska mål än bourgeoisien". Den liberala borgarklassens uppfattning var att statens enda funktion var att skydda individens personliga frihet och egendom. Men detta, sa Lassalle hånfullt, var en "nattvaktsuppfattning" om staten.*

20 Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, London: S Sonnenschein & Co 1893, s 29 f. (Alla citat från Bernstein/Engels är från denna översättning av Eleanor Marx.)

21 *Ibid*, s 122.

* Det här var ett angrepp som lassalleanerna ofta återopade. Lassalleanerna tog upp det "etiska" synsättet efter ledarens död. Inget är mer uppenbart, skrev en ledande lassalleansk socialdemokrat, Karl J Frohme 1885, "än att medge att det är staten – det vill säga det allt större förbund mellan individer som innesluter all särskild styrka i en etisk Helhet – som har till funktion att få till stånd mänsklighetens utveckling till frihet och välbefinnande". (Citerat

Bernstein/Engels sammanfattade Lassalles tanke:

För att få till stånd den mänskliga rasens utveckling mot frihet, är *detta* statens verkliga uppdrag. Staten är ”en förening av individer i en etisk helhet” ... Och vidare är statens mål ”att dra fram människan till en positiv och progressiv utveckling, med andra ord förverkliga människans öde – det vill säga den kultur människan är förmögen till”; det är att ”skola och utveckla människan till frihet”. Så säkert är detta ”statens verkliga och högre uppdrag” att det ”genom omständigheternas kraft, och till och med utan att den själv vill, till och med omedvetet, till och med mot dess ledares vilja, mer eller mindre har genomförts av staten under alla tider”.²²

Denna lassalleanska statsteori kom direkt från Hegel – ett rent koncentrat av hegeliansk idealism som gav den teoretiska grunden för att stöda en främmande klass’ stat (främmande för arbetarklassen). Lassalle tillskrev denna åsikt till ”arbetarna” (som han för övrigt aldrig hade haft minsta subjektiva kontakt med) – ”arbetare” som har ”den djupa instinkten att detta är, och måste vara, statens öde”, *eftersom arbetarna befann sig i en hjälplös ställning*.²³ Den godhjärtade staten måste befria dem eftersom de omöjligt kunde befria sig själva. För Lassalle var statsbegreppet ”evigt”, och den klassiska antiken hade rätt gentemot den moderna borgerliga liberalismen, när den betraktade staten som ”den institution i vilken mänsklighetens alla goda egenskaper ska förverkliga sig”.

Men, sa Bernstein/Engels’ kritik, ”att ympa det statsbegrepp som antikens invånare förstod på dagens samhälle, innebär risker för ett modernt statligt slaveri”.²⁴

Kritiken visade sedan, att även om Lassalles avsikter uppfattades vara ”demokratiska och socialistiska”, så innebar hans uppfattning en kult av den *existerande* staten:

Kulten av staten som sådan innebär kult av varenda stat, och även om Lassalles demokratiska och socialistiska åsikter gjorde det omöjligt för honom att stöda den *existerande* staten direkt,* så hindrade det inte att denna kult senare utnyttjades av den *existerande* statens företrädare i dess intressen. I själva verket är akilleshälen hos varje ideologi, hos alla teorier som bygger på förutfattade meningar, att de, oavsett hur revolutionära deras avsikter är, egentligen alltid riskerar att förvandlas till ett förhållande av *existerande* eller tidigare institutioner. Lassalles statsbegrepp är den bro som en dag kom att förena republikanen Lassalle med de män som kämpade för den absoluta monarkin, revolutionären Lassalle med inbitna reaktionärer. Filosofisk absolutism har alltid haft en tendens att luta åt politisk absolutism.²⁵

Den *existerande* stat som skyddade hela civilisationens vestaliska eld i Lassalles Preussen var den absolutistiska byråkratins stat, den byråkrati som fortfarande strävade efter självständighet från civilsamhällets härskande klass, borgarklassen. Det vill säga att det var den bismarckska bonapartismens monarkistiska stat, som fortfarande förde de strider i eftertruppen som vi har diskuterat på andra ställen.²⁶ Om den stat som Lassalle mötte hade varit en mer eller mindre modern stat som Englands, så hade hans ideologi kanske höljt sig i politiska former som inte hade gått att skilja från andra reformer.

i Lidtke, *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*, Princeton University Press 1966, s 140.) Vid den tidpunkten var det helt uppenbart att det ”etiska” förhållningssättet till socialismen var ett reformistiskt ersättande av klasskampsinriktningen. Men lassalleanismen likställde det ”etiska” förhållningssättet med en kult av staten (eftersom staten var själva förkroppsligandet av samhällsmoralen) medan den bernsteinska revisionismen ersatte klasskampen med en i högsta grad moralisk talekonst.

22 Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 104.

23 *Ibid.*

24 *Ibid*, s 105.

* Som vi vet nu gav detta Lassalle alltför stort erkännande. Kritiken ansträngde sig hårt för att undvika överdrifter.

25 *Ibid*, s 106.

26 Se *KMR*, band 1, kapitel 16 och kapitel 20.

Här kan vi tillägga att lassalleanismen så småningom verkligen förenade sig med reformismens huvudfåra. Men 1862 kunde reformisterna fortfarande välja mellan konkurrerande härskande klasser, där den gamla härskande klassen fortfarande kontrollerade staten och den nya behärskade ekonomin. Lassalle valde den makt som fortfarande hade ett påtagligt monopol över statsapparaten, medan de andra reformisterna (speciellt i södra Tyskland) gjorde det andra valet, nämligen att välja den liberala borgarklassens ledande skikt.

Inom detta mönster, som kommer att vara användbart för att förstå den senare utvecklingen, var borgarklassen i södra Tyskland mot Preussen, och alltså fientliga till den tyska staten, som fortfarande behärskades av Preussen. En beståndsdel i situationen i södra Tyskland var att det fanns en omogen socialistisk och arbetarrörelse som svansade efter det liberala borgerliga partiet. När "Eisenacher"-partiet, som leddes av en ung svarvare vid namn Bebel och den erfarne förvirraren Wilhelm Liebknecht, vid Gothakongressen 1875 valde att förena sig med lassalleanerna, hade trycket från Marx (och andra influenser) bara helt nyligen lett dem bort från deras samarbete med det sydtyska Folkpartiet, en typisk liberalt borgerlig organisation som höll bakhjulet öppet för stöd från arbetarna. Under hela den föregående perioden hade Marx irriterat sig över valet mellan å ena sidan det lassalleanska partiets sekteristiska politik, som åtminstone öppet förespråkade socialism, och å den andra sidan den opportunistiska linjen hos Liebknecht-Bebels del inom Folkpartiet som underlät att driva en *självständig* arbetarpolitik. Det är viktigt att förstå att det inte var förrän sydtyskarna bröt med Folkpartiet och bildade sitt eget självständiga Eisenacherparti som Marx gick med på att stöda dem mot lassalleanerna, trots sin skeptiska syn på de sistnämnda.

3. Patentlösningen statsbidrag

Utifrån sin kultförklaring av staten var det lätt för Lassalle att dra slutsatsen att staten, i själva verket den existerande staten – "till och med omedvetet, till och med mot dess ledares vilja" – var förutbestämd att tillhandahålla lösningen på den Sociala frågan, det vill säga samhällets socialistiska omorganisering. Tanken på en "social monarki" hade existerat sedan länge. I grund och botten betydde det möjligheten att Kronan/byråkratin i egenskap av den gamla härskande klassen kanske skulle anse det möjligt att utnyttja de arbetande massorna, under och bakom borgarklassen, som motvikt mot den ökande politiska makt som borgarklassen – civilsamhällets nya härskande klass som också strävade efter den politiska makten – hade fått.

Man måste hjälpa staten att inse sitt öde. En intelligent person skulle kunna hjälpa ödet på traven, och Ferdinand Lassalle var intelligentare än de flesta.

En filantropiskt sinnad småborgerlig demokrat, Schulze von Delitzsch (som tyckte om att sätta bindestreck i namnet, Schulze-Delitzsch) hade försökt lösa den sociala frågan genom att grunda kooperativa självhjälpsföreningar bland arbetarna. Delvis var dessa helt enkelt försök till producentkooperativ som redan fanns i England och Frankrike, men Tyskland var mer underutvecklat och Schulze-Delitzschs plan passade ännu bättre för de små hantverksmästare som fortfarande fanns i överflöd. Med hjälp av en gemensam förvaltning av krediter, råvaror och distributionsställen, kunde dessa omoderna producenter konkurrera bättre med den moderna industrin.

Lassalle hittade sin egen lösning i en "statifierad" version av Schulze-Delitzschs lösning. För honom var nyckeln *statlig hjälp*. Massiva statliga lån för att tillhandahålla kapital för att grunda storskaliga producentkooperativ, som med tiden skulle gå vidare och ta över hela industrin och ekonomins alla sektorer: det var det centrala politiska kravet.

Denna programpunkt var inte ny. Den lassalleanska organisationens första sekreterare, Julius Vahlteich, skrev i historien om rörelsen:

Hans förslag – producentkooperativ med statliga krediter, allmän rösträtt och organisering av arbetarföreningar över hela Tyskland – var i sig själva inget nytt eller uppseendeväckande, utan vi var helt förtrogna med dem. Vi visste att hela planen, inklusive de statliga krediterna på 100 miljoner riksdaler, redan hade lagts fram inför en arbetarkongress i Berlin i juni 1848.²⁷

Det vill säga, planen växte fram ur 1848 års revolution. Senare sammanfattade Engels det så här, men han påminde om det liknande program som utarbetades av Buchez' grupp i Paris (som redan hade nämnts av Marx, vilket vi redogjorde för tidigare i detta kapitel):

... detta var inte längre Manifestets djärva socialism. Det Lassalle krävde i arbetarklassens intresse var att upprätta producentkooperativ med hjälp av statliga krediter – en ny upplaga av den arbetargrupps program i Paris som före 1848 hade varit ansluten till Marrats rent republikanska [dvs. borgerligt republikanska] *Le National*, följaktligen ett program som de rena republikanerna ställde mot Louis Blancs "Organisering av arbetet". Som vi kan se var den lassalleanska socialismen mycket anspråkslös.²⁸

Förvisso anspråkslös: det enda Lassalle verkligen hävdade var att det någon gång i ett avlägset fjärran skulle leda till socialismen. För att uppnå detta politiska krav (statsbidrag) måste arbetarna organisera sig politiskt självständigt från den liberala borgarklassen, för att leda staten till dess historiska uppdrag. För att ge arbetarnas politiska rörelse slagkraft var det nödvändigt med allmän rösträtt. Lassalle visste att Bismarck hade funderat på att införa allmän rösträtt för att krossa liberalerna, så kravet var inte orealistiskt. I denna uträkning kunde allmän rösträtt erövas som en gåva uppifrån.

Bernstein/Engels' kritik knöt denna programpunkt till Lassalles ekonomi:

För att övertyga arbetarna om att det är meningslöst med den självhjälp som bourgeoisien [och Schulze-Delitzsch] predikar om, återopade Lassalle lönelagen inom den kapitalistiska produktionen som den formulerades av de klassiska politiska ekonomerna ... [särskilt] Ricardo. Den "järnhårda och obevekliga lag, enligt vilken arbetarnas genomsnittliga lön, under tillgångens och efterfrågans herravälde, alltid är inskränkt till det blotta levebröd, som i enlighet med ett lands levnadsstandard krävs för livsuppehållet och artens reproduktion." ... [Enligt Lassalle] "rör sig arbetarna och arbetslönen alltid kring den yttersta marginal som, i enlighet med tidens behov, utgör det nödvändiga levebrödet", och detta "varierar *aldrig*".

På grund av denna "järnhårda lönelag" var varje försök från arbetarnas sida att med egna ansträngningar förbättra förhållandena dömda att misslyckas, inte bara kooperativ utan också fackföreningar.* Arbetarklassen måste bli sin egen arbetsgivare, och det gick bara att uppnå i stor, statligt stödd skala. Lassalle hävdade envist (sa Bernstein/Engels' kritik) att "medlen för att göra detta – det nödvändiga kapitalet, dvs. de nödvändiga krediterna – måste tillhandahållas av *staten*."²⁹

Lassalle vidhöll att denna programpunkt (statsbidrag) *inte* innebar socialism, utan tillhandahöll "fröet" till den: "Jag kan inte förstå", skrev han till Rodbertus, "hur någon kan undgå att se att den

27 Vahlteich, *Ferdinand Lassalle und die Anfänge der deutschen Arbeiterbewegung*, Berlin: Dietz 1978, citerat i Huhn, *Etatismus*, s 164. Noyes, *Organization and Revolution: Working-class Associations in the German Revolutions of 1848-1849*, Princeton University Press 1966, diskuterar i kapitel 7-8 en del liknande krav 1848.

28 Engels, "Socialismus in Deutschland", Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 248.

* Här kanske läsaren blir förvirrad, efter att utan tvekan ha läst i ett antal inflytelserika böcker ha läst att denna "järnhårda lönelag" var Marx' tanke, och var grunden till den beledsagande "teorin" om arbetarnas "ökande misär". Men precis som Bernstein (och Engels) gör här, så *angrep* Marx den lassalleanska teorin om en "järnhård lag", och han hörde aldrig om sin påstådda "teori om ökande misär". (Ingen har någonsin citerat någon sådan teori från Marx.) Skriv upp ytterligare två poäng till marxologins Gåsmorsversion.

29 Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 123 f.

sammanslutning som utgår från staten är det organiska frö som kommer att leda vidare till allt som ligger där bortom.”³⁰ Ändå förväntade han sig att staten och dess härskare *inte* skulle se detta (skulle de annars finansiera sitt eget frånfälle?) och de arbetare som inte var redo för socialismen förväntades också ignorera ”fröet”. Lassalles plan var att organisera rörelsen kring en programpunkt som innehöll ”fröet” till socialismen utan att vara socialism, så att rörelsen skulle fås att kämpa för socialismen utan att veta om det. Arbetarna antogs backa in i framtiden.

När Lassalle skrev till Rodbertus om det slutgiltiga mål som de var ense om – ”att ersätta ägandet av jord och kapital” – betonade han att ”massan” inte skulle göras medveten om det:

Förvisso behöver man inte säga detta till massan idag, och av just detta skäl har jag i högsta grad undvikit det i mina broschyrer. Men jag tror att om vi får statliga krediter till sammanslutningarna, så är det just det lilla finger som måste leda dit, med logiken hos ett självutvecklande liv, förvisso gradvis först om hundra eller tvåhundra år (kanske till och med femhundra).³¹

Det hemliga målet (socialismen) kunde lika väl förbli en hemlighet om det krävs några sekels ”självutveckling”. Under tiden skulle civilisationens vestaliska eld, staten, tyvärr finnas kvar för att härska. Socialismen var för en fjärran framtid. För tillfället var vägen ett förstatligt samhälle.*

Bernstein/Engels’ kritik kommenterade denna fiffiga plan för att förändra samhället innan massornas medvetenhet hade förändrats:

Ursäkten att ”massan” inte ska få höra vad detta [slutgiltiga] mål var, eller att massorna ännu inte skulle vinnas över till det, håller inte. Om massorna ännu inte kunde intresseras för rörelsens faktiska mål, så var rörelsen i sig själv förhastad, och inte ens om medlen erhöles skulle de kunna leda till det önskade målet. I händerna på en grupp arbetare som ännu inte förstår sin historiska uppgift kan allmän rösträtt göra mer skada än nytta, och föreningar av produktionskooperativ med statliga krediter kan bara gynna den existerande statens makt, och ge den pretorianska väktare. Men om gruppen arbetare var tillräckligt utvecklade för att förstå rörelsens mål, då skulle detta ha förkunnats öppet. Det måste inte ens då ha framställts som ett omedelbart mål för att förverkligas där och då.

Och kritiken avslutar detta stycke med en lärorik läxa om mål och medel:

Men inte bara ledarna, utan var och en av anhängarna borde ha vetat vilket mål dessa medel skulle uppå, och att de bara var medel för detta mål.³²

Således måste principen om arbetarnas egen befrielse återigen klargöras, mot den sluga tanken att göra revolutionen bakom ryggen på folket självt. (Vi behöver knappast kommentera den marxologiska myt som här läggs till Gåsmors lista: myten att Marx och Engels trodde på principen som

30 *Ibid*, s 145.

31 Lassalle, ”Brev till Rodbertus”, 28 april 1863, i Lassalle, *Nachgelassene Briefe und Schriften*, Osnabruck: Biblio Verlag 1967, band 6, s 329.

* Det var just detta stycke från Lassalle som med gillande valdes ut som citat av den tyska reformismens första programmatiska uttalande, nämligen ”De tre Zürich-medlemmarnas manifest” (Höchberg, Schramm, Bernstein) som Marx och Engels angrep 1879. (För detta angrepp se Marx/Engels, ”Brev till Bebel, Liebknecht, Bracke”, 17-18 september 1879, på marxists.org. Se *KMR*, band 2, s 349, 353.) Höchbergs lilla grupp i Zürich stödde Lassalles misstänksamhet mot ”massans blinda fanatism för det traditionella”, och applåderade att Lassalle ”var begåvad nog att inte omedelbart avslöja sitt slutliga mål”. (Höchberg m fl, ”Rückblicke auf die sozialistische Bewegung in Deutschland”, *Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, vol 1,1 1879, s 78; tanken upprepas på s 79.) Detta var den första bron från Lassalles statsocialistiska reformism, som i sig själv inte hade någon framtid, till den sorts borgerliga reformism som verkligen representerade socialdemokratins framtid. Notera att Lassalle betraktas ur en annan synvinkel i avdelningen om ”Intellektuell elitism” i *KMR*, band 2, kapitel 17.

32 Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 147.

kallas ”ändamålet helgar medlen”.)

Händelsevis var detta stycke en förhandskommentar om det tänkespråk med vilket en förvandlad Bernstein några år senare skulle inviga revisionismen: ”slutmålet [socialismen] är inget, rörelsen allt”. Lassalle hade redan sagt något liknande i sitt skådespel *Franz von Sickingen*: ”Visa inte slutet och målet, utan visa vägen.” (Vägen *till vad?* Varför till ett slut och ett mål som din vägvisare inte vill visa dig.)

Lassalle fullföljde det hela genom att be sina anhängare att bara tänka på allmän rösträtt: ”Titta varken åt höger eller vänster, var döva för allt som inte kallas allmän och direkt rösträtt, eller är besläktat med det och kan leda till det.”³³ Reformismen skulle själv reformeras till en enfrågetaktik, med skygglappar.

För att stöda förväntningen att staten – den existerande staten – på något sätt skulle kunna förmås att gå baklänges längs vägen till socialismen, utvecklade Lassalle ett resonemang som med hjälp av matematik identifierade staten med arbetarklassen. Statens ”verkliga” funktion var att underlätta mänsklighetens underbara marsch framåt. ”För detta”, ropade han, ”existerar staten, detta har den alltid tjänat och kommer den alltid att tjäna.” Men ”vad är då staten?” Han återopade statistik för att visa att mer än 96% av befolkningen var förtvivlad och förtryckt. ”Staten tillhör dem, mina herrar, den tillhör de lidande klasserna, inte oss, de övre klasserna, ty de utgör staten! Vad är staten? ... svaret: ni, de fattigare klassernas mäktiga förbund – det är staten.”³⁴

Om 96% av folket var förtvivlat och förtryckt efter att staten har existerat i några tusen år, skulle vanliga intellekt dra slutsatsen att det berodde på att staten *inte* tillhör de 96 procenten, utan istället var verktyg åt de 4 procenten eller delar av dem. Om staten per definition tillhörde massorna så fanns det förvisso inget behov att erövra den.

Vi måste anta att denna ganska enfaldiga demagogi återspeglade den statliga mystikens verkliga roll i Lassalles tänkande.

4. *Statssocialism och statscesarism*

Lassalles mellanhavanden med Bismarck vid den tiden var inte någon mörk hemlighet, utan det ryktades och talades om dem vida i den tyska rörelsens led. Marx hörde om dem från sina vänner i den lassalleanska organisationen, och kunde pussla ihop en hel del om vad som pågick, inte bara från rapporter från Liebknecht utan också från information som erhållits från Lassalles beskyddare, greve Hatzfeldt. Men det som Marx var tvungen att pussla ihop, kan vi nu läsa i ett enda brev som upptäcktes 1927 – ett brev som Lassalle skickade till junkerkanslern omkring två veckor efter bildandet av Allmänna tyska arbetarföreningen (ADAV) i maj 1863.

Tillsammans med detta brev skickade Lassalle den nya organisationens stadgar till Bismarck, för att visa honom att ordförandens diktatoriska maktbefogenheter var anpassade till Lassalles krav. Den nya ”arbetarledaren” stoltserade över

konstitutionen i *mitt* imperium, som du kanske måste avundas mig! Men denna miniatyrbild kommer helt sonika att övertyga dig om hur sant det är att arbetarklassen instinktivt är hågad för diktatur om den först kan övertygas om att den kommer att utövas i dess intressen, och hur mycket mer den därför, som jag nyligen berättade för dig, trots alla republikanska känslor – eller kanske just därför – skulle luta åt att se Kronan som den naturliga bäraren av en social diktatur, i motsats till det borgerliga samhällets diktatur, om Kronan för sin del någonsin kunde bestämma sig för det (förvisso mycket osannolika) steget att anta en verkligt revolutionär och nationell

33 *Ibid*, s 125 f.

34 *Ibid*, s 125. Denna framställning handlar om Lassalles ”Öppna svar”.

kurs och omvandla sig från ett kungadöme för de privilegierade klasserna till ett socialt och revolutionärt Folkets kungadöme!

Lassalle frågade sedan Bismarck om det ”verkligen [var] er avsikt att, som Ers excellens uttryckte det, en dag få Kronan till en helomvändning, till att förkunna allmän rösträtt och ett förbund med folket...”³⁵ (Diktaturaspekten hos detta blygsamma förslag diskuterades i *KMR*, band 3, kapitel 7.)

Det föreslagna samarbetet – en allians mellan Kronan som representant för den absolutistiska byråkratin och en arbetarrörelse under en lassalleansk diktatur – grundade sig på den *gamla* härskande klassens strävan att knäcka de *nya* ekonomiska härskarna som sträckte sig efter den politiska makten. Det var verkligheten bakom talet om framtidsutsikten av en ”Social monarki”. Detta tal underminerade den liberala borgarklassens påtryckningar för en konstitution.

Den liberala rörelsen hade avvisat Lassalle som blivande ledare just innan han accepterade manteln som ”arbetardiktator”, och han gjorde ingen hemlighet av sin fientlighet mot de liberala borgerliga krafterna. Han vräkte till och med ur sig det i ett tal i domstolen. Kampen för en konstitution, sa han hånfullt, var bara en ”klicks” kamp mot monarkin. Kronan kunde inte vika sig för denna klick, men den kunde ”kalla upp folket på scenen” och minnas sitt eget ursprung, ”ty hela monarkin har ursprungligen varit folkets monarki”. Och Lassalle tillade:

En monarki à la Ludvig Filip, en monarki som har skapats av bourgeoisie, skulle förvisso inte kunna göra det, men en monarki som fortfarande gör som den har gjort ända från början och lutar sig mot svärdshandtaget, kan säkert göra detta, om den skulle besluta sig för att sträva efter verkligt stora, nationella och demokratiska mål.

Lutar sig mot svärdshandtaget ... ”Detta”, sa Bernstein/Engels’ kritik, ”är caesarismens språk”.³⁶

Under detta sitt sista år av agitation, gick Lassalle vidare och förklarade innehållet i sin sociala caesarism, och fortsatte att förhålliga Kronan och den monarkistiska regimen. I sitt så kallade Ronsdorftal skröt han offentligt, precis som han hade gjort privat till Bismarck, att han hade hela makten över ADAV (det lassalleanska partiet) i sina händer. Han framställde det som att ”hans” arbetare sa: ”Vi måste smida samman alla våra viljor i en enda hammare, och måste sätta denna hammare i händerna på en man vars intelligens, rättrådighet och goda vilja vi har det nödvändiga förtroendet för, så att han kan använda denna hammare för att slå!” (Det var förstås vad *han* hamrade in i huvudet på ”sina” arbetare.)

Vår organisation, hävdade Lassalle, har förlikat Frihet och Makt. (Översatt betydde det att *hans* makt hade befriats – från all kontroll underifrån.) Och, fortsatte han att förklara, ”således blir [det] i liten skala prototypen till vår samhällsform i stor skala”. ”Hos oss finns det inte ett spår av liberalismens missnöjda anda, den sjukdom av individuella åsikter och individens överlägsenhet som äter upp vår bourgeoisies kropp...”

På denna förkunnelse av social caesarism svarade Bernstein/Engels’ kritik med ett långt stycke. Det finns god anledning att citera hela detta marxistiska svar på en arbetardiktators strävanden, ty det utgör viktig läsning idag. Men på grund av praktiska hänsyn lägger vi bara fram de viktigaste raderna i svaret. Det betonade att proletära massaktioner *inte* innebär ”personlig diktatur”.

... när massorna avsäger sig sin egen vilja, är de i själva verket redan på väg att gå från att vara en revolutionär faktor till att bli en reaktionär faktor. Under det moderna samhällets strider har en personlig diktatur undantagslöst varit de reaktionära klassernas säkerhetsnät, när de har upp-

35 Lassalle, ”Brev till Bismarck” 8 juni 1863, i G Mayer, *Bismarck und Lassalle. Ihr Briefwechsel und ihre Gespräche*, Berlin: Dietz 1928, s 60-61. Detta stycke citerades i ett annat sammanhang i *KMR*, band 3, s 90.

36 Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 172.

levt att deras existens varit hotad. Ingen är så beredvillig att avsäga sig ”negativ bitter individualism” som den moderna bourgeoisie, så fort dess pengasäckar och klassprivilegier hotas på allvar.... De klasser som inte känner sig förmögna att själv härska gör det Lassalle här tillskriver arbetarna: de avvisar sin egen vilja att gå mot den personens egna intressen som ”otålig, missnöjd individualism”.³⁷

Detta följdes av exemplet bonapartism. Den franska borgarklassen angrep sina egna ”missnöjda” i denna anda – ”tills dess Napoleon [Louis Bonaparte] var stark nog att utropa sig själv till diktator *mot* bourgeoisie, istället för att nöja sig med rollen att bara upprätthålla lag och ordning *åt* bourgeoisie”.

En växande revolutionär klass [fortsatte Bernstein/Engels] har absolut ingen orsak att avsäga sig sin vilja, att avsäga sig sin ”överlägsenhet” gentemot sina ledare.... Han [Lassalle] behövde diktaturen för att vara säker på arbetarna närhelst han skulle behöva dem för sina verkliga syften, och han behövde få de högre kretsarna att betrakta stödet till hans diktatur som en makt att förhandla med.³⁸

Den sista punkten var central för Lassalles taktik. ”Den politik han drev”, fortsatte kritiken, ”gick bara att genomföra om hans rörelses medlemmar och anhängare följde sin ledare utan kritik och genomförde hans ärenden utan att muttra”, men det ”innebar inget annat än ren caesarism. Så hans anhängare skulle också vara redo att sätta på sig lojalitetsdräkten på order”. Caesarismen utanför arbetarrörelsen måste stöttas upp av caesarismen inom den. Lassalle fick ADAV:s sekreterare, Julius Vahlteich, utesluten på grund av illojalitet eftersom han inte gick med på det utan att muttra.³⁹

Men ingen kan tjäna två herrar.... Det är ett dubbelt förkunnande av caesarismen – caesarism inom partiets led och caesarism i partiets politik.⁴⁰

De timmar Lassalle tillbringade under samtal med Bismarck visade sig inte vara helt meningslösa – för Bismarck. Efterspelet visade att junkern lärde sig en del om modern demagogisk masspolitik och statssocialistiska fasader.

Bismarck behövde inte göra några faktiska eftergifter till Lassalle för att få ut något av det. Strax efter att en hel del av relationerna mellan Lassalle och Bismarck kom fram i ljuset 1878, efter uttalanden av grevinnan Hatzfeldt och kanslern själv, sa Marx i en intervju: ”vid den tiden uppmuntrade Bismarck Lassalles inriktning på alla tänkbara sätt.... Han ville utnyttja arbetarklasserna som en motvikt till medelklasserna [borgarklassen] som anstiftade oroligheterna 1848”.⁴¹

I början av denna avdelning såg vi att Lassalle, i sitt ökända brev till Bismarck, låtsades uttrycka ”arbetarklassens” uppfattningar. Att denna ”arbetarklass” var en pseudonym för F Lassalle visade sig i det mycket snarlika brev han några få månader senare skickade till den katolske socialkonservativa politikern V A Huber, denna gång öppet som sina egna åsikter. Efter att helhjärtat ha uttryckt enighet med Huber – och tsar Nikolaus – att en konstitutionell monarki var ”löjligt” och ”organiserad självförstörelse”, fortsatte Lassalle:

Som jag sa har jag varit republikan sedan barndomen.

Och trots det, eller kanske just *på grund av* det, har jag kommit till övertygelsen att inget kan ha en mer underbar framtid och spela en mer välgörande roll än *monarkin*, om den bara kunde

37 *Ibid*, s 178.

38 *Ibid*, s 178 f.

39 *Ibid*, s 179 f.

40 *Ibid*, s 176.

41 H.: ”Karl Marx. Interview with the Corner Stone of Modern Socialism”, *Chicago Tribune*, januari 1879, s 7. Daterad London 18 december 1878. H:s identitet är okänd. Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 513.

bestämma sig för att bli en *social* monarki. Då skulle jag bära dess fana passionerat, och de konstitutionella teorierna skulle kvickt läggas på hyllan. Men var finns den monarki som har modet och omdömet att lämpa sig för en *social* monarki? Ni håller själv med om att det knappast går att hitta någon sådan.

Efter Lassalles död skrev dr Julius Frese om Lassalles tro på statens allsmäktighet i sin tidning *Demokratische Correspondenz*, organ för det liberala sydtyska Folkpartiet. Frese berättade: när han skällde på Lassalle för att han förväntade sig det omöjliga från staten, svarade han mycket allvarligt: ”Vad säger du? Staten är Gud!” För att komma från en ateist var det en passande sammanfattning av kulten av staten.⁴²

5. Marx om Lassalle

Den uppfattning som förkroppsligades i Bernstein/Engels' kritik är en nödvändig vägledning till de politiska fördömanden av Lassalle som finns utspridda i Marx' brevväxling, särskilt efter 1862.

Året 1862 betecknade Lassalles sista sammanträffande med Marx och början av Lassalles offentliga politiska agitation. Detta möte beskrivs på ett annat ställe i denna bok: Lassalle avslöjade inte bara sin diktatoriska äregirighet utan också sina ”bonapartistiska” böjelser.⁴³ Innan han lämnade London för att återvända till Preussen, hade Marx sagt till honom rakt ut att ”politiskt är vi inte överens om någonting utom några avlägsna slutmål”.⁴⁴

Lassalle fortsatte att skicka kopior av sina tal och publikationer till Marx, som läste dem med mullrande ogillande. Marx' dilemma var att han just då var ovillig att gå ut offentligt med den uppfattning han hade skapat sig av Lassalle, eftersom denne hade ställt sig i spetsen för den kamp att bilda en rörelse som för första gången på 10 år pågick i Tyskland. Han ville inte undergräva rörelsen, eller ens verka undergräva den.

När Marx i april 1863 fick ett exemplar av det ”Öppna svaret”, Lassalles inledning av sin politiska kampanj, muttrade han till Engels medan han pekade på några av pärlorna i det:

Med en min av stor betydelse sprider han kring sig fraser som han lånat av oss, helt och hållet som om han vore den framtida arbetardiktatorn. Frågan om lönearbete mot kapital löser han (bokstavligen) som en ”barnlek”. Som bekant måste arbetarna agitera för *allmän rösträtt* och sedan skicka personer som honom ”beväpnade med vetenskapens dragna svärd” till Deputeradekammaren. Sedan skapar de arbetarfabriker, till vilka *staten* förskotterar kapitalet, och ”så småningom” kommer dessa institutioner att omfatta hela landet.⁴⁵

Eftersom Marx skrev till Engels behövde han inte utveckla dessa punkter närmare, han bara pekade på dem.

I juni 1863 fanns det redan många rapporter om Lassalles förhandlingar med kanslern: ”karln är nu helt i Bismarcks tjänst”, ansåg Engels överdrivet.⁴⁶ Marx blev mer än någonsin medveten om att Lassalle hade gjort en politisk omvändning från sitt ursprungliga försök att ta över liberalernas ledarskap. Han stod nu bakom Bismarcks regering *mot* den liberala borgarklassen. ”Under 1859”, skrev Marx till sin vän, ”hörde han helt och hållet till det preussiska liberala borgerliga partiet. Nu

42 Båda dessa citat finns i Mayer, *Lassalleana*, band III, s 191-192, 196 (det första är ur ett brev från Lassalle till Huber, 24 februari 1864, och det andra ur Freses artikel ”Zur Frage von der Staatshilfe”).

43 Se specialnot A, avdelning 5.

44 Marx, ”Brev till Engels”, 7 augusti 1862, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 400.

45 Marx, ”Brev till Engels”, 9 april 1863, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 467.

46 Engels, ”Brev till Marx”, 11 juni 1863, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 478.

anser han det lämpligare att 'under regeringens beskydd' fara ut mot 'bourgeoisien' istället för mot 'ryssarna'.⁴⁷

1864, strax efter Lassalles Ronsdorftal, fick Marx en rapport som förstärkte effekterna av det. Liebknecht skrev så här till Marx:

Det jäser i den lassalleanska arbetarföreningen. Om inte Lassalle upphör med sitt "diktatoriska sätt" och "flörtande med reaktionen" kommer det att bli en skandal. En liten anekdot om detta "flörtande": innan sin avresa höll han en middag, dit omkring 20 arbetare var inbjudna. Mot slutet av den höll han ett tal, mot bourgeoisien. Det var den enda fienden, och vi måste svära till honom att kämpa till döds mot denna fiende, och *i detta sammanhang inte ens dra oss för allianser med monarkin*. Vid dessa ord reste jag mig i vrede. Han tittade häpet på mig, blev eldröd, och protesterade omedelbart (och återupptog talet som han i själva verket hade avslutat) mot möjliga missförstånd, monarkin var förvisso i sig själv inte fiende till arbetarna, men den skulle inte heller hjälpa dem – utan revolution ingen räddning, etc.⁴⁸

Lassalle hade sagt nästan samma sak i Ronsdorftalet, men hade inte öppet talat om en "allians med monarkin". Hursomhelst kunde nu bara hans inställsamma smickrare blunda för den linje han hade valt.

Två saker "räddade" Lassalle från sin egen politik: att Bismarck avvisade hans trevare på grund av att "arbetardiktatorn" inte hade något påtagligt att sälja, och hans död några månader senare i en duell. Lassalle "var mycket äregirig och ingalunda republikan", förklarade Bismarck för riksdagen 1878. "Han var i högsta grad nationalist och monarkist. Hans ideal var det Tyska kejsardömet, och det var vår kontaktpunkt."⁴⁹ Bismarck gick så långt att han sa att han inte betraktade Lassalle som socialdemokrat.⁵⁰

Vid den tidpunkten var det den mest dramatiska sidan av Lassalles sjukdom i rörelsen: perspektivet på en allians med de gamla härskande klasserna (som på dåtidens språk kort och gott kallades för reaktionen) mot den kommande härskande klassen, borgarklassen, som redan härskade ekonomiskt. Som Engels uttryckte det senare: "Under kampen mellan kungadömet och bourgeoisien krävde Lassalle att arbetarna skulle inordna sig på kungadömets sida..."⁵¹

I Marx' brevväxling finns det intressanta historiska paralleller till Lassalles roll. För det första tyckte Marx om att ta upp figuren Marquis Posa, rådgivare till Filip II av Spanien, som han skildrades i ett berömt drama av Schiller, *Don Carlos*. På 1800-talet var gestalten Posa själva modellen för en klok statsman som sökte efter nödvändiga reformer genom att få monarken att lyssna och fylla denne med upplysta råd om hur absolutismens makt skulle bevaras genom att gå lite i "progressiv" riktning. I Lassalles sista tal, skrev Marx, "spelade [han] Marquis Posas roll med den vackre Wilhelm [av Preussen] som sin Filip II, som han skulle få att avskaffa den befintliga konstitutionen, förkunna allmän rösträtt och en allians med proletariatet." Eftersom han skrev till Engels behövde han bara lägga till en grymtning: "Den moderna frälsaren!"⁵²

En annan modell var Lassalles egen rollfigur Franz von Sickingen, i ett drama med detta namn. Ty

47 Marx, "Brev till Engels", 12 juni 1863, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 481.

48 Liebknecht, "Brev till Marx", 12 juni 1864, i Liebknecht, *Briefwechsel mit Marx und Engels*, Haag: Mouton 1963, s 37 f.

49 Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, New York: Greenwood Press 1969, s 175.

50 Landauer, *European Socialism: A History of Ideas and Movements from the Industrial Revolution to Hitler's Seizure of Power*, Westport: Greenwood Press 1976, band 1, s 269.

51 Engels, "Brev till Lafargue", 29 december 1887, Engels/Lafargues, *Correspondance*, band 2, s 92.

52 Marx, "Brev till Engels", 4 November 1864, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 12.

Sickingen ”ville tvinga Charles V att ’ställa sig själv i ledningen för rörelsen’”⁵³ Lassalle drömde om att få leva ut sin egen bakåtsträvande hjältefigur.

Engels hade en ännu bistrare inställning till Lassalles plan på en överenskommelse med monarkin bakom ryggen på arbetarrörelsen:

Subjektivt kan hans fåfänga ha fått affären [med Bismarck] att verka rimlig för honom. Objektivt var den ett sattyg, ett svek mot hela arbetarrörelsen till preussarna... Dessutom kommer det inte att dröja länge innan tiden kommer då det inte bara kommer att bli önskvärt utan *nödvändigt* att offentliggöra hela denna affär.⁵⁴

Marx upprepade detta inom kort: ”nu vet vi dessutom att Itzig [Lassalle]* – som vi inte alls kände till på *detta* sätt – ville sälja ut arbetarnas parti till Bismarck för att bli känd som ’proletariatets Richelieu’”⁵⁵

Denna sista syftning var en tredje historisk modell för en sida av Lassalles sort: Richelieu hade upprättat den absoluta monarkin mot den gamla feodala klassen. Lassalle ville hjälpa till att upprätta den absoluta monarkin mot den uppåtstigande borgarklassen. Engels föreslog en fjärde modell: ”det går att se att Itzig har givit rörelsen en tory-chartistisk karaktär som kommer att bli svår att förstöra... Överallt visar sig detta motbjudande krypande inför reaktionen.”⁵⁶ Detta syftade på de chartistiska sympatisörer som politiskt riktade in sig på den så kallade ”Tory-demokratin” eller ”Tory-radikaler” som Richard Oastler.

Engels hänvisning till behovet ”att offentliggöra hela affären” tänkte sig tveklöst ett verkligt offentligt avslöjande av Lassalles intriger med Bismarck. Men vi vet att både han och Marx under lång tid undvek detta, först av rädsla för att verka försvåra de inledande stegen mot arbetarorganisering, och senare på grund av trycket från de antisocialistiska lagarna 1879-1890. Engels agerade till sist 1891, och då efter att ha provocerats – som vi kommer att se på ett annat ställe i denna bok.⁵⁷ Lassalles död i augusti 1864 flyttade bara problemet till den lassalleanska organisation som överlevde honom.

6. Marx om den lassalleanska rörelsen

Marx och Engels ansåg att det första behovet var politisk skolning för att motverka de lassalleanska idéerna. I nära samarbete med Marx skrev Engels snabbt en broschyr med titeln *Den preussiska militära frågan och det tyska arbetarpartiet*, som publicerades i februari 1865. Den presenterades i *KMR* 2 och det behöver inte upprepas här.⁵⁸ Den sista delen i denna broschyr ägnades åt en polemik mot den lassalleanska ståndpunkten att förena sig med reaktionen mot den liberala borgarklassen.

Arbetet med skriften förstärkte Engels’ avsky mot den lassalleanska politiken: han påmindes om hur ”avskyvärt” det var av lassalleanerna, att på grund av sina förhoppningar om en allians med reaktionen ”inte med så mycket som ett ord nämna det patriarkala utsugandet av landsbygdsproletariatet

53 Marx, ”Brev till Engels”, 25 januari 1865, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 66. För mer om jämförelsen med Sickingen, se *KMR*, band 2, s 357 f.

54 Engels, ”Brev till Marx”, 27 januari 1865, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 69.

* Itzig: en av Marx’ favoritbeteckningar på Lassalle, ibland okunnigt åberopad som ett exempel på ”antisemitism”. För dess användning bland judar för att punktera en judes högtflygande anspråk, se sista delen av Heinrich Heines ”Jehuda den Halely” (i hans *Hebrew Melodies*, 1851). Eftersom Heine var Marx’ favoritkälla för anspelningar, var det i själva verket mycket troligt att det var detta stycke i ”Jehuda ben Halely” som fick Marx att använda det på Lassalle, som var som gjord för att den här sortens nålstickande elakheter.

55 Marx, ”Brev till Engels”, 30 januari 1865, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 71.

56 Engels, ”Brev till Marx”, 13 februari 1865, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 88.

57 Se specialnot A, avdelning 7.

58 Se *KMR*, band 2, s 188-192.

under den stora feodala aristokratins piska”.⁵⁹ Engels hade ursprungligen börjat skriva detta verk som en artikel till lassalleanernas tidning, men som Marx påpekade för honom var den ”alltför oförskämnd” för att tryckas av sin måltavla. Det vill säga att det var ”oförskämt” att utmana lassalleanernas Bismarckvänliga linje alltför öppet.⁶⁰

I den lassalleanska tidningen *Sozialdemokrat* gjorde redaktören J B von Schweitzer värre ifrån sig än någonsin: han hade inlett en artikelserie som faktiskt stödde Bismarcks imperialistiska politik och förhäriligade den monarkistiska regimen på bekostnad av de borgerliga liberalerna. Speciellt Schweitzers två första artiklar drev denna linje, och chockerade bland annat Marx. Den avslutande artikeln sa: ”Endast två faktorer är förmögna till handling i Tyskland, Preussen och nationen. Preussiska bajonetter eller det tyska proletarietets knytnävar – vi ser ingen tredje.” Eftersom nämnda ”knytnävar” knappast befann sig i en ställning där de kunde leda landet, krävdes inte särskilt mycket skarpsinne för att dra slutsatsen att det bara återstod preussiska bajonetter: det vill säga den preussiska byråkratiska staten.

Marx och Engels skickade in sina avskedsansökningar som medarbetare. Ett antal andra gjorde likadant. Schweitzer var ännu inte både ordförande för ADAV och redaktör, ordförandeskapet hade den oduglige Bernhard Becker, I november 1865 efterträddes Becker av C W Tölcke, känd som en helt öppen monarkistsympatisör, och som en gång skämde ut organisationen genom att offentligt uppmana till hurrarop för kungen. I januari 1866 ställde *Sozialdemokrat* under Schweitzers redaktionella ledning upp följande alternativ: antingen en social republik eller ”en starkt enväldig monarki, som fylld av en naturlig avundsjuka mot den besuttna klassens herravälde måste söka stöd hos det verkliga folket, det egendomslösa folket....” Vid valen 1866 stödde ADAV formellt Bismarcks personliga kandidatur.

I maj 1867 tog Schweitzer över ordförandeposten i ADAV. Den 18 oktober förkunnade han i det nordtyska parlamentet:

Vi har insett att den preussiska maktens centrum äntligen har lett vårt sedan länge föraktade tyska fosterland till en framträdande plats och ära bland utländska makter, och också kommer att göra detta i framtiden. Och det vore oss fjärran att tillsammans med dem ta avstånd från och kritisera själva de egenskaper hos Preussen som en fientlig värld beundrande tvingades erkänna [under kriget mellan Österrike och Preussen]. Med ett ord ... står vi sida vid sida med fosterlandet.⁶¹

Som vi har nämnt bröt Marx och Engels med denna rörelse i ett offentligt uttalande som skrevs av Marx. ”För omkring 10 dagar sedan skrev jag till Schweitzer”, berättade han för Engels, ”att han måste stå upp mot Bismarck, att till och med ett sken av flörtande med Bismarck från arbetarpartiets sida måste upphöra, etc.” Inte bara hade *Sozialdemokrat* ”fegt flörtat med Bismarck”, utan den fortsatte också att glorifiera Lassalle, ”trots att de nu vet vilket förräderi han hyste i hemlighet”. Det offentliga uttalandet skulle förklara krig ”mot Bismarck och mot skojarna och idioterna som drömer eller pladdrar om att arbetarklassen ska ingå en allians med honom”.⁶²

Lassalleanernas mål att få statligt kapital till sina producentföreningar skulle bara hjälpa regeringen

59 Engels, ”Brev till Marx”, 5 februari 1865, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 77. Citeras i ett annat sammanhang i *KMR*, band 2, s 260. För den lassalleanska linjen, se Rosenberg, *Democracy and Socialism: A Contribution to the Political History of the Past 150 Years*, London: G Bell 1939, s 159.

60 Marx, ”Brev till Engels”, 10 februari 1865, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 84.

61 Dawson, *German Socialism and Ferdinand Lassalle: A Bibliographic History of German Socialistic Movements During this Century*, London: S Sonnenschein 1891, s 221 f; Kampffmeyer, *Changes in the Theory and Tactics of the [German] Social-Democracy*, Chicago: C H Kerr 1908, s 50-52.

62 Marx, ”Brev till Engels”, 3 februari 1865, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 75 f.

att sträcka ut sina tentakler till arbetarrörelsen, skrev Marx till Engels.

[Bismarcks] preussiska stat kan *inte* tolerera "arbetarkoalitioner" [all sorts arbetarorganisering] och fackföreningar. Det är säkert. I motsats till det är *regeringens stöd* till några ynkliga föreningar av kooperativ precis den sorts smörja som passar den. Det innebär att förlänga byråkratins näsor, kontrollera "nya" pengar, korrumpdera de mest aktiva arbetarna, kastrera hela rörelsen!⁶³

I detta brev sa Marx till Engels att han hade insett att Lassalle i själva verket var *mot* facklig organisering, och således avslöjar han (för oss) att han hade haft en del illusioner om hur dålig Lassalles politik var.

Samma dag skrev Marx till Schweitzer, först om behovet att stöda fackföreningar,⁶⁴ och sedan om vad Lassalle patentlösning, statsbidrag, innebar. Angående det sistnämnda: den preussiska regeringens stöd till kooperativen skulle bli minimalt till sin omfattning och av föga ekonomiskt värde, medan det samtidigt "tjänar till att utvidga systemet med förmynderi, korrumpering av delar av arbetarklassen och kastrering av rörelsen". (Marx hade redan använt det språket i brevet till Engels.) Mer till Schweitzer:

... arbetarpartiet kommer att misskreditera sig själv ... om det inbillar sig att Bismarcks era eller någon annan preussisk era kommer att få guldäppeln att bara ramla i dess mun, av kunglig nåd. Det står utom allt tvivel att Lassalles olyckliga illusion att en preussisk regering skulle kunna ingripa med socialistiska åtgärder kommer att krönas med besvikelse. Omständigheternas logik kommer att avgöra. Men arbetarpartiets *ära* kräver att det avvisar alla sådana illusioner, redan innan erfarenheterna sticker hål på deras ihållighet. Arbetarklassen är revolutionär eller så är den ingenting.⁶⁵

Schweitzers svar till Marx sa i grund och botten att han "i alla 'praktiska' frågor" borde underordna sig hans (Schweitzers) taktik: det berättade Marx för sin vän. Om vi översätter det lite sa Schweitzer till honom: *Ditt jobb är att utarbete teorier i London. Det är min uppgift att sköta den verkliga politiken. Lägg dig inte i mitt verksamhetsområde.* Samtidigt fortsatte lassalleanernas ledare att publicera artiklar i sin Bismarckvänliga serie.⁶⁶ Då skickade Marx och Engels in sin gemensamma avskedsansökan från listan av medarbetare till det lassalleanska organet.

7. Marx' brytning med det lassalleanska partiet

Deras avskedsbrev var ett kortfattat uttalande. Det sa att de "upprepade gånger [hade] krävt att den åtminstone skulle använda ett lika djärvt språk mot [Bismarcks] regering som mot de progressiva". (Det vill säga att socialister måste gå mot båda lägren, inte alliera sig med det ena mot det andra.) *Sozialdemokrats* politik var ett "bedrägeri" som de kallade "kunglig preussisk regeringssocialism". De poängterade att de så tidigt som 1847 hade uttryckt sin uppfattning om en ståndpunkt "som hade föreslagit en allians mellan 'proletariatet' och 'regeringen' mot den 'liberala bourgeoisie'", och de var fortfarande mot den sortens politik.⁶⁷

Ifrågavarande artikel från 1847 (den skrevs i själva verket av Marx) hade titeln "Rheinische Beobachters kommunism". Den hade angripit den feodala socialismen och dess mål, "en monarki

63 Marx, "Brev till Engels", 13 februari 1865, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 90.

64 Detta stycke citerades i *KMR*, band 2, s 70.

65 Marx, "Brev till Schweitzer", 13 februari 1865, som det citeras i Marx, "Brev till Engels", 18 februari 1865, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 96.

66 Marx, "Brev till Engels", 18 februari 1865, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 96.

67 Marx/Engels, "Statement to the Editorial Board of the *Socialdemocrat*", *Collected Works*, band 42, s 97.

som är beroende av folkets stöd”.⁶⁸ På så sätt knöt de det nya fenomenet, den lassalleanska stats-socialismen, till den gamla formen ”kunglig preussisk regeringsocialism”.

Denna sida hos lassalleanismen – dess benägenhet att knyta arbetarrörelsen till den existerande staten – var vid denna tidpunkt den farligaste sidan, och Marx och Engels återvände mer än en gång till den. De tvingades säga upp medarbetarskapet i *Sozialdemokrat*, förklarade Engels senare, på grund av Schweitzers försök ”att svänga över den [tidningen] till feodalt och regeringshåll”.⁶⁹ I en recension av *Kapitalet*, som Marx och Engels skrev ihop åt en tidning i Stuttgart, lade de speciell uppmärksamhet på att offentligt fördöma lassalleanismen:

Medan Lassalles hela socialism består av att smäda kapitalisterna och smicka de preussiska tråskallarna till junkrar, så hittar vi här [i *Kapitalet*] raka motsatsen. Marx bevisar uttryckligen det kapitalistiska produktionssättets (som han kallar samhällets nuvarande fas) historiska nödvändighet, och likaså att det jordägande junkerdömet är överflödigt och bara konsumerar. Medan Lassalle har högtflygande tankar om Bismarcks livsuppgift att införa det socialistiska Tusenåriga riket, så förkastar Marx högljutt sin oberäkneliga lärjunge.... [Marx] har uttryckligen sagt att han inte har något med en ”kunglig preussisk regeringsocialism” att göra....⁷⁰

Marx skrev en lång förklaring till en vän om två sidor av frågan, utöver det faktum att (som Marx skrev) han och Engels ”inte var särskilt nöjda med denna tidnings allmänna hållning – vi ogillade starkt den servila attityden mot Lassalle och de ibland förekommande försöken att kurtisera Bismarck”. Den första av dessa aspekter är den som vi har diskuterat, betraktad från en annan sida.

Marx betonade att den bismarckska staten aldrig skulle gå med på att legalisera oberoende fackföreningar, medan en liberalt borgerlig regering skulle kunna *pressas* till en sådan reform:

Jag hade tidigare skrivit till honom att man kanske kunde använda föreningsrättsfrågan för att skrämja vissa grupper; men jag underströk *att den preussiska regeringen inte under några som helst omständigheter kunde tänkas gå med på att helt avskaffa lagarna mot föreningar*, eftersom en sådan åtgärd skulle innebära att man trotsade byråkratin, myndighetsförklarade arbetarna, gjorde slut på den av legostadgan sanktionerade fysiska misshandeln av tjänstefolk etc., etc. – sådana förändringar skulle Bismarck aldrig kunna tillåta. De vore oförenliga med hela den preussiska samhällstypen [*Beamtenstaat*].⁷¹

Detta var en fortsättning på samma resonemang som Marx hade fört under sin polemik mot den feodala socialismen (som vi kommer att ta upp senare) och Engels hade fört i sin icke publicerade pamflett ”Status quo i Tyskland” nästan två decennier tidigare.⁷² Det var frågan om vilken klass som styrde staten. Den preussiska staten, underströk Marx, var fortfarande en *Beamtenstaat*, och det betydde inte bara en ”byråkratisk stat” (för borgerliga stater är också byråkratiska), utan mer exakt *byråkratins stat*.⁷³

Den andra aspekten hos Marx’ brev gäller reformer. Att legalisera ”föreningar” eller ”förbund” – vilket betydde fackföreningar eller andra självständiga arbetarförbund för ekonomisk kamp – skulle förvisso vara en viktig reform. Schweitzer och lassalleanerna var verkligen *reformister* – av sorten ”realpolitiker”, de utövade ”praktisk politik”, och deras syn på praktiskhet inom politiken var *att*

68 Angående denna artikel, se *KMR*, band 2, s 125 f.

69 Engels, *Förord till "Filosofins elände"*, på marxists.org.

70 Engels, ”Review of *Capital for Beobachter*”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 20, s 224. Marx’ utkast till detta stycke finns i ”Brev till Engels”, 7 december 1867, *ibid*, band 42, s 494.

71 Marx, ”*Brev till Kugelmann*”, 23 februari 1865, på marxists.org.

72 Angående denna artikel, se *KMR*, band 2, s 125. Om ”den feodala socialismen”, se *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 16-17. Den diskuteras ingående nedan, i kapitel 7, avdelning 2.

73 Denna fråga diskuterades i *KMR*, band 1, särskilt kapitel 19-20.

anpassa sig till de befintliga förhållandena. Enligt Marx' sätt att tänka handlade det om en sorts *kortsynt* reformpolitik, som försökte få reformer genom att ge upp rörelsens oberoende.

Lassalle gick vilse, förklarade Marx, på grund av att han var en "realpolitiker" av samma kortsynta variant som de före detta radikalerna (som en viss Miquel), som anslöt sig till de preussiska liberalernas vagn för att främja borgarklassens intressen under skydd av det preussiska herraväldet. Lassalle ville göra samma sak i proletarietets namn, bara att vagnen skulle kopplas till den *gamla* härskande klassen, den bismarckska statens byråkratiska härskande klass.

Den förstnämnda sorten, som hakade sig fast vid den liberala borgarklassen,

var rimligare än [Lassalle], eftersom borgerligheten har för vana att karakterisera sina allra mest närliggande intressen som "realiteter" och därför inte drar sig för att kompromissa ens med direkt feodala tendenser, medan arbetarklassen däremot med naturnödvändighet måste ha en verkligt "revolutionär" inställning.⁷⁴

Den andra sorten, den lassalleanska reformismen, tilltalade den tyska arbetarklassen som fortfarande var "demoraliserad" av en lång reaktionsperiod, och därför var beredd "att sluta upp omkring denne självutnämnde frälsare, som förkunnade att man genast skulle kunna ta ett hopp in i det förlovade landet".⁷⁵ Detta var "realpolitik":

Schweitzer och hans meningsfränder menar nog väl, men de vilseleds av sin iver att vara "realpolitiker". De vill bygga på de *bestående* förhållandena – denna form av realpolitik vill de inte låta hrr Miquel & C:o få ensamrätt på... De vet att såväl arbetarrörelsen som dess tidningspress är helt beroende av polisens nådiga välvilja. Därför vill de anpassa sig till denna situation och undvika att irritera regeringen (jämför våra "republikanska" realpolitikers inställning till en kejsare av huset Hohenzollern). Eftersom jag dock inte anser mig själv vara någon "realpolitiker" av denna typ, har jag i likhet med Engels funnit det nödvändigt att i ett offentligt uttalande (som Ni nog snart kommer att få se tryckt i något blad) meddela min avsikt att bryta med dem.⁷⁶

Ett sätt att förklara vad som fick Lassalle att fungera var detta: han var, precis som opportunisterna i allmänhet, en man som hade bråttom. Några år senare skrev Marx en klok bedömning av Lassalle, och gav en delförklaring utefter dessa linjer. Lassalle hade ursprungligen hakat på patentlösningen med statsbidrag som en programpunkt för att motverka Schulze-Delitzschs rörelse om "självhjälp", men –

Lassalle var alltför intelligent för att betrakta denna paroll som något annat än ett övergående *pis-aller* [hjälpmedel], och kunde bara rättfärdiga användningen av den på grund av dess omedelbara (påstådda!) praktiskhet. I detta syfte tvingades han hävda att den var genomförbar inom en *omedelbar* framtid. "Staten" omvandlades därmed till den preussiska staten. Han var således tvungen att göra eftergifter till den preussiska monarken, den preussiska reaktionen (det feodala partiet) och till och med till prästerskapet.⁷⁷

"Han lät sig styras alltför mycket av tidens omedelbara omständigheter", sammanfattade Marx, och pekade därmed på den grundläggande definitionen av begreppet *opportunism*.

Så även om det stämde att Lassalle och Schweitzer var reformister, så var de inte den traditionella

74 Marx, "Brev till Kugelmann", 23 februari 1865. Marx satte uppenbarligen citationstecken runt "revolutionär" som en sorts betoning.

75 *Ibid.*

76 *Ibid.*

77 Marx, "Brev till Schweitzer", 13 oktober 1868, Marx/Engels, *Collected Works*, band 32, s 569. Jmfr det förhållningssätt om denna punkt som Liebknecht försökte föra fram i en rapport till Internationalet 1865, i *General Council of the First international*, band 1, s 256 f.

sortens borgerliga reformister som senare dominerade socialdemokratien. Skillnaden är värd att återigen upprepa: den härskande klass som lassalleanerna satsade på var den gamla härskande klassen, byråkratin och Kronan, medan de traditionella reformisterna knöt an till den framväxande härskande klassen, borgarklassen. Båda sorternas reformism hade mycket gemensamt: i synnerhet anpassningen till status quo (oavsett vad det var), reformismen för Socialism Uppifrån.

Deras skillnad var historiskt betingad. Under en period hindrade denna skillnad den lassalleanska strömningen från att helt och hållet sammansmälta politiskt med socialdemokratien – dess införlivande i den borgerligt reformistiska strömningen representerades (senare) av de bernsteinska revisionisterna. Tysklands utveckling måste gå tillräckligt långt för att upphäva den lassalleanska statssocialismens speciella klassinnehåll, en statssocialism som riktade in sig på den *förborgerliga* härskande klassens stat, den preussiska *Beamtenstaat*.

”Det verkar”, skrev Lassalle till socialmonarkisten Rodbertus, ”som om vi har kommit till världen som siamesiska själsliga tvillingar!”⁷⁸ Den värld till vilken dessa siamesiska själsliga tvillingar anlände, den lilla värld där byråkratin fortfarande höll statsmakten, var en värld som successivt försvann och inom kort skulle gå över styr. Den lassalleanska statssocialismen var bara begriplig i denna värld, men dess öde illustrerade många sidor hos reformismen i allmänhet.

8. Lassalleanismen och enandet i Gotha

Relationerna mellan Lassalle och Bismarck hade två sidor. Utifrån den bismarckska regeringens synvinkel fanns det en roll för rörelser som lassalleanerna, även om Bismarck hävdade att han inte var intresserad av att lägga beslag på den. I början av 1870-talet tyckte Engels sig se att Bismarcks stat ”försöker organisera ett eget livproletariat för att därigenom tygla bourgeoisins politiska verksamhet”, även om denna bismarckska operation inte nådde sin höjdpunkt förrän några år senare. Vad är detta, frågade sig Engels, om inte ”ett nödvändigt och välkänt bonapartistiskt medel som inte förpliktar till någonting gentemot arbetarna utom några välvilliga fraser och på sin höjd ett minimum av statsbidrag med byggnadsföreningar à la Louis Bonaparte?”⁷⁹

I detta fall var ”livproletariat” förstås den lassalleanska statssocialistiska rörelsen. Engels gjorde klart detta 15 år senare, då begreppet ”statssocialistisk” hade blivit allmänt spritt:

Den ortodoxa lassalleanismen, med dess speciella krav på ”producentföreningar med stöd från staten”, dog [på 1870-talet] gradvis bort och visade sig vara allt mindre förmögen att bilda kärnan i ett bonapartistiskt statssocialistiskt arbetarparti.⁸⁰

Som vi har sett blev lassalleanerna allt svagare ju mer modernt samhället blev, det vill säga när borgarklassens specifika vikt inom statsmakten ökade. Speciellt i södra Tyskland ökade ”Eisenacharnas” socialistiska parti under ledning av Bebel (med Liebknecht vid sin sida) i styrka. De fackföreningar som lassalleanerna tänkte hålla tjuvade till sin egen partidiktatur blev bångstyriga och bröt sig loss. Deras patentlösning med statsbidrag såg inte längre ut som den enda praktiska vägen, deras organisation försvagades och utbrytningar anslöt sig till eisenacharna. Lassalleanismen var på fallrepet.

Det var bakgrunden till enhetsförhandlingarna som ledde till partikongressen i Gotha 1875 och dess program. För Marx innebar det att lassalleanerna tvingades till en sammanslagning på grund av sin galopperande försvagning, som ett alternativ till att tyna bort. Marx väntade sig en annan väg till en

78 Lassalle, *Nachgelassene Briefe und Schriften*, band 6, s 339.

79 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.

80 Engels, ”The Role of Force in History”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 3, s 418 f.

förening av de två rörelserna, som inte innefattade betydande eftergifter till lassalleanismen.

För det första var det Marx' politiska uppfattning att det inte fanns något behov att göra några större politiska eftergifter till den lassalleanska ideologin: enhet ja, för all del, men inte på bekostnad av programmet. Om lassalleanerna vidhöll sin självständighet, låt dem då fortsätta att existera med sitt eget program, som visat sig vara en dödvikt. Marx' positiva förslag (till ledarskapet från Eisenach) var att upprätta en sorts enhetsaktioner mellan de två organisationerna – en sorts enhetsfront (för att använda ett senare begrepp). Det vore möjligt *utan* att gå samman organisatoriskt. Det kunde helt enkelt bli "en överenskommelse om att gå till aktion mot den gemensamme fienden", medan en "längre tids gemensamt agerande" förberedde fortsatta åtgärder. Den avgörande åtgärden var inte att komma överens om ett gemensamt program, utan istället främja rörelsen: "Varje reellt steg framåt är mera värt än ett dussin program."⁸¹

Detta var det tänkande som låg *bakom* den kritik av Gothaprogrammet som Marx skickade till eisenacharnas ledarskap, Bebel och Liebknecht, innan själva kongressen. Men detta ledarskap – i synnerhet Liebknecht – agerade, delvis av glädjeyra över det magiska ordet "enhet", delvis av bristande förståelse för lassalleanismen, och delvis helt enkelt på grund av opportunism (bli stor snabbt), som om tillskottet från den lassalleanska gruppen var strategins A och O. (Se noten om Marx' kritik som utgör sista delen i detta kapitel.)

Marx' uppfattning om Gothaprogrammet sammanfattades i följande ord: "Hela programmet är emellertid, trots allt demokratiskt kling-klang, alltigenom förpestat av Lassallesektens undersåtliga tro på staten...."⁸²

Det fanns två huvudsakliga delar i Marx' invändningar. För det första var staten i fråga den bismarckska staten som grundade sig på reaktionära klasser, vilket belyste Lassalles val av vilken klass man skulle alliera sig med. Marx' kritik poängterade att "Lassalle, av nu allmänt kända orsaker, *blott* angrep kapitalistklassen och inte jordägarna", och att hans formuleringar var uttänkta för att "skönmåla sin allians med de absolutistiska och feodala motståndarna till bourgeoisie". Det var därför formuleringen "en enda reaktionär massa" "på intet sätt [var] herr Bismarck misslaglig".⁸³

För det andra, och mer specifikt, inkluderade Gothaprogrammet den lassalleanska patentlösningen "kooperativ med hjälp av statsbidrag". Det går inte att alltför kraftigt betona (ty Marx' anhängare har sällan varit tydliga med denna punkt) att *Marx' invändning mot patentlösningen "statsbidrag" inte var mot "statsbidrag" i sig själv utan mot dess plats i programmet.*

Det var trots allt otvivelaktigt att Marx och Engels ansåg att socialister skulle stöda kooperativ, och vad gäller statsbidrag fanns det många fall där socialister ställde krav på staten (inklusive krav de inte förväntade sig att de skulle få igenom). Varför skulle då Marx *inte* vara för statsbidrag till kooperativ? Eller snarare, varför skulle de utesluta det som ett möjligt krav? Inga som helst skäl.

Det lassalleanerna gjorde med denna programpunkt (och vilket Marx återupprepade många gånger) var att göra den till en i sig själv "övergripande patentlösning", som en *ersättning* för ett väl avvägt socialistiskt program. Det var *detta* som avgjorde karaktären på lassalleanernas förhållningssätt till det grundläggande programmet. *Det fanns inga fler socialistiska programpunkter i Lassalles politiska plattform* – det var allt. Engels hävdade att de borde ändra

sin uppfattning om statsbidrag som ett botemedel mot snart sagt allting; denna form av bidrag bör placeras i sitt rätta sammanhang som ett av flera tänkbara hjälpmedel under

81 Marx, "Brev till Bracke", 5 maj 1875, på marxists.org.

82 Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, på marxistarkiv.se, s 16.

83 *Ibid*, s 3, 8, 9. Angående formuleringen "en enda reaktionär massa", se *KMR*, band 2, s 209-211.

en övergångsperiod.⁸⁴

(Här innebar ”övergångsåtgärd”* en åtgärd som en arbetarstat vidtar under övergångsperioden *efter* att ha kommit till makten, som i tiopunktsprogrammet i *Kommunistiska manifestet*.⁸⁵)

I själva verket fanns programpunkten med statsbidrag också i eisenacharnas program, men Engels betonade att det bara var ”ett av de drag som kan komma att bli berättigade under ett övergångsskede” och inte fanns med i programmet som ”en ofelbar och allena saliggörande patentmedicin mot alla sociala bristfälligheter”.⁸⁶

Det finns en användbar parallell till en annan fråga som har lett till förvirring: innebörden i ordet ”reformism”. För Marx betydde inte *reformism* att förespråka reformer. Marx förespråkade många reformer, men det gjorde inte honom till *reformist*. *Reformism* betyder att tillskriva kampen för reformer en viss allomfattande innebörd, att den upphöjdes till politikens A och O. Det vill säga att reformismen definierades av *reformernas plats i programmet*. Det var precis vad vi sa om ”statsbidrag”. Men det är väl känt att alla möjliga sorters självutnämnda så kallade marxister ända sedan Max’ tid fram till våra dagar har blandat ihop begreppet reformism med vanan att förespråka reformer.

Det kan hjälpa oss att förstå varför en del välmenande anhängare till Marx inte lyckades förstå en liknande punkt när den tillämpades på patentlösningen ”statsbidrag”. Det bästa exemplet var Bebel, just på grund av att han var mer klarsynt än den bekräftade virrpannan Liebkecht. I egenskap av lärjunge till Marx hade Bebel sedan några år kämpat mot lassalleanerna, och han var van att fördöma förslaget om ”statsbidrag till kooperativ” som en lassalleansk patentmedicin. Så en dag 1885 föreslog Engels själv en plan (i frågan om ångbåtssubventioner som vi ska diskutera senare) som innehöll stöd för (*flämt!*) statsbidrag till kooperativ. Bebels plågade reaktion visade att han trodde att kravet i sig själv var otillåtet, och inte ens när Engels försökte förklara frågan i detalj lyckades han förstå den.⁸⁷

Några år senare berättade Engels om lassalleanerna: ”trots att massorna alltmer insåg behovet att socialisera produktionsmedlen, så förblev den speciellt lassalleanska [parollen] om producentkooperativ med statsbidrag den enda offentligt uttalade programpunkten”.⁸⁸ Att upphöja en enda patentlösning till den politiska plattformens enda innehåll var typiskt för en *sekt*, den sektmentalitet som stoltserade med att denna plattform var deras och ingen annans. ”Det som är mest ägnat att väcka förargelse”, skrev Marx i sin *Kritik av Gothaprogrammet*, ”ligger inte heller i, att man skrivit in denna specifika underkur i programmet utan i det faktum att man överhuvudtaget återgår från klassrörelsens ståndpunkt till sektrörelsens.”⁸⁹ I offentliga hänvisningar till Gothaprogrammet försökte Marx tona ner slagordet ”statsbidrag” till enbart en ”eftergift till lassalleanerna” som inte räknades.⁹⁰

I sin kritik betonade Marx att förhållandet mellan programpunkten ”statsbidrag” och hela det

84 Engels, ”*Brev till Bebel*”, 18-28 mars 1875, på marxists.org.

* I engelska texten från Engels som citeras resonerar Marx om ”övergångsåtgärder”, vilket på svenska blivit ”hjälpmedel under en övergångsperiod” – öa.

85 För begreppet, se Marx, ”Brev till Sorge”, 20 juni 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 199. Manifestets tiopunktsprogram finns i Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, s 15.

86 Engels, ”*Brev till Bebel*”, 12 oktober 1875, på marxists.org.

87 För nuvarande syften i denna fråga kan läsaren vända sig till följande brev från Engels till Bebel: 30 december 1884 i Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 260-262; 4 april 1885, *ibid*, band 36, s 292; 17 november 1885, *ibid*, band 36, s 390; 20-23 januari 1886, *ibid*, band 22, s 417.

88 Engels, förord till ”Die International aus der Volksstaat”, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 417.

89 Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, s 13.

90 H.: ”Karl Marx. Interview with the Corner Stone of Modern Socialism”, s 11 f.

revolutionära perspektivet var ett tecken på programpunktens politiska innebörd. Problemet med programpunkten i Gothaprogrammet var detta lassalleanska kännetecken:

I stället för ur samhällets revolutionära omvandlingsprocess ”framgår” ”totalarbetets socialistiska organisation” ur den ”statliga hjälp” staten ger produktionskooperativerna, vilka *den* – inte arbetarna – ”upprättar”.

Således gav lassalleanismen staten, inte arbetarklassen, den grundläggande skapande rollen. Det var raka motsatsen till principen om egen frigörelse. Marx tillade: ”Det är Lassalles fantasi värdigt, att man med statliga lån likaväl skulle kunna bygga ett nytt samhälle som en ny järnväg!” Gothaprogrammet kastade in tillägget att ”den statliga hjälpen” skulle underställas ”det arbetande folkets ’demokratiska kontroll’”, men det var bara en läpparnas bekännelse.⁹¹

Marx särskiljde sin egen positiva inställning till kooperativ (en inställning som för övrigt syns allra tydligast i *Kapitalet*) från den lassalleanska varianten på följande sätt: kooperativ innebär att arbetarna på detta sätt försöker ”omstörta de nuvarande produktionsbetingelserna”, men det ”har ingenting gemensamt med bildandet av statsunderstödda kooperativa föreningar”, ty

[vad] de existerande kooperativa föreningarna angår, har de värde *endast* för så vitt de är arbetarnas eget verk och är oavhängiga och inte beskyddade av vare sig regeringen eller bourgeoisin.⁹²

Nyckelordet är ”oavhängiga” – oavhängiga från staten, oavhängiga från borgarklassen. Lassalleanismen var motsatsen till principen om egen frigörelse: det är vad statssocialismen handlar om.

* * *

Not om nedtystandet av Marx’ kritik av Gothaprogrammet

Trots att fakta i denna händelse inte är kontroversiella – bara besvärande i vissa kretsar – så syns de sällan tydligt i litteraturen. Liebknecht försökte se till att inte alla medlemmar i exekutiven fick reda på och fick se Marx’ angrepp på programförslaget, och främsta måltavla för denna nedtystningskampanj var Bebel. Inom eisenacharnas ledning var Liebknecht den som var mest tanklöst överlycklig över enhet, och fruktade med rätta att Bebel, som satt i fängelse när Marx skickade dokumentet, kunde vara mottaglig för Marx’ argument. Liebknecht, denna uppblåsta figur, var utomordentligt framgångsrik i att se till att Bebel inte fick kunskap om dokumentet.⁹³

Fram till 1891, då Engels till slut – med hjälp av hot – fick kritiken publicerad, gjorde partiledningen sitt bästa för att hindra publiceringen, och hade troligen lyckats om inte Engels fortfarande hade levt och lyckats bryta igenom sammansvärjningen att tysta ner kritiken.⁹⁴ Men Engels straffades genom att de tyska ledarna under en period skickade honom till Coventry! Liebknecht var återigen huvudansvarig för sammansvärjningen. Mellan 1875 och 1891 hade han lagt ner stor möda på att dikta ihop sitt rykte som lärjunge till Marx, ”revolutionens soldat”, etc. Den första utgåvan av brevväxlingen mellan Marx och Engels, som i praktiken redigerades av Bernstein och Franz Mehring, förfälskades senare i stor skala, genom att, efter beslut från den socialdemokratiska ledningen, bland annat utelämnas och tysta ner stycken som avslöjade Marx’ verkliga uppfattning

91 Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, s 13.

92 *Ibid.*

93 Cole, *A History of Socialist Thought*, band 2, s 244; Miller, *Das Problem der Freiheit im Sozialismus: Freiheit. Staat und Revolution in der Programmatik der Sozialdemokratie von Lassalle bis zum Revisionismusstreit*, Berlin: Dietz 1977, s 74.

94 Se specialnot A, avdelning 7.

om både Liebknecht och Lassalle. Det var den mest omfattande textförfalskningen i socialismens historia.⁹⁵

95 Morgan, *The German Social Democrats and the First International, 1864-1872*, Cambridge University Press 1965, s 250 f.

Kapitel 4 Om statsocialism: Bismarcks modell

I 1880-talets Tyskland förvandlades frågan om statsocialism från en teoretisk tvistefråga till en brännande politisk fråga, och därefter en fullkomlig kris i det socialdemokratiska partiet.

Engels tvingades ta itu med det nästan ensam, ty Marx' hälsa sviktade redan långt innan hans död 1883, och Engels' främsta allierade i det tyska partiet – Bebel i partiledningen och Kautsky och Bernstein på den journalistiskt teoretiska sidan – måste själva skolas i frågan och backas upp för att stå emot en växande opinion i den nya och politiskt oprövade rörelsen. Sammanslagningen 1875 mellan lassalleanerna och eisenacharna var fortfarande ny: bara den sistnämnda gruppen hade bidragit med en aning marxistiskt inflytande och de mötte nu ett inflöde av statssocialister av Lassalles sort.

Krisen förde med sig en klassisk prövning av teorier: vilken kunde på mest effektiva sätt vägleda ett revolutionärt arbetarparti, lassalleanismen eller marxismen? Men vilade det marxistiska ansvaret på folk som var kvalificerade att anta det? Som historikern Lidtke säger, erbjöd situationen ”Karl Kautsky och Eduard Bernstein sin första betydande chans att använda marxismen under en större ideologisk strid”.¹

Som vi redan har nämnt hade begreppet ”statsocialism” vid denna tid blivit gängse i Tyskland, men Lidtke varnar helt rätt för att, även om det ”1880 hade blivit en del av det vanliga språkbruket i Tyskland, så hade det ingen exakt innebörd, ens för de akademiker som var kunniga i all relevant litteratur”.² I själva verket hade de statsocialistiska akademikerna nytta av denna inexakthet: de kunde säga till arbetaråhörarna: ”Vi är alla socialister”, utan att ha förpliktigt sig till något ”exakt”. 1881 ställde professor Adolph Wagner, en av ledarna för denna skola, upp mot Bebel i riksdagsvalet och hjälpte till att minska socialdemokraternas röstantal.³

Socialdemokratins reformistiska del tog över begreppet från de inexakta akademikerna, och försökte få partiet att ta det på allvar, det vill säga flytta sig närmare de bismarckska ”socialisterna”. När reformisterna framkallade en debatt om det vid en partikongress, pekade Engels på hur ihålligt begreppet var:

Begreppet ”statsocialism” har tagits upp. Detta begrepp uttrycker ingen som helst klar tanke, utan liksom den ”Sociala frågan” och liknande är det ett rent journalistiskt uttryck, bara en fras, som kan betyda allt eller inget. Att resonera om den verkliga innebörden i ett sådant begrepp är något för fåglarna, dess verkliga innebörd består just av att inte ha någon.

Den sista meningen är nyckeln till en stor del av historien om socialismens terminologi. Engels gick vidare och föreslog hur debatten borde ha hanterats:

... under den politiska diskussionen gav de Vollmar en enorm och helt överflödigt fördel när de grälade med honom om *vad* statsocialism är och inte är. Man kan gå runt i cirkel om det i evighet, det är ett meningslöst babblande. Enligt min åsikt skulle detta ha sagts vid partikongressen: Käre Vollmar, vi bryr oss inte ett dyft om hur du föreställer dig statsocialismen...⁴

Istället (fortsatte han) skulle uppmärksamheten ha riktats mot Vollmars faktiska politiska budskap, och hans ”fjäskande för [kejsar] Wilhelm och Caprivi”, det vill säga för staten och dess regering. Det som kort sagt behövdes var inte förvirring om en abstrakt terminologi, utan att visa dess

1 Lidtke, *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*, s 157.

2 *Ibid*, s 156.

3 *Ibid*, s 163.

4 Engels, ”Brev till Bebel”, 6 november 1892, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 511.

konkreta politiska innebörd.

1. Bismarcks angrepp

Bismarcks regim hade oroats av den socialistiska rörelsens ökande styrka, och 1878 drev den igenom en antisocialistisk lag för att förbjuda det socialdemokratiska partiet. Med nutida måttstock var det ett mildt förtryck: inga massakrer ägde rum, och framförallt förblev partiets parlamentariska aktivitet laglig. De nio socialdemokratiska deputerade som hade valts 1878 fungerade fortfarande i riksdagen, och blev på så sätt partiets enda lagliga representanter i landet, och socialistiska kandidater ställde fortfarande upp (och vann) i val. Under de 12 år som de antisocialistiska lagarna var i kraft (1878-1890), ökade i själva verket partiets röstantal snabbt, i synnerhet från och med 1884, och visade därmed att lagen inte kunde göra sitt jobb.

Men för sin tid var det ett drastiskt förtryck, i synnerhet under de första år då den var i kraft. Partiets hela propaganda- och organisatoriska verksamhet gick under jorden, och partiets tidning *Sozialdemokrat* gavs ut i Zürich och smugglades in i Tyskland.

Bismarck var alltför slug för att bara lita till polismännens batonger. Piskan måste kompletteras med en morot.⁵ Under 1880-talet drog Bismarck fram en hel knippa morötter. De är välbekanta för oss, men såg på den tiden revolutionära ut för många: en rad åtgärder för socialhjälp som sörjde för olyckor, sjukdom, hög ålder och andra hinder för att arbeta.

Bismarcks första förslag, om försäkringar mot industriolyckor, kom 1881 och röstades ner i riksdagen av de borgerliga partierna. Bismarcks mål var trots allt att inte bara isolera arbetarklassen från socialisterna, utan också mobilisera ett eget "livproletariat" för att knäcka den liberala borgarklassen och dess krav på konstitutionella rättigheter, dess strävan efter borgerligt herravälde i regeringen och försvagande av absolutismen. De nya åtgärder som Bismarcks regering föreslog skulle betalas av den klass som var regeringens främsta måltavla. Proletariatet antogs inte bara vara tacksam och komma till staten, utan också rikta sin fientlighet mot statens främsta politiska opposition, liberalerna eller "Progressiva partiet". Men precis som annars, kunde de borgerligt liberala deputerade inte heller här göra motstånd särskilt länge.

1883 antogs en lag om sjukförsäkring, där arbetarna bara skulle bidra med en tredjedel av kostnaderna. 1884 följde en olycksfallsförsäkring, där arbetsgivarna skulle bära hela kostnaden. 1889 antogs åtgärder för gamla och invalider. 1903 kom fabrikslagstiftning med ett system av byte av arbeten för att gynna sysselsättningen. Många av dessa åtgärder var de första av sitt slag i världen, och vid tiden för Första världskriget hade Tyskland blivit ett modellsamhälle med avancerad social lagstiftning, och det efter påtryckningar från den absolutistiska staten och inte borgarklassen. (Men någon arbetslöshetsförsäkring antogs aldrig: det krävdes en revolution för att uppnå denna reform under Weimarrepubliken.)

Det fanns ett samband mellan detta generösa program och det kommande världskriget, ty Bismarcks sociala strategi hade också en annan sida: den var ämnad att säkerställa inrikespolitisk enhet och klassfred medan staten intensifierade en aggressiv utrikespolitik med kolonialism och att tränga in i utländska marknader, för att på så sätt kompensera borgarklassen (eller åtminstone dess översta kretsar) för utgifterna för social välfärd. Denna utrikespolitik skulle också driva in en kil mellan högern och vänstern i det socialdemokratiska partiet, men vi kommer bara att se inledningen av

5 Jmfr Engels' kommentarer i "Der Sozialismus des Herrn Bismarck", första stycket, Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 167. Märk väl att minister von Radowitz hade föreslagit ett liknande program för en "Social monarki" till Kronan under de revolutionära marsdagarna 1848 (se Noyes, *Organization and Revolution: Working-class Associations in the German Revolutions of 1848-1849*, s 82 f.)

denna process innan detta kapitel slutar.

Delvis för att finansiera den teknologiska grunden för kriget gjorde Bismarck ännu en avbetalning på "socialismen": ett statligt tobaksmonopol 1882 (en stor källa till intäkter) och nationalisering av järnvägarna. Det här var något som för många personer verkligen började se ut som socialism. Hursomhelst var det ett definitivt ingripande i ekonomin från statens sida, om än fortfarande i liten skala.

Bismarck framställde själv inte detta program som socialistiskt. Som vi ska se i nästa avdelning överlämnade han denna uppgift åt andra – utom när han privat samtalande med mycket godtrogna människor.⁶ Det presenterades som ett program för att hjälpa de fattiga och egendomslösa, alltid med en sidoblick på den onda borgarklassens snikna girighet.

Junkerkanslern talade vagt positivt om Lassalles speciella patentlösning "statsbidrag": "själva tanken slår mig inte som helt befängd och absurd", sa han till riksdagen 1877. Och han framkastade att det kunde vara tillrådligt att experimentera "avseende det mänskliga arbetet" på samma sätt som odlingssystemen i jordbruksministeriet. Det kunde hjälpa till att "lösa den fråga som, även om den ofta kallas demokratisk socialism, jag skulle föredra att helt enkelt tala om som den Sociala frågan". Kronans och statens funktion var att förbättra för de arbetande klasserna. Hade inte Fredrik den store sagt att "jag är tiggarnas kung"? Staten måste ge hjälp åt de "fattigaste bland våra medborgarkamrater". Så tidigt som 1865 hade Bismarck basunerat ut till en arbetardelegation från Schlesien att de borde lägga fram sina klagomål inför Kronan, och försvarat sin subversiva handling med budskapet att Preussens kungar "aldrig har haft som mål att vara de rikas kung".⁷ Det var i samband med detta som lassalleanernas ordförande, Tölcke, uppmanade till ett trefaldigt leve för kungen.

"Om staten skulle visa lite mer kristen omsorg om de arbetande", sa Bismarck, "så tror jag att herrarna [i det socialdemokratiska partiet] kommer att ropa sina slagord förgäves."⁸ På så sätt tog Bismarck upp sina egna slagord som en härmtrast, för att uppnå tre sammanhängande mål: minska socialisternas inflytande över arbetarklassen, mobilisera arbetarklassen som en motvikt mot den liberala borgarklassens kampanj för en konstitution, och förbereda en imperialistisk expansion.

För dessa ändamål var Bismarck beredd att ha en flexibel taktik om den "sociala frågan" (en av dessa inexacta begrepp, kom ihåg det) för att befästa status quo om dagens politiska fråga.

2. Katedersocialisterna

Bismarcks program med socialhjälpåtgärder och statliga monopol hyllades omgående som en sorts socialism av en sorts sociala teoretiker, i synnerhet av en del av den akademiska världens ekonomer som avvisade "Manchesterskolan" och "Smiths skola", det vill säga avvisade den liberala borgarklassens politiska ekonomi (som kallades "ekonomisk liberalism").

Laissez-faire-ekonomerna hade använt begreppet "statssocialism" på ett nedsättande sätt för att fördöma statens inblandning i regleringen av ekonomin. Bismarcks ekonomer gjorde begreppet till sitt eget, och en grupp av dem gav ut en tidning vid namn *Der Staattsozialist*.⁹ Den hjälpte till att ge en teoretiskt vetenskaplig beteckning på Bismarcks praktiska program: social välfärd, tillfälliga falska nationaliseringar, men *inga* politiska reformer av de existerande politiska institutionerna – ingen demokratisering. Statsmakten skulle inte röras.

6 För en Bismarck-anekdote av denna sort, se Laveleye, *The Socialism of Today*, London: Field and Tuer 1885, fotnot s 274.

7 *Ibid*, s 89-92

8 Keeble, *Industrial Day-dream: Studies in Industrial Ethics and Economics*, London: Culley 1907, s 133.

9 Lidtke, *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*, s 156.

Det var till stor del dessa professorer som sa till landet att Bismarcks åtgärder var "statssocialism", och som skrev som om de föreslog en sorts socialistiskt alternativ till den variant som det socialdemokratiska partiet föredrog. Således inrättade de sig som den teoretiska delen av något som senare, speciellt journalistiskt, skulle bli känt som "bismarcksk statssocialism" eller till och med "monarkistisk socialism".

Denna strömning – vars nationella rötter fanns hos Fichte och Friedrich List, och hade släktingar i den franska "bonapartistiska socialismen" och den brittiska "toryradikalismen" – hade utvecklats ett årtionde innan Bismarck började tillämpa den. I slutet av 1871 hade en liberal journalist vid namn H B Oppenheim givit denna strömning det hånfulla namnet "Kathedersozialisten": socialister vid katedern (universitetets lärostol).¹⁰ Den katedersocialistiska* strömningen organiserade sig vid en kongress i Eisenach 1872 i Förbundet för social politik (*Verein für Sozialpolitik*), för att lösa den Sociala frågan med hjälp av en statligt inriktad ekonomi utan politiska eftergifter till demokratisering eller konstitutionalism. Dess celebriteter var framstående ekonomiska professorer: Adolph Wagner, Hermann Wagener, Gustav Schmoller, Rudolf Meyer, Adolf Held, Wilhelm Roscher och andra.

Katedersocialisterna hävdade vanligtvis att alla civiliserade regeringar var mer eller mindre socialistiska, eftersom all regeringsverksamhet har något att göra med att styra samhället. Staten betraktades som den högsta av alla samverkande institutioner, "den ståtligaste moraliska institutionen för att utbilda och utveckla den mänskliga rasen". Förvisso kanske inte den perfekta socialistiska staten skulle förverkligas på ungefär tusen år, men all utveckling gick mot samma mål. Adolph Wagner upptäckte en historisk lag (långt innan skämtaren Parkinson) att regeringens funktioner hela tiden blev allt fler, och han drog av detta slutsatsen att den slutligen skulle bli en socialistisk stat. Historikern Ely sammanfattade:

I denna socialistiska stat skulle det finnas samma skillnader i rang som idag mellan regeringens anställda. I toppen av samhällsstegen skulle det fortfarande finnas en kejsare, och i botten vanliga arbetare, fast anställda i statens tjänst, som till exempel arbetarna på statens järnvägar är idag.¹¹

Denna socialism skulle alltså vara en lika byråkratisk socialism som den existerande preussiska staten, ty den betraktades som den preussiska absolutismens anda i stor skala utan borgerliga föroreningar. Precis som de flesta sorters socialism som avvisar klasskampen, framställde den sig som en "etisk" socialism, med ytterligare betoning på "kristen" självförnekelse, självuppoftningar och liknande dygder som prisas högt av besserwissrar, tidningar, präster och politiker.

Katedersocialisternas ledare medgav villigt att de reagerade mot den proletära socialismens faror. Precis som kejsaren i sitt "sociala budskap" till riksdagen 1881 förklarade att en politik av sociala reformer behövdes för att isolera socialdemokratin, beklagade också professor Schmoller i sitt öppningsanförande till grundningskongressen i Eisenach "det öppna kriget mellan arbetsgivare och arbetare, mellan ägare och proletärer, och faran av en social revolution, ännu avlägsen men hotande i framtiden"; och det krävde inte "socialistiska experiment" utan avskaffande av "de mest flagranta

10 För ursprunget och föregångarna till begreppet "Kathedersozialismus", se Ladendorff, *Historischer Schlagwörterbuch*, Hildesheim: G Olms 1968, s 164 f.

* Jag använder den blandade (tysk-engelska) termen "katedersocialist" på grund av dess lämplighet och samband med originalet. Skolans namn på engelska är ofta "school of the chair". Varianter är "akademisk socialism" och "professorssocialism". Även om det ursprungligen var ämnat att vara nedlåtande, så blev namnet "Kathedersozialismus" allmänt accepterat. Oppenheim kallade dem också "sötvattenssocialister" men det namnet slog inte an. (Ely, *French and German Socialism*, s 237.)

11 *Ibid*, s 242 f; för de föregående uttalandena, s 236, 241 f.

missförhållandena”.¹²

Katedersocialisterna hittade sin egen Marx i den nyligen, 1875, avlidne figuren Johann Karl Rodbertus, som på 1840-talet hade härlett socialistiska slutsatser från Ricardo (okunnig om hans brittiska föregångare, de så kallade ricardianska socialisterna). Men Rodbertus hade format denna ricardianska socialism efter en monarkistisk statsocialistisk modell som var fientlig till all sorts demokrati. Som vi såg i det förra kapitlet hade Lassalle inte bara brevväxlat med Rodbertus på ett mycket hjärtligt sätt, utan också försäkrat honom att de var tvillingsjälur inom politiken. Och likheten mellan Lassalles grundläggande idéer och katedersocialisternas åsikter var verkligen omiskännliga.

Med dessa tveksamma förbindelser befann sig katedersocialisterna således i en utmärkt position för att förvirra den socialdemokratiska allmänheten. Bismarck lovordade Rodbertus i riksdagen.¹³ 1878 publicerade Adolph Wagner en utgåva av Lassalles brev till Rodbertus, och det kom ut en mängd publikationer om Rodbertus en bra bit in på 1880-talet. Det blev ännu mer bråk om påståendet att Marx hade ”plagierat” från Rodbertus, ett ganska löjligt påstående som Engels krossade i ett par artiklar.¹⁴

Marx hade tacklat Rodbertus som ekonom i sina anteckningsböcker, speciellt i *Teorier om mervärdet*,¹⁵ men det var Engels som tvingades ta itu med de politiska resultaten av den Rodbertusvänliga kampanjen mot det socialdemokratiska partiet. Detta gjorde han, som så ofta, i brev till Bebel, Kautsky och Bernstein – partiledaren och de två politiska skribenter som han försökte skola upp till rörelsens teoretiska uppgifter.

Engels gav komplimanger till Rodbertus’ tidiga skrifter, eftersom de ”kom alldeles i fotspåren på [begreppet] mervärde”. Rodbertus lyckades emellertid inte tänka igenom det helt, delvis på grund av att han jagade efter sin ”utopi”, och delvis för att han i egenskap av pommersk godsägare och ”utsugare av hemmansägare” hölls tillbaka av sina levnadsförhållanden och aldrig bröt sig loss. Han ”kanske kunde ha blivit en andra rangens ekonom om han inte hade kommit från Pommern”, men till syvende och sist ”åstadkom han absolut ingenting inom ekonomi. Han hade stor talang men förblev amatörmässig och framförallt en okunnig Pommernbo och arrogant preussare”. Men, ”hur kan det komma sig att en allmänt sett hygglig karl kan räknas som evangelium åt den bismarckska socialismens karriärer?”¹⁶

Även om Rodbertus som talangfull ekonom var ”värd mycket mer än massan av tyska vulgära ekonomer, inklusive katedersocialisterna som verkligen lever på smulor som de har plockat upp efter oss”, så gjorde hans politiska innebörd honom egentligen till ”den speciellt preussiska socialismens verkliga grundare ... som nu äntligen har erkänts som det”. Han behövde inte själv uppfinna

12 Laveleye, *The Socialism of Today*, London: Field and Tuer 1885, s 276 f.

13 *Ibid*, s 83.

14 Engels diskuterade Rodbertus påstående i två förord: Engels, *Förord till "Filosofins elände"*, på marxists.org och Engels, *Förord till "Kapitalet, andra bandet"*, på marxists.org. Jmfr även Engels, ”Brev till Kautsky”, 20 september 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 209 f. För hänvisningar till denna kampanj mot Rodbertus, se Engels, ”Brev till Zasulitj”, 6 mars 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 119, och efter att den avslutats framgångsrikt, Engels, ”Brev till Lafargue”, 24 november 1886, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 1, s 394, och Engels, ”Brev till Kautsky”, 30 mars 1892, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 310.

15 Se Marx, *Theories of Surplus Value*, band 2, s 15-113, 127-129, 149-160; även Marx, *Kapitalet, tredje bandet*, kapitel 7, och *ibid*, kapitel 47, båda på marxists.org; och Marx, ”Noter om A Wagner”, Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 373-376; jmfr Marx, ”Brev till Lassalle”, 16 juni 1862, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 627.

16 För Rodbertus’ tidiga förhållningssätt till mervärde, se Engels, ”Brev till Bernstein”, 8 februari 1883, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 428; Engels, ”Brev till Kautsky”, 1 augusti 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 190; och Engels, ”Brev till Bebel”, 22 december 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 416. För resten se Engels, ”Brev till Kautsky”, 23 maj 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 149.

samhällsinstitutionerna: ”Rodbertus har det mycket lättare. Som god preussare vädjar han till staten: genom ett dekret av statsmakten tillkommer reformen.” Hela hans reformschema var ”tillskuren efter den dåvarande preussiska staten”. Han bara ”lämnar hela saken till byråkratins gottfinnande, byråkratin som uppifrån bestämmer åt arbetaren hans andel i hans egen produkt och i nåder låter den komma honom till del”.¹⁷

Men problemet var inte i första hand en vetenskaplig bedömning av Rodbertus. Denna Pommernbo användes som en käpp för att slå mot socialdemokratien som rörelse och prygla Marx som dess vägledare till den socialistiska teorin. ”Ända sedan [vissa personer] försökte ställa den ’store Rodbertus’ mot Marx, och nu till och med Adolph Wagner och andra bismarckianer har förhålligt honom som karriäristsocialismens profet, har vi absolut ingen anledning att ta det lugnt med denna ofta åberopade celebritet”, skrev Engels till Kautsky.¹⁸

Problemet var den allt större krisen i partiet, där en del av högern nu såg en möjlighet att rycka undan rörelsen från sin klasskampsinriktning. (Det var innebörden i att byta Marx mot Rodbertus.) Både offentligt och privat förblev Engels, precis som Marx, håfull mot de katedersocialistiska ekonomernas vetenskapliga kunskaper. De var bara ”något välvilliga vulgära ekonomer” som nu hade blivit ”simpel försvarare av Bismarcks *Staatssozialismus*”, upplyste han en rysk korrespondent.¹⁹ Ett sätt att tackla problemet måste vara att få partimedlemmarna, och även partiledningen, att förstå varför det var så.

3. Krisen i partiet

Den statsocialistiska utvecklingen utanför det socialdemokratiska partiet fick oundvikliga effekter inuti partiet, förmedlade av partiets akademiska och intellektuella delar som hade hakat på den nya övertygelsen.

Å ena sidan var katedersocialismen i högsta grad respektabel och hade till och med stöd från regeringen: därav Engels’ upprepade hänvisningar till den som ”karriär-socialism”. Det kunde för vissa element förvisso vara lockande som alternativ till en ställning som förbjuden och förföljd. Betänk skillnaden: om man försvarade Marx kunde man hamna i fängelse; om man lovordade Rodbertus kunde det mycket väl gynna en karriär inom vetenskapen eller regeringen....

Å andra sidan gav sig Rodbertus’ teorier ut för att ge en teoretiskt vetenskaplig grund för de partielement som sökte efter en ersättning till den marxistiska politiken och klasskampstaktiken. Således uppstod en flygel inom den socialdemokratiska rörelsen som faktiskt började föra fram den monarkistiska demokratifrienden Rodbertus och Lassalle som socialismens ”vetenskapliga” auktoriteter istället för Marx. (Ett liknande försök hade innan detta gjorts å professor Eugen Dührings vägnar.) Under en kort period såg det ut som om de enda som stod i vägen för detta var den lilla kärna av medvetna marxister som Engels skolade upp. Situationen kastar ett kallt ljus över den vanliga tron att det tyska socialdemokratiska partiet var ”marxistiskt”.

Ledaren för den Rodbertusvänliga kampanjen i partiet var Carl A Schramm, som vi redan har konstaterat hade samröre med Höchbergs grupp (de ”tre Zürich-medlemmarna”).²⁰ Schramms strömning genomförde – åtminstone fram till 1886, då den blev klart besegrad – en energisk kampanj för att vinna partiet till rodbertusismen, och under dessa ansträngningar var det figuren

17 Engels, ”Brev till Bebel”, 22 december 1882, Marx/Engels. *Werke*, band 35, s 416; Engels, *Förord till "Filosofins elände"*, på marxists.org

18 Engels, ”Brev till Kautsky”, 23 maj 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 149.

19 Engels, ”Brev till Danielson”, 13 november 1885, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 384.

20 För de ”tre Zürich-medlemmarnas manifest”, se *KMR*, band 2, s 353 f.

Lassalle som gruppen framförallt glorifierade. (Lassalle var gud och Rodbertus hans profet.)

1884 varnade Kautsky Engels för att Rodbertus

har ett stort antal entusiastiska anhängare i våra egna led. Ett verkligt hat mot Marx och marxismen dominerar våra utbildade personer, och de griper ivrigt efter varenda icke-marxistisk socialist, från Louis Blanc till Rodbertus, för att spela ut dem mot Marx....²¹

Hatet var förstås inte personligt. Marx hade dött föregående år, och det verkade finnas möjligheter att begrava honom djupare. De personer som grep efter detta pommerska halmstrå hade till största delen rekryterats ganska nyligen från den borgerliga intelligentsian, och många av dem hade gjort slut på sina reserver av mod genom att faktiskt sluta upp bakom en förbjuden rörelse. Engels skrev om denna situation i ett brev till Bernstein: Rodbertuskulten härrör ur en önskan ”att ställa en icke kommunistisk rival mot Marx ... Ty för alla de personer som dräller omkring i vårt partis utkanter och svänger sig med sympatiskt inställda tal men vill undvika allt som är mot polisens regler, är Rodbertus en gudagåva.”²²

På *Neue Zeits* sidor var Kautsky, som vägledes av Engels' brev, den mest ståndaktiga anhängaren under den teoretiska kampanjen mot Rodbertus' politiska ekonomi. I *Sozialdemokrat* siktade redaktörerna lite lägre. ”Varför”, frågade en artikel 1884, ”är de ’skolade’ socialisterna på universiteten och alla möjliga sorts karriärister så entusiastiska över Rodbertus?” Och varför ”hatar de Marx [som Schramm hade medgivit] och försöker nedvärdera honom?” Därför att de med Rodbertus ”kan bli bismarckianer och skaffa sig en karriär”.²³ Man måste bestämma sig för vilken sorts socialist man ville bli, den sort som Bismarck uppmuntrade eller den sort som polisen jagade, och kanske den sistnämnda kan förlätas för att ha grymma tankar om de förstnämnda.

Sambandet med Lassalle hade offentliggjorts redan i brevväxlingen mellan Rodbertus och Lassalle, och den hamnade ännu mer i förgrunden när redaktören av denna brevväxling, Adolph Wagner, gick mot Schmoller och tillkännagav att Lassalles schema med statsbidrag kunde vara värt att anta.²⁴ Som vi redan har nämnt, gjorde Bismarck uttalanden som lutade åt att ansluta Lassalle till den nya ”monarkistiska socialismen”.²⁵ En underström av känslor knöt hela den fortfarande starka lassalleanska strömningen i partiet till den nya ”sorts socialism” som gjorde det så mycket lättare att vara en sorts socialist.

Det fanns ett annat viktigt samband. En av katedersocialisterna, Albert Schäffle, gav 1875 ut en inflytelserik bok, *Die Quintessenz des Sozialismus* (Socialismens kärna), som fram till 1891 hade kommit ut i 13 upplagor. Den diskuterade socialdemokratins och marxismens åsikter och lyckades vara så rättvis (om än utan att förstå) att många av partiledarna var övertygade om att den skulle vara en användbar lärobok. Ett år innan ”de tre Zürich-medlemmarnas manifest”, hade Höchberg tullat på sin förmögenhet och köpt 10.000 exemplar för att sprida bland akademiker och intellektuella. Schäffles bok kvalade verkligen in som lärobok – en lärobok i statssocialism. Återigen kastade det sätt på vilket boken togs emot ett kallt ljus över tron att detta var ett ”marxistiskt parti”.

Redan innan vi tittar på politiken i Schäffles bok bör vi lägga märke till affärens icke politiska sida. Mottagandet berodde delvis på en känsla av uppkomlingstacksamhet från de många socialdemokrater som livades upp av att socialismen ”erkändes” av respektabla professorer. Engels kommenterade

21 Kautsky, ”Brev till Engels”, 14 februari 1884, citerat i Lidtke, *The Outlawed Party...*, s 173.

22 Engels, ”Brev till Bernstein” 22 augusti 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 204.

23 Lidtke, *The Outlawed Party...*, s 171-175; för *Sozialdemokrat* från 1884, se Bartel, *Marx und Engels im Kampf*, s 141.

24 Dawson, *Bismarck and State Socialism: An Exposition of the Social and Economic Legislation of Germany since 1870*, New York: H Fertig 1973, s 8.

25 Se ovan i detta kapitel, avdelning 1, not 7.

en liknande sak som togs upp av Kautsky, och betonade den: ”du har helt rätt om det du säger angående fjäskande beröm från motståndare. Vi har ofta oroat oss för att få se minsta fjärt av bifall av en katedersocialist i *Volksstaat* eller *Vorwärts*.”²⁶ Schäffle planerade förvisso inte detta, men lyckoruset i partiet över Schäffles bok var i själva verket en av de första uppvisningarna av hur värdefullt det var för de härskande klasserna att behandla partiet som en hund: det vill säga, om man sparkar på den så blir den elak, om man klappar den på huvudet så viftar den på svansen. Engels tänkte att så länge partiet reagerade på det sättet så var det fortfarande långt från att vara i revolutionär form.

Detta kan bara betraktas som en preliminär sidoblick. Politiskt framställde Schäffle Marx’ socialism som i första hand en uppfattning om ett framtida samhälle (precis vad den inte var), och han gjorde också Marx den aningslösa tjänsten att beskriva detta framtida samhälle som en sorts statssocialism, som han, Schäffle, beundrade. ”Socialismens A och O är omvandlingen av privata och konkurrerande kapital till ett enat, kollektivt kapital”, förklarade Schäffle med kursiv stil. Allting som centraliserar ”är mycket nära förenat med socialismen”. Socialismen är ”en allomfattande tillämpning av den speciella principen om Staten och kommunen”, en utvidgning av ”tanken om en officiell offentlig service”. Kollektivprincipen är ”i grund och botten en statsprincip”.

Schäffle hävdade inte han hade hittat detta hos Marx. Han antog ärligt att det han läste i en stor del av den socialdemokratiska pressen var ”marxistiskt” – det var ett marxistiskt parti, eller hur? Han hade inte en aning om att detta var något som Marx konsekvent angrep. Han hade inte för avsikt att förlöjliga eller förtala marxismen. Han trodde att han hyllade den och framställde den som något helt förnuftigt, något som var värt en preussisk professors uppmärksamhet. Socialdemokraterna var inga vildsinta personer – de ”trodde på” staten, precis som alla andra civiliserade människor, även om (som Schäffle förklarade i en annan bok) deras socialism var ”omöjlig”.²⁷ Under en eller två generationer har professorer fått reda på vad ”Marx” lärde ut genom att läsa Schäffle, och resultatet syns fortfarande i litteraturen.

Som ett resultat av allt detta stod socialdemokratien inför en kris på båda fronterna, teorin och praktiken, utanför och inuti partiet. Om Bismarcks program för social välfärd och statligt monopol verkligen var socialistiskt, då *var* det möjligt att genomföra socialismen med hjälp av denna kejsarstat och utan att demokratisera samhället och regeringen. En hel svärm av ledare och mellanpersoner i partiet var beredda att instämma i detta påstående: inte bara välkända högerpersoner utan också personer som ansågs vara mer återhållsamma.²⁸ Mot denna strömnings framfart stod Engels och de partiledare han kunde påverka direkt.

Vi kommer att se att Engels hade en tendens – förvisso önskan – att underskatta Schäffles och hans likars påverkan på partileden, och orsaken till denna benägenhet syns tydligt i hans och Marx’ brevväxling.

För det första hade de svårt att tro att politiskt skolade kamrater kunde ta de här sakerna på allvar. På 1870-talet, innan partikrisen mognade som en reaktion på Bismarcks program, behandlade både Marx och Engels i sina brev professors *Socialismens kärna* som en måltavla för åtlöje. Boken visade förvisso att den tyska borgarklassens ideologer var smittade av socialistiska idéer (skrev Marx) men det var halvt på skämt, ”fullt av ofrivillig humor”. Schäffle skrev den åt de protestantiska präster som likt sina katolska rivaler ville flörta med marxismen. Han ”skildrar det framtida socialistiska årtusendet så trevligt, med så verkligt schwabisk fantasi, att det kommer att vara en

26 Engels, ”Brev till Bernstein”, 27 februari till 1 mars 1883, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 444. [Ej med i svenska utdraget på marxists.org – öa.]

27 Angående Schäffle, se Lidtke, *The Outlawed Party...*, s 63-65.

28 För många exempel, se Lidtke, *op cit*, s 139, 141, 147, 157-160, 165-167, 170.

perfekt värld för trivsamma småborgare....”²⁹

Mer på allvar invände Marx mot Schöffles påhitt å hans vägnar om det han kallade ”Marx’ sociala stat”.³⁰ I början av 1881 protesterade Engels till Kautsky att han ansåg det vara rent slöseri med tid ”att till exempel tillbakavisa det förfärliga skräp som Schöffle själv har samlat ihop i sina många stora böcker”,³¹ och till Bernstein skrev han att Schöffle var så korkad att han ”[i sin bok] erkänner att han funderade på en enda (den enklaste) punkten i *Kapitalet* i tio år innan han kom till botten på den, och då gjorde han den till rent nonsens!”³²

För det andra misstänker jag att Engels hursomhelst försökte undvika att tvingas göra med Schöffle det han hade gjort för (eller mot) professor Dühring. Dessutom kanske både han och Marx över-skattade partiledningens teoretiska nivå.

Men problemet skulle fortsätta i en eller annan form under hela 1880-talet och in på 1890-talet, och speciellt Engels tvingades ta itu med det på riktigt allvar.

4. Tillbakablick: Marx om statligt ingripande

Låt oss med detta problem i åtanke nu göra en tillbakablick på Marx’ åsikter.

Marx hade inte ställts inför frågan om statssocialism i denna form eller på något klart formulerat sätt tidigare, så hans tidiga skrifter hade (som vanligt) bara flyktiga omnämnanden av frågor som rörde den. Här berör vi inte den övergripande frågan om inställningen till staten – fientlighet mot staten kontra förhålligande av staten – utan en mer specifik fråga: vad innebär det för socialister när staten ersätter de privata kapitalisterna inom ekonomin?

Det allmänna svaret på denna fråga var tydligt nog. Marx förnekade regelbundet att statliga ingripanden i sig själva var socialistiska. När en kapitalistisk stat engagerade sig i det ekonomiska livet skapade den bara kapitalistiska förhållanden. Det fanns en föregångare till detta synsätt så tidigt som i Marx Parismanuskript från 1844, där han kritiserade dåtidens ”råa kommunism” för att vara ”det konsekventa uttrycket för privategendomen”, eftersom den ”hela tiden [förnekar] människans *personlighet*”. Den sorts ”gemenskap” (*Gemeinschaft*) som denna kommunism drömde om, skrev han, är bara en arbetsgemenskap med lika lön ”som det gemensamma kapitalet – *det allmänna* som kapitalist – utbetalar”.³³ Vi måste komma ihåg att han vid denna tidpunkt knappt hade inlett sina ekonomiska studier, och han brottades inte med statssocialistiska åsikter som sådana utan försökte bara visa hur en ”rå kommunism” förblev knuten till borgerliga förhållanden.

I ”Centralledningens hänvändelse till förbundet” från 1850 tog Marx och Engels upp de småborgerliga demokraternas (kallade ”Demokratin”) ekonomiska program, som innehöll en del krav på statlig hjälp. För att lätta på storkapitalets tryck på småproducenterna ville de ha ”offentliga kreditinstitut och ... lagar mot ocker, varigenom det skall bli möjligt för dem och bönderna att på gynnsammare villkor få förskott från staten i stället för från kapitalisterna...” Kapitalets makt skulle också motverkas genom att begränsa arvsrätten och ”genom överförande av så många arbeten som möjligt till staten”. Här kommenterade författarna:

29 Marx, ”Brev till Fleckles”, 21 januari 1877, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 243.

30 Marx, ”Noter om A Wagner”, Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 326.

31 Engels, ”Brev till Kautsky”, 1 februari 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 150.

32 Engels, ”Brev till Bernstein”, 12 mars 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 170. Upprepas i Engels, ”Brev till Stegemann”, 26 mars 1885 (där uppfattningen tillskrivs Marx), Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 289. Vidare om Schöffle: se Engels’ liknande anmärkning om en tidigare bok, Engels, ”Brev till Marx”, 12 september 1870, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 62, och Marx’ omnämnande av Johann Mosts ”krypande artikel” om Schöffle, Marx, ”Brev till Sorge”, 19 september 1879, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 413.

33 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, på marxists.org.

Vad arbetarna angår så fastslås framför allt, att de skall förbli lönearbetare som hittills. De demokratiska småborgarna önskar endast arbetarna bättre lön och en säkrad existens och hoppas uppnå detta genom att de delvis skall sysselsättas av staten och genom välgörenhetsåtgärder....³⁴

De borgerliga lönerelationerna blev kvar. Oavsett vad dessa krav var värda som lindrande åtgärder, så hade de förvisso inget med socialism att göra, oavsett hur många jobb som överfördes till statens avlöningslista.

Journalistiskt reagerade Marx skarpt på en sorts förstatligande som senare skulle bli känt som att "förstatliga förlusterna". I en artikel i *New York Daily Tribune* om den ekonomiska krisen 1857, förklarade han att den preussiska staten (förgäves) försökte hålla upp priserna genom att betala de priser som fanns före konjunkturnedgången:

Med andra ord skulle hela samhällets rikedomar, som regeringen representerar, kompensera privatkapitalisternas förluster. Den sortens kommunism, där ömsesidigheten bara är ensidig, verkar ganska attraktiv för de europeiska kapitalisterna.³⁵

Bismarcks senare nationaliseringar av järnvägarna var ett klassiskt fall av att "förstatliga förlusterna": om privatkapitalisterna inte kunde driva det outhärliga järnvägssystemet med vinst och som det borde skötas, så måste staten driva det å hela kapitalistklassens vägnar. När ämnet kom upp behandlade Marx ibland "statligt kapital" – kapital som regeringen investerade i järnvägar, gruvor och andra företag – som en väsentlig del av hela systemets "samhälleliga kapital".³⁶

På 1870-talet, efter att katedersocialisterna hade kraschlandat, finns det i dokumenten bara kommentarer från Marx om deras ekonomiska teori. I ett ofullbordat manuskript från 1879-1880 kritiserade Marx en lärobok i politisk ekonomi av Adolph Wagner. Han gjorde följande grundläggande påpekande:

Där staten själv är kapitalistisk producent, som vid exploatering av gruvor, skogar etc., är dess produkter "varor" och har därför samma speciella karaktär som alla andra varor.³⁷

Staten är en "kapitalistisk producent" när den tar på sig ett produktivt företag inom samhällsekonomiska ramar som fortfarande huvudsakligen är kapitalistiska. (Om ni så önskar kan ett sådant företag ges den mångsidiga beteckningen "statskapitalism", eller till och med "statssocialism" i en av dess många betydelser, men ingendera begreppet är i sig själv upplysande.)

Frågan blev mer trängande ju mer industrin utvecklades, med påtryckningar om statliga ingripanden. Precis som med många andra ämnen under det sista årtiondet av Marx' liv, var det Engels som skrev direkt om den nya situation som rörelsen ställdes inför. Hans första och viktiga budskap förkroppsligades i *Anti-Dühring*, som skrevs under en period av nästan två år kring 1877. Vi kommer att fundera över detta budskap i nästa avdelning.

Som en introduktion till det måste vi på nytt understryka en sak som togs upp i *KMR* 1, om vad som kallades myten om Engels-mot-Marx, som ofta sammanfattas i ett försök att hävda att Marx inte godkände *Anti-Dühring*. Eftersom Engels i ett förord till *Anti-Dühring* nämnde att "[j]ag läste före tryckningen upp hela manuskriptet för honom [Marx]", så antas det ibland, av okänd anledning, att

34 Marx/Engels, *Centralledningens hänvändelse till förbundet*, mars 1850, på marxists.org.

35 Marx, artikel utan rubrik, *New York Daily Tribune* 22 december 1857, Marx/Engels, *Collected Works*, band 15. s 405 ["The Financial Crise in Europe"].

36 Text Marx, *Kapitalet*, andra bandet, tredje kapitlet, på marxists.org.

37 Marx, *Randanmärkningar till Adolph Wagners lärobok i politisk ekonomi*, på marxists.org. Jmfr också Marx' kritik av en katedersocialist i Marx, "Brev till Engels", 25 juli 1877, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 60 f.

de två vännerna inte vid någon tidpunkt under de 22 månaderna innan denna slutliga uppläsning någonsin diskuterade vad som hamnade i manuskriptet från vecka till vecka och dag till dag.³⁸ Ändå finns det ett överflöd av bevis på att de två ägnade sig åt långa samtal nästan varenda dag.

Angående perioden efter att Engels flyttade till London i september 1870, står det i Lafargues memoarer: ”Från 1870 och fram till sin väns död gick det inte en dag utan att de två träffades, ibland i den enes hus, ibland i den andres.”³⁹ Eleanor Marx skrev: ”Under de följande tio åren [efter 1870] kom Engels och hälsade på min far varenda dag. Ibland gick de på långa promenader tillsammans, men lika ofta stannade de i min fars rum.... I det rummet diskuterade de fler saker än de flesta människors tänkande kan drömma om.”⁴⁰ Några månader efter att Engels’ flyttat till London, skrev dottern Jenny till en vän att ”Mohr [Marx] och han [Engels] går ut på långa promenader tillsammans, närhelst Mohrs hälsa tillåter det.”⁴¹ Vissa personer måste anta att de två bara diskuterade vädret, medeltida fransk poesi, antika stridsformationer och andra ämnen som var kända hjärtefrågor för någon av dem, men att de aldrig talade om de viktiga politiska och ekonomiska frågor som sysselsatte deras tankar och om vilka Engels skrev under dessa 22 månader. Att tro det kräver en otrolig viljeanstängning.

När vi funderar över det långa och med rätta berömda stycke från *Anti-Dühring* som diskuteras i nästa avdelning, kan vi, precis som i andra frågor i myten om Engels-mot-Marx, förvisso inte anta att Marx skulle ha skrivit exakt samma sak. Men sannolikheten är stor att de hade samma grundläggande åsikter. Vi kommer vidare att se att Engels under de följande åren upprepade i huvudsak samma uppfattning i frågan, närhelst den kom upp.

5. Om kapitalistiskt förstatligande

Engels’ redogörelse i *Anti-Dühring* (något förändrad när denna avdelning togs med i den mer tillgängliga broschyren *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*) börjar med hans förklaring att ”produktionens sociala organisation” i de kapitalistiska fabrikerorna står i motsättning till produktionens anarki i samhället i sin helhet. Trycket från de framsteg som produktivkrafterna gör kräver att ”deras faktiska karaktär av samhällsliga produktivkrafter omsider erkännes”. Och detta allt starkare krav att deras samhällsliga natur erkänns, gör att ”även kapitalistklassen [nödgas] att alltmer behandla dem som samhällsliga produktivkrafter, i den mån detta över huvud taget är möjligt inom kapitalismens ram”. Ett resultat av denna tendens är spridningen av aktiebolag, som är en ”form av socialisering av stora mängder av produktionsmedel”.⁴²

I *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* lade Engels till ett förklarande stycke om den sortens kapitalistiska ”socialisering av produktionen”. Kapitalisterna utvecklar ”en ’trust’, en sammanslutning i syfte att reglera produktionen”. Hela industrier omvandlas till en enda trust, konkurrensen förvandlas till monopol,

det kapitalistiska samhällets planlösa produktion [kapitulerar] för det inbrytande socialistiska samhällets planmässiga produktion. Visserligen ännu närmast till kapitalisternas nytta och fromma. Här blir emellertid utsugningen så handgriplig, att den måste bryta

38 Engels, *Förord till "Anti-Dühring"*, på marxists.org. Angående myten om Engels-mot-Marx, se *KMR*, band 1, s 15-17. De överväganden som görs där upprepas inte i denna bok.

39 Lafargue, i samlingen *Reminiscences of Marx and Engels*, s 83 f, eller i Lafargue & Liebknecht, *Karl Marx, His Life and Work; Reminiscences by Paul Lafargue and Wilhelm Liebknecht*, New York: International Publishers 1943, s 23.

40 Eleanor Marx, i *Reminiscences of Marx and Engels*, s 186.

41 Jenny Marx (dotter), ”Brev till fru Kugelmann”, 18 april 1871, i *Labour Monthly*, mars 1956.

42 Engels, *Anti-Dühring*, tredje delen, avdelning II, på marxists.org.

samman.⁴³

Det djärva bildliga uttrycket i frasen ”det inbrytande socialistiska samhället” pekar på det sätt med vilket samhällets behov av en samhällelig omvandling erkänns på ett förvanskat sätt, när det kapitalistiska systemet försöker anpassa sig till detta behov utan att genomgå denna omvandling. Den omvandling som egentligen äger rum är att konkurrens förändras till monopol, och som Engels säger är det kapitalisterna som drar nytta av det. Men detta vrider upp den ursprungliga motsättningen – mellan den socialiserade produktionen och dess kapitalistiska anarki – till en högre nivå och för slutet närmare.

Men den ”form av socialisering” som aktiebolag utgör räcker inte. ”På ett visst utvecklingsstadium förslår emellertid inte heller denna form längre.” Med eller utan truster ”måste slutligen *staten*, det kapitalistiska samhällets officiella representant, överta ledningen av produktionen”. Och ”[d]enna nödvändighet av ett förstatligande” upplevs först på kommunikations- och transportområdet, post, järnvägar etc.⁴⁴ Det vill säga att det upplevs först inom de industrier som är avgörande för det kapitalistiska systemets funktion i sin helhet. Bestämmningsordet ”slutligen” (*schliesslich*) lades till i *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* [finns även med i svenska versionen av *Anti-Dühring* – öa]. Det utgjorde en liten förändring men var ämnat att klargöra, inte ändra.⁴⁵

Nu inför Engels sin viktiga fotnot om tesen att ”staten... [slutligen måste] överta ledningen av produktionen”. För polemiken mot Dühring är det en sidofråga, men Engels tänkte förstås på den bismarckska socialistiska strömningen i sin helhet. Fotnoten lyder så här.

Jag säger *måste*. Ty förstatligandet betyder ett ekonomiskt framsteg endast där produktions- eller kommunikationsmedlen *de facto* har växt ifrån att ledas genom bolag och åtgärden sålunda är *ekonomiskt* oavvislig; i detta fall representerar den även, t.o.m. om den nutida staten genomför den, ett nytt steg på vägen till samhällets övertagande av samtliga produktivkrafter. Samtidigt har emellertid på senare tid – alltsedan Bismarck gav sig på förstatligande – framträtt en viss falsk socialism som här och var urartat till rena fjäsket i det den förklarar att *varje* förstatligande, även det bismarckska, utan vidare är socialistiskt. Men om det statliga tobaksmonopolet är socialistiskt, då kan man även räkna Napoleon och Metternich bland socialismens grundläggare. När t.ex. den belgiska staten av helt vanliga politiska och finansiella skäl själv byggde sina järnvägar eller när Bismarck utan någon som helst ekonomisk nödvändighet förstatligade Preussens viktigaste järnvägslinjer, helt enkelt för att bättre kunna ordna och utnyttja dem i händelse av krig, för att göra järnvägstjänstemännen till valboskap åt regeringen och för att skaffa sig en ny, av riksdagsbesluten oberoende inkomstkälla, så var detta på intet sätt några socialistiska åtgärder, varken direkt eller indirekt, varken medvetet eller omedvetet. Med samma rätt kunde man beteckna även den kungliga sjöfarten, den kungliga porslinsmanufakturen och t.o.m. de militära skradderierna som socialistiska inrättningar, ja, varför inte rent av det förstatligande av – bordellerna som något ljushuvud på 1830-talet på fullt allvar föreslog under Fredrik Wilhelm III.⁴⁶

Detta var troligen det första definitiva förkastandet inom den socialistiska rörelsen av åsikten att *förstatligande är lika med socialism*, eller att förstatligande var progressivt i sig själv, och mer eller mindre automatiskt skulle stödjas av socialister som ett steg i deras riktning. Det var ett direkt förkastande av Schöffles lära som redan då förespråkades av så många i det tyska partiet.

43 Engels, *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, på marxistarkiv.se.

44 Engels, *Anti-Dühring*.

45 För tillägget av ordet ”slutligen” (*schliesslich*) jämför Marx/Engels, *Werke*, band 20, s 259 med *Werke*, band 19, s 221.

46 Engels, *Anti-Dühring*, not 11, på marxists.org.

Omnämmandet av Bismarck i detta stycke rör inte i första hand hans sociala välfärdsprogram. Det var hans förstatligande som var mer förvirrande för många medlemmar i partiet. Precis som den ”form av socialisering” som aktiebolag var, hade ett sådant förstatligande förvisso en sorts ”progressiva” konsekvenser som partiet kände till: det visade hur onödiga kapitalisterna var. Produktionen fortsatte utan dem. ”Alla kapitalistens samhällliga funktioner utföres här av avlönade tjänstemän. Kapitalisten har ingen annan samhälllig uppgift”⁴⁷

Det måste också sägas att de nya formerna för ”socialisering av produktionen” under kapitalismen inte avskaffade systemets kapitalistiska karaktär. Det var uppenbart i fråga om aktiebolagen, som öppet ägdes av kapitalister. Men staten, som genomförde allt detta förstatligande, ägdes också av de härskande klasserna. Därmed fungerade denna stat i grund och botten i ekonomin som en *kollektiv kapitalist* (Engels’ begrepp: *Gesamtkapitalist*) – ett verktyg för att tjäna kapitalistklassen ”kollektivt”.

Det är olyckligt att begreppet ”kollektiv kapitalist” togs bort ur den vanliga engelska översättningen, tillsammans med andra begrepp som ansågs vara för svåra för anglosaxiska huvuden. För den delen har även det tyska *Gesamtkapitalist* sopats in i skuggorna. Den underförstådda tanken går inte ihop med de reformistiska strävandena att kollektivisera kapitalismen och kalla resultatet ”socialism”.

Låt oss återställa det klagörande begreppet i Engels’ ursprungliga resonemang, i följande stycke. (Orden inom hakparentes lades till i *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*.) Engels har börjat från den tanke som betonades ovan, att kapitalisten inte längre har någon oumbärlig social funktion.

Men varken förvandlingen till aktiebolag [eller truster] eller till statsegendom upphäver produktivkrafternas egenskap att vara kapital. Ifråga om aktiebolagen [och truster] ligger detta i öppen dag. Och den moderna staten är i sin tur bara den organisation som det borgerliga samhället skapat för att upprätthålla det kapitalistiska produktionssättets allmänna yttre betingelser mot övergrepp, såväl från arbetarnas sida som från de enskilda kapitalisternas. Den moderna staten är, vilken form den än må anta, ingenting annat än en kapitalistisk maskin, den är kapitalisternas stat, den idealiske totalkapitalisten. Ju fler produktivkrafter den övertar, desto mer blir den även en verklig totalkapitalist, desto fler medborgare utsuger den. Arbetarna förblir lönearbetare, proletärer. Kapitalförhållandet upphäves inte, det drives fastmer till sin spets. Men där slår det om. Statens övertagande av produktivkrafterna är alltså inte någon lösning av konflikten, men det gömmer i sig det formella medlet, vägen till lösningen.⁴⁸

Detta uttalande var nyckeln till Engels’ förhållningssätt till både de teoretiska och politiska problemen när man bemötte den bismarckska statsocialismen och tog itu med Bismarcks katederanhängare. På ett teoretiskt plan grundades frågan otvetydigt på klasskaraktären hos den stat som genomförde förstatligandet. Politiskt visade han hur partiet skulle kombinera två uppfattningar: tillfredsställelse att kapitalistklassen och staten tvingades ta till dessa åtgärder (av de skäl som Engels anger) och på samma gång *vägran att trots det stöda dem politiskt*.

Detta budskap kräver en sidoanmärkning, med risk för att avvika från ämnet. Det vi just har sett är en sorts kombination som både Marx och Engels föreslog mer än en gång. Vi kommer att se ännu ett exempel i nästa avdelning. Kombinationen är väldigt enkel, ändå visar historien att det måste vara svårt att förstå poängen. Det finns en envis tendens att tro, och förkunnas som en ”marxistisk princip”, att om en händelse anses vara ”progressiv” (det vill säga åtföljs av någon sorts progressivt resultat) så är den inte bara önskvärd, utan måste också *stödas politiskt*, vanligtvis tillsammans med

47 Engels, *Anti-Dühring*.

48 *Ibid.* [Den svenska versionen har översatt *Gesamtkapitalist* till ”totalkapitalist” - öa.]

de som stöder den. Till skillnad från detta tänkte Marx kring detta mönster som generaler i strid: om din fiende (till exempel) tvingas införa värnplikt, så kanske du blir glad och jättenöjd på grund av vad det visar om hans ställning, eller av andra skäl, men av det följer inte att du måste stöda att han inför värnplikt. *Det handlar om politiskt stöd*, och det följer inte automatiskt av att bli nöjd. För Marx innebar ett politiskt ställningstagande att bokstavligt talat *inta en ståndpunkt i klasskampen*, som under ett slag, och var inte bara ett uttryck för en uppfattning om en händelse eller handlings objektiva eller ”vetenskapliga” innebörd. (Slut på avvikning.)

Engels' genomgång i *Anti-Dühring* fortsatte med ett stycke som rör skillnaden mellan *socialisering* och *förstatligande*. Som vi har sett finns det olika sorters socialisering, det beror på vad som socialiseras. Under kapitalismen är produktionen i hög grad socialiserad, både av aktiebolagen och genom statligt ägande, det vill säga en kapitalistisk stats ägande. Och som vi har nämnt tidigare kan man, om man vill, sätta etiketten ”statssocialism” eller faktiskt ”statskapitalism” på det. Oavsett vad man kallar det så är det en socialisering av produktionen som härrör ur en kapitalistisk trustbildning eller ett kapitalistiskt förstatligande. Den är fortfarande borgerlig i så måtto som borgarklassen fortfarande är den härskande klassen – åtminstone i civilsamhället, även om junkerstaten fortfarande kontrollerar den politiska makten. (Den förutsättning som Engels inte behövde tydliggöra är helt enkelt att det fortfarande finns en borgarklass, att den inte har avskaffats.)

Det som gör den stora skillnaden är inte att de ekonomiska formerna förändras, det är istället *att proletariatet erövrar statsmakten*. Det är vad som betonas i Engels' analys, det är stöttestenen. Den proletära staten tar större delen av produktionen ur kapitalisternas händer, och förvandlar den därmed ”i första hand till statsegendom”. Men det är ett steg i en ny socialiseringsprocess, en socialisering av själva *ägandet* – ”[s]tatens övertagande av produktivkrafterna”.

Så här framställer Engels det. Först socialiseringsprånget:

Denna lösning kan endast ligga däri att man faktiskt erkänner de moderna produktivkrafternas samhälleliga [socialiserade] natur eller med andra ord att sättet för produktion, tillägnelse och utbyte bringas i överensstämmelse med produktionsmedlens samhälleliga karaktär. Och detta kan endast ske genom att samhället öppet och utan omvägar tar i besittning de produktivkrafter, som växt ifrån varje annan ledning [utom av samhället i sin helhet].*

När detta stycke fortsätter, så notera hur betoningen ligger på den *politiska maktens* sociala konsekvenser:

Produktionsmedlens och produkternas samhälleliga karaktär vänder sig under nuvarande förhållanden mot producenterna själva, de genombryter periodiskt sättet för produktionen och utbytet och verkar som en blind naturlag, våldsam och förstörande. Men när nu producenterna själva fullt medvetet övertar dem, förvandlas denna karaktär från en orsak till störningar och periodiska sammanbrott till den mäktigaste hävstången för produktionen själv.⁴⁹

Det för oss till vad som händer ”i första hand”:

Genom att det kapitalistiska produktions sättet ... mer och mer driva på de stora samhälleliga produktionsmedlens förvandling till statsegendom anvisar det självt vägen för omvälvningens genomförande. Proletariatet griper statsmakten och förvandlar produktionsmedlen i första hand till statsegendom. Men därmed upphäver det sig självt som proletariat, därmed upphäver det alla klasskillnader och klassmotsättningar och följaktligen även staten som stat.⁵⁰

* De två ställen med text inom hakparentes anger de formuleringar som finns i den engelska standardöversättningen, som skiljer sig något från originalet.

49 Engels, *Anti-Dühring*.

50 *Ibid.*

Denna anspelning på statens avskaffande leder förstås till en annan berömd fråga, som dock inte är vårt nuvarande ämne.

Nu borde det stå klart att det Engels främst tänker på är *ett resonemang om politisk klassmakt*. Det förstatligande som äger rum under kapitalismen och av icke-socialistiska motiv, påpekar han, visar hur den verkliga revolutionen ska åstadkommas: när proletariatet får den politiska makten, då är *dess* upprättande av statsmakten ett första steg mot en allmän socialisering av ägandet (som förvisso kan äga rum på många andra sätt än genom direkt statligt ägande). Eftersom det bara är ett första steg, kommer vi att inse att det som äger rum ”i första hand” följs av många andra fall.

Orsaken till denna diskussion om en förstatligad ekonomi i *Anti-Dühring* var den samtida frågan om den bismarckska statssocialismen och katedersocialisternas påstående. Speciellt de sistnämnda utnyttjade det välkända faktum att statligt ägande hade *något* med socialism att göra: så tänkte alla. Engels ställde inte detta på huvudet och hävdade att förstatligande *inte* hade något med socialism att göra. Istället tog han itu med att visa gränserna för detta samband.

Gränserna sattes speciellt upp av proletariatets erövrande av makten (statens klasskaraktär) och de tendenser som denna förändring släppte loss. Det är därför detta resonemang om statssocialism i *Anti-Dühring* ledde direkt till avdelningen om statens bortdöende under socialismen.

6. Argumentation

Redan innan *Anti-Dühring* var färdig, och under hela 1880-talet, skrev Engels en rad brev till tyska partiledare, för att uppmuntra dem mot det statssocialistiska angreppet, och förklara frågorna både avseende en grundläggande analys och tillfälliga politiska överväganden. Partikrisen handlade trots allt inte om en abstrakt statssocialism – oavsett vad det antogs vara – utan om en specifik kampanj av en specifik tysk regim. En granskning av Engels' resonemang visar påpekanden på flera nivåer.

Först av allt var det viktigt att avslöja regimens motiv, eftersom Bismarck låtsades vara de fattigas kungliga vän. Även om det bismarckska programets övergripande mål var att ge ett alternativ till den proletära socialismen, så hade det ett antal ytterligare fördelar för regimen. ”Preussardömet”, det vill säga den bismarckska staten, hävdade Engels, skulle få en ”enormt ökad makt”.

För det första fick staten hjälp att bli ”fullständigt ekonomiskt oberoende från all kontroll” – i synnerhet från kontrollen av parlamentets makt att rösta om skatter – eftersom intäkterna från statens järnvägar och tobaksmonopolet skulle fylla regeringens skattekistor oavsett borgarklassens politiska institutioner.⁵¹ Detta visade varför ”denna påstådda socialism för det första inte är något annat än en feodal reaktion, och för det andra en förevändning för att klämma ut pengar”, ty allt som gjorde regeringen oberoende av parlamentet gynnade den feodala reaktionen. I ett brev till redaktör Bernstein krävde Engels, uppenbarligen med presspropagandan i åtanke, en propagandistisk betoning av detta motiv: ”Med Bismarck handlar det om pengar, återigen pengar, för det tredje pengar, och han ändrar sina förevändningar att få tag på dem av rent yttre överväganden...”⁵²

För det andra ökade regimens makt ”genom att ha direkt herravälde över två nya arméer, järnvägstjänstemännens och tobaksförsäljarnas arméer, och den därmed förknippade makten att dela ut jobb, och korruption.” I ett brev till Bernstein betonade Engels penningmotivet (statliga intäkter), och tillade att Bismarck hade ”den ytterligare avsikten att förvandla så många proletärer som möjligt till tjänstemän och pensionärer som är beroende av staten, av att jämte armén av soldater i regementena

51 Engels, ”Brev till Bracke”, 30 april 1878, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 328.

52 Engels, ”Brev till Bernstein”, 12 mars 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 170, 169. Engels hade avsikt för att även ta upp denna punkt i sista delen av sin ofullbordade *Role of Force in History*, se hans utkast i Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 464.

och armén av tjänstemän organisera en liknande armé av arbetare”. Han fnös: ”Valmanstväng från statliga överordnade istället för storfabrikernas inspektörer – en fin socialism! Men det är där man hamnar när man tror på det som bourgeoisien själv inte tror, utan låtsas tro: att staten = [är lika med] socialism.” Och enligt uppgörelsen ”skulle statens tobaksarbetare [som regeringsanställda] också omedelbart underställas de antisocialistiska lagarna, och berövas sin frihet att organisera sig och strejka....”⁵³

Även bortsett från dessa överväganden, argumenterade Engels, var innebörden av förstatligandet tvetydigt: ”vi bör inte glömma att varje överföring av industriella och kommersiella funktioner till staten idag kan ha en dubbel innebörd och dubbla effekter, beroende på omständigheterna: en reaktionär, ett steg tillbaka mot medeltiden, och en progressiv, ett steg framåt mot kommunismen”.⁵⁴ Omständigheterna visade att Bismarcks förstatligande var reaktionärt.

Vad gäller förstatligandet av järnvägarna betonade Engels något som kan kallas ett journalistiskt grävande argument: ”att förstatligandet av järnvägarna bara är till nytta för aktieägarna, som säljer sina aktier till ett överpris, och inte ett dyft för oss [socialister], eftersom vi kommer att göra slut på det lilla antalet stora företag lika fort som vi gör slut på staten, under förutsättning att vi först har den....”⁵⁵

”Grävandet” skrev Engels om mer utförligt i en artikel om ”Herr Bismarcks socialism” i den franska pressen, och argumenterade: ”Planen att samla alla järnvägar i den kejsarliga regeringens händer har inte landets sociala välfärd som utgångspunkt utan två insolventa bankers enskilda välfärd”. Den sammanfattande slutsatsen blev: ”det tyska kejsardömet är lika fullständigt underordnat börsens makt som den franska kejsaren [Bonaparte] var på sin tid. Det är börsspekulanterna som utarbetar de planer som regeringen genomför – för att sko sig själva”.⁵⁶

7. Fler konsekvenser av förstatliganden

Samma artikel om ”Herr Bismarcks socialism” ägnade, till den franska allmänhetens gagn, första hälften åt en fråga om statlig inblandning som ingick i Bismarcks program: politiken med skyddstullar. Engels hävdade inte bara att detta statliga ingripande inte hade något med socialism att göra, utan också att det var ett misstag ur den moderniserande (utvecklande) tyska industrins synvinkel. Han förde samma resonemang i ett brev till Bebel: ”ur vår synvinkel är skyddstullar helt missriktade i Tyskland”. En industri som järnindustrin ”behöver, som fakta visar, bara skyddstullar mot konsumenter *hemma*, för att kunna sälja till vrakpris *utomlands*....”⁵⁷ Tullarna omtalades i Tyskland under den vaga rubriken ”sociala åtgärder”, men var egentligen ett sätt att suga ut arbetarna i sin egenskap av konsumenter.

I partiet korsade frågan om tullar med frågan om den bismarckska statsocialismen. Denna historia illustrerar den sorts inflytande som den sistnämnda -ismen har haft på socialdemokraterna.

Frågan om skyddstullar uppstod i skarp form när Bismarck föreslog tullagstiftning. Trots att det socialdemokratiska partiet formellt inte hade antagit någon politik om skyddstullar, och det fanns åsikter om frågan från båda sidor, så lät partiets riksdagsgrupp (alltid högerens starkaste fäste) Max

53 Angående ”två nya arméer”, Engels, ”Brev till Bracke”, 30 april 1878, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 328.

Angående ”stat = socialism”, Engels, ”Brev till Bernstein”, 12 mars 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 170.

Angående tobaksarbetare, Engels, ”Brev till Bracke”, 30 april 1878, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 328 f.

54 Engels, ”Brev till Bracke”, 30 april 1878, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 328.

55 Engels, ”Brev till Bebel” 16 maj 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 324.

56 Engels, ”Herr Bismarcks socialism”, här översatt från den ursprungliga artikeln i *L'Égalité*. På tyska i Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 173. 175.

57 Engels, ”Brev till Bebel” 16 maj 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 324.

Kayser, som var den enda som helt och fullt stödde Bismarcks tullprogram, vara den enda av partiets deputerade som begärde ordet. Karl Hirschs socialdemokratiska *Laterne* angrep Kaysers Bismarckvänliga tal, och fördömdes i sin tur av gruppens ledare. Marx och Engels kom kraftfullt till Hirschs försvar. De ägnade del II av sitt ”Cirkulärbrev till Bebel m fl” i september 1879 åt att fördöma Kaysers tal och riksdagsgruppens överseende med det. (Detta var det extremt viktiga cirkulärbrev som slutade med angreppet på ”De tre Zürich-medlemmarnas manifest”, det vill säga Höchbergs grupp.)

Marx och Engels hävdade, att även om partiet formellt inte hade någon ståndpunkt specifikt om skyddstullar, så var Kaysers tal ändå ett brott mot två permanenta partiprinciper: (1) mot att ”[rösta] för indirekta skatter, vars avskaffande partiprogrammet uttryckligen kräver”, och (2) mot att ”[bevilja] Bismarck pengar och därmed överträder hela vår partitaktiks första grundregel: inte ett öre till denna regering.” Engels följde upp med ännu ett brev till Bebel med fler argument mot Kaysers linje.⁵⁸

Under denna dispyt var den statssocialistiska (eller statsinterventionistiska) sidan av frågan om skyddstullar vanligtvis underordnad den politiskt strategiska sidan, det vill säga principen om fullständig opposition mot Bismarcks regim och hela dess verksamhet. När frågan om statssocialism sedermera utvecklades vidare, hade Engels en tendens att ta med tullfrågan under den rubriken.

Frånsett tullfrågan fanns det konsekvenser (sidoeffekter) av Bismarcks program som *var* positiva, eller ”progressiva”, ur socialdemokraternas synvinkel, och det var också nödvändigt att förstå det, *under förutsättning att en sådan förståelse inte blev förevändning för stöd*. Ett bra exempel tillhandahölls av det nya tobaksmonopolet, som skulle hjälpa till att omvandla de feodala förhållandena i området öster om Elbe, där junkrarnas makt var starkast och tobak var en hem- (stug-) industri. Som vi såg ovan, hade Engels betonat att en ekonomisk verksamhet i staten kunde ha en ”reaktionär” och bakåtsträvande effekt eller en ”progressiv” effekt, och han fortsatte så här:

Men i Tyskland har vi nyss kravlat oss ur medeltiden.... Hos oss kräver den största möjliga utveckling just en *borgerlig* ekonomisk regim, som koncentrerar kapitalet och driver motsättningarna till sin spets, speciellt i nordost [Elbe-regionen]. Den ekonomiska upplösningen av de feodala förhållandena öster om Elbe är enligt min åsikt det mest nödvändiga framsteget för oss, plus att de småskaliga företagen inom industrin och handeln i hela Tyskland upplöses och ersätts av storindustri. Och till syvende och sist är detta tobaksmonopolets enda positiva sida – det faktum att det i ett enda slag skulle omvandla en av de mest ökända hemindustrierna till en storindustri.⁵⁹

Detta visar att den ”positiva sidan” inte på minsta sätt var beroende av att det var staten som gjorde det. Varje förborgerligande skulle ha liknande effekter i denna underutvecklade region. Det visade i själva verket att förstatligandet inte spelade en socialistisk roll, utan en förborgerligande (moderniserande) roll. I detta sammanhang var begreppen ”statssocialism” och ”statskapitalism” lika inexakta.

Det fanns en annan fördelaktig sida, ofrivilligt från Bismarcks sida. Redaktör Bernstein poängterade den i en artikel i *Sozialdemokrat*, och Engels applåderade entusiastiskt: ”mycket bra” sa han om ”behandlingen av Bismarcks maniska förstatligande som något som vi inte måste stöda, men som, precis som allting som äger rum, hursomhelst fungerar till vår fördel...”⁶⁰ (Här har vi återigen ett

58 Marx/Engels, ”Cirkulärbrev till Bebel, Liebknecht, Bracke m fl”, 17-18 september 1879, på marxists.org. Den sista meningen syftar på Engels, ”Brev till Bebel”, 14 november 1879, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 418 f.

59 Engels, ”Brev till Bracke”, 30 april 1878, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 328. Detta stycke börjar efter det stycke som not 54 ovan hänvisar till.

60 Engels, ”Brev till Bernstein”, 17 augusti 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 215.

exempel på den kombination som nämns i avdelning 5 ovan, i den så kallade utvecklingen, om politiskt stöd till ”progressiva” fenomen.)

Det Bernsteins artikel (enligt Engels’ åsikt) gjorde var att visa andra sidan av det faktum att Bismarck hade som mål att bygga en ”armé av arbetare” som var beroende av staten. De långsiktiga konsekvenserna av denna process måste bli att dessa statliga arbetare skulle bli ”revolutionens mest effektiva anhängare”. Denna ”armé” består nu av fyra femtedelar av de anställda proletärerna, varav många redan stöder socialismen. Och när Bismarck förstatligar järnvägarna ”rekryterar han åt oss, uteslutande till socialdemokratin”.

Ju mer arbetarna på järnvägsverkstäderna i Övre Schlesien gör slitgöra åt de statliga linjerna, desto mer kommer de att bli ståndaktiga anhängare till vår sak. Och Bismarck *måste* tvinga dem till slitgöra, ty han förstatligar inte för att ge någon trevliga idéer utan för ett mycket verkligt mål, att ordna pengar åt Sankt militarismen.

Statens arbetare lider lika mycket av ekonomiskt tryck som privata arbetare, eller mer, ”ty i deras fall är det politiska tryck de utsätts för mycket mer skamligt, mycket mer omfattande”.

Och oavsett vilka små svårigheter den segerrika revolutionen kan stöta på när den tar över det samhällsliga ägandet av de stora privata företagen och socialiserar dem, så kommer socialiseringen av de statliga företagen att kunna fortgå – *måste* fortgå – snabbare och mer omedelbart än vad som är möjligt för de förstnämnda. Denna enorma fördel som Bismarcks förstatligande ger oss ska vi inte glömma att ta med i beräkningen.

Själva begreppet ”socialisering av de statliga företagen” som används i detta stycke var upplysande med tanke på Engels’ upprepade vidhållande att förstatligande ensamt inte innebar socialism. Det innebar att *statliga* företag fortfarande måste göras till *socialistiska* företag, precis som den privata industrin måste. Bernsteins artikel i *Sozialdemokrat* avslutade detta ämne så här:

... denna armé av statliga arbetare kommer att stå på revolutionens sida ... *ja*. Vi går till och med ett steg längre, och säger: de kommer inte bara att kämpa *för* revolutionen och inte mot den, utan de kommer också högst troligt att utgöra förtruppen, ty de har bara en fiende och hatar den därmed ännu mer: den *existerande utsugarstaten*, den *existerande maktinnehavaren*.⁶¹

Detta berörde kärnan i den socialt revolutionära potential som fanns i statsocialismen. Långt från att innebära att staten införde socialismen, innebar det att *staten gjorde sig själv till det revolutionära missnöjets direkta och omedelbara måltavla*, utan en mellanliggande skärm av privata företag. Staten blev inte bara en politisk förtryckare utan också den främsta ekonomiska utsugaren. Eller med andra ord: de politiska och ekonomiska klasserna smälte samman till en fiende.*

Vissa sidor av Bismarcks program, hävdade Engels, var varken till hjälp eller hinder, men spelade helt enkelt inte så stor roll. För Engels såg således (vid den här tiden) en av partiets ledare, Paul Singer, som besökte London, ut som en av de ”som i förstatligande av vad som helst ser en halvt socialistisk åtgärd, eller i alla fall en åtgärd som förbereder socialismen, och därför privat är förtjust i skyddstullar, tobaksmonopol, förstatligande av järnvägar etc.”

Dessa åtgärder är en bluff som har ärvts från en ensidigt överdriven kamp mot manchesterismen, och som speciellt har anhängare bland borgerliga och akademiska element som har kommit över till oss, eftersom de är till hjälp när de diskuterar med sin borgerliga och ”lärda”

61 Bernstein, ”Es fehlt uns...”, artikel i *Sozialdemokrat*, 28 juli 1881.

* Den historiska innebörden av detta mönster går att se idag, i hur det berör den sociala kampens karaktär i de byråkratiskt kollektivistiska stater som utvecklats ur stalinismen: byråkratin som härskande klass förenar den politiska och ekonomiska makten i sina händer. Men det vore en utveckling här att diskutera skillnader och likheter.

miljö... Vi ska inte göra oss löjliga med så småaktiga skäl, varken politiska eller ekonomiska.⁶²

Det var ”löjligt” att grunda sin politik på att få ett bra samtalsämne, att bli förtjust över Bismarcks åtgärder bara för att de hjälpte en att få poänger under diskussioner med borgerliga vänner och intellektuella. Engels tyckte att åtgärder som tobaksmonopolet ”är ett så obetydligt förstatligande att det inte ens kan fungera som exempel för oss under diskussionerna, och det bortsett från att det är mig likgiltigt om Bismarck får genom det eller ej, eftersom båda fallen till sist kommer att möta våra behov”. Handlade det om att använda dessa åtgärder för att bevisa för borgerliga vänner att kapitalisten är överflödig? Men ”aktiebolagen har redan bevisat hur totalt överflödig bourgeoisien är som sådan, eftersom hela handhavandet utförs av avlönade tjänstemän. Förstatliganden lägger inga nya motiv eller bevis till detta.”⁶³ Dessutom ”kan man aldrig härleda ett uttalande om det moderna samhällets bankrutt ur något som en människa som Bismarck har gjort”, eftersom han inte representerade det moderna samhället.⁶⁴

Visade Bismarck program för förstatligande att de privata företagen redan var omoderna? Nej, varnade Engels: denna debattpoäng gick det heller inte att ta, även om det propagandistiskt var lockande. Varken järnvägarna eller tobaksindustrin förstatligades egentligen ”av nödvändighet”, vilket gällde för posten och telegrafan. Det visade sig i de tillfälliga motiv Engels hade anfört. Det fanns ingen orsak att gynna dessa nya statliga monopol bara för att ”vi som belöning skulle få en lämplig ny fras till agitationen. Ty ett statligt monopol som bara införs av ekonomiska och maktorsaker, inte av mer obestridliga inre behov, ger oss inte ens ett riktigt argument.” Så fort förstatligandet slog slint – till exempel när regimen försämrade tobakens kvalitet och höjde priset – kommer å andra sidan ”förespråkarna av fri konkurrens att jublande peka på detta fiasko för den statliga kommunismen, och folket skulle bli tvunget att hålla med dem”.⁶⁵

Kort sagt, oavsett hur man bedömde de positiva och negativa konsekvenserna, så var kärnfrågan att proletära socialister inte fick ta *ansvar* för sådana förstatliganden.

Under alla dessa resonemang och förhållningssätt, försökte Engels underbygga slutsatsen som han redan hade konstaterat mer än en gång: att det var fel att likställa ”*förstatligande = socialism*”. Han sammanfattade denna punkt för Bernstein:

Det är en förfälskning helt i deras egna intressen när bourgeoisiens förespråkare av manchesterism betecknar varje ingripande av staten mot den fria konkurrensen som ”socialism”: skyddstullar, skrán, tobaksmonopol, förstatligande av industrigrenar, [Kronans] sjöhandelsföretag, kunglig porslinsfabrik. Vi bör *kritisera* detta, inte *tro på* det. Om vi gör det sistnämnda och grundar ett teoretiskt argument på det, då kommer det att falla samman tillsammans med sina förutsättningar....⁶⁶

Den grundläggande punkten, betonade han i ett brev 1891, var:

att så länge de besuttna klasserna sitter vid rodret, är ett förstatligande inte ett avskaffande av utsugningen utan bara en förändring av formen. Lika mycket i de franska, amerikanska eller schweiziska republikerna som i det kungliga Centraleuropa och det despotiska Östeuropa.

Notera att detta förhållningssätt otvetydigt grundar det samhällsekonomiska systemets karaktär på statsmaktens karaktär (vilken klass som härskar).

62 Engels, ”Brev till Bebel”, 16 maj 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 323.

63 *Ibid*, s 324.

64 Engels, ”Brev till Bernstein”, 12 mars 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 170.

65 Engels, ”Brev till Bracke”, 30 april 1878, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 329.

66 Engels, ”Brev till Bernstein”, 12 mars 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 170.

Och för att driva bort de besuttna klasserna från rodret krävdes först av allt en revolutionering av arbetarmassornas medvetande – den sorts förändring som industrins moderna utveckling, det borgerliga samhällets mognande och förberedelserna och förutsättningarna för proletariatets politiska styre förde med sig. ”De andra klasserna är bara förmögna till fuskverk och bluffmakeri.”⁶⁷

Arbetare vars medvetande fortfarande är underutvecklat kommer förvisso att leta efter genvägar:

Den som håller på att drunkna griper efter varenda halmstrå och kan inte vänta tills båten kommer med räddning från land. Båten är den socialistiska revolutionen, halmstrået är skyddstullar och statssocialism.⁶⁸

Men de revolutionära socialisterna i räddningsbåten har ingen anledning att kräva att få gripa halmstrået: det var Engels' uppfattning.

8. *Frågan vägrar att försvinna*

När Engels tittade på från London hade han, som vi har sett, en benägenhet att underskatta den bismarckska statssocialismens inverkan på det tyska partiet, till stor del därför att han precis som Marx alltför tydligt insåg hur teoretiskt andefattig den katedersocialistiska ideologin var. *Kan någon verkligen tro att Bismarck höll på att införa socialism? Nej, inte verdammt sannolikt...* Det Engels speciellt underskattade var viljan att tro, önskan att tro, bland de partikretsar som desperat letade efter något sätt att göra det socialistiska projektet mer ”respektabelt”.

1882 föreslog tyska kamrater att Engels skulle ägna förordet till en kommande tysk upplaga av *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* åt den bismarckska socialismen, men han invände att det krävde mer utrymme, och han kontrade med en plan på en artikelserie om ”den falska socialism som spred sig i Tyskland”, som senare skulle ges ut som pamflett. Den första delen, om ”Bismarcks socialism” skulle i olika artiklar ta upp tullar, förstatligandet av järnvägarna, tobaksmonopolet och de sociala trygghetsåtgärderna. Men han klargjorde att han var mer intresserad av den andra delen, ”som skulle kritisera en rad oklara tankar som har antagits via Lassalle och fortfarande upprepas av vårt folk här och där, t ex den ’järnhårda lönelagen’, ’hela produkten från arbetet till arbetaren (inte arbetarna [gemensamt])’ etc.”⁶⁹ Ur partiledarnas synvinkel kastade detta om vad som var viktigast: de ville inte se ett angrepp på Lassalle från London grunla partiets interna vatten, efter att de med svårighet bara några år tidigare hade tystat ner Marx' kritik 1875. Kort sagt ville Engels ta upp Marx' kritik av den *lassalleanska* statsocialismen, medan partiledarna ville att han bara skulle rikta in sig på Bismarck.

Några månader senare klagade Engels på att tyskarna hade underlåtit att skicka honom det material han hade begärt om Bismarcks förslag, och hursomhelst höll han på att tappa intresset för del I av den planerade pamfletten, och lockades av andra projekt. I ett brev till Bernstein utnyttjade han några tecken för att hävda att ”ett speciellt angrepp på Bismarcks socialism är inaktuellt”. Entusiasmen för det inom partikretsar har minskat, resonerade han. ”Så varför använda kanoner för att skjuta på mygg? Jag tror att vi låter Bismarcks socialism begrava sig själv. Sedan återstår bara kritiken mot de dåliga resterna av lassalleanism...”⁷⁰ Det var den lassalleanska sortens stats-socialism som först av allt hade fått honom att gå till angrepp, och han var fortfarande beredd att jaga efter den. Som ett resultat av dessa olika motiv blev det inget av med den planerade pamfletten.

Men om (vilket var tveksamt) Engels verkligen trodde att den bismarckska socialismen var en

67 Engels, ”Brev till Oppenheim”, 24 mars 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 64.

68 Engels, ”Brev till Bernstein”, 30 november 1881, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 238.

69 Engels, ”Brev till Bernstein”, 13 september 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 359.

70 Engels, ”Brev till Bernstein”, 8 februari 1883, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 427.

mindre viktig fråga i partiet, så klargjorde den fortsatta händelseutvecklingen saken för honom. Två veckor efter att han hade skrivit brevet som citeras ovan tvingades han konstatera att statssocialismen även hade slagit rot bland de italienska socialisterna: han hade just haft ett besök från ”ett exemplar”, professor Achille Loria – ”denne lille man som fått sin vishet från de tyska katedersocialisterna”.⁷¹

Under de följande åren kunde Engels se hur samma tendenser verkade även i Frankrike. Det fanns exempelvis fallet Paul Brosse, Bakunins högra hand, som hade blivit ledare för possibilisterna (högerreformister) som tillkännagav sin upptäckt att *les services publiques* erbjöd en väg till socialismen. Paul Lafargue skrev till Engels att ”Brousse, i kölvattnet på Bismarck, Lassalle, Napoleon [III], etc., har uppfunnit offentliga tjänster, det vill säga att vissa privata industrier har omvandlats till statliga industrier, och talar med förakt om det han kallar ’det gamla marxistiska påhittet’”. Senare publicerade Lafargue ett angrepp på Brousse uppfattningar, som Engels applåderade. ”Mycket bra”, skrev Engels till Laura Marx Lafargue. ”Den skulle göra nytta i Tyskland också, när [läs ”där”?] Viereck och company bara är alltför ivriga att använda ’*Verstaatlichung*’ [förstatligande] på samma bedrägliga sätt som Brousse och company använde *services publics*.”⁷²

1884 skrev Engels till en tysk partiledare som frågade om rekommenderad läsning till en vän:

Precis som i Frankrike och Tyskland har trycket från den proletära rörelsen i England och Amerika fått de borgerliga ekonomerna att anta en nästan helt igenom katedersocialistiskt filantropisk färg, och en okritisk, välmenande eklekticism dominerar överallt: en mjuk, formbar, geléartad massa som kan pressas till den form man önskar, och därmed utgör ett utmärkt flytande medium för att odla bakterier. Konsekvenserna av denna irriterande, själsligt haltande diet präglar åtminstone Tyskland, och här och där bland tyskamerikaner, ända in i våra partiled, och sprider sig kraftigt i dess omgivning.⁷³

Ironiskt nog riktade sig detta brev till Vollmar, vars egen politik inom några år skulle förvandlas till reformismens ”geléartade massa”, och som (vilket vi nämnde i början av detta kapitel) vid 1892 års partikongress skulle bli en av statssocialismens ledande representanter.

Att Engels tvingades inse att denna ”själsligt haltande diet” spred sig i och omkring partikretsarna, och även utanför dem, visade sig tydligt ett år senare i ett brev till Bebel. ”Manchesterskolans” (de borgerliga liberalernas ”vulgära politiska ekonomi”) ekonomiska teori höll på att lösas upp, skrev Engels, i både England och Tyskland, även om det i det förstnämnda landet ”inte så mycket är [den nationella] staten som kommunerna som antas ingripa”.

Samma sak visar sig i katedersocialismens tillväxt, som i en eller annan form alltmer driver bort den klassiska ekonomin från de akademiska kretsarna både här och i Frankrike. De faktiska motsättningar som produktionssättet skapar har blivit så iögonfallande att inga teorier kan förklara bort dem längre, förutom den katedersocialistiska röran, som dock inte längre är någon teori utan smörja.⁷⁴

71 Engels, ”Brev till Bernstein”, 27 februari till 1 mars 1883, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 444. Beskrivningen ”denne lille man” finns i Engels, ”On The Death of Karl Marx”, andra artikeln, Marx/Engels, *Collected Works*, band 24, s 477, som också innehåller Engels ilska brev till Loria i slutet av april 1883. Mer om Loria, se Engels, *Förord till Kapitalet, band 3*, på marxists.org, och Engels, ”Brev till Lafargue, 23 november 1884, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 1, s 248.

72 Paul Lafargue, ”Brev till Engels”, 24 juni 1884, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 1, s 210 f. Engels, ”Brev till Laura Lafargue”, 9 augusti 1887, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 58. Paul Lafargues artikel ”Les Services Publics” publicerades i *La Socialiste*, 6 augusti 1887.

73 Engels, ”Brev till Vollmar”, 13 augusti 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 199.

74 Engels, ”Brev till Bebel”, 20-23 januari 1886, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 427.

Några dagar innan detta hade Engels skrivit till en annan vän om statssocialistiska intellektuella som ”driver omkring” mellan partiet och katedersocialismen, förespråkar en social monarki, och puffar för Rodbertus framför Marx.⁷⁵

Även om Engels inställning förblev i högsta grad föraktfull mot dessa ”katedermjukisar” (*Kathedersänftlinge*) och ”universitetstoffelhjältar” (*Universitätszähmlinge*),⁷⁶ så var det centrala faktum ändå orden ”katedersocialismens tillväxt”. Så trots att Engels 1883 hade velat ”låta Bismarcks socialism begrava sig själv”, så verkar han i början av 1888 planera att trots allt ta upp den i det ofullbordade verk som nu vanligtvis kallas *Våldets roll i historien*. Hursomhelst skrev han noter till ett sista kapitel, som aldrig skrevs, som i två delar skulle analysera Bismarcks ”sociala politik à la Bonaparte”. Den första delen skulle handla om de antisocialistiska lagarna och Bismarcks kamp mot arbetarrörelsen, och den andra om hans ”samhällsreformistiska smörja” – ett vanvördigt sätt att beskriva statssocialismen i dessa oslipade noter.⁷⁷

Trots Engels’ hån skulle inte frågan försvinna. Förvisso avstod det tyska partiet från att bifalla statssocialistiska uttalanden, men å andra sidan lyckades det stryka ett direkt förkastande av statssocialismen från partiets Erfurtprogram 1891.

Det säger Susanne Miller i sitt verk *Frihetens problem under socialismen*, som redogör för denna fråga i det tyska partiet. Partiets valappell 1881, som skrevs åt en förbjuden rörelse som vacklade under chocken från de antisocialistiska lagarna,

tillkännagav att socialdemokratin strävade efter ”att arbetet skulle organiseras av staten, att all ekonomisk makt skulle samlas i statens händer, att statens makt skulle ökas starkt”. Även om samma valappell tidigare hade förklarat att en ”verklig statssocialism” bara var möjlig i en ”demokratisk stat”, eftersom ”socialismen till sin innersta natur är demokratisk – det som en polisstat, en militär stat, låtsas är socialism kan i bästa fall vara en *kaserneekonomi* och *skattepolitik*” – så skiljer sig den uppfattning som uttrycks här betydligt från Bebels åsikt, som förklarade att staten inte ens i en ”socialistiskt samarbetande ekonomi ... har en allt ledande guds roll.”

På andra ställen dokumenterar Miller att utkastet till Erfurtprogrammet ursprungligen innehöll ett stycke som hårt förkastade den så kallade statssocialismen, systemet att förstatliga av skatteskal, som sätter in staten istället för en privat företagare och på så sätt samlar både den ekonomiska utugningen och det politiska förtrycket av arbetarna i en enda hand.⁷⁸ Detta fanns inte med i den slutgiltiga versionen. Mot det ställde sig ett fortsatt lassalleanskt inflytande, utbrett anammade av Schöffles lära och en kompromiss med Bismarcks statssocialism.

1894 förlöjligade Engels återigen hela frågan i efterhand. (Jag tror att han fortfarande försökte undvika att distraheras från sina aktuella projekt.) I samband med fallet Jaurès som diskuteras i nästa avdelning, då Engels kallade statssocialismen den proletära socialismens ”barnsjukdom”, tillade han att Tyskland hade gått igenom den under perioden med antisocialistiska lagar, men att ”även då bara en försumbar minoritet i partiet under en kort stund fastnade i den snaran. Efter [partiets] Wydenkongress [1880] ebbade hela saken ut fullständigt.”⁷⁹ Detta är ett bra exempel på Engels minimering av dispyten i partiet, ty de datum han anger passar inte ihop med verkligheten.

75 Engels, ”Brev till Lafargue”, 17 januari 1886, i Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 1, s 331 f. Detta stycke citerades i *KMR*, band 2, s 347.

76 Engels, ”To the German Workers on May Day 1893”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 27, s 294.

77 Engels, ”The Role of Force in History”, utkast till 4:e kapitlet, Marx/Engels, *Collected Works*, band 26, s 578.

78 Miller, *Das Problem der Freiheit im Sozialismus*, s 193 (för första utdraget), fotnot s 203 om Erfurtprogrammet.

79 Engels, ”Brev till Lafargue”, 6 mars 1894, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 3, s 325. [Ej i utdraget på svenska på MIA – öa.]

Utöver pressen från annat arbete måste vi komma ihåg att den största statsocialistiska faran i partiet för Engels alltid var den lassalleanska varianten, inte så mycket den bismarckska. Men kan de bedömas var och en för sig? 1882 skrev *Sozialdemokrats* bekymrade redaktör till Engels att ”det i Tyskland, tack vare lassalleanernas agitation, finns en kolossal statskult som ansätter våra led, så att det alltid finns en risk att dessa element kommer att falla för ett trevligt men fullständigt icke-socialistiskt projekt, om bara ordet ’stat’ spelar en roll i det”.⁸⁰ En del av problemet var att det yttre statsocialistiska hotet livnärde sig på den inre tendensen.

9. *Fyra belysande fall*

Som Engels sa, var begreppet ”statsocialism” i grund och botten ett ”rent journalistiskt uttryck”, ett diffust sätt att peka i en viss riktning – det vill säga mot den befintliga statens ingripande i den samhällsekonomiska strukturen på ett mer eller mindre oklart sätt. Men han hade inga hämningar mot att använda journalistiska uttryck, så länge de inte blandades ihop med vetenskapliga uttryck. Låt oss titta på några fall som påminde honom om detta speciella uttryck.

(A) Tsaristisk ”statsocialism”

Under en polemik med en rysk populist hävdade Engels, att det bland de politiska vägskäl som följde på Krimkriget egentligen aldrig hade funnits någon möjlighet att den tsaristiska regimen skulle utveckla böndernas bykommuner längs kommunistiska linjer. Han skrev: ”Ryssland kunde egentligen inte förväntas ge sig in på statsocialistiska experiment uppifrån på basis av bondekommunen.”⁸¹

Det finns en underförstådd parallell här: tsaristiska regeringsföretag och subventioner för att utveckla bondekommunen med ”statlig hjälp” (”uppifrån”) skulle vara som Lassalles föreställning om att utveckla producentkooperativ i Tyskland med statlig hjälp från Bismarck. I båda, i övrigt helt olika, fall förväntades den existerande staten genomföra åtgärder som ledde till en sorts påstådd socialism – ”uppifrån” – i båda fallen lika fruktlöst.

I samma verk gjorde Engels ett annat hopp från Ryssland till Tyskland. Med syftning på den kommunala uppodlingen av mark i Uralbergen, som ”skyddades från att dö ut av militära överväganden”, anmärkte han inom parentes att ”vi faktiskt också har [fall av] kasernekommunism” i Tyskland.⁸²

(B) ”Statsocialism” i det koloniala Java

När Engels 1884 läste J W B Mooneys bok *Java* om skillnaden mellan Nederländernas och Storbritanniens kolonialpolitik, skrev han upprymda brev till både Bebel och Kautsky och föreslog att de skulle använda Mooneys material för att skolande och propagandistiskt utnyttja denna ”statsocialistiska modell” som placerade bismarckismen i skuggan. Dessa två brev och Engels’ tankegång presenterades i *KMR* band 1 och behöver inte upprepas här.⁸³

Det räcker att påminna om att det Engels här inordnade under det journalistiska uttrycket ”statsocialism” var ett exempel där den gamla bykommunen (primitiv kommunalism) hade gått från

80 Bernstein, ”Brev till Engels”, 1 september 1882, citerat i Lidtke, *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*, s 166.

81 Engels, ”On Social Relations in Russia. Afterword”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 408 [den engelska översättningen är felaktig och texten här är översatt ur Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 433 – HD.]

82 *Ibid*, s 400.

83 Se *KMR*, band 1, s 342. Den diskussion som sammanfattas efter detta finns på sid 342-343.

underordning under en orientalisk despoti till underordning under en västkapitalistisk imperialism. I Indien och under sitt herravälde i Java hade de brittiska kolonialisterna försökt införa moderna borgerliga ägandeförhållanden i systemet för jordäggande. Till skillnad från detta hade de sluga nederländarna bevarat ”de gamla kommunistiska bykommunerna” och ”organiserat all produktion på ett så tjugigt socialistiskt sätt” att de på ett mycket effektivt sätt mjölkade det inhemska systemet. ”Socialistiskt” sätt förvisso: lika socialistiskt som Bismarcks socialism. ”Här ser man”, tillade Engels, ”hur nederländarna på en grundval av gammal kommunalkommunism byggt upp ett produktionssystem under statens beskydd”, och följaktligen var ännu mer förtryckande utsugare.

Exemplet blir ännu mer intressant genom den stora klyfta som Engels måste överbrygga i sitt tänkande för att göra kopplingen mellan Java och Bismarck. Vi kan tillägga att det Engels pekade på som en anklagelse för statssocialism också har förekommit i en del socialistisk litteratur som ett argument för socialismen. Exempelvis inte bara Javas primitiva samhälle, utan i synnerhet Inka-imperiets förstatligade ekonomi. Det är typiskt för ämnet, precis som att de militära kaserner som förekom i Engels’ gliring om ”kasernkommunism” också har använts som en modell för socialismen, till exempel hos Edward Bellamy och Robert Blatchford.⁸⁴

Mooneys bok betonade regeringens roll i Java. Nederländskt regeringskapital lades ut i stor skala i utvecklingssyfte, och tog risker som det privata kapitalet skulle vägra. När regeringen efter 1839-1840 försökte övergå i riktning mot privata plantageägare började lönsamheten sjunka, eftersom den infödda befolkningen reagerade med fientlighet mot privata utsugare. Mooneys upplysta slutsats var, att när man har med ”halvt barbariska raser av okunniga, lata och misstänksamma infödingar” att göra är det opraktiskt att införa en ”fri, konkurrerande, oskyddad och okontrollerad industri”.⁸⁵ De misstänksamma infödingarna var så barbariska att de vägrade arbeta flitigt för de privata utsugarnas profiter, och måste luras att tro att de arbetade för det gemensamma. Rätt plats för statsocialism!

(C) Jaurès och ”förstatligandet” av spannmålsimporten

Vi har sett att skyddstullar, som en sorts statliga ingrepp eller ”statlig hjälp” (till kapitalister) förekom i diskussionerna om statsocialism i Tyskland. I mitten av februari 1894 föreslog Jean Jaurès, ledare för en grupp socialistiska deputerade, under en debatt om spannmålstullar i Frankrike att det skulle införas ett monopol på spannmålsimporten, som skulle förvaltas av staten.

Engels blev förfärad: det var ”förbluffande” att socialister föreslog en ”renodlad protektionism” till förmån för de stora jordägarna (eftersom de små hursomhelst inte hade tillräckligt mycket spannmål att sälja), och därmed höjde priserna för arbetarklassen utan att ens gynna fattigbönderna särskilt mycket. Jaurès – denna ”bonde av ett genis format” som i Engels’ ögon framförallt var ”okunnig om politisk ekonomi”⁸⁶ – böjde sig för de större böndernas önskan om ”statlig hjälp” åt sig själva. Engels skrev ilsket till Lafargue:

Men ta bara förslaget att ge staten ansvar för spannmålsimporten. J[aurès] vill förhindra spekulation. Så vad gör han? Han ger regeringen ansvar för att köpa utländskt spannmål.

84 Angående Bellamy, se hans *Looking Backward*, New York: Harper 1959, kapitel 6-7; även Lipow, *Authoritarian Socialism in America: Edward Bellamy & the Nationalist Movement*, Berkeley: University of California Press 1961, kapitel 8. Angående Blatchford, se Semmel, *Imperialism and Social Reform, English Social-Imperial Thought, 1895-1914*, Cambridge: Harvard University Press 1969, s 222-233.

85 Mooney, *Java: Or, How to Manage a Colony. Showing a practical solution of the questions now affecting British India*, London: Hurst och Blacket 1861, band 1, s 43, 48, 125, 137 f.

86 För ”bonde av ett genis format” och en del bakgrund till diskussionen i Frankrike, se *KMR*, band 2, s 303 f; för Engels om Jaurès, se Engels, ”Brev till P Lafargue”, 6 mars 1894, i Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 3, s 325 [ej med i svenska utdraget på MIA – öa.]

Regeringen är verkställande kommitté åt *kammarens majoritet*, och majoriteten i kammaren representerar så exakt som möjligt just dessa spekulanter i spannmål, aktier, regeringsobligationer, etc. Det är som den förra [deputerade-] kammaren, där de gav panamisterna [de skyldiga politikerna] ansvar för att utreda Panama [-skandalen]! Och dessa panamister, som valdes om i augusti förra året, är de personer som du vill ge i ansvar att stävja spekulatörerna! För dig räcker det inte att de plundrar Frankrike med hjälp av den årliga budgeten och aktiebörsen – där de åtminstone använder sitt eget kapital och sina egna krediter – du vill också ge dem flera miljarder och de nationella krediterna, så att de med hjälp av *statssocialism* kan tömma andras fickor ännu mer fullständigt!

Engels påpekade att liknande statssocialistiska åtgärder hade dykt upp i andra länder, utan några revolutionära anspråk. De ”*småborgerliga* socialisterna i kantonen Zürich” har i åratal föreslagit ”ett statligt monopol över spannmålshandeln”, och ”jag skulle kunna säga att *deras* stat är mycket mer demokratisk än den franska republiken”. Jaurès föreslog helt enkelt ”en *statssocialism* som representerar en av den proletära socialismens *barnsjukdomar*, en sjukdom som till exempel Tyskland gick igenom för mer än ett dussin år sedan, under den antisocialistiska regimen, *då det var den enda form som regeringen accepterade* (och till och med skyddade).”⁸⁷

Det föll sig att en preussisk junker, exakt en månad efter att Engels hade gjort Lafargues öron röda med denna lektion om statssocialism, reste sig i riksdagen för att i praktisk politik visa innebörden i hans argument. En motion för att ”förstatliga spannmålsimporten i syfte att hålla uppe spannmålspriserna”⁸⁸ lades fram

av greve [von] Kanitz, ett av de mest lysande ljusen bland dessa preussiska junkrar som, enligt deras ledande teoretiska förkämpe [och ledande katedersocialist] Herrmann Wagner, antingen är *Ochsen von Geburt oder Ochsen aus Prinzip* [oxar från födseln eller oxar av princip]. Denna motion lades fram i östra Tysklands jordägande aristokratis intressen, och är nästan bokstavligen samma proposition som Jaurès’ resolution, som skulle visa den socialistiska världen hur den skulle utnyttja sin ställning i parlamentet i arbetarklassens och böndernas intresse.

De tyska socialisterna gick mot Kanitz’ motion, liksom riksdagens majoritet. Vad skulle Jaurès ha gjort? Engels nämnde att samma junker nyligen hade lagt fram ett annat förslag, där regeringen skulle göra en vinst på några miljarder genom att ersätta guldmynt med silvermynt. ”Om jag skulle vilja vara skadeglad”, lade Engels till, skadeglatt, ”skulle jag kunna fråga herr Jaurès om han, i utbyte mot att Kanitz accepterade hans motion om majs [spannmål], inte skulle kunna acceptera Kanitz’ silvermotion, som ser lika socialistisk ut...?”⁸⁹

Engels föregrep svaret: ”Ah, men vi har en republik i Frankrike. I vårt fall är det annorlunda, vi kan använda regeringen för socialistiska åtgärder.”⁹⁰ Så han tvingades gå in på en diskussion om den borgerliga republikens klasskaraktär. Svaret antog en icke klassmässig syn på staten som var oförenlig med Marx’ syn, och för att ställa förslag att använda den existerande staten (oavsett hur borgerligt demokratisk den var till sin form) för socialistiska åtgärder, till skillnad mot begränsade reformer, krävdes det en sådan syn.

(D) Bismarcks förslag om subventioner av ångfartyg

Denna tvistefråga frammanar inte nödvändigtvis begreppet ”statssocialism”, men hamnar under den rubriken. Samtidigt som Bismarck 1884 tillkännagav ett tyskt protektorat över Sydvästafrika,

87 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 6 mars 1894, i Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 3, s 324 f [d:o – öa.]

88 Så beskrevs de i Engels, ”Brev till Adler”, 17 juli 1894, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 272.

89 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 11 april 1894, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 3, s 329.

90 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 6 mars 1894, i Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 3, s 325.

föreslog han regeringssubventioner till att bygga nya ångfartygslinjer för att förbinda Tyskland med Fjärran östern, Australien, Afrika och Samoaöarna. Detta var en sent blommande kolonialism – precis lika ”socialistisk” som resten av Bismarcks socialism.

Den socialdemokratiska pressen angrep denna kolonialism, trots att partiet inte hade debatterat den allmänna frågan ännu. Den reformistiska delen hade ännu inte öppet kommit ut för en kolonial politik (utom Karl Höchberg). Det som tilltalade dem var påståendet att de nya ångfartygslinjerna skulle ge nya marknader och nya jobb åt de arbetslösa, även om en del av dem översatte kolonialism till sitt eget språk som att man med hjälp av förbättrade kontakter ”förde folken närmare varandra och avlägsnade rashatet”.⁹¹ Högern hade just uppmuntrats av partiets framgångar i riksdagsvalen, eftersom en majoritet av de 24 deputerade som valdes var av den sort som Engels fördömde som ”småborgerliga element”, i själva verket till största delen intellektuella från medelklassen. Vi har sett vad Marx och Engels allmänt sett ansåg om dessa element.⁹² Nu dominerade denna flygel partiets riksdagsgrupp.

En partikris som pågick ända till 1885 utlöstes när en majoritet av gruppen ville rösta för subventionerna till ångfartyg i riksdagen. Bebel inledde en beslutsam kampanj mot detta, och han var beredd att föra en öppen kamp bland partimedlemmarna om frågan. *Sozialdemokrat*, som Bernstein redigerade som en vänsterröst, mobiliserade medlemmarnas protester. Gruppens majoritet tvingades gå med på att ställa villkor för att rösta ja, och denna taktik ledde slutligen till att alla socialdemokratiska deputerade röstade mot Bismarcks förslag i mars 1885.

Precis som Bebel var Engels upprörd över vilket spektakel det skulle bli om de socialdemokratiska deputerade röstade för ett sådant förslag från Bismarck – i synnerhet den effekt som detta spektakel skulle få på den internationella rörelsen: ”tänk på vilken oändlig skam det skulle vara inför hela världens ögon!” Var och en som röstade för ”måste i konsekvensens namn också rösta för kolonier”, argumenterade han (i samförstånd med Bebel).⁹³

Men vad var alternativet: att helt enkelt rösta mot? Det skulle förvisso rädda partiets ära. Men Engels insåg tydligt nackdelen att bara möta detta förslag – som gav sig ut för att hjälpa arbetarklassen ekonomiskt – genom att helt enkelt rösta nej. Det var en försvårande omständighet som partiets framgångsrika tillväxt orsakade.

Som svar på detta problem utvecklade Engels ett förhållningssätt som *senare* skulle få beteckningen ”övergångskrav” i en speciell mening. * Vi kommer att återvända till ämnet programmatiska krav (i anknytning till reformismen) på annat ställe, men det är nödvändigt med en kort förklaring.

Socialdemokraterna var vana att skilja mellan partiets ”minimikrav” (reformer som gick att förverkliga) och ”maximikrav” (som krävde att socialismen uppnåddes). Men det Engels gjorde var att utveckla föreställningen om en sorts programmatiska krav som inte helt och hållet kunde underordnas någondera. Härav följde den långvariga förvirringen. Den nya sortens krav var en sorts krav

91 Det sa t ex deputerade G Schumacher, som han citeras i Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 806, not 509. Eller se Lidtke, *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*, s 198 för ett liknande uttalande från Auer.

92 Detta täcktes i *KMR*, band 2, kapitel 17 och delvis kapitel 18, särskilt sista avdelningen.

93 För Engels’ betoning på den internationella reaktionen, se följande brev: Engels, ”Brev till Bebel”, 30 december 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 261 f; Engels, ”Brev till Becker”, 2 april 1885, *ibid*, s 291; Engels, ”Brev till Bebel”, 4 april 1885, *ibid*, s 292.

* Historiskt hade detta begrepp redan använts för en annan tanke: krav, eller programpunkter, som tillämpades under en ”övergångsperiod” som kännetecknades av arbetarstatens socialistiska åtgärder. Exempelvis hade begreppet redan använts på ”övergångsprogrammet” i *Kommunistiska manifestet* (nära slutet på avdelning II). Den nya innebörd som passar på Engels’ ståndpunkt om ångfartygssubventionerna skulle inte få den beteckningen förrän på 1900-talet, och uttrycktes allra tydligast av Trotskij 1938. Läsaren måste komma ihåg att de två betydelseerna hos ”övergångskrav (-program etc.)” är helt olika.

som *verkade* vara en omedelbar reformåtgärd, men som i själva verket i praktiken inte kunde uppfyllas av den härskande klassen utan ödesdigra konsekvenser för sig själv. De var ”övergående” i bemärkelsen att om arbetarklassen kämpade för dem, så skulle den fortsätta vidare och kämpa för att störta hela systemet. I det aktuella fallet föreslog Engels villkor för ångfartygssubventionerna som han inte trodde att regeringen kunde godta. Han förväntade sig att regeringen i praktiken skulle avvisa villkoren och tvinga till och med högern att rösta mot projektet.⁹⁴

Men Bebel och Bernstein förstod inte Engels nya tanke, utan var så indragna i partistriden och avoga mot varje intryck av kompromiss att de inte förstod vad han menade. De tyckte faktiskt att Engels underkastade sig högern alldeles för mycket.⁹⁵

Tvärtom: hur starkt Engels kände för frågan om ångfartygssubventionerna visar följande faktum: *det var som svar på hotet att riksdagsgruppens majoritet skulle rösta för regeringens plan som han, i brev till partikorrespondenter, började skriva om behovet av en splittring av partiet i Tyskland för att skilja den reformistiska delen från basmedlemmarna.* Det går bara att förklara med att han reagerade mot det statssocialistiska innehållet i frågan om subventioner.

För det första betonade han hur livsviktig frågan var för honom. Partigruppen, skrev Engels till en amerikansk brevskrivare, var full av ”småborgerliga fördomar: således vill majoriteten till exempel rösta för subventioner till ångfartyg ’i industrins intresse’.... Lyckligtvis finns Bebel där ... så jag hoppas att det kommer att avlöpa utan vanära.” Om inte? Om reformisterna vinner ”kommer det att bli omöjligt för mig att framgent försvara partiet utomlands”, hotade han i ett brev till Bebel. Även under de följande åren återkom Engels hela tiden till det reformistiska hotet att rösta för subventioner till ångfartygen som det främsta exemplet på högerfaran i partiet.⁹⁶

Hans första förslag om behovet av en splittring för att skilja sig från de personer som ville rösta för Bismarcks förslag kom i april 1885, efter att frågan hade kulminerat i riksdagen. Medan hans funderingar till en början hade varit hur man skulle förhindra ”att gruppen sprängs”, skrev han nu till Laura Marx Lafargue: ”Vi kommer att skilja oss från denna del ... men jag vill inte provocera fram det så länge de antisocialistiska lagarna gäller....” Han upprepade det till Paul Lafargue: ”Om inte de antisocialistiska lagarna fanns skulle jag vara för en öppen splittring.”⁹⁷ Två gånger till upprepade han i juni, i samband med striden om ångfartygssubventionerna, perspektivet på en splittring till vänner utomlands, och föreställde sig till och med möjligheten av en splittring även medan de antisocialistiska lagarna gällde: vi bör inte *provocera fram* en splittring för närvarande, sa han, ”men om herrarna [i högern] själv skulle förorsaka en splittring genom att kväva partiets proletära karaktär”, så kanske den måste ske.⁹⁸

Precis som Marx, började Engels överväga behovet av en splittring på grund av frågor som uppfat-

94 Engels tanke förklaras tydligast i två brev till Bebel med lite mer än ett år emellan: 30 december 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 260-262, och 20-23 januari 1886, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 425 f.

95 Denna oförmåga att förstå kännetecknar också ett annars utmärkt arbete (helt nödvändig läsning för att få en bakgrund) som används mycket i detta kapitel, nämligen Lidtkes *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*, s 193-203.

96 Till den amerikanske brevskrivaren: Engels, ”Brev till Sorge”, 31 december 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 263; liknande, Engels, ”Brev till Becker”, 2 april 1885, *ibid*, s 291. Till Bebel: 4 april 1885, *ibid*, s 292. Under de följande åren: Engels, ”Brev till Sorge” 3 mars 1887, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 623; Engels, ”Svar till redaktörerna på SAZ, utkast”, Marx/Engels, *Werke* band 22, s 67 (detta stycke finns inte med i den slutgiltiga texten); Engels, ”Avskedsbrev till läsare”, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 77; Engels, ”Brev till Bebel”, 7 oktober 1892, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 489 f, följt av Engels, ”Brev till Bebel”, 6 november 1892, *ibid*, s 510.

97 Angående att ”spränga fraktionen”, se Engels, ”Brev till Bebel”, 30 december 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 261. För resten: Engels, ”Brev till L Lafargue”, 16-17 april 1885, *ibid*, s 299, och Engels, ”Brev till P Lafargue”, 19 maj 1885, *ibid*, s 317.

98 Engels, ”Brev till Becker”, 15 juni 1885, *ibid*, s 328 och Engels, ”Brev till Sorge” 3 juni 1885, *ibid*, s 323 f.

tades att i grunden ifrågasätta ”partiets proletära karaktär”. De två hade för första gången talat om en splittring med reformisterna i samband med ”de tre Zürich-medlemmarnas manifest”, Höchbergs manöver. Nu tog Engels upp möjligheten i samband med den nya aktuella frågan i partiets arbete. Det skulle inte vara sista gången Engels tänkte sig ett perspektiv på splittring som svar på vad han ansåg vara *en främmande sorts socialism som tog över rörelsen*.

I detta fall var den främmande ideologi som slet i socialdemokratin den statssocialistiska ideologin.

Kapitel 5 Om anarkismen: Proudhons modell

Anarkismen som rörelse och en särskild tankeskola och handlingsprogram uppstod först under den sista perioden av Marx' liv, då dessa ingredienser i mitten av 1860-talet strålade samman hos Bakunin. Före denna tidpunkt hade anarkismens grundläggande idéer redan utvecklats av föregångarna Godwin, Proudhon och Stirner, men inte tanken på en bestämd rörelse för anarkistisk makt.

Detta kapitel kommer att presentera Marx' åsikter om föregångarperioden, det vill säga innan han och hans samtida var medvetna om den blivande -ismen. Precis som -ismen själv ännu inte hade förts fram på något systematiskt sätt, så hade inte heller åsikterna ställts mot varandra ännu.

1. Källan av antistatlighet

Ett skäl till att det tog lite tid för anarkismen att framträda som en särskild och bestämd åsikt var att den under lång tid var en del av en mycket bredare och mer omfattande strömning, som vi har lagt märke till tidigare: den större källan av *fientlighet mot regering och politik*.¹

Att betrakta staten som en onödig utväxt är en av de äldsta idéerna i det sociala missnöjets historia, äldre och mer primitiv än både socialismen och anarkismen som ideologi eller rörelse. En uppenbar tanke är att antistatlighet, inklusive drömmar om att avskaffa staten, på ett naturligt sätt uppstod samtidigt med de nya bördor som staten lade på människor och som en reaktion på det nya sorts tryck som den skapade, och att den under lång tid överlevde som ett minne av den gyllene tidens statslöshet. Hursomhelst fanns denna antistatlighet åtminstone redan i det antika Grekland och den kinesiska filosofin. Den sortens antistatliga fientlighet fick ett uppsving närhelst staten blev mer komplicerad och dess krav blev mer betungande.

Under klassamhällets hela historia har staten ur den lilla människans synvinkel i huvudsak sett ut som en girig, förtryckande kraft, i synnerhet för jordbruksfolk som levde ett mer eller mindre självförsörjande liv. För brukare av jorden förkroppsligas staten i form av skatteindrivaren eller tributsamlaren, med beväpnade män bakom sig. ”När den franske bonden målar fan på väggen,” anmärkte Marx, ”målar han honom i skatteindrivarens skepnad.”² Bonden ser samhällets välstånd som en skapelse av sitt eget arbete i naturens sköte, och han ser staten som händer som sträcks fram för att ta ifrån honom det välstånd som han har producerat.

Antistatligheten har främst blomstrat bland enskilda och isolerade producenter, som bönder och hantverkare och hemarbetare (familjeekonomi), som inte har så lätt att se sambanden mellan sitt personliga arbete och hur samhället fungerar. I detta begränsade system är staten bara en främmande inkräktare. På samma sätt verkar det efterlängtrade ”avskaffandet av staten” helt enkelt vara en fråga om vilja och våld: ett snitt med kniven så är den värdelösa cancern borthuggen från den produktiva samhällskroppen. Under dessa förhållanden är strävandet efter att ”avskaffa staten” en enkel och förnuftig tanke, redo att genomföras direkt, och den behöver inte någon teori utan bara ett djärvt tillkännagivande.

I mindre sammanhängande form kan antistatlighet också visa sig som enbart hat mot lagar som sådana, och än mer som hat mot advokater och jurister, fientlighet mot byråkrati och misstro mot ”politik” i allmänhet, det vill säga all smitta från den hatade staten. *Bort med lagarna, ner med ämbetsmännen, avskaffa staten* – det är samhällskampens äldsta och mest primitiva paroller.

1 Se *KMR*, band 1, fotnot s 118.

2 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxistarkiv.se, s 58.

De fick nytt liv när den revolutionära borgarklassen kämpade mot de absoluta monarkiernas byråkratiskt uppsvällda statsapparater. Den resulterande fientligheten mot en överdriven byråkratisering hade en benägenhet att omvandlas till antistatlig retorik, när smarta hjärnor väl generaliserade och gjorde den abstrakt. För borgarklassen under sin Adam Smith-fas var kostnaderna för statsapparaten en alltför stor icke produktiv åderlåtning av civilsamhället, det vill säga av borgarklassens penningpungar.³ Det var på dessa grundvalar som *laissez-faire* förfinades till borgerlig antistatlighet och Bentham överträffades av Godwin. Med Godwin uppträdde för första gången en fullfjädrad anarkistisk teori på papper (även om den inte kallades det), som en himmelsk variant av småproducenternas strävanden. Det var den klämda småbourgeoisens primalskrik.

Den tidiga socialismen – från den resande försäljaren Fourier till den bondesinnade Proudhon, från den eleganta damskräddaren Weitling till de halvt proletära hantverkarna i Kommunistiska förbundet – knöts med ett nätverk av trådar till småborgerliga producenter som var på väg att förvandlas till moderna arbetare. Hela socialismen började med spänningen mellan fientlighet mot och förhoppningar på, staten. Detta kunde bara lösas med hjälp av en genomtänkt teori om staten, men spänningarna kvarstod under större delen av 1800-talet.

Det fanns alltså en ofantlig reserv av spirande fientlighet mot staten, som under mycket lång tid skvalpade runt i den socialistiska rörelsens periferi, hela tiden påfylld när nya strömmar av primitiva, outvecklade, icke klassmedvetna arbetare strömmade in i denna reserv från havet av bönder. Anarkismens historia – dess uppflammande och nedgång i region efter region, från Jurabergen till Andalusien slätter – är en av historiens bästa exempel på sambandet mellan politik och teknologi.

I *KMR* 1 betonades att socialismen innan Marx vanligtvis innebar fientlighet mot politik, *social-ism* ställdes mot *politik-ism*. Denna tidiga socialism var ogästvänlig mot intresse för dagens stora politiska frågor (framförallt konstitutionell demokrati), som den ansåg bara var av intresse för borgarklassen eller ”politikerna”. Det var ett teoretiskt framsteg när Marx visade att det gick att knyta ihop den ”sociala frågan” med den ”politiska frågan” i ett enda programmatiskt förhållningssätt, som han kallade en ”ny linje”. Den primitiva, i allmänhet politikfientliga, inställningen inom rörelsen blev källa till många -ismer, inklusive ren och skär tradeunionism och kooperativism, och bara i en särskilt abstrakt form visade den sig också som en beståndsdel i anarkismen.⁴

Denna tidiga socialism var, trots all sin fientlighet mot staten, förvisso inte förmögen att ”avskaffa staten” ens i teorin, precis som staten i verkligheten inte avskaffades oavsett hur ofta speciella stater störtades. Orsaken är uppenbar: staten har varit en samhällelig nödvändighet, och det primitiva missnöjet har inte kunnat erbjuda någon ersättning för statens oundgängliga positiva funktioner, oavsett hur starka dessa rörelser har varit eller hur ofta de vann. Så länge samhället inte klarar sig utan staten besegrar den sina besegrare. Så fort fientligheten mot staten upphör att bara vara negativ, så fort den ens ställer frågan vad som ska ersätta staten som organisatorisk princip för ett fungerande samhälle, har det alltid varit uppenbart att staten, som har avskaffats i fantasin, återinförs i en eller annan form.

Det är alltid lärorikt och ibland underhållande att följa denna process i de anarkistiska utopierna, där en mycket odemokratisk stats spetsiga öron visar sig så fort det viskas om en positiv omorganisering av samhället. Denna lag kan prövas på de antistatliga utopier som den anarkistiska författaren Marie Louise Berneri rekommenderade i sin *Resa genom Utopia* – till exempel det samhälle som de Foigny tänkte sig. Men då blir det nödvändigt att gå till källan, inte till Berneris tvättade sammanfattning. Trots att Weitling uttryckligen föreslår en messiansk diktatur som ersättning för ”staten”, är det vanligt att socialismens historiker pekar ut honom som ”anarkistisk” författare, eftersom han

3 Jmfr *KMR*, band 1, s 214, 311.

4 Jmfr *KMR*, band 1, kapitel 4, avdelning 3, särskilt s 69, samt fotnot s 118.

sprutar eld mot staten. Och man får inte missa det försök som två anarkistiska ledare gjorde att i detalj beskriva *Hur vi ska göra revolutionen* med hjälp av den anarkosyndikalistiska rörelsen: ty där går det med egna ögon att se hur den påstått anarkistiska icke-staten förvandlas till en despotisk stat.⁵

De första socialistiska utopierna ersatte ofta de politiska institutionerna med ”sociala” institutioner, utan att inse att deras föreslagna nya myndigheter utgjorde nya *stater* under förtäckta beteckningar. Således har en del moderna författare kallat Fourier och Saint-Simon för ”anarkister”, eftersom de får en kick av deras djupa hat mot staten och är så förbryllade av detta ålderdomliga språk att de struntar i de antidemokratiska institutioner som utgör dessa utopikers statsbegrepp.

Eftersom anarkismen otvivelaktigt är politikfientlig, så antas det ibland genom ett logiskt misstag att de tidiga antipolitikerna var anarkister. Men även om alla människor är djur, så följer inte av det att alla djur är människor. Ingen var exempelvis mer politikfientlig än Robert Owen, men inte på anarkistiska grundvalar och han var inte anarkist.

Marx antianarkistiska artikel ”Likgiltighet inför politik” funderade varför utopikerna hade en benägenhet att avvisa politiken:

Eftersom samhällsförhållandena inte var tillräckligt utvecklade för att tillåta arbetarklassen att upprätta sig som stridbar klass, tvingades de första socialisterna (Fourier, Owen, Saint-Simon, etc.) oundvikligen att begränsa sig till drömmar om framtidens *mönstersamhälle* och fördöma alla försök som arbetarna tog till för att förbättra sin lott något, såsom strejker, organisationer och politiska rörelser.⁶

Marx pekade också på fallet J F Bray, den tidiga ”ricardianska socialist” vars bok *Labour's Wrongs and Labour's Remedy* [Arbetarnas missförhållanden och arbetarnas botemedel] ”upptäckte *mutualism** betydligt tidigare än Proudhon”. Bray, sa Marx, fördömde arbetarklassens politiska rörelser och alla andra dåtida kampmetoder: det var typiskt. De tidiga kristna ”predikade också likgiltighet inför politik” men *de* ”hade behov av en kejsares starka arm för att omvandlas från förtryckta till förtryckare”.⁷

Kort sagt var tanken att den framtida samhällsordningen skulle avskaffa staten på sätt och vis en av den tidiga socialismens vanliga plattityder. Haken är förstas vad staten betydde i dessa diskussioner. Det var inte troligt att teoretiker som inte förstod så mycket av karaktären hos den stat som fanns framför deras ögon, skulle bli särskilt tillförlitliga vägledare vad gällde karaktären på icke existerande stater.

Det är uppenbart att ”staten” ofta användes för att bara mena en despotisk stat, medan det underförstått antogs att en stat med demokratiska friheter var en icke-stat. (I avdelning 4 kommer vi att se att denna benägenhet till och med dök upp bland ledande anarkistiska teoretiker, och pekar på en bro mellan anarkism och reformism.) I den mån detta mönster följdes, så betydde bistert tal om att ”avskaffa staten” i själva verket att förespråka demokratiska reformer, antagligen med ”revolutionära” metoder. Det verkar förvisso vara en definitionsfråga, men eftersom det oftast inte fanns några definitioner, var det vanligtvis frågan om elegant vältalighet. ”Stat” var ett fult ord, även för teore-

5 Angående Foigny, se Berneri, *Journey Through Utopia*, New York: Books for Libraries Press 1969, s 7, 188, 197 f, och jmf s X. För den upplaga av Foigny jag använde, se Foigny, *La Terre Australe connue, c'est à dire la description de ce pays inconnu jusques ici...*, Genève: La Pierre, 1676. Angående Weitling, se *KMR*, band 3, s 36 f, 48-50, 128 f. För Patauds och Pougets anarkistiska utopi, se *Comment nous ferons la Révolution*, Paris: Librairie Illustré J Tallandier, 1909.

6 Marx, ”Likgiltighet inför politiken”, Marx/Engels, *Scritti Italiani*, Milano/Rom: Ed. Avanti, 1955, s 100.

* *Mutualism* är teorin att ömsesidigt beroende är nödvändigt för ett samhälleligt välbefinnande – öa.

7 *Ibid*, s 101 f, 104.

tiker som glatt föreslog diktatoriska och hierarkiska stater av egen konstruktion.

Det stämde också att denna fientlighet mot staten inte *nödvändigtvis* innebar antikapitalism, och i själva verket gjorde den oftast inte det. Av de tre ovan nämnda föregångarna till den anarkistiska ideologin, Godwin, Proudhon och Stirner, föreslog inte någon en socialistisk omorganisering av samhället i modern mening, och de kan egentligen inte betraktas som antikapitalistiska. Det var först sedan socialismen redan hade befest sig som en ideologi för samhälleligt missnöje som anarkismen (dess bakunistiska modell) hakade på en konsekvent antikapitalism. Proudhon, och i synnerhet Stirner, blev skyddshelgon för den skola av öppet *prokapitalistisk* anarkism som blev mest framträdande i USA, med Josiah Warren och Benjamin Tucker, och vars anda svävar över en flygel i det republikanska partiet och University of Chicago.

Det fanns en annan retorisk ström om staten som rann ner i källan, och var av speciell betydelse för Marx. Det var hegelianismen, som på grund av sitt speciella statsbegrepp (som förklarades i *KMR* 1) tillät hans anhängare att se icke-stater på ovanliga ställen, som det gamla kejsarliga Kina.⁸ Det handlade förstås inte om fientlighet mot staten hos Hegel själv, men det var den speciella hegelianska *uppfattningen* om staten som 1844 så behändigt övergavs av unghegelianen Max Stirner, i sin bok *Den ende och hans egendom*. Fyra år dessförinnan hade Proudhon gjort en litterär negation till staten välkänd i avancerade kretsar, och när denna tanke passerade österut över Rhen, gifte den in sig i unghegelianska kretsar och drog in Stirner i ett moln av filosoferande.

Det är bakgrunden till Engels yttrande när han 1871 tittade tillbaka i ett brev till en proanarkistisk brevvän som tyckte att anarkismen var senaste nytt. Engels berättade för honom att för honom och Marx

var ”avskaffandet av staten” en gammal tysk filosofisk fras, som vi använde mycket när vi var enkla ungdomar.⁹

Anarkismen introducerade inte tanken på ”statens avskaffande”. Som vi ska se förvandlade den tanken till ett ensidigt och abstrakt begrepp.

2. Godwin, Stirner, Hess

Om vi letar efter Marx’ åsikter om anarkismen i hans tidiga kommentarer om, låt oss säga, Godwin eller Stirner, så kommer vi inte att hitta något. Den -ismen existerade inte ännu, den måste läsas in i deras skrifter senare, av den anarkistiska rörelsen. Anarkismen föddes inte i den tidens medvetande bara för att Proudhon 1840 skapade upphetsning genom att använda ordet ”an-archie” i ett positivt sammanhang istället för nedlåtande. Genom att sätta in ett bindestreck ville han visa att det etymologiskt inte bara betydde oordning (vilket dittills hade varit den enda betydelsen). Som Engels sa ett halvt sekel senare: ”Proudhons harmlösa, rent etymologiska anarki (dvs. avsaknad av politisk makt) skulle aldrig ha lett till dagens anarkistiska läror” utan de ingredienser som Bakunin lade till.¹⁰

Godwin var den första författare som förde fram alla de grundläggande anarkistiska teorierna (i sin *Den politiska rättvisan*) men inte förrän långt senare förknippades dessa teorier med en anarkistisk rörelse. Det gäller inte bara Godwins samtida och de efterföljande anarkistiska tänkarna, utan även Marx och Engels. Den unge Engels läste *Den politiska rättvisan* och gjorde utdrag ur den, bara tre år efter att Proudhon hade tagit med ordet ”an-archie” i en bok på ett hedrande sätt, men han

8 Jmfr *KMR*, band 1, fotnot s 112, 408.

9 Engels, ”Brev till Cafiero”, 1 juli 1871, Marx/Engels, *La Corrispondenza di Marx e Engels con italiani 1848-1895*, Milano: Feltrinelli 1964, s 21.

10 Engels, ”Brev till Hildebrand”, 22 oktober 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 293.

förknippade inte Godwin med Proudhon. Det band han och alla andra såg var till Bentham, utilitarismens liberala grundare.

I en artikel som publicerades vid den här tiden diskuterade Engels Godwin och Bentham som en enda strömning, och även om han sa att *båda två* ”angrep statens själva väsen med hans [Godwins] visdomsord att staten är ett gissel”, verkade den ännu inte marxistiske Engels tro att Bentham gick ännu längre.¹¹

Under den följande perioden ansåg både Marx och Engels detta om Godwin, helt i linje med de allmänna åsikterna. Engels kopplade på liknande sätt samman Godwin och Bentham i sin bok *Den arbetande klassens läge i England*, och precis lika kortfattat i *Den tyska ideologin*. I den plan för ett bibliotek av socialistiska författare som Marx skisserade 1845, förekom Bentham och Godwin likaså tillsammans.¹²

I ett brev från Engels till Marx, där han diskuterade att ta med Godwin i det planerade ”biblioteket” (förläggarens serie), visade han inga insikter om Godwins anarkism, bara hans fiendskap mot ett organiserat samhälle – som vi idag i backspeglarna kan förknippa med anarkism. Hans brev återspeglade hur Godwin framstod för sina samtida: Godwin ”berör kommunismen”, men ”i slutet av sitt verk drar Godwin slutsatsen att folk så mycket som möjligt måste befria sig från samhället ... och är i allmänhet avgjort antisocial i sina slutsatser”. Han tillägger: ”Men om vi tar med Godwin får vi inte utelämna hans komplement Bentham, trots att karln är så förbaskat tråkig och teoretisk.”¹³

En orsak till att man i allmänhet inte insåg den fullständiga innebörden i Godwins resonemang var att angrepp på ”statens själva väsen” som ett gissel var så vanliga och uråldriga. *Det var inte fiendligheten mot staten som kännetecknade anarkismen som något nytt*. Det som till en början undgick allmänhetens uppmärksamhet om Godwin, Proudhon och Stirner, var att de förde fram en särskild motivering till detta angrepp på staten, en tankegång om ”makt”. Vi kommer att se att det är denna tankegång som definierar anarkismen, inte bara fiendlighet mot staten.

Proudhons ”an-archie” från 1840 fick ett inflytande i unghegelianska kretsar, men den utövade detta inflytande vid en tidpunkt då strömningen höll på att falla sönder, och Marx som redaktör för *Rheinische Zeitung* själv började ställas inför sociala och politiska frågor. I Berlin hade en grupp radikala universitetsstudenter samlats kring Bruno och Edgar Bauer, som kallade sig ”Die Freie” (De fria). De utvecklade en egoistisk sorts individualism (som inom kort blev Bauer-brödernas bro till konservatismen). Bland de idéer som fritt bollades runt i denna krets var en utveckling av Proudhons föreställningar om ”maktens” djävulska natur. I december 1842 tillkännagav Edgar Bauer: ”Den moderna människan kastar av sig all makt. Hon har inte respekt för något annat än sig själv.” (Detta föregrep anarkismens själva väsen.) Det blev en störtflod av filosoferande om att *Ich* hade företräde, och det kreativa Ego ställdes mot de smutsiga Massorna (vilket vi konstaterade i *KMR* 1), och hyllningar av deras egen lysande Egon som förkroppsligade den Absoluta anden.¹⁴

På denna ö av abstraktioner mitt i Berlins ödemark, som dominerades av hovet och byråkratin, fördes förkastandet av makten allra längst, och i fetstil, av en trist före detta lärare på en flickskola, vid namn Schmidt, som skrev under namnet Stirner. I en artikel i *Rheinische Zeitung* i april 1842

11 Engels, ”The Condition of England: 1. The Eighteenth Century”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 486.

12 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org; Marx/Engels, ”The German Ideology”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 412; Marx, ”Plan of Library”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 667; angående denna plan se denna bok, kapitel 1, avdelning 3.

13 Engels, ”Brev till Marx”, 17 mars 1845, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 27. Senare omnämningar av Godwin i brevväxlingen mellan Marx och Engels är oviktiga.

14 Angående ”De fria”, se *KMR*, band 1, s 39, och om Bauerbröderna mot massorna, s 146-150. Om uranarkismen och bröderna Bauer, se Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels: leur vie et leur oeuvre*, band 2, s 60 f, 112 f; se även McLellan, *The Young Hegelians and Karl Marx*, s 38 f. För citatet från Edgar Bauer, se Cornu, *op cit*, s 60.

(ännu inte under Marx' redaktörskap) drog Stirner de mest extrema slutsatserna för utbildningen: bara om den baserades på den fria viljan skulle utbildning leda till folkets fullständiga befrielse från all makt. I en artikel påföljande år tillämpade han denna åsikt på alla stater, och ställde mot dem en Egoism som var det enda som kunde förverkliga en Absolut frihet.¹⁵

Å andra sidan stöttes de unghgelianer (och andra) som på allvar hade deltagit i *Rheinische Zeitung* som en hårt ansatt förkämpe för demokrati, och med de verkliga vardagsproblemen, inte bara bort av Berlinklickens flyktiga teoretiserande utan också av deras oansvariga bohemiska livsstil: deras avsaknad av allvar, "tramsande", "snarstuckenhet och skurkaktighet" som "komprometterar frihetens sak och dess parti...." Så sa Ruge och Herwegh, och redaktör Marx publicerade deras uppfattning och dessa ord i sin tidning.¹⁶

I ett brev till Ruge förklarade Marx varför han inte ville publicera bidragen från de här "skrävorna från Berlin": de var värdelösa, "tomma på idéer ... en färglös ström av ord på gammalt sätt ... värdelösa skapare av 'frihet', en frihet som först och främst strävar efter 'att vara fri från allt tänkande'." Deras skrifter "hittar frihet i en utsvävande sanskulottliknande ... form istället för i ett *fritt*, det vill säga oberoende och djupt, innehåll." Marx klagade på att de kryddade sina sjabbiga artiklar med "lite ateism och kommunism" som de inte kände till så mycket om, och "smugglar in kommunistiska och socialistiska lärosatser" i teaterkritik och liknande, istället för att erbjuda en "grundlig diskussion om kommunismen" och dess nya världsåskådning.¹⁷ Om "De fria" också strödde lite antistatlig krydda i sin gryta så nämnde inte Marx detta: *det* vore en banalitet.

Det var troligen första gången Marx stötte på praktiken att ersätta "grundliga diskussioner" med övningar i att tolka orden "fri" och "frihet", en aktivitet som skulle bli anarkismens varumärke. En analys av trollandet med ordet "fri" skulle komma att bli viktig för att förstå den politiska ekonomins språk: fritt arbete, frihandel, fri företagsamhet, och så vidare.¹⁸ Denna förståelse skulle komma senare, men till och med i den första artikel som Marx skrev till *Rheinische Zeitung* 1842, avvisade han vagt manipulerande av Frihet, och invände i synnerhet mot att ställa frihet mot lag (makt): man måste inte nödvändigtvis tänka "att det som är laglöst är fritt, att friheten är laglös".¹⁹

I efterhand kan vi säga att motsatsen var denna: frihet genom och med lagar som underlättar frihet, eller frihet betraktad som alla lagars eviga fiende. I det sistnämnda fallet, som gällde anarkismen, fick "frihet" en speciell innebörd.

Stirners bidrag var att han drog denna tendens till en bisarr slutsats: med egoismen befriad försvann allt ur samhällets moral utom det individuella Egots krav. Hans bok (med titeln "*Den ende och hans egendom*" i svensk översättning [*The Ego and His Own* på engelska]) kunde glädja sig åt ett kort uppblommade av berömmelse. Det var kanske den första framställningen av en anarkistisk lära som gick att känna igen som en distinkt ideologi, även om den ännu inte kallades anarkism. Den ofta uttryckta uppfattningen att Stirners inflytande var "obetydligt" för anarkismens utveckling är inte berättigad: hans bok påverkade Bakunin just när denne för första gången radikaliserades i unghgelianska kretsar.²⁰ (Marx och Engels gjorde rätt i att upprepade gånger tillskriva Bakunins invigande i

15 Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels: leur vie et leur oeuvre*, band 2, s 60, 112 f

16 Marx, "Attitude of Ruge and Herwegh", Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, s 287.

17 Marx, "Brev till Ruge", 30 november 1842, Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, s 393-395.

18 Jmfr, *KMR*, band 1, s 178-181.

19 Marx, "Debate on Freedom of the Press", Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, s 168; detta citat presenteras i sitt sammanhang i *KMR*, band 1, s 27.

20 Den franske historikern Maitron gjorde denna underskattning i sin *Historie du mouvement anarchiste en France (1880-1914)*, Paris: Société universitaire d'éditions et de librairie 1951, fotnot band 1, s 41, apropå Plechanovs *Anarchism and Socialism*, Twentieth Century Press 1906, s 38 f. Jmfr Carr, *Michael Bakunin*, New York: Octagon Books 1975, s 451; Pyziur, *The Doctrine of Anarchism of Michael A Bakunin*, Chicago: H Regnery 1968, s 41.

anarkismen till en gemensam påverkan från Stirner och Proudhon.)

Många svarade på Stirners verk, och Marx och Engels befann sig bland dessa. Deras kritik utgjorde omkring 65% av deras aldrig publicerade *Den tyska ideologin*, som diskuterade Stirners syn på samhälle och filosofi i väldig detalj, men det fanns inte en enda mening som klart tog notis om det vi nu betraktar som Stirners anarkism. Stirners fientlighet mot staten var uppenbar nog, men den försvann bland kritikernas reaktion på hans diskussion om andra frågor – exempelvis hans våldsamma antikommunism.²¹ I *Den tyska ideologin* finns faktiskt ett par stycken där avskaffandet av staten uppträder, men där kommer det med som en *kommunistisk* tanke, inte Stirners!²²

Stirners *Den ende och hans egendom* säger inget tydligt om avskaffandet av staten som ett mål. Det finns en oklar hänvisning som är undanstoppad i mängder av filosoferande. I ett stycke verkar han i själva verket till och med tillskriva tanken till kommunisterna som han angriper.²³ Han ansluter sig inte till Proudhons nya berömda ”an-archie”. Han har inget annat än fientlig kritik mot Proudhon, och han använder bara ordet ”anarkisk” för att beskriva den borgerliga liberalismen. Han avvisar en politisk eller social revolution – till förmån för sitt ego-uppror – och trogen sina principer tillbringade han revolutionen 1848-1849 genom att betrakta händelserna genom cigarrök och ett fuktigt glas i Hippel’s Weinstube: själva sinnebilderna för ett världsfrånvänt Ego och dess egen *Idiotismus*.²⁴

På den tiden förknippades ”egoism” – ”principen om egen njutning” – med Benthams utilitarism och dess teori om enskild glädje som vägledning för samhällliga rättigheter. Och precis som Godwin verkade Stirner för många skruva upp benthamismen ett varv till. När den unge Engels första gången läste Stirners bok, såg han den förvisso som ännu ett sidoskott från benthamismen. Stirners princip, skrev Engels till Marx, ”är Benthams egoism, bara genomförd både mer och mindre konsekvent”. Denna egoism var ”bara det nutida samhällets väsen, som medvetandegjorts”, slutprodukten av det borgerliga tänkandet längs Benthams linjer. Som vi nämnde i *KMR* 1,²⁵ ledde denna tankegång så småningom till sin egen nidbild i form av den ”borgerliga anarkism” som vi kommer att stöta på nedan.

Engels trodde, i god dialektisk anda, att Stirners argument kunde vändas mot honom själv propagandistiskt: det gick att visa att egoismen, i betydelsen egenintresse och ”dragen till sin höjdpunkt”, inte kunde förbli ensidig ”utan genast måste omvandlas till kommunism”. Svaret till Stirner kunde låta så här, tyckte han:

hans egoistiska folk måste med nödvändighet bli kommunister av ren egoism... människans hjärta är ända från början och direkt osjälviskt och självuppoffrande i sin egoism, och således hamnar han ändå till sist med det han bekämpar... Vi är kommunister av egoistiska skäl, vi vill vara *människor* på grund av egoism, inte bara individer... Vi måste ta ”Jag”, den empiriskt levande individen, som utgångspunkt, inte för att fastna där utan för att gå framåt därifrån till ”människan”.²⁶

Det var ett tappert försök att visa att Stirner kunde vändas upp och ner: att individualism och egenintresse, när det förstås rätt i ett samhälleligt sammanhang, kan omvandlas till sin synbara motsats, kommunism, eftersom individens intressen bara kunde säkerställas i samhället. ”Egoism” kunde ges ett samhälleligt innehåll, men för Stirner var det bara ohämmad enskild vilja.

21 Se textanmärkningarna om detta i McLellan, *The Young Hegelians and Karl Marx*, s 131.

22 Marx/Engels, ”The German Ideology”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 212, 380.

23 Stirner, *The Ego and His Own*, London: Cape 1971, s 125.

24 Brazill, *The Young Hegelians*, New Haven: Yale University Press 1970, s 221. Angående *Idiotismus*, se *KMR*, band 2, s 233 f.

25 Jmfr *KMR*, band 1, s 213, 310.

26 Engels, ”Brev till Marx”, 19 november 1844, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 11 f.

Den huvudfigur i *Rheinische Zeitung* som var först att påverkas av de nya idéerna från Frankrike var en viktigare person än Stirner, nämligen Moses Hess. Redan innan Stirners bok kom ut publicerade Hess två artiklar som tog upp Proudhons nya användning av "an-archie". Han kombinerade treenigheten ateism, kommunism och an-arki i en enda uppfattning, som förknippade de olika delarna med Fichte, Babeuf respektive Proudhon. Även om han frikostigt hyllade Proudhons "anarki" för dess "negation av allt politiskt styre, negationen av begreppet stat eller politik", så utvecklade han inte någon systematisk anarkistisk lära, och släppte inom kort detta synsätt när han utvecklades i riktning mot "Sann socialism".²⁷

Några månader innan dessa artiklar publicerades hade Hess uttryckt en del av sina anarkistiska tankar i en artikel om politisk centralisering i *Rheinische Zeitung*,²⁸ och det fick en medarbetare att skriva ett svar. Medarbetaren var Marx, som ännu inte var redaktör för tidningen. Vi har bara de första styckena i en ofullbordad artikel som svarade Hess.

Hess hade på filosofiskt vis inlett artikeln med tanken att "varje yttre lag" och "överhuvudtaget varje central statsmakt" blir "överflödiga" om man betraktar frågan "från en högre synvinkel". Kärnan i Marx' kommentar av detta stycke verkar vara: *var snäll och kom ner på jorden*.

... vi får höra, att utifrån denna höga synvinkel, försvinner alla lagar, ovedersägliga institutioner, den centrala statsmakten och slutligen staten själv.... Filosofin måste verkligen protestera mot att blandas samman med fantasier. Sagan om en nation av ett "rättfärdigt" folk är lika främmande för filosofin som sagan om "bedjande hyenor" är för naturen. Författaren ersätter filosofin med "sina abstraktioner". [*Här slutar manuskriptet*.]²⁹

Vi ser att Marx inte var beredd att godta en enkel fantasilösning utan en genomträngande analys. Det var troligen dit artikeln var på väg, men i själva verket hade Marx själv ännu inte de teoretiska verktygen för att slutföra denna uppgift. Det var kanske bättre att avsluta försöket till en artikel än att säga något som kunde ge problem.

När Hess 1843 publicerade två artiklar som utvecklade det Cornu hade kallat hans "anarkistiska kommunism", hyllade Marx artiklarna i sitt förord till sina Parismanuskript från 1844, som ett av de få "innehållsrika och *originella* tyska arbetena" om *politisk ekonomi*.³⁰ Var han inte intresserad av de anarkistiska åsikter som Hess uttryckte? Det finns inga tecken på att han var det, eller att han ens ansåg dessa uppfattningar särskilt märkliga. Hursomhelst hjälper Hess antagande att kommunismen i själva verket var fientlig mot staten till att understryka Engels' citerade anmärkningar om hur vanliga dessa tankar var när de var "enkla ungdomar".

Ibland glöms det bort att det bland de enkla ungdomar som påverkades av Stirners ego-anarkism och Hess' uppfinnande av en sorts anarkokommunism (utan namn) fanns en ung ryss vid namn Bakunin. Han hade i Moskva deltagit i en studiecirkel om Hegel (den konservativa Hegel), och anlände i mitten av 1840 till Berlin. Bakunin omvändes i början av 1842 till unghegelianism, och publicerade i oktober en artikel i en unghegeliansk tidning om "Reaktionen i Tyskland", som fick mycket uppmärksamhet. (Dess slutord lät ännu inte så illavarslande: "Låt oss sätta vår tilltro till den eviga anden som förstör och förintar.... Lidelsen för förstörelse är också en kreativ lidelse.") När

27 Hess' artiklar "Sozialismus und Kommunismus" och "Philosophie der Tat" publicerades i en samling som redigerades av Herwegh, *Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz*, Lichtenstein: Topos Verlag 1977; återgivna i Hess, *Philosophische und sozialistische Schriften*, s 197, 210. För den anarkistiska beståndsdelen, se Silberner, *Moses Hess: Geschichte seines Lebens*, Leiden, 1966, s 133, 137.

28 Hess' artikel "Deutschland und Frankreich in Bezug auf die Centralisationsfrage", 17 maj 1842, återgavs i Hess, *Philosophische und sozialistische Schriften*, s 175.

29 Marx, "Centralization Question", Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, s 183.

30 Marx, *Ökonomisk-filosofiska manuskript, förord*, på marxists.org.

Stirners bok kom ut befann sig Bakunin i Paris, där han gjorde Proudhon otjänsten att presentera honom för en del skärvor av Hegel. Det kan inte finnas någon tvekan om att ryssen, precis som resten av personerna i de kretsar han rörde sig i, diskuterade Stirners och Hess' skrifter.³¹ Detta var hans mest påverkbara period.

Vi kan här nämna att Engels i ett samtal 1893 förknippade Bakunin med de unghegelianska kretsarna i början av 1840-talet. En rysk besökare vid namn Voden berättade i sina senare publicerade "Samtal med Engels":

När jag uppmärksammade den anmärkningsvärda likheten mellan de "Frias" och de "Kritiska kritikernas" [Bruno Bauers grupp] åsikter och de ryska subjektivisternas [narodniska teoretikernas] ideologi, förklarade Engels att likheten inte berodde på att den ryska intelligentsian omedvetet återgav de tyska ideologierna före mars [1848], utan främst på att Lavrov och till och med Bakunin anammade dessa ideologier direkt.³²

Om vi återvänder till början av 1840-talet måste vi peka på en annan enkel ungdom som imponerades av denna nya vältalighet om Frihet: Engels själv. Vi såg en del av resultaten i *KMR* 1 i samband med två av hans artiklar från perioden 1843-1844.³³ I en annan artikel från denna period skrev den unge Engels följande då moderna nonsens:

Den kristna staten är bara den sista möjliga yttringen av staten som sådan, dess upphörande kommer med nödvändighet att innebära att staten upphör som sådan. Mänsklighetens upplösning i en massa av isolerade, ömsesidigt bortstötande atomer innebär i sig själv att alla gemensamma, nationella och faktiskt alla särskilda intressen förstörs, och är det sista nödvändiga steget mot människans fria och spontana sammanslutning.

Det är ingen mening att fråga om den nya samhällsordningen förväntades fungera på basis av en upplöst "massa av isolerade, ömsesidigt bortstötande atomer", ty denna tidiga variant av anarkistisk förvirring hade inget bättre svar än senare anarkister. Denna artikel av vår enkla yngling innehöll annan oreda: borgarklassens herravälde, försäkrade den, "måste först vända sig mot staten och krossa den, eller om den inte kan klara sig utan den, åtminstone undergräva den". Denna vision av en kapitalistklass som bara tvekar mellan att undergräva eller krossa staten är rörande. Men ärligt talat är detta språk retoriskt, ty vi får också höra att undergrävandet av staten påbörjades av Adam Smith genom att ge ut sin *En undersökning av folkens välstånd*.³⁴

Vi ska inte tro att allt detta fantiserande härleddes från Hess. Åberopande av Absolut frihet överställade det Unga Tysklands litteratur som skiljetecken, och Engels poesi sedan han var tonåring. Vi såg en del exempel i *KMR* 1. Vanan fortsatte åtminstone till 1840: "Tålomod! En ny dag kommer – Frihetens dag!... Även jag är en av Frihetens band av sångare." 1840 försökte han hitta en förläggare för ett band av sina översättningar av Shelley.³⁵ Hans entusiasm för Shelley överlevde faktiskt hans ungdom, ty i Shelleys fall hade trots allt friheten något innehåll: "Vad är du, Frihet?... För arbetaren är du bröd..."³⁶

31 Carr, *Michael Bakunin*, kapitel 6 (s 113-117) och kapitel 11.

32 *Reminiscences of Marx & Engels* (Voden), Moskva: Förlaget för främmande språk, s 332. Vi träffade Voden i *KMR*, band 3, s 274 f.

33 Jmfr *KMR*, band 1, s 143 f, fotnot s 204.

34 Engels, "The Condition of England: 1. The Eighteenth Century", Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 476, 485.

35 Jmfr *KMR*, band 1, s 143 f, fotnot s 204. Engels, "An Evening", Marx/Engels, *Collected Works*, band 2, s 107 f; liknande kan hittas i flera andra dikter från denna tid. Angående förläggare för Shelley: Engels, "Brev till Graeber", 30 juli 1839, Marx/Engels, *Collected Works*, band 2, s 467, och Engels, "Brev till Schücking", 18 juni och 2 juli 1840, Marx/Engels, *Collected Works*, band 2, s 494 f, 497.

36 Shelley, "Anarkins mask".

3. Vattendelaren: formuleringen om det ”slutgiltiga målet”

Vi borde förvänta oss att hitta den vanliga mängden då aktuell vänsteristisk fientlighet mot staten i Marx' tidiga skrifter, och det gör vi, men i en mer förbehållsam och varsam form än hos Hess och den unge Engels. Även för den unge Marx var ”statens avskaffande” en välkänd gammal fras och vardagsmat hos den tidiga radikalismen, men han var inte riktigt så enkel som ungdom.

Vi såg att han 1842, det allra första året under sin bana som politisk skribent, hade vägrat följa Hess i en fantasiflykt där staten ”försvann” i de filosofiska abstrakta dimmorna. Han hade förvisso ännu inte uttalat sig för socialism eller kommunism, men höll på att studera frågan. Påföljande år tog han, medan han höll på att övergå till kommunismen, upp en liknande fråga i sina anmärkningar om Hegels kritik av rätten (den politiska teorin), och vi såg i *KMR* 1 att han fortfarande vägrade acceptera statens plötsliga försvinnande i de teorier som importerades från Frankrike. De ”nyare fransmännen” anser (kraftsade han ned) att ”den politiska staten går under i den sanna demokratin”, men det var (tillade han) bara delvis sant: i den ”sanna demokratin” minskar staten till sin riktiga, begränsade sfär.³⁷

Detta var i allt väsentligt den uppfattning som Marx behöll för gott, även om den senare uttrycktes med olika formuleringar.

I *KMR* 1 noterade vi i sitt sammanhang andra tillfällen då den unge Marx återspeglade dåtidens mot staten fientliga språkbruk och idéer. Nästa nämnvärda exempel kom 1844, efter de schlesiska vävarnas revolt: samhällets sociala missförhållanden ansågs vara resultatet av ”statens princip” istället för tvärtom. Marx hade ännu inte någon samhällsekonomisk teori om staten, och denna formulering försvann snart.

Men samtidigt slog han fast en tanke som skulle bli långvarig: när socialismens ”organiserande funktioner” (att bygga ett nytt samhälle) inleds efter revolutionen, som är en politisk handling, ”kastar socialismen sin *politiska* mask åt sidan.”³⁸ Det var en banbrytande tanke, men man ska inte läsa in Marx' mogna teori om statens bortdöende i den. Det fanns ännu alltför många frågor dolda i dess mitt.

I början av 1845 skisserade han ett projekt för en ny bok om den ”moderna staten”, och den sista punkten löd: ”Rösträtt, kampen för att avskaffa [Aufheben]* staten och det borgerliga samhället.”³⁹ Det antyder att Marx vid denna tidiga tidpunkt såg allmän rösträtt som av nödvändighet fientlig mot staten – en vanlig vänsteristisk illusion på den tiden, som hängde samman med det anarkistiska mönstret att bara identifiera begreppet ”stat” med den despotiska staten.

En grundläggande punkt klargjordes innan 1844 var slut: det är inte staten som skapar samhällsordningen, utan istället samhällsordningen som ligger bakom staten. ”Statens princip” är *inte* den främsta faktorn i samhället. Denna uppfattning, som i sig själv vederlägger anarkismen, uppstod i Marx' tänkande som en del av hans utveckling av en materialistisk uppfattning av historien. Tanken uttalades ganska klart i *Den heliga familjen*: ”Bara *politisk vidskepelse* tänker sig idag fortfarande att samhällslivet måste hållas samman av staten, medan i verkligheten staten tvärtom hålls samman av samhällslivet.”⁴⁰

37 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org. Denna punkt utvecklades i *KMR*, band 1, s 58. Med ”nyare fransmännen” avsåg Marx säkert Proudhon, och kanske även Saint-Simon och/eller Fourier.

38 Marx, *Kritiska randanmärkningar till artikeln "Kungen av Preussen och socialreformen"*, på marxists.org.

* Närhelst Marx eller Engels citeras om statens ”avskaffande” (eller bortdöende etc.), kommer från och med nu den ursprungliga tyska termen rutinmässigt att nämnas, som upplysning till läsaren.

39 Marx, ”Draft Plan for Work on the Modern State”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 666. Hela Marx' skiss finns i *KMR*, band 1, fotnot s 124.

40 Marx/Engels, ”The Holy Family”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 121.

Den avgörande omformuleringen av ”statens princip” skrevs ner i *Den tyska ideologin*. Marx förlöjligade ”den gamla fantasin att staten faller samman av sig själv så fort alla dess medlemmar lämnar den ... denna tes avslöjar den fromma önskans hela fantasi och maktlöshet”. Det krävdes en grundläggande omvälvning som styrdes av produktivkrafterna. Medan ”tidigare revolutioner inom ramen för arbetsdelningen [t ex den franska revolutionen] måste leda till nya politiska institutioner” och till en ny stat, var fallet ett annat med ”den kommunistiska revolutionen, som avskaffar arbetsdelningen, [och] till slut avlägsnar [*beseitigt*] de politiska institutionerna...”⁴¹

Nyckelorden är ”till slut” (*schliesslich*, slutligen). Det handlade om vad som hände staten ”till slut”. ”Avskaffandet av staten” var inte revolutionens första ord utan något av de sista. Denna teori om att avskaffa staten ”till slut” visade sig i *Den tyska ideologin* eftersom det (som *KMR* 1 förklarade) var i detta arbete som Marx för första gången tydligt förde fram sin särskilda teori om staten, liksom om den samhälleliga utvecklingen, tillsammans med sin tes att det revolutionära proletariatet måste försöka erövra den politiska makten, det vill säga upprätta sin egen stat.⁴²

Den härrörde speciellt ur en förståelse att staten fyllde en nödvändig funktion för samhället, och *inte* bara var en utväxt eller cancer, och att *den därför inte kunde ”avskaffas” förrän samhället kunde fylla den funktionen med andra institutioner*. Det är den stötesten som anarkismen bryter sin nacke på teoretiskt.

Perspektivet att, som ett resultat av revolutionen, upprätta en ny stat – en arbetarstat – utgjorde en tydlig brytning med dåtiden primitiva fientlighet mot staten, vars ena flygel senare stelnade till anarkism. När Marx och Engels många år senare återigen stötte på denna primitiva åsikt i dess sentida bakunistiska kläder, var det inte någon nyhet.

Marx teori om staten hade nu passerat en vattendelare. Det fanns fortfarande flera punkter dolda i dimman, men nu var det möjligt att göra framsteg mot att klara upp dem.

När Marx 1847 ägnade en bok åt Proudhon såg han (och hans samtida) fransmannen främst som en ekonom som förde fram en speciell bas inom den politiska ekonomin för en sorts socialistiska slutsatser. 1847 hade för övrigt Proudhon fortfarande inte sagt så mycket om vare sig ”an-archie” eller att avskaffa staten, och Marx skrev trots allt sin *Filosofins elände* som ett svar på en speciell bok, Proudhons *De ekonomiska motsättningarnas system eller eländets filosofi*. I denna bok av Proudhon fanns det inga uttalanden om anarki, inte ens lika mycket som de få sidorna i hans bok från 1840. Proudhons *De ekonomiska motsättningarnas system* var en polemik mot den etablerade ekonomin och delvis mot religionen, men hade inte några särskilt bestämda åsikter om något ämne.⁴³

Ändå avslutade Marx sin *Filosofins elände* med ett eget tydligt uttalande om det som *inte* fanns med i Proudhons senaste bok, ty den sistnämnda hade blivit känd för sin ”an-archie”. Marx’ sista kapitel öppnade eld mot Proudhons bittra motstånd mot fackföreningar och strejker, det vill säga mot arbetarklassens elementära ”kamp – ett sannskyldigt inbördeskrig”. När denna kamp väl omfattade hela klassen ”antar koalitionen politisk karaktär”. Och ”[d]en undertryckta klassens befrielse slutar alltså nödvändigt med skapandet av ett nytt samhälle.”

Betyder detta att det efter det gamla samhällets störtande kommer att finnas ett nytt klassherravälde, som kulminerar i en ny politisk makt? Nej.

Betingelsen för arbetarklassens befrielse är avskaffandet av alla klasser, liksom betingelsen för tredje ståndets befrielse, den borgerliga ordningen, var avskaffandet av alla stånd.

Arbetarklassen kommer under gången av sin utveckling att i stället för det gamla borgerliga samhället sätta en association, som utesluter klasserna och deras motsättning, och det kommer

41 Marx/Engels, ”The German Ideology”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 5, s 380.

42 Se i synnerhet *KMR*, band 1, kapitel 8, avdelning 8.

43 Jmfr den bedömning som görs i Woodcock, *Pierre-Joseph Proudhon: A Biography*, s 99.

inte längre att finnas någon egentlig politisk makt, därför att just den politiska makten är det officiella uttrycket för klassmotsättningen inom det borgerliga samhället.⁴⁴

Trots att Marx mer än en gång senare hänvisade tillbaka till detta stycke som sina uppfattningar, så är det ärligt talat i sig själv långtifrån tydligt på alla punkter. Den tanke som i *Den tyska ideologin* hade uttryckts med förbehållet ”till slut” (eller *schliesslich*, slutligen) framställdes här med orden ”under gången av sin utveckling”. Det var inte ens uppenbart att det betydde ”under gången av sin utveckling” efter revolutionen, men lyckligtvis råkar exakt samma ord användas några månader senare i motsvarande stycke i *Kommunistiska manifestet*, denna gång i ett tydligare sammanhang.

Detta stycke kom direkt efter Manifestets tiopunktsprogram om hur ”[p]roletariatet kommer att använda sitt politiska herravälde”:

När klasskillnaderna försvunnit under utvecklingens gång och all produktion koncentrerats i händerna på de förenade individerna, så förlorar den offentliga makten sin politiska karaktär. Den politiska makten i egentlig mening är det organiserade våldet från en klass för att undertrycka en annan klass. När proletariatet med nödvändighet förenar sig som klass i kampen mot bourgeoisien, gör sig till härskande klass genom en revolution och som härskande klass med våld upphäver de gamla produktionsförhållandena, så upphäver proletariatet med dessa produktionsförhållanden klassmotsättningarnas existensvillkor, klasserna över huvud taget och därmed sitt eget herravälde som klass.

I stället för det gamla borgerliga samhället med dess klasser och klassmotsättningar framträder en sammanslutning i vilken var och ens fria utveckling är förutsättningen för allas fria utveckling.⁴⁵

Avskaffandet av den politiska makten (staten, eller statsmakten) i alla former var inte längre en *paroll*. Den ställdes upp som den sociala revolutionens slutgiltiga mål, och införlivades i en teori om samhällsomvandling som gav den en ny innebörd.

4. Mellanspel: borgerlig anarkism

Under det politiska lugnet mellan revolutionens nederlag 1848 och Pariskommunens utbrott, det vill säga under 1850- och 1860-talen, fanns det inte så stor orsak att uppmärksamma de anarkistiska föregångarna, men en särskild aspekt kräver uppmärksamhet.

De anarkistiska teorierna hade inte spelat någon påtaglig roll under revolutionen 1848-1849, så Marx' och Engels' skrifter 1850-1852 om erfarenheterna under revolutionen innehöll inget av särskilt intresse i detta sammanhang. I pressen och vänsterlitteraturen återfanns ”anarki” eller ”anarkist” bara i traditionell mening. ”Anarkist” var en etablerad synonym för ”revolutionär” eller ”omstörtande”. För den konservativa pressen var revolutionära personer ”anarkister”, och ”anarki” var vad deras kamp ledde till. Marx' och Engels' artiklar återspeglade då och då denna användning på ett ironiskt sätt.⁴⁶

Dessutom började (som vi kommer att se) Marx tala om att ”krossa” staten, men det betydde att ersätta den med en ny sorts stat. Det handlade inte om det gamla anarkistiska bestyret att ”avskaffa staten” genom påbud.

Men ”avskaffandet av staten” dök 1850 upp från ett oväntat håll – oväntat om vi förknippar begreppet med revolutionär politik. Emile de Girardin var en tidig fransk entreprenör av Hearsts

44 Marx, *Filosofins elände*, på marxists.org.

45 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 15-16.

46 För ett typiskt exempel, se Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, på marxistarkiv.se, s 45-46.

sort som då genomgick en socialistisk fas och gav ut en bok om *Socialism och beskattning*. Den lade fram en plan som skulle kunna beskrivas som borgerligt anarkistisk. Det kunde vi läsa i en recension av boken av Marx och Engels i fjärde numret av deras tidskrift från London, *Neue Rheinische Zeitung Revue*.

Girardins bok föreslog att den sociala frågan skulle lösas genom att avskaffa både beskattning och staten med hjälp av ett ”ömsesidigt försäkringsprogram”. Det var ett bra exempel på de historiska banden mellan en önskan att avskaffa skatteindrivaren och avskaffa staten, och Girardin representerade öppet detta band mellan primitiv anarkism och borgerlig radikalism. Han rekommenderade detta program eftersom det betydde ”revolution utan revolutionären” och eftersom det avskaffade staten ”utan några chocker”, faktiskt utan att avskaffa kapitalismens sociala förhållanden. Han var givetvis för ”harmoni mellan arbete och kapital”.

Marx och Engels kommenterade:

En skattereform är alla radikala borgares käpphäst, alla borgerligt ekonomiska reformers speciella beståndsdel. Från de äldsta medeltida borgarbrackorna till de moderna frihandlarna, rör sig huvudkampen om skatter....
Minska, beräkna skatter rättvist etc. etc. – det är vanliga *borgerliga reformer*. Att *avskaffa* skatterna – det är *borgerlig socialism*.⁴⁷

Det vill säga att det var ”borgerlig socialism” i Marx’ språkbruk här (jämför med *Kommunistiska manifestet*), men i samma mening (påstått avskaffande av staten) var det också ”borgerlig anarkism”. Recensionen visade förvisso att Girardins ”avskaffande” av skatter i själva verket var liktydigt med en enhetlig kapitalskatt, men Girardin trodde att han avskaffade staten i och med att han ersatte statsmakten med det han kallade en ”administrativ kommission”. Som vanligt fick staten en ny beteckning, och efter att ha avskaffats återvände den verkliga staten genom bakdörren.

I det viktigaste stycket i sin recension gick Marx och Engels från den kapitalistiska statens nuvarande karaktär till morgondagens avskaffande av staten, och däremellan visade de hur Girardin återinförde staten under annat namn. De började med schemats metafor ”gemensam försäkring”: Girardin föreslog gemensam försäkring *istället* för en stat, och de svarade att staten *redan nu* var borgarklassens ”gemensamma försäkring”:

Den borgerliga staten är inget annat än den borgerliga klassens gemensamma försäkring mot sina egna enskilda medlemmar liksom mot den utsugna klassen, en försäkring som måste bli allt dyrare och uppenbarligen alltmer självstyrande gentemot det borgerliga samhället, eftersom det blir allt svårare att trycka ner den utsugna klassen. Att byta namn betyder inte det minsta i fråga om denna försäkring. Den skenbara självständighet som Girardin tillfälligt tillskriver individen vad gäller försäkringen måste han själv omedelbart överge.

Nu hänvisade resonemanget till villkoren för Girardins plan:

Var och en som beräknar sin egen förmögenhet alltför lågt ådrar sig ett straff: försäkringskontoret [Girardins ersättning för staten] köper hans egendom till det angivna priset, och inbjuder till och med till fördömanden genom att erbjuda belöning. Än mer: var och en som föredrar att inte försäkra sin förmögenhet tar plats utanför samhället och förklaras omedelbart som fredlös. Samhället kan givetvis inte tolerera att det bildas en klass inom samhället som gör uppror mot dess livsvillkor. Tvång, makt, byråkratiskt ingripande, som Girardin vill avlägsna, kommer tillbaka till samhället. Om han för ett ögonblick hade lösgjort sig från det borgerliga samhällets villkor, så hade det bara skett för att kunna återvända till det via en omväg.

47 Marx/Engels, ”Review of *Le Socialisme et l’Imperialisme*”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 10, s 330 f.

Det är värt att citera detta tillräckligt långt för att visa tricket som utfördes på båda sidor: hur vår så kallade borgerliga anarkist försökte avskaffa staten och avlägsna ”tvång, makt och byråkratiskt ingripande”, och hur Marx avslöjade det meningslösa i att med hjälp av antistatligt frasmakeri försöka dölja hur staten återvände. Marx/Engels’ recension tillade:

Bakom avskaffandet av beskattningarna döljer sig avskaffandet [*Abschaffung*] av staten. Statens avskaffande har för kommunister en enda innebörd: det är ett nödvändigt resultat av klassernas avskaffande, varvid behovet att en klass’ organiserade makt kväser en annan försvinner [*wegfällt*] av sig själv.⁴⁸

Notera att de redan så här tidigt (1850) accepterade ”avskaffandet av staten” som ett kommunistiskt mål – med formuleringen det ”slutgiltiga målet”. Påståendet att de kom fram till denna åsikt först på grund av Bakunins senare anarkistiska formuleringar är inget annat än en myt. Som Engels sa, hade de tagit denna åsikt för självklar sedan unga år.

Hur skilde sig det borgerliga anarkistiska talet om avskaffande från den kommunistiska innebörden? Recensionen av Girardin innehöll en kortfattad analys som skulle gälla mer än det direkta ämnet. När anarkister talade om att avskaffa ”staten”, måste man fråga sig vad de menade med staten, och vilka stater de avskaffade.

Tag till exempel den uppfattning som fanns bland anarkister om statens karaktär i den amerikanska republiken: Marx/Engels’ artikel pekade på deras benägenhet att tala som om den var en icke-stat:

I borgerliga länder [ansåg de borgerliga anarkisterna] innebär avskaffandet av staten att minska statens makt till samma omfattning som i Nordamerika. Här utvecklas klassmotsättningarna bara ofullständigt. Sammanstötningarna mellan klasserna slätas över eftersom den proletära överskottsbefolkningen rinner bort västerut. Statsmaktens ingripande, som har minskats till ett minimum i öst, finns inte alls i väst.

Samma anarkister hade en benägenhet att tro att ”statens avskaffande” i feodala länder innebar att avskaffa feodalismen till förmån för en borgerlig stat. I Tyskland förvandlade de *borgerliga* rättigheter till ”*individens* absoluta oberoende och självstyre”. Artikeln hänvisade till ”berlinarna Stirner och [Julius] Faucher” som exempel på detta ”idiotiska” sätt att tänka.⁴⁹

Titta tillbaka på inledningen av detta stycke för den naiva tanken att det inte fanns *någon stat* i en demokratisk republik som Förenta staterna. Det var en mycket behändig syn på staten, för det gjorde det möjligt att trolla bort speciella stater närhelst läran krävde det. Det var inte bara Faucher, en tysk ”Manchesteritisk” frihandelsekonom som vid den tiden förde fientligt väsen mot staten, och inte heller var det bara Stirner som betraktade staten på detta ytliga sätt. Denna naivitet var vanlig bland anarkistiska ideologer.

Marx konstaterade denna benägenhet hos Bakunin, och den går att återfinna hos Kropotkin – för att bara ta anarkismens två viktigaste teoretiker. Mönstret fanns i Bakunins bok *Statism and Anarchy* [Statlighet och anarki] från 1873, i ett stycke som Marx faktiskt kopierade till sina noter. I detta stycke betraktade Bakunin Nederländerna, England och USA som ”en ny civilisation som är *antistatlig till sin natur*, men *borgerlig i sin ekonomi* och liberal”. Åt sig själv krafsade Marx ner anmärkningen: ”Detta stycke [är] ytterst karakteristiskt för Bakunin; för honom är den verkliga kapitalistiska staten regeringsfientlig...” Samma sak för Kropotkin: hans grundläggande artikel om ”Staten” tillkännagav att ”vad gäller Europa är staten av sent ursprung – den går knappt tillbaka till 1500-talet” och existerade tydligen inte under feodalperioden! Det vill säga att Kropotkin såg den

48 *Ibid*, s 333.

49 *Ibid*, s 333 f.

medeltida staten som icke despotisk, *och därmed inte en stat*.⁵⁰

Senare samma år (1850) påbörjade Engels en artikel – som aldrig färdigställdes – om de senaste tyska representanterna för denna trend. Den började med att återge det sista sammanfattade stycke från Girardin som citerades ovan, och fortsatte:

Att avskaffa [*Abschaffung*] staten, *anarki*, har under tiden blivit ett allmänt slagord i Tyskland. Proudhons utspridda lärjungar, Berlins ”högre” demokrati och till och med de bortglömda ”ädlaste sinnena i landet” i Stuttgarts parlament och den Kejsarliga regenten har – var och en på sitt sätt – antagit detta vildsint lydande slagord.⁵¹

”Proudhons tyska anhängare” kan ha varit Ruge och Karl Grün och de ”ädlaste sinnena” Ludwig Simon och Karl Vogt, som sägs ha publicerat artiklar som i någon mening var för att avskaffa staten.⁵² Engels förväntade sig att hans läsare skulle känna till att de herrar som använde detta vildsinta språk i själva verket var antirevolutionära, och innebörden måste ha varit pickwickliknande:

Alla dessa strömningar är överens om att bevara det befintliga *borgerliga samhället*.... De skiljer sig bara från det borgerliga samhällets verkliga företrädare i en ovanlig form, som ger dem intrycket att ”gå längre”, att ”gå längre än någon annan”. Detta intryck försvann inför alla verkliga konflikter. När dessa anarkins företrädare ställdes inför den revolutionära krisens *verkliga* anarki [dvs. ordning], när massorna kämpade med ”råstyrka”, gjorde de i samtliga fall allt för att hejda anarkin.

Källan till denna tendens i Tyskland, fortsatte Engels, var Stirner:

I synnerhet Stirners predikan om statslöshet är utmärkt anpassad för att ge Proudhons anarki och Girardins avskaffande av staten ett ”högre helgande” från den tyska filosofin. Stirners bok ... är förvisso bortglömd, men dess tankegångar, i synnerhet dess kritik av staten, dyker på nytt upp hos anarkins vänner.⁵³

Detta utkast till en artikel verkade sikta på att göra Stirners bok till sitt huvudämne, men innan han övergick till den, diskuterade Engels de förvirrade teorier som den uppstod ur. Han förknippade detta med en benägenhet hos borgarklassen – liksom det konservativa feodala partiet – att ge sken av att förespråka någon sorts socialism för att tilltala arbetarna. Censuren tvingade fram abstrakta uttryckssätt – eftersom censorn strök över uttalanden i klartext – så hegelianismen gav en lämplig abstrakt terminologi. Den litterära debatten övergick till det religiösa och filosofiska skugglandet. ”Den filosofiska skuggboxning som pågick bakom denna förvirring återspeglade den verkliga kampen” och lockade den ”utbildade” publiken – ”en massa lata sinnen, advokatlärlingar, lärar-aspiranter, nedbrutna teologer, arbetslösa läkare, litteratörer, etc., etc.”⁵⁴

Engels’ ofullbordade artikel slutade strax efter denna antydning av hur detta sätt att göra staten överjordisk i form av anarkistiska fraser härrörde från delar av de ”bildade klasser” som saknade egna sociala rötter.

Det stod nu klart att en av de viktigaste bristerna hos dessa den borgerliga ”anarkins vänner” var att

50 Marx, ”Konsept von Bakunins Buch’ Staatlichkeit und Anarchie”, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 610. Citatet från Bakunin anges som det står i Marx’ anteckningar, till största delen översatt till tyska; kursivering av Marx. Kropotkin, ”The State”, *Selected Writings on Anarchism and Revolution*, Cambridge, Mass.: M.I.T. Press 1970, s 212.

51 Engels, ”On the Slogan of Abolition of the State”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 10, s 486 f.

52 Denna bakgrund förs fram i redaktionella noter i Marx/Engels, *Collected Works*, band 10, s 694 (not 346-347).

53 Engels, ”On the Slogan of Abolition of the State”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 10, s 487.

54 *Ibid*, s 489.

de egentligen *inte* siktade på att avskaffa staten (en verklig stat). Samtidigt var det uppenbart att Marx i sin *Anti-Proudhon* mot detta hade ställt en kommunistisk uppfattning av statens avskaffande: ”det är ett nödvändigt resultat av klassernas avskaffande, varvid behovet att en klass’ organiserade makt kväser en annan försvinner av sig själv.”

Att ”avskaffa staten” räckte inte för att definiera anarkismen. Vad mer, då? En uppfattning som ”det överdådiga förvandlandet av borgerlig frihet till individens absoluta oberoende och självstyre”. I nästa kapitel kommer vi att se att de *utpräglat* anarkistiska uppfattningarna rörde sig kring tesen om ”makt”. De rörde det enskilda Egots’ absoluta överhöghet mot att ålägga *någon som helst* ”makt” över det.

Längs dessa linjer hade Marx nått fram till ett särpräglat förhållningssätt till den gamla frågan om antistatlighet. Det fanns fortfarande många frågor att besvara, men så mycket stod klart: det berömda ”avskaffandet av staten” måste vara samhällsomvandlingens slutpunkt, inte det första steget.

5. Anarkismens ”förklädda stat”

Innan vi lämnar proudhonismen ska vi poängtera att Marx och Engels själva ansåg att deras förhållningssätt var nytt och annorlunda.

Det framgick ur en intressant brevväxling mellan dem angående utgivningen av Proudhons nya bok 1851, hans *Idée Générale de la Révolution au XIXe Siècle* [Allmänna tankar om 1800-talets revolution]. Marx läste den först och skickade Engels en lång sammanfattning, nästan utan kommentarer, och bad om hans åsikt om boken.⁵⁵

Engels läste den första delen och var till en början ganska positivt imponerad: han hittade en mer förfinad teori i den än i Proudhons tidigare skrifter – och han trodde att han visste varifrån det kom. Proudhon, funderade Engels, måste ha sett någons översättning av *Kommunistiska manifestet*, ty han kunde inte läsa tyska. Kanske han också hade sett översättningar av Marx’ artiklar i *Neue Rheinische Zeitung Revue* (han menade *Klasstriderna i Frankrike* och kanske recensionen av Girardin). Engels skrev till Marx:

Ett antal punkter har otvivelaktigt stulits därifrån – exempelvis att *regeringen* inte är något annat än en klass’ makt för att kväsa en annan, och försvinner [*verschwindet*] samtidigt som klassmotsättningarna försvinner.⁵⁶

Eller hade Proudhon införlivat det från Marx’ tidiga *Filosofins elände*? Engels trodde inte det. Men oavsett hur Proudhon hade fått tag på sina ”förfinade” idéer, så är detta säkert: Engels ansåg att förhållningssättet till statens avskaffande tydligt kommer från Marx, som Marx’ adelsmärke.

Det är troligen meningslöst att fundera över hur Proudhon fick tag på de tankar som imponerade på Engels. Han kan ha införlivat rimliga kopior av dessa idéer från andra personers diskussioner och i miljön efter revolutionen. I sina anteckningsböcker *Grundrisse* kommenterade Marx trots allt mycket senare syrligt Proudhons förmåga att hålla öronen öppna: han ”hör förvisso klockorna ringa, men vet aldrig var...”⁵⁷ Hursomhelst vidareutvecklade inte Proudhon detta, och inte heller skedde någon utveckling som var förenlig med ett avvisande av ”principen om makt”, som varit så framträdande i hans bok från 1851.⁵⁸

55 Marx, ”Brev till Engels”, 8 augusti 1851, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 409-416.

56 Engels, ”Brev till Marx”, 21 augusti 1851, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 435.

57 Marx, *Grundrisse*, s 326.

58 Proudhon kan ha kommit att betrakta anarkin som ett idealiskt mål som låg århundraden bort, helt enkelt på grund

Engels innehållsrika anteckningar om Proudhons bok riktade precis som tidigare in sig på ekonomen Proudhon: och som tidigare visade han (liksom Marx och vänstern i allmänhet) föga eller inget intresse för det som vi idag betraktar som den i grunden anarkistiska sidan hos Proudhons tänkande. I dessa anteckningar gjorde Engels till största delen en sammanfattning av resonemanget mot makt, och den var översållad av grymtningar som: ”högtravande”, ”retorik”, ”skräp”, ”omständligt”, ”allmänna plattityder”. Samma inställning var också uppenbar i brevväxlingen mellan Marx och Engels i augusti 1851. I ett brev gjorde Marx en kort sammanfattning av ”principen om makt”, och avslutade bara: ”Driven till sin ytterlighet träder i denna statsuppfattning fånigheterna i förgrunden.” Efter att ha sammanfattat Proudhons *Dissolution du gouvernement* [Upplösningen av regeringen] var hans enda anmärkning: ”Stirnerska fraser.”⁵⁹

I ett annat brev noterade Engels verkligen begreppet i samband med Proudhons förkastande av demokrati, ty han förstod sammanhanget och stöttes bort av anarkistens antidemokratiska vinkling:

... på det hela går det inte att läsa något mer pretentiöst ytligt än denna kritik av politiken, till exempel i fallet demokrati.... Och vilken stor tanke att *pouvoir* [statsmakt] och *liberté* är oförsönliga motsatser, och att ingen sorts regering kan ge honom en tillräckligt moralisk grund till varför *han* ska lyda den! *Par Dieu*, varför behövs då någon *pouvoir*?⁶⁰

Men i huvudsak buade han bara ut tanken, och tog den egentligen inte särskilt på allvar. Å andra sidan är korrespondensen mellan Marx och Engels ofta syftande, eftersom de två tog för givet att ABC-frågor inte behövde förklaras.

Inte ens när Marx efter Proudhons död 1865 sammanfattade honom i en dödsruna, kände han något behov att nämna Proudhons anarkistiska sida, än mindre diskutera den.⁶¹ I själva verket klassificerade aldrig Marx och Engels honom under rubriken ”anarkist” i sitt eget tänkande. Det fanns ett skvalleraktigt brev från Engels till Bernstein 1884, där den förstnämnde skrev att ”följande stycken visar att vi tillkännagav statens upphörande [*Aufhören*] innan det fanns anarkister överhuvudtaget”, varefter han citerade ur Marx’ *Filosofins elände* och ur Manifestet.⁶² Med ”anarkister” menade han uppenbarligen den rörelse som uppstod med Bakunin.

Med risk för upprepning påminner vi om att den proudhonistiska rörelsen inte framställde sig själv som ”anarkistisk” utan snarare som ”ömsesidig”, och att Proudhon inte kallade sig själv anarkist – inte alls före 1863 och sedan bara undantagsvis.⁶³ När en självutnämnd anarkistisk rörelse verkligen uppstod så var den proudhonistiska rörelsen (det som återstod av den) *fientligt inställd*. Dessa fakta förklarar språkbruket hos Proudhons samtida: de bestrider inte hans plats i anarkismens historien. Även inom den tidiga bakunistiska rörelsen var beteckningen ”anarkist” ännu inte helt accepterad. Bakunins förste ställföreträdare, bedragaren Guillaume, ville överge ”anarkism” till förmån för ”federalism”.⁶⁴

av pessimism. Detta är inte bara spekulationer, jmf Woodcock, *Pierre-Joseph Proudhon: A Biography*, London: Routledge & Paul 1956, s 249.

59 Engels, ”Critical Notes in Proudhon’s Book”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 11, s 556-558. Marx, ”Brev till Engels”, 8 augusti 1851, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 411, 416. Engels gjorde också kopplingen till Stirner i Engels, ”Brev till Marx”, 11 augusti 1851, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 422 och cirka 27 augusti 1851, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 444.

60 Engels, ”Brev till Marx”, 21 augusti 1851, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 435.

61 Artikeln var i form av ett brev till redaktören för *Sozialdemokrat*, 24 januari 1865, i Marx/Engels, *Collected Works*, band 20, s 26 f. Jmf Marx om proudhonismens ”likgiltighet inför politik” (som publicerades i slutet av 1874), se *KMR*, band 3, s 252.

62 Engels, ”Brev till Bernstein”, 28 januari 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 92. Sammanhanget för detta stycke kommer att komma upp nedan, kapitel 6, avdelning 12.

63 Enligt Maitron, *Historie du mouvement anarchiste en France (1880-1914)*, band 1, fotnot s 34.

64 Samuel Bernstein, *First International in America*, New York: A M Kelly 1962, s 182.

Hursomhelst dök Proudhons anarkism upp ibland, och det fanns en viktig punkt som vi måste sluta med. I brevväxlingen 1851 mellan Marx och Engels om Proudhons nya bok, berörde Engels en avgörande tanke – så att säga i förbifarten. Han hade tyckt att Proudhon ”verkligen verkar göra framsteg” – men bara till priset av ökad förvirring. Ty *precis som i fallet Girardin* rasade den påstådda antistatligheten samman så fort verkliga alternativ fördes fram:

Au bout du compte [Till sist] kommer alltså herr Proudhon fram till detta: att äganderättens verkliga betydelse består av att en mer eller mindre förklädd stat på ett dolt sätt konfiskerar all egendom, och att den verkliga innebörden av statens avskaffande [*Abschaffung*] är en ökad statlig centralisering.⁶⁵

Staten inte bara återvände via baddörren efter att ha ”avskaffats”, utan skulle i själva verket bli mer och inte mindre byråkratiserad på grund av Proudhons detaljerade planer på en ömsesidig kreditbank för att lösa den sociala frågan. Den ömsesidiga banken ”smälter samman med staten i smyg eller under annat namn”, och de objektiva resultaten kommer att bli att ”allt verkligt välstånd kommer att centraliseras i statens eller kommunens händer...”⁶⁶

I sina privata anteckningsböcker, som nu har givits ut under titeln *Carnets* [Böcker], förklarade Proudhon ganska öppet hur ytterst antidemokratiskt hans ”icke statliga” schema om ett Ömsesidigt creditsällskap som så småningom skulle ta över samhället var. Ett användbart tillägg till *Carnets* är den biografiska informationen om vad som hände när han faktiskt inledde sin bankoperation 1849. Denna förkämpe för frihet (hans egen) planerade en så hårt kontrollerad personlig diktatur som han kunde planera. Jämte detta specifika schema var *Carnets* lika öppenhjärtiga om hans längtan efter ”herravälde” över samhället. Bilden är sjuklig.⁶⁷

Frågan om den anarkistiska ideologins natur skulle framgå ännu tydligare hos den person som förvandlade anarkismen till en rörelse: Bakunin.

65 Engels, ”Brev till Marx”, c:a 10 augusti 1851, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 418.

66 Engels, ”Brev till Marx”, c:a 11 augusti 1851, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 420, 421.

67 Proudhon, *Carnets de P J Proudhon*, Paris: Rivière 1960. Utvecklingen av hans tankar om utopin Ömsesidig kredit går att följa i de publicerade bandens tematiska index. För biografiska uppgifter, se Woodcock, *Pierre-Joseph Proudhon: A Biography*, s 143 f, 146 f, men ha i åtanke att denna biografi i allmänhet är ett rosa bortförklarande. För en kort information om Proudhons längtan efter ”herravälde”, se *KMR*, band 3, s 53 f, även s 205 f. För mer information från *Carnets*, se Draper, ”Note on the Father of Anarchism”, *New Politics*, vinter 1969, vol 8, nr 1.

Kapitel 6 Om anarkismen: Bakunins modell

Det var Michail Bakunin och hans krets som sammanställde och gjorde anarkismen som särskild lära till bas för en rörelse om makten i mitten av 1860- och början av 1870-talet. För att bilda denna rörelse kombinerade han tre lösligt blandade ingredienser:

- (1) En samhällsteori som hade föreslagits av Proudhon och med åtminstone en skvätt Stirner – den egentliga anarkistiska delen.
- (2) Ett samhällsekonomiskt program som var en (föränderlig) version av den antikapitalistiska kollektivism som var gängse i socialistiska kretsar, inklusive spridda lån från den marxistiska teorin för att fylla igen luckorna.
- (3) Den politiska strategin hämtades från den konspiratoriska kuppolitik som då fanns inom den rådande vänsterjakobinska traditionen, B-nas tradition, det vill säga Babeuf, Buonarroti, Blanqui, Barbès (det historiker idag löst kallar ”blanquism”) – alltihopa snedvridet av en terroristisk nihilism av rysk typ.

Senare anarkister blandade ingredienserna på olika sätt. Senare erbjöd anarkosyndikalismen också en annan meny, men den tas inte upp här.

En del av anarkismens beståndsdelar tas upp på andra ställen: *KMR* band 3 tog upp Bakunins teori om den ”hemliga (osynliga) diktaturen”, och även blanquismen eller den revolutionära jakobinismens övergripande politik. Marx’ *positiva* syn på statens bortdöende (eller ”avskaffande”) i det socialistiska samhället är planerad till vårt sista band, även om ämnet redan har berörts.* De personliga relationerna mellan Marx och Bakunin, ett ämne som har givit upphov till ett berg av sagor och förfälskningar, kommer bara delvis att täckas. Det övergripande ämnet reser oundvikligen många av frågorna om Internationalens historia, men hela denna historia får inte plats på dessa sidor. En del bakgrundsfakta om bakunismen inom Internationalen ges i specialnot B.

I detta kapitel kommer vi i huvudsak att intressera oss för den anarkistiska rörelsens *anarkism* som Marx kände den, inklusive den speciella karaktären hos Bakunins ideologi och verksamhet.§

Som alltid är terminologi ett problem. I detta fall är en terminologisk fråga problemets kärna. Det är den medvetet befrämjade förvirringen om ordet ”makt”.

1. Angående ”principen om makt”

* Tyvärr gick Draper bort innan han hann färdigställa detta band – öa.

§ Sedan utgivningen av Carrs fortfarande användbara biografi om Bakunin har flera vetenskapliga arbeten lagt till oändligt mycket till vår förståelse av Bakunins antidemokratiska tänkande. (1) Eugene Pyziurs bok (*The Doctrine of Anarchism of Michael A Bakunin*) är äldst i listan, men fläckas av oklara referenser. (2) A P Mendels *Michael Bakunin: Roots of Apocalypse* (New York: Praeger 1981) har en effektiv samling bevis, trots sina psykiatriska överdrifter. Mendels inledning berättar att han påbörjade arbetet för att visa att Carrs biografi ”inte tog Bakunins bidrag till friheten på tillräckligt allvar”, och att han ”avslutade boken övertygad om att varken Carrs biografi eller andra verk om Bakunin tog hans hot mot friheten på tillräckligt allvar”. (3) Av största vikt är professor Confino *Violence dans la Violence: le debat Bakounine-Necaev* (Paris: F Maspero 1973) en samling dokument, där Confino upptäckte (och publicerade) Bakunins brev till Netjajev den 2 juni 1870, och andra dokument som avslöjar hans diktatoriska mål och metoder. (4) Internationalens ursprungliga avslöjande av Bakunin, *The Alliance of Socialist Democracy and the International’s Working Men’s Association*, plus en massa ytterligare dokumentation har publicerats på engelska: se *The Hague Congress of the First International* (Moskva: Progress Publishers c:a 1976). (5) Bakunins grovt rasistiska och antisemitiska skrifter under Internationalens kamp är nu tillgängliga i ohälsosam mängd på franska, i *Archives Bakounine* (Leiden: Brill 1963, flera band).

Under nästan två decennier efter sommaren 1851 nämnde (såvitt jag känner till) varken Marx eller Engels "statens avskaffande" i skrift. Detta uppehåll var, som vi såg i *KMR* band 3, ungefär lika långt som för begreppet "proletariatets diktatur", och av samma orsak, nämligen att händelserna inte aktualiserade ämnet. Det är välkänt att Marx allmänt sett var obenägen att spekulera om framtiden, tills erfarenheterna satte upp det på dagordningen, och dessa två tysta decennier hade en annan dagordning.

När en ny period bröt ut på 1870-talet med ett krig och en revolution, så väcktes "avskaffandet av staten" som slagord i ett nytt sammanhang: Bakunins satsning på att dominera den internationella vänstern med hjälp av den första anarkistiska rörelsen. Det som betecknade denna rörelse som anarkistisk var inte bara det gamla slagordet. Den blev först och främst en särskild ideologi genom att hävda att revolutionens *första* motto måste vara att avskaffa all *makt över den suveräna individen* av någon som helst kraft utanför det enskilda jaget.

Det var denna ideologi, uttolkad olika konsekvent av olika delar, som under hela perioden gjorde anarkismen så destruktiv (för arbetarrörelsen) och så improduktiv (för att främja antikapitalismen). Den anarkistiska teorin om staten innefattade läran om ett omedelbart avskaffande, eftersom det inte var tillåtet med någon "auktoritär" övergång. *Det innebar, att så fort revolutionärerna lyckades upprätta en arbetarstat, så började anarkisterna förstöra den, inifrån eller utifrån.* Marx och Engels hade hånfullt avvisat "principen om makt" när de hade stött på den hos Proudhon och Stirner, och tvingades nu bemöta den på allvar.

Med "principen om makt" menar konsekventa anarkister ett principiellt motstånd mot *all* maktutövning, inklusive motstånd mot en makt som härrör ur den mest fulländade demokrati och utövas på ett fullständigt demokratiskt sätt. Demokratisk makt är i själva verket värst av allt eftersom den är mest försåtlig. Av alla ideologier är anarkismen den i grunden mest principiellt antidemokratiska som finns, eftersom den inte bara är oföränderligt fientlig mot demokrati i allmänhet utan speciellt mot all socialistisk demokrati av den mest perfekta sort man kan tänka sig. Denna grundläggande sanning grumlas av liberala "vänner till anarkin", som är förtjusta i att drömma om att anarkisterna ska mildra de byråkratiska stater som de i praktiken stöder.

Låt oss gå igenom det vi tog upp i *KMR* band 3 som ett centralt problem för samhällets organisering. Eftersom anarkisterna fördömer de mest perfekta formerna för samhällets beslutsfattande som något ont som ska förstöras, skulle man tro att de måste ställa sig själva den följdriktiga frågan: "*Vad gör man när folk inte är överens, i ett organiserat samhälle där individer måste leva i samförstånd?*" Om varje enskilt Ego är fullkomligt suveränt, hur avgör man då vad en samhällsgrupp (alla samhällen) ska *göra*?¹

Ingen anarkistisk tänkare har egentligen någonsin riktigt besvarat denna elementära fråga, och det krävs ordentlig efterforskning för att hitta någon som ens erkänner att den finns.

Den vanligaste anarkistiska uppfattningen (som i viss mening kan betraktas som ett svar) är den om myrorna. Myror har inga problem, de verkar enas automatiskt på något sätt som vetenskapsmän undersöker. En del anarkistiska teoretiker har löst problemet på ett lämpligt sätt genom att anta att folk *kommer att* bete sig som myror så fort omständigheterna blir "naturliga", det vill säga så fort det omedelbara avskaffandet äger rum. För alla som behöver få detta nonsens vederlagt har vi inget att säga. Vi bör poängtera att den "magiska enhällighet" som plötsligt sänker sig över mänskligheten så fort det påbud som avskaffar staten har lästs upp, historiskt också är en trosartikel inom totalitära trosläror (som stalinismen).

Men om denna "magiska enhällighet" är en fabel, som den givetvis är, *vad gör man då när folk är*

1 Se *KMR*, band 3, s 84 och de följande sidorna.

oeniga?

Med tiden har olika samhällen tänkt ut ett antal mekanismer för att ta samhälleliga beslut. Den stora majoriteten handlade om att driva igenom beslut som tagits uppifrån av ett litet antal härskare ovanför folkets stora massor. En mycket liten andel handlade om hur folkmassorna själva skulle komma fram till beslut, under optimala förhållanden av *kontroll underifrån*. (För våra syften är *kontroll underifrån* det avgörande villkoret för demokrati.) Av alla de komplicerade sidor som frågan har, är anarkismen i grund och botten bara intresserad av en enda aspekt: allt måste kastas bort för att inte för ett ögonblick påtvinga en enda suverän individ ett samhälleligt beslut, om denne inte gillar beslutet, än mindre en minoritet som är oense.

I anarkisternas språkbruk är demokrati "auktoritär". Följaktligen är den ond (auktoritarism). Därför säger anarkismen att den avvisar *både* demokrati och despotism i alla sina former. Det anarkistiska tänkandets historia, som det nu är, har varit ett sökande efter ett tredje alternativ som gör slut på all makt och ändå tillåter samhället att existera. Ingen sådan mekanism har någonsin återfunnits. Det finns en ersättning: det den anarkistiska teorin gör är att ersätta den med vältalighet om Frihet.

Denna inbjudan till förvirring har institutionaliserats med användningen av de mångtydiga orden "auktoritär" och "auktoritarism", som blev på modet efter anarkismens uppkomst. "Auktoritär" gick förstås från den ursprungliga innebörden "innefatta makt [auktoritet]" till att bli en vanlig synonym för "odemokratisk" eller "despotisk", som om själva existensen av makt var "auktoritär". Detta paradoxala resultat bäddades in i den politiska jargongen.

Denna utveckling skulle kunna betraktas som kurios, precis som annan ologisk ordhistoria, om inte det underförstådda politiska budskapet hade främjats av liberalismen. Det som var en ohållbar anarkistisk uppfattning blev ett oklart språkbruk hos liberalerna, som höll med om det själsligt glädjande att ställa makt mot frihet lika glatt som de höll med om byråkratismens frammarsch i samhället och staten.

Med sin abstrakta frihet menar konsekventa anarkister (till skillnad från liberaler) att en individ kan leva efter Thélèmes motto: *Gör vad du vill*.^{*} Retoriken bibehålls av liberaler som inte har för avsikt att låta någon göra vad de vill, men som tycker att anarkistiska fraser är användbara för att kritisera socialismen i allmänhet och Marx i synnerhet.

Således har det blivit en fastställd vana i skrifter om den socialistiska teorin att beteckna Marx som förespråkare av en "auktoritär socialism" gentemot Bakunins "antiauktoritära" lära, och den sistnämnde framställs som en "frihetsivrare". En grov sorts marxologi framställer Engels' förklaring av demokratisk *makt* som om det i själva verket är ett försvar av *auktoritarism*.²

Medan Marx gjorde noter till det som skulle bli *Kapitalets* tredje band, tog han händelsevis upp frågan om den enklaste sidan av makt utan att hänvisa till den nybildade anarkistiska rörelsen. All social produktion, allt samarbete under arbetet, faktiskt själva innebörden i samarbete, innefattar någon sorts övervakning, följlaktligen utövande av en viss makt – för att till exempel se till att en grupp arbetare allihopa lyfte en last på samma gång (annars skulle arbetare kunna bli allvarligt skadade), eller att skogsarbetare bara fällde de träd som någon myndighet hade utsett och inte som de ville.

* Till Rabelais' försvar, han var ju inte ansvarig för anarkisternas nonsens, bör vi säga att det vanliga accepterandet av Thélème som beskrivning av ett anarkistiskt samhälle eller koloni motsäger sig själv, trots att det har gjorts ända sedan Proudhons dagar. Rabelais gör helt klart att det bara är den lilla gruppen fina damer och herrar som lever i "Perfekt frihet" och kan göra vad de vill. Ty runt dem finns en mängd tjänare och hantverkare ständigt tillgängliga, och de gör vad deras *herrar* vill. Det hela finansieras med Gargantuas förmögenhet. Verklig anarkism!

2 För ett exempel se L S Feuers redaktionella kommentarer i hans samling Marx/Engels, *Basic Writings*, s 481.

Arbetet med uppsikt och ledning uppträder naturligtvis överallt, där den direkta produktionsprocessen är en samhällelig kombination och inte isolerat arbete av självständiga producenter. Men detta arbete är av två slag.

Det vill säga att detta behov har en teknologisk och en social komponent:

Å ena sidan, allt arbete, i vilket många individer samarbetar, kräver naturligtvis en kommanderande vilja för sammanhanget och enheten i processen ... på samma sätt som en orkester behöver en dirigent.³ Detta är ett produktivt arbete som måste utföras inom varje sammansatt produktionsätt.

Å andra sidan uppkommer ... sådant arbete med uppsikt och kontroll nödvändigtvis i alla produktionsätt som vilar på motsatsen mellan arbetaren som direkt producent och en ägare till produktionsmedel. Ju större denna motsättning är, desto större roll spelar denna uppsikt över arbetet. Därför når den sitt maximum i slavsystemet. Men den är också outhärlig i det kapitalistiska produktionsättet...⁴

Således innebär skillnaden mellan den teknologiska och den sociala komponenten en *social* skillnad i den övervakande maktens roll under produktionen. Under olika utsugningssystem kan det vara en skillnad i vilken *grad* det rör sig om. Under socialismen finns en annan skillnad av stor betydelse:

I den kooperativa fabriken bortfaller uppsiktsarbetets antagonistiska karaktär, då direktören betalas av arbetarna i stället för att mot dem representera kapitalet.⁵

Detta exempel – ett producentkooperativ där övervakaren eller direktören är anställd gemensamt av de arbetare han övervakar – är givetvis inte den enda form för förhållanden mellan arbetare och chef som socialismen tänker sig, men den är speciellt viktig för att pröva ”principen om makt”. Den ”kommenderande viljan” finns där, men det är med nödvändighet en kvalitativ förändring av de *samhällsförhållanden som ligger bakom den form* i vilken makten utövas.

Varhelst makten demokratiseras, så sker en annan förändring: den avmystifieras. Två decennier tidigare hade den unge Marx kritiserat hur Hegel behandlade statens makt, av orsaker som innefattade detta: den (preussiska absolutismens) statliga byråkrati har i typfallet en felaktig syn på makten. ”Auktoriteten [makten] är därför dess vetandes princip, och förgudandet av auktoriteten är dess övertygelse.”⁶ I motsats till detta anmärkte Marx senare, under en diskussion om konstitutionen: ”Regeringsmaskineriet kan inte vara för enkelt” – det var skojarna som gjorde det ”komplikerat och mystiskt”.⁷ Den på så sätt begärda förenklingen av politiken och statsapparaten gjorde maktens verkliga källor uppenbara. Det var avmystifieringen av makten. Denna avmystifiering var förstås en förutsättning för en effektiv kontroll underifrån.

Men anarkisterna besparas glatt från att analysera makten i sitt sociala sammanhang, ty den är helt igenom ond. Det gör slutsatsen mycket enkel: krossa den, omedelbart eller ännu tidigare, så är det slut på den.

3 Av en slump hade även Godwin pekat på exemplet ”musikkonsert”, liksom ”teaterutställningar” som inbegrep ”ett absurt och ondskefullt samarbete”. Musiker och skådespelare blir faktiskt (*o fasa!*) tillsagda vad de ska göra av någon annan: detta är ”ett brott mot ärligheten” och framförallt ”ond” auktoritarism. (Godwin, *Enquiry Concerning Political Justice and its Influence on Morals and Happiness*, Toronto: Toronto University Press 1946, bok 8, kapitel 8, appendix, s 760 (för ”ond”, s 758). Det är samma stycke som Engels pekade på i det brev som citeras ovan i kapitel 5 (not 13).

4 Marx, *Kapitalet*, tredje bandet, på marxists.org.

5 *Ibid.*

6 Marx, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, på marxists.org.

7 Se *KMR*, band 1, s 209.

2. Engels om makt

Vare sig Engels var bekant med det ovan citerade manuskriptet till *Kapitalet* eller inte, så hade han 1871 tvingats förklara ungefär samma sak angående hur bakunisterna ”använder ordet ’auktoritär’ felaktigt”. En kort lexikografisk utflykt är på sin plats.

Ordet ”auktoritär” användes tidigt, både av bakunisternas kritiker och anhängare, men det är svårt att slå fast hur långt tillbaka denna användning går att spåra. *Oxford English Dictionary* daterar ordet till 1879 på engelska, -ismen mycket senare. Det antyder förvisso att det satte sin prägel på *engelska* först efter att det anarkistiska språkbruket hade blivit välkänt, men det är lika säkert att ordet användes på kontinenten innan detta datum.

I början av januari 1870 skrev en besviken bakunist som nu var sekreterare för den schweiziska Romanska federationen, Henri Perret, till Generalrådet och klagade på Bakuningruppens splittrings-verksamhet: ”Dessa demokrater är auktoritära, de vill inte ha någon opposition”, skrev han. (Marx, som skickade vidare Perrets uppfattningar till en belgare, rapporterade att den schweiziska federationen hade beslutat ”att frigöra sig från Alliansens diktatur”.) I en artikel som skulle publiceras i Spanien 1872, och riktade sig till läsare som var vana vid bakunisternas språk, skrev Engels att det i Alliansen, ”trots alla fraser om *anarki*, *autonomi*, *fri sammanslutning*, etc., i själva verket bara finns två saker: *makt* och *lydnad*.” I ett cirkulär till Generalrådet 1872 använde Engels ”auktoritativ” och ”auktoritet” och besläktade ord: ett misstag som visade att det fortfarande fanns osäkerhet om hur det skulle användas.⁸ I början av 1870-talet hade förvisso den grundläggande oredan kommit in i själva språket: makt/auktoritet likställdes nu lexikografiskt (per definition) med demokrati-fientlighet.

När Paul Lafargue förberedde sig för att resa till Spanien i slutet av detta år skrev Engels ett lärorikt brev till honom. Först tvingades han peka på mystiken kring ordet:

Så fort något misshagar bakunisterna säger de: det är *auktoritärt* och därmed inbillar de sig att de har fördömt det för evigt. Om de vore arbetare istället för borgare, journalister, etc., eller om de hade studerat ekonomiska frågor och förhållanden i den moderna industrin mer än bara ytligt, så skulle de veta att det inte är möjligt med några som helst gemensamma aktioner utan att begagna sig av en yttre vilja, det vill säga en makt.

Det var den poäng som gjordes i manuskriptet till *Kapitalet*. Men, fortsatte Engels, det finns olika sorters makt:

Vare sig det är en väljarmajoritets vilja, eller en ledande kommittés eller en enskild persons, så är det ändå en vilja som påtvingas de som tycker annorlunda. Men utan denna enda och styrande vilja är det inte möjligt med något samarbete. Driv en av de stora fabrikerna i Barcelona utan ledning, det vill säga utan makt! Eller sköt en järnväg utan förvissningen att varenda lokförare, eldare etc., befinner sig på sin post just vid den tidpunkt då de ska vara där! Jag skulle mycket gärna vilja veta huruvida den tappre Bakunin skulle anförtro sin stora person till en järnvägs-vagn om järnvägen sköttes enligt de principer enligt vilka ingen skulle vara på sin post om de inte hade lust att underkasta sig makten hos regler som är långt mycket mer auktoritära än i något av Baselkongressens [Internationalens] samhällen!

Det är en fråga av samma sort som (vilket vi sa ovan) ingen anarkist någonsin har besvarat på något meningsfullt sätt förutom med vältalighet om Frihet. Engels avslutade denna tankegång:

⁸ Perrets brev citeras i Marx, ”Brev till De Paepe”, 24 januari 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 413; Marx’ kommentar, *ibid*, s 415; Engels, ”Imperative Mandates”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 23, s 280; Engels, ”The General Council to All the Members”, *General Council of the First international*, band 5, s 440.

Alla dessa vackra och ultraradikala fraser har bara till funktion att dölja en fullständig brist på tankar och en total okunnighet om de omständigheter under vilka samhällets dagliga liv genomförs. Gå och avskaffa ”all makt, även med samtycke” bland sjömännen på ett fartyg!⁹

Bortsett från myrstacksmodellen är kanske det mest förnuftiga anarkistiska svaret att förespråka en uppsplittring av det moderna samhället i små fragment, utan samband mellan sig, och även om det egentligen inte skulle vara någon lösning på problemet, så vore det förstås att ta till en ovidkommande, bakåtsträvande sorts utopi.

Alla exemplen på ”makt” i den verkliga världen skulle Engels upprepa i andra skrifter. Låt oss framhålla några sidor.

Vi har redan understrukt (det går inte att göra för mycket) att anarkisternas ståndpunkt inte bara var opraktisk och destruktiv. Den var i grund och botten antidemokratisk. Genom att förkasta ”all makt, även med samtycke”, så hävdade den en liten minoritets rätt att påtvinga den stora majoriteten *sina* uppfattningar och beslut, om nödvändigt med våld. Den tillkännagav sin avsikt att krossa den första arbetarstat som socialisterna skulle kunna upprätta – i frihetens namn, friheten för en anarkistisk ingenjör att köra sitt tåg på ett spår som någon despotisk makt gjorde anspråk på åt ett annat tåg.

Anarkismens antidemokratiska karaktär visade sig under konfliktens första år. Den berördes kort i ett av Engels’ mer koncentrerade framställningar vid den tiden, 1872, i ett brev till en kamrat:

I detta samhälle [bakunisternas framtida perfekta samhälle] får det framför allt inte existera någon form av *myndighet*. Myndigheter = stat = den värsta ondska man kan föreställa sig. (Hur Bakuninfolket tänkt sig att man skall kunna sköta produktion och kommunikationer utan någon egentlig ledning har man försiktigtvis underlåtit att upplysa om.) Även majoritetens myndighet gentemot minoriteten skall upphöra.¹⁰

Den sista meningen gjorde sambandet tydligt: anarkisternas avvisande av ”maktprincipen” gjorde det omöjligt med demokrati. På samma sätt gjorde den all organisering omöjlig – åtminstone all demokratisk organisering.

Engels fortsatte: ”Varje individ och varje sammanslutning skall ha sin autonomi. Hur detta tänks se ut i praktiken vore roligt att få veta – inte ens i ett samhälle som endast består av två personer lär individerna kunna undgå att offra en del av sin autonomi – men inte heller på den punkten har man [Bakunin] velat förklara sig närmare.” Och *denna* slutsats visade sig under raden av anarkistiska försök att organisera sig, som samtliga förstörde sig själva med inövad lätthet.

Om ”maktprincipen” gjorde det nästintill omöjligt för anarkister att organisera sig, så var den underbart väl lämpad för att krossa andra organisationer. ”Omedelbar förstörelse” utlovades inte bara för den första arbetarstat de stötte på, utan det utövades också i första hand mot Internationalen. Bakunisterna var den första radikala grupp som *medvetet* gjorde det till sitt mål att ”härska eller förstöra”, redan innan den kriminelle äventyraren Netjajev dök upp. Efter att ha gjort allt för att krossa Internationalen till smulor, så att deras egen ”Internationella allians för socialistisk demokrati” skulle kunna ta över, upptäckte de snabbt att deras egen anarkistiska international var känslig för samma interna nedbrytningsmetoder.

1873 publicerade Engels en kort artikel i den italienska socialistiska pressen, ”Om auktoritet”, där han lade fram en något utökad version av de brev vi har citerat. Det är något av ett litet mästerverk av pedagogiskt klagörande. Dess exempel från den verkliga produktionens värld och samhällslivet

9 Engels, ”Brev till Lafargue”, 30 december 1871, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 1, s 34 f.

10 Engels, ”Brev till Cuno”, 24 januari 1872, på marxists.org. I engelska originalet står ”authority” där svenska översättningen skriver ”myndighet”. Kan också översättas med ”makt” – öa.

var till stor del samma som vi har sett. Framförallt ställde den beslutsamt frågan om att förstå ord som ”låter illa”.

Auktoritet, i den bemärkelse av ordet det här rör sig om, betyder å ena sidan en främmande viljas överordning över vår; å andra sidan underordning. Då nu dessa två ord har en dålig klang och då det förhållande de uttrycker är oangenäm för den underordnade parten, är frågan om det inte finns något sätt att avvara den; om vi inte – under de nuvarande samhällsförhållandena – kan skapa ett annat socialt system, under vilket denna auktoritet inte längre ges något utrymme och följaktligen måste försvinna.¹¹

Överallt i det moderna samhället har gemensamma aktioner en benägenhet att tränga undan ”individernas oavhängiga verksamhet”, och det innebär organisering. ”Frågan är alltså, om organisation är möjlig utan auktoritet.” Kommer auktoriteten/makten att försvinna under en social revolution eller kommer den bara att ändra form? Tja, inom produktionen kommer driften av (låt oss säga) ett bomullsväveri att kräva vissa regler, exempelvis måste arbetarna jobba när ångmaskinerna är igång och de kan inte arbeta när de är avstängda. Ångan ”bryr sig inte det minsta om individuell autonomi” – eller för den delen några andra paroller.

Arbetarna själva måste ta beslut om arbetstider, och dessa beslut måste följas av alla, annars upphör produktionen.

... [det] spelar ingen roll, huruvida frågorna löses genom att en delegat i ledningen för varje arbetsgren träffar en uppgörelse, eller – om detta är möjligt – genom majoritetsbeslut; den enskilda personens vilja måste alltid underordna sig beslutet; d.v.s. frågorna löses auktoritärt.¹²

”På ett auktoritärt sätt”: vi ser att Engels återigen försökte avmystifiera ordet som ”låter så illa”. Detta ”auktoritära sätt” innefattade att utöva makt – på vilket demokratiskt sätt som arbetarna än må använda. *Detta* ”auktoritära” sätt var det enda demokratiska sättet: vilken terminologisk röra som hade uppstått!

Engels fortsatte att använda ord som ”låter illa” för att tvinga fram en konfrontation med den verkliga fråga som låg intrasslad i terminologin. Naturen (fortsatte han) utsätter människor för en ”sannskyldig despoti”, och ”[d]en mekaniska automatiken i en stor fabrik är långt mera tyrannisk än de små kapitalister, som sysselsätter arbetare, någonsin har varit.” Detta är ”despotins” källa – restriktioner som påtvingas människor utifrån. (Vi kämpar mot *denna* despoti genom att besegra naturkrafterna.) Men när industrins krafter, som vi själva har skapat, påtvingar oss en viss ”despoti”, så kan vi inte önska bort denna despoti eller driva ut den med ord som låter bättre. Vi *kan* ta itu med den på ett demokratiskt sätt, det vill säga genom att *demokratisera maktdelegeringen*.

Här tog Engels delvis sitt resonemang från Marx’ *Kapitalet*, som diskuterade hur samarbetet mellan arbetare genomdrevs inom den moderna industrin: ”praktiskt som hans [kapitalistens] auktoritet, som en främmande viljas makt som underordnar deras verksamhet sina syften” under en sorts kontroll som är ”despotisk”, även om ”denna despotism [utvecklar] sina egenartade former”.¹³

Om vi tittar tillbaka på ”Om auktoritet”, upptäcker vi att Engels åter använde exemplet med järnvägar:

Även här är den första betingelsen för arbetet en dominerande vilja, som negligerar

11 Engels, *Om auktoritet*, på marxists.org.

12 *Ibid.*

13 Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org. Resonemanget finns även på fler ställen. Jmfr diskussionen om begreppet ”despoti” i *KMR*, band 3, s 69 f, och jmfr s 62 f.

varje underordnad vilja. Det spelar därvidlag ingen roll, om denna vilja representeras av en enskild delegat eller av en kommitté, som fått fullmakten att genomföra parternas majoritetsbeslut. I bägge fallen har vi att göra med en utpräglad auktoritet.¹⁴

I ett fall där två tåg skulle gå in på samma spår: vem hade makt att genomdriva sin egen vilja? Det kunde vara en tågmästare som hade utsetts av kapitalistiska ägare, av statliga ägare, av järnvägsarbetarna, av en arbetarkommitté i industrin – kort sagt någon som utsetts demokratiskt eller ej. Men en sådan makt *måste* utövas ”despotiskt” av en ”utpräglad auktoritet”. Engels fortsatte att hävda att den anarkistiska mystiken kring makt föll bort inför detta enkla förhållningssätt.

Det fanns ett sista förbehåll. Vi konstaterade att maktutövningen varierade i kvantitet och kvalitet under olika sociala sammanhang, ”avgudad” eller avmystifierad, byråkratiskt påtvingad eller demokratiskt kontrollerad. Det fanns ytterligare en fråga: *till vilket område den kunde begränsas*.

Det är följaktligen helt absurt att tala om auktoritetsprincipen som något absolut ont och om autonomiprincipen som något absolut gott. Auktoritet och autonomi är relativa begrepp, vars användningsområden varierar med samhällets olika utvecklingsstadier. Om autonomisterna nöjde sig med att säga, att framtidens samhällsorganisation kommer att medge auktoritet endast inom de gränser, som oundvikligen uppdragras av produktionsförhållandena, så kunde man komma till samförstånd med dem; men de är blinda för alla fakta, som gör auktoriteten nödvändig, och stirrar sig blinda på själva ordet.¹⁵

Här ställer Engels upp det sociala målet *att begränsa makten inom de gränser* som framtvingas av produktionsbehoven och det sociala livet. Det var ett avgörande tillägg till själva tanken att demokratisera makten. Gentemot anarkismens omedelbara avskaffande av makten och staten föreslår det ett dynamiskt förhållningssätt till problemet: ty vartefter produktionens nödvändiga förhållanden förändras av socialismen, så förändras också de gränser inom vilka makten måste utöva sin ”despoti”.

Precis som statens makt bara är en sorts makt i de samhälleliga relationerna, så kan statens bortdöende bara betraktas som ett steg under ett längre drama, *bortdöendet av makten i sig*. Det kan åtminstone betraktas som en tendens eller riktning, oavsett om det finns något absolut slut i sikte eller ej. Men nu kikar vi mot en dunklare framtid än vi troligen kan se.

3. Revolution och makt

I praktiken tillämpade inte anarkisterna sin ”maktprincip” konsekvent *på sig själva*, eftersom en konsekvent praktik enligt dessa linjer ofta skulle bli svårt att skilja från ren galenskap. Medan bakunisterna rasade mot ”all makt, även med samtycke”, så tvekade de inte att försöka genomdriva sin egen makt över massorna *utan* deras samtycke. Exempelvis – genom en kupp.

En kupp var ett extremt åläggande av antidemokratisk ”makt”. Ett exempel som Marx speciellt tyckte om att använda gav Bakunin den 28 september 1870. Det var ”fiaskot i Lyon”. (Det är titeln på kapitlet i Carrs biografi om Bakunin.) Kanske på grund av att händelsen hade en viss bistert rolig sida, nämnde Marx och Engels denna historia minst 6 gånger i brev och skrifter.¹⁶ Uppmärksam-

14 Engels, *Om auktoritet*, på marxists.org.

15 *Ibid.*

16 Se Carr, *Michael Bakunin*, kapitel 29. De sex gångerna: Marx, ”Brev till Beesly”, 19 oktober 1870, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 158; Engels, ”Brev till Cafiero”, Marx/Engels, *La Corrispondenza di Marx e Engels con italiani 1848-1895*, s 20; Marx/Engels, ”Alleged Divisions”, Marx/Engels, *Selected Writings*, band 2, s 258; och tre gånger i Marx/Engels, *The Alliance of Socialist Democracy and the International's Working Men's Association*, s 12, 13,

heten ska inte riktas mot fiaskot som blev resultatet, utan på den ”auktoritära” kupp som utlöste det. När Napoleon II och det Andra kejsardömet föll, tog ett folkligt uppror i det proletära Lyon kontroll över staden. Bakunin ilade till Lyon för att personligen ta ledningen över sin lilla grupp anhängare. Samma dag som han anlände valdes ett nytt stadsfullmäktige under en ”Kommitté för den allmänna säkerhetens” beskydd, men ingen visste riktigt vad man skulle göra med stadshuset. Bakunin trädde in – och så här förklarade Internationalsens pamflett, som hade skrivits av Engels, Lafargue och Marx, helt riktigt vad som hände:

Bakunin inträdde där [i stadshuset]. Sedan kom det kritiska ögonblick, ett ögonblick som hade emotsetts sedan flera år, då Bakunin kunde genomföra den mest revolutionära handling som världen någonsin hade skådat – han påbjöd *statens avskaffande*. Men staten, i form av två kompanier ur det borgerliga Nationalgardet, rensade salen och fick Bakunin att skynda sig tillbaka till Genève.¹⁷

Den första meningen i Bakunins påbud var: ”Den administrativa och regeringsapparaten har blivit kraftlös och avskaffas.” Men det var inte staten som led av ”en from önskans fantasi och kraftlöshet”. Den allsmäktiga statens tjänare sopade inte bara bort kuppen utan – och det är en ännu värre förolämpning – de tog inte kuppen på tillräckligt stort allvar för att fängsla ledaren ordentligt efter att ha rotat igenom hans fickor efter några få francs.

Men låt oss se vad som hände med maktprincipen under denna händelse. För det första var den stat som vår anarkist upphävde med ett påbud inte Bonapartes och despotismens gamla stat, utan istället den provisoriska revolutionära regering som just hade upprättats av den demokratiska rörelsen. För det andra undertecknades det världshistoriska påbudet att avskaffa staten som Bakunin utfärdade av tjugo av hans vänner. Det lästes upp inför ett muntert möte som hurrade på allting, och affischerades sedan på väggarna. Det var inte bara så att det revolutionära folket inte hade något att säga till om detta avskaffande, utan till och med *Bakunins eget lilla gäng hade röstat mot kuppen två dagar innan han drog igång den*.

Bakunin utnyttjade en dag med förvirrade demonstrationer för att tillkännage påbudet från den vanliga balkongen. Hela affären återspeglade hans vanliga enväldiga metoder. Ingen majoritet skulle utöva sin onda makt över *honom!* Ty bara despoten åtnjuter perfekt frihet. ”*Alla arbetar likadant i bedrövelse, om man inte är en gud i himlen; ingen är verkligt fri, utom blott Zeus*”, sa Aischylos.¹⁸

Även om en majoritet av folket verkligen på något sätt *hade* stött påbudet om ”statens avskaffande” så skulle det inte ha skaffat undan staten, och det skulle ändå ha inneburit ett massivt maktutövande – om än av en demokratisk majoritet. Inte ens en ren fantasimakare kan beskriva en revolution som inte genomdriver makt – vilket visade sig i det ovanliga fall då en sådan anarkistisk fantasi skrevs.¹⁹

Marx påpekade detta kraftfullt under den avgörande perioden av kamp mot bakunismen 1872-1873. Internationalsens broschyr om den bakunistiska alliansen gjorde det, och inte för första gången: anarkisterna, sa den, tycker om ”att påbjuda statens avskaffande, som Bakunin gjorde i Lyon den 28 september, trots att avskaffandet av staten med nödvändighet är en auktoritär handling”.²⁰

21. Dessutom rapporterade Marx muntligt om affären vid Generalrådets möte 11 oktober 1870, *General Council of the First International*, band 4, s 68.

17 Marx/Engels, *The Alliance of Socialist Democracy and the International's Working Men's Association*, s 21. I själva verket smet Bakunin ut ur staden till Marseilles.

18 Aischylos, *Den fjättrade Prometheus*, här nyöversatt från engelska versionen.

19 Som vi har nämnt tidigare var det främsta fallet historien av Pataud & Pouget, *Comment nous ferons la Révolution*.

20 Marx/Engels, *The Alliance of Socialist Democracy and the International's Working Men's Association*, s 12.

Det enkla påpekandet att det berömda ”avskaffandet” var en handling som genomdrev ”makt”, gick att illustrera med Lyonhändelserna på ytterligare ett sätt: Bakunins påbud föreskrev dödsstraff för alla som ”på något som helst sätt [försökte] hindra de revolutionära kommunernas arbete”.²¹ Det var så klart sannolikt att var och en som fick sitt huvud avhugget för att ha ”hindrat” Bakunins icke-stat skulle uppleva att hans frihet hade begränsats.

Bland tvistefrågorna fanns: hur skulle man få makten och hur skulle den utövas? Kuppmakare som Bakunin tvingade med nödvändighet igenom sin makt på ett despotiskt sätt, eftersom de i princip var mot att få demokratiskt stöd. I Internationalens cirkulärbrev 1872, skrev Marx och Engels att när Bakunin installerade sig i stadshuset, så avstod han från att sätta upp vakter i byggnaden, ”eftersom det skulle vara en politisk handling”.²² Att sörja för revolutionens försvar mot ett motangrepp skulle förvisso ha varit en politisk *makthandling*. Att inrätta en vaktstyrka skulle utgöra fröet till en väpnad styrka för att skydda folkets makt, och det skulle vara en första form till en revolutionär *stat*. Men Bakunin hade just ”avskaffat” staten med ett tillkännagivande.

Engels lade fram samma grundläggande tankegång avseende Pariskommunens demokratiska rörelse. Han skrev till en italiensk korrespondent om en revolutions uppenbart ”auktoritära” beståndsdel:

Jag tycker att begreppen ”makt” [auktoritet] och centralisering missbrukas storligen. Jag vet inget mer auktoritärt än en revolution, och när ens vilja påtvingas andra med bomber och kulor, som under varje revolution, förefaller det mig som om en makthandling genomförs. Det var bristen på centralisering och makt som kostade Pariskommunen livet.

Vi kan nämna, som ett av den marxologiska litteraturens kuriosa, att detta stycke, som skrevs i protest mot anarkisternas missbruk av begreppet ”auktoritär”, har åberopats som bevis på att Engels var en medveten förespråkare av ”auktoritarism” (i *anarkistisk* mening) tack vare att det underlät att förklara att vad det handlade om, och tillät läsaren att anta att ”auktoritär” betyder precis det som anarkisterna hävdar att det gör. Stycket fortsätter så här:

Gör vad ni vill med makt etc. efter segern, men för kampen måste vi förena alla våra krafter i en enda *fascio* [knippe, den romerska symbolen] och koncentrera dem på en enda angreppspunkt. Och när man säger till mig att makt och centralisering är två saker som borde fördömas under alla omständigheter, så tycks det mig som om de som säger det antingen inte vet vad en revolution är eller bara är revolutionärer till namnet.²³

Kort sagt: en revolution inför en *ny* makt. En verkligt folklig revolution kan införa en *demokratisk* makt, som anarkisterna givetvis är mot av princip.

Den italienska revolutionären Garibaldi påpekade samma sak när bakunisterna försökte åberopa honom (och hans prestige) som anhängare till deras ”kamp mot den auktoritära principen”. Han avvisade deras vördnad, och sa till dem: ”Pariskommunen föll därför att det [mot slutet] inte längre fanns någon makt i Paris utan bara anarki.” Engels jublade över Garibaldis uttalande. Vid Internationalens kongress i Haag, hänvisade en fransk och tysk delegat på liknande sätt till Kommunens exempel för att betona behovet av ”makt” – demokratisk makt.²⁴

Engels’ artikel ”Om auktoritet” kom ut påföljande år för att betona resonemanget. Den revolutio-

21 Pyziur, *The Doctrine of Anarchism of Michael A Bakunin*, s 108 f.

22 Marx/Engels, ”Alleged Divisions”, Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 258.

23 Engels, ”Brev till Terzaghi”, c:a 14-15 januari 1872, Marx/Engels, *La Corrispondenza di Marx e Engels con italiani 1848-1895*, s 127 f.

24 Engels, ”Von die Internationale”, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 475; Protokoll från Haagkongressen, i Gerth, *First International*, s 218 f.

nära rörelsen må vara en så överväldigande majoritet som man kan önska, men under en revolution, eller i krig, påtvingar den ena sidan sin ”vilja” på den andra. Genom att poängtera att en revolution var en sorts krig, gjorde Engels ett nytt försök att få läsarna att förstå ord som ”låter illa”:

En revolution är avgjort den mest auktoritära sak som finns: det är en handling, varigenom en del av befolkningen påtvingar den andra sin vilja medelst gevär, bajonetter och kanoner, alltså de mest auktoritära medel man kan tänka sig; och om kampen inte skall vara förgäves, måste det segrande partiet hävda sitt herravälde med hjälp av den skräck, som dess vapen inger de reaktionära. Hade Pariskommunen kunnat hålla sig längre än en dag, om den inte hade använt sig av det väpnade folkets auktoritet gentemot bourgeoisien? Kan vi inte tvärtom förebrå den, att inte i tillräcklig grad använt sig av den?²⁵

Det är en av marxologins underverk att försvararna av en demokratisk makt betecknas som ”auktoritära” medan diktatoriska utövare av en typiskt bakunistisk kupp kallas ”frihetliga”. Detta skulle kunna betraktas som ett av historiens märkligaste spratt om vi inte kände till dess ursprung.

Under Haagkongressen ägde det rum en lustig händelse som var talande nog. Precis när denna sorts fråga diskuterades, och åhörarna vid ett tillfälle blev högljudda, reste sig bakunisternas ledare och begärde att salen skulle tömmas. Rop genljöd: ”Mycket auktoritärt!”²⁶ För andra personer skulle det ha varit en gliring. För bakunisterna skulle det bara ha varit ”auktoritärt” att tömma salen om det var *de* som hade skickats ut – som de till sist blev med hjälp av en demokratisk omröstning.

Kärnfrågan kan sammanfattas så här: svaret på de byråkratiska tendenserna i världen är att *demokratisera makten, inte att avskaffa makten* – det vill säga att införa kontroll underifrån av all makt.

Men anarkisternas tal om att ”avskaffa makten” var inte betydelselöst. Det hade en funktionell betydelse. Det första ställe där denna funktionella betydelse analyserades var i Internationalens broschyr om bakunisternas operation, en vederhäftig liten bok med titeln *Alliansen för socialistisk demokrati och Internationella arbetarassociationen*. Den organisation som nämns först var Bakunins front.

4. Karaktären på bakunisternas operation

Engels och Lafargue skrev större delen av denna broschyr, och använde då en del material som andra gav dem. Marx hjälpte till att skriva avslutningen.

Broschyren visade för första gången att anarkisternas tal om frihet innebar motsatsen, om bara den anarkistiska jargongen togs bort. När bakunismen försökte säkerställa det suveräna, enskilda jagets frihet, så innebar det i praktiken att den införde sin egen makt i totalitär form: upprättandet av en speciell sorts despotism av en självutnämnd elit som vägrade att kalla sin diktatur för en ”stat”. De gav exempel på det vanliga mönstret där en ”avskaffad” stat återvände genom bakdörren. (De specifikt ”diktatoriska” sidorna hos Bakunins schema har lagts fram i *KMR* 3.)²⁷

Internationalens broschyr riktade sin dokumentation mot Bakunins dåvarande företag, som, precis som alltid med Bakunin, innebar en dubbel organisering: en offentlig front och en hemlig grupp kontrollanter. Den offentliga fronten kallades Alliansen (eller Internationella alliansen) för socialistisk demokrati, den hemliga gruppen av ”osynliga diktatorer” kallades ofta ”Internationella brödraskapet”.

25 Engels, *Om auktoritet*, på marxists.org.

26 Protokoll från Haagkongressen, i Gerth, *First International*, s 218 f.

27 Se *KMR*, band 3, s 50-52, 84-88.

Det är ett omtalat faktum att en del av de marxologer som har lovprisat Bakunins ”frihetssträvan” mot Marx’ ”auktoritarism” också har hävdad att Bakunins verktyg för att ta över Internationalen organiserades utan ”maktprincipen”. Men den sortens tal var i själva verket för ”de andra”. Den senaste forskaren som undersökte Bakunins operation, levnadstecknaren A P Mendel, berättar:

... det går inte att tänka sig en mer strikt centraliserad, auktoritärt revolutionär organisation än den organisation som Bakunin föreslog som vapen för att genomföra detta krossande av all auktoritarism [dvs. krossandet av Internationalen]: det frivilliga, fritt sammanslutna samhälle som skulle bildas ”nerifrån och upp” reserverades för den nya världen, efter att den gamla världen hade krossat av en hårt disciplinerad, militärisk organisation som strikt formades uppifrån och ner....

Bakunin sa det själv: han älskade att lägga fram sin plan för sina kompisar, och Mendel citerar tillräckligt med bevis. Levnadstecknaren tillägger:

Även i sin öppna, offentliga stil skulle Alliansen vara en ytterst centraliserad organisation, där alla beslut på nationell nivå skulle godkännas av centralkommittén. Eftersom den var det verkligt styrande organet, var den hemliga organisationen ännu mer hårt centraliserad än den offentliga organisationen....²⁸

Det är sant att Bakunin under sin livstid skisserade det ena hemligt diktatoriska schemat efter det andra – de flesta av dem fantasier, som levnadstecknaren Carr betonade, uppenbarligen i tron att det ursäktade mönstret. Men under sin operation i Internationalen hade Bakunin levande kroppar att arbeta med, en verklig rörelse.

Internationalens broschyr behandlade den aktuella komplotten, och var tvungen att ta den på allvar. Författarna hade samlat ihop en stort och varierat material (inklusive översättningar från ryska) som hastig hade dragits ihop av Nicholas Utin från lokalorganisationen i Genève, dokument som hade dykt upp under Lafargues besök i Spanien, etc. Idag finns betydligt mer bevis att gå på. *Den allmänna bild som Internationalens broschyr skisserar var helt riktig.*

Den moderna forskningen målar en ännu mer fällande bild. Alla som fortfarande är osäkra om ”frihetsivraren” Bakunin kan bara behålla denna oskuld genom att vända bort blicken från den nya mängden material, vars själva existens återspeglar en långsam process av besvikelse med den anarkistiska myten.

Här är vi mindre intresserade av bevisen som sådana än av tankegången som utvecklas i Internationalens broschyr.

5. Analysen av bakunisternas operation

Internationalens broschyr visade först att bakunisternas anspråk på att avskaffa den politiska makten var en bluff, om man beaktar deras recept med en ”revolutionär kommun”. Det speciella bakunistiska dokument som övervägs här är av mindre betydelse nu. Det var helt enkelt vad författarna, Engels och Lafargue, var tvungna att använda.

I denna anarkistiska organisation ... har vi således först kommunens råd, sedan exekutivkommittéerna, som för att överhuvudtaget kunna göra någonting måste utrustas med någon makt och ha stöd från en offentlig styrka. Detta ska följas av varken mer eller mindre än ett federalt *parlament*, vars viktigaste syfte kommer att vara att organisera denna *offentliga styrka*. Precis som kommunens råd, kommer detta parlament att tvingas tilldela en eller flera *kommittéer* en *verkställande makt*, och med bara denna handling kommer kommittéerna att få en auktoritär

28 Mendel, *Michael Bakunin: Roots of Apocalypse*, s 306; och jmf s 305-315.

karaktär som kampens behov kommer att framhäva alltmer.

Det viktiga resultatet av denna genomgång var hur ihåligt anarkisternas anspråk var:

Vi står alltså inför en perfekt rekonstruktion av den ”auktoritära statens” alla beståndsdelar, och det faktum att vi kallar denna apparat för en ”uppifrån och ner organiserad revolutionär kommun” gör föga skillnad. Namnet ändrar inget av innehållet ... Bakunin medger faktiskt detta när han (i Artikel 8) beskriver sin organisation som en ”ny revolutionär stat”.²⁹

Ingen hade någonsin gjort denna analys av anarkisternas påståenden tidigare.

Den stat som på detta sätt rekonstruerades av anarkisterna under annat namn var lika föraktfull mot demokrati som den anarkistiska teorin krävde. För att ge ”anarkin” dess riktiga inriktning, sa det bakunistiska dokumentet,

måste *tankens och den revolutionära aktionens enhet hitta sig ett organ* mitt under den folkliga anarkin, som kommer att utgöra revolutionens själva liv och energi. Detta organ måste vara *det internationella brödraskapets hemliga och världsomfattande förbund*.³⁰

Detta mönster med en hemlig elit av diktatorer som styr revolutionen bakom ryggen på de anarkistiska massorna uppträdde gång på gång i Bakunins olika utkast till detta hemliga ”organ”. Detta element upprepades eftersom det var ett praktiskt svar på problemet hur något någonsin skulle bli gjort mitt under ”anarkin”. När Internationalens broschyr pekade på denna hemlighet, var den det första verk som avslöjade något som sedan länge har dolts av den traditionella marxologiska beskrivningen av kampen i Internationalen som en strid mellan ”frihetsivrare” och ”auktoritärer”.

Precis som anarkin – som vi har nämnt tidigare³¹ – under samhällshistorien har en benägenhet att komplettera despotismen, så gäller det också organisationsmönstret. ”Denna förändring i sin motsats”, skrev Engels i ett annat sammanhang, ”denna slutliga landstigning på en punkt som befinner sig diametralt motsatt utgångspunkten, är det naturnödvändiga ödet för alla historiska rörelser som i fråga om sina orsaker och existensvillkor är inriktade på oklara och därför också blott illusoriska mål.”³²

Internationalens broschyr lade till ytterligare information: Bakunins plan efterlyste ”en revolutionär generalstab bestående av hängivna, energiska och intelligenta personer som framförallt är ärliga – inte fåfänga eller äregiriga – vänner till folket, som kan fungera som mellanhänder mellan den revolutionära tanken och de folkliga instinkterna”. Men deras antal måste hållas lågt. ”För Internationalen i hela Europa skulle det räcka med *ett hundra ärliga och fast förenade revolutionärer*.” (På andra ställen räknade den ryske intrigmakaren med att det skulle räcka med enbart 50-70 agenter för att kontrollera världen.)³³

Kort sagt: den grova föreställningen om en sluten krets av en handfull röda diktatorer som drar i trådarna bakom ryggen på en hord tanklösa massor – himmel!, var har vi sett det här? Är det inte den traditionella röda faran, en stor kommunistisk konspiration som kommer att styra världen, om de inte gäckas av James Bond eller Bulldog Drummond? ... Ändå kommer inte denna version från skräplitteraturen, och inte heller levdes den ut av Marx’ onda auktoritärer. Den skrevs ner i dokumenterade program av anarkismens stora frihetsivrare, samma frihetens förkämpe som är marxologernas favorit. I själva verket vet vi var vi har sett detta konspiratoriska scenario förut: från sitt

29 Marx/Engels, *The Alliance of Socialist Democracy...*, s 14.

30 *Ibid.* (Kursivering tillagd i Internationalens pamflett.)

31 Jmfr *KMR*, band 1, s 342, 417.

32 Engels, *Den ryska tsarismens utrikespolitik*, på marxists.org.

33 Citatet ur Marx/Engels, *The Alliance of Socialist Democracy...*, s 15. För det lägre antalet, se *KMR*, band 3, s 86.

allomfattande härskas-eller-förstör till sin diktatur för att härskas-och-styra var det bakunismen som uppfann den sorts sammansvärjning som är modellen för de värsta överdrifter som de stalinistiska organisationerna har kunnat tänka sig.

Internationalens broschyr förklarade, med sina egna ord:

Så allt förändras. Anarkin, ”frisläppandet av folkets liv” och ”onda lidelser” och allt det andra räcker inte. För att säkerställa revolutionens framgång måste man ha ”*tankens och den revolutionära aktionens enhet*”. Internationalens medlemmar försöker skapa denna enhet med hjälp av propaganda, diskussioner och en öppen organisering av proletariatet. Men det enda Bakunin behöver är en hemlig organisation med etthundra personer, de privilegierade företrädarna för den *revolutionära tanken*, generalstaben i bakgrunden, självutnämnd och under ledning av den ständige ”Medborgare B” [kodnamn för Bakunin som nr 1]. Tankens och aktionens enhet betyder inget annat än ortodoxi och blind lydnad. *Perinde ac cadaver* [som ett lik: en jesuitisk princip]. Vi står förvisso inför ett sannskyldigt Jesus’ samfund.³⁴

Internationalens broschyr citerade en hel del mer av Bakunins plan, men än idag måste broschyren räddas från de okunniga förödmjukelser som de som har lurats av den ”frihetssträvande” myten vräker över den, och vars hopsamlade leddes av Franz Mehring. Men vi måste gå vidare till andra myter, i synnerhet myten att den destruktiva kampen i Internationalen handlade om anarkismen.

6. Karaktären på kampen med Bakunin

Det hade varit till hjälp för våra nuvarande syften om kampen i Internationalen verkligen hade handlat om ”marxism mot anarkism”, som historikerna vanligtvis har utannonserat den som. I så fall skulle det ha varit lärorikt. Men så var det inte, vad gäller det formella politiska innehållet. Det visade sig att ingendera sidan ville göra den till det, av helt olika skäl.

Fram till det allra sista skedet, då hans fraktion redan planerade att bryta, ställde Bakunin aldrig Internationalen inför någon anarkistisk tvistefråga. Vid den enda kongress där han personligen närvarade – Basel 1869, då han stod på höjden av sin prestige, och innan en öppen konflikt hade brutit ut – undvek Bakunin medvetet att ställa någon som helst anarkistisk fråga, och förde i mer än ett fall till och med fram åsikter som var oförenliga med anarkismen, av uppenbart opportunistiska orsaker. Hans mål var att samla så många anhängare som möjligt i alla frågor, för att misskreditera Generalrådet och splittra rörelsen, varefter det Internationella brödraskapets ”osynliga” manipuleringar skulle samla ihop bitarna.

För sin del hade Marx ända från början arbetat hårt för att hålla Internationalen öppen och låta olika tendenser, ideologier och skolor samexistera offentligt inom ramen för en enda organisation. Han hade varit behjälplig med att upprätta ett mönster, som först skisserades i hans Inauguraladress, som underordnar sammandrabbningar mellan lärare under ett praktiskt samarbete för gemensamma mål för att skapa en bred *klassrörelse*.

I Internationalen togs det för givet att individer offentligt skulle kunna och kunde förespråka sina egna uppfattningar *som individer*, och även att politiska tendenser inom rörelsen med egna förenliga program skulle kunna säga sin mening, så länge de inte talade för Internationalen. Men precis som Internationalen inte tystade någon av dessa personer, så hade inte *de* något behov att kräva att organisationen antog deras speciella uppfattningar gentemot alla de andra. Marx hudflängde den (redan välbekanta) sekteristiska principen som hävdade att man måste göra varje organisation till en spegelbild av sina egna åsikter.

34 *Ibid.*

Marx föreslog aldrig omröstningar om något distinkt ”marxistiskt” program, av samma orsak som han skulle gå mot att omvandla internationalen till en proudhonistisk sekt. Marx’ principer uppmanade att internationalen skulle förbli en inkluderande församling av hela spektrumet av arbetarkrafter, och med tanke på de mångfaldiga meningsmotsättningarna var det ett mirakel att denna karaktär bestod så länge.³⁵

Hur mycket organisationen kunde anpassa sig i fråga om läran och ändå hänga ihop, berodde på den skolning och de erfarenheter som rörelsen gick igenom, och det måste lösas vartefter rörelsen gick vidare. För att få med sig både de franska proudhonisterna och de engelska fackföreningsaktivisterna förband sig Internationalen redan från början aldrig till någon sorts socialistiskt program eller programpunkter,. Den tog ett kongressbeslut om en svagt socialistisk programpunkt (kollektivisering av jorden) först i samband med den tredje kongressen 1868, det vill säga först när det gick att göra utan en omskakande kamp. När Marx stödde förslaget om självständig proletär politisk kamp 1871, var det inte en ”marxistisk” egenskap utan förespråkades vida omkring, till exempel av blanquisterna, franska oberoende och tyska socialdemokrater.

Om Marx alltså inte ville göra den anarkistiska tron till en fråga som det skulle röstas om inom Internationalen, så var det ingen speciell politik. Men märk väl, att när bakunisterna inledde sitt krig om ett anarkistisk övertagande, så gjorde Marx det uttryckligen klart att *de ideologiska anarkisterna hörde hemma i Internationalen*. Under bakunisternas försök att ta makten höll Marx och Engels dörren vidöppen för de anarkister som, samtidigt som de höll med om Bakunins ideologi ville ta avstånd från hans ödeläggande offensiv. *Denna inkluderande politik gällde anarkisterna precis som alla andra*.

Detta synsätt går att se tydligt i Engels’ vädjan till en av Bakunins ledande italienska anhängare, Carlo Cafiero. Först slog Engels fast att tvistefrågan var vad Bakunin, under anarkismens *mask*, gjorde med

det bakunistiska hemliga samfundet, *Alliansen*, som samtidigt som den för de oinsatta förespråkar att Internationalen ska desorganiseras, med de insatta och under en täckmantel av självstyre, anarki och antiauktoritarism, praktiserar absolut auktoritarism med målet att ta över Förbundet; ett samfund som behandlar de arbetande massorna som en flock får som blint följer några få insatta ledare, och inom Internationalen söker efterlikna den roll som jesuiterna har i katolska kyrkan.

Sedan vädjade han till Cafiero i den sistnämndes ställning *som anarkist*:

Men jag kan inte tro att du, en anarkist och antiauktoritär av renaste slag, så fullständigt har av sagt dig dina allra käraste principer....³⁶

För han kände sig säker på att ingen rättskaffens revolutionär som av princip förkastade ”makten” kunde låta bli att bli upprörd så fort han insåg Bakunins diktatoriska operation. (Förvisso kunde ett antal av de som Bakunin hade lurat verkligen det, men i slutet av 1870-talet lämnade Cafiero anarkismen.)

Detta förhållningssätt – att hålla Internationalen öppen för ideologiska anarkister – fanns också i Internationalens broschyr mot *Alliansen*. Frågan ställdes upprepade gånger i ordalag som detta stycke ur sammanfattningen i broschyrens inledning, som behandlade förseelsen som ett brott som

35 För Marx’ grundläggande uppfattning om klassorganiseringens företrädare framför det ideologiska programmet, se *KMR*, band 2, s 20-23.

36 Engels, ”Brev till Cafiero”, 14 juni 1872, Marx/Engels, *La Corrispondenza di Marx e Engels con italiani 1848-1895*, s 227 f.

hade begåtts ”under täckmantel av” anarkismen.

Här har vi ett samhälle som, under täckmantel av den mest extrema anarkism inte riktar sina slag mot de existerande regeringarna utan mot revolutionärer som vägrar godta dess lära och ledarskap.... Den ersätter skamlöst vårt Förbunds breda program och stora strävanden med sitt sekteristiska program och inskränkta idéer....

Sådant fördömde Marx alltid, även när han stötte på det i ”marxistiska” sekter. Stycket fortsatte med speciell hänvisning till den bakunistiska sortens sektism:

... den organiserar sina egna hemliga sektioner inom Internationalens öppna sektioner. Dessa hemliga sektioner lyder samma order, och lyckades många gånger få kontroll över den öppna sektionen med hjälp av på förhand planerade aktioner... Den tar till alla medel, varje illojalitet för att uppnå sina mål. Lögner, förtal, hot, knivhugg i ryggen – den finner dem alla passande.³⁷

Engels återupprepade samma åsikt om mål och medel ett årtionde senare, då han fördömde ”den gamla välkända bakunistiska taktiken, enligt vilken alla medel – även lögnaktigt förtal och svekfulla intriger – är tillåtna.”³⁸

Delvis förklarar detta förhållningssätt, detta försök att hålla dörren öppen för anarkismen *som lära* skild från den bakunistiska operationen att tränga sig fram inifrån, även den form i vilken Marx och Engels uttryckte sina uppfattningar om anarkismen. I det ofta citerade uttalande med vilket de avslutade sitt cirkulärbrev mot bakunisterna 1872, framförde de således sin ståndpunkt om avskaffandet av staten som *en* tolkning av ”anarki”, som här inte betyder -ismen utan det framtida samhälle man föreställer sig:

Alla socialister ser anarkin som följande program: när den proletära rörelsens program, det vill säga avskaffandet av klasserna, väl har uppnåtts, försvinner statens makt, vars uppgift är att hålla den stora majoriteten av producenterna i slaveri hos en mycket liten utsugande minoritet, och regeringens funktioner blir enkla administrativa funktioner.³⁹

Denna syn på den framtida ”anarkin” presenterades som gemensam för kunniga socialister och anarkister. Författarna lade inte till sina meningsskiljaktigheter med *anarkismens* läror, de ställde inte sin egen uppfattning mot den anarkistiska uppfattningen om ett omedelbart avskaffande av staten. I detta stycke valde de istället att ställa innebörden i bakunisternas ”anarki” *mot rörelsen*: dess mål med ”anarki i de proletära leden”.

Alliansen skisserar en helt annan bild. Den tillkännager anarkin i de proletära leden som det säkraste sättet att bryta det mäktiga samlandet av de sociala och politiska krafterna i utsugarnas händer. Under denna förevändning ber den Internationalen att ersätta sin organisation med anarki, vid en tidpunkt då den gamla världen letar efter sätt att krossa den. Den internationella polisen kan inte önska sig något bättre....⁴⁰

Det var bakunismens principer att krossa organisationen, inte dess antistatliga (anarkistiska) åsikter, som gjorde denna rörelse oförenlig med Internationalens faktiska existens.

Om kampen mot Bakunin i Internationalen hade börjat kring ett förslag att anta en konsekvent anarkisms organisationsfientliga teorier och praktik, så kanske den efterföljande striden hade blivit mer upplysande. Men det är inte vad som hände. Det enda förslag Bakunin gav på detta område var

37 Marx/Engels, *The Alliance of Socialist Democracy...*, s 3, 67 f.

38 Engels, ”*Brev till Bernstein*”, 20 oktober 1992, på marxists.org.

39 Marx/Engels, ”*Alleged Divisions*”, *Selected Works*, band 2, s 285.

40 *Ibid*, s 285 f.

i själva verket att *öka* Generalrådets maktbefogenheter (som vi ser i specialnot B).

Bakunins system var att strikt reservera kraven att införa anarkistiska desorganiserande principer till sina motståndare, medan han samtidigt försökte bygga sin egen hemliga fraktion under sin egen hierarkiska och despotiskt disciplinerade kontroll. Principerna om frihet och anarki inom organisationen var uteslutande ämnade att desorganisera de andra, inte sin egen grupp av agenter. Det var först under kampens slutskede som Bakunins fraktion öppet förde fram kravet att *avskaffa* Generalrådet, ty dess själva existens var den ”byråkrati” som de rasade mot.

I det anarkistiska språkbruket kallades *existensen* av ett centralt organ för ”centralism”, helt bortsett från dess maktbefogenheter eller politik. När Bakunins fraktion slutligen offentligt krävde att alla Generalråd skulle avskaffas (medan dess egna hemliga diktatorer drog i trådarna i kulisserna), klargjorde den hur dess ordlista definierade det mångtydiga ordet ”autonomi”.

Internationalens sektioner åtnjöt, och utnyttjade, en enorm grad av autonomi. *Det har aldrig funnits någon socialistisk, nationell eller internationell, organisation som kan konkurrera med den i detta avseende.* Den påhittade tvistefråga som bakunisterna skapade var helt enkelt de minimala maktbefogenheter som Generalrådet beviljades i stadgarna. Som Engels skrev: ”Det är förvisso inte någon som vill ifrågasätta sektionernas autonomi, men ett förbund är meningslöst om inte förbundsorganen [de nationella organen], och i sista instans Generalrådet, erhåller vissa maktbefogenheter.”⁴¹

Förbunds- (alltså nationell) autonomi hade varit ohämmad i Internationalen till och med tvärs över starkt olika ideologiska linjer. I Frankrike hade Internationalens proudhonistiska ledning lett rörelsen under årtal, dessutom på ett partiskt sätt men inom stadgarna, och Generalrådet sa inte ett ord om det.⁴² Ingen hade någonsin föreslagit att vidta organisatoriska åtgärder mot bakunisterna i Schweiz, Italien eller Spanien för att de gjorde anarkistisk propaganda i Internationalens namn. I många avseenden var det mått av autonomi som togs för givet i Internationalen till och med större än det som har införts i de senare anarkosyndikalistiska rörelserna.

Bakunisternas problem med ”autonomi” måste förstås utifrån den lexikografiska teori som fjärilslarven i Underlandet föreslår.* Ett Generalråd kunde vara en teknisk byrå som tillhandahöll posttjänster och samlade ihop statistik, men kunde inte ha några sorts maktbefogenheter; en förbunds- (nationell) kommitté kunde aldrig ha några maktbefogenheter över en sektion; en sektion kunde aldrig ha några maktbefogenheter över enskilda medlemmar. Men allt detta gällde bara bakunisternas motståndare, inom det konspiratörernas Internationella brödraskap var disciplinen drakonisk.

En av de fruktansvärt auktoritära frågor som ställdes till bakunisterna var hur organisationen skulle kunna försvara sig mot att till och med kända polisagenter infiltrerade. Engels försökte resonera med en italiensk anarkist så här:

De [bakunisterna] vill inte att Generalrådet skall ha några som helst fullmakter, *inte ens sådana som frivilligt tillstyrkts av alla.* Det skulle roa mig att få veta hur man skulle få bukt med folk som Tolain, Durand och Netjajev, om inte rådet tillerkändes någon myndighet (som det kallas), och hur Ni tänkt Er att förrädares och hemliga agents verksamhet skall kunna förhindras genom ”sektionernas autonomi”, som det så flott

41 Engels, ”*Brev till Terzaghi*”, 14 januari 1872, på marxists.org.

42 Detta berörs i *KMR*, band 2, s 375-377, speciellt i en fotnot på s 376.

* I själva verket var tricket mycket äldre än både Lewis Carroll och Bakunin. 1856 gladde sig Marx åt att kunna citera från ett brev han hade grävt fram ur arkiven, av sir George Macartney, om den engelskryska kejsrerliga strategin för att förvirra svenskarna: ”först av allt [skrev Macartney] ska vi vara noga med att inte upprätta en fraktion under ryskt eller engelskt namn. Eftersom till och med de klokaste män imponeras av blott ett namn, ska vi istället försöka få våra vänner att utmärka sig som vänner till frihet och oberoende....” (Marx, ”Revelations of the Diplomatic History”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 15, s 28.)

heter i [det bakunistiska] cirkuläret.⁴³

Bakunisternas skrik om ”autonomi” var ytterst förnuftigt som simpel demagogi: det hjälpte till att dra till sig alla missnöjda med en allomfattande paroll mot Generalrådets påstådda – men aldrig dokumenterade – ”despoti”, och inta en konstlad ställning för frihet.

7. Den bakunistiska ideologin: staten

Om bakunismens uppfattningar på det organisatoriska området befann sig på den mörka sidan, så var inte fallet så annorlunda med Bakunins ideologi allmänt sett. Än idag måste den plockas ihop från ofullständiga skrifter och med mediokert resultat. Anarkismen som rörelse och lära skulle få sin blomstringsperiod i framtiden, ett par decennier senare. Dittills fanns det inte mycket att ta tag i.

Bakunin var själv ökänt oförmögen att presentera sina teorier på ett systematiskt sätt. Han var till exempel medfött oduglig på att färdigställa något av de propagandafragment han verkligen skrev. Marx kände honom tillräckligt väl för att förstå att han inte egentligen var intresserad av att utveckla en sammanhängande teori: ”Hans program var en ytligt sammanrafsad blandning av höger- och vänstersynpunkter ... Detta hopkok till doktrin var och är emellertid endast en faktor av synnerligen sekundär betydelse för den gode Bakunin...” Trots att Engels levde längre under perioden då anarkismen blev internationellt ökad, så betraktade han alltid i huvudsak bakunismen som en ”försämrad form” av Proudhons stirnerism, och visade inga tecken på att han ansåg den värd någon mer omfattande analys.⁴⁴ (Den första mer eller mindre systematiska kritiken av den anarkistiska läran kom före Engels’ död från en ryss: Plechanovs broschyr *Anarchism and Socialism* [Anarkism och socialism] 1894.)

Kanske det närmaste Bakunin kom en teoretisk framställning var hans bok från 1873, *Statlighet och anarki* (ofullbordad, som alltid). Marx använde sin nyligen förvärvade ryska för att läsa denna bok, och gjorde så omfattande noter om innehållet att det antyder att han övervägde att skriva ett svar.⁴⁵ I ett sådant verk skulle kanske Marx ha tillhandahållit en systematisk analys av de anarkistiska teorierna, men det kom aldrig till stånd, precis som andra skrifter som Marx planerade under dessa sista år.

Utöver Marx’ sviktande energi under sitt sista årtionde, kan det ha funnit en ytterligare faktor. Det noteras sällan att Bakunins egen anarkistiska period var hastigt övergående. Han inledde sin anarkistiska agitation först omkring 1868 (när han drog igång sin kampanj för att ta över Internationalen), och 1873, ett år efter kongressen i Haag, hade han börjat bryta ihop både politiskt och personligen. Hur genomgripande detta sammanbrott var står klart i Carrs biografi. Det innebär att det omedelbara trycket på Marx att skriva ett svar snabbt försvann, när Bakunin gick i bitar och upphörde att vara en faktor.

En systematisk betraktelse av den anarkistiska läran måste grunda sig på material som faller utanför ramen för detta arbete. Men det fanns en del sidor av Bakunins plundringståg på teorins område som uppmärksammades av Marx eller Engels. Med varning för att resultaten inte var särskilt omfattande, låt oss ändå sammanfatta detta material, för vad det nu är värt.

Bakunins teori om staten var mycket enkel: staten, politiken i allmänhet, var det fanstyg som

43 Engels, ”Brev till Terzaghi”, 14 januari 1872, på marxists.org. Se även Engels, ”Brev till Cuno”, 24 januari 1872, på marxists.org, och artikeln, Engels, ”Congress of Sonvillier”, Marx/Engels, *Werke*, band 17, s 477 f.

44 Marx, ”Brev till Bolte”, på marxists.org. För Engels, se *I bostadsfrågan* på marxists.org, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, på marxists.org, och ”Brev till Hildebrand”, 22 oktober 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 293.

45 Det var Marx, ”Konspekt von Bakunins Buch ’Staatlichkeit und Anarchie’”, Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 597.

skapade allt samhälleligt elände. I sitt brev till Cuno 1872 upplyste Engels först om den teoretiska skillnaden:

Bakunin har funderat ut en högst egenartad teori, ett hopkok på proudhonism och kommunism; dess viktigaste drag består i att *staten* – och inte kapitalet eller den av samhällsutvecklingen skapade klassmotsättningen mellan löntagare och besuttna – är den onda faktor som man först och främst måste oskadliggöra. Medan flertalet av de socialdemokratiska arbetarna i likhet med oss anser att statsmakten inte är någonting annat än den organisation som de härskande klasserna – godsägare och kapitalister – skapat för att skydda sina egna sociala privilegier, hävdar Bakunin att det tvärtom är *staten* som skapat kapitalet och gett kapitalisterna *privilegiet att förvalta det*.

Här kan vi göra en utvikning och nämna att Bakunins teori om staten kom närmast en tillämpning på Ryssland, på *den* statens mönster att ”frambringa en kapitalistklass”,⁴⁶ även om de anarkistiska slutsatserna inte följer heller av det. Engels gick vidare till de bakunistiska slutsatserna om det berömda avskaffandet av staten:

Därför är staten det värsta av alla onda ting. Först och främst måste den avskaffas; sedan kommer kapitalismen att gå under av sig själv. Vi menar att förhållandet är det motsatta: avskaffa först kapitalet, koncentrationen av alla produktionsmedel i händerna på ett litet fåtal, så kommer staten att falla samman av sig själv [*fällt von selbst*]. Det är en grundläggande skillnad i tankegångarna. Det är nonsens att tala om ett avskaffande [*Abschaffung*] av staten som inte föregås av en social revolution, och den sociala revolutionen består just i att kapitalet avskaffas; det innebär att hela produktionssättet förändras.⁴⁷

Detta var den absolut viktigaste punkten vad gäller teorin. För Marx var avskaffandet av staten ett *resultat* av det socialistiska samhällets utveckling, en tillräckligt lång tid *efter* en social revolution, men –

Anarkisterna vänder upp och ner på saken. De anser att den proletära revolutionen måste *börja* med avskaffandet av statens politiska organisation.⁴⁸

Anarkisterna upprepade ofta marxistiska formuleringar (eller något som liknade det) om att staten var den härskande klassens ”verkställande kommitté”, och så vidare, men innehållet i deras teori om staten var motsatsen till Marx’. Deras vidhållande att avskaffandet av staten måste vara revolutionens *första* handling var en produkt av ren dogmatism, helt enkelt en ohistorisk syn på förhållandet mellan staten och samhällsordningen. Många socialister (och som vi har sett även Marx och Engels) hade kämpat med denna fråga i rörelsens tidigaste dagar, så det hade alltid varit en välkänd uppfattning innan den hårdnade till en anarkistisk teori.

Eftersom staten var själva det onda, fick inte revolutionärer smutsa ner sin själ genom att ”erkänna” den. Att delta i politisk kamp *mot* den var att ”erkänna” den: det var en annan anarkistisk princip. I ett brev som sammanfattar Bakunins programmatiska teori åt Lafargue, verkade Marx bubbla över av förvåning:

Vårt slutmål är att omvandla den existerande staten till sammanslutningar, och därför måste vi låta regeringarna, dessa de härskande klassernas stora fackföreningar, göra som de vill, eftersom det vore att erkänna dem om vi sysselsatte oss med dem. Jamen, samma sak sa de gamla socia-

46 Detta är ämne för *KMR*, band 1, kapitel 23.

47 Engels, ”*Brev till Cuno*”, 24 januari 1872, på marxists.org.

48 Engels, ”*Brev till Ph van Patten*”, 18 april 1883, på marxists.org.

listerna: ni får inte sysselsätta er med lönefrågan [dvs. höja lönerna], ni vill ju avskaffa lönearbetet, och att kämpa med kapitalisterna om lönenivån är att erkänna lönesystemet! Den åsnan har inte ens insett att varje klassrörelse *som* klassrörelse av nödvändighet och alltid har varit en *politisk* rörelse.⁴⁹

I detta brev formulerades den grundläggande teoretiska skillnaden på ett annat sätt:

Hela saken grundar sig på en förlegad idealism som ser det faktiska juridiska systemet som grunden för vårt ekonomiska tillstånd, istället för att inse att vårt ekonomiska tillstånd är grunden och källan till vårt juridiska system!

Anarkisterna specialiserade sig på att vägra att ”erkänna” staten eller yttringarna av den, trots att staten inte hade svårt att erkänna anarkisterna. Proudhon hade vägrat att ”erkänna” nationaliteter och nationell kamp – med vilket han menade att *Frankrikes* kontroll över underlydande folk var det naturliga tillståndet i kosmos – och även i Internationalen fortsatte proudhonisterna med sin låtsas-internationalistiska jargong. 1866, när Paul Lafargue fortfarande var en proudhonistisk sympatisör, skrev Marx till Engels om en stunds komisk lättnad under Generalrådets diskussioner om det pågående österrikisk-preussiska kriget:

”*Jeune Frances*” representanter (*inte arbetare*) basunerade för övrigt ut sin uppfattning att alla nationaliteter och till och med nationer är ”*de préfugés surannés*” [förlegade fördomar]. Proudhonism på Stirners vis. Allting ska brytas ner i små ”*groupes*” eller ”*communes*” som i sin tur bildar en ”sammanslutning” men inte en stat. Dessutom ska denna ”individualisering” av mänskligheten, och den ”*mutualisme*” [ömsesidighet] den för med sig, fortgå alltmedan historien stannar upp i alla länder och hela världen väntar tills fransmännen är mogna att göra en social revolution. Sedan kommer de att visa experimentet för oss, och mållösa över kraften i deras exempel kommer resten av världen att göra samma sak. Precis det Fourier förväntade sig av sin *phalanstère modèle*. Hursomhelst är alla som skräpar ner den ”sociala” frågan med den gamla världens ”vidskepelse” en ”reaktionär”.

Eftersom Marx skrev till Engels vattnade han inte ur humorn genom att förklara politiken, men uppenbarligen njöt han av sin framgång som ståuppkomiker:

Engelsmännen skrattade hjärtligt när jag inledde mitt tal med att säga att vår vän Lafargue och andra, som hade avskaffat nationaliteterna, hade talat till oss på ”*franska*”, det vill säga ett språk som nio tiondelar av publiken inte förstod. Jag framkastade vidare, att han genom att förneka nationaliteterna helt omedvetet verkade mena att de skulle införlivas av den franska mönster-nationen.⁵⁰

Med den sista meningen mörknade skämtet. Proudhons antinationalism, inklusive hans hätska motstånd mot nationell befrielse, åtföljdes av en extrem fransk nationalism och imperialistisk längtan efter större ära för Frankrike – en åsikt som är något mindre underhållande än den naiva övertygelsen att franska var ett språk som talades i alla kaféer i himlen.

Nationella frågor var bara en sorts politisk fråga. Bakunin, anmärkte Engels i ett brev, ”är mot alla politiska aktioner från arbetarklassen, eftersom det i själva verket skulle innebära att erkänna den existerande staten”.⁵¹ Bakunisternas opposition mot ”politik” uteslöt inte bara valaktiviteter, utan det begränsade också rörelsen i andra avseenden till två sorters aktivitet: å ena sidan abstrakt

49 Marx, ”Brev till Lafargue”, 19 april 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 490 f. (Detta fortsätter det stycke som citerats i *KMR*, band 2, s 101.)

50 Marx, ”Brev till Engels”, 20 juni 1866, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 287.

51 Engels, ”Brev till Cafiero”, 1-3 juli 1871, Marx/Engels, *La Corrispondenza di Marx e Engels con italiani 1848-1895*, s 20. Se även Engels, ”Brev till Pio”, 7 mars 1872, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 415.

propaganda, och å den andra kupper. Men i själva verket hade ju de viktiga frågor som ställdes av klasskampen vanligtvis något med ”offentliga angelägenheter” (politik) att göra.

I sitt sammanfattande brev till Cuno skrev Engels pedagogiskt:

Eftersom Bakunin nu uppfattar staten som upphovet till nästan allt ont, bör enligt honom ingen göra någonting för att hjälpa staten – det må vara en monarki, en republik eller vad som helst i statsväg – att leva vidare. Därför måste man *avstå från varje form av deltagande i politiken*. Att exempelvis rösta vid ett allmänt val innebär ett klart svek mot jakobinismens idéer. Vad man har att göra är i stället att sprida propaganda, skälla på staten och organisera sig – när man sedan lyckats vinna *alla* arbetare för sin sak, är det tid att överta alla maktmedel, avskaffa staten och ersätta den med en organisation i Internationalens regi. Detta avgörande steg, som betyder att det tusenåriga riket är på väg, kallar man ”den sociala likvidationen”.

Här var Engels av misstag vänlig mot anarkisterna. Ingen konsekvent anarkist har någonsin ansett att man måste vinna över en majoritet av arbetarna, än mindre ”alla”, innan den anarkistiska välsignelsen kan sänka sig över mänskligheten. I synnerhet erkände inte Bakunin någon sådan förutsättning. Respekt för majoriteten bryter mot de anarkistiska principerna, eftersom det bryter det enskilda Egots överhöghet. Det är värt att poängtera Engels’ misstag för att illustrera hur långt socialisterna ännu var från att inse anarkismens illgärningar. Engels’ brev till Cuno fortsatte sin pedagogiska linje så här:

Dels låter allt detta väldigt radikalt och bra, och dels är det hela så enkelt att man på fem minuter kan lära sig det utantill; därför har teorin hastigt vunnit anhängare också i Italien och Spanien bland unga advokater, doktorer och andra doktrinära personer. Det stora flertalet bland arbetarna kommer dock knappast att någonsin kunna övertygas om att deras respektive länders allmänna frågor inte angår dem; de besitter en medfödd politisk instinkt, som gör att de aldrig i längden kommer att följa profeter som uppmanar dem att hålla sig borta från politiken. Att för arbetarklassen predika att den skall hålla sig borta från politiken är liktydigt med att försöka driva den i armarna på prästerskapet eller de borgerliga republikanerna.⁵²

Denna anarkisternas amputering av arbetarklassens politiska arm innebar att man stympade dess revolutionära effektivitet:

[I Italien där bakunismen är utbredd i rörelsen] förkastades all politisk aktivitet eftersom det betydde att man erkände ”staten”, och ”staten” var symbolen för alla gissel.... Å andra sidan har vi kravet att agitera, organisera och konspirera för den kommande revolutionen, som när den faller från himlen enbart ska utföras på initiativ från de arbetande klasserna (i hemlighet styrda av Alliansen) utan någon provisorisk regering och helt i avsaknad av en stat eller statsliknande institutioner, som ska krossas – ”Fråga mig bara inte hur”.⁵³

Marx skrev en artikel till den italienska pressen om ”Likgiltighet inför politik”, som främst riktade sig mot den proudhonistiska varianten av politikfientlighet, och uttryckte samma förakt för ”de idealistiska fantasier som dessa doktorer i *samhällsvetenskap* har definierat under namnet *Frihet, Självbestämmanderätt och Anarki*”. Enligt dessa politikfientliga tänkare måste arbetarna, istället för att kämpa mot statsmakten i det verkliga livet, ”visa sitt djupa teoretiska förakt för den genom att

52 Engels, ”*Brev till Cuno*”, 24 januari 1872, på marxists.org. Detta stycke kommer direkt efter det i not 47 ovan.

53 Engels, ”In Italien”, Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 92. Citatet avslutar en fyrradig strof i Heines *Sångernas bok*.

köpa och läsa litterära avhandlingar om avskaffandet av staten...”⁵⁴ I en granskning av den europeiska rörelsen 1877 betonade Engels hur anarkisternas politiska avhållsamhet, till och med i Italien hade reducerat dem till en ynkelig sekt.⁵⁵

8. Bakunism: reformistisk politik

När det kommer till kritan innebär anarkismens teori om staten ett *reformistiskt* förhållningssätt till politiska frågor. Det rimmar förvisso inte med myten om anarkismens fruktansvärt revolutionära karaktär, men passar ur en annan synvinkel. Vi har pekat på att den anarkistiska teorin inte blir av med politiska frågor genom att vägra att ”erkänna” politiken, och när en icke erkänd politik verkligen bryter igenom det dogmatiska skalet är det troligt att den antar sin allra grövsta form.

Jag tror att Marx var den förste som insåg att anarkisterna, trots sin skenbart våldsamma vokabulär och ibland rasande utbrott, i grund och botten var förtvivlade borgerligt eller småborgerligt sinnade reformister: ännu ett fall av ”hysterisk småbourgeoisie”. (Exemplet liknar blanquisterna som nämndes i *KMR*, band 3.)⁵⁶ Vi kan inte diskutera de massiva historiska bevisen för detta påstående här. Det motsägs inte av borgarklassens ibland hysteriska rädsla för anarkisternas taktik, bombkastande reformister är trots allt ett inventarium i historien. Hos Marx och Engels uppträdde denna slutsats i allmänhet som en för ändamålet avsedd kort översikt. Som Marx en gång skrev om Johann Mosts Londontidnings r-r-revolutionism: ”Vi förebrår inte Most för att hans *Freiheit* är *alltför revolutionär*. Vi förebrår honom för att han *inte har något revolutionärt innehåll* utan bara sprider *revolutionära fraser*.”⁵⁷ I denna avdelning lägger vi bara fram några av deras kommentarer om ämnet.

Tesen var lättast att se i fallet Proudhon, och allra lättast i fallet med Proudhons anhängare av ”ömsesidighet” som till en början dominerade Internationalens franska sektion. Vid Genèvekongressen 1866 var det speciellt denna flygel som hindrade att internationalen antog så mycket som en rudimentär socialistisk programpunkt (om kollektivisering av jorden) eller ens en allmän ståndpunkt att stöda de organiserade arbetarnas kamp mot kapitalet. (Proudhon själv hade varit för att skjuta strejkande arbetare.) En månad efter kongressen beskrev Marx den proudhonistiska delegationen i ett brev till en vän:

De avvisar alla *revolutionära* handlingar, det vill säga de som uppstår ur själva klasskampen, varje samhällsrörelse med någon inriktning, och därmed också det som går att uppnå med *politiska medel* (det vill säga som att begränsa arbetsdagen med hjälp av *lagar*). Bakom en *täckmantel av frihet* och regeringsfientlighet eller antiauktoritär individualism förespråkar dessa herrar, som under 16 år [under Napoleon III] så tyst har genomlidit och fortfarande genomlider den mest lumpna despotism, i själva verket en vulgärt borgerlig ekonomisk politik, bara förklädd till proudhonistisk idealism!⁵⁸

Om proudhonisterna kan man säga det Marx och Engels en gång skrev om en viss Julius Faucher: ”Under förevändning att vilja avskaffa staten och införa anarki, avstod han från en farlig opposition mot den existerande regeringen...”⁵⁹

54 Marx, ”Likgiltighet inför politik”, Marx/Engels, *Scritti Italiani*, s 100, 99 f.

55 Engels, ”Workingmen in Europe in 1877”, tog upp anarkisterna i avdelning II och III, Marx/Engels, *Collected Works*, band 24.

56 Se *KMR*, band 3, särskilt kapitel 10.

57 Marx, ”Brev till Sorge”, 19 september 1879, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 411.

58 Marx, ”Brev till Kugelmann”, 9 oktober 1866, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 326.

59 Marx: ”The Great Men of the Emigration”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 11, s 307. För ett omnämnande av Faucher, se ovan, kapitel 4, avdelning 4.

I allmänhet gjorde Bakunin ett våldsammare oväsen, beroende på sin publik, men när innehållet i hans agitation hade rensats från sin bärsärkaretorik, var det oftast inte mindre reformistiskt. Som Marx en gång skrev om en annan patetisk figur, *inte* anarkist: bakom honom "... kan ingen erfaren person undgå att se pajasen som försöker se skrämmande ut, både för sig själv och andra."⁶⁰

En första förklaring är nödvändig. Vi har nämnt att Bakunin, fram tills dess internationalen dök upp på scenen sent i hans liv, vägrade att ansluta sig till någon socialistisk eller kommunistisk organisation, och reserverade sin energi till de konspiratoriska gäng av personliga anhängare som han själv hade skapat. Han antog inte några tydligt socialistiska åsikter förrän i slutet av 1860-talet. Med detta fortsatte han den jakobinska revolutionismens traditioner, som inte ens i sin konspiratoriska form höjde sig över vänsterrepublikanismens nivå, och sjönk tillbaka till en gammal borgerlig politik så fort dess uppblåsta skrävare punkterades av den demokratiska republikens ankomst. När Internationalen splittrades vid kongressen i Haag, hade Bakunin inte ens *talat* socialism mer än i några få år.

Ett tidigt typexempel kan vi se mot slutet av 1847. Det hände sig att Bakunin bodde i Bryssel samtidigt som Marx var där och var upptagen av att bygga ett Demokratiskt förbund, en Tyska arbetares bildningsförbund och en avdelning i Kommunistiska förbundet. Märk väl att Marx var för tre nivåer i det politiska arbetet. Bakunin var nätt och jämnt villig att ansluta sig till den lägsta nivån (lägsta ur Marx' synvinkel) – det Demokratiska förbundet. Marx stödde vederbörligen Bakunins medlemskap i denna grupp. Hans ryska rekryt deltog på två möten, och tappade intresset – *tråkigt, ingen revolution ännu? Vad gäller rörelsen längre vänsterut: Bakunin skrev till en vän att han vägrade att ansluta sig till "deras kommunistiska hantverkarförbund" och "inte ville ha något med den organisationen att göra".* I ett annat brev förklarade han att Marx "förstörde arbetarna genom att göra dem till teoretiker", det vill säga lära ut socialistiska teorier utan att så mycket som klara av en träningskupp. Just vid den tiden höll Marx faktiskt på att färdigställa *Kommunistiska manifestet*. Bakunin gäspade och fann livet tråkigt, utöver umgänget med en extrem högergeneral bland de polska emigranterna.⁶¹

Marx och Bakunin träffades igen långt senare, 1864 – på Marx' initiativ.⁶² Marx hoppades att den ryske agitatorn skulle kunna hjälpa den nyss grundade nya Internationalen. Bakunin var nu 50 år gammal, och påstod för Marx att han började bli allvarlig om mer eller mindre socialistiska uppfattningar. Under detta vänskapliga samtal lovade han, att han nu när hans panslavistiska äventyr hade kollapsat hädanefter "enbart skulle delta i den socialistiska rörelsen".⁶³

Inget sådant ägde rum. Under de följande tre eller fyra åren visade han inte tillstymmelse av intresse för Internationalen, medan det hårda arbetet att bygga den höll på. 1867 riktade han verkligen sin uppmärksamhet på att arbeta i ett internationellt organ: han valde det borgerligt liberala Fredsförbundet för en operation för att ta över det inifrån. (Mer om detta i specialnot B.)

För att bli vänster i denna liberala international, stöptes Bakunins huvudförslag i termer av "klassers och individers ekonomiska och sociala *jämlikhet*" (kursivering tillagd). Det är osannolikt att han förstod att detta var ett borgerlig reformistiskt krav och ingalunda socialistiskt. Eller om han insåg det, så kanske han helt enkelt såg det som ett lockbete för liberaler. Ändå föreslog inte den resolution han lade fram inför Förbundet att Förbundet verkligen skulle stöda detta värdiga mål: bara att

60 Marx, "Revelations Concerning the Communist Trial in Cologne", Marx/Engels, *Collected Works*, band 11, s 419.

61 Venturi, *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*, New York: Grosset & Dunlap, 1966, s 52; Carr, *Michael Bakunin*, s 153 f; Sommerhausen, *L'humanisme agissant de Karl Marx*, Paris: Richard-Masse 1946, s 197; Annenkov, *The Extraordinary Decade: Literary Memoirs*, Ann Arbor: University of Michigan Press 1968, s 183. För Bakunins tidigare personliga perifera band till *Deutsch-Französische Jahrbücher*, se McLellan, *Karl Marx: His Life and Thought*, s 78.

62 Carr, *Michael Bakunin*, s 321.

63 Detta återberättas i Marx, "Brev till Engels", 4 november 1864, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 16.

det ”satte upp studiet av praktiska metoder att lösa denna fråga på dagordningen”. Detta var i högsta grad statsmannalikt och oklanderligt liberalt: en *studie* sattes upp på dagordningen. Som Carr säger var detta ordval ”noggrant återhållsamt, nästan akademiskt”. Liberalerna avvisade det ändå, både studien och dagordningen.

Avvisad av liberalerna vände sig Bakunin med sina omkring 18 anhängare till det näst enklaste bytet. Han insåg nu att Internationalen var något av en kraft, att den förtjänade att bli hans nya mål att ta över. I detta syfte bildade han en ny kärna efter vanligt mönster, vid namn Socialistiska demokratiska alliansen (eller internationella alliansen), fullt utrustad med en hemlig och osynlig kärna av ”mästare” från Internationella brödrskapet, i enlighet med de senaste decenniernas bakunistiska princip om en hemlig diktatur.

Det vi är intresserade av här är det fruktansvärt revolutionära program som Bakunin utrustade Alliansen med, i kraft av vilket den skulle bli förtruppens superrevolutionära förtrupp. Detta program var inget annat än den liberala formulering om ”jämlighet” mellan klasserna som hade varit alltför radikal för det borgerliga Fredsförbundet. Alliansens program krävde ”politisk, ekonomisk och social jämlighet mellan klasser och individer av båda könen, till att börja med avskaffande av arvsrätten”. Det var inte ens socialistiskt.

I ett brev gjorde Marx en nedsättande sammanfattning av punkterna i Alliansens ”hopkok” på följande sätt:

... *jämlighet mellan klasserna (!), avskaffande av arvsrätten som utgångspunkt för en social omdaning (dravel à la Saint-Simon), påtvingande av ateismen som en dogm för medlemmarna, etc. – och som gyllene regel den proudhonska idén om bojkottande av all politisk verksamhet.*⁶⁴

Här ignorerade Marx den antistatliga retoriken i Alliansens program. Den avgörande delen av den anarkistiska teorin om staten var inte deras vision om den underbara morgondagen, utan vad de gjorde idag för att hålla rörelsen borta från politik.

”Jämlighet mellan klasserna” var en liberalt reformistisk retorik, eftersom den förutsatte att det skulle fortsätta finnas fientliga klasser under kapitalismen, istället för att avskaffa det system som krävde att dessa klasser skulle finnas. I ett brev till en vän tillät sig Marx att bli ilsken över de nya rekryternas ”skamliga okunnighet och ytlighet”, rekryter som satte sig för att bli lärare åt rörelsen. Inte heller var detta liberala språk ett tillfälligt misstag från Bakunins sida: trots alla invändningar höll han fast vid det, till och med efter att han i ett privat brev till Marx hade medgivit att Internationalens kritik var riktig och att han borde ha använt en annan formulering. Han försvarade den fortfarande i sin bok från 1873, *Statlighet och anarki*.⁶⁵

Alliansmedlemmarnas andra teoretiska bidrag var Bakunins förslag att göra avskaffandet av arvsrätten till en programmatisk hörnsten.

Detta förslag var ett återupplivande av ett av rörelsens mest urgamla programpunkter, ty den hade gjort sin plikt på 1820-talet som den enda nästan socialistiska delen av den saintsimonianska sektens program. Det var därför Marx kallade det ”*vieillerie St. Simoniste*” – ”gamla saker” som hade varit föråldrade under nästan ett halvt sekel. Det hade haft en mening vid den tid då rörelsen ännu inte talade om samhälleligt ägande av de produktionsmedel som kunde ärvas. Idag hade det

64 Marx, ”*Brev till Bolte*”, 23 november 1871, på marxists.org.

65 Angående ”skamlig okunnighet”, se Marx, ”*Brev till Lafargue*”, 19 april 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 490. Bakunins brev till Marx, 22 december 1868, finns i engelsk översättning i Padover, *On the First International*, s 460. Motivet till detta brev diskuteras i specialnot B. Bakunin, *Statlighet och anarki*, i *Archives Bakounine*, band 3, s 353.

ingen positiv funktion i ett socialistiskt program, utan hade istället en negativ sida. Det skrämde möjliga allierade till arbetarna i onödan, till exempel bland bönderna och medelklasserna.

Marx resonerade så här. *Efter* att man har gjort en samhällsrevolution skulle denna programpunkt vara meningslös, ty då skulle man vidta åtgärder för att avskaffa både privat ägande av jord och utsugande kapital. Så efter revolutionen skulle man ”därmed inte alls få tillfälle att sysselsätta sig med arvsrätt”. *Innan* man gör samhällsrevolutionen är det kontraproduktivt att tala om denna programpunkt: ”att förkunna *avskaffande av arvsrätt* skulle inte vara någon seriös handling utan ett idiotiskt hot som skulle samla alla bönder och hela den lilla medelklassen* kring reaktionen”.⁶⁶

Bakunin höll inte med om programpunktens vetenskapligt politiska innebörd: för honom var det främst en fråga kring vilken han kunde hoppas trumma ihop många röster mot Generalrådet på kongressen. Det var detta som förklarade varför han valde att återuppliva en gammal programpunkt som inte ens *lät* särskilt revolutionär. Men vi måste komma ihåg hur senkommen Bakunin var till praktiska socialistiska frågor. Han hade tillbringat större delen av sitt liv med att på papper utarbeta ett oräkneligt antal varianter på konspiratoriska gäng och klickar, och hade tillbringat en hel del tid med sin hobby att tänka ut oanvändbara koder och chiffer. Men han hade aldrig varit inblandad i de verkliga socialistiska massorganisationernas problem och agitation. När Marx i det tidigare nämnda brevet betonade att Bakunin var ett riktigt ”*dumhuvud*”, och betonade det, så ska det helt enkelt tas som fakta.

9. Bakunismen: reformistisk praktik

Den bakunistiska rörelsen gav om och om igen exempel på den historiska tendensen att anarkistisk revolutionsyra förvandlas till en hektisk sorts reformism. Bakom de fruktansvärda fraserna om risken med ”politik” låg en ytterst naiv syn på reformistisk politik. Vi har nämnt anarkisternas benägenhet att bara använda ordet ”stat” om en despotisk stat. Den andra sidan av denna missuppfattning är benägenheten till plötsliga utbrott av den allra grövsta sortens politisk opportunism.

I fallet bakunismen kan vi nämna tre fall.

(1) Svängen i Sverige.

Följande exempel blir slående genom levnadstecknaren Carrs uppenbara förvåning när han berättar om det. Händelsen ägde rum i Stockholm, ett år innan Bakunins möte med Marx 1864.

Under en resa i Sverige hade Bakunins karisma arbetat för högtryck, och han hade uppnått en personlig seger som en i svenska ögon inkarnation av en rysk revolutionär. Han beviljades en privat audiens hos kung Karl XV, en fantastisk ära. Vid en prestigefull bankett som bevistades av politiker, affärsmän, präster etc., förvånade Bakunin alla med ett livligt tal – där han försvarade den konstitutionella monarkin! Han kritiserade till och med tsarens regering hårt för att vara ”revolutionär”, eftersom den släppte lös ett bondeuppror mot de polska godsägarna och ”hetsade upp folkets känslor”. Carr berättar: ”Långt från att vara en revolutionär, tillkännagav Bakunin att han och hans vänner inte ens obetingat var republikaner.”⁶⁷

Det var ett förbryllande exempel på hur lätt Bakunin plötsligt förvandlades till en grov politisk opportunist. I detta fall med en liten kunglig kittling.

(2) Fransk upphetsning.

* När Marx skriver på engelska ska ”lilla medelklassen” läsas som ”småbourgeoisie”.

66 Marx, ”Brev till Lafargue”, 19 april 1870, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 490.

67 Carr, *Michael Bakunin*, s 303, 305 f.

I september 1870 agerade två av Bakunins ställföreträdare i Alliansen, hans högra hand James Guillaume och den schweiziska läraren Gaspard Blanc, enligt samma mönster. När Napoleon III föll och Tredje republiken upprättades i Frankrike, publicerade de en okritisk lovsång till den nya staten.

Marx menade att han inte var överraskad, åtminstone när han skrev om händelsen till belgaren César de Paepe, som vid den tiden befann sig i en mellanställning:

Manifestet som trycktes som en bilaga till *La Solidarité* överraskade inte mig. Jag var mycket väl medveten om att folk som predikar absolut avhållsamhet från politik – som om arbetarna vore munkar som inrättar sin egen värld utanför den stora världen – alltid kommer att falla in i en borgerlig politik när den historiska basunen ljuder.⁶⁸

Men Marx *måste* ändå ha blivit förvånad: få dokument uppvisar en sådan avgrund mellan ideologisk anspråksfullhet och verklig politik. Det bakunistiska manifestets ”borgerliga politik” går bara att inse till fullo genom att läsa det i sin helhet, ty dess främsta kännetecken var att det totalt saknade några kritiska antydningar om att den nya republikanska regimen inte var arbetarnas årtusende som slutligen stigit ner på jorden. Det likställde faktiskt Tredje republiken med *revolutionen*.⁶⁹

”Republiken Frankrike representerar Europas frihet”, tillkännagav dessa bakunistiska anarkister – som regelbundet fördömde själva statens existens som oförenligt med frihet, och som på samma gång hävdade att en *arbetarstat* som hade upprättats av en folklig revolution omedelbart måste krossas. Ändå var det enda som hade hänt att Bonaparte ersattes av ett par misskrediterade borgerliga parlamentariker!

Istället för att dra fördel av republikens kris för att omedelbart få till stånd ett störtande av den nya borgerliga staten, som den anarkistiska retoriken krävde, så välkomnade de bakunistiska ledarna den nya staten med dessa ord: ”Republiken har utropats. Det franska folket har återigen blivit herre över sitt eget öde.” De sa med överväldigande entusiasm: ”Den franska republikens sak är den europeiska revolutionens sak, och ögonblicket har kommit för att ge vårt blod för arbetarnas och hela mänsklighetens befrielse.” ”Den nya dagen gryr....”

Denna översvallande upphetsning över den nya republiken ska ställas i motsättning till motsvarande uttalande som Marx skrev för Generalrådet, en appell att försvara det republikanska Frankrike mot den europeiska reaktionen. I detta ”andra manifest om det tysk-franska kriget” varnade Marx de franska arbetarna att inte låta sig ”luras” av republikanska minnen: ”vi [välkomnar] republikens upprättande i Frankrike men samtidigt hyser vi bekymmer, som man får hoppas skall visa sig ogrundade.” Han varnade för illusioner om den nya republiken. Och sedan inledde Marx tillsammans med Generalrådet en virvelvind av aktivitet för att mobilisera arbetarklassen, för att få Storbritannien att erkänna den republikanska regimen och försvara det republikanska Frankrike mot uppstyckning.⁷⁰

Kontrasten mellan dessa två dokument belyser ett helt område inom den socialistiska politiken.

(3) Spektaklet i Spanien.

Ett ännu mer extremt exempel på detta mönster ägde rum 1873, då bakunisterna under en revolutionär kris i Spanien här och där kom till makten lokalt i bondedistrikten. I en artikel om ”Bakunisterna i arbete” berättade Engels hur de under revolutionen hade skrotat sina anarkistiska principer

68 Marx, ”Brev till Paepe”, 14 september 1870, Marx/Engels, *Correspondance*, band 11, s 108 f.

69 Texten i det bakunistiska manifestet finns i Guillaume, *L'Internationale: documents et souvenirs*, Genève: Editions Grounauer 1980, band 2, s 83 f. Citaten som följer är från dessa sidor.

70 Ur Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 13.

om att upprätta statsmakt – i själva verket hade de övergivit de grundläggande revolutionära principerna genom att delta i *borgerligt* kontrollerade regeringar som liberalernas maktlösa fångar. (Detta var historiens repetition inför anarkisternas liknande roll under det spanska inbördeskriget på 1930-talet.)

Det som hände låg i linje med Marx' anmärkningar till De Paepe om Guillaumes och G Blancs manifest. När erfarenheternas prövning gjorde att anarkisternas vältalighet om att omedelbart avskaffa staten förlorade sin mening, visste de inte vad de skulle göra annat än att uppträda som de maniska liberaler de i grund och botten var.

Engels' artikel återgav händelserna i staden Alcoy, ett av de ställen där bakunisterna hade inflytande. De bakunistiska Alliansanhängarna "som även här, tvärtemot sina anarkistiska principer, bildade en revolutionär regering, visste inte vad de skulle göra med sin makt". Dessa fiender till all makt (som i grunden var ond) införde pass för att hindra folk att lämna staden utan tillåtelse. Överhuvudtaget härskade de över förvirring och hjälplöshet. (Hur kan man leda en revolutionär stat som inte antas existera?)

Samma bakunister i regionen Còrdoba som några få månader tidigare hade hävdad att det var ett förräderi mot arbetarna att upprätta en revolutionär regering "satt nu i alla revolutionära kommunalregeringar i Andalusien, men alltid i minoritet", så att den borgerligt republikanska majoriteten kunde göra vad den ville, dold bakom anarkisternas ansvar. Istället för att bilda revolutionära regeringar som systematiskt kontrollerades underifrån av aktiva arbetare, gick de med i koalitionsregeringar som de inte kontrollerade alls.

De hade ingen politisk vägledning för en situation som inte antogs uppstå: de hade varit "mot politik" och de hade ingen politik – annat än den grävsta liberala parlamentariska politik. Eftersom bakunisternas botemedel "decentralisering" förbjöd allt "centraliserat ledarskap" från de revolutionära krafternas sida i de olika städerna, besegrades städerna i tur och ordning av kontrarevolutionen, en efter en.

Engels sammanfattade det så här:

1. Så fort de ställdes inför en verkligt revolutionär situation, tvingades bakunisterna kasta hela sitt gamla program överbord. Först offrade de sin lära om absolut avhållsamhet från politisk, och i synnerhet parlamentarisk, aktivitet.

Och så vidare: Engels räknade upp de anarkistiska lärosatser som de hade övergivit en efter en – tills de satt med i kommunalförsamlingar, "nästan överallt som en maktlös minoritet som röstades ner och utnyttjades av bourgeoisien."

- 2... När det kom till att göra saker, förvandlades bakunisternas ultrarevolutionära gormande således antingen till undfallenhet eller till uppror som var dömda att misslyckas, eller till att de anslöt sig till ett borgerligt parti...
3. Ingenting återstår av de så kallade principerna om anarki, fri sammanslutning av självständiga grupper, etc., än en gränslös och meningslös splittring av de revolutionära krafterna, vilket gjorde det möjligt för regeringen att erövra den ena staden efter den andra med en handfull soldater, praktiskt taget utan motstånd.

Engels femte punkt var allomfattande: "Kort sagt har bakunisterna i Spanien givit oss ett exempel utan motstycke på hur en revolution *inte* ska genomföras."⁷¹

71 Engels, "Bakuninists at Work", Marx/Engels, *Collected Works*, band 23, s 596-598. Se även Engels' sammanfattning i Engels, "Brev till Sorge", 26 juli 1873, Marx/Engels, *Werke*, band 33, s 598.

10. Bakunism och ”auktoritarism”

Bakunismens reformistiska sida var som mest framträdande när den fick något som liknade ett lokalt masstöd. När den inte var kuppolitisk, terroristisk eller äventyrspolitisk, kunde den bara komma i kontakt med verkligheten genom att lägga sin antistatliga retorik på hyllan. För Marx hängde detta faktum samman med den klass den vände sig till.

Vi har sett Bakunins syn på klassinriktning, i synnerhet hans förhoppningar om att ”rida på bönderna”, utnyttja element från trasklasserna (banditer och liknande) och komplettera detta barrikadfoder med en trasintelligentsias elitdiktatur.⁷² Internationalens broschyr mot Bakunin poängterade att de ”etthundra personer” som skulle utgöra den härskande eliten under namn av Internationella brödraskapet måste komma från de härskande klasserna:

Att säga att etthundra Internationella bröder måste ”fungera som mellanhänder mellan den revolutionära tanken och folkets instinkter” är att skapa en oöverstiglig klyfta mellan Alliansens revolutionära tanke och de proletära massorna. Det innebär att man förkunnar att dessa hundra väktare inte kan rekryteras någon annanstans än bland de privilegierade klasserna.⁷³

I några skissartade noter om Bismarckregeringens försök att rättfärdiga sina antisocialistiska lagar i riksdagen, kommenterade Marx myndigheternas påstående att anarkistiska ”extremister” säkerligen skulle komma att dominera den socialistiska rörelsen, på grund av en påstådd lag att extrema strömningar alltid besegrar de mer återhållsamma:

Den ”anarkistiska” strömningen är inte en ”extrem” flygel inom den tyska socialdemokratien ... I den sistnämnda har vi arbetarklassens verkliga historiska rörelse. Den förstnämnda är en fantasi bland *jeunesse sans issue* [ungdom utan någon framtid] som vill göra historia, och det visar bara hur den franska socialismens idéer förvanskas bland de övre klassernas *hommes declassés*. Följaktligen besegras anarkismen överallt och växer bara på de platser där ingen verklig arbetarrörelse har uppstått ännu. Det är ett faktum.⁷⁴

Om den svaga anarkistiska strömningen i Tyskland härrörde från en trasintelligentsia, om den bakunistiska gruppen i Italien hade sin grund inom trasbourgeoisien och yrkesutbildade *sans issue*, så var det ett till synes märkligt faktum att den bakunistiska kampanjen för att ta över Internationalen hade sitt centrum i Jurabergen, där Guillaume ledde den schweiziska Jurafederationen. Men anarkismens historia är översållad av den sortens uppblossanden. Engels förklarade att ”Jura, där urmakarna just utför sitt arbete i utspridda stugor, verkar vara en förutbestämd härd för detta nonsens....”⁷⁵ Det var typiskt för flera områden där anarkismen uppträdde under en tid: byhantverkarna i Jura levde i en liten värld som var strandsatt mellan det gamla och det nya, likt de fickor av nyligen proletariserade bönder som kännetecknade anarkistiska rörelser i låt oss säga Italien och Spanien.

I och med att den bakunistiska rörelsen vände sig till klasser som dessa, hade den en benägenhet att bli antidemokratisk – ”auktoritär” i det språkbruk den populariserade. I ett cirkulärbrev som Engels skrev till Internationalen i augusti 1872, sammanfattade han några fakta om Alliansen. Brevet hävdade att Bakunin hade som mål att pådyvla hela rörelsen sin ”personliga diktatur”. Det var förstås en häpnadsväckande anklagelse mot en man som framställde sig själv som själva sinnebilden av en förkämpe för ohämmad frihet, speciellt som Engels då inte hade tillgång till de hemliga

72 Se *KMR*, band 2, s 241-242 (bönder), not s 311, 316 f (banditer etc.), 352, 381-385 (intelligentsia).

73 Angående de etthundra, se ovan detta kapitel, avdelning 5, s 129 (not 33). Citatet är från Marx/Engels, *The Alliance of Socialist Democracy...*, s 15.

74 Marx, ”Konspekt von Debatten des Reichstags”, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 479 f.

75 Engels, ”Brev till Becker”, 16 december 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 411.

dokument som vi nu känner till, i vilka Bakunin själv sa det flera gånger.

Den anklagelse som Engels gjorde kan nu dokumenteras tio gånger om:

Samma personer som anklagar Generalrådet för auktoritarism utan att någonsin ha kunnat peka på en enda auktoritär handling från dess sida, som så fort de får chans talar om sektionernas självständighet, om en fri sammanslutning av grupper; som anklagar Generalrådet i syfte att tvinga på Internationalen sin egen officiella och ortodoxa lära och förvandla vårt förbund till en hierarkiskt konstituerad organisation – samma personer utgör i praktiken ett hemligt sällskap med en hierarkisk organisation, och under en inte bara auktoritär utan absolut diktatorisk ledning; de trampar på varje tillstymmelse till självständighet för sektionerna och federationerna; de har som mål att med hjälp av denna hemliga organisation tvinga på Internationalen herr Bakunins personliga och ortodoxa läror. Medan de kräver att Internationalen ska organiseras nerifrån och upp, underkastar de sig själva ödmjukt order som de får uppifrån.

Alliansen (fortsatte Engels) delar upp medlemmarna i två klasser, de ”insatta” som leder i hemlighet och de ”vanliga” som leds omkring i örat, med hjälp av ”en organisation vars själva existens är okänd för dem” (det Internationella brödrskapet i Bakunins schema). Alliansen inför plikten att ”ljuga, förstålla sig och bedra”, i första hand för att lura de vanliga medlemmarna om själva den hemliga organisationens och ledarskapets existens.⁷⁶

Cirkulärbrevet sammanfattade: ”Det som står på spel nu är varken sektionernas självständighet, eller gruppernas fria sammanslutning, eller organisering nerifrån och uppåt, eller någon annan lika pretentiös och klingande formulering” – utan bara en dold kontroll med hjälp av ett ”hemligt sällskap av bedragare” som leder sina offer som en flock får, med hjälp av ”hemliga instruktioner som har sitt ursprung från en mystisk person i Schweiz” (dvs. Bakunin).⁷⁷

Så småningom (skrev Engels senare) insåg deras offer ”att det bakom predikandet om anarki och självstyre låg dolda anspråk från några grå eminenser att ta en diktatorisk makt över hela arbetarklassens rörelse”. Detta syftade på Italien, där redaktören för *La Plebe*, Bignami, förkastade det som återstod av den bakunistiska rörelsen. Engels berättade för Marx:

Med denna splittring i Italien är herrar anarkister-diktatorer kaputt. Från de korta anmärkningarna i detta nummer av *La Plebe* om dessa ”inskränkta och anarkistiska – och på samma gång (fruktansvärd motsättning) diktatoriska – sinnen”, framgår att Bignami har fått reda på exakt vilken sorts personer de är.⁷⁸

Den bakunistiska uppfattningen om sin framtida diktatur avslöjades av Internationalens broschyr mot Bakunin 1873, till största delen på grundval av ryskspråkiga dokument som hade givits ut under Bakunins och Netjajevs arbete. De gjordes tillgängliga av Generalrådet med hjälp av ett snabbt arbete som i synnerhet utfördes av Utin i Genève.

Ett av de viktigaste bevisföremålen var ett arbete som Bakunins kompanjon Netjajev hade skrivit under perioden i Internationalen. (Myten att Bakunin inte hade något med ett antal av Netjajevs grundläggande skrifter att göra behandlas i specialnot B.) Detta verk framställde rakt ut den anarkistiska framtida samhällsordningen som en mardröm av despotisk (”auktoritär”) kontroll uppifrån, där de hemliga diktatorerna hade ordnat allting på förhand.

”Slutet för den nuvarande samhällsordningen”, förklarade den anarkistiska utopin, innebär ”att alla

76 Engels, ”General Council to All the Members...”, i *General Council of the First international*, band 5, s 440 f.

77 *Ibid*, s 445.

78 Om ”grå eminenser”: Engels, ”In Italien”, Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 94. Om *La Plebe*, Engels, ”Brev till Marx”, 6 mars 1877, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 37 f. Jmfr det liknande stycket i Engels, ”In Italien”, Marx/Engels, *Werke*, band 19, s 93 f.

medel för det samhälleliga uppehållet samlas i händerna på Vår Kommitté, och att det kungörs obligatoriskt fysiskt arbete för alla”. Alla som vägrade att gå med i en arbetsgrupp ”kommer att bli utan sitt levebröd. Alla vägar, alla kommunikationsmedel kommer att vara stängda för honom. Han kommer inte att ha något annat alternativ än att arbeta eller dö.”⁷⁹ Det finns fler motbjudande detaljer.

”Vilken underbar modell för kasernkommunism!”, utropade Internationalens broschyr.

Här har ni allt: gemensamt ätande, gemensamt sovande, bedömare och byråer som styr utbildning, produktion, konsumtion, med ett ord all samhällelig verksamhet, och för att kröna alltihopa *Vår Kommitté*, anonym och okänd för alla, som högsta chef. Detta är i sanning den allra renaste antiauktoritarism.⁸⁰

Broschyren gick vidare och belyste vidrigheterna: cheferna i ”Vår Kommitté” – ”herrar Bakunin och Netjajev” – har all anledning att ge näring åt sitt ”aggressiva hat mot staten och varje centralisering av arbetarnas styrkor”. De måste sopa undan alla alternativ till sin egen dolda diktatur, splittra upp samhället så att det är mottagligt för manipulation av den anonyma ”Vår Kommitté”. De skulle inte kunna lyckas ”så länge arbetarklassen har kvar några egna representativa organ”, det vill säga egna demokratiska politiska organisationer.

Internationalens broschyr kokar över av ilska och fortsätter med franskklingande meningsbyggnad (den publicerades på franska). Så här:

Samma man [Bakunin] som 1870 predikar för ryssarna att de passivt, blint ska lyda order uppifrån och från en anonym kommitté; som förkunnar att jesuitisk disciplin är en avgörande förutsättning för seger, det enda som kan besegra statens väldiga centralisering – inte bara den ryska staten utan alla stater; som tillkännager en kommunism som är mer auktoritär än den allra mest primitiva kommunism – samma man väver 1871 in en separatistisk och desorganiserande rörelse i Internationalens tyg, under förevändning att bekämpa de tyska kommunisternas auktoritarism och centralisering, införa självstyre för sektionerna, en fri sammanslutning av självständiga grupper, och göra Internationalen till det den borde vara: en bild av det framtida samhället. Om det framtida samhället hade Alliansens ryska [bakunistiska] sektion som förebild så skulle det vida överstiga de vördnadsvärda jesuitiska prästernas Paraguay, som ligger Bakunins hjärta så nära.⁸¹

Den avslutande hänvisningen gällde det teokratiska, byråkratiskt kollektiva samhälle som jesuiterna grundade på 1600-talet, på grundval av de paraguayanska indianernas arbete: en förebild som för övrigt också hade beundrare i både den socialistiska rörelsen och bland anarkisterna. Bakunin uttryckte ofta sin beundran, och önskan att efterlikna, det jesuitiska systemet att infiltrera maktcentrum med skolade lärjungar.⁸²

79 Netjajevs ”Den framtida samhällsordningens grundläggande principer”, citerad i Internationalens broschyr, *The Alliance of Socialist Democracy...*, s 87 f.

80 Samma broschyr, Marx/Engels, *ibid*, s 88 f.

81 *Ibid*, s 89, 102 f.

82 Angående jesuiternas operation i Paraguay, se t ex Graham Cunninghams *A Vanished Arcadia: Being Some Accounts of the Jesuits in Paraguay, 1607 to 1767*, New York: Haskell House 1968, och hans inledning till W H Koebel, *In Jesuit Land, the Jesuit Missions of Paraguay*, London: S Paul 1912?, och även Hyndman, *The Historical Basis of Socialism in England*, London: K Paul 1883, s 435. För den historiska bakgrunden, se Baudin, *Une theocratie socialiste: l'Etat jesuite du Paraguay*, Paris: M T Genin 1962, och Koch, *Quelques experiences collectivistes*, 1947. Angående Bakunin om det jesuitiska systemet, se t ex Bakunin, ”Till officerarna i den ryska armén”, *Archives Bakounine*, band 4, s 175; Bakunin, ”Brev till Richard”, 7 februari 1870, i Richard, ”Bakounine et L'Internationale à Lyon 1868-70”, *La revue de Paris*, 1 september 1896, s 127 och Bakunin, ”Brev till Netjajev”, 2 juni 1870, del 1, s 87.

11. Den främmande ideologin

När de bakunistiska förkämparna inte längre hade någon annans international att infiltrera och krossa, utan bara ställdes mot varandra, visade sig snabbt den anarkistiska organisationsuppfattningens väldiga kraft: deras international upplöstes på rekordtid innan den egentligen hade börjat existera. När Engels fick höra att till och med James Guillaume hade lämnat Jurafederationen med ett gormande, kommenterade han: ”Det var tvunget att det skulle bli så. Anarkisterna skulle inte vara värdiga sitt namn så länge det inte har brutit ut anarki bland dem själva.”⁸³ Bakunin hade själv börjat gå sönder politiskt och personligt innan Haagkongressen var ett år gammal, och på våren 1874 rådde han Guillaume att ”sluta fred med bourgeoisien” som han själv gjorde – även om han gjorde ett sista kuppöversök (det mest absurda av dem alla, i Bologna) innan han slog sig ner för att inrätta sig som lantadel.⁸⁴

Låt oss kasta en hastig blick på nästa period för att belysa Marx’ uppfattning från en annan sida.

Senare skulle det ske uppblössanden av anarkistiskt inflytande i begränsade regionala och nationella situationer. Den mutation som kallades anarkosyndikalism hade i början av Första världskriget spelat ut sin roll i Frankrike. Den spanska anarkismen levde vidare mycket längre in på 1900-talet, som en återspeglning av Spaniens relativa underutveckling. Men även dessa tillfälliga anarkistiska utskott blev kvar i den europeiska arbetarrörelsens utkanter. Den sista verkliga striden inom de socialistiska leden tog slut i och med nederlaget för den anarkistiska kampanjen för att accepteras som en legitim del av Andra internationalen, det vill säga få möjlighet att upprepa sin segerrika kampanj för att förstöra Första internationalen inifrån. När 1896 års internationella socialistiska kongress röstade för att utesluta dem, och de inte längre kunde existera som en parasitär utväxt, upphörde anarkisterna historiskt som en internationell strömning inom arbetarklassen. Och även de nationella undantagen nalkades ett efter ett sitt slut.

Samtidigt som den socialistiska rörelsen avskilde sig från anarkisterna, började en stor del av den socialdemokratiska *högern* att luta åt en inställning till anarkismen som i grunden skiljde sig från Marx’ uppfattning. Denna inställning togs till stor del över från liberalismen. Det var uppfattningen att anarkismen bara var en förtjusande och helgonlik vision av det Goda samhälle som var beundransvärt men tyvärr praktiskt ogenomförbart.

Delvis möjliggjordes denna behagliga uppfattning genom att ensidigt betrakta anarkismen som en tanke om ett framtida samhälle utan någon stat – det vill säga genom att likställa anarkismen, ideologin, med det som Marx och andra ibland kallade *anarki* när de talade om ett framtida samhälle där staten hade fullbordat sitt öde och slutligen dött bort. Ju mer den anarkistiska rörelsen upplöstes som organiserat fenomen i motsättning till den socialistiska rörelsen, desto mer hade socialdemokraterna en benägenhet att överge Marx’ förståelse av anarkismen som en av samhällshistoriens mest antidemokratiska strömningar, som byråkratismens spegelbild.

Mot Marx’ åsikt invände den nya socialdemokratiska uppfattningen att vårt alltmer byråkratiska samhälle borde *balanseras upp* med en injektion av lite anarkism, som en sorts motgift. Kombinationen av massor av byråkratism och lite ”kulturell anarkism” fördes till och med fram av en del teoretiker som ett önskvärt mål. Hursomhelst är det trevligt att ha harmlösa personer som talar lite om anarkism (med dess *rysning* av revolutionärt övermod) som motvikt mot det som *verkligen* händer i samhället. Alice hade en flaska märkt ”Drick mig” för att bli mindre, och en liten kaka märkt ”Ät mig” för att bli större: så man borde också omväxlande kunna ta en slurk från den byrå-

83 Engels, ”Brev till Becker”, 30 januari 1879, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 367.

84 För Bakunins sönderfall från och med 1873, se Carr, *Michael Bakunin*, s 476-506. För Bakunins råd till Guillaume, se Guillaume, *L’Internationale: documents et souvenirs*, band 3, s 186.

kratiska flaskan och knapra på den anarkistiska kakan för att den samhällsliga ”makten” skulle vara precis lagom stor. Lite senare upptäcker vi i Underlandet att de byråkratiska och anarkistiska dryckerna kom från motsatta sidor av samma svamp. De visade sig vara samma svamputväxt.

Denna vanliga socialdemokratiska uppfattning ledde till nedlåtande eller beskyddande leenden åt det anarkistiska narrarna, som hade rätt att göra bort sig så länge de antogs säga några allmänna sanningar om samhällets byråkratisering, sanningar som hystes både av socialdemokraterna och de borgerliga härskarna. Marx’ inställning var en helt annan.

Marx och Engels hade bara förakt till övers för denna ”clownartade karikatyr” av den verkliga rörelsen,⁸⁵ och för de ”barnsliga sinnena” hos ”de så kallade anarkisterna, som i själva verket stöder den nuvarande samhällsordningen”.⁸⁶ Här kommenterade Marx redan på förhand den senare liberala och socialdemokratiska vanan att uppvisa anarkistiska visa män som helgon, som tyvärr var alltför goda och oskyldiga för denna världen. (Som furst Kropotkin, som förvisso inte var någon Bakunin.)

Men socialistiska kämpar kände också till den roll som den anarkistiska rörelsen spelade i land efter land – som till och med Kropotkin hade spelat i Frankrike under sina militanta dagar innan han blev en ikon i England – i att ge de reaktionära regeringarna och deras polis ammunition för att förfölja och krossa arbetarrörelsen. Regeringarnas ”svarta kabinet” (ministeriet för smutsiga tricks mot upproriska) hade ett absolut behov av något som liknade anarkismen som kunde spelas ut som ett ”socialt hot” samtidigt som det var helt ofarligt för de verkliga makthavarna: kort sagt utnyttjas som ett spöke. Det anmärkte Marx i ett brev till sin dotter Laura. Vad gäller bilden av Sankt oskyldig, så erinrade han om en liknelse: när Henrik VIII bad påven Julius II att helgonförklara Henrik VI, svarade den vitsige påven ”att en *innocens* (även kallad *idiot*) därmed inte ska kallas *sanctus*.”⁸⁷

Men det var efter Marx’ död som rörelsen led allra mest av regeringens utnyttjande av anarkistiska illdåd (urskillningslösa bombdåd, mordförsök, etc.) för att rikta slag mot arbetarrörelsen och socialismen. Det var därför Engels i ett brev från 1894 skrev, ”det finns en bred klyfta mellan oss och anarkisterna”.⁸⁸ Mot slutet av 1800-talet fanns det bokstavligen en linje av blod mellan dem.

För Marx var anarkismen inte heliga drömmares vackra vision utan en sjuk samhällsideologi. Den hade sin grund i en idealistisk teori om staten, och vacklade mellan politisk opportunist och en hysterisk flykt från den politiska verkligheten till äventyr i individuell terrorism. *Framförallt var det en ideologi som var främmande för det moderna arbetande folkets liv*. Under sin utveckling återspeglade den olika klasselement i en återvändsgränd: hantverksarbetare som skrämde ställdes inför den moderna industrin; nyligen proletariserade bönder som skrämde mötte nya samhällsliga krafter; trasborgerliga element som skrämde stod inför en tom framtid; och alienerade intellektuella som skrämde blev förnärmade av det penningbesatta samhällets förolämpningar.

Med tiden hade de bakåtblickande elementen en benägenhet att försvinna från denna blandning – till sist även i de latinska länderna – och anarkismen som lära tenderade att återvända till sin utgångspunkt i Godwin och Stirner som ett utbrott av borgerligt idealistisk desperation, en intellektuell utan någon fast punkt. Ett år före Engels’ död betonade den tidigare nämnda broschyren om anarkismen av Plechanov – som omedelbart översattes till engelska av Eleanor Marx – starkt att anarkismen var ett resultat av det borgerliga samhällets dekadens. Även om broschyren hade många brister, så förmedlade den på ett bra sätt doften från de franska författarna under århundradets slut, som flörtade med anarkistiska fraser för att *épater la bourgeoisie* [föro-

85 Engels, ”Brev till Becker”, 16 december 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 411.

86 Marx. ”Brev till (dottern) Laura Lafargue”, 14 december 1882, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 408.

87 *Ibid.* (Detta var en ordlek med den grekiska betydelsen av *idiotes*.)

88 Engels, ”Brev till Iglesias”, 26 mars 1894, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 229.

lämpa borgarklassen]. ”Ni kommer att fortsätta det ni är nu ... säckar som har tömts av historien.”⁸⁹ Denna gång hade Plechanovs karakteristiska retorik ett passande mål.

12. Epilog: myten om ”Marx anarkisten”

Trots historiska fakta är den marxologiska litteraturen översållad, eller åtminstone befläckad, av avslöjandet att Marx trots allt själv var anarkist. Det framförs i allmänhet med en fläkt av upptäckt. Upptäckten är bara detta: att Marx förespråkade att staten (slutligen) skulle dö bort, eller ”avskaffas”, vilket skulle ske som ett slutresultat av det socialistiska-kommunistiska samhället. Kärnan i upptäckten är ofta det stycke som vi har citerat ur Internationalens cirkulärbrev från 1872: ”Alla socialister ser anarkin som följande program...”⁹⁰

Detta avslöjande förutsätter okunskap om antistatlighetens verkliga historia inom den socialistiska rörelsen, det vill säga det faktum att anarkismen utvecklades *ur* en reservoar av antistatlighet, men att antistatlighet inte är samma sak som anarkism. Det har redan betonats tillräckligt.⁹¹ I stycket från 1872 hävdade faktiskt inte Marx att denna åsikt var hans egen speciella uppfattning, utan som något kännetecknande för ”alla socialister”. Det är svårt att förklara varför de som har upptäckt Marx’ ”anarkism” inte lyckas inse, att de samtidigt upptäcker att ”alla socialister” är anarkister.

Upptäckarna bortser också från att kunniga anarkister inte definierar sig utifrån sina åsikter om statens avskaffande (någon gång) utan utifrån sin principiella ståndpunkt mot utövandet av *någon som helst* makt över det enväldiga Egot.

Myten om ”Marx anarkisten” kan ha börjat i bakunisternas påstående att Marx’ *Pariskommunen* plankade deras läromästares patenterade antistatlighet. Vi kan anta att klagomålen ursprungligen kom från någon ärligt okunnig person som visste lite eller inget om det som den socialistiska rörelsen hade tagit för givet under årtionden. Plagierandet var till exempel det som Carlo Cafiero hade fått höra, och märk väl att det var i ett brev till Cafiero från 1871 som Engels var tvungen att skriva att ”avskaffandet av staten” var välbekant för Marx och honom när de var ”enkla ungdomar”.⁹² Man kan inte förebrå Cafiero för att han trodde att hans dåvarande läromästare själv hade uppfunnit friheten. Men med moderna marxologer är det en annan sak.

Marx’ *Pariskommunen* påminner oss om att vi bör göra en åtskillnad, som förklarar en del av historien om sagan om ”Marx anarkisten”. Det är svårt att inse hur ovan nämnda moderna marxologer kunde ta sagan om ”Marx anarkisten” på allvar, men det är lätt att se hur den samtida publiken 1871 kunde läsa in en obegränsad antistatlighet i Internationalens manifest, speciellt personer som (likt Cafiero) hade pumpats fulla med bakunisternas myter. Marx’ storslagna försvar av Pariskommunen ville betona hur ny och makalös den var, till skillnad från den tungt byråkratiserade franska stat som den kämpade mot.

Det Marx underströk var att Kommunen var en ”arbetarregering”, och denna centrala benämning (som i sig själv avfärdade den anarkistiska beteckningen) stod på mer än ett ställe i de publicerade versionerna av manifestet. Flera sidor i manifesten ägnades åt en entusiastisk beskrivning av Kommunens representativa regeringssystem, som grundades på allmän rösträtt – och båda dessa institutioner var en styggelse för varje anarkist som visste vad han talade om.⁹³

89 Plechanov, *Anarchism and Socialism*, s 145 f.

90 Se ovan, detta kapitel, avdelning 6, s 132, not 39.

91 Se ovan, kapitel 5, avdelning 1.

92 Citerat ovan, kapitel 5, s 102, not 9.

93 Se Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 30 (för arbetarregering eller motsvarande), 30, 37 (för folkets regering eller motsvarande). Det finns andra stycken som uttryckligen eller underförstått hänvisar till Kommunen som en *regering*. För Kommunens regeringsinstitutioner, se *KMR*, band 3, s 230-234.

Manifestet varnade till och med för att misstolkas i anarkistisk riktning!

De få men viktiga funktioner som sedan återstod för en centralregering skulle inte – så som falskeligen uppgivits – avskaffas Nationens enhet skulle inte brytas ... Medan det gällde att operera bort de enbart förtryckande organen från den gamla regeringsmakten, skulle dess berättigade funktioner fråntagas [den gamla staten, etc.]

Och manifestet gick vidare och *förnekade* att Kommunen hade som mål att bryta upp Frankrike till "ett förbund av småstater".⁹⁴ (Som vi kommer att förklara under en annan rubrik, förespråkade Marx varken det som kallades "centralisering" eller "decentralisering", utan istället en linje som var mot båda: att bygga upp en centralregering *underifrån*.) Bestämt skrevs allt detta som om Marx förutsåg sagan om "Marx anarkisten".

Förvisso innehöll Marx' utkast till manifestet mer oklara uttryck, och sannolikt var det därför dessa formuleringar *inte* kom med i den publicerade versionen. Ett exempel räcker. I det första utkastet skrev Marx att Kommunen "var en revolution mot *staten* själv", inte bara mot en klass – "en revolution för att bryta ner själva detta skrämmande maskineri för klassmakt". Vi underlåter här att diskutera vad Marx hade i åtanke,* ty denna otvivelaktigt tvetydiga formulering försvann redan innan det andra utkastet. Istället försökte det andra utkastet med en *anti-anarkistisk* genomgång. (Språket är oklart och kräver stor uppmärksamhet.)

Det är en absurditet att säga att de centrala funktionerna, inte regeringens makt över folket, utan de funktioner som är nödvändiga för landets allmänna och gemensamma behov, skulle bli omöjliga.

Detta kan mycket väl ha strukits för att det var *alltför* tydligt anti-anarkistiskt! – ty Marx ville förvisso inte att Internationalens manifest skulle läsas som en partsinlaga.⁹⁵

Sagan om "Marx anarkisten" stack fram under en polemik 1884 mellan redaktören för *Sozialdemokrat*, Bernstein, och en skribent vid *New Yorker Volkszeitung* med signaturen von der Mark. Den sistnämnda hade fört fram anarkistliknande uppfattningar om staten, och som svar förklarade redaktören grundelementen i Marx' uppfattning. Von der Marks svar förkunnade, att Engels genom att stöda tanken om statens bortdöende gjorde en eftergift till anarkismen – och hänvisade till *Anti-Dühring* och Bebel's bok *Kvinnan och socialismen*.

"Eftergift" till anarkismen! Engels var road eller ilsken, eller båda, när han skrev till Bernstein om allt detta (i en kommentar som redan har citerats delvis i ett annat sammanhang). Han sa: "I fallet herr von der Mark eller andra som säger något mer om 'eftergifter' mot anarkisterna från vår sida, [visar] följande stycken ... att vi tillkännagav statens upphörande [*Aufhören*] innan det fanns anarkister överhuvudtaget...."⁹⁶

När samma Bernstein ett decennium senare inledde sin revisionistiska omvandling, uppfann han ironiskt men typiskt nog på nytt förvirringen om "Marx anarkisten", eller återupptäckte den, som

94 *Ibid*, s 26-27.

* Huvudsakligen för att det övergripande ämnet om Marx' åsikter om statens "bortdöende" reserveras för sista bandet av *KMR*. [Som Draper aldrig hann slutföra innan han gick bort – öa.] Men se *KMR*, band 1, i synnerhet kapitel 13-14, och kom då ihåg att den radikala allmänheten på ett löst sätt ofta använde "stat" som en benämning på den verkställande makten, i synnerhet i fallet med överbyråkratiserade och övercentraliserade stater som den franska. Genomgående i *Pariskommunen*, betyder "staten" oftast helt enkelt den gamla staten.

95 Marx, "The Civil War in France", första utkastet, Marx/Engels, *Collected Works*, band 22, s 486. Samma, utkast 2, *ibid*, s 537.

96 Engels, "Brev till Bernstein", 28 januari 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 92. För bakgrunden se *ibid*, s 756 f, not 120. Tidigare citerat i kapitel 5, avdelning 5, not 60.

om han just hade kommit på det. Efter att ha kommit fram till uppfattningen att Engels syn på statens bortdöende var ”utopisk” (”rörelsen är allt, målet intet”), avvisade revisionisten Bernstein varje tanke på att staten *slutligen* skulle avskaffas som – anarkism. Han bestämde sig för att Lassalle i grund och botten trots allt hade rätt: staten och dess byråkrati var evig: ”Den synliga framtidens administrativa organ kan bara skilja sig en aning från dagens stat.”⁹⁷

Det visade sig att ”alla socialister” *inte* accepterade den gamla socialistiska antistatliga uppfattningen, som Marx hade trott 1872. Som vi vet var det i själva verket efter denna tidpunkt som Marx förstod lassalleanismens innebörd, och ännu senare som revisionismen visade på en grundläggande spricka i socialismens karaktär. Den nya samhällsreformismen var den första varianten av den sorts självutnämnda socialism som öppet och systematiskt accepterade staten som evig – och följaktligen försökte ge Marx’ uppfattningar stämpeln ”anarkistiska”.

Detta drag återupptäcktes så småningom med några års mellanrum, kanske i Bernsteins böcker. Exempelvis drog Hans Kelsen fram det i åtminstone två artiklar som förkunnade parollen ”Åter till Lassalle!” – men han bättrade på Bernstein genom att kalla det Marx’ och Engels’ ”individualistiskt anarkistiska uppfattning om framtiden”. *Individualistiskt* anarkistiska! Kelsen var en internationellt känd framstående vetenskapsman, och ansåg det således inte nödvändigt att anföra några bevis. Det hela skruvades upp ännu mer av en viss R R Pranger, som publicerade en studie som hävdade att Marx var ”öppet opolitisk”....⁹⁸

Om man skulle samla ihop publicerade påståenden att Marx inte bara var ”anarkist”, utan också blanquist, teolog, platonisk idealist, Zen-buddhist, parlamentarisk reformist, mosaisk lagstiftare, och så vidare, så skulle man få – en egendomlig bok.

* * *

För att sammanfatta de grundläggande skillnaderna mellan Marx’ och anarkismens uppfattningar, på tre nivåer:

(1) För Marx kunde ”statens avskaffande” bara komma till stånd i *slutet* av en tillräckligt lång period av socialistisk omvandling av samhället. För en anarkist måste påbudet att ”avskaffa staten”, på grund av en obestridligt fast princip, komma på samma dag som revolutionen, utan någon ”övergångsperiod” eller statsform. Av detta följer att alla goda anarkister, ända från den dag en socialistisk regering tar makten, omedelbart försöker krossa den som ett ”auktoritärt” hot.

(2) För Marx är det den socialistiska rörelsens mål att *demokratisera* den politiska makten, och i själva verket all makt. För en anarkist är all makt, oavsett hur perfekt demokratisk bas den har, djävulens verk som måste krossas. För Marx leder för övrigt avskaffandet (eller minskandet, etc.) av statsmakten inte nödvändigtvis till att alla element av makt försvinner i det politiska och sociala livet, även om det sistnämnda kan bli ett ännu mer avlägset mål under samhällets utveckling.

(3) Ett sätt att sammanfatta skillnaden i grundläggande uppfattningar är i definitionen, eller tolkningen, av *frihet* – den högt uppsatta frihet vars abstrakta förhållande är den anarkistiska retorikens hela mantra, om inte hela dess innehåll.

- Den anarkistiska uppfattningen om ”frihet” är i grund och botten *individuellt egoistisk*: den är avhängig det enväldiga Egots absoluta okränkbarhet i förhållande till den yttre världen – det totalt otillåtna att påtvinga någon som helst makt, av varje sort och från alla källor, på

97 Citerat, med angivande av källa, i Gay, *The Dilemma of Democratic Socialism: Eduard Bernstein’s Challenge to Marx*, New York: Collier Books 1988, s 249.

98 Kelsen, *Sozialismus und Staat: eine Untersuchung der politischen Theorie des Marxismus*, Wien: Verlag der Wiener Volkbuchhandlung 1965, s 50. Se även hans artikel ”Marx oder Lassalle”. Pranger, *Marx and Political Theory*, s 191. De följande två sidorna är också underhållande.

detta enväldiga Egots ovillkorliga självständighet. Anarkismen är i grund botten en egoism, vare sig anarkisterna medger detta medvetet i sin filosofiska världssyn eller ej. Det innebär inte frihet *genom* demokrati, eller frihet *i* samhället, utan istället frihet *från* varje som helst demokratisk makt eller sociala begränsningar: kort sagt inte ett fritt samhälle utan frihet från samhället.

- Marx syn på ”frihet” har i grund och botten en *social* utgångspunkt, och är avhängig individens förhållande till sitt medlemskap i den mänskliga arten, som historiskt är organiserad i ett samhälle. Kort sagt är denna syn på ”frihet” en förkortning av *demokratisk frihet i samhället*, och ”problemet” med frihet är tolkningen och tillämpningen av detta förhållningssätt. ”Demokratisk frihet i samhället” betyder det individuella förhållande till kollektivet som innebär största möjliga utvidgning av *kontroll underifrån* (kontroll av kollektivet och alla dess beslut). Denna kontroll gäller också de demokratiska institutionernas beslut om i vilken omfattning och grad det gemensamma samhället ska utöva *någon* kontroll över de enskilda delarna. Enligt Marx’ uppfattning är detta sistnämnda förhållande inte fastställt genom några abstrakta order utan något som utvecklas, och som under det socialistiska uppbygget kan sätta upp en rad mer och mer fjärran mål att förverkliga, under den historiska processen att göra individens självständighet i samhället så stor som möjligt. I denna mening ställer socialismen inte bara upp möjligheten att staten kan dö bort, utan också ett ännu mer avlägset mål: att maktens roll i samhället dör bort, oavsett om detta kan uppfattas som att nå en yttersta slutpunkt eller ej.

Detta var vad bland annat Engels tänkte på när han talade om språnget från nödvändighetens värld till frihetens rike. Men en vidare analys av detta begrepp reserveras för kapitlet om statens bortdöende i *KMR* band 5. [Som Draper aldrig hann färdigställa – öa.]

Kapitel 7 Om reaktionära antikapitalismer

Marx och Engels kritiserade själva olika konkurrerande socialismen i avdelning III i *Kommunistiska manifestet*. Men redan när denna översikt skrevs, höll den scen som granskades på att försvinna under den europeiska revolutionens allmänna sönderfall 1848. Ju mer berömt Manifestet blev under de följande decennierna, ju vanligare blev det att avdelning III avfärdades eller ignorerades som en ”förlegad avdelning”. Denna tradition måste fortfarande ha varit stark så sent som vid Manifestets hundraårsminne 1948, då jag kände mig kallad att hävda att Marx’ begrepp ”reaktionär socialism” i allra högsta grad var levande.¹

Men kunde det finnas en *feodal* socialism, en *reaktionär* socialism? Vi påminner återigen om att ordet ”socialism” senare hade en benägenhet att bara användas som en hederstitel, en kvalitetsstämpel. Men det gällde inte Marx’ bredare användning. Det gick med lätthet att ge ”socialism” ett fördömande bestämningsord. Dessutom talade avdelning III om socialistiska skolor som inte längre existerade och om sedan länge glömda personer.

Innehållet i avdelning III har i sanning visat sig vara långtifrån förlegat.

1. Vad ”reaktionär socialism” betyder

Manifestet klassificerade olika socialismen på sitt eget sätt – olikt andra verk och andra författare som redan hade publicerat redogörelser om den socialistiska rörelsen, till exempel Reybaud i Frankrike och Lorenz von Stein i Tyskland. Manifestet delade upp de existerande socialismerna under tre rubriker: (1) den reaktionära socialismen, (2) den konservativa eller borgerliga socialismen och (3) den kritiskt utopiska socialismen och kommunismen. Det vill säga de socialismen som tittade mot det förflutna, mot status quo och mot framtiden. Underordnat detta schema var en socialistisk strömnings klassursprung.

Engels’ utkast till Manifestet, den så kallade *Kommunismens grundsatser*, följde denna disposition till ungefär två tredjedelar. Hans tredje grupp var inte ”den kritiskt utopiska socialismen” (som han inte gav den beteckningen) utan de ”demokratiska socialisterna”, vilket betydde en del av det klassblock han kallade Demokratien.²

Av Manifestets tre grupper kräver den första ytterligare förklaringar, speciellt av den förvirrande titeln, ”reaktionär socialism”.

Det första att poängtera är att Marx och Engels här använde ordet ”reaktionär” i sin rätta och ursprungliga politiska betydelse, som senare kom att suddas ut när ordet användes som ett allomfattande skällsord, som ”fascist”. Manifestet definierade det tydligt när det beskrev de gamla mellanliggande klasskikten som ”reaktionära, eftersom de försöker vrida tillbaka historiens hjul”. Engels’ utkast hade använt det på samma sätt på de som förespråkar ”att det feodala och patriarkaliska samhället måste återställas, emedan det skulle ha varit fritt från detta [det borgerliga samhällets] lidande”.³

”Reaktionär socialism” var en ideologi som var fiendlig mot borgarklassen men utifrån en ståndpunkt som var främmande för det moderna (borgerliga) samhället i sin helhet, och på samma gång

1 Draper, ”The Neostalinist Type”, *New International*, januari 1948, vol XIV, nr 1, s 25.

2 Engels, *Kommunismens grundsatser*, på marxists.org, fråga 24. För Engels om Demokratien (som klassblock), se *KMR*, band 2, s 128-130.

3 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 9. Engels, *Kommunismens grundsatser*, på marxists.org, fråga 24.

fientlig mot proletariatet. Den strikta betydelsen av ”reaktionär” var: titta bakåt för att återvända till ett *för*borgerligt samhälle, därmed bakåtsträvande i samhällelig mening.

Borde en reaktionär antikapitalism egentligen kallas ”socialism”? Det var en meningslös terminologisk övning som Marx avhöll sig från. Det har påpekats att Marx’ ”socialism” var ett brett begrepp som han ofta använde nästan hämningslöst, även om han var mer sparsam att använda ”kommunism”. 1843, när han nätt och jämnt hade omvänts till socialism/kommunism, skilde han redan på dem: se stycket i ett av hans *Deutsch-Französische Jahrbüchers* redaktionella brev som citeras i *KMR* 1, där han understryker att ”Kommunismen är därför inte alls detsamma som upphävandet av den privata äganderätten”.⁴

I den senare socialistiska rörelsen skulle denna tanke kunna formuleras: antikapitalism och socialism är ingalunda synonyma. Eller för att tala klarspråk: att avskaffa kapitalismen innebär ännu inte socialism. Varken Marx eller någon annan kunde 1843 inse hur viktig denna uppfattning skulle bli.

Terminologiskt representerade ”reaktionär antikapitalism” ett mönster som har varit vanligt sedan antiken, där en överklass under trycket från handelsklasser sträckte ut handen till underklassen, över huvudet eller bakom ryggen på sina förmögna rivaler, för att i sitt eget intressen mobilisera de lägre klasserna som hotade dessa rivaler.

Ett variant på detta mönster kan betraktas som nyckeln till att antiborgerliga utopier dyker upp från och med Thomas More och framåt. Absolutismen hade först utvecklats genom att mobilisera den framväxande borgarklassen som stöd mot den feodala adeln. När den gamla adeln inte längre var det största hotet, måste sedan den borgerliga bundsförvanten hållas tillbaka genom att utsätta *den* för hot underifrån (eller tryck bakifrån). Det uppmuntrade ideologier som kombinerade fientlighet mot borgerliga värderingar med en idealisering av absolutistiska värderingar, och främjade de typiskt elitistiska utopier-ovanifrån som frodades på 1600- och 1700-talen.⁵ Efter den franska revolutionen hade den sortens antiborgerliga ideologi en tendens att smälta samman med arbetarklassens ilska och strävanden och stimulera en del sorters socialismer.

Samma mönster fortsatte också att i ny form påverka senare strömningar. Det gällde till exempel när den tyska absoluta monarkin via Bismarck försökte komma bakom (eller under) borgarklassen till de arbetande klasserna och talade om en ”bismarcksk socialism”, vilket inom den akademiska världen återspeglades i katedersocialismen och lassalleanismens illusioner (kort sagt de fenomen som undersöktes i kapitel 3 och 4).

Detta mönster poängterade Marx för Lassalle,⁶ när den sistnämnde skickade honom sitt självutlämnande drama Franz von Sickingen.

... Sickingen och Hutten [måste] gå under, därför att de i sin inbillning var revolutionärer ... och alldeles som den *bildade* polska adeln av 1830 å ena sidan gjorde sig till instrument för de moderna idéerna, å andra sidan faktiskt företrädde ett reaktionärt klassintresse.⁷

För beundrarna av Rodbertus, den bismarckska socialismens budbärare, använde Engels omväxlande beteckningarna ”reaktionära socialister” och ”pseudosocialister”.⁸ Det handlar här om ett mönster som i olika form och under olika namn har funnits genomgående i socialismens historia, ända fram till våra dagar.

4 Se *KMR*, band 1, s 68. Källan är Marx, ”*Brev till Ruge*”, september 1843, på marxists.org.

5 Se det besläktade påpekandet i *KMR*, band 1, s 400.

6 För Marx’ och Lassalles diskussion om Sickingen, se *KMR*, band 2, s 112, 260, 357 f.

7 Marx, ”*Brev till Lassalle*”, 19 april 1859, på marxists.org.

8 Jmfr Engels, ”Brev till Zasulitj”, 6 mars 1884, Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 119.

2. Den ”feodala socialismen” och den tresidiga klasskampen

Manifestets avdelning om ”reaktionär socialism” var i sin tur uppdelad i tre delar: (a) feodal socialism, (b) småborgerlig socialism, (c) tysk, eller ”sann” socialism. Låt oss koncentrera oss på den feodala socialismen.

Beskrivningen av den feodala socialismen var tydligt tecknad i Manifestet. ”Den franska och engelska aristokratin var genom sin historiska ställning kallad att skriva pamfletter mot det moderna borgerliga samhället.” De kunde bara föra denna litterära kamp, men var politiskt maktlösa. ”För att väcka sympati måste aristokratin skenbart lämna sina egna intressen åt sidan och formulera sin anklagelseakt enbart utifrån den exploaterade arbetarklassens intressen.” Den på detta sätt skapade socialistiskt klingande litteraturen var ”till hälften återfall i det förgångna, till hälften hot inför framtiden”. Men även om dessa antiborgerliga kritiker kunde ställa till en del skada, så hade de ingen förståelse av vare sig sin egen eller borgarklassens historiska utveckling. ”De [aristokratin] viftade med den proletära tiggarpåsen i handen som en fana för att samla folket bakom sig”, men (bedyrade Manifestet) besvarades med ”ett högt och vanvördigt skratt”.⁹ (Inte alltid, kan vi tillägga.)

Dessa reaktionära antiborgerliga kritiker (fortsatte Manifestet) ”glömde” att de själva representerade en föråldrad form för att suga ut massorna, och att den borgerliga värld de föraktade hade skapats av deras egen samhällsform. De fördömde borgarklassen för att den gav upphov till en proletär klass, ty ett revolutionärt proletariat skulle dra undan mattan för både den gamla och den nya härskande klassen. ”I den praktiska politiken deltar de därför i alla våldsåtgärder mot arbetarklassen”, och i det ekonomiska livet lät de inte högtravande principer stå i vägen för att allt vad de kunde själv roffa åt sig av det borgerliga profiterandet.¹⁰

Vem talade Manifestet om?

Dåtidens litteratur var givetvis genomsyrad av antiborgerliga värderingar med sitt ursprung i forna tider och tidigare personer, från nostalgiska banaliteter till tysk romantik.* För Marx’ generation i Tyskland var ”romantisk” inte bara en litterär term utan också en samhällspolitisk hänsyftning, som speciellt gällde den bakåtsträvande svängning som ägde rum i det tyska samhället och kulturen efter Napoleons nederlag. När Marx anmärkte att kung Fredrik Wilhelm IV steg upp på tronen ”fylld av den romantiska skolans visioner” och av längtan efter det medeltida, så var det inte någon speciellt ”marxistisk” åsikt. Vi kommer snart att få se Engels’ hänvisning till Det unga Englands ”romantiska feodalism”. Både Marx och Engels och den samtida journalistiken använde begreppet på detta sätt.¹¹

I dåtidens ekonomiska litteratur kunde Marx se ”feodalt socialistiska” trender och stämningar när han stötte på bakåtblickande uppfattningar. I sina anteckningsböcker *Grundrisse*: ”Klagomål om att affärsuppgörelser med hjälp av pengar är orättfärdiga uppgörelser [finns] bland en hel del författare, som utgör övergången från den feodala perioden till den moderna eran. Likaså senare bland

⁹ Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, s 16.

¹⁰ *Ibid.*

* Jag har inte för avsikt att gå in på den ombytliga kvicksand som en allmän definition av ”romantik” utgör, ett oklart begrepp, i jämförelse med vilket till och med ”socialism” är kristallklart. Detta stycke rör bara 1800-talets tyska romantik.

¹¹ Angående den bakåtsträvande svängningen, se t ex Hauser, *The Social History of Art*, London: Routledge & Kegan Paul 1968, band 2, s 653, 672 f; Hook, *From Hegel to Marx*, s 132-135. Angående kung Fredrik Wilhelm IV: detta stycke finns i *KMR*, band 1, s 137, fotnot. Angående Engels om Det unga England, se nedan detta kapitel, avdelning 3, not. Andra gånger då Marx och Engels använder begreppet, t ex: Marx, ”Comments on the Latest Prussian Censorship”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 1, s 125; Engels, ”Condition of England/Past & Present”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 461; Marx, ”Brev till Engels”, 25 mars 1868, på marxists.org; Engels, ”Brev till Mehring”, 25 mars 1892, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 480. Som korthänvisning använder Heinrich Heine i sin journalistik och poesi också begreppet ofta.

socialister.”¹²

I den politiska litteraturen plågades hela perioden före 1848 av att denna tendens senare också ”visade sig bland socialister”, alltmedan Marx började hitta sin väg. Det gav upphov till en tresidig konfrontation, och skapade således en niofaldig möjlighet till förvirring. Triangeln såg ut så här: *feodal absolutism* (den gamla härskande klassen vid makten) mot *borgarklassen* (civilsamhällets uppåtsträvande härskande klass) mot *arbetarklassen*, som sögs ut av båda.

Den första gången Marx gjorde oss tjänsten att peka ut denna tresidiga klasskamp var ganska tidigt, i mitten av 1844 när den första stora antiborgerliga revolten exploderade i Tyskland: de schlesiska vävarnas uppror.¹³ Medan Marx’ liberala före detta vänner försökte förminska dess betydelse, satte Marx fingret på en del av det nya problemet:

... upproret [riktade sig] inte först och främst ... mot kungen av Preussen utan mot bourgeoisien. Som aristokrat och absolutistisk monark kan inte kungen av Preussen få någon kärlek från bourgeoisien; än mindre kan han känna någon ängslan om bourgeoisiens undergivenhet och impotens ökar genom dess spända och svåra förhållande till proletariatet.... Den direkte antagonisten för kungen av Preussen, i sin roll som politiker, står att finna i liberalismen. För kungen existerar inte proletariatets antagonism mer än kungen för proletariatet.¹⁴

Där har vi det: det triangulära problemet, den tresidiga klasskampen. Vi har i *KMR 2* sett hur Marx steg för steg arbetade sig genom det, och där såg vi också hur den feodala socialismen i Tyskland tog den speciella formen ”sann socialism”. Denna del av *KMR 2* är tillämplig här, men vi kan inte upprepa den.¹⁵

Det får räcka att säga att Marx och Engels upprepade gånger tvingades förklara tanken om en tresidig klasskamp till skillnad från en enkel duell. Liknelsen med en ”duell” är berömd från *Kommunistiska manifestet*, där den extrapolerades till framtiden. Med den tresidiga klasskampen stod Marx och Engels inför sin dåvarande verklighet och försökte hantera dess besvärliga politik.

Ett av de första arbeten där de försökte göra det ganska detaljerat var en pamflett som Engels försökte skriva 1847, med råd från Marx, men som faktiskt aldrig blev färdig. ”Den sanna socialismen”, skrev Engels, ”är helt igenom reaktionär”. På grund av det anklagar liberalerna felaktigt kommunisterna för att spela reaktionen i händerna, genom att tillskriva dem de sanna socialisternas reaktionära politik. (Detta var i själva verket en viktig orsak till Marx’ och Engels’ våldsamma fientlighet mot denna strömning.) Han drog en skiljelinje mellan kommunisternas antiborgerliga kritik och en antiborgerlig fientlighet mot ”status quo” (det sistnämnda uttrycket betydde den absolutistiska regimen i motsats till konstitutionalismen).*

Våra angrepp mot bourgeoisien skiljer sig lika mycket från de Sanna socialisternas kritik som från de reaktionära adelsmännens, dvs. de franska legitimisterna eller Det unga England. Ett tyskt status quo kan inte på något sätt utnyttja våra angrepp, eftersom de riktar sig ännu mer mot det än mot bourgeoisien.

12 Marx, *Grundrisse*, s 113.

13 Se *KMR*, band 1, s 115-117.

14 Marx, *Kritiska randanmärkingar till artikeln "Kungen av Preussen och socialreformen"*, på marxists.org.

15 Angående den tresidiga klasskampen i sin helhet, se *KMR*, band 2, kapitel 7 till 10. Angående den feodala socialismen, se *KMR*, band 2, s 124-126.

* Detta manuskript hade ingen rubrik och har fått sig tilldelat två olika titlar: ”Status quo i Tyskland” (i *Werke*) eller ”Den konstitutionella frågan i Tyskland” (i *Collected Works*). Poängen i arbetet är att det handlade om båda, som två sidor av triangeln.

Sedan fortsatte det med att förklara en svår tankegång:

Om bourgeoisien, vår så att säga *naturliga* fiende, är den fiende vars störtande kommer att föra vårt parti till makten, så är ett tyskt status quo ännu mer vår fiende eftersom det står mellan bourgeoisien och oss, eftersom det hindrar oss från att ge oss i kast med bourgeoisien. Av den orsaken utesluter vi inte på något sätt oss själva från den stora massoppositionen mot det tyska status quo. Vi utgöra bara dess mest utvecklade del....¹⁶

Inom dessa ramar var Marx och Engels tvungna att tänka igenom frågan om ”vår fiendes fiende”,¹⁷ och frågan smälte samman med den om den permanenta revolutionen, enligt vilken kommunisterna utgjorde den ”mest utvecklade delen” i det politiska block de kallade Demokratin. Dessa yttringar av den tredelade klasskampen var en del av det problemkomplex som diskuterades i *KMR* 2.

Om kommunismen för Marx var *proletär socialism*, så ställde vårt nuvarande ämne frågan om *icke-proletära socialism*. Under perioden före 1848 utgjordes en av dessa strömningar, med tydligt förborgerliga kännetecken, av de tidiga formerna av en kristen socialism. Manifestet talade under rubriken Feodal socialism om ”prästsociologism” (det blev kristen socialism först i 1872 års upplaga).¹⁸ När manifestet skrevs existerade ännu inte den kristna socialismen som en speciell skola, men Marx och Engels kan mycket väl ha tänkt på exemplet Lamennais, kanske också Buchez.

Lamennais var förvisso mest känd bland de som, med Manifestets ord, försökte ”ge den kristna asketismen en socialistisk anstrykning”. I en mycket tidig artikel 1843 (före Marx) till den owenitiska tidningen hade en ung Engels hyllat Lamennais – och så gott som alla andra inom synhåll – för att ”mer eller mindre luta åt den kommunistiska läran”. När Marx och Ruge 1843 erbjöd Lamennais att samarbeta med dem i *Deutsch-Französische Jahrbücher* så var det inte någon speciell inbjudan – den gällde alla radikaler. 1846 ansåg Marx och Engels att kommunismen hade lämnat Lamennais ”långt bakom sig”, och när Lamennais 1848 fördömde Parisarbetarnas uppror i juni för att i huvudsak ha genomförts av kriminella, så svarade Marx’ *Neue Rheinische Zeitung* med några väl valda ord. Under senare år fanns det inte mycket hos Marx och Engels om vare sig Lamennais eller den kristna socialismen som politisk strömning.¹⁹

Det var den kristna socialismens medeltida aspekt som Manifestet speciellt angrep: ”det vigvatten som prästen välsignar aristokratins ilska med”.²⁰ I 1840-talets Tyskland präglades den romantiska reaktionen av denna bakåtblickande nostalgi. I en annan avdelning talade Manifestet om ”den brutala kraftutvecklingen, som reaktionen beundrar så högt hos medeltiden”.²¹ Denna blandning mellan en beundran för medeltidens förborgerliga värderingar och socialistisk sympati för de lägre klasserna hade en framtid inom den socialistiska rörelsen, om än inte under namnet feodal socialism.

3. Triangelns tredje hörn

Men i Manifestets avdelning om ”feodal socialism” var de viktigaste exemplen inte alls strömningar inom den socialistiska rörelsen. Stycket som citerades ovan (”ett högt och vanvördigt skratt”)

16 Engels, ”The Constitutional Question in Germany”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 77.

17 För denna fråga, se *KMR*, band 2, fotnot s 124.

18 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, s 17.

19 Om Lamennais: Engels 1843, se ”Progress of Social Reform on the Continent”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 399; angående denna artikel se *KMR*, band 1, s 103. Inbjudan till *DFJ*, se Marx, (med Ruge), ”Brev till Démocrates Pac.”, 10 december 1843, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 132. Angående juniupproret, se Engels, ”*Kölner Zeitung* and the June Revolution”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 155.

20 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, s 17.

21 *Ibid*, s 5.

följdes av: ”En del av de franska legitimisterna och Det unga England uppförde detta skådespel.”²² Det var frågan om socialistiska lockrop som härrörde från aristokratiska kretsar som återspeglade förborgerliga värderingar.

Strax innan Marx skrev Manifestet, hade han tvingats kritisera den preussiska reaktionens tidning ”*Rheinische Beobachters* kommunism”. Han pekade på den absolutistiska propagandan, som ansågs vara antiborgerlig och som hade fått beteckningen kommunistisk bara för att den förkunnade att monarkin var ”ett med folket” eftersom den krävde samhällsreformer. En del socialister gick på det:

Om en del av de tyska socialisterna alltid har stormat mot den liberala bourgeoisien, och har gjort det på ett sätt som inte har gynnat någon annan än de tyska regeringarna, och om regeringstidningar som *Rheinische Beobachter* för närvarande, på basis av dessa personers tomma fraser hävdar att det inte är den liberala bourgeoisien utan regeringen som företräder proletariatets intressen, då har kommunisterna inget gemensamt med vare sig de förstnämnda eller de sistnämnda.²³

Nästan två decennier senare hänvisade Marx tillbaka till just denna artikel när han bröt med lassalleanerna såsom varande representanter för ”den kungliga preussiska regeringssocialismen”. 1847 hade Engels’ utkast till pamflett, som citerades ovan, pekat på samma rörelser som exempel på den feodala socialismen: ”de franska legitimisterna och Det unga England”.²⁴

I Frankrike var den bourbonska monarkins legitimistiska förkämpar fullt beredda att angripa Ludvig Filips regim från ”vänster”, eller från vilket håll som helst. Det påpekade Heinrich Heine med en lysande journalistik, som stod modell för både Marx och en hel generation:

Det är obeskrivligt roande [skrev Heine] att höra dessa maskerade präster skrika på sansculotternas språk, att se den koketterande fläkt av grymhet med vilken de står med jakobinernas röda mössor, att konstatera hur de då och då drabbas av panik för att de i ett anfall av tankspriidhet istället har satt på sig biskopens röda huva. När det händer kommer de för ett ögonblick att för säkerhets skull ta av sig den lånade huvudbonaden, och då kommer alla att se den rakade skalle [som en munk] som den dolde.²⁵

”Det unga England” hade redan försvunnit som politisk grupp när Manifestet skrevs, men i början på 1840-talet hade den, under ledning av lord John Manners, ställt till med en del upphetsning. Dess mest kända talesperson var den unge Disraeli, vars romaner *Sybil* och *Coningsby* kan läsas som läroböcker för denna skola. Dess mest effektiva lagstiftare var lord Ashley (senare lord Shaftesbury), som spelade en viktig roll för att genomdriva fabrikslagar. Dessa aristokratins Tory-ättlingar hade ett idealistiskt mål: att motverka den framväxande borgarklassen och återskapa aristokratins makt genom att vända sig till fabrikernas och lantbrukens arbetare, och inte bara med hjälp av social demagogi utan genom att verkligen lindra arbetarnas lott – uteslutande på bekostnad av de konkurrerande härskande klasserna.

Det fanns en intressant nyansskillnad i hur Det unga England behandlades av Marx i *Den heliga familjen* och av Engels i *Den arbetande klassens läge i England*, och det med bara några få månaders mellanrum. I båda fallen var det en kommentar i förbigående.

22 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, s 16.

23 Marx, ”The Communism of *Rheinische Beobachter*”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 6, s 220. För bakgrunden till denna artikel, se *KMR*, band 2, s 125 f.

24 Angående lassalleanerna, Marx/Engels, ”Statement to the Editorial Board of *Sozialdemokrat*”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 20, s 80., och se ovan, kapitel 3, avdelning 7, s 63. Angående 1847: citeras ovan, detta kapitel, avdelning 2, fotnot 16.

25 Citeras av Rjazanov, *Communist Manifesto of Karl Marx and Friedrich Engels*, London: Martin Lawrence 1930, fotnot s 200.

Marx hånade Eugene Sues hjälte Rudolph, och skrev: ”Denna stora adelsman är som medlemmarna i *Det unga England*, som också vill reformera världen, utföra ädla gärningar och drabbas av liknande hysteriska anfall.”²⁶ Utifrån sin fördjupning i den engelska klasskampen såg även Engels det absurda i gruppens ståndpunkt, men lade till F för ett Försök, för att medge att dessa ”filantropiska medlemmar av torypartiet” är ”hedervärda undantag” till de härskande klassernas vanliga synder:

[”Det unga Englands”] önskan är en återgång till det gamla ”lyckliga England” med dess lysande kännetecken och romantiska feodalism. Denna målsättning är förstås ouppnåelig och löjlig, en satir över all historisk utveckling; men de goda föresatserna, modet att stå emot det nuvarande tillståndet och rådande fördomar, och att inse den nuvarande situationens vidrighet, är i varje fall värt något.²⁷

Även om *Det unga England* som sådant inte varade särskilt länge, så var den strömning som den representerade avgörande för att driva igenom lagförslaget om tiotimmarsdag, i förbund med vissa arbetare och ”Tory-chartister”. I en skrift från 1850 betonade Engels de ”reaktionära” källorna till detta lagförslag, gentemot den sorts tiotimmarslag som arbetarrörelsen förespråkade.

Engels’ analys kan läsas mer övergripande, för sin bild av den feodalt sociala komponenten i dåtidens politik. Å ena sidan använde den allians som utvecklades av *Det unga England* undergivna, nedbrutna arbetare som var fyllda av ”ödmjuk vördnad” för de aristokrater som nedlät sig att uppmärksamma deras svåra belägenhet, arbetare som fortfarande var genomsyrade av ett bakåtblickande industrifientligt hat. ”Tiotimmarspartiet” omfattade både dessa ”reaktionära” arbetare och borgare och aristokrater, som samtliga förenades av en klasslinje:

De var utan undantag sentimentala Tories, huvudsakligen fantasifulla ideologer som gottade sig i minnen om en förgången faderlig, dold utsugning åtföljd av fromhet, hemliv, ärbärdhet och trångsynthet, med fastslagna seder som har ärvts från traditionen. Vid åsynen av den industriella revolutionens malström drabbades deras inskränkta sinnen av yrsel. Deras småborgerliga mentalitet skrämades av de nya produktionskrafter som på ett magiskt sätt plötsligt vuxit fram....

Dessa personer ställde det gamla systemets dygder mot det nya systemets brister:

Dessa ömsinta ideologer underlät inte att utifrån moral, humanism och medlidande ta kamp mot den skoningslösa hårdhet och grymhet med vilket denna samhällsomvandling ägde rum, och mot denna omvandlingsprocess som sitt ideal ställa den döende faderlighetens stabilitet, lugna ostördhet och anständiga respektabilitet.²⁸

Denna ton var en helt annan än den som hade funnits fem år tidigare, även om innehållet strängt taget inte skilde sig så mycket. Det som hade förändrats klargjordes när Engels gick vidare: han insåg nu att denna allians mellan ”dessa reaktionära klasser och fraktioner” och arbetarna hade till funktion att ständigt hålla arbetarna ”under dessa besuttna klassers inflytande och i viss mån även deras faktiska ledarskap”. Den förstörde dem, det vill säga besudlade deras medvetande om klasskampen. Påminnelsen att de aristokratiska allierade själva var ”besuttna” var en påminnelse om att deras intresse var det borgerliga samhället.

Under denna period var det förvisso bara naturligt för arbetarna att alliera sig med aristokrater och borgare som inte sög ut dem direkt, och dessutom kämpade mot industribourgeoisien som verkligen sög ut dem. Men det hade ett pris.

26 Marx/Engels, ”The Holy Family”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 4, s 205. För Marx’ analys av Sues hjälte, se *KMR*, band 1, s 150-153.

27 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org, fotnot 63.

28 Engels, ”The English Ten Hours Bill”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 10, s 292.

Men detta förbund blandade ut arbetarrörelsen med en starkt reaktionär blandning som bara gradvis håller på att tona bort. Det stärkte de reaktionära elementen inom arbetarrörelsen, nämligen de arbetare vars arbete fortfarande är manufaktur [manuell produktion, inte maskinproduktion] och därmed själv hotas av den industriella utvecklingen, som till exempel vävare med handdrivna vävstolar.²⁹

Nu har vi kommit fram till rötterna till det som idag kallas ”arbetar-toryism”, som delvis kan betraktas som en förvriden modern arvinge till den feodala socialismen.

4. *Fallet Thomas Carlyle – I*

Under den period som ledde fram till *Kommunistiska manifestet* verkade Thomas Carlyle vara den mest radikala röst som den feodala socialismen hade antagit i form av Det unga England. I *Den arbetande klassens läge i England* ansåg Engels att Carlyle ”går utöver alla dem som nämnts hittills” av Det unga Englands sort, och han hoppades att denne ”halvtyska engelsman” skulle utvecklas vidare.³⁰

Många chartister och oweniter var mycket mer entusiastiska än så över den skotskfödde poeten. Carlyles radikalism verkade då ha nått sin höjdpunkt, efter publiceringen av *Forntid och nutid*. Hans levnadstecknare Symons berättar att

dess glöd skrämde radikaler ... dess kritik av den dåvarande situationen förargade den härskande klassen. Men liksom Carlyles andra verk gav det honom lärjungar bland unga män på universiteten som sökte efter ett nytt sätt att leva.

En av Carlyles beundrare darrade när han uttryckte uppfattningen att boken ”skulle bli väldigt farlig om den skulle bli läst bland folk och allmänhet”. Statsmän och ”samhället” blev chockade.³¹

Mystiken kring Carlyles ”radikalism” har fortlevt till våra dagar, och ännu efter ett sekel publiceras böcker som hävdar att han var en vänsterprofet, eller alternativt ett förebud om fascismen.³² Det vill säga att man placerar hans politiska ståndpunkt längs en vänster-höger-linje istället för på ena benet i en triangel. Men de reaktionära antikapitalismerna passar inte in på en vänster-höger-linje, de står i rät vinkel mot den traditionella vänster-höger-skalan, just på grund av att de intar sin grundläggande ståndpunkt *utanför* det moderna borgerliga samhället.

Ingenstans syntes detta tydligare än i Carlyles *Forntid och nutid*, som uttryckligen ställde det förflutnas förborgerliga värderingar mot den nuvarande och otrevliga kapitalistiska världen. Det gav boken dess antiborgerliga sken, trots att profetens röst egentligen ropade: *Reformera er, ni själviska borgare, för att rädda er från de barbariska horderna underifrån*.

Revolutionen 1848 rensade bort många av Carlyles illusioner om sig själv, och fick in honom på vägen till medveten reaktion. Efter hans försvar av slaveri i ”Negerfrågan”,* och i synnerhet efter

29 *Ibid*, s 293.

30 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, fotnot 63.

31 Symons, *Thomas Carlyle: The Life and Ideas of a Prophet*, Freeport: New York Books for Libraries Press 1970, s 200. Se även Wilson, *Thomas Carlyle, the Iconoclast of Modern Shame: A Short Study of His Life and Writings*, Paisley: A Gardner 1881, band 3, s 200 f.

32 För ”förebud om fascismen”, se Schapiro, *Liberalism and the Challenge of Fascism: Social Forces in England and France, 1815-1870*, New York: McGraw-Hill Book Co 1949, kapitel 15; för återkommande upptäckter av Carlyle, se t ex Rosenberg, *The Seventh Hero; Thomas Carlyle and the Theory of Radical Activism*, Cambridge: Harvard University Press 1974.

* Som en reaktion på det amerikanska inbördeskriget blev Carlyles försvar av slaveriet öppnare. I *Kapitalet* skrev Marx i en fotnot: ”Så brast då till sist denna såpbubbla, torys sympatier för städernas arbetare – men förvisso inte

hans *Latter-Day Pamphlets* [Moderna pamfletter], upptäckte till och med John Stuart Mill att Carlyle inte trodde på demokrati och kritiserade honom offentligt.³³

Skillnaden mellan *Forntid och nutid* (1843) och *Moderna pamfletter* (1859) noterades i två bokrecensioner som intresserar oss. *Forntid och nutid* recenserade Engels i början av 1844 innan han förenade sig med Marx och medan han fortfarande stod under inverkan av Hess' anarkismliknande radikalism.³⁴ *Moderna pamfletter* recenserades 1850 i en artikel som Marx och Engels skrev tillsammans (Engels kanske skrev utkastet till den). Vid den tidpunkten hade båda två inte bara utvecklat sina grundläggande teorier, utan också härdat dem under erfarenheterna av en revolution. Skillnaden mellan de två artiklarnas tolkningar är mycket lärorik.

I *KMR* 1 såg vi att den unge Engels i slutet av 1843, efter att han hade omvänts till vad han kallade "kommunism", upprepade den anarkismliknande (proudhonistiska) uppfattningen att "demokrati", precis som alla andra regeringsformer var en bluff.³⁵ När han recenserade Carlyles *Forntid och nutid* fick han vatten på sin kvarn av Carlyles cyniska anmärkningar om parlamentets oförmåga och att det var "nationens pratcirkus". Carlyles bok avslöjade en del av fuskverket bakom de demokratiska institutionerna i England, som "på avstånd ... ser riktigt imponerande ut". Alla engelska vänsteranhängare uppskattade Carlyles anklagelse att "denna frihet för de arbetande miljonerna visar sig ... vara en frihet som dör på grund av brist på mat..." Engels' chartistiska och owenitiska vänner var förtjusta i vad som lät som Carlyles fördömande av alla härskande klasser, av ett "parlament som valts med mutor", av *laissez-faire* och brist på "själ" och så vidare. På grund av detta, skrev Engels, var Carlyles bok "den enda bok som är värd att läsa" detta år. Det var "den enda [bok] som berör". Carlyle är "den enda inom den 'respektabla' klassen som åtminstone har ögonen öppna för fakta..."³⁶

Denna entusiasm delade Engels med sina engelska vänner. Han skrev för tyska läsare. Men han gjorde också ett distinkt eget bidrag, en motvikt till Carlyles negativitet. Den avgörande aspekten förklarades i *KMR* 1: Engels avvisade fullständigt Carlyles inriktning på hjältar och aristokrater, och hävdade oförbehållsamt att "Englands räddning" bara kunde komma från de arbetande klasserna, både aristokratin och medelklasserna var slut.³⁷

Svårare för denna nybakade socialist var analysen av det som gjorde Carlyle så speciell: en analys av bandet mellan hans antiborgerliga drag och hans i huvudsak reaktionära (bakåtsträvande, bakåtblickande) sätt att se på omvärlden. Att den unge mannen överhuvudtaget gjorde en sådan analys, mitt under vänsterns hyllande av Carlyle, var något av en seger.

Engels började med att upprepa Carlyles syn på toryismen som ett mindre ont: "Om för övrigt något av de två partier som det engelska folkets bildade del är uppdelad i förtjänar att föredras, så är det Tories." Whigs hade band till industrin, arbetarklassens direkta utsugare. "Tories, vars makt och obestridda herravälde har brutits av industrin och vars principer har skakats av den, hatar å andra sidan den och betraktar den i bästa fall som ett nödvändigt ont." Det var därför de filantropiska Tories i Det unga England tog fabriksarbetarnas parti mot industriägarna, och varför Carlyle stod

för landsbygdens! Innehållet visade sig vara – slaveri!" (Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org, not 262.)

33 För mottagandet av *Latter-Day Pamphlets*, se Symons, *Thomas Carlyle*, s 225 f, och Wilson, *Thomas Carlyle*, band 4, s 215, 249.

34 För denna fas i Engels ungdom, se *KMR*, band 1, s 143 f, fotnot s 204; och *KMR*, band 3, s 40. I det nuvarande bandet, se kapitel 5, avdelning 2, s 103.

35 Se *KMR*, band 1, s 143.

36 "Nationens pratcirkus": Engels citerade Carlyles fras i en artikel från början av 1843: "Brev från London, I", Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 379. För resten (inte i ordning), Engels, "Conditions of England/Past and Present", Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 444 f, 455 f.

37 Se *KMR*, band 1, s 104-105.

närmare Tories än Whigs. ”Så mycket är säkert: en Whig skulle aldrig ha kunnat skriva en bok som är hälften så mänsklig som *Fortid och nutid*.”³⁸ Så långt var dessa uppfattningar välkända bland de engelska vänsteranhängarna.

Engels fortsatte sedan med en analys som var långtifrån vanlig: en kritik av Carlyles hjältedyrkande elitism.

Mycket filosofiskt tillskrev han det till Carlyles ”panteism”^{*} med ”tyska övertoner”. En av dess rötter fanns i ”rester av toryromantik”. Carlyles hjältedyrkan eller ”dyrkan av geniet” var fortfarande på samma nivå som den inte särskilt vänsterinriktade hegelianen D F Strauss. Feuerbach och ungegelianerna hade dödat denna panteism, som leder till elitism, eftersom den längtar efter något högre än sig själv (gudomlighet). Denna analys fick honom att skriva följande:

Därav hans [Carlyles] längtan efter en ”sann aristokrati”, efter ”hjältar”, som om dessa hjältar i bästa fall kunde vara bättre än *människor*. Om han hade förstått människan som människa i all sin oändliga komplexitet, skulle han inte ha kommit på tanken att än en gång dela upp mänskligheten i två grupper, får och getter, härskare och härskade, aristokrater och patrasck, herrar och träskallar. Han skulle ha insett att begåvningens verkliga samhällsfunktion inte är att härska med våld utan fungera som drivfjäder och ta ledningen. Begåvningens roll är att övertyga massorna om det sanna i sina idéer, och då kommer den inte att behöva oro sig för hur de ska tillämpas, eftersom det helt och hållet kommer att följa av sig själv. Mänskligheten genomgår förvisso inte demokratin för att till sist återvända till utgångspunkten.³⁹

Dessa ord gick rakt på kärnpunkten i carlylismen, troligen ännu mer direkt än vad författaren helt förstod vid den tidpunkten. I ett annat uttalande ställde han upp en grundläggande skillnad: ”Demokratin är förvisso bara ett övergående skede, men inte till en ny, förbättrad aristokrati [som Carlyle tänkte] utan till mänsklighetens verkliga frihet...” Detta drog oavsiktligt en skiljelinje mellan två rakt motsatta förhållningssätt som skulle komma att existera under socialismens hela historia: (1) Eftersom den här demokratin är en bluff måste vi förkasta demokratin, *eller* (2) eftersom denna demokrati är en bluff, måste vi ersätta den med verklig demokrati för att gå framåt till ”friheten”. Engels förde fram denna tanke på ett positivt sätt: ”Demokratin, chartismen, måste snart segra, och då kommer de engelska arbetarmassorna bara att kunna välja mellan svält och socialism.”⁴⁰

Recensionen från 1843 slutade med förhoppningen att Carlyle skulle dra socialistiska slutsatser från sina förutsättningar. Som vi nämnde upprepade Engels denna uppfattning i *Den arbetande klassens läge i England*, där de få hänvisningarna till Carlyle inte skiljer sig särskilt mycket från bokrecensionen, som för övrigt togs emot välvilligt av den lilla publik som läste den.⁴¹

5. Fallet Thomas Carlyle – II

När en senare upplaga av *Den arbetande klassens läge i England* sågs över, skrev den om Carlyle:

38 Engels, ”Conditions of England/Past and Present”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 447.

* **Panteism** är en gudsuppfattning där hela naturen, världen eller universum är besjälade av ett andligt väsen, i vilket allting är ett – öa.

39 Citatet är från Engels, ”Conditions of England/Past and Present”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 460 f. Föregående stycke grundar sig på *ibid*, s 467.

40 *Ibid*, s 466, 467.

41 Förhoppningen: *ibid*, s 467. Angående boken, se Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, på marxists.org. Andra omnämmanden av Carlyle före 1850 är bara sporadiska, se Marx/Engels, *Collected Works*, band 3, s 476, band 4, s 14, band 6, s 616. Angående mottagandet av Engels recension, se Engels, ”Brev till Marx”, oktober 1844, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 4.

”februarirevolutionen [1848] gjorde honom till en genuin reaktionär. Hans rättmätiga vrede mot filistéerna har förändrats till ett surt filisteiskt mumlande mot historiens flodvåg som kastat iland honom.”⁴² När Marx och Engels* 1850 läste Carlyles reviderade *Moderna pamfletter*, hade alla illusioner om Carlyles radikalism försvunnit.

Engels (om det nu verkligen var han som hade skrivit den) började med att kort ge ett välförtjänt beröm till det antiborgerliga innehållet i Carlyles *tidigare* skrifter: han hade ”kommit ut mot bourgeoisien på det litterära området vid en tidpunkt då dess uppfattningar, smak och idéer fullständigt dominerade hela den officiella engelska litteraturen, och han gjorde det på ett sätt som här och var till och med är revolutionärt.”

Därefter slog recensionen omedelbart fast carlylismens reaktionära kärna:

Men i alla dessa skrifter är kritiken av nutiden nära förbundet med ett egendomligt ohistoriskt förhålligande av medeltiden, som också är utbredd bland engelska revolutionärer, t ex Cobbett, och en flygel bland chartisterna. Även om han i det förflutna åtminstone beundrar de klassiska epokerna i ett givet samhällsskede, så gör nutiden honom förtvivlad, och han bävar inför framtiden. När han gör revolutionen rättvisa, eller faktiskt förhållig den, så är den för honom samlad i en enda individ, en Cromwell eller en Danton. Han ägnar dem samma hjältekult som han förespråkade i sin *Om hjältar, hjältedyran och hjältebragder i historien* som den enda vägen ut ur den av förtvivlan fyllda nutiden, som en ny religion.

Carlyles nya bok visade en ”tydlig tillbakagång” från det som var positivt i hans tidigare skrifter. ”I den hjältekult som Carlyle delar med [D F] Strauss har geniet gått förlorat i pamfletterna framför oss. Kulten har blivit kvar.”⁴³

Recensionen sammanfattade Carlyles argument om det omöjliga och oönskade med demokratin, och gick vidare med en vederläggning. I detta syfte lade den fram en klassisk kritik av elitismen, till att börja med Carlyles panteistiska förhållningssätt till verkligheten.

Vi skulle vilja slippa en filosofisk utvikning här, men det finns ett intressant skäl till varför detta vore otillrädligt. Engels’ recension av *Fortid och nutid* 1843 ägnade stort utrymme åt Carlyles panteism – nämligen benägenheten att fylla (och förvilla) alla fenomen med gudomlighet: ”Gud” lever i hela naturen och i människan och överallt annars. Den senare recensionen från 1850 publicerades ungefär samtidigt som en artikel om Carlyle i tre delar i Harneys vänsterchartistiska tidning *Democratic Review*, skriven av Helen Macfarlane.[§] Den intressanta poängen är att större delen av Macfarlanes artikel var en polemik för panteismen som grundval för en röd republikanism och för en socialism grundad på kristendom. Med tanke på denna strömning bland de bästa chartisterna borde Marx och Engels verkligen ha varit intresserade av att via Carlyle poängtera att panteismen inte ledde till socialistiska slutsatser utan till en reaktionär elitism. Engels kan mycket väl ha varit

42 Engels, *Den arbetande klassens läge i England*, tillägg av Engels 1892.

* Ingen av bokrecensionerna i Marx’ tidskrift, *Neue Rheinische Zeitung Revue* var undertecknade och har i allmänhet tillskrivits Marx och Engels gemensamt. Det betyder säkert inte att de faktiskt skrev varje recension tillsammans. Det verkar helt sannolikt att Engels skrev den om Carlyle (oavsett vilka förslag eller förändringar som redaktör Marx gjorde), och vi antar för våra nuvarande syften att så var fallet. Men det är knappast något som förändras om vi inte gör det antagandet.

43 Engels, ”Review/Latter-Day Pamphlets”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 10, s 301 f. Den sista meningen citerades senare (ungefärligt) i *Kapitalet* (Marx, *Kapitalet, första bandet*, på marxists.org.)

§ Under samma månader hade Helen Macfarlane publicerat den första engelska översättningen av *Kommunistiska manifestet* i Harneys *Red Republican*. Hon var väl bekant med Engels, och även Marx. (För Macfarlanes bekantskap med Marx och Engels, se *KMR*, band 2, s 431. Hennes artikel om Carlyle publicerades i *Democratic Review* april-maj-juni 1850, hennes översättning av Manifestet i juni. Marx/Engels’ recension kom ut ungefär i mitten av maj.)

särskilt intresserad, ty han hade själv gått igenom en panteistisk period när han först omfattade hegelianismen.⁴⁴

Hursomhelst visade recensenten förhållandet mellan Carlyles panteism och elitism. Eftersom hans tänkande var panteistiskt, antog Carlyle att den historiska processen härrörde ur en evig och oföränderlig naturlag, som var den Eviga sanningen. Han löste upp alla epokers klassmotsättningar i ”en enda stor, evig motsättning” mellan de som har fattat denna eviga lag och agerat i enlighet med den (de Kloka och Ädla) och de som inte har förstått den (Dårarna och Skojarna).

En historiskt skapad klasskillnad förvandlas således till en naturlig skillnad som faktiskt måste erkännas och hyllas som en del av den eviga naturlagen genom att buga sig inför de ädla och kloka som naturen har skickat: dyrkan av geniet.

Sedan visade han på detta elitistiska tänkandes cirkelresonemang.

Därmed uppstår den gamla frågan naturligt: vem ska då verkligen härska? Det diskuteras grundligt och med högtflygande ytlighet, och besvaras slutligen med åsikten att de ädla, kloka och kunniga borde härska....

Självklart skingras de gamla vänsterillusionerna om Carlyle. Resonemanget fortsatte:

Men hur ska man [enligt Carlyle] hitta de ädla och kloka? Det finns inga övernaturliga mirakel som avslöjar dem, man måste leta efter dem. Och här återuppstår de historiska klasskillnader som har omvandlats till rent naturliga skillnader. En ädel person är ädel eftersom den är klok och kunnig. Därför ska den eftersökas bland de klasser som har monopol på utbildning – bland de privilegierade klasserna.... Därmed blir de privilegierade klasserna omedelbart, om inte helt oreserverat de ädla och kloka klasserna, så åtminstone de ”värtaliga” klasserna. De förtryckta klasserna är förstås de ”dumma, oartikulerade” klasserna, och på så sätt sanktioneras klasstyret på nytt.⁴⁵

Varför klagade då Carlyle på borgarklassen? Hans ”muttrande och knorrande beror bara på det faktum att bourgeoisien inte tilldelar sina missförstådda genier någon plats i samhällets ledning.... Carlyle ger oss slående exempel på hur bombastiskt babbel här och där övergår i sin motsats, och hur de ädla, kunniga och kloka i praktiken förvandlas till oansenliga, okunniga och dåraktiga.” Intellectuella står inför en motsättning mellan sina egna förmågor natur och karaktären på de begåvningar som det borgerliga samhället erbjuder de största belöningarna.

Carlyle krävde en stark regering och fördömde anarki, som han likställde med ”ropen på befrielse och frigörelse”. Under sitt gormande kastade han ner alla möjliga saker i en enda säck: ”Röd republik, *fraternité*, Louis Blanc, etc., tillsammans med frihandel, avskaffandet av spannmålstullarna, etc.”. Han fördömde allt som krossade resterna av feodalism, som ledde till ”att staten minskades till det som är oundvikligen nödvändigt och minst kostsamt”, som uppmuntrade ”bourgeoisins fria konkurrens” – allt som han identifierade med *avskaffandet* av borgerliga förhållanden och ett borgerligt samhälle.

Vilken lysande återgång till ”enväldenas natt” där alla katter är grå!... Vilken egendomlig vishet som tror att alla förhållanden mellan människor avskaffas tillsammans med feodalismens eller den fria konkurrensens avskaffande!⁴⁶

Således visade sig elitens vishet vara okunnighet, och så fort de gick från ädla fraser till den

44 Se Engels, ”Brev till Graeber”, 9 december 1839 till 5 februari 1840, Marx/Engels, *Collected Works*, band 2, s 489.

45 Engels, ”Review/Latter-Day Pamphlets”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 10, s 306 f.

46 *Ibid*, s 307.

verkliga världen förvandlades deras upphöjdhet till öppen uselhet. Ty Carlyle visade att den nya aristokrati som skulle ta över maktens spira i samhället var – ”industriledarna”. Förbluffande! Efter att i 40 sidor med ädel ilska ha gormat mot egoism, fri konkurrens, *laissez-faire*, kontant betalning, bomullsspinneri och så vidare, ”upptäcker vi nu plötsligt att den främste representanten för alla dessa knep, industribourgeoisien, inte bara hör hemma bland de hyllade hjältarna och genierna, utan också att ... trumfkortet i alla hans angrepp mot de borgerliga förhållandena och teorierna är ett förhärlikande av borgerliga figurer”.

Innan han var färdig höll Carlyle en påhittad predikan som han ville rikta till arbetarmassorna – och smäda dem som luffare, slavar, lismare, lösdrivare och allt möjligt, och kräva av dem att de skulle arbeta under hans ”Nya epoks styre” för att inte riskera att piskas eller skjutas.

Den ”nya epok” under vilken genierna härskar skiljer sig alltså huvudsakligen från den gamla epoken genom det faktum att piskan tänker sig att den är begåvad med genialitet. Carlyles geni skiljer sig från gamla fängelsevakters eller fattighusföreståndares geni genom den ärbara ilskan och moraliska medvetenheten då han skinnar fattiglapparna, bara för att höja upp dem till hans *egen* nivå. Här ser vi vårt skenheliga genis världsförlåtande vrede, som i fantasin rättfärdigar och överträffar bourgeoisiens skändligheter.⁴⁷

Slutligen tog Engels’ (eller Marx-Engels’) recension upp kapitlet där Carlyles rättfärdiga vrede nådde sin skenheliga höjdpunkt: denna moraliska salva riktades under ett motbudande fördömande av personer som satt i mönsterfängelser, brottslingar och fattiga – ty dessa två grupper hölls fängslade på samma grundvalar.⁴⁸ Precis som Carlyle i början hade skiljt ut de ädlaste av ädla, snokade han nu reda på den värsta av de värsta ”för att njuta av välbehaget att hänga denne” (sa recensionen). Men när den värsta hade blivit hängd blir en annan den värsta. Häng denne så kommer en annan högst upp på listan – och bödeln är den ädlaste av alla. Så ”till slut återstår ingen annan utom Carlyle, den ädlaste... som plötsligt förvandlas till den uslaste av skurkar, och som sådan måste *hänga sig själv*.”⁴⁹

Till formen svart humor, till innehållet en liknelse med häxjägare och utrensare med eller utan ädla avsikter. När ett demokratiskt förhållningssätt avvisades så uppstod bland annat frågan: *Vem ska uppfostra uppfostrarna?*⁵⁰

Under sina tidiga år hade Carlyle letat efter ett antiborgerligt svar, och hittade inget användbart i det gamla samhälle han tittade bakåt mot. ”Industriledarna” var hans moderna försök att sammanfoga medeltidens gemenhet med det kapitalistiska samhällets synder. ”Reaktionär antikapitalism” hade förvandlats till något annat.

6. Från O’Connor till Comte

Den feodala socialism som diskuteras i *Kommunistiska manifestet* hade 1848 försvunnit som distinkt strömning, men som Marx och Engels då och då tvingades erkänna, dök kraften bakom den ständigt upp i annan form. För det första var det ett ”socialistiskt” sätt att titta bakåt mot den ”gamla goda tiden”. Dess anda återuppväcktes så fort avskyn mot det borgerliga förtrycket eller borgerliga värderingarna inte uttrycktes i ett program som såg framåt. När vi säger det så pekar vi direkt mot en klass: mot småbourgeoisien, den gamla och krympande mellanliggande klassen – historiskt en

47 *Ibid*, s 309. För senare kommentarer om Carlyles ”industriledare”, se Engels, *Cotton and Iron*, s 42, och Marx, ”Palmerston”, *New York Daily Tribune*, 19 oktober 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 347.

48 *Ibid*, s 310. Angående Carlyle om fängelser, se även Marx, ”Political Movements”, *New York Daily Tribune*, 30 september 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 303.

49 *Ibid*, s 310.

50 Se *KMR*, band 1, s 153-155.

källa och reservoar till reaktionär antikapitalism i olika förklådnader.

Engels' (eller Marx-Engels') recension av Carlyle 1850 hade nämnt att en "del av chartisterna" kännetecknades av ett "ohistoriskt förhållande av medeltiden".⁵¹ Vilka chartister? Troligen syftade de bland annat på rörelsens mest framträdande ledare, Feargus O'Connor. Omkring en månad senare publicerade Marx och Engels en uppfattning om O'Connor längs dessa linjer, i en slutgiltig bedömning av hans jordprogram.⁵²

Den chartistiska rörelsen, förklarade de, var uppdelad i en revolutionär flygel, som representerades av G J Harney och Ernest Jones, och en reformistisk ("rent och skärt demokratisk") flygel som återspeglade rörelsens småborgerliga delar och dess "arbetararistokrati". Denna tendens leddes av O'Connor. Deras beskrivning av denna person är av allra största betydelse för ämnet i detta kapitel.

Den gamle O'Connor, en irländsk junker och påstådd ättling till Munsters gamla kungar, är trots sin härkomst och sin politiska strömning en verklig representant för det gamla England. Han är till hela sin natur konservativ och har ett mycket bestämt hat mot både den industriella utvecklingen och revolutionen. Alla hans ideal är helt igenom patriarkalt småborgerliga. Han kombinerar i sig själv en utsäglig mängd motsättningar, som löses och slätas ut med hjälp av ett visst ytligt "sunt förnuft" Det är uppenbart att en person som O'Connor är förutbestämd att bli ett stort hinder i den revolutionära rörelsen. Men sådana personer ser till att en massa ingrodda fördomar förklaras med och genom dem, och när rörelsen till sist skakar av sig dem så gör den sig också en gång för alla av med de fördomar de representerar.⁵³

En annan bakgrundsläsning om denna fråga är kapitlet om småbourgeoisien i *KMR* 2. Mest relevant är kanske kapitlet om "Småbourgeoisien som antisemiter".⁵⁴ Det är inte den judiska frågan som är direkt inblandad här, utan istället det politiska fenomen som förknippar antisemitismen med förekomsten av reaktionär antikapitalism. När det i kölvattnet till den "bismarckska socialismen" uppstod en rasistisk antisemitisk politisk rörelse i Tyskland som grundade sig på socialistisk demagogi och leddes av hovpredikanten Stöcker, såg Engels dess sociala bas i de förborgerliga element som förtvinade i en återvändsgränd och ville slå mot en osynlig fiende.

Dessa klasser är "helt igenom reaktionära" betonade han, och deras antisemitism var "inte något annat än en reaktion mot det moderna samhället (ett samhälle som främst består av kapitalister och lönearbetare) från medeltida samhällsskikt på nedgång, och antisemitismen tjänar därför bara reaktionära ändamål under en bedrägligt socialistisk täckmantel. Det är en variant av feodal-socialismen och med den kan vi inte ha något att göra."⁵⁵ Det går inte att alltför mycket betona att detta beskriver den tidens specifika antisemitiska rörelse. Senare gav antisemitismen "täckmantel" för andra sorters politiska djur.

Det var lätt för Stöckers kristna sociala rörelse att påstå att den var en kristen social-*istisk* rörelse, även om det med Bebels berömda ord var "narrarnas socialism", en *ersatz*-socialism åt butiksägare, gillshantverkare och andra personer som maldes ner av pengarnas makt på ett för dem mystiskt sätt. Även om de hade en benägenhet att vara *mot systemet*, det vill säga även om de drogs i riktning mot antikapitalism, så var de lätta att styra in i reaktionära banor. Den reaktionära antikapitalismen var som gjord för dessa offer.

51 Se ovan, detta kapitel, avdelning 5, s 163, fotnot §.

52 Se *KMR*, band 2, s 286-288.

53 Marx/Engels, "Review/May to October" [1850], *Collected Works*, band 10, s 314 f. Fortsättningen av detta stycke finns i *KMR*, band 2, s 76.

54 Se *KMR*, band 2, s 204-205.

55 Engels, "Brev till Ehrenfreund", 19 april 1890, Marx/Engels, *Werke*, band 22, s 49 f. För hela stycket, se *KMR*, band s 204-205.

Som Manifestet hade sagt om den feodala socialismen, var den ”till hälften återfall i det förgångna, till hälften hot inför framtiden”. (De kritiker som kallar avdelning III i Manifestet för ”föråldrad” kommer på något sätt aldrig ihåg andra delen i detta uttalande.) De som beundrade medeltiden hade en känsla av samhörighet med antisemitismen. Carlyle var till exempel en av sin tids allra hätskaste antisemiter, även om detta varnande faktum sällan nämns.

Feargus O’Connor och hovpredikant Stöcker verkade väldigt olika, och Auguste Comte verkade ha föga gemensamt med båda. Det som förenade dem alla är ämnet för detta kapitel.

Comtismen (som kallade sig själv för positivism) trädde fram på samhällsscenen som en reaktionär ideologi, som till synes på något sätt var fientlig mot status quo. Den var förvisso inte antikapitalistisk: som Marx sa, ”försvarar [comtisterna] det kapitalistiska styrets och lönesystemets ’odödlighet’”.⁵⁶ Men en ståndpunkt mot status quo är inte så lätt att skilja från antikapitalism, och den comtistiska rörelsen spelade en oklar roll, speciellt i förhållande till arbetarrörelsen. Det var ibland också en tvetydig roll, i synnerhet i England. Comtisterna kunde lika innerligt som någon annan tala om ”de arbetande klassernas befrielse”.

Marx började lägga märke till Comte först 1866, när Internationalen stötte på en positivistisk klubb med franska arbetare. (Denna klubb tilläts ansluta sig efter att ha avstått från sitt sektnamn.) I mitten av detta år skrev Marx till Engels:

Jag studerar nu Comte vid sidan om, eftersom engelsmännen och fransmännen gör så mycket väsen om karln. Det som lockar dem hos honom är hans mångsidighet, helheten. Men det är patetiskt jämfört med Hegel.... Och denna usla positivism uppstod 1832!⁵⁷

Marx’ uppfattning om Comtes teori fortsatte uppenbarligen att vara så här låg. Det var helt enkelt bortom all diskussion: ”okunniga” saker, inget annat än intellektuell ”arrogans”, ”fantastiska stoligheter”, ”sektaristiska läror” som är oförmögna att förstå samhälleliga omvandlingar. Engels var lika lite berömmade: comtismen var ”det Högsta av skräp”, ansåg han, och en gång chockades Charles Rappoport av att höra honom öppet säga att Comte var en åsna.⁵⁸ Varken Marx eller Engels ansåg det någonsin lönt att skriva någon teoretisk analys av Comtes tankesystem.

Strax innan sin död anmärkte förvisso Engels i ett brev till Tönnies att det borde göras ett ”ordentligt jobb” om denna ”filosof” (de skeptiska citationstecknen var Engels’), men han hade inte ändrat sin uppfattning. Han menade bland annat att Comtes skuld till Saint-Simon, som Comte själv tonade ner, borde dras fram. I detta brev gav Engels något av en kommentar om Comtes system som sådant, om än fortfarande inte särskilt mycket:

I detta system finns det tre karakteristiska beståndsdelar: (1) ett antal lysande tankar, som emellertid nästan alltid mer eller mindre blir förstörda på grund av att de inte utvecklas tillräckligt; följaktligen (2) står en inskränkt, kalkborgerlig mentalitet i skarp motsättning till denna briljans; (3) en hierarkiskt organiserad religiös organisation som härrör ur en helt igenom saintsimoniansk källa, men berövad all mysticism och ytterst intetsägande, med en veritabel påve i ledningen, så att Huxley kunde säga om comtismen att den var ”katolicism utan kristendom”.

56 Marx, ”Civil War in France. First Draft”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 22, s 504.

57 Marx, ”Brev till Engels”, 7 juli 1866, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 292.

58 Angående ”okunnighet”: Marx, ”Brev till Engels”, 20 mars 1869, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 244, Marx, ”Civil War in France. First Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 168. ”Arrogans”: Marx, ”Brev till [dottern] Jenny”, 10 juni 1869, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 293. ”Stoligheter”, samma brev, och även Marx, ”*Brev till Kugelmann*”, 13 december 1870, på marxists.org. ”Sektaristisk”: Marx, ”Civil War in France. First Draft”, Marx/Engels, *Writings on the Paris Commune*, s 161. Av Engels: ”Brev till Marx”, 21 mars 1869, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 426. Angående Rappoport, se *Mohr und Genossen*, s 578. Se även Engels, ”Brev till Marx”, 14 april 1869, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 261.

Nu kan jag slå vad om att nr 3 ger svaret på den annars obegripliga motsättningen mellan nr 1 och nr 2, att Comte tog alla sina lysande idéer från Saint-Simon men förstörde dem när han ställde upp dem på sitt eget personliga och typiska sätt. Genom att beröva dem den mysticism som finns inneboende i dem drog han ner dem till en lägre nivå, och omarbetade dem på ett källborgerligt sätt i enlighet med sin egen förmåga.⁵⁹

Det var den comtistiska, självutnämnda positivistiska *rörelsens* praktiskt politiska karaktär som Marx ansåg behövde få allmän uppmärksamhet, och han riktade mer än en gång kritik mot den. I en intervju med en amerikansk tidning fick han frågan om positivisternas inflytande i Internationalen, och som svar tog han avstånd från ”deras filosofi som inte vill ha något att göra med en folklig regering, som vi förstår den, och bara försöker sätta en ny hierarki istället för den gamla”.⁶⁰

Ursprungligen tänkte Marx ta med ett stycke med kritik av den comtistiska rörelsen i sin *Pariskommunen*. Den slutgiltiga versionen innehöll bara en indirekt hänvisning där Comte inte nämndes vid namn. Detta dokument utfärdades i Generalrådets namn och undertecknades av dess medlemmar, och avfärdade syrligt ”välmenande bourgeois-doktrinärers skolmästrande protektion, när de hasplar ur sig sina banala fraser och sekteristiska griller i den vetenskapliga ofelbarhetens orakelgångar.”⁶¹ Det första utkastet till detta uttalande hade varit mycket hårdare och innehöll två viktiga stycken.

Av dessa två stycken har det kortare redan delvis citerats: comtisterna betraktade kapitalismen som evig, de är ”helt okunniga” om det nuvarande ekonomiska systemet. De är mot ”hotet att avskaffa ’egendom’, ty i deras ögon *är* den nuvarande klassformen för ägande – en historiskt övergående form – egendom, och att avskaffa den formen vore därför att avskaffa egendom”. Om comtisterna hade levt under tidigare epoker ”skulle de ha försvarat det feodala systemet och slavsystemet som grundat på sakernas naturliga tillstånd”. (Den sistnämnda idén hade han också fört fram i *Kapitalet*: comtisterna ”skulle därför ha kunnat bevisa feodalherrarnas eviga nödvändighet, på samma sätt som de har gjort för kapitalisternas vidkommande.”)⁶²

Marx’ viktigaste angrepp på comtismen i detta utkast riktades mot principen om diktatur som denna ”sekt” hade, åtminstone i sitt franska hemland. Han skrev ilsket:

För arbetarna i Paris är Comte känd som profet för en imperialistisk politik (för personlig *Diktatur*), för kapitalistiskt styre inom den politiska ekonomin, för hierarkier på den mänskliga aktivitetens alla områden, till och med på vetenskapens område, och som författare till en ny katekes med en ny påve och nya helgon istället för de gamla.⁶³

(Här betydde ”imperialistisk” bonapartism: Comte och de franska positivisterna hade stött Bonapartes statskupp 1851, och fortsatte att stöda diktatorn.)

På så sätt riktade Marx inte bara ljuset mot comtisternas prokapitalism, utan speciellt deras uppfattning om ett elitistiskt, hierarkiskt och diktatoriskt samhälle där de positivistiska intellektuella härskarna skulle styra å ”de kapitalistiska härskarnas” vägnar över en vetenskapligt underlydande arbetarklass. *Till hälften återfall i det förgångna, till hälften hot inför framtiden.*

Med största sannolikhet strök Marx dessa två angrepp på comtismen ur den slutgiltiga versionen av *Pariskommunen* av flera skäl. För det första måste slutversionen kortas ner, och för det andra skulle

59 Engels, ”Brev till Tönnies”, 24 januari 1895, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 394 f.

60 Landor, ”Curtain Raised”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 22, s 336.

61 Marx, *Pariskommunen*, på marxistarkiv.se, s 28-29.

62 Marx, ”Civil War in France. First Draft”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 22, s 504, citerat tidigare ovan, se fotnot 56. Marx, *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org.

63 Marx, ”Civil War in France. First Draft”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 22, s 498.

uttalandet (som vi redan nämnt) inte skrivs under personligen, utan istället utfärdas i Generalrådets namn, och det måste vara tillfredsställande för rådet. I detta sammanhang måste de *engelska* comtisternas modiga ståndpunkt till försvar för Pariskommunen ha spelat roll.

De engelska comtisterna var så gott som de enda respektabelt borgerliga i hela landet som vågade stå upp för Pariskommunen. I utkastet hade Marx tagit med ett speciellt stycke som skilde de engelska comtisterna från de franska, inte bara på grund av de förstnämndas ”personliga mod” utan också på grund av att de stödde fackföreningar och strejker, ”som för övrigt fördöms som kätteri av deras kollegor i Paris”.⁶⁴

En av de mest framträdande engelska comtisterna, E S Beesly, hade en hedervärd meritlista som vän till arbetarrörelsen, och som sådan hade han varit ordförande vid det möte i St Martin’s Hall i september 1864, där Internationalen hade grundats (även om han inte anslöt sig). Sedermera blev han mycket god vän till Marx, vars intellektuella förmåga han beundrade mycket. Och Marx återgäldade känslan så mycket att han höll honom högre än hans comtistiska kollegor. ”Professor Beesly är anhängare till Comte och blir följaktligen ibland tvungen att hävda en del stolligheter”, skrev Marx till en vän, ”men för övrigt är han en synnerligen orädd och duktig karl.” Till Beesly själv skrev Marx rättframt:

som partiman är [jag] alltigenom fientligt inställd till Comtes idéer och ... som vetenskapsman har [jag] allt annat än höga tankar om denne förkunnare; dock anser jag Er vara den ende av hans lärjungar, såväl i England som i Frankrike, som betraktar historiska vändpunkter på ett icke-sekteristiskt sätt, så som en historiker i ordets bästa bemärkelse bör göra...⁶⁵

Men mer än två decennier senare konstaterade Engels, att comtisterna några år efter Pariskommunen ”blivit avsevärt kyligare mot arbetarrörelsen. Arbetarna hade blivit för mäktiga ... och sedan dess har comtisterna blivit alldeles tysta vad gäller arbetarfrågan.”⁶⁶ Ty det var inte längre frågan om att hjälpa de i underläge, utan om klassmakt.

7. *Fallet David Urquhart*

Det ideologiska fält som täcks av detta kapitel har en benägenhet att producera ensamvargar, excentriska rebeller som är svåra att klassificera. Inte bara kan de befinna sig utanför vänsterhögerskalan: de kan verka helt främmande för vettiga politiska kriterier. Men av just den orsaken kan de ställa viktiga politiska frågor som kan rubba status quo, eftersom de betraktar samhället utifrån en oväntad eller unik icke konformistisk vinkling.

Vad ska revolutionärer ha för inställning till någon med så onormala avvikande åsikter – någon vars teoretiska idéer *formellt* är reaktionära (det vill säga bakåtblickande) men som i den politiska verkligheten spelar en objektivt progressiv roll, om så bara i meningen att avslöja etablissemangen?

Frågan vill inte göra gällande att det finns ett enda svar. Olika fall tenderar att vara unika. Men vi kan titta på hur Marx tog itu med ett sådant fall i form av David Urquhart. Hans lösning var mer intressant än personen som utlöste frågan. Bland annat gällde det frågan om en enhetsfront med

64 För de engelska comtisterna och Kommunen, se Harrison, red, *The English Defence of the Commune, 1871*, London: Merlin Press 1971. Angående utkastet, se föregående not.

65 Till en vän: Marx, ”*Brev till Kugelmann*”, 13 december 1870, på marxists.org. Till Beesly: Marx, ”*Brev till Beesly*”. 12 juni 1871, på marxists.org. Men jmf Marx’ tidigare och mindre berömmade kommentarer om Beeslys begåvning: Marx, ”*Brev till Engels*”, 20 mars 1869, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 244, som uppenbarligen orsakades av en speciell händelse.

66 Engels, ”*Brev till Tönnies*”, 24 januari 1895, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 395 f.

någon som man inte är överens med.⁶⁷

Efter en diplomatisk karriär i Levanten satt Urquhart i parlamentet i några år, och blev ledare och profet för en oppositionsrörelse mot den brittiska regeringens utrikespolitik, på grund av att den favoriserade Rysslands framväxt som världsmakt. Han redigerade eller styrde vid olika tillfällen *Free Press* i London, *Sheffield Free Press*, *Diplomatic Review* och andra publikationer, till stöd för att minska Rysslands inflytandesfär. Ur Marx' synvinkel var detta Urquharts positiva sida, ty Marx ansåg att Ryssland hade ett särskilt skadligt inflytande i diplomatiska kretsar och världsfrågor, som gjorde det till kontrarevolutionens största bålverk i Europa, och att tsarismens makt måste brytas om den europeiska revolutionen någonsin skulle lyckas.

Dessutom kom Marx till slutsatsen att lord Palmerstons politik gynnade de ryska strävandena inom den internationella diplomatin, och upptäckte att Urquhart intensivt drev samma uppfattning – även om Marx hade kommit fram till det genom egna studier och *inte* genom att läsa Urquhart eller hans press. Denna åsikt, sa han upprepade gånger, var det enda område där han var överens med Urquhart, ett område som var strikt begränsat till denna del av utrikespolitiken, och att de stod långt ifrån varandra om allt annat.⁶⁸ Det var detta som skapade problemet med en enhetsfront.*

Urquharts uppfattningar var förvisso ingalunda begränsade till utrikespolitik. När Engels första gången uppmärksammade Marx på Urquhart 1853, betecknade han den sistnämnde som ”den galne parlamentsledamoten [egentligen *före detta* ledamot] som fördömer Palmerston för att stå i Rysslands sold”, en ”keltisk skotte” som ”lutar åt att vara romantiker” (dvs. bakåtblickande). Efter att ha kämpat för Grekland som Greklandsvän, skrev Engels, reste Urquhart till Turkiet och förälskade sig i turkarna. ”Han är eld och lågor över Islam”. Han skulle ha blivit muslim om han inte vore kalvinist. Turkarna är ”på alla tänkbara sätt världens mest perfekta nation”, deras språk, arkitektur, seder, etc. är de allra finaste och så vidare. Dessutom är det turkiska politiska systemet det bästa som finns. Religiös frihet och frihet i allmänhet finns *bara* i Turkiet, och klasskampen existerar inte i detta paradys ”ty i inrikespolitiska frågor är alla av samma åsikt”.

Engels behandlade denna förälskelse som en lustighet, men den allvarliga sidan var att liberaler som var fientliga mot Palmerston nästan fick all sin ammunition från sin frihandlarkamrat Urquhart. I en artikel till *New York Daily Tribune* (inskickad av Marx) gav Engels en kortare version av detta porträtt av den ”romantiska högländare” vars ”medeltida och patriarkala minnen av [sitt keltiska] hem” fick honom till ”denna egendomliga entusiasm för turkarna”.⁶⁹ Under den rysk-turkiska konflikten

67 För en avdelning om Marx' enhetsfrontsproblem med Urquhart, se *KMR*, band 3, s 124-125.

68 Marx, ”Brev till Engels”, 22 april 1854, Marx/Engels, *Werke* band 28, s 348. Om Marx' tillkännagivande om sin slutsats, se Marx, ”Brev till Engels”, 2 november 1853, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 306. För Marx' föga förtjusta åsikt om Urquharts material mot Palmerston, se t ex Marx, ”Brev till Engels”, 27 juli 1854, Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 381 [ej i svenska utdraget på marxists.org – öa], och Marx, ”Brev till Engels”, 9 april 1859, Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 415. ”Långt ifrån varandra”: för denna distinktion, se även betoningen i Marx' brev till advokat Weber, 3 mars 1860, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 510 f. Angående Marx om Palmerston i allmänhet, se *KMR*, band 3, s 77-79.

* Marx' uppfattning att Palmerston under en lång period agerade för att främja Rysslands expansion, betraktas i allmänhet som en grundlös fix idé hos honom. En snällare bedömning är att den led av en ensidig betoning av de sidor hos Palmerstons utrikespolitik där Storbritannien försökte utnyttja Rysslands makt för att kväsa revolutionära strömningar i Europa och Asien. I en sen (1892) sammanfattning av Marx' liv som gjordes av Engels, sammanfattade den sistnämnde att Marx' *Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century* handlade om ”de engelska whigministrarnas ständiga egna beroende av Ryssland”. (För den ”snällare bedömningen”, se Fedoseyev m.fl., *Karl Marx, Biographie*, Berlin: Dietz 1973. För Engels' ”utspädda tolkning”, se artikeln ”Marx, Heinrich Karl”, Marx/Engels, *Werke* band 22, s 345.) Jag har inte gjort någon egen analys av Marx' anklagelser eller Palmerstons politiska roll. Jag lägger den frågan åt sidan för mina nuvarande syften. Även om vi antar att Marx hade helt fel om Palmerstons motiv, så är de politiska frågor som Urquhart ställer desamma.

69 Engels, ”Brev till Marx”, 10 mars 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 284 f. Engels, ”Turkish

stödde liberalerna Turkiet, och Engels angrep övertygelsen om Turkiet som förkämpe för utveckling lika eftertryckligt som han fördömde Rysslands roll i öst.

När Marx på hösten 1853 publicerade en längre studie av Palmerstons utrikespolitik blev Urquhart förtjust över den och tog kontakt med Marx för att utbyta information.⁷⁰ Under de följande åren, fram till 1859, publicerade Marx ibland artiklar om besläktade ämnen om utrikespolitik i Urquharts press. De träffades personligen en enda gång, i början av 1854: Marx presenterade sig som ”revolutionär” (vilket i Urquharts vokabulär betydde en djävul), drog slutsatsen att Urquhart var en ”fullständig fanatiker” som faktiskt förväntade sig att bli premiärminister och rädda England, och noterade att Urquhart fick teatraliska ”anfall” när han blev motsagd. Hans redogörelse för samtalet, i ett brev till Engels, var helt igenom syrlig.⁷¹ Det förekom inga ytterligare personliga relationer eller kontakter. Under hela 1850-talet använde Marx då och då Urquharts material om utrikespolitik i artiklar, eller gjorde andra journalistiska hänvisningar till hans aktiviteter eller publikationer.

I sina brev till Engels talade Marx om Urquhart som en lustig kuf som skrev en hel den nonsens och bara var användbar för en förnuftig politik på en enda punkt. Han var ”Dawud Pasha”, ”överstepräst”, ”fader Urquhart”, ”det stackars begåvade barnet” som ofta talade strunt även när han inte höll på med sin fanatism.⁷² Det kommer att komma som en överraskning för de som tror att Marx tvångsmässigt tillskrev allt ont till den ryska regimen, att Marx’ och Engels’ brevväxling ofta drev med Urquhart på just denna grundval: oavsett vad som hände såg Urquhart Moskvaskas eller moskovitiska agents grymma hand bakom det.⁷³

Men just på grund av att han ibland använde Urquharts material och offentligt hänvisade till hans verk, publicerade Marx också upprepade gånger sin kritik av och meningsmotsättningar med denne man, som trots allt var känd som ledare för en politisk strömning, ”urquhartiterna”. Sådana stycken började uppträda i Marx’ artiklar i *New York Daily Tribune* nästan så fort han hade hänvisat till Urquharts agitation.⁷⁴

Marx gör speciellt klart att Urquhart var antirevolutionär. Efter att ha rapporterat om ett kraftfullt tal av Urquhart mot regeringen, tillade han:

Men eftersom Urquhart är bestämt mot det enda parti [chartisterna] som är redo att störta den ruttna parlamentariska bas på vilken den oligarkins koalitionsregering grundar sig, så gynnar alla hans tal målet lika mycket som om de riktade sig till molnen.⁷⁵

Han sa till sina läsare att Urquhart borde räknas in bland de ”utopiska reaktionärerna”. Skotten höll

Question”, *New York Daily Tribune*, 19 april 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 26.

70 Marx, ”Brev till Cluss”, mitten av november 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 398. Engels, ”Brev till Marx”, 10 januari 1854, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 407.

71 Marx, ”Brev till Engels”, 9 februari 1854, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 413.

72 Dessa skämt finns i Marx/Engels, *Collected Works*, band 40, s 523 (kuf); Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 497 (nonsens), även s 536, 537; Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 183, 154, *Collected Works*, band 39, s 395 (fanatism); Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 448, band 43, s 31. För andra syrliga kommentarer om Urquhart, se Marx/Engels, *Collected Works*, band 40, s 468, band 41, s 175, 562, band 42, s 434, band 43, s 159, 166.

73 Se t ex Marx, ”Brev till Engels”, 13 februari 1855, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 523, angående chartismen. Se även, angående Mazzini, Marx/Engels, *Collected Works*, band 40, s 482; angående upproret i Polen, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 454; angående Flerovskij, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 433; angående ett negativt exempel, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 345 f. Också i Generalrådet, jmf *Lön, pris och profit*, på marxistarkiv.se, s 7.

74 Exempel finns i artiklar utan titel i *New York Daily Tribune* på följande datum: 28 januari 1854, 21 februari 1843 och 27 februari 1854 (Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 562 f, 607 respektive 615). Tidigare hade det funnits negativa hänvisningar den 4 oktober 1853 och 7 oktober 1853 (band 12, s 312 respektive 326).

75 Marx, artikel utan titel, *New York Daily Tribune*, 24 juni 1854, Marx/Engels, *Collected Works*, band 13, s 228.

fast vid den ”idealistiska tanken” att stöda Preussen som ett bålverk mot Ryssland. Hans stil som ”Oraklet i Delfi” hade en benägenhet att vara obegriplig. Han lade alltför stor vikt vid ”hemliga planers [Palmerstons] makt över den allmänna historien”.⁷⁶ I juni 1854 förklarade Marx i ett brev till en vän att han stoppade återgivandet av sina artiklar om Palmerston i en publikation som också innehöll Urquharts skrifter, eftersom

jag inte vill räknas in bland anhängarna till denne herre, med vilken jag bara har en sak gemensam, synen på Palmerston, men i alla andra frågor står i direkt motsättning, något som var uppenbart redan vid vårt första möte. Han är en romantisk reaktionär – turk, och skulle vilja föra tillbaka hela väst till Turkiets normer och struktur.⁷⁷

Strax innan detta hade ett problem uppstått när en Londontidning som angrep Urquhart hävdade att många anhängare hade övergivit honom, inklusive ”herr Marx”, och en urquhartit svarade och försäkrade att ”herr Marx” fortfarande var en energisk anhängare. Marx ville omedelbart bestrida detta, men det *fanns* en herr Marx som var en välkänd urquhartit – Francis Marx. Urquhartiterna besvarade ett förnekande genom att hävda att de hade menat Francis hela tiden. Marx gnisslade tänderna, han blev tvungen att bida sin tid: ”Chansen kommer att komma att förkasta Urquhart. Saken är ännu mer skamlig eftersom han vet, och jag har sagt det till honom, att vi inte är överens om *någonting*, utom Palmerston...”⁷⁸ Sedan blåste händelsen över.

Marx uppfattning om Urquharts reaktionära ideologi går att följa i två andra artiklar. En citerades delvis i *KMR* 1: urquhartiterna var ”en ... klick av ’kloka män’ [som har uppstått] i England”, och var mot både den revolutionära arbetarklassen, som representerades av chartisterna, och regeringen och de härskande klasserna. (Det vill säga att de var triangeln tredje hörn.) Istället för att utvidga parlamentets makt ”genom att upphöja det till folkets makt” var de för att bryta upp ”det representativa systemet”. Urquhart ville vrida tillbaka det politiskt juridiska systemet ”till gamla anglosaxiska förhållanden”, eller ”ännu hellre till den orientaliska staten”.

Han är född högländare, adopterad till tjerkeser och turk av fritt val, och förmögen att fördöma civilisationen med alla sina gissel ... David [Urquhart] är en profet som tittar bakåt, och han hänrycks som en antikvarie av bilden av det gamla England. Han måste därför tro att det är normalt för den nya England att passera förbi honom obemärkt och lämna honom stillastående....⁷⁹

För att hjälpa sin vän Cluss i USA skickade Marx honom en not om Urquhart, som Cluss med små förändringar förvandlade till en artikel för publicering. Urquhart (skrev Marx) var en ”nästan vansinnig rysshatare”, som ”systematiskt hävdar en enda fix idé”. Under 20 år hade han fördömt ryska intriger ”och måste därför naturligtvis ha blivit halvt galen, som alla andra som har en enda garanterat riktig tanke...” Denna medfött konservativa person föreslog som botemedel att man bara skulle stärka den kungliga makten eller lokala myndigheter. Han påstod att ryska agenter i hemlighet hade lett alla revolutioner sedan 1848. Enligt sin egen teori var historien diplomatins verk. Sedan tillskrev noten (eller Cluss’ artikel) ett citat om Urquharts karaktär till en ”kritiker” (antagligen Marx): ”Han är en gammal gentleman som är ärlig, envis, sanningsälskande, passionerad, överansträngd av starka fördomar, och helt främmande för förnuft.” Men (tillade noten, eller Cluss),

76 Marx, artikel utan titel, *New York Daily Tribune*, 9 augusti 1854, Marx/Engels, *Collected Works*, band 13, s 325, och 25 augusti 1854, *ibid*, s 359. Se även Marx, ”English Press on the Dead Czar”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 14, s 68, och Marx, ”Parliamentary Affairs”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 14, s 245.

77 Marx, ”Brev till Lassalle”, 1 juni 1854, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 439 f.

78 Marx, ”Brev till Engels”, 22 april 1854, Marx/Engels, *Collected Works*, band 28, s 347 f.

79 Marx, ”The Association for Administrative Reform”, Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 237. Första delen citerades i *KMR*, band 1, fotnot s 188.

”eftersom han har en enda uppgift i livet, kampen mot Ryssland som han för med en fanatisk intensitet och stor kunskap om ämnet, så skadar allt detta ingenting.”⁸⁰

Det bör också nämnas att Marx också tog sig an Urquhart i sin egenskap som politisk ekonom. Han kritiserade Urquharts ekonomiska teori, både i *Till kritiken av den politiska ekonomin* och i *Kapitalet*.⁸¹

* * *

Innan vi lämnar det som kan kallas frågan om triangeln tredje hörn, finns det fyra eller fem smärre överväganden som inte helt ska förbises.

(1) *Ärlighet inom politiken.*

Det går inte bara att vifta undan Urquhart med epitet som ”galning” eller ”reaktionär”, även om dessa beteckningar inte vore oberättigade. Som vi har sett i förbigående gjorde en annan sak intryck på Marx: Urquhart var något så ovanligt i det offentliga livet som en ärlig motståndare till regeringens synder som ”inte skrämdes till tystnad, mutades till tyst medgivande [eller] charmades till kärande” av Palmerstons lockelser som hade förvandlat andra ”fiender till idioter”.⁸² Enkelt mod förenat med heder var inte särskilt vanligt.

Upprepade gånger utförde Urquhart tjänsten att presentera det ena eller andra ”upprörande europeiska diplomatiska ärendet för allmänheten”. Han förolämpade den ”respektabla” journalisten grovt eftersom han var en av de ”som inte har sålt sig till något parti”. Han var ”en rättvisans förkämpe” och ”en *omutlig* uttolkare” av internationell lag. Hans agitation i fabriksdistrikten för att organisera både arbetarklassens och medelklassens stöd riktade ljuset mot Englands proryska utrikespolitik, och oavsett sina nycker gav han allmänheten viktiga fakta.⁸³

Han [Urquhart] är den enda *officiella* person i England som har modet och ärligheten att förolämpa den allmänna opinionen. Han är den enda av dem som är *omutlig* (oavsett om det är pengar eller äregirighet). Slutligen, och märkligt nog, har jag hittills *bara* mött *ärliga män* bland hans anhängare....⁸⁴

Detta skrevs i ett brev, men allt som oftast envisades Marx med att ge Urquhart det beröm som tillkom honom, och även klargöra sina meningsmotsättningar.

(2) *Vad betyder ”reaktionär”?*

Om Urquhart inte kunde viftas undan med epitetet ”galning” och ”galen fanatiker”, kunde han inte heller göras det med beteckningen ”reaktionär”. Han var en ”väldigt komplicerad figur”, tyckte Marx, och i efterhand kan vi se att en del av denna komplexitet fanns i begreppet ”reaktionär”. Marx försökte förklara det:

80 Marx' not om Urquhart skickades till Cluss i Amerika, och citerades i sin tur av Cluss i ett brev till Weydemeyer. Denna text, som givetvis är på tyska, finns i Marx/Engels, *Werke*, band 28, s 734 f, not 586, och mina citat har översatts direkt därifrån. Cluss förvandlade denna not, med mindre förändringar, till en artikel i den amerikanska tidningen *Die Reform*. En översättning av denna artikel anges som en artikel *av Marx*, med titeln ”David Urquhart” i Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 477 f.

81 Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, på marxistarkiv.se, s 29, fotnot, och *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org. Se i detta sammanhang även Marx, *Grundrisse*, s 680 f, 747, 846, 856, 861 (de två sistnämnda index till anteckningsböckerna).

82 Marx, ”Lord Palmerston”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 12, s 390. Den sjätte delen av denna artikelserie innehöll ytterligare material om Urquhart mot Palmerston.

83 För dessa uppfattningar se utöver föregående not artiklarna i Marx/Engels, *Collected Works*, band 13, s 489, 590, band 14, s 394, band 19, s 108 f, och breven i Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 280, band 32, s 603, band 34, s 213.

84 Marx, ”Brev till Lassalle” c:a 2 juni 1860, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 153.

Jag medger att han subjektivt är reaktionär (romantiker) men förvisso inte i betydelsen av ett *verkligt* reaktionärt parti, utan så att säga metafysiskt;...

Vi har redan förklarat att "romantiker" i tyska politiska kretsar i grund och botten inte användes som ett litterärt begrepp utan för att beteckna en samhällskulturell tendens, som speciellt tittade bakåt mot förborgerlig tid och värderingar. *Förborgerliga* fiender till det borgerliga samhället befann sig i typfallet vid triangelns tredje hörn, inte längs klasskampens vänster-höger-linje under kapitalismen. På vänster-höger-linjen innebar "reaktionär" antirevolutionär, men Marx avslutade den just citerade meningen så här: "... detta utesluter inte på något sätt att den utrikespolitiska rörelse som han leder kan vara *objektivt revolutionär*".

Det vill säga att Marx uttryckte uppfattningen att en rörelse som Urquharts, trots rörelsens subjektiva motiv främjade revolutionära mål, eller en del av dem. Vi skulle vilja framhålla att det inte i första hand ska betraktas som ett psykologiskt mönster, utan en konsekvens av den tresidiga sociala kamp som det handlade om. Den urquhartitiska rörelsen kunde spela denna roll *därför att* den inte befann sig på vänster-höger-linjen utan längs en av triangelns sidor.

Hursomhelst pekade Marx på det tvetydiga i epitetet "reaktionär". Metafysiska drömmar* om att återvända till anglosaxiska förhållanden var utan tvekan "reaktionära" i betydelsen att "titta bakåt", men denna bedömning skulle inte blandas ihop med begreppets betydelse inom dagens politik. I en sidoreplik anmärkte Marx också att Urquharts "anglosaxiska nycker" [*Marotten*, fantasier eller påhitt] till och med utgjorde "en speciell sorts förvrängd kritik" av det moderna samhället.⁸⁵

(3) Den "liberala" reaktionären

Marx konstaterade att denna reaktionär, Urquhart, förvisso var en mycket egendomlig sorts reaktionär. Bakåtblickande, ja, men –

... trots sitt fanatiska hat mot den franska revolutionen och allt "universellt", är den urquhartitiska romantiken extremt liberal. Individens frihet, bara på ett mycket komplicerat sätt, är hans sista ord. För att få det till stånd klär han förvisso ut "individen" i alla möjliga sorters antika dräkter.

Uppenbarligen finns det reaktionärer *och* reaktionärer: *dessa "metafysiska" reaktionärer representerade individuell frihet på grund av det speciella förflutna de romantiserade. Marx' slutsats i det brev som vi citerar låter lite extremt: "Hursomhelst säger det sig själv att utrikespolitiken inte har mycket nytta av fraser som 'reaktionär' eller 'revolutionär'. Det finns för närvarande allmänt sett inget revolutionärt parti i Tyskland..."*⁸⁶ Det var en påminnelse om att urquhartiterna fyllde ett tomrum.

Å andra sidan var Marx medveten – och vi kan inte undvika att nämna det här – om att Urquhart verkligen *intog* en ståndpunkt om den aktuella klasskampen, och det var en reaktionär ståndpunkt. Den urquhartitiska rörelsen rekryterade aktivt både bland chartisterna och i liberala och konservativa kretsar, och chartisterna hade god anledning att betrakta honom med fientlighet. I januari 1856 publicerade *Prophet* hans korrespondens med regeringen 1839-1841, som visade att han hade missbrukat chartisternas förtroende och hållit regeringen informerad om deras ledares planer. Såle-

* Trettio år senare nämnde Engels hur metafysisk Urquhart kunde vara. Han gav honom postumt det beröm han förtjänade, och sammanfattade en del av det material vi har sett, och tillade: han "måste ... själv låtsas vara något slags orientalistisk profet, som istället för enkla historiska fakta förkunnade en hemlig doktrin för blott de invigda på ett hemlighetsfullt, hyperdiplomatiskt språk – en doktrin som var full av anspelningar på föga kända och nästan aldrig klart bevisade fakta..." (Engels, *Den ryska tsarismens utrikespolitik*, på marxists.org, not 3.)

85 Marx, "Brev till Lassalle" c:a 2 juni 1860, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 153.

86 *Ibid*, s 154 f.

des identifierar sig Urquhart (skrev Marx till Engels) ”som en engelsk polisagent under illusionen att spela rollen som Cicero mot Catilina”.⁸⁷ Förvisso ”ytterst komplicerad”.

(4) *Att skriva för icke revolutionära tidningar.*

Frågan om Urquhart under denna rubrik ska ses som en del av ett mer omfattande problem, som Marx och Engels ständigt stod inför, precis som andra radikala skribenter som är knutna till partier. Det vore intressant att gå igenom hela problemet, men vi kan inte göra det här. Hursomhelst har vi betonat att frågan om Urquhart var unik, och här noterar vi bara några sidor som är värda att uppmärksamma.

För Marx var frågan om han skulle fortsätta att skriva artiklar för publicering i den urquhartitiska pressen, och riskera att stämplas som urquhartit. Med tanke på hans täta *offentliga* avståndstaganden från den urquhartitiska ideologin och rörelsen, skulle det kräva en obeveklig beslutsamhet från målmedvetna återförsäljare av förfalskningar, men det saknades inte sådana ens innan Isaiah Berlin.⁸⁸ På sommaren 1856 föreslog den urquhartitiska redaktören C D Collet – som var mer radikalt sinnad än sin lärare, och med vilken Marx senare blev personlig vän⁸⁹ – att han skulle skriva för den nya *Diplomatic Review* som Urquhart planerade.

Marx undvek att svara, berättade han för Engels. Hans tankegång var att allt berodde på karaktären på den tidning som Urquhart gav ut. Han ville vara ”fri att vägra – om villkoren var för dåliga eller tidningen var för tokig”.

... om Urquhart förde fram sitt kontrarevolutionära nonsens på ett sådant sätt att samarbetet skulle kompromettera mig i ögonen på revolutionärerna här [London], då skulle jag givetvis, oavsett hur svårt det vore under nuvarande bedrövliga [ekonomiska] förhållanden, tvingas vägra. Men vi får se.⁹⁰

Här smälter frågan samman med enhetsfrontsfrågan, som vi gick igenom i detalj i *KMR* 3, och läsaren hänvisas till den diskussionen.⁹¹

87 Marx, ”Brev till Engels”, 18 januari 1856. Marx/Engels, *Collected Works*, band 40, s 4 f.

88 Angående professor Berlin, se *KMR*, band 3, s 126.

89 Fedoseyev, *Karl Marx. Biographie*, Berlin: Dietz 1973, s 296. Om Collet, se Marx; ”Brev till Engels”, 14 november 1868, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 159.

90 Marx, ”Brev till Engels”, 1 augusti 1856, Marx/Engels, *Collected Works*, band 40, s 62.

91 Se *KMR*, band 3, s 122-126.

Kapitel 8 Om boulangismen: den tredje vägens politik

I slutet av 1880-talet ställdes de franska socialisterna inför ett politiskt problem som förebådade det tjugonde seklet, och Engels, som särskilt höll kontakt med de franska angelägenheterna via Paul Lafargue och Laura Marx Lafargue, tvingades ta itu med detta knepiga problem.

Problemet var följande: Frankrike stod inför hotet av en reaktionär diktatur, ett hot som utgjordes av general Georges Boulanger: själva urtypen för Rytturen som mitt under ett utbrett missnöje framträdde som samhällets Räddare, en social demagog som kontrollerades av den reaktionära högern men också sökte masstöd till vänster. En sida av situationen med Boulanger (inställningen till diktatur) berördes i *KMR* 3, men nu behövs en mer fullständig betraktelse.

Det är inte nödvändigt att stämpla general Boulanger som ”fascist” för att inse att vissa revolutionära politiska frågor förebådades 1888. Under en tid lyckades Boulanger verkligen få ett masstöd bland lägre klasser, utöver stödet från den förenade rojalistiska reaktionen. I själva verket gick ett antal socialister av olika nyanser antingen över till hans läger eller lutade åt en politik som senare skulle ha det märkliga valspråket, ”Efter den-eller-den kommer vi...”

Det är inte svårt att peka på viktiga skillnader mellan fenomenet Boulanger och Mussolinis och Hitlers fascism. Boulangismen var inte en färdig utveckling. Men det fanns också en betydande överlappning som ställde frågan ”hur ska reaktionen bekämpas?” på ett liknande sätt som den senare frågan ”hur ska fascismen bekämpas?”. Om man envisas kan begreppet ”ett förstadium till fascismen” användas. Men hursomhelst måste vi förstå det problem som fick dåtidens franska socialistiska rörelse att gå i full spinn.

Problemet var att *delar av den socialistiska rörelsen lutade åt att stöda den boulangistiska rörelsen*, och räknade med att åka snålskjuts till makten på folkdemagogens rockskört. Det gällde ett antal viktiga oberoende socialister, och i synnerhet en del av den blanquistiska gruppen. Det gällde även ett relativt litet antal i landets ”guesdistiska” (så kallade ”marxistiska”) socialistiska parti. Den enda ledande figuren bland guesdisterna som lutade åt detta håll var – Paul Lafargue.

Engels blev förfärad när brev från Lafargue avslöjade detta, och det kompletterades med kontakter med Laura Marx Lafargue, som *inte* höll med om makens syn på boulangismen. Under en brev-växling som höll på under månader av den boulangistiska krisen, främst 1888-1889, försökte Engels skola Lafargue om det misstag han begick.

Eftersom frågorna är av ännu större intresse för oss idag än vad de var då, är det förvånande att upptäcka att det inte har funnits särskilt stort intresse från den marxologiska industrin för Engels’ politiska ståndpunkt rörande strategin för att kämpa mot en protofascistisk diktator – trots att korrespondensen mellan Engels och Lafargue publicerades för ett kvarts sekel sedan.*

Låt oss först skissera den politiska situation i Frankrike ur vilken problemet med boulangismen uppstod.

* De tillämpliga breven publicerades 1956, i andra delen av Engels/Lafargues *Correspondance* (franska upplagan), och fyra år senare på engelska (*Correspondence*). De har inte nämnts många gånger sedan dess. Två omnämnanden är typiska: (1) Lichtheims *Marxism* erbjöd en fotnot med en karikatyr av det guesdistiska partiets ståndpunkt, och hänvisade bara till att Engels’ ståndpunkt existerade, och (2) Berlin-Moskvas officiella biografi om Engels av Gemkow talade allmänt om detta material, på ett sätt som i alla avseenden är motsatsen till fakta. (Lichtheim, *Marxism: An Historical and Critical Study*, New York: Columbia University Press, 1982, fotnot s 229. Sidhänvisningarna som Lichtheim anger är okunniga. Gemkow m.fl., *Friedrich Engels* (engelsk upplaga), s 440. Stepanova, *Friedrich Engels*, s 230, nämner visserligen Engels’ varningar men inte den ståndpunkt de riktade sig mot.)

1. *Boulangismens politiska ursprung*

Det franska politiska etablissemanget visade att den komfortabla borgarklassen var tillfredsställd med republiken som den bästa garanten för att göra oavbrutna profiter. Republiken hade sin grund i det mitten-republikanska parti som vanligtvis kallades "opportunisterna" – namnet hade det fått för att det ansåg att alla goda saker skulle göras när tillfället blev "lämpligt [opportunt]", nämligen aldrig. Det leddes av Jules Ferry, vars namn stod högst upp på listan av politiker som hatades av vänstern som en av "Pariskommunens slaktare".

Till vänster om Opportunisterna stod Radikalpartiet under ledning av Clemenceau, där "radikal" var en fransk översättning av "liberal". Det delade sin energi mellan att försäkra borgarklassen om att det var en ansvarig försvarare av samhällsordningen (mycket sant) och uppvaktade arbetarklassen och underklassen genom att åberopa sitt revolutionära förflutna (mycket fjärran förflutna). Radikalerna hade en egen höger, vänster och mitt: till höger de liberaler som använde Opportunisternas retorik, till vänster de som använde en socialistisk vokabulär.

Till höger om mitten stod de traditionella rojalistiska partierna, med sina traditionella problem hur de skulle kunna enas trots sina konkurrerande tronpretendenter. Utöver Legitimisterna och Orleanisterna, var och en med sina egna fraktioner, fanns det två eller tre bonapartistiska varianter (i den litterära meningen att vara förkämpar för familjen Bonaparte).

Över det rojalistiska spektrumet välvde sig en strömning av upplysta rojalister, som ville plöja ner alla dynastiska skillnader i ett enda Konservativt parti (kallat så för att framhålla att det inte var reaktionärt), som skulle underordna sin republikanfientliga själ under sitt uråldriga samhällsekonomiska program. Vid valen 1885 hade det gjorts en uppmuntrande inledning för att slå ihop de olika rojalistiska fraktionerna under det konservativa partiets fana, som erövrade omkring en tredjedel av rösterna. När boulangismen blev en kraft, blev en av biprodukterna att ge ett enda samlande namn som alla rojalister kunde verka under.

Royalisterna hade så sent som 1879 lidit ett historiskt nederlag, då det orleanistiska statsöverhuvudet MacMahon hade tvingats avgå, och Tredje republiken för första gången hamnade i händerna på republikaner. 1880 innebar amnestin för kommunarder att en återupplivad vänster återvände till Frankrike och politiken. Till största delen stärkte den radikalerna, men den stimulerade också ett återupplivande av den socialistiska rörelsen, som var splittrad i olika fraktioner. Efter valen 1885, där royalisterna blev starkare till höger och Radikalerna starkare inom den borgerliga vänstern, kunde Opportunisterna bara bilda regering med hjälp av stöd från Radikalerna. I denna regering var krigsministern en äregirig general vid namn Boulanger, som vid denna tidpunkt var Radikalernas skyddsling.

Boulanger hade många av de personliga karismatiska egenskaper som en kommande diktator behövde, men det skulle visa sig att han hade ödesdigra brister. I synnerhet var han i grund och botten en försiktig politiker, mer intresserad av att larva sig än av att härska, och dessutom ganska dum. Efterkloheten att Boulanger personligen inte var någon stor fara stämmer troligen, men är inte särskilt relevant. Det som var farligt var den boulangistiska rörelse som bildades runt honom, och dessa aktörer visste ännu inte att deras Ryttare var dålig på att rida. Den personliga faktorn avbröt det historiska experimentet 1888-1889, men det förändrar inte lärdomarna av det.

Redan innan han tog över krigsministeriet och två år efter det (1886-1887), gjorde Boulanger sig ett namn i två frågor: försynta militära reformer av vagt demokratisk karaktär, och tyskfiendtlig chauvinism. Vad gäller det sistnämnda, samarbetade Bismarck helt och fullt: den tyske kanslern behövde lite franskt sabelskramlande för att skrämma oppositionen på hemmaplan till tystnad. Boulanger gjorde sitt jobb, och byggde upp en anhängarskara som "general Revansch". I april 1887 gynnade

en incident vid den fransk-tyska gränsen, kallad Schnaebelé-affären, båda parterna genom att skapa en stor rädsla för krig.

Inom en månad tvingades Boulanger bort från ministerier av en mer högerinriktad regering, och hans ställning som både vänsteranhängare och patriot förstärktes. I juli "landsförvisades" den populära generalen till landsorten, och i mars påföljande år befriades han från aktiv tjänst. Båda åtgärderna skapade en nationalistisk motreaktion som kännetecknades av stora demonstrationer till hans stöd. Boulanger blev en nationell figur.

Under tiden hade den rojalistiska högern, pådriven av sin bonapartistiska flygel, upptäckt Boulanger som ett verktyg som den kunde köpa, och de började i hemlighet finansiera hans politiska ambitioner. Han blev deras man. Men den boulangistiska folk rörelse som började bildas leddes av en mycket blandad grupp lurade personer, politiska aktörer och jakobinska radikala äventyrare som såg honom som sin *vänsterinriktade* Ryttare. Den blandning av vänster och höger som kokades ihop i denna rörelse har fortfarande inte gjorts rättvisa i litteraturen.

Under en rad delval fördes Boulangers namn fram som en symbol, och strukturen till en massrörelse skapades, först och främst på landsbygden. Så vid ett avgörande delval i Paris i januari 1889 visade Boulanger att han inte bara hade dragit med sig den reaktionära högern i sin fälla, utan också en betydande del av arbetarbefolkningen.

Orsakerna var inte mystiska. De rojalistiska finansörerna bakom denna populära general var fortfarande hemliga. Boulanger var ursprungligen liberalernas skapelse, och bilden av honom var fortfarande lite vänster. Avskyn mot regeringen och dess status quo blev allt större. Skandaler inom de högsta kretsarna, ända upp till republikens president (som tvingades avgå), övertygade de flesta om att den Opportunistiska radikala politiska apparaten var en korrumpad röra. Effekterna av den ekonomiska depressionen i början av 1880-talet gjorde sig fortfarande kända, och de härskande partiernas storbörgerliga kandidater gjorde knappt ens en åtbörd att bekämpa arbetslösheten och svårigheterna. Boulanger gjorde verkligen åtbörder.

På den positiva sidan grundade sig Boulangers främsta appeller på avsky mot parlamentarismen (som konkretiserades i förslag på konstitutionella reformer) och på nationell chauvinism och tyskfiendligt hat. Gentemot allt detta kunde inte Opportunisterna och de Radikala republikanerna ställa något samhällsprogram, bara panikartade varningar för "diktatur". Som Engels sa, så "drev [Radikalerna] nästan in massorna i hans [Boulangers] armar med våld".¹

2. *Socialisterna och Boulanger*

Den franska härskande klassen hade hoppats kunna krossa socialismen för gott med hjälp av det blodbad som genomfördes efter Pariskommunens fall. Men när amnestin antogs 1880 och viktiga medlemmar återkom, återuppstod den socialistiska rörelsen större än någonsin och på ett mer avancerat politiskt plan. Långt innan decenniet var över fanns det redan tre rivaliserande grupper och jämte dem också oberoende socialister.

"Socialism" var inte något fult ord. Till och med Radikalerna använde det när det ansågs passande, som vid valen 1885.² Radikalerna, skrev Engels, "var 'socialister' i ordets gamla betydelse"³ – det vill säga i den betydelse som inte innebar mer än intresse för den sociala frågan. Företagsamma

1 Engels, "Brev till Sorge", 10 oktober 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 104 f. Jmfr också Engels, "Brev till Kautsky", 28 januari 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 144.

2 Seager, *The Boulanger Affair: Political Crossroads of France, 1886-1889*, New York: Cornell University Press 1969, s 15 f.

3 Engels, "Brev till Lafargue", 16 februari 1886, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 1, s 338.

reaktionärer var inte heller främmande för att använda det – till exempel den extremt chauvinistiske Maurice Barrès.⁴ Under sin sista tid blev Boulanger själv påverkad av en egendomlig sorts socialism, och den galne generalen, vars karriär var över, skrev faktiskt brev där han rekommenderade ”revolutionär socialism” som en lösning!⁵ (Men nu går vi i förväg.)

Redan från början var de boulangistiska kommittéerna fyllda av personer som var fullt villiga att anta beteckningen socialist, även om de inte lät denna egenhet hindra sitt politiska samarbete med den yttersta högern.⁶ Två av den organiserade boulangiströrelsens högsta ledare, Alfred Naquet och C A Laisant, var stridbara comteanska positivister – och båda följde upp sitt boulangistiska äventyr med att bli aktiva anarkister. Naquet var den boulangistiska ledningens dominerande teoretiker, och även organisatorisk ledare för dess främsta kommittéer. Redan 1890, mitt under affären, publicerade han en bok med titeln *Socialisme Collectiviste et Socialisme Libéral*, trots att han ideologiskt var antisocialist.⁷

Den boulangistiska svallvågen drog med sig oberoende vänsterpersoner på båda sidor. Precis på samma sätt som boulangismen fungerade som paraplyorganisation för de splittrade rojalisterna, så härbärgerade den också många av de hemlösa vänsteranhängare som energiskt undvek den organiserade socialistiska rörelsen. Själva urtypen för denna sort var den inflytelserika redaktören för *L'Intransigeant*, Henri Rochefort, som blev boulangismens främsta vänsterinriktade språkrör.

Denna rörelse tilltalade oundvikligen också ”dårarnas socialism”, den då splittrerna politiska antisemitiska rörelse som leddes av Edouard Drumont – en rörelse som allmänt betraktades som en ”social” mobilisering, och följaktligen av hävd därmed ”social-istisk” Drumonts bästsäljande bok *La France Juive* råkade komma ut 1886, samtidigt som Boulanger var på uppgång. Drumonts stöd till Boulanger varierade, eftersom judar var så framträdande bland hans anhängare (inklusive Naquet) och på grund av den stora betydelse som rika judiska bidragsgivare hade för den boulangistiska rörelsen (inklusive baron de Hirsch och de före detta saintsimonianska bröderna Pereire). Men när den boulangistiska rörelsen började falla sönder 1889, gick centrala boulangistiska ledare (inklusive Laisant) själva över till antisemitisk agitation.⁸

Så via sina kommittéer talade den organiserade boulangistiska rörelsen vänsterspråk och republikanska, medan Boulanger i hemliga möten förklarade för sina rojalistiska anhängare att man måste ge skribenter spelrum för att samla folkets röster.⁹ Om den boulangistiska ”framtidsvågen” svepte med sig ett gäng av alla möjliga oberoende vänsterpersoner, så utgjorde den också en frestelse för de organiserade socialistiska grupperna, i förhållande till vilken revolutionär bild de sistnämnda hade av sig själva, i synnerhet som boulangismen visade att den fick stöd av arbetarmassorna.

Den boulangistiska frestelsen var *inte* stor för högersocialisterna, som oftast kallades ”possibilister”, och leddes av den före detta bakunisten Paul Brousse tillsammans med Allemane och Joffrin. Politiskt fungerade denna grupp som Clemenceaus svans, det vill säga som en del av Radikalerna, och de räknade med att smyga med en aning socialism när det blev ”möjligt” (det vill säga när det var acceptabelt för etablissemanget). De tänkte sig sin socialism i form av förstatligande av *les services*

4 Droz, red, *Histoire générale du socialisme*, Paris: Presses universitaires de France, 1972-1978, band 2, s 161 f.

5 Dansette, *Le boulangisme*, Paris: A Fayard 1946, s 357. ”Revolutionär socialism” var då en beteckning som främst användes av blanquisterna, bland vilka ”boulangeo-socialismen” var starkast.

6 Jmfr det som sägs generellt i Willard, *Les Guesdistes*, fotnot s 36.

7 Angående de framtida anarkisterna, se Pisani-Ferry, *Le Générale Boulanger*, Paris: Flammarion 1969, s 13 och Seager, *The Boulanger Affair*, s 249. För deras aktivitet inom den anarkistiska rörelsen, se Maitron, *Historie du mouvement anarchiste en France*, band 1, s 392, 475 och band 2, s 15. Angående Naquet, se Seager, *The Boulanger Affair*, s 75, 99 f, 105, 135 f, 142, 176; hans antisocialism, s 74; hans bok, s 267. Angående Laisant, *ibid*, s 72, 101.

8 Seager, *ibid*, s 178-181.

9 Se Dansette, *Le boulangisme*, s 228 för ett grovt exempel.

publics.¹⁰

Gruppens perspektiv var rent parlamentariskt, i den omedelbara betydelsen att jaga efter parlamentsplatser. Boulangismen var ett direkt hot mot det enda politiska liv den kände till. På klassiskt reformistiskt sätt utfärdade strömningens tre ledare ett manifest som bad arbetarna att glömma socialismen och sina egna intressen för att försvara status quo mot det upprörande hotet.

Vi arbetare [sade de] är beredda att för tillfället glömma de senaste 16 åren [sedan krossandet av Kommunen] under vilka bourgeoisien har förrått folkets förhoppningar. Vi är beredda att med alla medel försvara våra republikanska institutioners svaga frö mot varje sabel som kommer och hotar det.¹¹

Den politiska slutsats som possibilisterna drog av denna linje var att sluta ett formellt block med Radikalerna och Opportunisterna, i en tandlös front för att ”rädda republiken”, vid namn Förbundet för människans rättigheter (ska inte blandas ihop med förbunden med liknande namn från 1848 och senare i fallet Dreyfus). Denna front kallades vanligtvis Cadettister efter gatan där den bildades [Rue Cadet]. Det fronten främst ledde till, och vilket var en fördel för boulangisterna, var att Opportunisterna splittrades, eftersom många av dem undvek den.¹²

Medan possibilisterna var beredda att överge socialismens och arbetarnas intressen för att försvara den borgerliga republiken, så var de arbetare i vars namn de talade inte det. Boulanger verkade erbjuda *något*. I motsats till det medgav hela status quo, inklusive possibilisterna, att de inte hade något konkret att erbjuda. Enbart vädjanden att försvara status quo kunde inte försvara republiken mot den växande önskan om någon sorts grundläggande förändringar. Medan den boulangistiska rörelsen stärktes just på grund av att status quo var så föga lockande, så rekommenderade reformisterna att man skulle behålla just det status quo som ökade generalens popularitet. I delvalen i Paris i januari 1889, då boulangismen nådde höjdpunkten av folklig makt, ignorerade tiotusentals possibilistiska socialistiska väljare sina ledares vädjanden och lade sin röst på generalen som erbjöd en förändring från status quo.

Den socialistiska grupp som fortfarande vanligtvis kallades blanquister såg sig själv som själva revolutionens härd, samtidigt som den hade de starkaste nationellt chauvinistiska traditionerna. Så givetvis var det i denna grupp som boulangismen gjorde de största vinsterna. I mitten av 1889 splittrades i själva verket gruppen längs de tidigare synliga linjerna: Edouard Vaillant å ena sidan och Ernest Granger å den andra, som ledare för det som kom att kallas blanqui-boulangister. Grangers fraktion fick hjälp och stöd från Rochefort som agerade som en sorts medpassagerare i den blanquistiska strömningen.

Den boulangeo-blanquistiska uppfattningen var enkel: Boulanger krossar status quo. Det vill vi också göra, så *Vive Boulanger!* ”Det är bara socialisterna”, skrev Granger 1888, ”som kan skörda frukterna av boulangisternas arbete, som sammanfattningsvis alltså är ett nyttigt arbete för att röja vägen och desorganisera de borgerliga partierna.” En av hans kamrater skrev: ”Boulanger har valts på grund av ett nationellt missnöje. Oavsett om han gillar det eller ej, så har generalen nu förbundit sig till den oemotståndliga rörelse som för det moderna samhället framåt till ett mer perfekt och

10 Se referenser till Brousses ståndpunkt, i kapitel 4, avdelning 8, not 72. Allemane bröt senare med Brousse för att bilda sin egen (allemanistiska) sekt.

11 Pisani-Ferry, *Le Générale Boulanger*, s 128, och Stafford, *From Anarchism to Reformism: A Study of the Political Activities of Paul Brousse within the First International and the French Socialist Mouvement 1870-90*, Toronto: University of Toronto Press 1971, s 210, där stycket skiljer sig något men inte på något väsentligt sätt.

12 Seager, *The Boulanger Affair*, s 162; jmffr också Stafford, *From anarchism to reformism*, s 212. Benoît Malon och hans *Revue Socialiste* intog i grund och botten en possibilistisk ståndpunkt. Jmf Malons tidning, maj- och oktobernumren 1888. (Seager, s 173 har fel om detta.)

rättvist samhälle.”¹³ Således en sorts teori om oundviklighet som förenades med en närsynt revolutionism för att motivera ett stöd till allt som var negativt i samhället. Denna magkänsla för en figur som var mot status quo och betraktades som en vinnare var mycket enklare än att fundera ut en politisk analys.

Den blanquistiska strömningens mest kända ledare, Vaillant, var lite bekant med Marx’ teorier (han kunde för det första läsa tyska), och hade studerat socialistiska frågor med betydande intelligens. Denna avvikelse från det blanquistiska mönstret räckte, inte för att göra honom till en ”marxeo-blanquist”, men för att dämpa blanquisternas vanliga tanklösa äventyrspolitik med en kunnig försiktighet. Men Vaillant var överlägsen de flesta i sin grupp.¹⁴ Det var Granger som representerade det ”gamla gardets” blanquister, eller som Lafargue uttryckte det, de ”verkliga blanquisterna”.¹⁵ För grangeriterna var Boulangers chauvinism och diktatoriska mål inne på samma spår som den vänsterjakobinska traditionen.

I motsats till detta visste Vaillant med hela sin kropp att en arbetarsocialist inte kunde stöda någon som strävade efter diktatur och stöddes av reaktionärerna, även om denne hade lyckats lura en hel del arbetare. Han sa till sina anhängare: ”Vi ska varken vara caesarianer eller Cadettister, bara socialister, det räcker.”¹⁶ (Som vi ska i nästa avdelning räckte detta förvisso inte.)

Socialisterna sattes på prov vid de tidigare nämnda delvalen i Paris i januari 1889, när cadettist-blocket enades för att mot Boulanger ställa en glåmig Radikalkandidat, som stod upp mot generalen som ett salladsblad mot en kanin. Med stöd från guesdisterna gick Vaillants blanquister mot båda dessa kandidater med en arbetarkandidat vid namn Boulé, som fick få röster.¹⁷ I mitten av samma år ställde Granger upp som boulangist och valdes, tillsammans med en annan av sina fraktionskamrater. Uppmuntrad av denna framgång offentliggjorde Grangers grupp sin splittring från Vaillant-blanquisterna. Dessa före detta våldsamt antiparlamentariska revolutionsmånglare jublade över att vara i besittning av två parlamentsplatser. (Om vi tittar framåt, kan vi tillägga: efter att 1893 inte bara ha misslyckats att göra revolution, utan än värre dessutom inte lyckas bli omvald och med den boulangistiska rörelsen i kvav, lämnade Granger rörelsen helt och hållet när hans splittrargrupp föll samman.)

Lika bra det, skrev Engels i själva verket efter att blanquisterna hade splittrats: ”Granger är en idiotisk chauvinist”, och det är en välsignelse att han lämnar.¹⁸ Men när den boulangistiska rörelsen blomstrade såg Grangers linje att hänga i diktatorsaspirantens rockskört i högsta grad praktisk och slug ut. 1890 ställde så Boulé själv upp som kandidat med stöd från boulangisterna.¹⁹ Varför bry sig om att själv störta systemet när en reaktionär diktator är villig att göra det åt dig?

Vilket för oss till de ”opraktiska” och ”dogmatiska” socialister som vägrade att kliva upp på den boulangistiska vagnen *och också* avvisade den possibilistiska linjen om en ”demokratisk folkfront” mot diktaturen (för att använda ett otidsenligt begrepp). Det var guesdisterna, som redan ofta kallades ”marxisterna”. (Engels kallade dem ”så kallade marxister”).²⁰ Vaillants blanquistiska grupp följde en liknande politik.

13 Citerat i Pisani-Ferry, s 129; Seager, s 169.

14 Angående detta, se Laura Lafargue, ”Brev till Engels”, 21 december 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 176, och Paul Lafargue, ”Brev till Engels”, 4 augusti 1889, *ibid*, s 300.

15 Droz, red, *Histoire générale du socialisme*, band 2, s 152,158; Engels, ”Brev till P Lafargue”, 23 oktober 1890, Engels/Lafargues, *Correspondance*, band 2, s 434.

16 Seager, *The Boulanger Affair*, s 170.

17 För Vaillants uppfattningar i denna debatt, se Pisani-Ferry, *Le Générale Boulanger*, s 163.

18 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 29 oktober 1889, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 333.

19 Seager, *The Boulanger Affair*, s 244.

20 För denna beteckning, se information i *KMR*, band 2, fotnot s 13-14.

Men Engels, som fördömde både högerens och boulangeo-socialisternas politik, höll heller inte med om Guesdes linje.

3. Guesdisternas linje om boulangismen

Den boulangistiska krisen gav upphov till *fyra* olika politiska linjer inom den socialistiska rörelsen. Vi har sett två av dem.

1. Possibilisterna (högersocialisterna)

Vad gör de när de ställs inför en allvarlig systemkris, så allvarlig att betydande delar av den härskande klassen går i riktning mot att skrota de demokratiska (i Frankrike kallade "republikanska") institutionerna och upprätta en arbetarfientlig diktatur?

De *skjuter upp* den socialistiska kampen mot kapitalismen så länge nödläget består; upprättar en front för att bevara status quo – en front som med nödvändighet domineras politiskt av dess minsta gemensamma nämnare, de borgerliga medförsvarena mot diktaturen; lägger klasskampen på is för att inte stöta bort dessa allierade eller "tvinga" dem att gå över till diktatorns sida. När systemkrisen är över tillkännager de en återgång till att förespråka socialism. De förespråkar *bara* socialistisk kamp när systemet är stabilt och tryggt, det vill säga så länge de inte kan vinna.

Det är brukligt för reformister att se denna politik som höjdpunkten för sunt förnuft och praktisk läggning.

Dessutom har vi sett, att ju mer status quo stöter bort folkmassorna, desto mer desperat klamrar de sig fast vid det som ett försvar mot den potentiella diktatorn, som frodas på dess grundval.

2. Boulangeo-socialisterna

Eftersom de vill störta status quo, och eftersom diktatorsaspiranten påstår sig ha samma mål, låter de listigt den sistnämnde göra det revolutionära arbetet åt dem. "Efter [honom] kommer vi..."

Utan att upprepa de tidigare kommentarerna till detta förhållningssätt, kan följande punkter anses vara grundläggande. Boulangeo-blanquisterna och en del andra tänkare såg 1888 den reaktionära rörelsen som ett öppet ramverk, vars politiska karaktär kunde avgöras av att vänstern verkligen stödde den. Dessa personer ansåg sig vara mycket sluga, men var naiva barnungar som lurades av de som verkligen styrde den boulangistiska rörelsen. Statsapparaten var inte en leksakskarusell som kunde tas över av vem som helst som försökte, det fanns härskande klasser....

Efter 1900-talets erfarenheter kanske det verkar onödigt att bemöta Rocheforts och Grangers patetiska uppfattningar? Tvärtom måste man förstå hur lockande de är. För det första var det en genväg under klasskampen. Varför skulle Granger, som aldrig påstod sig vara frihetsteoretiker, tillrättavisas speciellt, för att han förhoppningsfullt tittade på en general som verkade radikal – när anarkismens båda fäder, som tänkte sig att hela Rysslands tsar eller åtminstone en tras-Bonaparte skulle göra revolution åt dem, av framstående auktoriteter fortfarande vitt och brett framhålls som ett förkroppsligande av frihet?

3. Guesdes politik

Jules Guesde, erkänd ledare för de "så kallade marxisterna" i Frankrike – eller de så kallade guesdisterna, i själva verket kallade Frankrikes arbetarparti – reagerade på den boulangistiska krisen på något som verkade vara ett entydigt klasskampssätt. Arbetarklassen, sa han, får inte göra gemensam sak med sina klassfiender, varken borgarklassens partier eller reaktionens politiska verktyg. Till sammans med Vaillant avvisade han allt stöd till både boulangisterna och cadettisterna. Bland de

guesdistiska medlemmarna fanns få förespråkare av en possibilistisk politik.²¹

Till Guesdes heder måste det sägas att det bara var hans och Vaillants ståndpunkt som räddade den franska socialismens ära. Guesdisterna behövde heller inte vänta särskilt länge på att historien skulle avkunna sin dom: inom några få år var det uppenbart att både possibilisterna och Granger-blanquisterna hade misskrediterat sig på ett ödesdigert sätt.²²

Men ett revolutionärt ledarskap har inte bara till uppgift att rädda partiets ära. Denna negativa inställning att ”hemsöka båda sidor” var berättigad, men konkret sett hade inte Guesde någon verkligt revolutionär ståndpunkt att föra fram.

Guesde sa saker som ”Varken boulangism eller cadettism!” och ”Varken Ferry eller Boulanger!” (Jules Ferry var ledande republikan bland cadettisterna.) Det var den starka sidan av Guesdes ståndpunkt, den sa vad han var mot. Men vad förespråkade han för konkret socialistiskt svar?

Guesdes ledarskap hävdade att det inte fanns *någoting* att förespråka. Det fanns *ingenting* som socialister kunde eller skulle göra. Socialisternas uppgift var helt enkelt att inte ”bli indragen i denna kamp” mellan ”två delar av fiendeklassen”. I sitt valmanifest till valen i augusti 1889 förkunnade partiet:

Medborgare, låt de olika borgerliga partierna ha sina stridigheter utan att vi blir inblandade i denna kamp, förutom att rikta slag mot dem båda. Låt oss komma ihåg, att om Opportunisterna, Radikalerna, prästerskapet och Boulangisterna idag tvistar om vem som härskar över oss och råna oss, så gick de 1871 samman till *en* för att meja ner vårt folk, precis som de kommer gå samman till *en* för att meja ner oss så fort vi försöker kasta av oss det kapitalistiska oket.

Partiet tillkännagav att ”det varken är boulangistiskt eller antiboulangistiskt”. Det hävdade att ”det är socialistiskt och bara socialistiskt”.²³

Detta resonemang var i grund och botten den klassiska sekteristiska linjen: vi socialister är alltför renlärliga för att besudla våra händer genom att agera för något annat än revolutionen. Frågan om en republik och dess demokratiska institutioner mot en militärdiktatur var bara ett ”familjeärl” inom borgarklassen där vi inte tar ställning. Alla andra partier är borgerliga partier, och deras meningsmotsättningar är bara ”taktiska skillnader” som är ägnade att lura folket. Och så vidare.²⁴

Det var därför partiet till och med kunde förkunna att det *inte var Boulangerfientligt*. Hur ihåligt träaktig denna ståndpunkt var skulle visa sig när Guesde och andra några år senare i grund och botten hade samma avvisande inställning under Dreyfusaffären. Och detta faktum visar att Guesdes linje inte bara berodde på att han saknade en partitidning på den tiden, även om denna brist förvisso var en svårighet.²⁵

4. Engels' ståndpunkt om den boulangistiska krisen

Den uppfattning som Engels tillrådde utgick från ett helt annat förhållningssätt än Guesdes. Frågan var inte *om* utan *hur* republiken och dess demokratiska institutioner skulle försvaras på ett sådant sätt att man skulle vinna nu och peka fram mot att göra framsteg i framtiden. Medan försvaret av republiken för Guesde var en borgerlig ”familjeangelägenhet”, var det för Engels av ännu mer

21 Willard, *Les Guesdistes*, fotnot s 36, nämner en medlem i organisationen i Paris.

22 Redan 1890: jmf Engels, ”Brev till Sorge” 26 november 1890, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 505; Engels, ”Brev till Vaillant”, 5 december 1890, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 425.

23 Dessa partiuttalanden valdes ut för att representera den partitrogne guesdisten Vérecques ståndpunkt, i uppslagsordet för ”boulangism” i hans *Dictionnaire du socialisme*, s 43.

24 Willard, *Les Guesdistes*, s 36-38; Zévaès, *Histoire de la troisième république*, Paris: Nouvelle revue critique 1938, s 279 f.

25 Jmf Laura Lafargue, ”Brev till Engels”, 27 december 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 178.

intresse för arbetarrörelsen än för de påstådda demokraterna.

Frågan som Engels ställde var: *hur ska vi försvara republiken med proletära och revolutionära medel*. Gick det att på ett effektivt sätt försvara republiken genom att stöda cadettistfronten som samhällets bålverk mot boulangismens appeller? Nej, ty det viktigaste skälet till varför folket gick över till Boulanger var för att avfärda just dessa det misskrediterade status quos misskrediterade förvaltare. Det gick inte att stöda status quo med just de bjälkar vars ruttenhet fick det att falla samman.

Till och med cadettisterna förstod vagt detta: de sa ibland till sig själva att de måste övertrumfa boulangismen i fråga om sociala och politiska reformer. Men de kunde inte höja sig över sina samhälleliga rötter. Klassintressenas och klassmaktens intressen gick inte att dölja med retorik om demokrati mot diktatur. Socialisternas uppgift var att ge demokratin/diktaturen en meningsfull klassbas som var förknippad med folkets verkliga liv.

Det var utgångspunkten för den politiska linje som förkroppsligades i Engels' brev om boulangismen till Paul Lafargue. Det var ett synsätt som var helt främmande för Guesdes stelbenta mentalitet.

Guesdes syn på affären som ett "familjegräl" innebar att arbetarklassen inte hade några intressen av den demokratiska republikens institutioner. Han skrev till exempel under själva Boulangerkrisen att "maktens strukturer betyder föga, allt beror på den hand, den klass, som utövar makten".²⁶ Just vid denna tidpunkt var "maktens strukturer" i Tyskland sådana att det socialdemokratiska partiet var förbjudet: gjorde det ingen skillnad för Guesde om det franska partiet också olagligförklarades? Den härskande klassen skulle trots allt vara densamma, skillnaden vore bara en ynka juridisk detalj....

Sådana träskalliga hänvisningar till "den härskande klassen" lät tveklöst väldigt marxistiska, tills man kommer ihåg att ett förringande av den betydelse som *statsmaktens* karaktär har som en faktor för revolutionen är typiskt för reformistiska uppfattningar, inte Marx' uppfattningar.

För Engels hade arbetarklassen och dess parti ett socialistiskt intresse av att bevara den demokratiska republiken som en arena för samhällsförändringar.²⁷ Skillnaden mellan Engels och possibilisterna var inte om de republikanska institutionerna skulle försvaras, utan hur det kunde göras på ett framgångsrikt sätt: genom att utvidga klasskampen eller skjuta upp den?

Guesde uppmanade partimedlemmarna att ignorera det borgerliga familjegrälet och uteslutande ägna sig åt socialistisk propaganda.²⁸ Han gjorde en dygd av att bortse från själva den fråga som skakade arbetarklassen ur sin politiska apati. Istället för att välkomna de nya möjligheterna att göra "socialistisk propaganda" genom att klargöra vad det boulangistiska fenomenet var, tillrådde han att den socialistiska propagandan skulle hållas abstrakt, inte bli nedsmutsad av den samhällskamp som faktiskt pågick.

Denna sekteristiska stelbenthet var kontraproduktiv. Ordförande för den guesdistiska organisationen i Paris sa i ett tillkännagivande till pressen efter en viktig valseger för Boulanger:

Trots de ökända medel som har använts, och i beaktande av att de röster som lagts på general Boulanger är ett hotande uttryck för ett allmänt missnöje mot en republik som bara har varit kapitalisternas republik...; i beaktande av att den boulangistfientliga agitation som har letts av Radikalerna och Opportunisterna, som är som ler och långhalm, inte har något annat syfte än att

26 Willard, *Les Guesdistes*, s 36.

27 För Engels om att försvara den demokratiska republiken, se speciellt hur han 1877 avskydde (de tyska socialisternas) nonsens att ha en negativ inställning till att försvara republiken i Frankrike, t.ex. i Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 54, 57, 281 f, 315 f.

28 Willard, *Les Guesdistes*, s 37.

bedra arbetarna och vända dem bort från strävan efter den sociala revolutionen, så fördömer lokalrådet [för den guesdistiska gruppen i Paris] inför det franska proletariatet den fälla som sätts upp för det, och anmodar medlemmarna att uteslutande ägna sig åt revolutionär propaganda, och hålla sig till klasskampens område.²⁹

Så medlemmarna ”anmodades” att – inte göra något speciellt åt republikens kris, i själva verket agera som om den inte existerade. Det klingade som revolutionär oförsonlighet, men i verkligheten undvek det den fråga som oroade alla andra. Teorin om ”familjegräl” gjorde att det inte var nödvändigt att *mobilisera en rörelse* mot Boulanger, en rörelse som var oberoende av de ”borgerliga familjemedlemmarna”.

En bieffekt av den guesdistiska linjen var att den inte ledde till någon sammandrabbning med de Boulangervänliga elementen. Var det en bieffekt eller själva motivet? Faktum är följande: det *fanns* en betydande proboulangistisk strömning i själva det guesdistiska partiet. Och även Guesde anpassade sig till den – givetvis, för att dämpa konflikter i organisationen. Det som såg ut som en stelbent sekteristisk linje var i själva verket användbart för att släta över meningsskiljaktigheter.

Det mest aktiva centrum för proboulangismen i det guesdistiska partiet var organisationen i Bordeaux. Där hade de socialistiska och boulangistiska valkommittéerna gått samman inför valet 1889, och med detta arrangemang erövrade två guesdister, Jourde och Aimel,* parlamentsplatser.³⁰

En partiledare i Bordeaux förklarade för Guesde att socialisternas ”rättskaffenhet” och ”brist på slughet” minskade deras inflytande i det politiska livet (för att inte tala om deras åtnjutande av parlamentsplatser). Han förklarade också, vid en bankett för de lyckligt valda deputerade, att även om de medel som socialister och boulangister använde skiljde sig åt, så var deras principer desamma vad gällde att ”lindra den fattiga klassens lott”. Dessa boulangeo-guesdister var parlamentariker som hade lika bråttom som de Boulangerfientliga possibilisterna. I Lyons fick de guesdistiska kandidaterna stöd från boulangisterna, men det fanns inget formellt block. Trots Guesdes motstånd röstade omkring två tredjedelar av partiets delegater för att stöda Boulanger om han ställde upp i staden vid ett delval.³¹

En eller annan sorts proboulangism hade alltså ett avsevärt inflytande i den guesdistiska organisationen. Även om Guesde dominerade partiets officiella uttalanden, så verkar han inte ha kämpat så mycket mot denna strömning. Man kan därför inse hur lämpligt det var att anmoda partimedlemmarna att ägna sig åt abstrakt ”socialistisk propaganda” istället för att organisera en självständig kamp mot boulangisternas mål att ta över landet. Bakom fasaden av bestämd oförsonlighet låg en ruten kompromiss. Det vore orimligt att förvänta sig att Guesde skulle föra verklig kamp mot Boulanger i landet om han var ovillig att föra den i sitt eget parti.

Nu kan vi inse vilket speciellt problem Engels hade i denna situation. Problemet hette Paul Lafargue.

29 Citerat i Pisani-Ferry, *Le Générale Boulanger*, s 128 f.

* Aimel var en entusiastisk positivist (comtist), och publicerade under denna period en lång rad artiklar som lovprisade Comte och hans läror, ”La Politique Positiviste d’Auguste Comte”, i flera nummer av Malons *Revue Socialiste*, med början april 1888. Om vi påminner oss att åtminstone två höga ledare inom den organiserade boulangistiska rörelsen var comtister, Naquet och Laisant, kan vi undra över den comtistiska positivismens roll i den urfascistiska rörelsen. Det finns ingen fullgod studie av den comteanska rörelsen för att besvara dessa frågor.

30 Willard, *Les Guesdistes*, s 306 (fotnot 6); Seager, *The Boulanger Affair*, s 173 säger 3 platser, uppenbarligen fel.

31 Angående Bordeaux och Lyons, se Willard, *Les Guesdistes*, s 38. Angående Paris, se Seager, *The Boulanger Affair*, s 174. Men även om han citerar dokument i de franska nationalarkiven, så klargör han inte var dessa ”delegater” röstade, eller på vad.

4. Paul Lafargues boulangeo-socialism

I den centrala guesdistiska partiledningen var Paul Lafargue den viktigaste person som lutade åt en boulangeo-socialistisk ståndpunkt.

Det stod klart i hans brev till Engels liksom brev från andra, inklusive Pauls hustru, Laura Marx, som helt enkelt inte höll med honom i denna fråga.³² För övrigt var Bordeaux, boulangeo-guesdis- mens grogrund, en stad där Paul Lafargue hade personliga rötter, både som pojke och som socia- listisk organisatör där 1870-1871.³³

Lafargues avvikelse var särskilt bekymmersam för Engels, eftersom han tillsammans med Laura var hans viktigaste kontakt i Frankrike. Som Marx' svärson betraktades dessutom Lafargue ibland som en speciellt välsignad representant för "marxismen" i Frankrike. (Det duger inte att fråga hur Marx antogs vägleda Paul, eftersom svärfadern vid denna tidpunkt hade varit död i några år.) Det var ett kors som Marx hade tvingats bära på sin tid.³⁴ Nu tvingades Engels ännu en gång rätta till denna talesman för "marxismen" i Frankrike – en sorts talesman i kraft av sin ställning i partiet, trots att han var en lättviktare vad gäller teori, om än en lättsam och nyttig propagandaskribent.

Här måste vi göra en första utvikning för att klargöra att brevväxlingen mellan Engels och Lafargue, som är den främsta källan för det nuvarande ämnet, helt enkelt inte bara är ofullständig, utan dessutom mycket ofullständig. I synnerhet saknar vi uppenbarligen många av Engels' brev till Paul Lafargue om boulangistaffären. Luckorna är allra tydligast när Lafargue vid vissa tillfällen ivrigt ber Engels uttrycka sina uppfattningar, men det inte finns något svar bevarat. Det är nästan uteslutet att Engels underlät att svara just de gångerna. Det finns vissa grundläggande sidor av diskussionen som bara täcks i Engels' brev till Laura Lafargue, eller i brev som redan hade hittats, det vill säga brev som *inte fanns bland de brev som på 1950-talet lämnades över till Marxist-leninistiska institutet av familjen Longuet*. Under det centrala året 1888 finns det bland dessa brev inte ett enda brev från Engels till Paul Lafargue efter 19 mars – just när Engels skulle ha varit som allra mest ihärdig i att argumentera med honom för att få honom att lämna sin katastrofala linje.

Istället för att antyda är det bättre att rakt ut yttra en misstanke (givetvis en obevisad hypotes). Det är möjligt att arkivet, någon gång längs vägen och medan familjen Lafargues arvingar hade dessa brev, rensades på brev som ansågs vara alltför skadliga för Lafargues minne, och att det gjordes av känsliga och fromt sinnade arvtagare som hade ärvt arkivet. Redaktören för Engels-Lafargues korrespondens skriver försiktigt: "Det måste antas att vissa brev har gått förlorade. Andra har troligen ännu inte visats för allmänheten." (Detta har översatts i den engelska utgåvan till: "Andra har troligen ännu inte tillåtits bli publicerade.")³⁵ Det är inte svårt att tänka sig möjligheten av en censur, eftersom samma sorts skenheliga utrensning av hela brevväxlingen mellan Marx och Engels genomfördes av Eduard Bernstein och Franz Mehring i första utgåvan, då de hindrade publiceringen av material som var nedsättande om Wilhelm Liebknecht och Lassalle.

Om det stämmer, så följer av det att de brev, eller delar av brev, som saknas kan vara bland de

32 L Lafargue, "Brev till Engels", 27 december 1888, Engels/Lafargues, *Correspondance*, band 2, s 177. Och lägg märke till Engels' svar 2 januari 1889, *ibid*, s 181; även Liebknecht, "Brev till Engels", 26 oktober 1889, Liebknecht, *Briefwechsel mit Marx und Engels*, s 349. Vad gäller Lauras överlägsenhet, så har jag konstaterat det i *KMR*, band 2, s 206 och *KMR*, band 3, fotnot s 263.

33 Stolz, *Paul Lafargue*, s 5, 9. Se även Bottigellis inledning till Engels/Lafargues, *Correspondence*, [engelska] band 3, s 497 f.

34 För de bisarra antagande som vissa senare historiker gjort att Marx som ett orakel talade via sin svärson, se *KMR*, band 3, fotnot s 122. Vi bör påminna oss om att Marx' kända spydighet att "jag är inte någon marxist" först och främst hade riktat sig mot Lafargue och hans franska kamrater, se *KMR*, band 2, s 9-12. För Marx om Lafargue, se not 36 nedan.

35 Bottigellis introduktion i Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 3, s 490. [I franska utgåvan, band 1, s viii.]

viktigaste för vårt ämne, eftersom de har varit mest frispråkiga. Engels tankegång är tillräckligt tydlig utifrån det vi redan har. Vi måste utvidga den tankegången till en ännu hårdare uppläxning av Lafargues boulangistvänliga teorier. Det kan mycket ha åtföljts av ännu mer rättframma uttalanden om vad Engels menade med ”tredje vägen”.

* * *

Utifrån korrespondensen, vare sig den är fullständig eller ej, får vi en intressant bild av en sorts politik som marxismen ofta har tvingats bekämpa, trots (och på grund av) att den inte sällan fördes fram i dess namn. Lafargues förhållningssätt var en blandning av revolutionsretorik och opportunism, som vi ofta nog stöter på i detta kapitel.

Marx hade själv upprepade gånger kritiserat Lafargues propagandaartiklar för deras ”revolutionära” skrävel: ”barnsligt skryt om sina framtida revolutionära grymheter” – tävlingar i ”fruktansvärt, anarkistiskt polisfientligt” språk – att göra ”stora misstag av okunnighet och barnsliga ansträngningar ’att gå så långt som möjligt’” – ”ultrarevolutionärt frasmakeri” som egentligen var tomt prat, etc. – ofta i iver att överträffa anarkisternas retorik.³⁶ Nu (ansåg Engels) hade han helt tappat koncepterna på grund av de allt starkare boulangistiska stämningarna i landet, plus hans fientlighet mot den cadettistiska fronten.

Först ser vi hur Lafargue reagerar på folkets ”Boulangier-mani” genom att bildligt talat hålla sig om huvudet: ”fransmännen är tokiga”, klagade han. Han frågade upprepade gånger Engels: ”Har du någonsin sett något som liknar denna entusiasm för Boulangier?” Han rapporterade att ”folket tappar huvudet inför Boulangier”, och att ”alla [guesdister] är deppigt rädda” för honom.³⁷ Det blåste kraftiga vindar inom politiken, och i grund och botten såg Lafargue, precis som Granger-blanquisterna, en möjlighet att sätta fast en svag socialistisk svans på en drake som hade chansen att stiga i höjden. Det var inte svårt att se detta svansande mönster i hans brev.

Mer än en gång skrev han helt klart att vi *inte* får simma mot strömmen av uppfattningar bland massorna: ”För att bekämpa boulangismen, bör inte Boulangier angripas...” Skälet var ren rädsla: ”Det går inte att stoppa den boulangistiska vågen, landet är tokigt. Man borde lämna generalen i fred och attackera Radikalerna som är ansvariga för den nuvarande röran.” Han upprepade att det var ”slöseri med tid” att angripa den populära generalen, och menade att han inte hade något förtroende för kraften i sin egen politik. Han vidhöll att ”vi” inte får verka vara ”anti-boulangier”, men protesterade också indignerat mot en kamrats anklagelser för att vara boulangistvänlig eller för att flörta med boulangismen. Det vill säga att han ville hålla upp en mask för de ”tokiga” massorna och en annan när han viskade fram sina förmodat Boulangierfientliga uppfattningar i enrum. Han hävdade, att om vi kommer ut som anti-boulangier, så skulle vi blandas ihop med cadettisterna. Men uppenbarligen var han inte rädd för att blandas ihop med den som strävade efter att bli diktator – tvärtom var det *denna* sammanblandning han ville främja.³⁸

5. Engels om boulangismen

Engels pekade först på mönstret att svansa. Han skrev till Laura: låt oss hoppas att Paul

36 Alla är ur brev från Marx 1882: till Engels, 11 november, Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 109; till dottern Jenny Longuet, 26 maj, *ibid*, s 326; till Laura Lafargue, 14 december, *ibid*, s 407. Jmfr också Marx, ”Brev till Engels”, 20 och 27 november, *ibid*, s 111, 120.

37 Olika brev från P Lafargue till Engels, 18-27 april 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 104, 116, 118, 109.

38 Paul Lafargue, ”Brev till Engels”, 13 april 1888 till 4 november 1889, *ibid*, band 2, s 168, 134, 172, 114, 119, 186, 334, 335.

kommer att samla sig inför kampen och inte längre säga misströstande: ”Det är ingen idé att gå mot strömmen.” Ingen ber honom *stoppa* strömmen, men om inte vi ska gå *mot* den folkliga strömmen av tillfällig dårskap, vad i herrans namn *har* vi då för uppgift?

Om Parisborna visar sig vara dårar (som Paul hävdar) ”så är inte det någon anledning för oss att också vara dårar”.³⁹

Ett sätt att rättfärdiga en vägran att kämpa mot Boulanger var att hävda att han inte var någon verklig fara. Och i själva verket fortsatte Lafargue att (inför Engels) vidhålla att han ansåg det – fram till den dag då han tvärtom bestämde att det inte gick att hindra Boulanger från att komma till makten.⁴⁰ Han lyckades alltså ha fel på båda sidor om frågan.

Engels höll å sin sida villigt med om att Boulanger *personligen* inte var någon farlig figur, att han var en inkompetent äventyrare, en politisk åsna, en löjlig bluffmakare – de flesta höll med om det, i synnerhet efter generalens personliga sammanbrott inför blotta hotet om arrestering. (I april 1889 flydde han från landet, och 1889-1890 blev han gradvis fullkomligt misskrediterad. Den 30 september 1891 gick han till sin älskarinnas grav i Bryssel och blåste ut den lilla hjärna han hade.)

Men den boulangistiska rörelsen försvann inte omedelbart. Engels hävdade att Boulangers personliga oförmåga *inte* innebar att han bara var en nolla, och att smartare personers utnyttjande av denne äventyrare kunde ge upphov till en allvarligare fara.⁴¹ I detta fall var mannen inte rörelsen. Jag skulle här bara vilja tillägga uppfattningen att Engels utan tvekan hade rätt om detta.

Upprepade gånger medgav Lafargue att fransmännen hade en benägenhet att ”kräva en frälsare, en personlig regering”, och att det fanns farhågor om en diktatur, men till synes hävdade han att det var så normalt i Frankrike att det inte betydde så mycket.⁴² Engels tyckte tvärtom att detta medgivande var avgörande:

Du säger att folket måste ge sina strävanden ett namn: om det stämmer, så är fransmännen därmed födda bonapartister, och i så fall kan vi lika väl stänga butiken i Paris. Men även om du ansåg det, är det för dig en anledning att ta denna bonapartism under ditt beskydd?⁴³

Om parisarna ”anammade en nätt och jämnt förklädd bonapartism” av ilska mot den fördärvliga status quo-politiken, så är det ett *dåligt* tecken som visar att ”Paris har av sagt sig sin traditionella revolutionära uppgift”.⁴⁴ Inte ens Boulangers fall och självmord 1891 innebar att boulangismen var död: 1892 skrev Engels att den franska reaktionen försökte hitta ”en andra Boulanger”, och att ”om åsnan Boulanger inte hade skjutit sig själv, så skulle han nu kunnat vara situationens herre”.⁴⁵

Lafargue var tvungen att hävda att Boulanger inte var någon verklig fara eftersom han tänkte svansa

39 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 4 februari 1889, *ibid*, band 2, s 194 f.

40 ”Ingen fara”: Paul Lafargue, ”Brev till Engels”, *ibid*, band 2, s 109, 112, 119, 129, 133, 147. Motsatsen: Paul Lafargue, ”Brev till Engels”, 23 mars 1889, *ibid*, s 208.

41 Se speciellt Engels, ”Brev till P Lafargue”, 19 mars 1888, *ibid*, band 2, s 107, och Engels, ”Brev till Sorge”, 10 oktober 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 105. Angående Boulangers inkompetens, Engels, ”Brev till P Lafargue”, 25 oktober 1886, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 1, s 389 (som blev en artikel), och Engels, ”Brev till L Lafargue”, 15 juli 1888, *ibid*, band 2, s 142; även brev i Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 47, 52. Vad gäller Pauls bedömningar, se t ex hans brev i Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 105, 117.

42 Jmfr P Lafargue, ”Brev till Engels”, 21 mars 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 110; 8 april 1888, *ibid*, s 111; citerat i Engels, ”Brev till Laura Lafargue”, 3 juni 1888, *ibid*, s 131.

43 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 4 december 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 123. Jmfr även ett liknande uttalande i Engels, ”Brev till Laura Lafargue”, 3 juni 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 131.

44 Engels, ”Brev till Kautsky”, 28 januari 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 144.

45 Engels, ”Brev till Bebel”, 22 december 1892, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 554 f (jmfr också s 537); och Engels, ”Brev till Sorge”, 31 december 1892, *ibid*, s 564.

efter honom. Eftersom ”vi inte kan göra oss av med honom”, resonerade han listigt, ”kan vi utnyttja honom”.⁴⁶ Svansen skulle utnyttjas för att få draken att lyfta – någonstans. Vi kommer att få se vad Lafargue (precis som de mycket revolutionära boulangeo-blanquisterna) menade: låt oss använda boulangisternas lockelse för att få några platser i parlamentet.⁴⁷

Till en början trodde Engels att detta var lite av Lafargues vanliga skrytsamma revolutionsretorik, och tvingade på honom situationens realiteter. Utnyttja boulangismen – hur? Bekämpa radikalerna? Gott och väl, men bara under vår egen fana:

Så länge folket är obeväpnat är en *journée* [demonstration eller massaktion] bara möjlig med hjälp av radikalerna ... och då har vårt folk för närvarande bara valurnorna att lita till, och jag ser ingen fördel i att förvirra väljarnas tänkande med denna röstfiskande boulangism. Det är inte vår uppgift att göra tvistefrågor mellan radikalerna och oss mer komplicerade, utan att förenkla och klargöra dem.

Hotet från Boulanger, fortsatte han, har fört radikalerna till makten: bra, men det går inte att få någon mer nytta av det.⁴⁸ Vid denna tidpunkt visste han ännu inte att Lafargue verkligen funderade på att socialister skulle ställa upp i val *som boulangister*.

Lafargues syn på boulangismen gick i sanning längre än att överdriva dess ”användbarhet”. Redan tidigt hävdade Lafargue att boulangismen ”är en verkligt folklig rörelse som kan anta en socialistisk karaktär om den tillåts utvecklas fritt”. I samma brev till Engels visade han att han tänkte sig socialismen och boulangismen som allierade under den sociala kampen.⁴⁹

I den mån detta grundade sig på en tankegång, så löd teorin så här: boulangismen har ett masstöd – ”Och när det handlar om folket finns det delar, inte av en statskupp utan en revolution!”⁵⁰ Detta låter mycket ”folkligt”, fullt av tilltro till folket, men det saknar ett verkligt innehåll. Ty Lafargue talade inte om en folkmassa som gick ut i självständig kamp – en absolut förutsättning för en revolution – utan om en massa som samlades kring valurnorna som svar på en samhällsdemagog, en massa som uppmanades att sätta sin tilltro till en räddare uppifrån. Det var motsatsen till Engels syn på den proletära revolutionen. Bakom Lafargues synsätt fanns en teori som vi har haft tillfälle att nämna mer än en gång: vår fiendes fiende är vår vän.⁵¹ Om boulangismen alltså rörde om i det Opportunistiskt Radikala etablissemanget så måste den vara ”revolutionär”.

En del av Engels’ svar finns i ett brev till Laura (detta brev finns åtminstone tillgängligt):

Det är gott och väl att Paul om och om igen upprepar att de [parisarna] är boulangister på grund av att de är mot bourgeoisien – men det var också de som röstade på Louis Bonaparte [vid presidentvalet i december 1848], och vad skulle parisarna säga om de tyska arbetarna i blindo skulle kasta sig i armarna på den unge [kejsar] Wilhelm för att reta upp Bismarck och bourgeoisien? Det är rent ut sagt att kapa av sig näsan för att reta ansiktet....⁵²

En mer dämpad form av Lafargues påstående var att boulangismen på något sätt *ledde* till en revolution: ”General Boulanger”, skrev han i en artikel i mitten av 1888, ”är ännu inte farlig, men för de

46 P Lafargue, ”Brev till Engels”, 15 oktober 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 160; jmf också band 2, s 112, 119.

47 Utöver materialet som följer i texten, se P Lafargue, ”Brev till Engels”, 27 november 1888, *ibid*, s 168 (angående Basly och Numa Gilly).

48 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 15 juli 1888, *ibid*, band 2, s 142.

49 P Lafargue, ”Brev till Engels”, 27 maj 1888, band 2, s 129, 128.

50 P Lafargue, ”Brev till Engels”, 24 april 1888, band 2, s 117.

51 Angående detta se *KMR*, band 1, s 229, och *KMR*, band 2, s 124 f.

52 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 16 april 1890, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 370.

härskande klasserna är boulangismen mycket farlig: den förebådar den sociala revolutionen”.⁵³ Det var en variant av argumentet om ”användbarhet”: ”han är användbar för oss: han eggjar upp den allmänna opinionen som var apatisk och inte längre intresserad av någonting”, sa han till Engels.⁵⁴ Han förklarade inte varför socialister var förpliktigade att ge politiskt stöd till allt som ”eggjar upp” allmänheten – som korruptionsskandalerna, polisbrutalitet eller kapitalismen själv.

I ett brev till Liebknecht lade Lafargue fram sitt argument i en annan form, där den centrala punkten var: ”Boulangers val[seger] kommer att kasta in regeringskretsarna i oordning och bidra till den parlamentariska republiken upplösning”.⁵⁵ I denna version blev *en reaktionär generals* störtande av republiken i sig själv en positiv sak – om logiken i tänkandet fullföljdes, något som Lafargue var oförmögen att göra.

Men några månader tidigare hade Lafargue givit Engels en helt annan version av argumentet att ”egga upp”, där Boulanger var användbar därför att ”hans popularitet kommer att väcka parlamentarikerna och tvinga dem till handling”.⁵⁶ Det finns en avgrund mellan att önska sig en upplösning av parlamentarismen och bara vilja egga upp parlamentarikerna själva (antagligen för att försvara de parlamentariska institutionerna, i detta fall demokratiska institutioner). I Lafargues teorier verkade det vara samma sak.

I motsats till detta, sa Engels till makarna Lafargue att republikens okränkbarhet var de senaste årens största framsteg, så stort att Opportunisterna skulle begå politiskt självmord om de allierade sig med rojalisterna, vilket de pressades att göra. ”Det stora steget framåt inom den allmänna opinionen i Frankrike är att republiken erkänns som den enda möjliga regeringsformen, att monarkin [betraktas som] liktydigt med inbördeskrig och krig utomlands.” Inom dessa republikanska ramar drev misskrediteringen av Opportunisterna folket åt vänster: ”och om Boulanger oavsiktligt stöder denna rörelse – desto bättre.”⁵⁷ Men de politiska slutsatser som skulle dras av den sortens objektiva ”användbarhet” var raka motsatsen till Lafargues slutsatser.

I sin allra mildaste form inskränktes Lafargues argument till symbolik: ”Vi närmar oss en revolutionär kris”, skrev han i ett brev till Liebknecht, ”och boulangismen är ett första tecken på parlamentarismens misslyckande”.⁵⁸ Det sista yttrandet var helt sant, men innebar (återigen) inte att socialister måste ge ett politiskt stöd till ”tecken” på borgerliga sammanbrott (som krig, diktatur, svält, brott, etc.).

Det Lafargue egentligen tänkte på var en annans sorts symbolik. Han skrev följande brev till Engels, ett bevis på politisk inkompetens:

Boulanger står i många arbetares och småborgares ögon för revolutionen, det går inte att betvivla detta faktum. Vi ska inte försöka krossa denna uppfattning med glåpord, som de possibilistiska förrädarna gör.⁵⁹

Tja, ”vi” ska inte försöka krossa *någonting* bara med ”glåpord”. Det sa inte så mycket. Det Lafargue försökte säga var att ”vi” borde stöda hurraropen för Boulanger som revolutionens ledare, istället för att stå upp mot arbetarklassens nuvarande förvirring. Om ”vi” vägrade haka på Boulangers tåg skulle de för det första inte välja oss till parlamentsplatser. Vi återkommer till det uttalande om ren

53 Lafargue, ”Parliamentarism and Boulangism”, *Labour Monthly* (London), augusti 1958, s 377.

54 P Lafargue, ”Brev till Engels”, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 109. Jmfr också Lauras kommentar om boulangeo-blanquisterna i L Lafargue, ”Brev till Engels”, 21 december 1888, *ibid*, s 176.

55 Lafargue, ”Brev till Liebknecht”, 16 januari 1889, Liebknecht, *Briefwechsel mit Marx und Engels*, s 476.

56 P Lafargue, ”Brev till Engels”, 8 april 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 112.

57 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 10-11 april 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 47.

58 Lafargue, ”Brev till Liebknecht”, 2 februari 1889, Liebknecht, *Briefwechsel mit Marx und Engels*, s 476.

59 P Lafargue, ”Brev till Engels”, 3 januari 1889, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 186.

svanspolitik som vi började med.

6. Engels' ”tredje väg”

Lafargue var inte i första hand intresserad av program eller teori utan av en möjlighet, eller det han såg som en möjlighet. Man skulle bara kunna få honom att ändra sig genom att få honom att se en annan, och annorlunda möjlighet: en revolutionär möjlighet. Lafargue var förvisso oförmögen att på ett konsekvent sätt förstå en revolutionär marxistisk politik, vilket han visade upprepade gånger under sin bana – till exempel om bondefrågan i Frankrike.⁶⁰ Men Engels försökte.

I åtminstone ett, troligen flera, brev försökte Engels förklara vad partiet kunde ha gjort under Boulanger-affären, det vill säga vad gäller att föra fram ett positivt alternativ. Vi vet det i synnerhet utifrån ett svar från Lafargue, som började: ”Du har fel om den roll som det socialistiska partiet kunde ha spelat under Boulanger-affären.”⁶¹ Det är meningslöst att försöka återskapa innehållet i det saknade brevet från Engels utifrån Lafargues efterföljande anmärkningar, som kommer bort från ämnet. Eftersom vi inte har dessa brev måste vi härleda Engels' övergripande ståndpunkt från ofullständiga yttranden och från Lafargues virriga svar.*

Engels började där Guesde slutade, det vill säga han började med det grundläggande förhållnings-sätt som Guesde hade nämnt. När krisen var över gratulerade således Engels Guesde på följande sätt: ”Jag är mycket glad att det socialistiska arbetarpartiet, i linje med din paroll ’Varken Ferry eller Boulanger’, har stängt dörrarna till [deputerade]kammaren för överlöpare och förrädare från *båda lägren*.”⁶²

Varken det antisocialistiska Opportunistpartiets representant Jules Ferry, eller representanten för en reaktionär diktatur, Boulanger: detta dubbla avvisande var utgångspunkten för en aktivistisk politik. Lafargue fortsatte att upprepa, att gå mot Boulanger innebar att stöda Cadettisterna, och Engels fortsatte att upprepa att det inte var alternativen. I ett brev till Laura, som troligen sammanfattade vad han hade skrivit till Paul, vidhöll Engels att det fanns en *tredje utväg*.

(Det finns ett smärre språkproblem här. Engels skrev på engelska till Laura, och använde ordet ”issue” med sin franska innebörd, *utgång* eller *utväg* – som också råkar vara ordets ursprungliga betydelse på engelska. Hursomhelst betyder inte orden ”third issue” som finns i detta brev ett tredje diskussionsämne eller liknande, det betyder ett *tredje sätt* att möta situationen.)

Så här behandlade Engels denna tredje väg:

Men om fransmännen inte ser någon annan utväg än *antingen* ett envälde *eller* en parlamentarisk regering, då kan de lika väl ge upp. Vad jag vill att vårt folk ska göra är att visa att det finns en verklig *tredje* utväg utöver detta påstådda dilemma, som bara är ett dilemma för vulgära borgarbrackor, och inte ta den vimsiga småborgerliga och i grund och botten chauvinistiska boulangistiska rörelsen för en verkligt folklig rörelse.⁶³

Paul Lafargue hävdade att possibilisterna hade sålt sig till det borgerliga etablissemang, men Engels svarade skarpt: ”Glöm inte att dessa herrar [possibilisterna] skulle svara att du har sålt dig

60 Angående Lafargue och bondefrågan, se *KMR*, band 2, s 295-297.

61 P Lafargue, ”Brev till Engels”, 27 november 1888, Engels/Lafargues, *Correspondance*, band 2, s 183.

* För en beståndsdel i ett alternativt förhållningssätt kan vi nämna att Engels tidigt under Boulangers frammarsch, 1887, ställde frågan om det han kallade ”den enda garantin” mot folkliga generalers diktatoriska strävanden: socialister ”borde få vårt folk att om och om igen kräva *l'armement du peuple* [beväpning av folket]”. (Engels, ”Brev till P Lafargue”, 15 juli 1887, *Correspondence*, band 2, s 50.)

62 Engels, ”Brev till Guesde”, 20 november 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 315.

63 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 3 juni 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 131 f.

till boulangisterna.” Han betonade poängen ännu mer:

Du flörtade med boulangisterna på grund av att du hatade radikalerna, trots att du med lätthet kunde ha angripit båda två, och undvikit alla tvivel om din oberoende inställning till båda partierna. Du var inte tvungen att välja mellan dessa två tokigheter, du kunde ha ställt båda vid skampålen. Istället hanterade du boulangisterna med silkesvantar...⁶⁴

”Angripit båda två”? Det var förstås precis det som Guesde vägrade göra. I detta brev lade Engels till den tyska motsvarigheten till Shakespeares ”måtte hin besitta de båda släkterna”, nämligen det berömda slutet i Heines dikt ”Disputation”.*

... att kasta sig i Boulangers armar på grund av hat mot Radikalerna är precis samma sak som att kasta sig i armarna på tsaren på grund av hat mot Bismarck. Är det då så svårt att som Heines drottning Blanca tala ut och säga att båda två stinker?⁶⁵

På detta brev svarade Lafargue att den ”tredje vägens” politik hade prövats och misslyckats – med Boulangers *häst*. Läsaren kan tro att Lafargue skojade när han hänvisade till ett skämt som Guesde hade dragit flera månader tidigare i ett delval i norra Frankrike:

Vi har försökt med den taktik som du föreslog i ditt brev [skrev Lafargue om ett brev från Engels som inte finns bevarat]. När Boulanger första gången ställde upp som kandidat i departementet Nord, så reste Guesde dit och inledde en kampanj mot både Boulanger och Radikalernas kandidat. Han sa till de som varken ville ha den ena eller den andra att rösta på Boulangers häst. Flygblad spreds, folk skrattade åt det och bara några hundra röster lades [på hästen].⁶⁶

Denna absurditet, som Lafargue (tyvärr) menade på fullt allvar, var höjdpunkten under hans övervägande av den ”tredje vägens” politik.

Händelsen återspeglade också hur tom Guesdes ståndpunkt var. Inte heller för Guesde var parollen ”Varken/eller” en kampanj för en tredje väg, utan bara – Boulangers häst. Förvisso hade Laura Lafargue rätt att vara glad över att Vaillant precis som Guesde ”angriper Boulanger så fort han får chansen ... och är en lika beslutsam anti-boulangist som han är anti-cadettist”, som hon skrev till Engels.⁶⁷ Men varken Vaillant eller Guesde letade efter en positiv ”tredje vägens” handlingslinje.

Till Laura Lafargue skrev Engels, att socialister utanför Frankrike säkert skulle ogilla ”den ömsinta behandling som boulangisterna utan tvekan har fått från vår sida”. Han fortsatte:

Det enda jag ända från början krävde, och det enda Paul avböjde att ge mig, var en klar och påtaglig försäkran att boulangisterna skulle behandlas som borgerliga fiender lika mycket som cadettisterna....

Jag har aldrig betvivlat [de franska] marxisternas verkligt antichauvinistiska karaktär, men det var just av denna orsak som jag inte kunde begripa hur de kunde tänka sig en öppen eller dold allians med det parti som nästan är det enda som lever på chauvinismen. Jag bad aldrig om

64 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 4 december 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 122.

* Heines dikt beskriver en lång teologisk debatt mellan en munk och en rabbin, som båda sprutar ur sig absurditeter. I den sista strofen ger drottningen sitt utlåtande:

”Vem som har rätt vet jag icke,

Men detta tycker jag:

Rabbinen och munken –

båda två – stinker.”

65 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 4 december 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 123.

66 P Lafargue, ”Brev till Engels”, 6 december 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 171 f.

67 L Lafargue, ”Brev till Engels”, 21 december 1888, *ibid*, band 2, s 181 f.

något annat än ett öppet erkännande om cadettisterna och boulangisterna, *dass sie alle beiden stinken* [att båda två stinker], en så självklar sak borde jag absolut ha fått för längesedan⁶⁸

Det måste påpekas att det i denna brevväxling inte för ett ögonblick var frågan om att stöda den cadettistiska folkfronten mot Boulanger, det var höjt över all diskussion.

Boulangisterna, betonade Engels i ett brev till Laura, utnyttjade det sätt på vilket cadettisterna ställde upp alternativen: *boulangism eller status quo – välj!* Det var själva detta dilemma som höll boulangismen vid liv, och allt ”som på minsta sätt kunde förlänga det skenbara dilemmat: antingen Boulanger eller Ferry – ett dilemma som är det enda som ger båda skurkarna livskraft”, var dåligt.⁶⁹ Den första kloka åtgärden vore att överge denna syn på alternativen. Kämpa mot Boulanger? Ja, och mer än vad guesdisterna gjorde. Exempelvis hade Lafargue kritiserat generalens ekonomiska politik i en artikel nyligen, men han skulle ha angripit den hårdare.⁷⁰ Kämpa mot Radikalerna? Ja, men guesdisterna borde göra det ”under sin egen fana”, inte under boulangismens fana.⁷¹

Vad skulle en sådan självständig kamp ha inneburit i praktiken? Som vi har nämnt, finns de av Engels’ brev som kunde ha tagit upp detta inte bevarade, och det är svårt för oss att räkna ut de taktiska särdrag som situationen krävde. Men det är möjligt med antaganden, exempelvis utifrån vad possibilisterna *vägrade* göra under krisens förlopp, på grund av sin ”folkfronts” begränsningar. Brousses levnadstecknare Stafford berättar att det possibilistiska partiet, inte för första gången:

befann sig i en position där det var mot eller försökte tona ner vänsterns militanta aktioner. Således gick partiledningen mot alla försök att sprida en strejk bland rallare i Paris i augusti 1888 ... i februari 1889 vägrade possibilisterna också att delta i landsomfattande demonstrationer som fackföreningsfederationens kongress i Bordeaux 1888 hade beslutat om, för 8-timmarsdag och minimilön.

De rättfärdigade detta avvisande av till och med reformer, med att den sortens aktioner skulle kunna ”sluta med krav för Boulanger”, säger Stafford. Deras ”instinkter”, blir vi trovärdigt upplysta om,

varnade dem för att man genom att uppmuntra folkliga demonstrationer bara skulle spela boulangisterna i händerna. (Det var av denna orsak som ledarskapet redan tidigt under Boulangerkrisen hade gått mot att upprätta lokala boulangistfientliga aktionskommittéer.)

Denna information inom parentes hade fördröjda konsekvenser. Lokala boulangistfientliga aktionskommittéer skulle kunna förena både possibilistiska och guesdistiska arbetare med alla möjliga anti-boulangister, oavsett politisk lära. Possibilisterna måste undvika detta kraftfulla vapen. De kunde inte agera för att *få arbetarna själva att gå mot Boulanger underifrån* därför att (för att citera Stafford igen) de befann sig ”i den politiskt icke avundsvärda positionen” att behöva vara ”försiktiga” i sitt försvar av republiken.⁷² Det vill säga att de var tvungna att vara ineffektiva för att inte stöta bort sina allierade till höger, och de kunde inte stöta bort de sistnämnda, ty utan dem skulle de bli ineffektiva.

Vad gäller de trångsynta guesdisterna, har vi sett varför de inte heller kunde tänka sig en sådan utväg, ty aktionskommittéerna skulle av nödvändighet bli *mot* boulangisterna. Fasa!, eftersom den guesdistiska linjen sa varken för eller mot. Och så kunde boulangismen blomstra tills den slutligen

68 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 2 januari 1889, *ibid*, band 2, s 181 f.

69 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 27 augusti 1889, *ibid*, band 2, s 302.

70 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 11 februari 1889, *ibid*, band 2, s 196. Och se även de stycken som citerats ovan i not 64 och 68.

71 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 15 juli 1888, *ibid*, band 2, s 142.

72 Citaten är från Stafford, *From anarchism to reformism*, s 213 f.

skar halsen av sig själva utan särskilt stor hjälp från revolutionärerna.

För Engels var det faktum att en ”tredje vägens” socialistisk kandidat ställde upp i valen i Paris i januari 1889 en början. Han hyllade det första tillkännagivandet som ”i alla fall ett steg i rätt riktning genom att förkunna behovet av en självständig socialistisk kandidatur”.⁷³ Det var den politik som Marx hade verkat för: ”Under mer än 20 år”, sa Engels till Lafargue, ”har vi förespråkat att det skulle bildas ett parti skilt från och i opposition till alla borgerliga partier...”⁷⁴

I grund och botten tyckte Engels att kärnfrågan var den gamla vanliga och grundläggande frågan: arbetarnas *självständiga* klasskamp för sin egen frigörelse.

7. *Internationella förvecklingar*

Det fanns en annan mycket komplicerande faktor i bakgrunden, speciellt i Engels’ brevväxling med de tyska partiledarna (t ex Bebel) om den boulangistiska krisen. Denna förveckling var de kongresser som samtidigt planerades som en förberedelse för att återupprätta Internationalen (den blivande Andra internationalen). Denna förveckling komplicerades ytterligare: det pågick en fraktionsstrid mellan vänstern och högern angående under vems överinseende Internationalen skulle grundas. Frankrike stod i centrum för de internationella planerna, eftersom året 1889 som man siktade på var 100-årsminnet av den stora franska revolutionen.

De konkurrerande planerna för förberedande kongresser återspeglade splittringen mellan vänstern (guesdister) och högern (possibilister). De sistnämnda hade fraktionskamrater, som den Socialdemokratiska federationen i Storbritannien, som arbetade för att upprätta den nya Internationalen under Brousses och Hyndmans ledning.

Engels var mycket angelägen om att det inflytelserika tyska socialdemokratiska partiet skulle ge sitt stöd till guesdisternas planer. Guesdisterna stod givetvis närmast Marx och Engels politiskt, men dessutom grundade sig det guesdistiska partiets förhållningssätt på att inkludera alla, medan både possibilisterna och hyndmaniterna följde en mer inskränkt uteslutande politik. Brousses possibilister och Hyndmans SDF var själva modellen för en högersekt.

Tyvär var den tyska ledare som hade närmast kontakter med den franska rörelsen Wilhelm Liebknecht. Och enligt Engels uppvisade Liebknecht för n-te gången sin medfödda förvirring genom att tveka om tvistefrågorna. Engels var rädd för att Bebel, som var en partiledare som var upptagen med ett oräkneligt antal andra problem, helt enkelt skulle tvingas lita till Liebknecht för vägledning om frågan.

Engels tog itu med problemet i offentliga debatter och privata brev. Tillsammans med Bernstein skrev han två polemiska artiklar (för publicering i det centrala tyska organet) som svar på Hyndmangruppens angrepp i samband med Internationalens kongress 1889. Här är vi intresserade av frågans Boulangersida.

I detta verk av Engels och Bernstein ställdes den ”tredje vägens” politik visavi boulangismen mot possibilisternas ståndpunkt. Possibilisterna hade just stött den borgerliga kandidat som cadettisterna ställde mot Boulanger istället för att stöda den oberoende socialistiska kandidaten, och Engels-Bernsteins artikel fördömde dem för att alliera sig med den borgerliga republikanismens mest korrumpierade element och acceptera ”den borgerliga refrängen: ’Ingen splittring inom det stora republikanska partiet!’” Artikeln hävdade:

Som om man inte bekämpade Boulanger mer effektivt om man gav arbetarna chans att rösta på

73 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 2 januari 1889, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 181.

74 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 16 november 1889, Engels/Lafargues, *ibid*, band 2, s 340.

sin egen representant, istället för att ställa dem inför alternativet att rösta antingen på Boulanger eller på en representant för just de kapitalister vars giriga önskan att stoppa Frankrikes välstånd i sina egna fickor ... var det som gjorde Boulanger till det han är.⁷⁵

I en uppföljande artikel lades argumentet fram kraftfullt igen:

Med förevändning att bekämpa Boulanger, förbrödrades possibilisterna till och med de personer vars försyndelser vid makten förorsakade Boulangers popularitet, och lät hundratusentals från alla klasser säga: ”Hellre Boulanger, hellre djävulen själv än detta blodsugande korruperade system!”⁷⁶

Artikeln var en klassisk förklaring varför Internationalen måste avvisa politiken om ”det mindre onda”. Begreppet ”mindre onda” smög sig in i den socialistiska rörelsen från höger, och hävdade att den socialistiska kampen måste överges för att försvara ett döende system mot något värre.

Det var i Engels’ privata korrespondens med de tyska partiledarna som det allra tydligast syntes hur orolig han var över det internationella problemet. Det var uppenbart i hans brev till Bebel den 5 januari 1889. Brevet var praktiskt taget en sammanfattning av varför det socialdemokratiska partiet måste stöda guesdisterna mot possibilisterna. Efter en svidande beskrivning av de franska reformisterna, speciellt deras inskränkta sekterism och krypande för regeringspartierna, försökte Engels visa hur stora skillnaderna var mellan dem angående boulangismen och motstånd mot chauvinismen överhuvudtaget. Kom ihåg att Engels försökte få guesdisterna att se så bra ut som möjligt i Bebel’s ögon. Det var inte en objektiv vetenskaplig bedömning.

Så här kunde han skriva:

Marxisterna dominerar på landsbygden och är det *enda* antichauvinistiska partiet i Frankrike. De har gjort sig själva impopulära i Paris genom att stå upp för den tyska arbetarrörelsen. Och att skicka representanter till en kongress i Paris som är fientligt inställda till dem vore att slå mot dem, slå mot er själva. De använder också rätt metod för att kämpa mot Boulanger, som representerar det allmänna missnöjet i Frankrike.

Utan tvivel med fingrarna korsade bakom ryggen, lade han till ett exempel på en positiv handling som han hade hittat från det guesdistiska partiets sida:

När B[oulanger] ville hålla en bankett i Montluçon ordnade vårt folk 300 biljetter så att en mycket pålitlig karl – Dormoy – skulle kunna ställa mycket kategoriska frågor till honom om hans åsikter om arbetarrörelsen, etc. När den gode generalen hörde om detta ställde han in hela banketten!⁷⁷

Det var inte så mycket, men alltid något, även om det var flera hundra kilometer söder om Paris ... Hursomhelst var Engels huvudpoäng om guesdisternas relativa antichauvinism helt riktig.

8. Antiparlamentarism och opportunism

Lafargues boulangeo-socialism och motiveringen av den ger en insikt i en annan viktig framtida fråga: odlandet av förvirring om parlamentarism och antiparlamentarism, speciellt av påstådda vänsteranhängare.

Denna förvirring blev uppenbar i en artikel som Lafargue skrev i mitten av 1888 till en rysk

75 Engels (med Bernstein), ”International Workers Congress of 1889”, Marx/Engels, *Werke*, band 21, s 521.

76 Samma, artikel II, *ibid*, s 530.

77 Engels, ”Brev till Bebel”, 5 januari 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 131.

socialistisk tidning, och vilken återspeglade och sammanfattade de uppfattningar han uttryckte hemma. Under rubriken ”Parlamentarism och boulangism” var den en rallarsving mot parlamentarismen, och lät därför väldigt revolutionär. Men bakom den revolutionära tonen fanns en annan verklighet.

I sin artikel skiljde Lafargue aldrig mellan parlamentarism (som är en sorts representativ demokrati) och representativ demokrati i allmänhet. Läsare har rätt att anta att han angrep den representativa demokratin i sig. Han medgav inga positiva sidor hos den demokratiska republiken utifrån arbetarklassens synvinkel.

Hans angrepp sa helt enkelt att parlamentarismen bara hade till syfte att ge folket en illusion av makt. De hade egentligen ingen makt, det var bara ett ”trick”. Hans revolutionära visdom kännetecknades av elakheter som denna: ”Det finns extremt många parlamentariska trick – rätten att rösta och lämna in petitioner, som ger väljarna oskyldig underhållning...” En utvidgad rösträtt ”utgör inte den minsta fara för de besuttna...” Det handlade bara om korruption.⁷⁸

Det Lafargue lade fram var bara ena sidan av den socialistiska kritiken av parlamentarismen, reducerad till vänsterklichéer tills den blev en karikatyr. Den inskränkta uppfattningen kanske förvärrades av det faktum att den skrevs till den ryska rörelsen, som inte alls stod inför den borgerliga demokratins problem.

Det skulle under alla omständigheter ha varit lättsinnigt, men dessutom gjorde Lafargue den sortens angrepp precis vid en tidpunkt och i ett läge där den reaktionära högern gjorde ett frontalangrepp mot de parlamentariska institutionerna – för att störta republiken och återgå till den gamla goda tiden under monarkismen, då Lafargue inte längre skulle störas av borgerligt demokratiska ”trick”. (Som vi påpekade i *KMR* 3 valde Lafargue att ge vinkar om en socialistisk ”diktatur” precis när folket visade sig vara mottagligt för diktaturvänlig propaganda.)⁷⁹

Boulangisternas fördömande av parlamentets kraftlöshet och korruption blev populärt hos de naiva massorna, som var upprörda över vad den borgerliga republiken hade att erbjuda. Och de naiva ”så kallade marxisterna” hakade på och översatte förvirringen till vänsteristisk retorik – utan att göra någon egen, oberoende socialistisk tolkning av sjukdomen eller föreslå hur den skulle botas. Lafargue angrep inte den borgerliga parlamentarismen för att mot den ställa en framryckning till en verklig demokrati. Han begränsade sin kritik inom samma ramar som boulangisterna. För han ville svansa efter boulangismen popularitet bland massorna istället för att gå mot strömmen. Vilken ”realistisk” och ”praktisk” linje han trodde att det var!

Vidare: bakom denna verbala vänsterism låg en ännu mer klandervärd verklighet. Det resultat Lafargue främst ville uppnå med detta demagogiska angrepp på parlamentarismen var – några få egna parlamentariker, det vill säga socialistiska deputerade med platser i parlamentet.

Hans brev var tillräckligt tydliga på denna punkt, även om han givetvis aldrig själv såg sambandet. I oktober 1888 skrev han till Engels och försäkrade att ”vi kan använda honom [Boulangier]” under de kommande allmänna valen:

... om de [boulangisterna] inte allierar sig med bonapartisterna och monarkisterna kommer vi att bli skyldiga att bilda en koalition med dem under valperioden. Tack vare samarbete med dem kanske vi kommer att kunna få tillbaka fler av vårt folk i parlamentet.⁸⁰

78 Lafargue, ”Parliamentarism and Boulangism”, *Labour Monthly* (London), augusti 1958, särskilt s 376. (Översättning av en artikel ur den ryska *Sotsial-Demokrat*, 1888.)

79 Se *KMR*, band 3, s 262-264, där frågan diskuteras mer ingående.

80 P Lafargue, ”Brev till Engels”, 15 oktober 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 160.

I ett annat brev nämnde han några deputerade, som ”om de hade varit intelligenta och kraftfulla socialister skulle ha erövrat lite av den boulangistiska fascinationen till förmån för det socialistiska partiet”.⁸¹ Det vill säga att de skulle ha utnyttjat boulangisternas förvirring av folket för att få socialister valda under dess täckmantel. Han kunde i själva verket bara tänka på partipolitiken i val- och parlamentariska ordalag.

Om det socialistiska partiet hade folk som Vaillant och Guesde i parlamentet idag [för att inte tala om P Lafargue], så skulle detta parti efterträda Radikalerna och fungera som en motvikt mot den boulangistiska rörelsen, som inte är något annat än en omedveten protest mot det som pågår i den politiska världen.⁸²

Kort sagt, om du vill gå mot boulangismen (låt oss säga, för att sluta fred med Engels), så måste du först *stöda* den för att få in några bra socialister i parlamentet, som för övrigt är bankrutt.... Det enda som är klart i dessa fånigheter var att vår glödande antiparlamentariker törstade efter några platser i deputeradekammaren.

Engels skrev till Laura Lafargue om hennes makes likar bland blanquisterna:

Att som boulangeo-blanquisterna tro att de genom att stöda Boulanger kan få några platser i parlamentet är värdigt dessa okunniga purister som skulle bränna ner en by för att steka en kotlett.⁸³

När resultaten från de allmänna valen i oktober 1889 kom, fanns det en tydlig skillnad mellan Engels' och hans franska vänners bedömning av dem. För att börja med en mindre tvistefråga, så fanns det en skillnad om en marginell parlamentarisk fråga. Boulanger hade vid den tiden flytt från landet, men valdes ändå vid den första valomgången i Montmartre. Inrikesministern upphävde dock valet av honom under förevändning att han inte längre var valbar. Således (a) försvarade regeringen republiken genom att rensa den lite; (b) var det de reaktionära antiparlamentarikerna som vidhöll de demokratiska formaliteterna; och (c) Engels, som inte någon vän till parlamentarismen, kritiserade regeringens handling i ett brev. Det tyska partiorganet *Sozialdemokrat* skrev, delvis uppmärksam- made på det av Engels, i en redaktionell kommentar att ogiltigförklaringen var ”ett slag i ansiktet på den allmänna rösträtten, vilket ingen socialist kan gå med på, oavsett hur mycket vi är mot Boulanger”.⁸⁴

Viktigare var att Engels var oense med Paul Lafargue om vad resultatet innebar. ”Eftersom Paul och Guesde inte lyckades [bli valda], verkar de vara förtvivlade över alltihop”, skrev Engels till Laura Lafargue. Han tyckte att resultaten var en ”relativ framgång” för partiet, och pekade på siffrorna.⁸⁵ Dessutom var den boulangistiska faran nu borta och scenen rensades för klasskampen. Ändå ”tycker Paul att ju mindre som sägs om valet desto bättre!”, skrev Engels förvånat. Sanningen var att Lafargue var en man som hade bråttom – och det är ett av sätten att definiera en opportunist. En person som har bråttom tycker att ett val ska ge en parlamentsplats, annars är det inte värt att nämna: det var det viktigaste kännetecknet hos hans politik.

Det fanns ännu en fråga om valallianser. Som vi har sett hade Engels blivit upprörd över Lafargues planer på att sluta en valallians med boulangisterna. Han anklagade Lafargue för att behandla

81 P Lafargue, ”Brev till Engels”, 27 november 1888, *ibid*, band 2, s 168.

82 P Lafargue, ”Brev till Engels”, 24 november 1888, *ibid*, band 2, s 167.

83 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 27 augusti 1889, *ibid*, band 2, s 303.

84 Engels, ”Brev till Liebknecht”, 3 oktober 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 282; och Liebknecht, *Briefwechsel mit Marx und Engels*, s 348 (redaktionell not).

85 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 8 oktober 1889, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 324 f; se även brev 29 oktober 1889, *ibid*, band 2, s 333.

boulangisterna ”med silkesvantar”, och tillade: ”du talade till och med om att upprätta en gemensam lista vid nästa val”.⁸⁶ Han skrev:

Om det har funnits tankar att få in en del av vårt folk i kammaren genom att få dem införda på boulangisternas valsedel, så skulle det vara mycket värre än att inte få in dem i kammaren överhuvudtaget.⁸⁷

Han ansåg att det skulle vara misskrediterande att få parlamentsplatser på det sättet. Men vi vet att åtminstone två guesdister blev valda som boulangister: Jourde och Aimel i Bordeaux, och dessutom hade vi boulangeo-blanquisterna i Grangers grupp. Vilken inställning skulle socialister ha till ett fortsatt samarbete med dessa misskrediterade personer när händelserna var över?

Engels var för att behandla dessa boulangeo-socialister som främmande element och inte sluta några allianser med dem inom den parlamentariska politiken, och överhuvudtaget hålla minst samma avstånd till dem som till possibilisterna. Kort sagt var han faktiskt för att de skulle bannlysas, om de inte gjorde avbön och gottgjorde det. Den guesdistiska ledningen tvekade.

Å ena sidan bildades den socialistiska parlamentsgruppen (de deputerade i kammaren) efter valet i oktober 1889 utan de kombinerade boulangisterna. Engels skrev att ”jag är ytterst lättad att både boulangisterna – falska eller verkliga – och possibilisterna har avvisats av partiet”.⁸⁸ Å andra sidan talade partiet underförstått om än inte formellt för att stöda en del av de återstående boulangisterna.⁸⁹ Engels invände energiskt mot all politik av försoning, i synnerhet mot att snabbt återupprätta Jourde, och mot en fortsatt allians med grangeriterna.

Han sammanfattade orsakerna till denna inställning i ett brev till Laura Lafargue:

För det första har dessa män visat att de är helt otillförlitliga genom att gå över till Boulanger, och vi kan bara förvänta oss att de förråder oss vid första bästa tillfälle. För det andra säger Paul att vi måste skörda det Boulanger har sått. Exakt, men *skörda massorna* och *förkasta ledarna*, som planen var med possibilisterna. Men dessa ledare har inga massor bakom sig och är själva ytterst icke önskvärda sängkamrater. För det tredje har de tagit sig in i kammaren *under falska förespeglingar* och kommer säkert att sparkas ut vid nästa val, så det förefaller mig som om våra vänner lutar sig på ett redan brutet vassrör. Och för det fjärde, vad gäller *utrikespolitiken* är dessa män förpliktigade *chauvinister*.... Att dessa karlar gick över till Boulanger var ett oförlåtligt förräderi....⁹⁰

Om en arbetare (hävdade Engels i ett uppföljande brev) övervinner sina illusioner om Boulanger och kommer till oss, så är det gott och väl. ”Men jag anser att det en helt annan sak att acceptera ... ledarna för denna rörelse, och inte som enskilda individer utan utifrån deras egna bedömningar och med samma rang som de hade i den boulangistiska besättningen.”⁹¹

Den konservative Paul Lafargue ville ge boulangeo-socialisterna en skyddande amnesti – han var trots allt själv skyldig – men Engels ville bara höra talas om enskild rehabilitering. Lafargue var speciellt ivrig att behålla Jourde: ”kanske”, medgav Engels, ”kan han smyggas in senare” om han visade sig vara värd besväret – ”om han kort och gott bryter med boulangisterna”, och allmänt sett

86 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 4 december 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 122.

87 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 2 januari 1889, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 182. Jmfr också Engels, ”Brev till Liebknecht”, 29 oktober 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 299, angående Jourde.

88 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 16 november 1889, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 340. Och se det brev till Guesde, 20 november 1889, som citeras i avdelning 6 ovan.

89 Willard, *Les Guesdistes*, s 38, 88 f.

90 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 14 mars 1892, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 3, s 164 f.

91 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 19 april 1892, *ibid*, band 3, s 168.

”gottgör det”.⁹²

Bakom frågan om försoning med boulangeo-socialisterna låg hur partiets framtid inriktning skulle se ut. Lärdomar måste dras av erfarenheterna. Engels uttryckte sin uppfattning:

... Jag kan inte se att vi kan få den minsta verkliga fördel av en allians med de före detta boulangistiska Radikalerna i kammaren. Har vi inte, bara för att visa upp en grupp på ungefär 25 personer i parlamentet, offrat mycket verkliga framtida möjligheter?⁹³

Det tekniska ordet för detta offer är det som vi har mött tidigare: *opportunism* – att offra rörelsens framtid för kortsiktiga vinster just nu.

9. Krig och kontrarevolution

Över det interna franska problemet hängde ett större problem: hur allt detta hängde ihop med faran för världskrig. Bland Boulanger-affärens omen för 1900-talet fanns detta: den kastade ett skarpt ljus på den djupt liggande nationella chauvinism som historiskt hade utvecklats inom det franska folket, inklusive arbetarmassornas benägenhet att svepas med av denna chauvinism, och den franska socialismens svaga motstånd mot denna strömning.

I sin korrespondens betonade Engels upprepade gånger denna synpunkt, men Lafargue fattade inte. Engels översatte det ofta till begrepp som de andra hade lättare att förstå: den internationella socialistiska rörelsen, hotade han, skulle förkasta fransmännen om de sistnämnda allierade sig med chauvinismen.

Det finns ingenting [skrev Engels till Laura Lafargue] som har skadat fransmännens rykte utomlands så mycket som denna förälskelse i en ny samhällsräddare [Boulanger], och en sådan! Och om det bara hade varit bourgeoisien – men arbetarklassens stora massa gick också ner på knä inför denna skrävlare!⁹⁴

Redan 1888 hade Engels börjat säga till Paul Lafargue, att en flört med *le Générale Revanche*, som bara kunde leva politiskt med hjälp av tyskfiendligt sabelskramlande, skulle göra de franska socialisterna till utstötta i ögonen på de andra partierna.⁹⁵ Som vi redan har sett i avdelning 7 ovan, försökte förvisso även Engels spela en medlande roll: när han skrev till de tyska partiledarna försökte han lugna deras missnöje med tecknen på att den franska socialismen tvekade om boulangismen.⁹⁶ Han ville inte få en explosion av ilska från de tyska kamraterna, så länge det fortfarande var möjligt att hålla fransmännen på rätt väg. Det kommande världskriget kastade sin skugga över Internationalen, medan Boulanger och Bismarck skramlade med sablarna vid gränsen.

Via Lafargue berättade Engels följande grundläggande sanningar för fransmännen: *Boulanger är chauvinism. Boulanger innebär krig. Ni franska socialister reagerar inte på rätt sätt mot den rörelsens chauvinism. Förstå uppgiften: det handlar inte bara om en chauvinistisk borgarklass.*

92 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 4 november 1889, *ibid*, band 2, s 335. Engels, ”Brev till L Lafargue”, 29 oktober 1889, *ibid*, band 2, s 333, och Engels, ”Brev till Liebknecht”, samma dag, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 299.

93 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 19 april 1892, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 3, s 169.

94 Samma brev, *ibid*, s 168.

95 Engels, ”Brev till P Lafargue”, 4 december 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 122; Engels, ”Brev till L Lafargue”, 29 oktober 1889, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 333; och jmf i detta sammanhang Liebknecht, ”Brev till Engels”, 26 oktober 1889, Liebknecht, *Briefwechsel mit Marx und Engels*, s 350; även Engels, ”Brev till P Lafargue”, 16 november 1889, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 340, och Engels, ”Brev till L Lafargue”, 16 april 1890, *ibid*, band 2, s 371.

96 Se t.ex. Engels, ”Brev till Bebel”, 5 januari 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 131, och Engels, ”Brev till Liebknecht”, 29 oktober 1889, *ibid*, s 299.

Folkets stora massor, speciellt parisarna, är fångade av den boulangistiska chauvinismen. Kampen mot Boulanger var också en kamp för att ändra de franska arbetarnas inriktning.

Vi har redan stött på en del omnämmande i förbigående av dessa teman i Engels' brev. Boulanger har främst blivit stark, varnade Engels, för att han förkroppsligar fransmännens besatthet av Alsace-Lorraine. Hans rörelse "är i grund och botten chauvinistisk och inget annat", och spelar Bismarck, som är inställd på krig, i händerna. Chauvinismen är orsaken till att arbetarna i Paris lider av detta "överflöd av boulangism". Lafargue, å sin sida, förnekade just detta – åtminstone i ett brev till Liebknecht.⁹⁷

Även om Lafargue tidigt hade skrivit om det boulangistiska "tokeri" som svepte fram över folket, så drog Engels till en början slutsatsen att det inte var en verkligt folklig rörelse. Han ändrade snabbt på denna bedömning, åtminstone vad gällde arbetarklassen i Paris. Paris har givit vika för den "bonapartistiska faktorn", och "har, åtminstone tillfälligt, abdikerat som revolutionär stad".⁹⁸

Det hade trots allt hänt två gånger tidigare, med de två Napoleon:

Hur som helst måste vi uppenbarligen komma till slutsatsen att den negativa sidan av parisarnas revolutionära natur – chauvinistisk bonapartism – är lika viktig för den som den positiva sidan, och att vi efter varje stor revolutionär insats kan få ett utbrott av bonapartism, av en vädjan till en frälsare som ska krossa den onda bourgeoisien...⁹⁹

Det innebar att denna "revolutionära stad" var mycket mindre mogen politiskt än vad den skröt om att vara:

Men det ger en aning om den parisiska allmänhetens politiska mognad! Att bli lurad – vad säger jag, att hetsas upp till entusiastisk yra – av denna simpla skurk ... *Pfui Teufel!* Lyckligtvis kompenserar landsbygden återigen parisarnas dumheter. Det är otroligt!¹⁰⁰

Vi har tillräckligt mycket betonat det som, ur Engels' synvinkel, var värst – att det guesdistiska ("så kallade marxistiska") partiet själv inte lyckades stå upp fullständigt mot Boulangers chauvinistiska appeller. Guesdisterna var, som Engels fortsatte att hävda, förvisso lätt den *mest* internationalistiska strömningen i Frankrike. Men i Frankrike sa det inte särskilt mycket. Även i detta avseende var Guesdes undvikande, sekteristiska linje bekväm: *angrip inte boulangismen för dess chauvinism, för vi vill inte fjärma oss från dess stöd. Gör bara socialistisk propaganda.*

Engels trodde att de nyligen påbörjade Första majdemonstrationerna kunde hjälpa till, som en övning i internationalism:

I Frankrike kan Första maj bli en vändpunkt, åtminstone för Paris, om det kan få de stora

97 Engels, "Brev till L Lafargue", 3 juni 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 132; och dito, 16 april 1890, *ibid*, band 2, s 370. Utefter samma linjer, se dito, 4 februari 1889, *ibid*, band 2, s 193, och P Lafargue, "Brev till Liebknecht", 2 februari 1889, citerat i Liebknecht, *Briefwechsel mit Marx und Engels*, s 476.

98 Angående det boulangistiska "tokeriet", se avdelning 4 ovan (fotnot 38). Angående Engels' första bedömning: Engels, "Brev till L Lafargue", 15 juli 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 142. Angående ändrad bedömning, om landsbygden: se Engels, "Brev till Kautsky", 28 januari 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 144, och även nästa fotnot. Angående Paris' bonapartism finns det en hel del att uppmärksamma: Engels, "Brev till L Lafargue", 4 februari 1889, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 193; jmf "bonapartistisk ådra", Engels, "Brev till L Lafargue", 27 augusti 1889, *ibid*, band 2, s 302. Om att avsäga sig det revolutionära uppdraget, Engels, "Brev till Kautsky", 28 januari 1889, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 144. Se även Engels, "Brev till Bebel", 15 november 1889, *ibid*, band 37, s 302, även "Brev till Bebel", 17 februari 1890, *ibid*, band 37, s 358, och Engels, "Brev till P Lafargue", 16 november 1889, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 340.

99 Engels, "Brev till L Lafargue", 16 april 1890, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 371; jmf ett beslätat stycke på s 370.

100 Engels, "Brev till P Lafargue", 19 september 1890, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 459.

arbetarmassor som har gått över till boulangismen där att komma till besinning. Vårt folk [guesdisterna] har sig själva att tacka för det. De var aldrig modiga nog att gå mot ramaskriet mot tyskarna som tyskar, och nu ger de efter för chauvinismen i Paris. Lyckligtvis är saker och ting bättre på landsbygden.¹⁰¹

”Våra vänner i Frankrike, i själva verket alla, har böjt sig alldeles för mycket för” den chauvinistiska franska inställningen att en återerövring av Alsace var världshistoriens viktigaste uppgift ”och detta är resultatet av det”. Återigen pekade Engels på ”den ömsinta behandling som boulangisterna otvivelaktigt har fått från vår sida”. Det kunde man förvisso förvänta sig från alla andra: ”Boulangismen är det välförtjänta straffet för alla partiets feighet avseende den borgerliga chauvinismen, som inbillar sig att den kan stoppa världshistoriens klocka tills dess Frankrike har återerövat Alsace”.¹⁰²

Tyvärr, påpekade Engels, var det inte bara fransmännen som skulle kunna drabbas av denna politiska blindhet. Faran för krig innefattade hela världen. Denna rädsla, som ansatte Engels’ sista år, hemsökte speciellt hans brev om Boulanger-affären. Om Boulanger kom till makten, skulle han kunna ta till krig som en utväg ur sin besvärliga situation, eller så skulle Bismarck kunna besluta att utnyttja situationen för ett snabbt krig.¹⁰³

Paul Lafargue förnekade att Boulanger ville ha krig, och Engels gav honom en lektion i politik:

Du säger att Boulanger inte vill ha krig. Som om det är en fråga om vad denna stackars man vill! Han måste göra gott eller ont, beroende på vad situationen kräver av honom. När han väl kommer till makten är han slav under sitt chauvinistiska program, det enda program han har, fransett sitt program om hur han ska erövra makten. Innan det har gått sex veckor kommer Bismarck ha trasslat in honom i en hel rad svårigheter, provokationer, gränsincidenter, etc., varefter Boulanger *måste* förklara krig eller backa. Har du några tvivel om vad han kommer att välja? Boulanger är krig – det är så gott som säkert.¹⁰⁴

Det kanske var en överdrift, men den politiska poängen hängde inte på det. Kanske Bismarck *inte* skulle driva saker och ting till sin spets, men det var faran som var avgörande. Huvudpoängen var att krigsfaran inte var beroende av Boulangers avsikter – eller ens Bismarcks. Och i detta stycke fortsatte Engels med att diskutera vad ett världskrig skulle innebära – ett av flera stycken under denna period.

Paul Lafargue hade ett svar på detta: simpelt revolutionärt skryt: ”Vi går framåt mot en revolution ... [Snart] kommer inte situationen att vara hållbar för vare sig general Boulanger eller Gud själv – den måste explodera. Den tappre generalen kommer inte ha tid att drömma om krig, gud nåde honom då! Idag betyder krig ett beväpnat folk...”¹⁰⁵ Det betydde att ett krigsutbrott skulle besvaras av en omedelbar revolution (redan på den tiden en mycket gammal myt). I ett senare brev fantiserade Lafargue på samma abstrakta sätt om att kriget skulle utlösa en revolution: ”Det är sant att så fort han [Boulanger] kommer till makten ... så kommer han att börjat tänka på krig. Ryssland

101 Engels, ”Brev till Sorge”, 19 april 1890, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 395, och Engels, ”Brev till L Lafargue”, samma dag, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 370.

102 Angående Alsace: Engels, ”Brev till L Lafargue”, 3 juni 1888, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 132. Angående ”ömsint behandling”: Engels, ”Brev till L Lafargue”, 2 januari 1889, *ibid*, band 2, s 181, och se även de ”silkesvantar” som nämnts ovan, not 64. Angående sista citatet: Engels, ”Brev till L Lafargue”, 10-11 april 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 46 f.

103 Hemsökta brev: exempelvis Engels’ brev i Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 2, s 165, 193 f, och i Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 144 f. Faran för krig: Engels, ”Brev till Sorge”, 10 oktober 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 105, och dito, 23 februari 1888, *ibid*, s 161.

104 Engels, ”Brev till Lafargue”, 4 december 1888, Marx/Engels, *Werke*, band 37, s 123.

105 På grund av feltryck saknas litteraturhänvisningar i de sista fotnoterna i den engelska versionen i detta kapitel – öa.

kommer att hetsa honom. Men kanske en krigsförklaring kommer att inleda en revolutionär tidsperiod.”¹⁰⁶ Eller det kanske skulle krossa samhället: med tanke på sammanhanget är ”kanske” lite kraftflöst.*

Engels hade redan på förhand givit ett svar på detta skryt, ett svar som skulle komma att bekräftas av historien: långt från att revolutionen skulle bryta ut för att stoppa ett hotande världskrig, så skulle kriget delvis komma till stånd för att hindra att det blev revolution. Boulanger visste att krig var ett suveränt botemedel mot revolutioner. Engels hade läst hans uttalande till pressen ”att Frankrike behöver ett krig som det enda sättet att ta död på den sociala revolutionen...” Om kriget kom till Frankrike, så skulle målet för det, eller ett av målen, vara ”att hejda socialisternas segerrika fram-marsch”.¹⁰⁷

Inför Lafargues skrävande förklarade Engels detta svar i en rad brev på våren 1889. Det var ett svar på tesen som senare skulle kallas ”Efter Boulanger kommer vi”.

Nej, sa Engels till honom, det första Boulanger kommer att göra vid makten är att ”krossa er”, den franska socialistiska rörelsen. Och ett fruktansvärt världskrig med ”exempellös ödeläggelse” skulle betyda att den tyska rörelsen skulle ”övermannas”, medan en fortsatt fred skulle ge den seger. Sedan skulle det sista hotet om en revolution i Frankrike kasta in Frankrikes oundvikliga allierade Ryssland i en koalition med Bismarck. Boulangers ankomst skulle innebära ett ”våldsamt krig” och fruktansvärd kontrarevolution¹⁰⁸ – långt från Lafargues fantasi!

I en kärnfull sammanfattning beskrev Engels vad Boulanger seger skulle innebära. Han skulle

avskaffa parlamentarismen, rensa ut bland domarna och skylla på korruption, upprätta en ben-hård regering och ett skenparlament, och krossa både marxister, blanquister och possibilister. Och då, *ma belle France* – kommer ni att ha fått det ni bad om![§]

Liksom många av sina viktigaste analyser, skrev han detta till Laura Lafargue. Jag har i andra sammanhang vid två tillfällen anmärkt att hon hade det bästa politiska huvudet i familjen Lafargue,¹⁰⁹ och brevväxlingen om Boulanger är det bästa beviset.

I våra öron har Engels’ diskussioner om Boulanger en bitter genklang. De ekar av många av de teman som lamslog de socialistiska och kommunistiska rörelserna innan Hitlers maktövertagande. De politiska brev som Engels skrev om denna nu okända händelse under Tredje republikens liv – en episod som är diffus i historieböckerna och brev som få har uppmärksammat – är mer relevanta för socialismens nutida tragiska historia än tonvis med marxologiska verk!

106 Dito.

* Att välkomna ett krig som leder till en revolution är en variant av synsättet ”ju sämre desto bättre”, en av den socialistiska historiens medfödda idiotier. Detta synsätt var inget nytt för Lafargue. När den rojalistiska reaktionen vann vid valet i februari 1871, skrev Lafargue till Marx med sin vanliga lättsinniga stil:

”... för revolutionärer tror jag att Orleansfolket kanske skulle vara att föredra framför Jules Favres och de blå republikanerna, ty [Orleans-] dynastin skulle få hela den oroliga delen av städerna mot sig, och om revolutionärerna är tillräckligt intelligenta att inte kompromettera sig själva och inte skrämra det republikanska partiet, så skulle de på allvar kunna organisera och förbereda sig för en kommande revolution som inte skulle dröja.” (Not.)

Lägg märke till den typiska kombinationen med opportunist: revolutionen skulle fixas till så att den inte skulle ”skrämra det republikanska partiet”.

107 Dito.

108 Dito.

§ Detta är min översättning från Engels’ fikonengelska. Det han faktiskt skrev var att Boulanger skulle ”avskaffa parlamentarismen, rensa ut domarna under förevändning av korruption, bilda en regering *a poigne* och *à Chambre pour rire*, och krossa både marxister, blanquister och possibilister. Och då, *ma belle France* – *tu l’as voulu*” (Not.)

109 Se not 32 ovan.

Specialnot A Lassalle och Marx: historien om en myt

En av de myter som är fast rotad i den marxologiska litteraturen är tesen att Marx redan från början var fientlig mot Lassalle och att det hade ett personligt ursprung: Marx ogillade mannen och ”grälade” därför med honom. Denna historia har sedan länge kopierats från en bok till en annan med lämpliga påhittade freudianska förklaringar av varierande tarvlighet.

Det finns inget tvivel om att Marx förvisso blev både personligt och politiskt fientlig mot Lassalle, och brevväxlingen mellan Marx och Engels är fullpepprad med våldsamt håfulla kommentarer om honom. Men fakta visar att fientligheten började först 1856, att den inleddes med en bestämd händelse, att den sedan underblåstes när Lassalles politiska karaktär avslöjades, och att det var Marx’ politiska fientlighet som framkallade den personliga fientligheten – som oftast var fallet med Marx.

Påståendet om ”personliga gräl” har sedan en tid använts för att uppmuntra till ett tillbakavisande av Marx’ kritik mot Lassalle. Till stor del på grund av hur denna fråga behandlas i Franz Mehrings välrenommerade biografi av Marx – som vi diskuterar i specialnot C – har den förvirring som har skapats varit utbredd i alla kretsar, både marxistiska och antimarxistiska.

Myten kan slås fast i några korta odokumenterade meningar, och framförs i allmänhet på det sättet. Men bevisen mot myten är så omfattande att det krävs lite mer utrymme att pröva den mot fakta.

1. Lassalles karaktär och personlighet

Marx’ *slutgiltiga* fientlighet mot Lassalle framställs i marxologiska verk i typfallet som om den var så märklig att den kräver en djup förklaring. Men så fort uppmärksamheten flyttas från Marx till Lassalle själv, framträder en annan bild. Frågan blir den motsatta: varför uppstod Marx’ fientlighet så sent och varför gjorde han under så lång tid motstånd mot den allmänna inställning till Lassalle som dominerade bland hans vänner och kamrater?

Lassalle var en person som var väldigt lätt att både ogilla och smickra. Han hade en benägenhet att splittra folk som kände honom: i detta var hans översvallande och högröstade personlighet både en styrka och en svaghet. Med dagens språkbruk var han karismatisk, och han arbetade hårt för att vara det. När Marx’ senare fientlighet mot honom diskuteras som om den var unik, har vi ett vanligt marxologiskt mönster: bara Marx pekas ut.¹

Vi kommer att intressera oss för perioden mellan 1848 och 1856, det vill säga från och med den tidpunkt då Marx och Lassalle träffades för första gången till när Marx’ fientlighet började.

Lassalles verksamhetsbas var ursprungligen Rhenlandet, kring Düsseldorf. Speciellt under 1850-talet övertygade Lassalle många av sina rhenska kamrater att han var en hänsynslös egoist som man inte kunde lita på. Vi kan inte längre rekonstruera alla de erfarenheter med Lassalle som måste ha påverkat de rhenska radikalerna, men vi har en fördel som de saknade. Den framtida ledarens ungdomsdagbok publicerades efter hans död. Detta häpnadsväckande dokument bjuder på Lassalles självinsikter på ett så levande sätt att vi har en genväg till en närbild på Lassalle som hans vänner måste ha sett honom. De flesta biografier börjar faktiskt här också, inklusive Bernstein/Engels’ kritik. Den grundläggande Lassalle fanns på dess sidor.

Den unge man som skrev denna dagbok var brådmoget medveten om sin enorma egoism (i ordets alla betydelser), och han accepterade den helhjärtat. Den framtida polariseringen mellan smicker och ogillande var inte hans omedvetna öde: han *sökte efter* ett lismande följe, för vilka han var

1 För en parallell till ”pekas ut”, se *KMR*, band 1, s 364.

hjälten till häst som red mot ära med svärdet i hand, som ledare. Han sa sig själv detta innan han var 15 år. Ännu viktigare var att han också sa det till sina vänner, de lissande lärlingarna.

Denna sida hos Lassalle var helt extrem, och man måste läsa detaljerna i (låt oss säga) David Footmans lärorika biografi för att få hela vidden. Det skulle ge sammanhanget för det faktum att en av de första bravader han skrev ner i sin dagbok var hur han lurade en vän på en summa pengar, och drev in en skuld med hjälp av hot om utpressning.² I sitt sammanhang var detta inte bara vanliga ungdomliga förseelser, det var superegoism à la Nietzsche redan före Nietzsche.

Han var bara lite mer än 15 år när han berättade för sin dagbok, efter att ha sett en pjäs:

Vid Gud, denne greve Lavagna är en stor gestalt! Jag vet inte hur det kommer sig att jag, trots att jag är en lika fullständig revolutionär demokrat som någon annan, ändå skulle ha gjort precis som greve Lavagna om jag hade befunnit mig i hans ställe. Jag skulle inte ha nöjt mig med att vara Genuas främsta medborgare utan skulle ha sträckt mig efter kronan. Vid närmare eftertanke handlar det om att jag är egoist. Om jag hade fötts som furste skulle jag ha varit aristokrat till själ och hjärta. Som det nu är, tillhör jag en av medelklasserna och är därmed demokrat.³

Detta berättade nästan hela historien om Lassalles politisk liv, ända tills när han sträckte sig *till* (inte efter) kronan, efter att ha inrättat sig som enväldig furste över arbetarnas skaror. Ännu bara 15 år funderade han i sin dagbok:

Två ytterligheter strider inom mig.... Ska jag sikta på klokskap eller dygdighet? Ska jag följa minsta motståndets lag och ställa in mig hos de högt ansedda, erövra position och betydelse med hjälp av skarpsinniga intriger?... Nej, även om jag har begåvning för det, så kommer jag inte att bli en smilande feg hovman! Jag kommer att utropa frihet åt folken....⁴

I själva verket kunde den nietzscheanska egoisten göra båda sakerna – både utropa och ställa in sig. Han införlivade allt i sig, som Gud. När han vid 18 års ålder konverterade till hegelianismen, skrev han: ”Denna andra födsel gav mig allt, klarhet, självsäkerhet ... gjorde mig till ett självständigt intellekt, det vill säga självmedveten Gud.” Den pånyttfödde hegelianen upplevde detta tecken på gudomlighet så självstärkande att han blev redo för att ta sig an världen. Vid den höga åldern av 20 år och helt tillräckelig, skrev han ett ”Manifest för krig mot världen”, ett långt vrål av ohämmad egoism, i vilket han (inte naivt utan gudomligt) förkunnade den jesuitiska formuleringen om mål och medel i klassisk form, och jublade över sin beredvillighet att utnyttja människor som saker, som verktyg:

För mig är alla medel lika; inget är så heligt att jag undviker det; och jag har erövat tigerns rätt att slita [andra] i stycken.... I den mån jag har makt över en persons sinne, kommer jag att missbruka det skoningslöst....⁵

Och han skrev: ”Från topp till tå är jag inget annat än Vilja” – självrådighet.

Detta tillkännagivande av hänsynslösa sätt att kontrollera människor skrevs inte som ett privat erkännande, utan som ett manifest till *sina vänner*, det vill säga till de presumtiva verktygen. Han hade redan skaffat sig två villiga lakejer som han skulle använda (eller missbruka) för smutsiga knep i fallet Hatzfeldt. En av dem hjälpte till att stjäla ett skrin med papper åt honom, och arres-

2 Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, s 13.

3 *Ibid*, s 19 f.

4 *Ibid*, s 21.

5 *Ibid*, s 35 (angående ”Denna andra födsel...”). Angående Lassalles egoism i allmänhet, se även Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 30-33. Citatet: Lassalle, *Nachgelassene Briefe und Schriften*, Osnabruck: Biblio Verlag 1967, band 1, s 227, 230. Footman, *op cit*, citerar också ur detta manifest.

terades snabbt på grund av ren inkompetens som tjuv. Från fängelset skrev denna olyckliga kamrat till Lassalle: ”Jag kommer att göra allt du ber mig om, ty du är klokare än jag. Jag vet att du när du väl har uppnått ditt mål kommer att kasta mig åt sidan... Men ändå...”⁶

Denna skiss av Lassalle behöver inte drista sig till att köra fast i historisk psykiatri. Poängen är att detta är den bild av Lassalle som mannen *själv* hade av sig, helt medvetet, och som han helt öppet stoltserade med inför andra. Detta faktum är lika viktigt som mönstret själv.

2. Fallet Hatzfeldt som karriär

Lassalles inblandning i fallet Hatzfeldt är bland annat viktigt för denna historia genom den effekt det fick på Lassalles vänner.

Fallet är välkänt: hur den vackra grevinnan Hatzfeldt vägrade stå ut med sin förnäme makes smädelser, begärde skilsmässa och en generös ekonomisk uppgörelse, och bara fick hjälp från en fattig student som hon hade vänt sig till för hjälp. Lassalle ägnade åtta avgörande år av sitt unga liv åt denna sak, som otvivelaktigt var en hjälp till kvinnors rättigheter. Vartefter åren gick började de som han såg som sina ”partivänner” och kamrater ställa sig frågor om hans inblandning – i synnerhet detta: hur kan en påstådd revolutionär, speciellt under revolutionära tider, fördjupa sig så fullständigt i den soppa av skumma affärer som fallet Hatzfeldt alltmer förvandlades till?

Det fanns, när fakta kom ut, en andra fråga om de medel som användes. Vi ska inte tro att Lassalle drev fallet och så småningom vann det med hjälp av juridisk skicklighet och vältalighet (han var hursomhelst inte advokat). Fallet Hatzfeldt började och slutade med den lägsta sortens skurkstreck.

Det började i mars 1846 med ett försök, å grevinnans vägnar, att övervaka grevens post. ”Gamla skandaler [berättar Footman] rotades fram och broderades ut. Vittnen köptes, mutades eller hotades. Båda sidor förde kampen skoningslöst, hämningslöst och utan skrupler.” Lassalle mobiliserade sina sorgliga lakejer och vänner för att spionera på grevens kvinnor och stjäla bevis. ”Om man inte har läst dokumenten över fallet går det inte att fatta vilken smörja som drogs fram”, sammanfattade Bernstein/Engels’ kritik. ”Och när Lassalle klev fram ur det hade han blivit infekterad av rutenheten hos det samhälle som han måste ta itu med.” För att gör historien kort, vann Lassalle till sist med hjälp av ren utpressning av greven, inte med någon juridisk kupp: det klagar Footman.⁷ Hela affären utvecklade sig till en av de smutsigaste skandalerna som överklassen någonsin välsignat skandalpressen med, och Lassalle blev ökad som en av de figurer som vältrade sig i träsket,

Det var långt från Lassalles dröm att ”leda folket till frihet” – men han övertygade sig själv att det var en av historiens största revolutionära fälttåg, och mitt under revolutionen 1848 arbetade han för att dra in Marx’ *Neue Rheinische Zeitung* för att propagera å grevinnans vägnar. När revolutionen bröt ut satt Lassalle i fängelse, häktad inför rättegången om stölden av skrinet. I augusti blev han frisläppt efter sitt vanliga lysande tal, där han knöt Hatzfeldts skilsmässa till revolutionen och tidsandan. I de tyska kommunisternas ögon handlade tidsandan inte så mycket om fallet Hatzfeldt. De hade en benägenhet att se Lassalle som en lysande kamrat med smutsiga händer.

Det var detta Marx pekade tillbaka på vid ett senare tillfälle, när en redaktör på *Volksstaat* frågade honom om hans fientlighet mot Lassalle. Marx erinrade sig att det 1848 krävdes en ”kamp mot de feodala reaktionära krafterna, för att så mycket som möjligt driva bourgeoisins revolutionära delar framåt.”

Så kom Lassalle med sin Hatzfeldt, och därmed blandades deras personliga angelägenheter på

6 Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, s 55.

7 Citaten ur Footman är på s 54 f, 76; från Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 22.

ett ytterst otrevligt sätt ihop med den revolutionära kampen. ”Han gjorde fula saker”, sa Marx barskt, ”och vi kunde inte ens förneka honom.” Marx syftade på affären med stölden av skrinet under Hatzfeldts skilmässostrid och de rättegångar som var förknippade med det.

I ett brev till Engels 1860 utropade Marx, ilsken på att Lassalle intog en moralistisk pose på Liebknechts bekostnad: ”[Detta är] samma karl som använde de mest skamliga medel och allierade sig med de mest skamliga personer i grevinnan von Hatzfeldts tjänst!” Bernstein/Engels’ studie betonade också det moln av smuts som omgav fallet Hatzfeldt.⁸

Det fanns en tredje fråga som bekymrade Lassalles rhenska kollegor. När fallet var över och vunnit, och de Goda krafterna bakom grevinnan hade segrat, visade det sig att det varaktiga resultatet blev att Lassalle kunde leva som en förmögen person under resten av sitt liv, på livränta från grevinnan, som vid uppgörelsen hade tillerkänts en förmögenhet (så kraftfullt var det med utpressning, precis som Lassalle hade bekräftat som pojke).

I enlighet med detta förändrades Lassalles hela livsstil, när han anpassade sin ställning till sina tillgångar. Hans kommunistiska kamrater i Düsseldorf – de som inte hade tvingats till fattigdom i exil eller satts i fängelse – såg hur han började leva ett överklassliv i lyx, ty han dolde det inte för de personer som han lämnade bakom sig. Det är ingen idé att avfärda deras fientlighet som bara avund. För det första hade de blivit tillsagda, att om grevinnan vann sin kamp för rättvisa och frihet, så skulle det bli pengar till *rörelsen*, men nu flödade pengarna bara till att göra Lassalle till en välklädd snobb som levde ett gott liv på grevinnans herrgård. Lassalle var inte snål med gåvor, förstår ni.

Men som en rik man med framtidsutsikter och intellektuella ambitioner vände han blicken mot Berlins köttgrytor, och bort från rörelsen i Düsseldorf. Hans relationer till den lokala kommunistgruppen blev ansträngda, av mer än en anledning.

3. Vänskap: fram till 1856

Förklarar detta varför Marx utvecklade sin fientlighet mot Lassalle? Inte det minsta. Vid den här tiden kände Marx, som trots allt befann sig i London och inte i Düsseldorf, till relativt lite om Lassalle personligen, och han var en av Lassalles få förbundna inom vänstern som *inte* började vända sig mot honom av ”personliga” skäl. Det är ett stort problem för myten.

Det finns klara bevis för det – en händelse som i ett slag praktiskt taget krossar en stor del av myten om Marx och Lassalle. I juni 1850 föreslog Marx att Lassalle skulle accepteras som medlem i Kommunistiska förbundets kommitté i Köln. *Med stöd från lokalavdelningen avvisade kommittén enhälligt och upprepade gånger Marx’ förslag* – trots att det framfördes (muntligt) av en rhensk kommunist, C W Klein från Solingen, med Marx’ hela prestige bakom sig.⁹

Kommitténs brev till Marx om avvisandet av Lassalle, som skrevs under av Röser, och var daterat 18 juni 1850, finns bevarat.¹⁰ Det förklarade mycket kort att ”vi inte kan gå med på ditt förslag”,

8 För *Volksstaat*-redaktören, se Wilhelm Bloss, ”Karl Marx in Leipzig”, i *Mohr und Genossen*, s 351. Marx, ”Brev till Engels”, Marx/Engels, 9 februari 1860, *Collected Works*, band 41, s 35. Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 22 f.

9 Angående enhällighet, se Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, s 70 f, och citat från Marx (fotnot 12 nedan). ”Upprepade gånger”, se Dowe, *Aktion und Organisation: Arbeiterbewegung, sozialistische und kommunistische Bewegung in der preussischen Rheinprovinz 1820-1852*, Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen 1970, s 267; se även Na’aman, *Zur Geschichte des Bundes*, s 76.

10 Brevet finns återgivet i faksimil i Mehring, *Karl Marx* (engelska upplagan, s 232 [inte i svenska utgåvan – öa]), även om Mehrings text inte nämner det. Datum syns tydligt. Men när Mehring publicerade brevet i *Neue Zeit* (Mehring, ”Bund des Kommunisten”, s 68) angavs datum till 1851. Detta felaktiga datum angav också Gustav Meyer, utan tvekan utifrån Mehring, i hans inledning till Lassalle, *Nachgelassene Briefe und Schriften*, band 2,

eftersom vi efter en nära observation av mannen ”har funnit att han fortfarande har aristokratiska principer, och inte är så nitisk som han borde vara om arbetarnas allmänna välfärd”. Från Marx’ sida kunde detta meddelande utan tvekan verka diffust, och (oh, ironi!) han kan mycket väl ha trott att kamraterna i Köln handlade av personlig fientlighet.

Om det behövs så finns det fler bevis om denna händelse, alltså att Köln avvisade Marx’ förslag att släppa in Lassalle. Röser tog med en kort redogörelse om händelsen i sitt uttalande till de preussiska myndigheterna medan han satt fängslad 1853-1854. Han daterade den till ”slutet av 1850 eller början av 1851”, antingen på grund av felaktiga minnesbilder (han litade helt till minnen) eller på grund av att han mindes ett senare upprepat förslag från Marx, denna gång i skrift:

... Marx skrev till mig från London att jag skulle ta kontakt med Lassalle och försöka vinna över honom till Förbundet. Jag försäkrade Marx att vi inte hade någon grund för att acceptera Lassalle i Förbundet, utan att ge honom dessa grundvalar. De var: att jag litade lika lite på Lassalle som Bürgers och Pierre. Istället ansåg jag honom vara egoistisk, och trodde att om härskarna erbjöd honom fördelar, så skulle han avsvära sig kommunismen. Jag var överhuvudtaget av uppfattningen att han inte menade allvar med arbetarrörelsen [*Arbeiterpartei*].¹¹

Några år senare nämnde Marx denna episod i ett brev till Engels, och skrev att ”trots att jag ville släppa in honom i Förbundet, avvisade ett enhälligt beslut i centralkommittén i Köln honom, på grund av hans dåliga rykte...”¹²

Lassalle satt i fängelse från 1 oktober 1850 till 1 april påföljande år, och avtjänade sitt sedan länge uppskjutna straff för de anklagelser som Marx’ *NRZ* hade försvarat honom mot 1848. När han släpptes fri, bjöd han in vänner för att fira sin nya frihet, men Kommunistiska förbundets ledare i Köln kom inte. Röser tackade nej till inbjudan under förväning att han måste göra en resa. Bürgers läxade upp Lassalle om ”intelligentsians självrådighet” och ”längtan efter att storfräsare ska härskas”, och gav rådet: ”Framförallt ... måste du vinna vårt folks förtroende.” (Bürgers kände verkligen Lassalle mycket väl efter att ha varit privatlärare åt grevinnan Hatzfeldts son. Men ju närmare man kom Lassalle, desto mer sannolikt var det att man skulle bli fiende eller lakej.)¹³

Dr Roland Daniels, en ledande kommunist i Köln som Marx höll högt, skrev till honom att Lassalle nu var ”isolerad”, och att hans försök till ”försoning” med den kommunistiska gruppen hade avvisats. Daniels varnade: ”Jag tror att han kommer att vädja till London, antingen till dig eller någon annan – jag vet inte vem. Men var försiktiga.” Marx svarade med ett (inte bevarat) brev som försvarade Lassalle. I slutet av april 1851 bannade Daniels honom åter:

Direkt efter att jag talade med dig om att det är en bluff med karisma, som du alltid har varit förtjust i [*faible*], måste jag på allvar återigen uppmärksamma dig på en bedragare. Konflikten mellan Lassalle och Bürgers är inte personlig, och jag tror att du har fel om Lassalle. Tillsammans med många andra anser jag honom vara en ytlig *blagueur* [bluffmakare] och rätt och slätt en demokratisk bedragare som en dag kommer att avslöja sig precis som Tellerling. Låt honom

footnot s 8. Att datum är 1850 bekräftas av Ramm, ”Lassalle und Marx”, *Marxismus Studien*, Tübingen 1960, fotnot s 190; i en redaktionell not i Marx/Engels, *Werke* (band 30, s 707, not 59); och datum och texten i brevet bekräftas nu i *New Mega III*, band 3, s 565, och i *Bund der Kommunisten*, band 2, s 212 f.

11 Peter Röser, ”Aus den Aussagen von Peter Gerhard Roeser”, *New Mega III*, band 3, s 740. Märk väl att detta stycke inte finns med i urvalen från samma dokument (”From Peter Röser’s Evidence”) i Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 550-554. Angående Rösers dokument, se *KMR*, band 3, s 144, inkl. fotnot. Både Pierre (förnamn okänt) och Heinrich Bürgers var ledare för Kommunistiska förbundets Kölnavdelning.

12 Marx, ”Brev till Engels”, 9 februari 1860, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 35.

13 Röser, ”Brev till Lassalle”, 31 mars 1851, i *Bund der Kommunisten*, band 2, s 400 f; Bürgers, ”Brev till Lassalle”, 1 april 1851, i Lassalle, *Nachgelassene Briefe und Schriften*, band 2, s 47; jmf Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, s 71. Se redaktionell not i *Bund der Kommunisten*, band 2, s 749, not 583.

bara hamna i någon sorts ekonomiska svårigheter, låt hans Babyloniska livsstil ta slut, så fruktar jag att denna ”hårda Spartan” ... skulle kunna utföra persiska tricks.¹⁴

Uppenbarligen togs Lassalles medlemskap i Kommunistiska förbundet åter upp under denna period – kanske på grund av Marx’ fortsatta stöd – och avvisades återigen av lokalavdelningen.¹⁵

Ironin tättnar: det var fortfarande Marx som behövde övertygas om att fientligheten kring Lassalle inte hade något ”personligt” ursprung. Det var myten om Marx och Lassalle vänd upp och ner.

Under denna period var Marx kort sagt den *enda* av Lassalles kända kollegor som ansåg att Lassalles medlemskap inte skulle besudla rörelsen.¹⁶ Till skillnad från Lassalles kollegor i Tyskland hade Marx förstås inte haft så mycket att göra med honom personligen. De två hade bara haft tillfälliga personliga kontakter under en period av tre månader 1848, i Düsseldorf och Köln. Om Marx’ ”personliga” fientlighet daterar sig ända dit, som myten hävdar, så måste källan till den finnas under *den* perioden. Det enda problemet med denna slutledning är att (1) det inte finns ett ens av bevis för den, och (2) det finns en mängd bevis mot den. Det verkliga sakernas tillstånd var i själva verket motsatsen till myten.

En återblick visar följande bild.

Som vi nämnde tidigare satt Lassalle i fängelse under de avgörande månaderna under revolutionen 1848, på grund av stölden av skrinet. Frisläppandet av honom i augusti hyllades vida i pressen som en seger för vänstern, på grund av hans försvarsstrategi, och han blev alltså halvt automatiskt en bemärkt figur inom den revolutionära demokratin. Från slutet av augusti till slutet av november fungerade Lassalle som talare och agitator för den demokratiska rörelsen. Agitation var hans starka sida. Under arbetet mötte han ibland Marx, utan att egentligen samarbeta med honom i gemensamt arbete, ty Lassalle arbetade ifrån Düsseldorf och Marx från Köln.

I november arresterades Lassalle, anklagad för att i ett tal ha förespråkat ett våldsamt uppror, och under de följande månaderna publicerade Marx’ *Neue Rheinische Zeitung* en hel del material till försvar för hans fall. (Mellan februari och maj 1849 publicerades fem artiklar skrivna av Marx och Engels i *NRZ* med titeln ”Lassalle”.)¹⁷ Lassalle hade skrivit till redaktör Marx på *NRZ* och bett om stöd, och det fick han i överflöd. I mars 1849 deltog Marx och Engels personligen i en delegation till försvar för Lassalle som riktade sig till åklagaren i Düsseldorf.¹⁸

Levnadstecknare Footman skriver så här om den revolutionära perioden 1848:

Ända från början tyckte Engels illa om Lassalle. Han ogillade hans skenhelighet, skrytsamhet och självtillräcklighet, och han tyckte inte om att spåren från Hatzfeldtskandalen släpades över revolutionens anspråkslösa stig.

Om dessa rader om Engels är sanna (Footman anger ingen källa, och jag har inte lyckats hitta någon), så måste det tilläggas att det var den vanliga reaktionen mot Lassalle bland kommunister, inte något speciellt ogillande från Engels. Ännu mer intressant är att Footman tillägger:

14 Daniels, ”Brev till Marx”, 12 april 1851, i *Bund der Kommunisten*, band 2, s 419 f; angående Marx’ brev, se *Karl Marx Chronik*, s 106. Daniels, ”Brev till Marx”, 24 april 1851, *Bund der Kommunisten*, band 2, s 423.

15 *Bund der Kommunisten*, band 2, s 639, not 443. *Karl Marx Chronik*, s 105 (och se referenser). Men Daniels’ brev från 12 april (se föregående not) som det återges (”gekürzt”) i *Bund der Kommunisten*, nämner inte medlemskap direkt.

16 Så fort Bernstein började ändra sig om Lassalle påstod han motsatsen, men utan att anföra ett enda faktum till stöd. Se Bernstein, *Über der Verhältnis*, s 159.

17 Se utöver dessa Marx, ”Drigalski”, Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 77, 79 och Marx, ”Tax Refusal Trial”, *ibid* s 341. Dessutom fanns annat material i *NRZ* av andra författare.

18 Se redaktionell not i Marx/Engels, *Collected Works*, band 8, s 576, not 299.

Trots att Marx var medveten om allt detta, så var han mer tolerant. Hans judiska blod kan ha givit honom mer förståelse för den unga mannens svagheter. Han tyckte om honom personligen, och uppskattade de betydande bidrag som hans framåtanda och intellektuella förmåga kunde ge saken.¹⁹

Det är oklart hur ”judiskt blod” ger förståelse för svagheter, eller varför böcker om Lassalle har en benägenhet att fantisera. Men en sak är klar: *Marx gillade Lassalle personligen*.

I själva verket skulle Marx långt senare säga just det.²⁰ Det kan hjälpa till att förklara varför det 1850-1851 finns en lucka mellan Marx’ bedömning av Lassalle och den som gjordes av medlemmar i Kommunistiska förbundet i Rhenlandet, som hade mycket större erfarenheter av Lassalle.

Under många år efter 1849 hade Marx bara skriftliga förbindelser med Lassalle, och i dessa går det inte att hitta ett enda tecken på fiendtlighet – fram till 1856. Som vi har sett hittar man bara tecken på att Marx *gillade* Lassalle. Vid ett tillfälle 1849 blev Marx irriterad när Lassalle, efter att ha blivit ombedd att ge ekonomisk hjälp, gjorde en *offentlig* vädjan om pengar. Men i samma brev där Marx uttryckte irritation över denna blunder, sa han: ”Jag känner till Lassalles tillgivenhet för mig, jag kunde absolut inte förutse att jag skulle bli komprometterad på detta sätt.” Det var en händelse i en brevväxling som till största delen rörde den praktiska delen av Lassalles värdefulla hjälp med att få litteratur distribuerad i Tyskland, samla pengar och överhuvudtaget hjälpa till. Här var Lassalle som bäst. När det blev ett misstag, skrev Marx lugnande: ”Jag vet att du är noggrann med att skicka svar...” Det var Lassalle som var behjälplig i att skaffa Marx en del arbete som korrespondent för *Neue Oder-Zeitung*. På begäran skickade Marx ekonomisk statistik och analyser till Lassalle. Han skickade pratiga politiska rapporter som han tillhandahöll nära politiska vänner. På önskemål från Lassalle skickade både Marx och Engels kritik till honom av hans drama *Sicklingen*, utan någon ton av politisk fiendtlighet.²¹

Vi vet i själva verket att Marx under denna period faktiskt betraktade Lassalle som en av de bästa i ”partiet”, det vill säga den lilla (oorganiserade) kretsen av politiska anhängare runt Marx. I ett brev till Engels 1853, uttryckte Marx missnöje med de flesta andras kompetens, men ”trots många ’men’ är Lassalle flitig och energisk”. Engels höll med: ”Näst efter Cluss är Lassalle den överlägset mest användbara av alla, speciellt när greve Hatzfeldts förmögenhet oåterkalleligen kommer att bli tillgänglig för allmänheten. Han har sina nycker [*Mucken*, infall, svagheter], men han har också partianda och ambitioner, och vi är alla tillräckligt bekanta med hans lilla tillfälliga trånande och hans personliga angelägenheter, som han alltid inlåter sig på under förevändning av att vara offentliga angelägenheter.”²² Utan tvekan betydde Engels’ *Mucken* samma sak som Marx’ ”men”. Från Londons horisont betraktades Lassalles brister som småsynder.

19 Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, s 64.

20 Marx, ”Brev till Hatzfeldt”, 16 oktober 1864, Marx/Engels, *Collected Works*, band 42, s 5. Se även Marx’ yttrande, som citeras nedan i denna specialnot om att ”vara mottaglig för Lassalle” i Marx, ”Brev till Engels”, 5 mars 1856.

21 ”Lassalles tillgivenhet”, Marx, ”Brev till Freiligrath”, 31 juli 1849, Marx/Engels, *Collected Works*, band 38, s 204; jmf också Marx, ”Brev till Freiligrath”, 5 september 1849, *ibid*, s 216 f. Affärshjälp: all affärskorrespondens finns inte bevarad; se Marx, ”Brev till Lassalle”, 23 februari 1852, *ibid*, s 46. Det finns många hänvisningar till Lassalles hjälp i korrespondensen mellan Marx och Engels: se *ibid*, s 76, 88, 334 f, 339, 350, 414, 418, 419, 481. Se även Jenny Marx, ”Brev till Engels”, *ibid*, s 588, och Marx, ”Brev till Elsner”, *ibid*, s 550. ”Noggrann med att skicka svar”: Marx, ”Brev till Lassalle”, 23 februari 1852, *ibid*, s 46. Angående *NOZ*, Marx, ”Brev till Engels”, 2 december 1854, *ibid*, s 501. Vad Marx skickade till Lassalle: Marx, ”Brev till Lassalle”, *ibid*, s 430 ff, 454 ff, 511 ff; se även Engels, ”Brev till Marx”, 23 mars 1854, och Marx, ”Brev till Engels”, 29 mars 1854, *ibid*, s 419 f, 421. Angående politiska rapporter: t ex Marx, ”Brev till Lassalle”, 23 februari 1852 och 8 november 1855, *ibid*, s 43 ff, 556 f.

22 Marx, ”Brev till Engels”, 10 mars 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 290. Engels, ”Brev till Marx”, 11 mars 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 293.

Lite senare var Marx orolig för att problem med distributionen av litteratur skulle ge Lassalle för mycket besvär: ”Lassalle är fortfarande den enda som vågar brevväxla med London, så vi måste vara försiktiga så att han inte blir sjuk på kuppen.” Det gav förvisso Lassalle en speciell plats i Marx’ aktning. 1855 besökte Lassalle Paris, och Marx bannade honom för att han inte hade rest över Kanalen för att hälsa på honom i London. Han tillade: ”Om inte Frankrikes dörrar vore hermetiskt tillslutna för mig, skulle jag överraska dig i Paris.”²³ Inte många andra skulle ha fått ett sådant brev från Marx.

Footman sammanfattar: ”Korrespondensen mellan Lassalle och Marx och hans hustru under denna period visar en varm och verklig vänskap.” I sina brev till Marx talade Lassalle om sig själv som ”den siste mohikanen” som höll ställningarna för kommunismen i Tyskland. Det var ett resultat av hans ansträngda relationer till de rhenska kommunisterna: när polisen beslagtogs rörelsens papper för att organisera skenrättegången mot kommunisterna i Köln 1851, drog de slutsatsen att Lassalle ”inte [var] någon kommunist” och det räddade honom från den följande häxjakten. Därav ”den siste mohikanen”. Men i samband med rättegången mot kommunisterna och dess efterdyningar gjorde Lassalle lojalt allt vad han kunde. Marx, som var nära indragen i försvaret i Köln, måste ha känt till detta, och det förstärkte utan tvekan hans goda uppfattning om Lassalle.²⁴

Det står alltså klart: under åtta års samarbete – under revolutionen och sedan under besvikelserna efter revolutionen – uppvisade inte Marx minsta tecken på den besatta ”avundsjuka” och irrationella fördomar som ”ända från början” antogs ha dominerat hans uppfattning om Lassalle. Hittills finns inte minsta tillstymmelse till bevis för myten. Precis tvärtom: om vi tittar på de kommunister bland vilka Lassalle försökte räknas som kamrat var, såvitt någon vet, Marx den *ende* som tyckte om karln. Om det låg något i de olika psykiatriska motiven och rasteorierna (om ”judiskt blod” och så vidare) om Marx’ senare fientlighet mot Lassalle, var fanns de före 1856?

1856 hände något som fick Marx att få samma skeptiska uppfattning om Lassalle som resten av de rhenska kommunisterna som kände honom. Det behövs ingen psykiatrisk teori, fakta finns dokumenterade.

4. Gustav Lewys uppdrag

I början av 1856 skickade kommunisterna i Düsseldorf, Lassalles omedelbara verksamhetsområde, ett sändebud – Gustav Lewy²⁵ – till London för att reda upp med Marx hur Lassalle verkligen var, enligt deras åsikt.

Vi måste komma ihåg att Lassalle vid den här tidpunkten hade levt ett överdådigt liv i nästan två år. Redan före denna nya period hade kommunisterna i Düsseldorf och Köln förvisso varit mot att låta Lassalle bli medlem. Nu var det inte frågan om medlemskap – Kommunistiska förbundet hade krossats av regeringens häxjakt – men de kvarvarande kommunisterna var övertygade om att den rike gentlemannen helt och hållet hade gått över till den borgerliga sidan, och att Marx borde få reda på det.

Det löser inte problemet att i efterhand säga att Lassalle trots allt *inte* gick över till borgarklassen, för vi känner till möjligheterna i Lassalles tänkande. Samma efterklokhet lär oss att Lassalle gjorde

23 Marx, ”Brev till Engels”, 18 juli 1853, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 354. Marx, ”Brev till Lassalle”, 28 juli 1855, Marx/Engels, *Collected Works*, band 39, s 543.

24 Footmans sammanfattning, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, s 69. ”Siste mohikanen”: Lassalle, ”Brev till Marx”, 13 juni 1853, Lassalle, *Nachgelassene Briefe und Schriften*, band 3, s 60. Angående rättegången, Footman, *op cit*, s 72.

25 Marx’ brev stavar namnet Levy, och det gör även *Werke* och *Collected Works* konsekvent, utan förklaring. Alla andra källor jag har sett använder stavningen Lewy.

ett offentligt och beslutsamt försök att ta över ledningen för den borgerliga liberala rörelsen, och avvisades av *dem*, inte av sitt kommunistiska samvete. Utifrån kommunisternas perspektiv 1856 var deras farhågor angående Lassalle inga fantasier. Det kan också ha funnits en irritationsfaktor: det var förargligt att av alla kommunister i Rhenlandet skulle denne man vara närmsta korrespondent till de två ledarna i London.

Detta var inte första gången försök hade gjorts att öppna Marx' ögon för Lassalle, från olika håll. Ett misslyckat första försök hade gjort 1853. I förra avdelningen såg vi att Marx hade höga tankar om Adolf Cluss, som 1849 hade emigrerat till Amerika. Det faller sig att en månad innan han hade uttryckt denna uppfattning (i ett brev den 10 mars 1853), hade Cluss skickat ett brev om Lassalle till Marx. Vad han faktiskt skickade var ett brev som var adresserat till honom från en viss C Wiss, som hävdade att Lassalle var en "slipad slösare för vilken inga medel är för dåliga, till och med att förråda sina vänner, för att kittla gommen, leva i lukullisk lyx och ge sig själv en förnäm min". En sådan person, sa brevet från Wiss, "är farlig för alla partier. Han kommer inte att bli en vanlig förrädare, men han kommer inte att vägra om han erbjuds ett mycket högt pris för sina ambitioner och lyxiga livsstil."²⁶

Marx ignorerade detta brev fullständigt. Det lade inte fram några fakta, och källan, Wiss, var inte kommunist utan en småborgerlig demokrat som Marx inte hade något förtroende för.

1856 var Gustav Lewy en helt annan sak.

Lewy var en affärsman från Düsseldorf, och hade i årtal varit en av den kommunistiska gruppens ledande aktivister. Han hade kommit till London en gång tidigare, i december 1853, som sändebud från kamraterna i Düsseldorf. De funderade då på (eller drömde om) ett uppror i Tyskland, och ville att Marx skulle förbereda sig för att återvända till Tyskland. Marx försökte givetvis kyla ner deras tendens till kupppolitik. Vid den tidpunkten ansåg synbarligen även Lassalle att Lewy var hans eget sändebud till Marx, åtminstone delvis.²⁷ Med tanke på det föregående uppdraget 1853, hade Marx förvisso ingen anledning att betvivla att Lewy 1856 befann sig i en ställning där han kunde tala för rhenländarna (inte heller finns det någon anledning att betvivla det nu). Marx hade senare kontakter med rhenländarna, och Lewys roll bekräftades givetvis.

Det finns ett annat starkt skäl att godta Lewys trovärdighet. Sex år senare förvandlades inte bara Lewy till en entusiastisk anhängare till Lassalles propagandarbete, utan blev också nära medarbetare till ledningen för den då nybildade lassalleanska rörelsen. När Lassalle bildade Allmänna tyska arbetarförbundet blev Lewy organisationens kassör. Ändå visste Lassalle att Lewy var den person som hade "fördömt" honom inför Marx 1856, och 1862 skulle Lassalle ha givit mycket för att få Marx att anta en positiv ståndpunkt. Det enda han behövde göra var att få sin nya ivriga anhängare att skriva till Marx att han (Lewy), låt oss säga hade överdrivit lite när han rackade ner på Lassalle i London. Men inget sådant hände. Det finns inga tecken på att Lewy någonsin ångrade sin tidigare handling, trots sin stora önskan att främja den nya saken. Det fanns inga skäl till att betvivla Lewys trovärdighet när han blev en glödande lassallean, och det fanns ingen anledning att betvivla den innan denna lyckliga förvandling.

Innan Lewy blev anhängare till Lassalle, försökte Lassalle själv misskreditera Lewys motiv. Det var ett dåligt försök som bara misskrediterade honom. Det hände 1860, när Marx konfronterade

26 Lassalle, *Nachgelassene Briefe und Schriften*, band 3, s 256 f; jmf Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, s 83 och Ramm, "Lassalle und Marx", s 191 f.

27 Angående besöket 1853: se redaktionell not i Marx/Engels, *Collected Works*, band 40, s 584, not 36. Angående anknytningen till Lassalle: Na'aman, *Zur Geschichte des Bundes*, s 76 och fotnot; även Na'aman, *Lassalle*, Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1971, s 209; och se Lassalles hänvisning i Lassalle, "Brev till Marx och Engels", februari 1860, *Nachgelassene Briefe und Schriften*, band 3, s 268.

Lassalle med de anklagelser som Wiss och Lewy fört fram. Lassalle gick till motangrepp: Lewy, påstod han, ”ville att grevinnan [Hatzfeldt] skulle låna honom 2.000 riksdaler”, och när hon vägrade spred han ut historier som han hoppades skulle nå ända till London.²⁸ Om vi antar att Lewy verkligen förvägrades ett lån, så var historien fortfarande långt ifrån att bevisa hans oärlighet och ännu längre från att förklara resten av de rhenska kommunisterna. Det är troligt att Lassalle vid denna tidpunkt hade givit alla som kände honom tillräckligt med skäl till missnöje, men av det följde inte att alla missnöjda personer ljög om honom.

Lassalles levnadstecknare spekulerar lika mycket om möjliga ”personliga” motiv från Bürgers’ sida, som hade varit privatlärare åt grevinnans son. Men dessa spekulationer har inte underbyggts med mer fakta än i fallet Lewy. Utöver vad som har sagts om det fallet, finns det ett dilemma för urskuldande levnadstecknare. Om Lewys trovärdighet 1856 misskrediteras, så måste han ha varit en grym sorts politisk gangster (av skäl som bara urskuldarna känner till), och ändå gjorde Lassalle denna onda lögnare till sin högra hand, väl medveten om hans förseelser, så fort gangstern kom över till hans eget gäng. Jag tror inte på denna beskrivning, men man kan inte ha både och.

Att slå fast Lewys trovärdighet bekräftar inte automatiskt allt han sa om Lassalle, men (1) hans bild av Lassalle kan idag dokumenteras med tredubbla lager bevis, i en omfattning som Marx inte ens misstänkte, och (2) Lewys trovärdighet förklarar det djupa intryck han gjorde på Marx, när den tidigare kritiken mot Lassalle hade viftats bort.

5. Lewys avslöjande av Lassalle

Lewy tillbringade en hel vecka under samtal med Marx, och reste hem den 28 februari. Han hade två uppdrag från rhenländarna: det andra var att informera Marx om den lokala situationen, med inriktning mot ett nytt uppror – som ledde till samma varningar från Marx som hade varit nödvändiga 1853. Så bara en del av veckan ägnades åt Lassalle.

När Lewy reste hem skickade Marx en lång rapport till Engels.²⁹ Alltihopa bör läsas för att bedöma Lewys påverkan på Marx, ty Marx betonade hela tiden själv att det som skakade honom var att Lewy radade upp detalj efter detalj. Men vi kommer bara att återopa de viktigaste slutsatserna.

Den viktigaste slutsatsen kom faktiskt alldeles i början: ”efter en *mycket hård* granskning tror jag att *de har rätt*”. (”De” syftar uppenbarligen på tidigare nämnda ”Düsseldorffarbetare”.) Lewy hade sagt:

Lassalle [är] helt förvandlad sedan grevinnan fick sina 300.000 riksdaler: stöter medvetet bort arbetarna; är överdådig; flörtar med de blå [aristokratin]. Dessutom anklagar de honom för att hela tiden utnyttja partiet för sina *personliga smutsiga affärer* och för att till och med vilja använda arbetarna *för personliga brott* för att främja [Hatzfeldts] rättsprocess.

Sedan sammanfattar Marx’ brev Lewys redogörelse för exakt hur Hatzfeldts fall avslutades framgångsrikt. Givetvis var det en berättelse om advokatknep där utpressning *inte* var det enda brottet. ”Således”, berättade Lewy för Marx, ”var det inte hans *juridiska* skarpsinnighet utan en helt igenom sjaskig intrig som plötsligt satte stopp för rättegången”.^{*} Marx räknade upp några av ”alla de

28 Lassalle, ”Brev till Marx och Engels”, februari 1860, *Nachgelassene Briefe und Schriften*, band 3, s 268. I *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, s 112 verkar Footman svälja Lassalles påstående utan att undersöka det, kanske i G Mayers fotspår, som är lika tillitsfull i sin inledning till Lassalles *Nachgelassene Briefe und Schriften*, band 5, s 28.

29 Marx, ”Brev till Engels”, 5 mars 1856, Marx/Engels, *Collected Works*, band 40, s 23 f. För övrigt kommer Marx till Lewys besök först efter fyra sidors prat om andra ämnen.

* Denna sammanfattning av hur Lassalle vann är tillräckligt korrekt för att återopas av levnadstecknare Footman som sin boks skildring av resultatet. Men Footman säger att Marx skrev det och berättar inte att Marx bara återgav

personliga smutsiga knep som jag inte kan återge eftersom jag glömmer bort det ena efter det andra”.

Nästa punkt rör något som kan förmodas vara ett mycket starkt motiv för de rhenska kommunisternas missnöje med Lassalle. Lassalle hade mutat greve Hatzfeldts förvaltare, Stockum, med ett erbjudande om 10.000 riksdaler för komprometterande papper, men hade smitit från att betala,

... och arbetarna säger med rätta att ett sådant löftesbrott bara kan förlåtas om han hade lämnat över pengarna till partiet istället för att lura till sig dem åt grevinnan.... Istället för att låta grevinnan betala honom för sitt arbete och göra sig oberoende, har han *, nu när han har vunnit, skamligt nog utan någon helst förevändning hamnat under hennes ok som kurtisan. Han hade alltid skrävlut om vad han skulle göra så fort han hade vunnit rättegången. Nu kastar han dem [kommunisterna] på ett medvetet provocerande sätt åt sidan som överflödiga verktyg.

Marx' brev gav fler exempel ur Lewys åtalspunkter:

Han [Lassalle] deltog ändå på ett (privat) möte på nyårsdagen, eftersom en fransk överste var närvarande. Till allmän förvåning talade han inför 60 arbetare bara om ”civilisationens kamp mot barbariet”, västmakterna mot Ryssland. Hans plan verkar ha varit att resa till Berlin, spela stor gentleman där, och öppna salong. I Lewys närvaro lovade han grevinnan att skapa ”ett hov av intellektuella åt henne” när han återvände därifrån. Likaså i Lewys närvaro uttryckte han hela tiden sin ”längtan att bli diktator” (han verkar betrakta sig själv på ett helt annat sätt än vi ser på honom – han anser sig vara världserövrare eftersom han var skoningslös under sina personliga intriger, som om en verkligt betydande person skulle offra tio år på en sådan småsak).

Vid den tiden var detta bara anklagelser, vilket Marx' val av verbböjning hela tiden visade. Nu låter det som en mycket måttfull redogörelse över Lassalles liv. Nästa anklagelse, rapporterade Lewy, var fortfarande obekräftad:

Vad gäller hur farlig han verkar vara: för att smuggla in en man ur arbetarrörelsen till polisen, till synes som spion, *gav han denne ett av mina brev*, och han skulle säga att hade stulit det från Lassalle för att rättfärdiga sig själv.

Denna anklagelse var relativt mild jämfört med en del av Lassalles operationer under fallet Hatzfeldt, och fullt trovärdig, även om den innebar att Lassalle hade överlämnat ett av Marx' brev till polisen som ett personligt knep.

Därefter förde Lewys redogörelse fram den allvarligaste anklagelsen av alla, som idag har bekräftats utan minsta tvivel: ”Vidare säger arbetarna: med sitt diplomatiska sätt skulle han inte ha gått emot dem så bryskt om han inte direkt avsåg att gå över till det borgerliga partiet.” Som vi ska se var det precis vad Lassalle försökte göra när han kom till Berlin. Lewys redogörelse talade om det *hat* som hade samlats mot Lassalle:

Ändå är han [Lassalle] övertygad om att han har tillräckligt inflytande för att få dem att ändra sig när det blir ett uppror, om han klättrar upp på ett bord och predikar för massorna, etc. Hatet är så starkt mot honom, säger Lewy, att oavsett vad vi må bestämma så skulle arbetarna massakrera honom om han skulle befinna sig i Düsseldorf när aktionerna börjar.

Tja, läsaren bör minnas att Lassalle lyckades tala omkull samma Lewy, inte under ett uppror men

Lewys redogörelse. (Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, s 76.) Detta märkliga misstag beror troligen på det faktum att Footman verkar acceptera Lassalles försök att misskreditera Lewy, om än utan granskning eller resonemang.

* Här och i följande återgivande av Lewys ord ska verben tolkas som att rapportera rykten (”Lewy sa att”) och inte som ett påstående från författaren, Marx.

under hänförelsen efter att ha grundat en ny socialistisk rörelse.

Marx avslutade sitt brev till Engels med det han började, efter att ha ursäktat att han bara gav enstaka detaljer:

Det *hela* har gjort ett *definitivt* intryck på mig och Freiligrath, oavsett hur benägen jag var att vara för Lassalle, och oavsett hur lite jag litat till arbetarnas skvaller.

Med Lewy var han försiktig, uttryckte ingen uppfattning eller slutsats, pekade artigt på att han fortfarande måste höra Lassalles sida, avrådde från ”all öppen splittring”, och så vidare. Vi har sett att Marx skulle tas bokstavligen när han på slutet skrev: ”oavsett hur benägen jag var att vara för Lassalle”. Det skrevs till Engels, som inte gick att lura om Marx’ inställning till Lassalle.

Vi har sett en del bevis för att Lewys fördomande inte föll från himlen. Det går att återropa andra tecken som visar att Marx måste ha hört saker om Lassalle i flera år, men sopat dem åt sidan, som Wiss’ brev. Vi vet att en av de rhenska kommunister som Marx värderade högst, Roland Daniels, ungefär vid denna period skrev ett brev till honom med en skeptisk syn på Lassalle.

Daniels’ brev gjorde klart att han hade varnat Marx tidigare för ”att karisma, som du alltid har varit förtjust i, är en bluff”. Daniels syftade uppenbarligen på att Marx var ”förtjust” i Lassalle, vilket var välkänt för hans rhenska vänner. Daniels fortsatte och sa tydligt: ”jag tror att du har fel om Lassalle. Tillsammans med många andra anser jag honom vara en ytlig bluffmakare och rätt och slätt en demokratisk bedragare....” Vi ser återigen att Marx hade vidhållit sin ”felaktiga” uppfattning om Lassalle mot upprepade råd och påtryckningar från rhenländarna som kände honom. Trots att Lassalles levnadstecknare, som citerar Daniels’ brev, lutar åt att rentvå honom, så nämner han ”den misstro mot Lassalle som Köln-kommunisterna så länge förgäves hade försökt inympa hos Marx”.³⁰

Till sist började Marx nu se Lassalle som hans rhenländska vänner sedan länge hade sett på mannen. Vad gäller myten om Marx påstådda ”avundsjuka”: vid denna tidpunkt fanns det ingen anledning att vara svartsjuk eller avundsjuk på Lassalle *politiskt*. Lassalle befann sig i en återvändsgränd. Hans omedelbara mål var att få tillstånd från den preussiska regeringen att flytta till Berlin. Bernstein/Engels’ studie har konstaterat ”självförnekelsen” i hans petition till regeringen (artigt språk för dess atmosfär av krypande inför makten). Ett av de lojalistiska argument som Lassalle förde fram i denna petition var att polisen skulle få lättare att bevaka honom i Berlin.³¹ I själva verket beslutade polischefen i Berlin att utfärda ordern: *han* var åtminstone övertygad om att Lassalle ville gå över till de respektablas läger. Och om de rhenska kommunisterna också var övertygade om det, så är det inte rättvist att anklaga dem för ovärdiga motiv.

6. *Vem bröt med vem?*

Från och med här tar politiken över i historien om Marx och Lassalle – först i filosofisk förklädning. Ty Lassalle framträdde först som filosof.

1857 publicerade Lassalle sitt vetenskapliga arbete om Herakleitos. Marx kunde tydligt se att Lassalle satt hårt fast i de gamla hegelianska idealistiska hjulspåren, vilket också gällde hans sista teoretiska arbete, *Systemet med förvärvade rättigheter* (1861).

Som bekräftad hegelian av den gamla skolan [skrev Engels senare om detta verk] härledde Lassalle inte de romerska lagarnas föreskrifter från romarnas samhällsförhållanden, utan från

30 Daniels’ brev citeras i Na’aman, *Lassalle*, s 204, utan datum eller källa. Lägga märke till att Daniels dog i slutet av sommaren 1855. För levnadstecknarens kommentar: *ibid*, s 207.

31 Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 27 f. Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, s 93.

viljans ”spekulativa föreställning”, och kom på så sätt fram till detta fullständigt ohistoriska påstående.

Psykiatriska levnadstecknare behöver inte förstå dessa frågor: för dem räcker det faktum att Marx (privat) hudflängde dessa verk, så då behövs inga bevis för att Marx var ”avundsjuk”. För dem är det faktum att det filosofiska innehållet i dessa böcker otvivelaktigt var *gammal*-hegeliansk idealism bara en teknisk detalj utan intresse. Men Marx tillhörde inte denna kritiska skola.

När Lassalle 1859 publicerade sitt drama om Franz von Sickingen, kunde Marx – precis som alla andra som faktiskt läste materialet – se det öppet elitistiska förhållningssätt till revolutionen som det förkroppsligade. När Lassalle publicerade sin politiska pamflett om 1859 års ”italienska krig” (Österrike och Italien mot Preussen), kunde Marx läsa på ren tyska att författaren väntade sig att Preussen skulle bestämma Tysklands framtid. För analyser av dessa skrifter, och en fingervisning om hur Marx betraktade dem, se Bernstein/Engels’ kritik.³²

1862 upplevde Marx att de stod långt ifrån varandra, och inte var överens ”om något förutom avlägsna slutgiltiga mål”.³³ Det var resultatet av en ganska långsam utveckling, vartefter Lassalle avslöjade sin politik. Det hade gått ungefär 6½ år sedan Lewys besök.

1862 besökte Lassalle London, och de två männen träffades bara för andra gången sedan 1848. Det är välkänt att Marx’ avsky mot både Lassalles karaktär och personlighet och hans politiska åsikter, ställdes på sin spets av detta nära möte. Men den personliga fiendligheten hade politiska delar, och den överskuggades av öppet politiska meningsmotsättningar.

På den personliga sidan: det var skillnaden mellan den rike herren, som oberörd kunde ”förlora 5.000 riksdaler på dåliga spekulationer”, och lägga ut ett pund varje dag på taxibilar och cigarrer – och Marx’ hushåll, som ansattes av räkningar från slaktaren och bagaren för livsnödvändigheter, och förföljdes av misär, så att Jenny Marx ”tvingades ta allt som inte var fastspikat till pantbanken” för att ”upprätthålla ett visst yttre” inför besökaren. Var det vara ett personligt särdrag? ”Denna uppkomling som går och smäller med sin plånbok” hade mage att föreslå en lösning: låt en av Marx’ döttrar komma och tjäna som ”sällskapsdam” åt grevinnan! Alla aristokrater visste att detta var lösningen på fattiga släktingars och påträngande bönders problem.

Allt detta rapporterade Marx till Engels som ”roande”.³⁴ Det är helt i sin ordning att göra djupsinniga analyser av den bittra avundsjuka som hystes av familjen Marx i sin misär, när den rika gentlemannen sprätte omkring framför dem – och kallade sig själv för kommunist. Det är tveklöst sant, om än inte särskilt djupsinnigt, att härleda att Marx ville skrika grova förolämpningar mot honom. Det är tillåtet att betvivla det goda humör med vilket de skrattade åt den tillgjorda skrythalsen, till och med när de rapporterade om hans förnäma min.

Han ser sig inte bara som den störste vetenskapsmannen, djupsinnigaste tänkaren, mest lysande forskaren, etc., utan dessutom Don Juan och en revolutionär kardinal Richelieu. Dessutom detta ständiga pladder i låtsasfalsett, de osmakliga demonstrativa gesterna, den undervisande tonen!

Lassalle berättade för dem om den ”djupa hemligheten” hur han i lönndom gav Garibaldi råd om hur han skulle genomföra sina fälttåg och hur han skulle ”inrätta sig som diktator”, och om sina relationer på hög nivå med andra inflytelserika personer. Lassalle (fortsatte Marx’ redogörelse)

32 Se Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 29-31 (Herakleitos), 33-43 (Sickingen), 44-63 (italienska kriget), 73-90 (Systemet med förvärvade rättigheter). Angående Sickingen, jmf också *KMR*, band 2, s 112 f, 260 f, 357 f.

33 Marx, ”Brev till Engels”, 7 augusti 1862, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 400. För sammanhanget bakom detta yttrande, se kapitel 3, avdelning 5.

34 Marx, ”Brev till Engels”, 30 juli 1862, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 389.

”presenterade sig för dessa personer som ’representant för den revolutionära tyska arbetarklassen’”, att han med sin pamflett om det italienska kriget hade förhindrat en preussisk invasion, och i själva verket var ledande geni för ”de tre sista årens historia”.

Lassalle blev helt rasande på mig och min hustru eftersom vi skämtade om hans planer, retade honom för att vara en ”upplyst bonapartist”, etc. Han skrek, morrade, hoppade runt och blev till slut helt övertygad om att jag var alltför ”abstrakt” för att förstå politik.

Vad gäller Amerika, så är det, säger han, helt ointressant. Amerikanerna har inga ”teorier”. ”Individuell frihet” är bara en ”negativ tanke”, etc., och ännu mer av det gamla, murkna spekulerande skräpet.³⁵

Allt det här är ”personligt”, men uppenbarligen också politiskt. Jenny Marx skissade en liknande ”personlig” bild av Lassalles besök till Marx’ hushåll 1862, med en mer smålek sorts ironi – i en kort självbiografisk skiss:

Han krossades nästan under tyngden av all den berömmelse han hade uppnått som vetenskapsman, tänkare, poet och politiker.... Det fanns fortfarande vetenskapliga områden som han inte hade undersökt! Egyptologin låg i träda: ”Ska jag överraska värden som egyptolog eller visa min mångsidighet som handlingsmänniska, som politiker, som kämpe eller som soldat?” Det var ett storartat dilemma. Han vacklade mellan sitt hjärtas tankar och känslor och uttryckte ofta denna kamp i ett verkligt dånande tonläge. Han svepte runt i våra rum som på vindens vingar, och orerade högljutt, gestikulerade och höjde sin röst så högt att våra grannar blev rädda för det fruktansvärda ropandet och frågade oss vad som hände. Det var den ”store” mannens inre strid som bröt fram i genomträngande disharmoni.³⁶

Att denna beskrivning inte var någon överdrift visar sig i Lassalle ungdomliga dagbok.

Det var också så Lassalle verkade i ”sin” arbetarrörelse, om än mindre återhållsamt. Som Jenny anmärkte hade han med sig ”sin trogne kompanjon Lothar Bucher, som ... tjänstgjorde som budbärare, informatör, springpojke och underhållare åt honom”. I Berlin hade han ett större följande av anhängare, för vilka han var en upplyst Bonaparte. Allmänna tyska arbetarförbundets (ADAV) stadgar gjorde organisationen till en personlig diktatur, Det var mycket svårt att inte bli ”personlig” om Ferdinand Lassalle. En Lothar Bucher gillade att krypa inför honom – Bucher gjorde Bismarck samma drängtjänst – men med Marx var det en annan sak. Som McLellan skriver, milt: ”Det måste förvisso ha varit svårt för Marx att tolerera ett långvarigt sällskap med en man, som fullständigt självsäkert kunde inleda ett tal med orden: ’Arbetande män! Innan jag avreser till kurorterna i Schweiz...’”³⁷

Den finns en avslöjande historia om Lassalle då han gjorde en talarturné 1863. Den återberättas av Paul Lindau, en vän som senare redigerade Lassalles ungdomsdagbok. Märk väl att den på typiskt sätt börjar: ”Han dolde inte det faktum att...”

Han dolde inte det faktum att hans politiska kampanj hade sina oangenäma sidor för honom. ”Tro mig”, sa han, ”att en man med min livsstil och mina sociala böjelser ... ska tala inför fulla hus i en atmosfär som knappt går att andas.... Jag fasar verkligen inför arbetardelegationer där jag alltid hör samma tal och måste skaka hand, varma och fuktiga händer. Jag hatar att någon rör mig. Men så är det. Man måste klara av det. Jag tror dock att jag i en inte alltför avlägsen framtid kommer att kunna ägna mig åt att leda rörelsen, utan att personligen behöva vara ute på fältet...”³⁸

35 *Ibid*, s 390.

36 Jenny Marx, ”A Short Sketch...”, i *Reminiscences of Karl Marx*, s 234.

37 McLellan, *Karl Marx: His Life and Thought*, s 322.

38 Citeras i Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, 183.

Lindau anmärkte att han vid dessa tillfällen bar så eleganta kostymer att Lindau aldrig hade sett något liknande utom på scenen. Tanken var att sätta slöddret på plats. Det är kanske stötande att ta upp detta, utom för att folk som av förståeliga skäl stöttes bort av Lassalles person ofta förtalas som ”avundsjuka” stackare.

Det blev ett efterspel till historien om Lassalles besök till Marx 1862. Det förekom en del korrespondens om en pengafråga, ty Marx befann sig i stora ekonomiska svårigheter och tog illa vid sig av att Lassalle slingrade sig om att ge Marx ett lån. Hursomhelst skrev Marx den 7 november ett anmärkningsvärt brev till honom, som på varenda rad låter som en ursäkt efter ett missöde, i syfte att återgå till vänskapliga relationer. Han sa till och med rakt ut att han hade haft fel, även om han bannade Lassalle för att han reagerade som en advokat eller åklagare ”när jag befann mig i ett sinnestillstånd där jag ville skjuta mig ett skott för pannan”. Han tillade: ”Jag hoppas därför att vår gamla relation ’trots allt’ kommer att fortsätta ofördärvad.”³⁹

Det var ett häpnadsväckande brev. En enda annan person fick någonsin ett brev som detta från Marx, och det var Friedrich Engels. Footmans bedömning är fullt giltig:

För att komma från en så stolt, bitter och olycklig person som Marx var då, var det ett generöst brev. Men för Lassalle, som led under sina verkliga och inbillade förolämpningar, räckte det inte. Han svarade inte, och brytningen med hans tidigare vän och ledare var nu slutlig och fullständig.⁴⁰

Lassalle svarade inte!

Det var han, och inte Marx, som definitivt bröt alla framtida personliga förbindelser. Varför? Utöver den uppenbara förklaringen med Lassalles personlighet, fanns det ett politiskt motiv. Ty vid den här tidpunkten måste Lassalle ha blivit helt botad från illusionen att han skulle kunna rekrytera Marx som husteoretiker åt Lassalles blivande politiska imperium i Tyskland.

Det fanns inte mycket tid att reparera situationen. I augusti 1864 var Lassalle död, dödad i en löjlig duell om en kvinna. All värtalighet som har östs över Lassalle historiska bedrift att bilda ADAV handlar om en period på omkring två år. Det finns inte många ”historiska bedrifter” som har köpts så billigt från historien.

7. Myten om skaparen

Vi måste speciellt uppmärksamma den mest envisa myten kring Lassalle. Den grundar sig på Lassalles kampanjarbete under ungefär ett år, från våren 1862 då han utfärdade sitt ”Öppna svar” till våren 1863, då Allmänna tyska arbetarförbundet grundades.

Ett typiskt exempel på myten var det som publicerades 1913 av Franz Mehring: Lassalles ”flammande ord väckte den revolutionära arbetarrörelsen i Tyskland”. En modern historiker har förvandlat myten till skryt: ADAV ”skapades av Ferdinand Lassalle, nästan ur tomma intet...”⁴¹ Ferdinands ande svävade över vattnet och sade, Varde en rörelse.

Marx gick med på en uttunnad form av myten för att föra fram sin *politiska* kritik av lassalleanismen: ”Efter 15 års slummer återuppväckte Lassalle arbetarrörelsen i Tyskland – och det är hans oförglömliga tjänst.”⁴² Så skrev Marx till Schweitzer för att inleda sin kritik av Lassalles åsikter.

39 Marx, ”Brev till Lassalle”, 7 november 1862, Marx/Engels, *Collected Works*, band 41, s 425.

40 Footman, *Ferdinand Lassalle, Romantic Revolutionary*, 144.

41 Mehring, ”Ein Partei-jubiläum”, s 793 f; Gay, *The Dilemma of Democratic Socialism: Eduard Bernstein's Challenge to Marx*, s 29.

42 Marx, ”Brev till Schweitzer”, 13 oktober 1868, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 132.

Men det var inte sant.

Det stämde inte att Lassalle hade startat en rörelse (eller ”väckt” eller ”återuppväckt” den). Han gjorde något annat åt den. Idag finns inga tvivel om fakta, även om det är svårt att säga hur mycket av det som Marx kände till på den tiden. Fakta förbises ofta eller begränsas till bakgrundskuriosa, på grund av historikers tankesätt som förhårligar ledare och nedvärderar arbetarrörelser underifrån.

I början av 1860-talet började den tyska arbetarrörelsen vakna ur sin 15 år långa slummer.⁴³ Leipzig gick i täten: i februari 1861 bildades en Arbetarnas bildningsförbund där, knuten till borgerliga reformkretsar och det borgerligt liberala Progressiva partiet. Den hade starka intressen i kooperativ och försäkringar, eftersom fackföreningar var olagliga. Det var ett vanligt mönster på andra ställen.

1862 skickade Progressiva partiet tolv av ”sina” arbetare till Världsutställningen i London. Precis på samma sätt som detta brittiska evenemang fungerade som en infektionshärd som gjorde franska arbetare bekanta med brittisk fackföreningspolitik och kooperativ, och stegvis snart ledde till att Internationalen grundades, så smittades även de tyska arbetardelegaterna av brittiska idéer och exempel på självständig arbetarorganisering. När de återvände rapporterade dessa arbetare till möten och spred sina intryck av den nya verklighet som de hade sett i Storbritannien. I motsats till detta hade samma år en kongress för skråmedlemmar haft ett möte i Weimar, och stött bort de mer moderna arbetarna med sina reaktionära bakåtblickande krav på medeltida privilegier. I augusti samlades arbetare i Berlin för att höra en rapport om den sköna nya världen i London, och det hölls andra möten.

I oktober upprättades en kommitté med 25 medlemmar för att förbereda en arbetarkongress (till skillnad från en kongress för skråmedlemmar). Arbetarföreningarna i Leipzig organiserades utefter samma linjer. De valde en centralkommitté för arbetarorganisationerna för att förbereda kongressen. Berlinarna och Leipzigborna sammankallade gemensamt en arbetarkongress som skulle hållas i Leipzig. En tidning, *Arbeiter-Zeitung*, gavs redan ut i Leipzig, och själva dess namn var ett upprop för modernisering.

I januari 1863 reste en delegation från arbetarnas centralkommitté i Leipzig – bestående av två arbetare, F W Fritsche (som snart skulle bli ledande fackföreningsorganisatör) och Julius Vahlteich (som snart skulle bli sekreterare i det lassalleanska partiet) plus en författare, dr Otto Dammer – till Berlin för att göra ett sista försök att organisera ett samarbete med de Progressiva. Förgäves: de fick det klassiska svaret att arbetarna skulle betrakta sig som ”hedersmedlemmar” i den borgerliga organisationen, det vill säga ”medlemmar” utan rösträtt. Vid denna tidpunkt var de beredda att fortsätta själva. En ung liberal vid namn Löwe uppmärksammade dem på Lassalle, och de tog kontakt med honom.

Lassalles bana befann sig vid en vändpunkt.⁴⁴ Medan arbetarrörelsen således ”väcktes” och ”återuppväcktes”, hade mannen med flammande ord, precis som hans rhenska kamrater hade förutsett, just avslutat sina försök att gå över till de borgerliga progressiva. Men han var ingen vanlig kappvändare – inte på långa vägar. Han skulle ansluta sig till deras läger som ledare, eller inte alls. Han hade sökt efter sätt att träda in på den politiska arenan som framstegens skinande riddare, och hade upptäckt att de Progressiva var alltför ängsliga för att acceptera honom som ledare. I ett tal (”Vad nu?”) i december, hade han gjort ett svepande förslag till de progressiva: att de skulle bekämpa regeringen genom att vägra att samarbeta i riksdagen. Regeringen skulle tvinga vika sig ”med handen på strupen och knät på bröstet”. Sådant var hans erbjudande om gemensam front med de Progressiva mot den absolutistiska regeringen, om de godtog hans ledarskap. Men de Progressiva

43 Den historiska skiss som följer grundar sig i huvudsak på Mehrings *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*, band 2, s 7-33. (Mehring kände till, eller hade känt till, fakta.)

44 Stycket som följer grundar sig främst på Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 114-121.

sökte inte efter en stridbar ledning, det här var ingen revolutionär borgarklass.

Så Lassalles satsning på ledarskapet över det viktigaste borgerliga partiet höll på att falla sönder när arbetarna från Leipzig letade runt efter ett språkrör. Lassalle kom överens med Leipzighorna att de skulle ge honom en offentlig förfrågan om arbetarrörelsens uppgift. Det gjorde de: i en ”Appell till de tyska arbetarna”, uttalade de sig den 10 februari för en arbetarkongress, och den 11 februari skickade de ett brev till Lassalle med en begäran att han skulle uttrycka deras uppfattningar. (Hela denna komedi vittnar om att arbetarna saknade ett klassmedvetet självförtroende, men det är en annan historia.)

Lassalles svar var hans ”Öppna brev” den 1 mars 1863, vilket socialdemokratin senare firade som rörelsens födelse. Det var början på Lassalles socialistiska agitation. Härefter tog Lassalle helt och hållet över den spirande rörelsen, som dess *Führer*, och iklädde den sin dräkt.

Dessa fakta är inte kontroversiella, och frågan är därför om de betyder att Lassalles ”flammande ord väckte” etc., eller ens att han ”återuppväckte” rörelsen (för att inte tala om teorin om ”ur tomma intet”). Här är två förslag:

(1) Rörelsen var redan ganska vaken när Lassalle lade vantarna på den. *Det var den återuppväckta rörelsen som kontaktade Lassalle, inte tvärtom.* Och den kontaktade honom på grund av att den redan riktade in sig på att organisera arbetarna. Lassalles bedrift var att han – under en hel period – styrde in denna spirande rörelse i sin personliga tjänst och den återvändsgränd som hans egna politiska nycker var, det vill säga lassalleanismen.

Denna tolkning uttrycktes rakt ut i Bernstein/Engels’ studie. Det sista stycket i denna sa: ”Lassalle skapade inte mer än någon annan person den tyska socialdemokratin. Vi har sett hur mycket oro och jäsning det redan fanns bland de avancerade tyska arbetarna när Lassalle ställde sig i ledningen för rörelsen.” Den fortsatte med att ge Lassalle vederbörligt beröm för sina tjänster som agitator och grundläggande utbildare av rörelsen⁴⁵ – ett tveksamt beröm. Myten om skapandet kom några år senare, efter Engels’ död och Bernsteins framträdande som revisionistisk teoretiker.*

(2) Hur hade det gått om det inte hade funnits någon Lassalle? Sådana ”om-” frågor är oftast inte möjliga att besvara, men inte i detta fall. Ett nytt ledarskap höll redan på att växa fram, speciellt i Leipzig, och det var i själva verket denna nya kader som gjorde rörelsen till en organisatorisk verklighet medan Lassalle höll flammande tal. Den man som blev sekreterare för ADAV, Julius Vahlteich, kom från denna nya kader. Bland arbetarna i Leipzig fanns en ung svarvare vid namn August Bebel. Dessa nya kämpar skulle inom kort organisera en rörelse *mot* lassalleanerna som ledde fram till det så kallade Eisenacher-partiet.

Dessutom fanns en gammal kader av kommunister som bidrog med en annan erfaren del av det nya ADAV. Vid sin grundningskongress i Leipzig den 23 maj, var delegaterna från 10 städer inte folk som hade framträtt på grund av Lassalles flammande ord. Det var vad Engels påpekade i en artikel som publicerades 1869:

I Tyskland har det varit brukligt att se Ferdinand Lassalle som den tyska arbetarrörelsens grundare. Och ändå kan inget vara mer fel. Om proletariatet för 6 eller 7 år sedan samlades runt honom i alla fabriksdistrikten, i alla de stora städerna, där den arbetande befolkningen fanns; om

45 *Ibid*, s 192.

* Bernsteins första reträtt från sin studie från 1892 kom i en artikel 1902. (*Über der Verhältnis*, s 158.) 1904 utkom så den lärda biografien om Lassalle av Hermann Oncken, en icke-socialist som hyllade Lassalle som socialdemokratin verkliga grundare. 1904 presenterade även Bernstein sin nya linje i ett verk med titeln *Ferdinand Lassalle und seine Bedeutung für die Arbeiterklasse*. 1911 drev hans broschyr *Von der Sekte zur Partei* hans nya uppfattning ännu mer oförskämt. 1919 publicerade han en omskriven version av sin studie från 1892 under titeln *Ferdinand Lassalle, Eine Würdigung* (... ett omdöme). I dessa fyra steg reviderade revisionisten sig själv.

hans turnéer var segerprocessioner som härskande furstar kunde avundas: hade då inte marken redan gjorts bördig i det tysta, så att den frukt den bar spirade så snabbt? Om arbetarna applåderade hans lektioner med hurrarop, berodde det på att dessa lärdomar var nya för dem eller för att de redan sedan länge hade varit mer eller mindre kända för tänkande människor bland dem? Den nuvarande generationen lever snabbt och glömmet fort. 1840-talets rörelse, som kulminerade med revolutionen 1848 och tog slut med reaktionen 1849-1852, är redan bortglömd tillsammans med sin politiska och socialistiska litteratur. Vi måste därför påminna om att det innan och under revolutionen 1848, speciellt bland arbetarna i västra Tyskland, fanns ett välorganiserat socialistiskt parti. Det föll förvisso samman efter kommunisträttegången i Köln, men enskilda medlemmar fortsatte i tysthet att förbereda marken som Lassalle sedermera tog över.⁴⁶

Det *skedde* ett återuppvaknande bland dessa före detta medlemmar i det Kommunistiska förbundet. De stod för en betydande del av den kader som bildade ADAV och fick igång den.⁴⁷ Dessa element hade förvisso varit passiva, men en pånyttfödd arbetarrörelse som den i Leipzig hade givit dem nytt liv, med eller utan Lassalle.

Inom ett år uppstod ytterligare en samlingspunkt: Internationalen. Men när Internationalen verkligen kom igång och började rikta sig mot Tyskland *hade det tyska territoriet redan ockuperats av lassalleanismen*. Det var ett ödesdigert faktum för den tyska socialismen.⁴⁸

Det faktum att Lassalle satte sin prägel på den nya rörelsen innebar att den föddes inlindad i en byråkratisk diktators kläder, föddes upp på en politik som dyrkade staten och skolades i en anda av ledarkult. *Det* var den flamma som Lassalle tände. Givetvis låg detta redan i luften, inom den borgerliga politiken ännu mer än i den socialistiska. Lassalle uppfann det inte, men det är inte vår fråga, och vi behöver inte göra Lassalle till en djävul för att bevisa att han inte var skapare. Det är myten om Lassalle vi talar om.

Att lassalleanerna ockuperade den spirande rörelsen innebar inte att en skinande riddare gav den en självständig organisation, utan snarare att det injicerades ett gift.

8. Engels' fälttåg mot myten om Lassalle

När det tyska partiet 1891 förberedde sig för att anta ett nytt program vid kongressen i Erfurt, utlöste Engels något av en kris i partiet genom att publicera ett tystat dokument: Marx' brev till partiledningen 1875, känt som hans "Kritik av Gothaprogrammet". Det fanns två bomber i detta dokument: dess revolutionära innehåll (exemplifierat av att det använde det oroande uttrycket "proletariatets revolutionära diktatur"), och avslöjandet av Marx inställning till Lassalles politik.

Partiledningen, i synnerhet Liebknecht, försökte – än en gång och alltför – att hindra det från att publiceras, och kunde mycket väl ha lyckats om inte Engels hade levt och trotsat dem. Han fick det publicerat, och dessutom i partipressen, efter att ha pressat Kautsky en del. När det gavs ut tog det hus i helsike. De "gamla lassalleanerna" vrålade av ilska över att deras idol skändades; parti-byråkraterna höll sig om huvudet över allt detta gungande av båten. En av partiets parlamentsledamöter såg till att fördöma Marx' dokument i riksdagens talarstol, så att alla de rätta personerna

* Engels' bild av Lassalles massinflytande är mycket överdrivet, utan tvekan påverkat av lassalleanska påståenden. Om något, ger Engels alltför mycket beröm till Lassalle.

46 Engels, "Karl Marx", Marx/Engels, *Collected Works*, band 21, s 59. Detta är *inte* den biografiska artikel av Engels som vanligtvis återges.

47 För detaljer, se Hümmeler, *Die Revolutionäre Opposition Rutter gegen Lassalle i Allgemeine Deutschen Arbeitervereine*, Berlin: Rütten & Loenig 1963, s 24-30.

48 För denna aspekt ger Roger Morgan, *The German Social Democrats and the First International, 1864-1872*, Cambridge University Press 1965, värdefull information på alla sina sidor.

kunde höra. Under en period avbröt partiledarna, inklusive Bebel, alla förbindelser med Engels. Han skickades till Coventry för att han hade brutit sammansvärjningen att dölja Marx' uppfattningar.

Det förmodas ofta att partiledarna främst blev upprörda på grund av den revolutionära hänvisningen till "proletariatets diktatur", men även om detta säker förvärrade förolämpningen, så var det inte det som orsakade den djupgående fientligheten mot Engels. Det går bland annat att se i ett brev som Engels skrev till Kautsky, som måste drivas på. Det handlade nästan helt om Lassalle-myten – de historiska vittnesbörden måste rättas till:

Lassalle har nu i tjugosex år tillhört historien. På undantagslagens tid avstod man från att historiskt-kritiskt granska hans insatser, men nu kan det vara på tiden att en sådan granskning får klargöra hans ställning i förhållande till Marx. Den legend som förhålligast Lassalle intill oigenkännlighet får inte förvandlas till någon trosartikel inom partiet.

Han tog ur Kautsky villfarelsen om sagan om den "skinande riddaren":

Hur högt man än vill skatta de tjänster Lassalle gjort arbetarrörelsen, förblir det dock ett faktum att hans historiska roll i den är högst tvetydig. Hans positiva socialistiska drag följdes hela tiden tätt i spåren av hans demagogiska olater. Hans gärning som agitator och organisatör röjer hela tiden också hans talang som advokat; man slås av skrupelfriheten vid valet av medel och fallenheten för att omge sig med korrumpierade och tvivelaktiga personer, vilka efter att ha använts snabbt kunde förpassas ur bilden.

Han satte fingret på verkligheten bakom Lassalles politik:

Ända fram till 1862 uppträdde han i praktiken som en preussisk vulgärdemokrat med en stark dragning åt bonapartismen (jag har just gått igenom hans brev till Marx); av högst personliga skäl kom han sedan att ändra attityd och börja briljera som agitator; innan två år hunnit förflyta propagerade han för att arbetarna i sin kamp mot bourgeoisien skulle ställa sig på monarkins sida, och med Bismarck – en karaktär av besläktad typ – började han smida intriger av ett slag som säkerligen skulle ha utvecklats till öppet förräderi, om han inte haft turen att bli skjuten i tid.

Och han fortsatte med att förklara krig mot myten, med ytterligare ett hot:

Det var helt enkelt min plikt att äntligen ge en klar bild av det verkliga förhållandet bakom motsättningarna mellan Marx och Lassalle. Nu har jag gjort det, och därmed kan jag tillsvidare låta mig nöja. Själv har jag nu andra uppgifter att ta itu med, och Marx' nu publicerade skonlösa karakteristik av Lassalle kommer att tala för sig själv och ge andra mod att instämna. Men blir jag tvungen att på allvar ta till orda, ser jag intet annat val än att en gång för alla sopa undan hela den förljugna Lassalle-legenden.⁴⁹

Till Bebel, som oroade sig för partiets enhet, betonade Engels linjen *Här står jag och kan inget annat*, och poängterade att han hade hållit tyst om "Lassalle-kulten i partiet" så länge de antisocialistiska lagarna [undantagslagarna] gjorde det svårt med diskussioner i partiet (det vill säga fram till 1890).

Det måste bli ett slut på den [kulten], och det förespråkade jag. Jag kommer inte längre att tillåta att Lassalles falska gloria bevaras och på nytt predikats på Marx' bekostnad. De personer som kände Lassalle personligen och dyrkade honom är lätt räknade. Vad gäller alla de andra är Lassalle-kulten *ett rent påhitt*, påhittad av vårt tysta lidande mot bättre vetande, och är därmed

49 Engels, "Brev till Kautsky", 23 februari 1891, på marxists.org. En annan uppfattning om det möjliga "faktiska bedrägeriet" uttrycktes i Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 185 f.

inte ens berättigad av att bero på personlighängivenhet.

Det var fel att främja en lögn för partiets påstådda bästa. ”Men rent allmänt kan jag inte gå med på att den historiska sanningen i sådana här frågor måste försas åt sidan – efter 15 års medgörligt tålamod – för att passa partiets bekvämlighet och möjligheten att det kan vara förolämpande i det.”

Ropen att Marx bara var ”avundsjuk” på Lassalles glans hade omedelbart höjts, praktiskt taget som en reflexhandling från de som upprätthöll Lassalle-kulten. Den uppfanns inte av marxologerna. Engels avvisade den bara med förakt: ”Och om det sägs att Marx var avundsjuk på Lassalle ... så stör det mig mindre än ett loppbett.”⁵⁰

Engels kunde med egna ögon se hur Lassalle-myten inte bara ”hittades på” i Tyskland, utan också i England, och han lade märke till ett av de pådrivande skälen: ”de borgerligt färgade socialisterna i det här landet [England]”, skrev han, ”försöker också göra Lassalle till en legend mot Marx”.⁵¹ Reformisterna behövde en figur att samlas kring *mot Marx*. Lassalle tillhandahöll ett sådant alternativ, eller åtminstone gjorde myten det.

För det första spelade bilden av Lassalle denna roll, speciellt för de som ville ha en tyskt patriotisk nationalistisk sorts radikal att ställa mot internationalisten Marx. ”Fiendepressen *lever på* att ställa den *nationelle* Lassalle mot socialdemokraterna *utan fädernesland*”, skrev Engels i det just citerade brevet.⁵² I en artikel i *Neue Zeit* tog den ännu inte revisionistiske Bernstein upp en liknande sak: Lassalle-legenden ”odlas förvisso idag mindre av Lassalles socialistiska anhängare än av hysteriska borgerliga skriftställare”.⁵³ En av det socialdemokratiska partiets mest framstående fiender hade några år tidigare gjort ett sådant anmärkningsvärt angrepp på partiet, och Engels och Bernstein kan faktiskt mycket väl haft honom i åtanke. Denna glorifierare av den gode nationalisten Lassalle mot den dåliga internationalisten Marx var Franz Mehring, som ännu inte trodde att han var marxist.

Hela processen att rensa bort marxismen ur den tyska socialdemokratiska traditionen, och ersätta dess ben med lassalleanska fossil, går lättare att se i ett historiskt perspektiv om vi nu nämner slutresultatet, slutpunkten på denna process. Den kom 1959 vid det socialdemokratiska partiets kongress i Bad Godesberg, som är mest känd för att den fullständigt tog bort alla socialistiska programpunkter ur det nya partiprogrammet. På samma gång gjorde partiet en symbolisk förändring: för första gången kastade det formellt ut Marx’ namn från hedersplatsen i sitt program, och ersatte det med namnet Lassalle. Det faktum att partiet brydde sig om att överhuvudtaget genomföra denna symboliska rit vid detta sena datum – som att byta statyer i ett hörn i kyrkan – visar dess betydelse. ”Lassalle” var helt enkelt ett sätt att förkasta Marx. Det hade varit sant sedan 1875, när detta påstått ”marxistiska parti” första gången tystade Marx’ kritik av Lassalle.

9. Bernstein/Engels’ kritik av Lassalle

Låt oss nu mer fullständigt förklara varför Bernsteins bok om Lassalle här har kallats ”Bernstein/Engels” studie eller kritik utan att ifrågasätta Bernsteins författarskap.

I sitt brev till Kautsky i februari 1891, som citeras ovan, hotade Engels att om ”jag [blir] tvungen” ta ledigt från sitt pressande arbete för ”att en gång för alla sopa undan hela den förljugna Lassalle-legenden”.⁵⁴ Vare sig han blev tvungen eller ej, hittade han en möjlighet att sopa undan den: det

50 Engels, ”Brev till Bebel”, 1-2 maj 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 93 f. Jmfr också Engels, ”Brev till Bebel”, 6 oktober 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 170.

51 Engels, ”Brev till Kautsky”, 3 december 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 235.

52 *Ibid*, s 234.

53 Bernstein, ”Selbst-Anziege” (1891), s 560.

54 Se ovan not 49.

tyska socialdemokratiska partiet hade beslutat att ge ut en upplaga av Lassalles skrifter, och Bernstein skulle redigera den med en inledning. Bernstein befann sig i London och arbetade i nära samarbete med Engels.

I mars skrev Engels till Sorge i Amerika: ”*Bernstein* kommer att ta hand om det (*bland oss själva!*).”⁵⁵ Eftersom den nya upplagan i sig själv inte var någon hemlighet, måste den halvt konspiratoriska försiktighet som uttrycks här ha syftat på Engels’ plan för upplagan. Kort sagt skulle han försöka dra in Bernstein i ”rensopandet”, det vill säga göra upp politiskt med Lassalle. Engels hade tidigare pressat Bernstein att skriva annat material mot skadliga (höger-) tendenser i partiet.⁵⁶

Engels’ hushåll satte sina vänner i arbete med att ordna upp Lassalles brev till Marx för publicering. Förvaltaren Louise Kautsky arbetade med att få ordning på Marx’ arkiverade brev. Eleanor Marx hjälpte till med att göra tydliga kopior av breven. Utöver att använda breven till Lassalle-upplagan, planerade Engels också att publicera alla brev med åtföljande noter. Även om ”det är uteslutet med all particensur”, skulle hans förord (tyckte han) ”skrivas diplomatiskt”.⁵⁷ (I själva verket blev Engels aldrig färdig med denna uppgift, och breven publicerades inte förrän 1902 – censurerade av Bernstein och Mehring för att tysta ner Marx’ uppfattningar om Lassalle.)

Det blev ett viktigt resultat av publiceringsplanerna. Bernstein skrev inledningen till Lassalle-upplagan. Engels skrev öppen hjärtigt till en av de få personer utomlands som han litade på blint, Marx’ dotter Laura:

Lassalles [brev till Marx] kommer att publiceras i Tyskland. Bernstein använder dem nu för en inledning till Lassalles verk som ska publiceras av partiet. Lassalleanerna kommer inte att gilla det, men eftersom Liebknecht har tagit parti så mycket för Lassalle i *Vorwärts*, är jag fast besluten att få ut den, och använda deras egen vördnad för Lassalle som den hängare på vilken jag kan hänga upp en kritik av karln.⁵⁸

”*Jag är fast besluten*”, skrev Engels om den artikel som *Bernstein* skrev, och det är ett tecken på hur läget var, eftersom det inte kunde vara frågan om att ge eller ta order. Även utan sådana tecken kan vi inte tvivla på att Engels skulle kräva att noga få följa det krossande av avgudabilder som Bernstein höll på med.

Bernsteins inledning måste komma förbi partiexekutivens censur i Berlin, så den måste ”skrivas diplomatiskt”. I juni skrev Engels till Kautsky:

Jag skulle nästan önska att berlinarna [exekutiven] avvisar Edes [Bernsteins] inledning till Lassalle, så att han kan arbeta igenom den mer fullständigt och fritt i *Neue Zeit*. Hur lite folket i Tyskland känner till den *verkliga* Lassalle såg jag just hos Ede. Även om Lassalles brev till Marx kan verka harmlösa, har de givit honom, Ede, en helt ny bild av det hela, tillsammans med behovet att betrakta mannen som ett fenomen i sin helhet. Men berlinarna vill framförallt ha *lugn* i partiet, och det är svårt att förlika med fri kritik.⁵⁹

55 Engels, ”Brev till Sorge”, 4 mars 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 56.

56 Mayer, *Friedrich Engels*, band 2, s 393 f.

57 Hushållet: Engels, ”Brev till L Lafargue”, 13 juni 1891, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 3, s 78; Engels, ”Brev till Bebel” 18-21 oktober 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 39, s 154; Engels plan: Engels, ”Brev till Kautsky”, 29 juni 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 125; Engels, ”Brev till L Lafargue”, 17 december 1894, Engels/Lafargues, *Correspondence*, band 3, s 347.

58 Engels, ”Brev till L Lafargue”, 13 juni 1891, Engels/Lafargues, *Correspondence*, Band 3, s 78.

59 Engels, ”Brev till Kautsky”, 16 juni 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 119.

Edes ”helt nya bild” av Lassalle slog Bernstein fast offentligt i en artikel i *Neue Zeit*.⁶⁰ Vi ser att Engels var sysselsatt med att utbilda utbildaren, Bernstein själv. ”Nå, det kommer att ordna sig bra”, slutade Engels’ brev.

Publiceringen av Bernsteins inledning i den nya upplagan, vars första band, kom ut 1892, gjorde att det tog hus i helsike igen. De som gjorde Lassalle till en kult och förhärligade ”alla utom Marx” var helt oförmögna att tackla artikelns innehåll, men kunde sikta in sig helt på trivialiteter. Deras ilska riktade in sig på en fotnot på två ord av Bernstein, som pekade ut Lassalles kroniska sjukdom: ”Troligen syfilis”. Problemet var inte om det var sant utan att det var så odiplomatiskt öppenhjärtigt. Berlinarnas censur hade till sin misräkning förbisett denna not, men Bebel slet sitt hår igen, och Engels måste faktiskt påminna honom att det inte var rättvist att döma ut hela verket på grund av ”en ynka fotnot”, för vilken centrum var lika ansvarig.⁶¹

Det verkliga tumultet gällde förstås att lassalleanismens teoretiska och politiska analyser krossades och att avgudens karaktär avslöjades, men här hade de som drev kulten inga fungerande argument om sakförhållandena. Engels var övertygad om att upphetsningen främst berörde några få i toppen. När en lassallean av den gamla skolan vid namn Töcke (berömd för att ha hurrat på kejsaren) i ett offentligt tal sa att han protesterade mot Bernsteins kritik, var gensvaret från partiåhörarna i Berlin så svagt, rapporterade Kautsky, att det visade att Lassalle beundrades mindre än man trodde.⁶²

Men Bernstein var inte lika hårdhudad som sin mentor: han blev sjuk i något som kan ha varit en nervös kris, som orsakades av den ibland brutalt fientliga reaktion som han hade orsakat. Jag erbjuder den teorin gratis. Engels rådde Bernstein att behandla fientligheten med ”en silkesvante på en järnnäve”, men Bernstein var inte tillräckligt stark för att ta emot det rådet. Det finns en symbol: i samma brev där Engels nämnde Bernsteins sjukdom, nämnde han också för första gången hans ”entusiasm över fabianerna”.⁶³ Det finns förstås inga bevis på något orsakssammanhang. Om Bernsteins politiska styrka började minska vid denna tidpunkt, så vore han dåligt utrustad för att besvara fientlighet med revolutionär pålitlighet. Medan han skrev kritiken mot Lassalle hade Engels’ gnista hållit honom uppe, och jag misstänker att han nu blev lite spak när han helt och fullt insåg vad han hade ställt till med.

Eleanor Marx var gjord av annat virke. Hon måste ha börjat översätta Bernstein/Engels’ kritik direkt, ty i oktober 1891 skrev Engels redan om förberedelserna för dess publicering, även om den i själva verket inte kom ut förrän 1893.⁶⁴

Det finns inga uppgifter om hur mycket, eller vad, Engels bidrog med till innehållet i artikeln. Min bästa gissning är att bara se bevis på hans hjälp genom påverkan under diskussioner och kritisk granskning, inte faktiskt skrivande. När den publicerades var Engels’ allmänna bedömning att den ”är mycket bra och den gjorde mig mycket glad”. Han förutspådde att motståndarna skulle ”akta sig för att ta upp en bok där legenden om national[isten] Lassalle krossas så fullständigt”.⁶⁵ I själva verket föredrog dess motståndare att inte angripa den utan sopa undan den så mycket som möjligt.

Denna bok var en av de mest skarpsinniga marxistiska analyser som någonsin har publicerats. Fakta ger oss god anledning att behandla den som en Anti-Lassalle som har producerats av

60 Bernstein, ”Selbst-Anziage”, s 559.

61 Den ”ynka fotnoten” finns i Bernstein, *Ferdinand Lassalle as Social Reformer*, s 66. För tumultet, s Engels, ”Brev till Bebel”, 29 september – 1 oktober 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38; samma 6 oktober 1891, *ibid*, s 170; och Engels, ”Brev till Kautsky”, 3 december 1891, *ibid*, s 234.

62 Citeras i redaktionell not, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 619, not 305.

63 Engels, ”Brev till Bebel”, 20 augusti 1892, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 433.

64 Engels, ”Brev till Kautsky”, 25 oktober 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 290; och jmför även Engels, ”Brev till Schmidt”, 1 november 1891, *ibid*, s 205.

65 Engels, ”Brev till Kautsky”, 3 december 1891, Marx/Engels, *Werke*, band 38, s 235, 234.

”Bernstein/Engels” även om det utan tvekan var Bernstein som skrev nästan varenda mening.

Specialnot B Bakunin och Internationalen: en ”frihetlig” saga

KMR har tagit upp myten om Bakunin i stycken vartefter särskilda frågor har dykt upp. Tre avdelningar i *KMR* 2 behandlar frågor om bakunismens klassbas: dess perspektiv att ”rida på bönderna”, om den centrala revolutionära roll som banditer och andra traselement tilldelas, och om intelligentsians diktatur. *KMR* 3 sammanfattade Bakunins plan på en ”hemlig (eller osynlig) diktatur”, först under perioden 1848, och andra gången under hans senare karriär som anarkist.¹ Och i detta band har kapitel 6 skisserat anarkismens grundläggande politik, som den analyserades av Marx.

Det som återstår är ett ämne som måste tas upp, bara på grund av den enorma mängd antimarxistisk litteratur som hävdar att Marx’ ”auktoritarism” bevisades genom hans förkastliga behandling av ”frihetsivraren” Bakunin, som bara ville införa frihet i Internationalen. Det förekommer ofta i marxologiska skrifter, men är en väv av förfalskningar, varav ingen klarar av en granskning av dokumenten.

1. Inledande överväganden

Bakunins kampanj för att ta över Internationalen med hjälp av en konspiratorisk operation inifrån var den första i sitt slag. Det var svårt för Internationalens medlemmar att inse dess karaktär. Det var svårt för Marx själv, som blev tillräckligt lurad för att släppa in Bakunins Allians i Internationalen, när dess herre lögnaktigt gick med på att upplösa sin parallella organisation och bara ansluta sig som en annan lokalavdelning i Genève. Det var svårt att dokumentera anklagelsen när den först dök upp.

Idag är situationen en annan. Den mängd dokument som nu finns tillgängliga är mycket stor. Men redan vid tiden för kongressen i Haag 1872 hade en avsevärd mängd dokument samlats ihop, och denna dokumentation har nyligen blivit tillgänglig på engelska.²

En av de få nyskapande tankar som Bakunin kan ta åt sig äran för var tanken på en konspiration *inuti* den socialistiska rörelsen. Offren för denna konspiration hade det särskilt svårt, eftersom förövarna givetvis systematiskt försökte dölja spåren av sina verkliga aktiviteter, metoder och mål. De behövde inte försvara vad de gjorde inför rörelsen – eftersom de rutinmässigt förnekade att de gjorde det. Medhjälparna till denna rörelse intog inte enbart denna ståndpunkt inför polisen (som bara sporadiskt var intresserade) utan i synnerhet inför andra socialister, de rivaler som skulle luras av konspirationen.

Bakunins rörelse var den första vänsterrörelse som inte använde sitt konspiratoriska undergrävande arbete för att angripa samhället i stort eller försvara sig själv mot polisen, utan för att förstöra andra socialistiska organisationer. Deras motiv var deras egen teori att dessa rivaler var en väsentlig del av den auktoritära fienden, eller kanske till och med värre (jämför den staliniserade Kommunistiska internationalens liknande motivering 65 år senare när den antog teorin om socialfascism).

Bakunisterna hade inte bara denna inställning till sina konkurrerande socialister utan också till historien. Det är känt att Bakunins vänner upprepade gånger efter hans död gick igenom hans papper för att förstöra komprometterande dokument, speciellt brevväxling.³ De förstörde varenda papper som hittades och som bekräftade existensen av den konspiration i Internationalen för vilken

1 I *KMR*, band 2, se kapitel 12, avdelning 11, respektive kapitel 15, avdelning 4, och kapitel 18, avdelning 6. I *KMR*, band 3, se kapitel 3, avdelning 5, respektive kapitel 7, avdelning 1-2.

2 Denna dokumentation är nu tillgänglig i de två banden *The Hague Congress of the First International*.

3 Tre sådana utrensningar uppmärksammas av Lehning i hans introduktion till *Archives Bakounine*, band 2, fotnot s LVIII.

Bakunin blev utesluten. Det som återstår i skrivna dokument är bara toppen på isberget. Det Internationalen hade tillgång till 1872 var toppen på toppen – men det var ändå mycket.

Exempelvis förmodades alla kopior av det ökända brev som Bakunin skrev till Netjajev den 2 juni 1872 ha blivit förstört. Bara Natalie Herzen underlät att följa order, men trots det återfanns hennes exemplar inte förrän 1966 – det vill säga återfanns inte av någon som var beredd att avslöja det. Tydligt överlevde det bara på grund av att Natalie Herzen, som vid den tiden fungerade som arkivarie för Bakunins inre krets av fyra eller fem initierade personer, delvis var missnöjd, och speciellt negativ till Bakunins samarbete med Netjajev. I sin inledning till band 4 av *Archives Bakounine*, har Lehning uttryckt viss förvåning över att hon behöll det i sina arkiv men aldrig nämnde dess existens till forskare som hon samarbetade med. Det låter som om hon gick en medelväg mellan två ansvarigheter.

Det upptäcktes 1966 bland hennes papper i Nationalbiblioteket av professor Michael Confino, som omedelbart publicerade det (tillsammans med annat material) i en akademisk tidskrift och en bok. Var han den förste som hittade det? Hur många forskare som var positivt inställda till anarkismen såg det innan Confino – och höll konspirationen hemlig inför historien? Fem år efter publiceringen nämnde Lehning i den tidigare nämnda inledningen att *han* hade sett materialet i biblioteket några år innan Confino. Han förklarade inte varför han höll tyst.⁴

Bakunins försvarare har i mer än ett sekel utnyttjat denna konspiration mot historien maximalt, för att bevara den hemlighetens slöja som det anarkistiska gänget försökte kasta över sin kampanj för att härska i Internationalen eller förstöra den. Ett märkligt argument, som är vanligt i den ursäktande litteraturen, grundar sig på det välkända faktum att de flesta planer som Bakunin gjorde upp under sin livslånga hobby att uppfinna konspiratoriska organisationer i själva verket var rena fantasier. (Eller för att vara mer rättfram, i en del fall en väv av lögnar.) Det ursäktande resonemanget är sedan att Marx och Internationalen var ”orättvis” när den reagerade som om Bakunins påståenden (till exempel om en enorm massa medlemmar) var sanna.

Det finns två svar. Det mindre viktiga svaret lyder så här: ursäkten verkar anta att Marx och Internationals försvarare skulle ha känt till att Bakunin bara var en fantiserande pajas (vilket är den inställning som Carr i grund och botten antar i sin biografi). Carr tycker till exempel om att betona Bakunins vanliga oförmåga, men varken Marx eller delegaterna i Haag kunde läsa Carrs verk. Ett mål för Bakunins typiska konspirationer var att dölja hur ihåliga de var. De ville övertyga fienden att anarkins kolossala styrkor var så skrämmande som de gjorde reklam för, och då samarbetade högerpressen flitigt.

Hursomhelst hade Internationalen rätt att försvara sig mot de som *planerade* att krossa den, utan att vänta på att de lyckades eller att planen hade genomförts framgångsrikt. Delvis uteslöt kongressen i Haag Bakunin för vad han och hans ombud skröt om att de gjorde. Resolutionen uttryckte öppet viss osäkerhet om vad han faktiskt hade uppnått i fråga om att upprätta sin organisationskrossande apparat.

Det viktigare svaret är att det ursäktande argumentet grundar sig på ett undvikande av fakta. Det var just under sin operation i Internationalen, och bara där, som Bakunin lyckades sätta kött på benen på sina planer på en anarkistisk massförstörelse. Problemet är delvis att Carr, med en engelsk gentlemans hjärtlighet, underförstått betraktar Bakunin som en i grund och botten underhållande kuf, en bedårande galen ryss (som med kultiverad artighet döljer sitt roade flin). Och vi ska inte klandra honom för att han anser att denna pajas' kvaddande av den ”marxistiska” Internationalen inte var någon historisk katastrof, han har rätt till sin politik. Men man kan väl ändå inte kritisera de

4 Lehning inledning, *Archives Bakounine*, band 4, fotnot s LIX.

personer som byggde Internationalen för att de saknade Carrs likgiltiga humor om rivningsmanskabet.

Den historiska kontroversen om figuren Bakunin handlar hur som helst inte om vad han verkligen lyckades göra – vilket aldrig är anarkismens starka sida – utan om vad han stod för. Vi har behandlat det till största delen, men det finns en aspekt som vi inte har nämnt hittills. I *KMR* 3 har vi till exempel dröjt vid Bakunins strävan efter en ”hemlig diktatur” inom arbetarrörelsen. Men det återstår att säga att han inte hade den begränsade uppfattningen att diktaturen bara utövades med hjälp av en massrörelse.

Under hela sitt liv letade Bakunin efter en genväg till den verkliga makten: genom att övertyga en lämplig tsar, kejsare, kung eller annan enväldshärskare att utropa Folkets revolution uppifrån, och införa anarkins makt (eller någonting ditåt) med hjälp av en bekväm anordning i form av en redan upprättad despoti.

Vi känner redan till att detta var villfarelsen om en ”social monarki”, som har en lång historia inom socialismen. Lassalle gjorde en utflykt i den riktningen: hans vädjan via Bismarck om en hohenzollersk utopi.⁵ Anarkismens fader som föregick Bakunin, nämligen Proudhon, var mindre nogräknad: vid ett eller annat tillfälle räknade han med att det skulle genomdrivas en social despoti uppifrån av en rad monarkistiska krafter – Ludvig Filip, den ryska tsaren, general Cavaignac (diktatorn under junidagarna 1848) och inte mindre än tre Bonaparte (Napoleon I, Louis Bonaparte och äventyraren prins Jerome).⁶ Det fanns inte många fler möjliga medtävlare om äran.

Det fanns alltså goda anarkistiska föregångare för Bakunin. Vi har sett att han i sin ”Bekännelse” vädjade till tsar Nikolaj I att ställa sig i spetsen för den revolutionära panslavistiska rörelsen som Europas ”räddare”, och att tsaren helt rimligt svarade ”Nej tack”.⁷

När Bakunin några år senare var landsförvisad till Sibirien fraterniserade han med generalguvernören, som råkade vara hans kusin och barndomsvän – en gammal imperialist som var överlycklig över att småprata om reformer. Bakunin bestämde sig för att general Nikolaj Muravjev var ett lämpligt verktyg för det befriande uppdrag som tidigare tilldelats tsar Nikolaj. Den gode generalen skulle inte bry sig om konstitutioner eller parlament. Han skulle upprätta en ”järndiktatur”, en ”förnuftig diktatur” för att rädda Ryssland. Bakunin skrev ner detta i ett offentligt försvar av sin sibiriska fångvaktare-diktator när Herzens tidning *Kolokol* angrep den beryktade imperialisten i sina spalter.⁸

Bakunins nästa vädjan av denna sort publicerades 1862 vida omkring i en broschyr med titeln *Folkets sak: Romanov, Pugtjev eller Pestel?* Tsaren var nu Alexander II: kunde inte han vara vänlig att genomföra en oblodig revolution åt folket? Det var alternativet ”Romanov”. De andra två alternativen antydde av titeln: ett bondeuppror eller en revolt av intelligentsian.

Vi skulle föredra att följa Romanov, om Romanov kunde och skulle förvandla sig från en härskare i Petersburg till en nationell tsar. Vi skulle med glädje ansluta oss under hans fana.... Vi skulle följa honom eftersom han är *den enda* som kan genomföra och fullborda en stor, fredlig revolution utan att spilla en enda droppe ryskt eller slaviskt blod.⁹

5 Se denna bok, kapitel 3, avdelning 4.

6 Se den sammanfattande hänvisningen till detta i Draper, ”Note on the Father of Anarchism”, *New Politics*, vinter 1969, vol 8, nr 1, s 83. Det viktigaste fallet, Bonaparte, behandlas bra i Schapiro, *Liberalism and the Challenge of Fascism: Social Forces in England and France, 1815-1870*, s 335, 354-357, 367.

7 Bakunin, *The ”Confession” of Michail Bakunin*, Cornell University Press 1977, s 90 f. Se *KMR*, band 3, s 50 f.

8 Carr, *Michael Bakunin*, s 240-242; Kaminski, *Michail Bakounine*, s 179 f.

9 Carr, *Michael Bakunin*, s 278; för bakgrunden s 277-279. Uttrycket ”nationell tsar” är Carrs översättning. För versionen i Internationalens pamflett, se *KMR*, band 2, s 241, inkl. fotnot.

Det finns inte dokumenterat om Alexander brydde sig om att svara ”Nej tack”.

Samma år gjorde Bakunin också ett försök att flörta politiskt med en Bonaparte – samma prins Jerome som hade varit föremål för kärleksfulla blickar från Proudhon. Som vi berättade om i kapitel 6, gjorde Bakunin, efter att ha fått en del smickrande uppmärksamhet från självaste kung Karl XV, påföljande år i Stockholm ett offentligt närmande till monarkin, vilket gjorde hans vänner häpna.¹⁰ Det för oss mycket nära Bakunins formella övertagande av anarkismens mantel omkring 1866.

Under de följande åren dämpades den här sortens vädjanden. Under perioden 1869-1870 samarbetade Bakunin, tillsammans med Netjajev, antingen om eller godkände en ”Appell till den ryska adeln” om att upprätta en revolutionär monarki på tronen istället för Alexander. Mot slutet av sitt liv erkände han att han ”i viss mån [blivit] bismarckian” – ”halvt på allvar” säger levnadstecknare Carr.¹¹ Men vid den här tiden var han ett utbränt åbåke och inte mer än halvt allvarlig om någonting.

Detta är de fakta som måste läggas till det material som anförts tidigare för att förstå det tänkande som 1868 beslutade sig för att ta över Internationalen.

2. Bakunins första operation för att ta över

Tvärtemot en av myterna om Marx’ förhållande till Bakunin, finns det *inga* bevis för någon speciell fientlighet från Marx’ sida mot ryssen – före Internationalen-perioden. Denna myt grundar sig vanligtvis på en händelse som ägde rum 1848 i samband med *Neue Rheinische Zeitung*, men fakta i fallet är tillräckliga för att avfärda den helt.¹²

Som vi berättade i kapitel 6 tog Marx strax efter bildandet av Internationalen initiativ till att ta kontakt med Bakunin om att hjälpa till med uppbygget av den nya rörelsen, speciellt i Italien dit ryssen var på väg. Och Bakunin lovade att han hädanefter ”enbart skulle delta i den socialistiska rörelsen”.¹³ Det var i november 1864. I själva verket fortsatte Bakunin att ignorera både socialismen och Internationalen. Han tillbringade den efterföljande perioden i Italien, och lekte med skisser till det ena konspiratoriska schemat efter det andra av sin vanliga sort.

Efter att ha lämnat Marx och London, reste Bakunin först till Florens, där han grundade ett italienskt ”brödraskap” med några kompisar. Såvitt levnadstecknaren Carr kan förstå, ”verkade Bakunins idéer begränsa sig till en barnslig lek att varje vecka hitta på ett nytt chiffer”, och klämma bidrag till revolutionen ur sina lättlurade vänner, bidrag som hamnade i hans egen ficka. I oktober 1865 flyttade han till Neapel, där han fick jackpott: prinsessan Obolenskij, en blåblodig excentriker, tog sig an honom som sitt revolutionära sällskapsdjur och underhöll honom och ett stort följe kungligt i sin luxuösa villa.

Här hittade Bakunin på ”Internationella brödraskapet”, inte med fler aktiva medlemmar än tidigare, men med ett program som vanligtvis hälsas som det första program som förkunnade en anarkistisk uppfattning och innehöll hårda ord om kapitalismen. Han var nu en ”revolutionär anarkist”. Det var sommaren 1866, han var 52 år gammal. Ingen ska tro att han, efter ett kvarts sekels försök att göra revolution, ändrade sina åsikter om revolutionen ett dyft efter att han anammade anarkismens språkbruk och begrepp.

10 Angående Jerome: Carr, *Michael Bakunin*, s 261. Angående Karl, se denna bok, kapitel 6, avdelning 9, s 142.

11 Angående appellen: se Carr, *Michael Bakunin*, s 394. Men det sker en del sammanblandning med en annan appell till adeln 1870, som kan ha skrivits av Netjajev; se inledning till *Archives Bakounine*, band 4, s XXV, texten på s 305-308. ”Bismarckian”: se Carr, *Michael Bakunin*, s 497.

12 En behändig sammanfattning av fakta i fallet tillhandahålls av en redaktionell not i Marx/Engels, *Collected Works*, band 7, s 630, not 210. Den är riktig, och räcker för de nuvarande syftena.

13 Se kapitel 6, avdelning 8, s 139. I allmänhet följer redogörelsen i denna avdelning Carrs standardbiografi, om än inte alltid med Carrs färgsättning.

På våren 1867 flyttade prinsessan och hennes penningpåsar till en schweizisk villa vid Genève sjön, och i augusti hittade Bakunin en anledning att flytta till samma grannskap. En kommitté av internationellt framstående liberaler hade tillkännagivit att de i september skulle hålla en kongress i Genève för att bilda ett Fredsförbund. Bakunin samlade sina vänner för att erövra världsliberalismen för revolutionen genom att tala med dess ledare i Genève.

Den liberala Fredskongressen möttes vederbörligen, och Bakunin blev en dundersuccé som en levande ”rysk revolutionär”. Efter att ha gjort ett tillfredsställande intryck som en väldigt viktig person valdes han in i den verkställande kommittén. Hans tal nämnde inte Internationalen, som fortfarande strävade på.

Under det påföljande året blev det uppenbart att världsliberalismens ledare stod emot Bakunins personliga utstrålning, medan Internationalen å andra sidan växte. Bakunin tänkte ut den ”djärva planen” att erövra båda rörelserna genom att slå ihop dem till en enda, med sig själv som förkämpe för enhet i båda – och på så sätt i ett skutt bli ”jämlike med Marx”, säger hans levnadstecknare.¹⁴

Han fullföljde den djärva planen genom att i mitten av 1868 gå med i Internationalens lokalavdelning i Genève, och lät sedan skicka en inbjudan till Internationalens Generalråd att skicka delegater till Fredsförbundets andra kongress i Bern, där han, Bakunin, givetvis skulle träda fram som ledare för den förenade vänstern. Den listiga planen föll ihop när Generalrådet rätt och slätt avvisade inbjudan att delta officiellt i den liberala internationalen.

När Fredsförbundets kongress inleddes i september 1868 hade Bakunin beslutat sig för att fördöma Generalrådet för dess ”fräckhet”, men han upptäckte att hans förhoppningar om förbundets liberaler hade varit missriktade. På något sätt förblev liberalerna liberaler, trots att Bakunin höll ett välformulerat tal där han angrep kommunismen (till förmån för något han kallade kollektivism). Därefter bröt vår anarkist med kongressen tillsammans med en handfull anhängare.

Efter att ha misslyckats med att erövra liberalernas international vände Bakunin uppmärksamheten mot den andra international som hans ”djärva plan” riktade in sig på. Den här gången vidtog han försiktighetsåtgärden att slipa till sitt organisatoriska verktyg för att erövra rörelsen. Han döpte sina anhängare till ”Internationella alliansen för socialistisk demokrati”, och skrev stadgar som inrättade sina omkring 18 kompisar som en internationell struktur med sektioner och kongresser, etc., *jäm-sides med Internationalens organisation*. Sedan ansökte han om att få ansluta sig till arbetarnas International som en dubbel international i den, med dubbla organisationer över hela linjen ända till parallella kongresser – alltihopa på basis av sitt eget speciella (sekt-) program. Vi har diskuterat de speciella bakunistiska punkterna i detta program.

Generalrådet avvisade detta hisnande förslag. Därpå informerade Bakunin Generalrådet att ”Internationella alliansen” hade upplösts, och kunde det vänligen acceptera ”Alliansen för socialistisk demokrati” som en enkel avdelning i Genève. Marx gick på denna simpla lögn lika naivt som en bondlurk på ett tivoli, och rekommenderade Generalrådet att de skulle få komma med. Bakunins trojanska häst var innanför väggarna.

3. Första ronden i Basel

Till en början drogs Bakunin och hans Allians in i en lokal strid i Genève, där de mötte ett starkt motstånd bland Internationalens medlemmar när dessa lärde känna dem direkt. Internationalens lojalister slöt sig samman, speciellt under ledning av en rysk narodnisk emigrant vid namn Nikolaj Utin, som bland annat hade fördelen att kunna läsa vad Bakunin hade publicerat på ryska. Resultatet

¹⁴ De två citerade fraserna är från Carr, *Michael Bakunin*, s 352.

blev att Bakunin, när han deltog på sin första och enda kongress med Internationalen, kongressen i Basel 1869, var rädd för att kastas ut av schweizarna, inte av Generalrådet. Det förklarar något som en del tycker var ett märkligt uppträdande från Bakunins sida.

Som vi nämnde i kapitel 6, avstod Bakunin helt från att föra fram några anarkistiska idéer vid kongressen, trots att han nu i hemlighet rekryterade till sin lilla privata armé på grundval av sin nykläckta ideologi. Den anarkistiska sanningen var för den initierade eliten. Vid kongressen talade han ur andra mungipan. Han inte bara avstod från att föreslå anarkistiska teorier, han lade också fram förslag och åsikter som var oförenliga med anarkismen. Det gällde fyra ingripanden från talarstolen.

1. Generalrådets maktbefogenheter

Generalrådet hade begärt att kongressen skulle ge den makt att utesluta en sektion som agerade mot Internationalens principer, för att försvara rörelsen mot främmande element (kongressen skulle kunna lägga in veto mot beslutet). Bakunin blev inte bara den mest entusiastiska förespråkaren av detta förslag, utan gick ännu längre: han föreslog avsevärt större maktbefogenheter för det ledande organet, maktbefogenheter som Generalrådet inte hade begärt. Dessa förslag antogs, kanske till stor del på grund av att han förespråkade det.

Den dåtida pressrapport genom vilken vi känner till denna händelse sammanfattade fakta så här:

Bakunin föreslår att Generalrådet ska få rätt att hindra nya sektioner att komma med i Internationalen till följande kongress, och rätt att utesluta existerande sektioner. Vad gäller Nationella kommittéer, vill han ge dem rätt att utesluta sektioner från Internationalen.... Hins [en belgisk delegat] kräver att bara Nationella kommittéer och inte Generalrådet ska ha rätt att utesluta.... Bakunin [talar mot] och betonar Förbundets internationella karaktär. Av det skälet får inte Generalrådet sakna makt. Han poängterar, att om de nationella organisationerna fick rätt att utesluta, så kunde det hända att sektioner som drevs av Internationalens sanna anda skulle kunna uteslutas av en majoritet som inte var trogen principerna.¹⁵

Vad detta betydde – vilket Bakunin senare medgav när han slog sig för bröstet och jämrade sig *Mea culpa*¹⁶ – var att han var rädd för att den schweiziska Nationella kommittén skulle utesluta hans Allians, så han sörjde för att Generalrådet skulle skydda hans rättigheter. Det vill säga: så fort hans egen lokala maktbas hotades var han beredd att göra sig av med anarkistisk vältalighet om federalism och vackert tal mot makt.

Som Carr påpekar, ”strävade Bakunin i detta skede efter att erövra Generalrådet, inte att krossa det”.¹⁷ Ett Generalråd som leddes av Bakunin skulle vara en kraft. Anarkins funktion var att desorganisera sina fiender, inte sin egen maktbas. Följaktligen var det först mot slutet som Bakunin krävde att alla centralorgan skulle avskaffas. Om man inte kan erövra, förstör.

2. Resolutionen om jordkollektivisering

Vid denna kongress gjorde de långvariga ansträngningarna att förbinda Internationalen till jordkollektivisering (det första socialistiska förslag som rörelsen antog) att det proudhonistiska motståndet till sist övervanns.¹⁸ Bakunin röstade med den stora majoriteten.

Men inom denna majoritet fördes fem olika åsikter fram om i vilken *form* kollektiviseringen skulle

15 Rapport i *Vorbote* (Genève), citerat i Guillaume, *L'Internationale: documents et souvenirs*, band 1, s 207 f.

16 Bakunin, ”Lettre aux Internationales de la Romagne”, *Archives Bakounine*, band 1.2, s 214.

17 Carr, *Michael Bakunin*, s 380.

18 Se *KMR*, band 2, s 276 f.

tillämpas. Här fanns möjligheter till skolning i anarkistiska ståndpunkter! En av de fem åsikterna var ett klart anarkistiskt förslag som ställdes å Lyons' vägnar av Albert Richard, som sedan ett år hade stått Bakunin nära.

Istället för att stöda sin egen lärjunges principiella ståndpunkt, gick Bakunin upp i talarstolen för att argumentera för kommissionens majoritetsrapport från Rittinghausen, ett förslag vilket (som förväntat) helt enkelt förutsatte att *staten* skulle genomföra kollektiviseringarna.¹⁹

Under diskussionen var Bakunin pinsamt vacklande. Hans tal diskuterade om ”att krossa alla nationella och territoriella stater”, men föreslog att det ”på deras ruiner ska byggas en internationell stat av miljontals arbetare, en stat som det är Internationalens uppgift att upprätta”.²⁰ Kort sagt förde han fram den tanke om en ”arbetarstat” som var anarkismens ärkefiende.

När hans förste ställföreträdare frågade honom privat hur ”han, statens fiende” kunde ställa ett sådant förslag, förklarade Bakunin att det var ett lurigt språkligt knep.²¹ Denna redogörelse måste läsas för att förstå hur Bakunins tänkande fungerade, om principer och svårigheterna att ta makten under en operation för att ta över.

3. Direkt lagstiftning

En delegat ställde till tumult om att lägga sin politiska patentlösning till dagordningen: systemet med initiativ och återkallande, så kallad ”direkt lagstiftning” av folket. Det fanns inte något stort stöd, men var ämne för Bakunins första ingripande vid kongressen.

Långt från att ta tillfället att avslöja och gå mot ”politik” i allmänhet, som de anarkistiska principerna krävde, grundade han sitt motstånd på att rörelsen måste ha en internationalistisk politik. Protokollen visar inte klart vilket intryck det gjorde på debatten, men det kan inte finnas någon tvekan om att vår anarkist betonade att ”politiska och sociala frågor är nära förbundna”, och så vidare.²²

Det fanns inte en gnutta anarkism i det. Senare hittade Bakunin på lögnen att förslaget om direkt lagstiftning i hemlighet hade inspirerats av Marx. Ty det innebar att han, Bakunin, hade åsamkat en auktoritära fienden ett nederlag. Vad det betydde i hans plan kommer vi att se i nästa punkt.

4. Avskaffa arvsrätten

Som vi såg i kapitel 6 var detta en av de reformer på vilken Bakunin hade grundat sin operation i det liberala Fredsförbundet.²³ Den inte bara saknade allt som var anarkistiskt, innehållet var inte ens socialistiskt – precis som Marx hade hävdat.

Även om det programmatiska förslaget inte antogs eftersom det inte fick majoritet, så fick det verkligen fler röster än Generalrådets resolution, som hade skrivits av Marx. Röstfördelningen hade förvisso inte mycket med Bakunins operation att göra, för alla reformister kunde rösta på det och gjorde också det, speciellt om de inte kunde följa med i Generalrådets resonemang. Bara Bakunins tal i frågan gjorde flyktiga hänvisningar till tankar som skulle kunna påstås vara anarkistiska, men de gick utan tvivel över huvudet på delegaterna, precis som Generalrådets ekonomiska argument.

Men denna oavgjorda omröstning om en sidofråga var det enda slagkraftiga argument Bakunin fick

19 Freymond, *La Première Internationale*, Genève: E Droz 1962-1971, band 2, s 61-92; för Richards förslag, s 76-79.

20 *Ibid*, s 67.

21 Guillaume, *L'Internationale: documents et souvenirs*, band 1, s 198. För Bakunins senare rättfärdigande, se *Archives Bakounine*, band 1.2, s 212.

22 Freymond, *La Première Internationale*, band 2, s 17.

23 Se kapitel 6, avdelning 8, s 140 f.

ut av kongressen. Så han blåste upp det till en epokgörande händelse: Marx hade ”besegrats” om århundradets fråga! Det kvittade att Marx hade ”besegrats” vid Internationalens kongresser tidigare. Men från och med nu blev det en dogm i Bakunins klick att Marx hade blivit så uppslitande förtvivlad att den pangermanska diktatorn i London i ett fruktansvärt raseri där och då lovade att utesluta frihetens förkämpe ur Internationalen.²⁴

Det här skräpet upprepas i ett antal marxologiska verk, bara utifrån påståenden från de två självutnämnda lögnare som ledde Bakunins klick, och trots bevisen i Marx’ brevväxling och papper att inget sådant hände.

Det stämmer att en kamp för att slita isär Internationalen startade. Men inte i London som vi kommer att se i nästnästa avdelning.

4. Bakunins förstörande klick: den hemliga Alliansen

Först måste vi redogöra för det verktyg Bakunin utformade för att åstadkomma det han alltid såg som sin rörelses främsta mål: förstörelse.

Vi har sett att Bakunins plan när han gick med i Internationalen var att ta över den genom att i dess mitt placera ett av sina vanliga konspiratoriska byggnadsverk. Han hade arbetat på det sättet i ett kvarts sekel. Det är anmärkningsvärt att någon historiker kan svälja påståendet att Bakunin, på artig begäran från Generalrådet förändrade hela karaktären på sin livslånga verksamhet och tankesätt. Han vidtog bara sina vanliga åtgärder för att dölja det verkliga sakförhållandet för maktens ögon.

Bakunins operationer var förvisso lika vattentäta som ett durkslag, och Bakunin själv var en skvallerbytta. Vi måste förstå att Bakunins arbetssätt handlade om vad som gick att *bevisa*, inte så mycket vad som kunde vara känt. Under konspirationens förlopp blev många personer kontaktade av bakunister i rekryteringssyfte, och de kunde träda fram och tala om det även om de inte kunde förete den sorts dokumentation som dyker upp i bibliotek etthundra år senare. När (till exempel) någon av Bakunins kortlivade rekryter berättade för andra vad han höll på med, spred sig i praktiken en visshet som ringar på vattnet.

Carr nämner ett fall som blev nedskrivet. Charles Perron, som under en period var Bakunins hopp, gav ”en enastående redogörelse för ett samtal” som ägde rum ungefär vid Basalkongressen. Den ger en skymt av tänkandet:

Bakunin försäkrade honom att Internationalen i sig var en utmärkt institution, men att det fanns något bättre som Perron också borde ansluta sig till – Alliansen. Perron höll med. Då sa Bakunin att det även i Alliansen kan finnas några som inte var verkliga revolutionärer och var ett hinder för dess verksamhet, och att det därför vore en bra sak att bakom Alliansen ha en grupp av ”Internationella bröder”. Perron höll med igen. När de träffades igen några dagar senare sa Bakunin till honom att de ”Internationella bröderna” var en för stor organisation, och att det bakom dem måste finnas ett Direktorat eller Byrå med tre personer – av vilka han, Perron, skulle vara en. Perron skrattade, och höll än en gång med.²⁵

Namnet på konspirationen ändrade sig hela tiden i Bakunins sinne, men det var alltid samma hemliga maktorgan oavsett namnet på det. Att det skulle finnas en ”*Hemlig allians*” jämte den offentliga Alliansen var kärnan i Bakunins försvarskampanj – eller snarare förnekandet av dess existens – och är fortfarande det i en stor del av marxologernas angrepp på Marx för att han behandlade frihetens förkämpe, Bakunin, illa. Vi koncentrerar oss på detta i den nuvarande

24 Freymond, *La Première Internationale*, band 2, s 92-96; för Bakunins anmärkningar, s 94 f.

25 Carr, *Michael Bakunin*, s 363.

avdelningen.

Efter splittringen vid kongressen i Haag berättade Bakunin öppet hur han hade använt sin Allians* som ett verktyg för splittring under operationen i Fredskongressen som föregick satsningen på att ta över Internationalen. I boken som publicerades 1873 hyllade han öppenlydligt ”den splittring [mellan liberaler och hans egna revolutionärer] som för första gången fullbordades vid denna [Freds-] kongress”. Han skrev vidare: ”Frågan [om jämlikhet mellan klasserna] som till synes fungerade som förevändning för denna splittring hade redan på förhand blivit oundviklig, och ställdes av ’Alliansisterna’ i tydliga och bestämda ordalag.” Och sedan funderade han till och med på frågan om vad som kunde ha hänt om majoriteten hade antagit hans förslag om jämlikhet:

Om den borgerliga Kongressen hade agerat på detta sätt, skulle ”Alliansisternas” läge ha varit ojämförligt mycket svårare. Det skulle ha inletts en likadan strid mellan [Freds-] förbundet och dem som den som äger rum idag [1873] mellan dem och Marx.²⁶

Vi ser att hans eget tänkande helt rätt likställer splittringsoperationen i Fredsförbundet med hans splittringsoperation i Internationalen.

Förskansad i Internationalen bevarade Bakunin, som Perrons redogörelse visade, till en början sitt ”Internationella brödraskap” som en konspiratorisk kärna för att rekrytera framtida diktatorer. Under 1868 bestod dessa lärningar för att bli diktatorer över världen tydligen av omkring ett dussin kompisar – en siffra som vi vet att Bakunin för tillfället ansåg vara helt tillräcklig.²⁷

Men till och med denna lilla grupp sprack efter ett möte i januari 1869 med tio bröder närvarande. Carr förtäljer att ”det verkar ha utvecklats till ett protestmöte mot Bakunins diktatoriska metoder. Han behandlade brödraskapet som sin egen personliga domän och tog själv alla beslut rörande det.” Denna speciella grupp upplöstes snabbt formellt, men denna lilla detalj hindrade inte Bakunin att använda dess namn när det passade honom.²⁸ Vid ungefär samma tidpunkt låtsades Bakunin gå med på Generalrådets villkor att ”Internationella Alliansen” skulle upplösas, och nöjde sig med en sektion i Genève som skulle kalla sig Alliansen.

Med det bångstyriga ”Internationella brödraskapet” upplöst, gick Bakunin omedelbart vidare och bildade en ny konspiratorisk organisation för att fylla samma roll. Detta viktiga faktum uppgavs bestämt av konspirationens huvudorganisatör, James Guillaume, inte i sin fabulerande ”historia” om Internationalen, utan i sin sista bok, *Karl Marx, pangermaniste* (1915). Efter att ha nämnt att Internationella brödraskapet upplöstes 1869 på grund av interna motsättningar, skrev Guillaume: ”En ny hemlig organisation återupprättades genast av de första grundarna, Bakunin, Fanelli och Friscia”, och han avslöjade att han, Guillaume, också hade anslutit sig – trots alla lögnen han muntligen och skriftligen hade sagt om detta. Han lade fram en lista på åtta män som anslöt sig ”under 1869”, och ser man på, högst upp på den listan står hans eget namn och Schwitzguebels (som var den tredje personen som anklagades vid kongressen i Haag).²⁹

Detta yttrande räcker ensamt för att göra slut på den historiska kontroversen och bekräfta Haag-

* Namnet ”Alliansen för socialistisk demokrati” antogs inte förrän *efter* splittringen från Fredskongressen. Under operationen i Fredskongressen kallades konspirationen mest för ”Internationella brödraskapet”. 1873 kallade Bakunin den ”Alliansen för revolutionära socialister”. Och skrev så som om det var gruppens namn även under striden i Internationalen.

26 Bakunin, *Statism och anarki*, i *Archives Bakounine*, band 3, s 354. För de föregående citaten, s 353.

27 Bakunin, ”Brev till Netjajev”, 2 juni 1870, *Encounter*, London, augusti 1972, s 86. Bakunin ansåg att så få som tio räckte.

28 Carr, *Michael Bakunin*, s 367.

29 Guillaume, *Karl Marx, pangermaniste, et l'Association internationale des travailleurs de 1864 à 1870*, Paris: A Colin 1915, s 55 f.

kongressens dom. För övrigt var Guillaumes bok, *Karl Marx, pangermaniste*, lika full av anti-semitiskt och rasistiskt tyskfientligt gormande som Bakunins skrifter.*

Oavsett vilket namn denna ”nya hemliga organisation” hade vid olika tidpunkter, tänkte Bakunin alltid på den som den *hemliga* Alliansen, till skillnad från den ”offentliga Alliansen”. Den ”offentliga Alliansen” var den front som användes för att lura den onda makten. Bakunin kanske återgick till namnet ”Internationella Alliansen för socialistisk demokrati”, som Albert Richard rapporterade senare.³⁰ Det kvittar: ”Alliansen” blev det allmänna namnet på Bakunins operation i Internationalen, i Italien och Spanien såväl som Schweiz.

Genève-”Alliansen” agerade som centrum och gav instruktioner och råd till de italienska och spanska Alliansisterna, eller samordnade åtminstone fraktionsarbetet med dem.³¹ Fanelli och Friscia (vilka, som vi har sett, var med och grundade den hemliga Alliansen) var från den italienska respektive spanska gruppen. Albert Richard, som vid den tiden var lärjunge till Bakunin och arbetade som ”broder” i Lyons, skrev senare om hur bakunistiska agenter för omkring och höll kontakt mellan de hemliga Alliansgrupperna, och berättade hur Alliansen förmedlade ”fullständig samstämmighet” mellan Bakunin och bröderna vid tiden för kongressen i Basel. Richards redogörelse tog det helt enkelt för givet att de bakunistiska ”spanska grupperna”, ”schweizarna från [Jura-] bergen” och den ”dåligt organiserade italienska Internationalen” alla var delar av ”Alliansen”. För övrigt bekräftade Richards att Guillaume *var* medlem i den hemliga Alliansen.³²

De mer sofistikerade försvararna av Bakunins operation förnekar inte att *hemliga* bakunistiska grupper verkligen organiserades i Internationalen i (låt oss säga) Spanien. Således har A Lehning medgivit:

Det var Farga-Pellicer som, efter att 1869 ha tillbringat flera veckor i nära förbindelser med Bakunin, upprättade huvudlinjerna till en hemlig organisation ansluten till Internationalen i Spanien. På våren 1870, innan den första Federala kongressen i Barcelona, grundade han Alianza de la Democracia Socialista.³³

Lehning hävdar i själva verket bara att det inte finns dokument som juridiskt bevisar att denna spanska sektion vid namn Alliansen för socialistisk demokrati verkligen var en del av samma Allians som verkade i Schweiz under Bakunin. Man förväntas uppenbarligen tro att det var en slump att en hemlig organiserad fraktion i Internationalen spred sig i minst fyra länder.

I sitt mörklägningsarbete *L'Internationale* hävdade Guillaume till och med att ”Alianzas existens, en uteslutande spansk organisation, var okänd för oss” i Schweiz! Ändå har Lehning klart och tydligt sagt att de spanska konspiratörerna regelbundet rådgjorde med Bakunin ”om alla möjliga sorters frågor”.³⁴ Det är förstås teoretiskt möjligt att Bakunin höll till och med sin viktigaste organisatoriska ställföreträdare, Guillaume, okunnig om sina mellanhavanden (för det var vad alla hans lurade medarbetare ofta klagade på), men han kunde knappast ha hållit Guillaume omedveten

* Det finns en intressant sida av detta faktum. I egenskap av redaktör för konspirationens husorgan, *Bulletin de la Fédération Jurasienne*, hade Guillaume tryckt våldsamt antisemitiskt skräp i dess kolumner, (Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage; ein Beitrag zur Geschichte des Sozialismus vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis 1914*, Berlin: Colloquim Verlag 1962, s 276) men när han skrev sin bluff *L'Internationale* i 4 band hade han noggrant tystat ner den sidan av bakunismen. Det är ingen överdrift att säga att den skrevs i syfte att förvirra marxologer och lättlurade historiker.

30 Richard, ”Bakounine et l'Internationale”, s 121.

31 *Première Internationale (Colloque)*, s 432, artikel av M Molnar som använder ordet ”instruktioner”.

32 Richard, ”Bakounine et l'Internationale”, s 121-125, 142.

33 Lehnings inledning i *Archives Bakounine*, band 2, s XX. (”Democratia” stavas så där.)

34 Guillaume, *L'Internationale.*, band 2, s 273. Det citeras också i Lehning inledning till *Archives Bakounine*, band 2, s XXII. Lehnings inledning i *Archives Bakounine*, band 2, s XX.

om en hel sektion av organisationen i Spanien. Alternativet är att dra slutsatsen att Guillaume helt enkelt ljög som vanligt. Det är knappast någon förvånande slutsats: det var Guillaume som förklarade för kongresskommissionen i Haag att han vägrade svara på deras frågor, eftersom det var löjligt att ställa frågor till konspiratörer som är förpliktigade att inte avslöja sanningen.³⁵

På senare tid har också den hemliga Alliansens existens bevisats av innehållet i Bakunins brev till Netjajev den 2 juni 1870 (det som Confino hittade och som vi har nämnt mer än en gång i detta arbete). Bakunin skrev i förbigående:

Efter att för några år sedan ha grundat den hemliga Internationella revolutionära alliansen, kan och vill jag inte överge den för att helt och hållet ägna mig åt den ryska saken.³⁶

Jämte sådana direkta hänvisningar till den hemliga Alliansen, bör man lägga märke till Bakunins hänvisningar till den ”offentliga Alliansen”, eftersom sådana hänvisningar givetvis antyder förekomsten av en hemlig allians.

I ett brev från maj 1870 till nära medarbetare där största hemlighet anbefalldes, hänvisade Bakunin således till en rysk kamrat i Genève som inte kunde anförtros hemligt arbete, men ”å andra sidan har vi upprättat nära och ganska uppriktiga band till honom vad gäller frågan om Internationalen och Alliansens offentliga sektion”.³⁷ Grunden till Haag-kongressens åtgärd var just anklagelsen att det fanns både en hemlig och offentlig Allians. Som Venturi har skrivit, ”hade [Bakunin] aldrig givit efter för Generalrådets påtryckningar att upplösa sina oräkneliga Brödraskap, Allianser, etc.”³⁸ Detta är ett mycket märkligt uttalande, för det var inte frågan om ”påtryckningar”: upplösningen hade varit ett villkor för att släppas in i Internationalen, och Venturi använde denna obskyra väg att säga att Bakunin ljög sig in i Internationalen.

Det finns inte många mindre diskutabla påståenden i historien än slutsatsen att det Bakunin gjorde i Internationalen var varken mer eller mindre än vad han hade gjort i decennier, och av princip hade ansett att han skulle göra i alla breda rörelser som han infiltrerade.

Men detta är bara början av historien och vi nuddar bara vid bevisen. Det var i det sista skedet, under månaderna före Haag-kongressen 1872 som hela karaktären på Bakunins operation visade sig.

5. Bakunin förklarar krig

Så tidigt som på våren 1870 började Bakunin driva på sina anhängare att inleda den ”slutgiltiga striden” i Internationalen. Datum är viktigt, eftersom den senare mörklägningshistorien hävdade att det var de onda auktoritära diktatorerna i Generalrådet, under ledning av Marx, som drog kampen till sin spets genom att besluta att utesluta frihetens tappra förkämpar.

Detta datum står utom allt tvivel genom ett brev som Bakunin skickade till sin ställföreträdare i Lyons, daterat 1 april 1870 – 2½ år före kongressen i Haag. (Senare kommer vi att se ännu tidigare dokument, men inte lika detaljerade.)

Mottagare var Albert Richard, som fortfarande trodde att han var en av världens diktatorer. När Bakunin skrev detta brev förberedde den schweiziska federationen en kongress i La Chaux-de-Fonds och bakunisterna förväntade sig en kamp med sina *schweiziska* motståndare. Bakunin

35 Guillaume, *L'Internationale.*, band 2, s 344.

36 Bakunin, ”Brev till Netjajev”, 2 juni 1870, del 1, s 86. Men denna översättning från ryska säger ”Revolutionära förening” istället för ”Revolutionär allians”.

37 Bakunin, ”Brev till Mroczkowski m fl”, 31 maj 1870, *Archives Bakounine*, band 4, s 212.

38 Venturi, *Roots of Revolution*, s 437. Se även uttalandet på s 462.

försökte vidga Richards perspektiv:

Utöver sin lokala betydelse, kommer kampen som kommer att stå i La Chaux-de-Fonds att ha ett enormt allmänt intresse. Den kommer att vara föregångare och förelöpare till den vi måste inleda vid Internationalens nästa allmänna kongress.

Kampen ”vi måste inleda vid Internationalens nästa allmänna kongress”: inget kunde vara tydligare. Nästa kongress skulle bli kongressen i Haag. Och exakt vad skulle kampen föras *för*? Försvara frihetsälskarna mot de elaka auktoritära i London? Inte det minsta. Krigsorsaken var helt enkelt att tvinga på Internationalen den anarkistiska ideologin och programmet.

När Bakunin klargjorde motiven, nämndes inte med ett ord några hot från Generalrådet. Det var, förkunnade Bakunin, ett val mellan ”den allomfattande socialismens stora politik [*sic*] eller den radikala bourgeoisins småaktiga politik”. Det var en kamp för ”den allomfattande, socialistiska och enda staten” efter att ha avskaffat ”politiska stater” (vi avstår från att kommentera denna glidande användning av ”stat”). Detta, tillkännagav han, är frågorna för nästa kongress. Flera länder kommer att vara på vår sida. På Marx’ sida kommer de ”tyska ledarna [att vara], som till stor del är judar, det vill säga utsugare och borgare”. (Vi kommer att se mycket mer av detta skräp längre fram.) Så: ”Låt oss sluta våra led och förbereda oss för strid. Ty Internationalens och revolutionens seger står på spel.”³⁹

Detta var Bakunins utropande av det hemliga kriget, av sin hemliga konspiration.

Det var på många sätt ett förebud av vad som komma skulle. Alla våra fiender, skrev Bakunin, är judar: ”Jag har inlett en serie brev som svar till alla dess judiska och tyska skällande hundar. Jag vill göra upp med dem.”⁴⁰ När ni läser dessa brev (nedan), så kom ihåg att de dateras så tidigt som våren 1870.

Bakunins längtan efter en kraftmätning avbröts, först av det fransk-preussiska kriget och sedan av Pariskommunen. I efterdyningarna till Kommunen, *med Internationalen angripen av varenda regering i Europa 1872*, började Bakunin försöka tillintetgöra dem.

I början av 1872 samlade han sina hemliga trupper för att upprätta en organiserad kärna i Internationalens led på de ställen där de ännu inte hade gjort det. I ett brev till en ledande medbrottsling i den italienska federationen i mars, gav Bakunin sina konspiratoriska expertråd. För det första: på grund av regeringsförföljelserna kanske italienarna måste upplösa Internationalens offentliga organisation och inrätta en hemlig organisation. Men för det andra: en viktig uppgift gavs till ”era befintliga offentliga sektioner”. Det var att organisera hemliga kärnor jämte de offentliga sektionerna.

Jag tror att ni förr eller senare kommer att inse behovet av att i dem [de offentliga sektionerna] grunda *kärnor* bestående av de säkraste, mest hängivna, intelligentaste och mest energiska medlemmarna, kort sagt de närmaste. Dessa kärnor, själv nära sammanbundna och knutna till liknande kärnor som organiseras eller kommer att organiseras i andra regioner i Italien eller utomlands, kommer att ha ett dubbelt uppdrag: till att börja med ska de utgöra den inspirerande och levandegörande själen i det ofantliga organ som i Italien och på andra ställen kallas Internationella arbetarassociationen, och sedan kommer de att ta upp frågor *som är omöjliga att behandla offentligt*.... För så intelligenta män som ni och era vänner tror jag att jag har sagt tillräckligt.... Givetvis skulle denna hemliga allians bara acceptera ett mycket litet antal individer i sina led....

Denna ”hemliga allians” skulle, i enlighet med Bakunins vanliga lära, ledas av en hemlig general-

39 Bakunin, ”Brev till Richard”, 1 april 1870, Richard, ”Bakounine et l’Internationale”, s 128.

40 *Ibid*, s 129.

stab, medan ”armén” av manipulerade personer gjorde sitt arbete utanför den.⁴¹

Under dessa krigsförberedelser tog generalstaben ett ödesdigert strategiskt beslut.

6. Bakunins splittringskampanj

Fram till mitten av 1872 såg Bakunin troligen fram mot ett framgångsrikt övertagande av Internationalen. Omkring juli tog han det strategiska beslutet att istället rikta in sig på splittring.

Orsaken kan ha varit en rad bakslag eller besvikelser, men i juni drabbades han förvisso av ett bakslag som hade en avsevärd inverkan på honom. Generalrådet avvisade Alliansisternas förslag att hålla den kommande kongressen i Schweiz, det vill säga på Bakunins egen hemmaplan. Rådet accepterade det belgiska och nederländska förslaget att hålla kongressen i Haag. Utifrån Generalrådets synvinkel fanns det flera goda skäl för Haag. Det var bara utifrån konspiratörernas synvinkel som detta beslut var en fråga om bära eller brista.

Varför Bakunin *verkligen* gjorde detta beslut till sin stötesten för ett splittringsperspektiv är bara förbryllande på grund av att argumenten mot Haag var så svaga, faktiskt praktiskt taget icke existerande. En alternativ förklaring är att Bakunin helt enkelt hade bråttom att upprätta sin egen anarkistiska International utan ytterligare krångel, och inte brydde sig om förevändningarna.

Frågans historia visar denna svaghet öppet. Två andra städer, ännu längre bort från Schweiz, hade tidigare utan problem valts ut för samma kongress – det vill säga innan krigsutbrottet, Kommunen och dess efterdyningar. Den senaste kongressen i Basel 1869 hade valt Paris. I december 1870 tillkännagav Generalrådet att det skulle bli Mainz, vars avdelning var ivrig att få vara värd åt kongressen. När Generalrådet tog upp frågan den 18 juni 1872 visste det att belgarna hade föreslagit Haag (Nederländerna) 1869 och 1870, och nu låg samma förslag framför dem från nederländerna själva. Förslaget lästes upp av blanquisten Cournet, som dessutom själv lade sin egen röst bakom satsningen.

När Generalrådets subkommitté på rådets order möttes nästa dag för att lösa frågan, sas det att förutom schweizarna och italienarna så var *tyskarna* mot Haag. I protokollet från detta möte, som skrevs av Cournet, verkar det som om Engels tyckte att Haag var en bra plats eftersom så många av Generalrådets medlemmar ville delta. Det är åtminstone allt som dokumenteras i protokollet. Serrailier trodde att Haag skulle ge kongressen mer internationell uppmärksamhet. Och Marx!

Icke desto mindre poängterar Marx de faror som staden Haag utgör.

Oavsett vad det menar (det var enligt protokollet Marx’ samlade bidrag till diskussionen), så lät han inte särskilt entusiastisk över förslaget!⁴²

Som svar på protesterna från de schweiziska bakunisterna, påpekade Generalrådet ett viktigt faktum: av de fyra kongresser som Internationalen dittills hade hållit, hade redan *tre* hållits i Schweiz. Schweizarna verkade faktiskt hävda att deras lyckliga land skulle ha monopol på kongresser. Bakunisterna hävdade vidare att Haag inte låg ”centralt”, och eftersom detta uppenbarligen var löjligt, lade de till ännu ett skakande argument. Ett brev från Generalrådet hade pekat på att Schweiz var ”centrum” för den aktuella tvisten. Guillaumes bakunistiska *Bulletin* i Jura hade ett svar på detta: genom att välja Haag har *ni* valt en stad av värsta sort – ”*un milieu germanique*”! (Långt senare bad Guillaume om ursäkt för att vara så okunnig om Schweiz’ granne längre nerför

41 Bakunin, ”Brev till C Ceretti”, 13-27 mars 1872, *Archives Bakounine*, band 2, s 251 f.

42 All denna information om Generalrådets hantering av frågan finns i Generalrådets protokoll för de angivna datumen, *General Council of the First international*, band 5, s 230, 485, 488; även s 437 f.

Rhen, men det gör att man undrar över aspiranterna till en världsdiktatur.) Nederländarnas etniska karaktär var inte det enda som Guillaume var okunnig om, och han var lätt den mest begåvade bland de bakunistiska ledarna. Den viktigaste anklagelsen som klicken gjorde var att Generalrådet hade valt Haag ”för att säkerställa en färdig majoritet”. Men i själva verket hade den nederländska federationens delegater röstat *mot* Generalrådet om Haag.⁴³

Bakunisternas uppenbart ytterst svaga invändning mot Haag hjälpte inte deras fraktion, och kan ha skakat om Bakunins självförtroende. Hursomhelst höll Bakunin i mitten av juli ett krigsråd med sina schweiziska ställföreträdare för att fundera över den övergripande strategin. Det är tydligt att han ansåg att det såg sämre ut för ett framgångsrikt övertagande. I varje fall blev frågan om en splittring bara exakt hur det skulle gå till.

Det bakunistiska rådet beslutade: först ett sista försök att pressa Generalrådet att upphäva beslutet om Haag, men om Generalrådet stod på sig skulle Jurafederationen vägra att skicka delegater, samordna samma beslut med italienarna och spanjorerna och sammankalla en konkurrerande kongress. Under de följande dagarna vidarebefordrade Bakunin detta beslut till italienska ombud, förmodligen också till spanska ombud, för att få även dem att slå in på en splittringslinje.*

Det finns ett brev bevarat där Bakunin förklarar sin splittringslinje för en italiensk ställföreträdare, från 16 juli. Om Generalrådet envisades att utse Haag,

kommer italienarna och spanjorerna att anmodas göra det som jurassierna kommer att göra, det vill säga inte skicka några delegater till denna [Haag-] kongress, utan istället skicka dem till konferensen för de oliktankande och fria sektionerna i Schweiz, för att bekräfta och bevara deras oberoende och organisera sin nära federation, Federationen för de autonoma sektionerna och federationerna i Internationalen.⁴⁴

Den organisation som splittrarna skulle bilda vid denna konferens skulle framställas som att vara Internationalen.

Men omkring den 19 juli fick James Guillaume Bakunin att ändra sig angående linjens taktiska sida: hur man skulle få till stånd splittringen och samtidigt ge Generalrådet skulden. Den nya taktik som Guillaume hade utarbetat var att stanna på Haag-kongressen länge nog för att genomföra splittringen *där*, för att plocka åt sig delegater under förvirringen efter brytningen.

Men italienarna vägrade gå med på förändringen, och vidhöll att man skulle splittra omedelbart och på ett ärligt sätt, istället för Guillaumes bedrägeri. Vid kongressen i Rimini, som inleddes den 4 augusti, förkunnade de italienska bakunisterna sin öppna splittring med Generalrådet, och uppmanade till en splittrarkongress i Neuchâtel (Schweiz) den 2 september, samma dag som kongressen i Haag. Men de spanska Alliansisterna, och även jurassierna, gick med på att följa Guillaumes nya plan: res till Haag och splittra *där*.

Vid Jurafederationens kongress den 18 augusti förklarades den nya splittringslinjen. Först antogs en ”princip om autonomi” (autonomi för federationer och sektioner), som bland annat krävde att

43 För Generalrådets uppfattning se, utöver de föregående noterna, speciellt det formella brev som skickades till schweizarna, *General Council of the First international*, band 5, s 437 f. För bakunisternas ståndpunkt, inklusive Guillaumes blunder, se Guillaume, *L'Internationale.*, band 2, s 301-302.

* Redogörelsen här kommer att följa fakta som de sammanfattas av A Lehning i hans utgåva av Bakunins verk (Lehnings inledning i *Archives Bakounine*, band 2, s XXXV-XXXVII) – plus Bakunindokumentet själva. Som försvarare av Bakunin kan Lehning knappast misstänkas för att gynna Marx. Men vi följer bara Lehnings fakta. Även om han beskriver splittringskampanjen, så använder han aldrig det dåliga ordet ”splittring”, och verkar skriva som om en sådan splittringsoperation var en lika normal aktivitet som någon annan. Jag har tvingats lägga till referenser till de relevanta dokumenten. Lehnings sammanfattning anger dem oftast inte.

44 Bakunin, ”Brev till Gambuzzi”, 16 juli 1872, *Archives Bakounine*, band 2, s 134.

Generalrådet skulle avskaffas. Sedan påtvingades delegaterna ett ”imperativt mandat” (bindande order) för att avgöra vad man skulle göra när de marxistiska auktoriteterna vägrade avskaffa Generalrådet. De bakunistiska delegaterna beordrades att lämna. De skulle också lämna om bakunistiska delegater vägrades tillträde. Bakunin hjälpte personligen till att utarbeta denna linje vid Jurakongressen.*

Den bindande ordern att splittra hemlighölls: den publicerades inte i Guillaumes *Jurabulletin* tillsammans med annat kongressmaterial. Men uppenbarligen av misstag publicerade ett bakunistiskt organ i Italien ordern den 27 augusti.

Under samma period vidtog Bakunin en annan hemlig åtgärd som skulle ha förkunnat en splittring om den gjordes offentligt. I juli och augusti hjälpte han till att grunda en slavisk sektion av Internationalen i Zürich (ett centrum för ryska studenter och emigranter). Den nya sektionen ansökte om medlemskap i Jurafederationen, inte till Generalrådet, från vilket den hemlighölls. Den 14 augusti skrev Bakunin dessutom ett program till den, som antog att splittringen var fullbordad. Programmet sa inte bara rakt ut att det var ”anarkistiskt” (vilket var lika olagligt som att kalla sig ”kommunist”), utan antydde också att Internationalen måste göras till en anarkistisk organisation. Programmet innehöll olika anarkistiska patentröslningar – såsom att avskaffa familjen och ateism – som Generalrådet givetvis skulle ha vägrat att kännas vid. Och det fanns en ännu tydligare provokation: det sa öppet att sektionen inte accepterade existensen av någon ”makt” i Internationalen och inga programmatiska ståndpunkter ”som påtvingats av antingen Generalrådet eller ens av de allmänna kongresserna”.⁴⁵

När den nya sektionens sekreterare skickade detta krigiska dokument till Guillaume för publicering i hans *Bulletin*, tystade den sluge Guillaume ner det.⁴⁶ Det var strax innan Haag-kongressen, och det skulle ha givit bevis på precis det som splittrarna skulle förneka med idealistisk ilska. Det är möjligt att Zürich-programmet i Bakunins ögon inte var tänkt att vara en öppen provokation: på Zürichs breddgrad levde han redan i sin egen anarkistiska International, om inte till och med i sitt eget universum. Som vi kommer att se fler gånger var Guillaume en halare bedragare.

När Bakunin återkom hem, kritiserade han italienarna för att göra ”ett mycket allvarligt misstag”. Denna frihetens förkämpe som i namn av principer krävde att få slippa all kontroll i Internationalen, fördömde sina anhängare för att ha brutit hans egen disciplin: ”Ni har glömt”, skällde han på dem, ”att vad gäller våra angelägenheter har ingen enskild rätt att *fare da se* [agera på egen hand] och vidta godtyckliga åtgärder”.⁴⁷ Så mycket var den anarkistiska antiauktoritarismen värd. I själva verket hade inte italienarna något att säga till om vid antagandet av Guillaume-Bakunins nya splittringsstrategi, trots att Bakunin förväntade sig att de skulle lyda den blint.

Men i och med att Bakunin ännu inte hade upprättat sin mäktiga osynliga diktatur, var han tvungen att göra det bästa av italienarnas omedgörliga krav på en ärlig omedelbar splittring (lika omedelbar som avskaffandet av staten). Den 31 augusti skrev Bakunin till sitt ombud i Italien, Gambuzzi, med en tydlig redogörelse för splittringslinjen. Först beklagade han italienarnas inriktning:

Italienarna borde ha handlat i samstämmighet med spanjorerna och jurassierna, som båda har beslutat att skicka delegater till Haag, men med tydligt angivna *imperativa mandat* som

* Texten i det Imperativa mandatet finns i *Archives Bakounine*, band 2, s 129. Denna rad instruktioner var bindande för *alla* delegater, och antogs givetvis med majoritetsomröstning. Hursomhelst är dess anti-anarkistiska ”auktoritära” karaktär uppenbar. Men för en klassisk genomgång av hur oförenligt det är med ett demokratiskt funktions-sätt, se Engels’ artikel efter kongressen om ”Imperativa mandat vid Haag-kongressen”.

45 Bakunin, ”Programme de la Section Slave de Zurich”, *Archives Bakounine*, band 3, s 185 f. Den version av programmet som Bakunin publicerade 1873 (utan några väsentliga skillnader) finns i band 3, s 379 f.

46 Lehnings inledning i *Archives Bakounine*, band 3, s XVIII, XIX.

47 Bakunin, ”Brev till C Ceretti”, 25 augusti 1872, *Archives Bakounine*, band 2, s 134.

beordrar dem att lämna kongressen i solidaritet, så fort majoriteten har uttalat sig för den marxistiska linjen, om vilken fråga som helst.

Splittra....om vilken fråga som helst: det var inte exakt vad planen sa, men det representerade Bakunins uppfattning om den verkliga linjen.

Men hur (fortsatte Bakunin) kan de ”katastrofala konsekvenserna” av italienarnas linje minskas? För det första har italienarnas ledare Cafiero redan rest till Haag för att vara med på kongressen ”med just denna avsikt”. Vad ska denne italiener som redan uttalat sig för splittring göra i Haag? Bakunin förklarade:

Han reser inte dit som delegat, utan som rådgivare till våra jurassiska och spanska vänner, där i synnerhet de sistnämnda befinner sig i en ganska delikat ställning visavi sina egna sektioner – förvisso inte demoraliserade men förvirrade av Marx och hans svärson Lafargues intriger.... Han [Cafiero] kommer att ge våra vänner från Jura och Spanien ett mycket kraftfullt element av mod till deras revolutionära beslutsamhet.

Så den främste splittraren från Italien skulle personligen närvara i Haag för att styra och ställa med de bakunistiska delegater som kunde tvivla på föresatsen att splittra (”om vilken fråga som helst”), som ett resultat av att bli ”förvirrade” av att för första gången höra andra sidan vid kongressen. Ur italienarnas synvinkel var Cafieros utnämning en säkerhet för att splittringsplanerna skulle genomföras enligt schema, och att de, i egenskap av förtida splittrare, inte skulle lämnas i sticket.

Slutligen gjorde Bakunins brev till och med en bedömning vid vilket exakt sammanträde som utmarschen skulle iscensättas ”högljutt”, och slog fast splittrarnas efterföljande kongress för att bilda en rivaliserande avbild av Internationalen.

Vi hoppas att den stora striden, den avgörande striden kommer att inledas vid kongressens andra sammanträde, och att spanjorerna och jurassierna sedan kommer att lämna kongressen under högljudda protester, i namn av sina respektive federationers självständighet och frihet, mot kongressens alla efterföljande beslut, men på samma gång förkunna och högtidligt intyga dessa federationers enskilda solidaritet med Internationalen, med hela världens proletariat.

Vi ser bilden: med all denna grymma disciplin och ”imperativa” kontroll från ledarna för de hemliga splittrarnas komplott, skulle dessa frihetens förkämpar genomföra konspirationen för att krossa Internationalen, samtidigt som de skulle ”protestera högljutt” om självständighet och frihet....

Efter det [fortsatte Bakunins brev] ska vi komma till *Saint-Imier* ... för att den 10-12 september hålla de fria federationernas kongress och sluta en närmare allians mellan dessa federationer, inte utanför utan i Internationalen.

*Sådan är planen.*⁴⁸

Tja, efter all denna planering utfördes den förändrade splittringsstrategin *inte* oförändrad av den bakunistiska ledaren Guillaume. Han la till en knorr. Den plan som vi har beskrivit hittills uppmanade med splittrarnas språk till en så kallad ”kall splittring”. Guillaume hade förvisso övertalat Bakunin att inte bryta sig ut före Haag. I Haag insåg han nu uppenbarligen med samma slughet att en ”kall” utmarsch av hans delegater kanske inte skulle bli fruktbar och säkert skulle bli avslöjande.

Säkert är hursomhelst att Juradalegaterna Guillaume och Schwitzgubel vid kongressen helt enkelt ignorerade det imperativa mandatet som de hade valts på. De övergav också den strategi de hade kommit överens med Bakunin om. Istället för kall splittring, övertalade Guillaume den bakunistiska fraktionen att *stanna kvar på kongressen för att tvinga majoriteten att vidta en aktion mot dem.*

48 Bakunin, ”Brev till C Gambuzzi”, 31 augusti 1872, *Archives Bakounine*, band 2, s 135.

Splittrarna kunde då skrika att ”marxisterna” införde sin förfärliga diktatur.

Denna tredje version av splittringsstrategin fungerade lysande – hos marxologer och historiker. Den schweiziska läraren från Jurabergen har inte fått det beröm han förtjänar som den stora lögnens strateg.⁴⁹

7. Rasism och splittrarnas kampanj

Trots standardmyten riktade, som vi har nämnt, den ideologiska kampanj som Bakunin drev under perioden fram till kongressen i Haag *inte* in sig på ”marxism mot anarkism”. Bakunins fokus var antisemitism och rasistisk tyskfiendlighet, och de två framställdes fritt som mer eller mindre samma sak.

I *KMR* 1 förklarade vi att den nutida vanan (efter Hitler) att behandla alla yttringar av antijudiska uppfattningar som samma sak är ohistorisk, och döljer den specifika innebörden i *rasistisk* antisemitism. Antijudiska fördomar på rasistisk grundval (”blod”) är relativt moderna som viktig rörelse. Stereotypen om den ”ekonomiska juden” var förvisso allmänt utbredd, men den rasistiska antisemitismen blev en rörelse i Tyskland först i slutet av 1870-talet och på 1880-talet.⁵⁰

De politiska och sociala antijudiska känslor (som också kan kallas antisemitism) som var utbredda före den tiden var ofta i grund och botten av samma sort som andra sorters främlingsfiendliga fördomar, vare sig de riktades mot briter och jänkare, spaggar och dagos, eller zigenare, rödskinn, blattar och så vidare i all oändlighet. En central indikator var behandlingen av judar som hade konverterat: när de blev kristna (som Heinrich Marx eller Heinrich Heine) förändrades deras juridiska situation definitivt. Men inom den rasistiska antisemitismen är det ”blod” som räknas. Det är ett annorlunda politiskt och socialt fenomen, i synnerhet utifrån dess historiska roll.

Den rasistiska antisemitism som lanserades av Stöcker och den kristna sociala rörelsen i Tyskland, eller den rasistiska Drumont-rörelsen i Frankrike lite senare, är den sorts antisemitism som hitlerismen förde till en höjdpunkt. Om hitlerismen är slutpunkten på dess utveckling, så finns ett antal pionjärer i dess början. En av dessa pionjärer var Bakunin, frihetens stora förkämpe.

Bakunins ideologi, faktiskt hans tänkande, var redan i början av hans första aktivism genomsyrad av rasism. Den tog först formen av en panslavisk rasism. Exempelvis var Bakunins ”Bekännelse” från 1851 lika fylld av förhårliganden av slavernas öde som den var full av det allra smutsigaste rasistiska orerande mot tyskarna. Vi måste betona att det inte var någon enkel tyskfiendlighet – i samma mening som den USA-fiendlighet som finns i många delar av världen idag. *Denna* tyskfiendlighet var en öppen tolkning av en världskamp mellan raser i ”blod”-hänseende. Under dessa år och även 1872 rörde sig Bakunins historieteori runt ”blod”-rasism i samma avseende som Marx’ historieteori rörde sig kring samhällets klasstruktur. Ett av de bästa exemplen på Bakunins övergripande rasistiska historieteori var i själva verket ett av hans fördömanden av Marx 1872. Medan Bakunin vanligtvis var orolig över slaviskt, germanskt och latinskt ”blod”, så försummade han inte att frammana farhågor för den Gula fara som hotade moder Ryssland från de kinesiska horderna.⁵¹

Således blev denna anarkist med ett tänkande genomsyrat av ras en av de första (kanske *den* första) person som lanserade en kampanj kring ”blod”-antisemitism – långt innan Stöcker och Drumont

49 Till och med Engels ansåg att Bakunin var slugare än Guillaume (se Engels, ”Brev till Marx, 6 mars 1877, Marx/Engels, *Werke*, band 34, s 38.). Men Engels kunde inte veta hur mycket Guillaume gjorde bakom scenen.

50 Se *KMR*, band 1, specialnot A och dess noter om detta ämne. Se även Massing, *Rehearsal for Destruction: A Study of Political Anti--Semitism in Imperial Germany*, New York: H Fertig 1967.

51 Hans fördömande 1872: Bakunin, ”Brev till *La Liberté*”, *Archives Bakounine*, band 2, s 163. Gula faran: Bakunin, ”Statism and Anarchy”, i *Archives Bakounine*, band 3, s 282 f.

och liknande som är mer kända för det. I Bakunins föranarkistiska liv dök (såvitt vi vet) judefientligt hat upp bara sporadiskt, kanske inte mer än bland andra av den ryska adelns ättlingar.⁵² Den spirade och blomstrade i hans strategi när han såg den som ett vapen mot sina motståndare i Internationalen. Det betyder inte att hans antisemitism bara var demagogisk: han gav dess stank fria tyglar när det passade hans ”frihetsälskande” operationer.

Detta mönster blomstrade på hösten 1869, det vill säga ungefär vid samma tidpunkt som Bakunin satte fart på sin kampanj för att ta över Internationalen. Omedelbart efter Baselkongressen publicerade Moses Hess ett kraftfullt angrepp på Bakunin som företrädare för barbari, despotism och våld. Angreppet hade ett helt igenom politiskt innehåll. Bakunin började genast skriva ett svar som inleddes med en lång antisemitisk tirad och hade rubriken ”Studie om tyska judar”.

Det är ingen vits att ta upp plats för att citera långa antisemitiska smädelser som var okända då men är välkända idag. Bakunin var fullt medveten om att han var pionjär på detta område, och skröt om det i ett stycke som också förebådade den för ”Sions vises protokoll” typiska fabeln om en judisk konspiration för att kontrollera världen – en tanke som utan tvivel tilltalade honom eftersom han tänkte sig själv som ledare för en konkurrerande konspiration med samma mål. Detta stycke är värt att citera:

Jag är medveten om att jag, när jag med sådan öppenhet uttalar mina inre tankar om judarna, utsätter mig för enorma faror. Många personer delar dessa tankar, men väldigt få vågar uttrycka dem offentligt, ty den judiska sekten är mycket mer formidabel än de katolska och protestantiska jesuiterna, och den utgör idag en verklig makt i Europa. Den härskar despotiskt inom handels- och bankväsendet, och den har invaderat tre fjärdedelar av de tyska journalisterna och en mycket betydande del av journalisterna i andra länder. Så ve den som gör misstaget att förarga den!⁵³

Detta var en tidig antisemitisk flygtur. Senare protesterade han inte mot att inte vara ”fiende till eller förtalare av judar”, och i vilket fall som helst fortsatte han att sprida sidor av förolämpningar mot judar i allmänhet: ”Utan allt moraliskt sinne och all personlig värdighet, letar de efter sitt sinnelag i smutsen, och har gjort skvaller till en daglig underhållning och tidsfördriv” – sådana saker, utan uppehåll.⁵⁴

I *detta* verk undantog han dessutom specifikt fem judar från sin kritik: ”Jesus, St Paul, Spinoza, Marx och Lassalle”.⁵⁵ Bakunin bad Herzen att publicera detta hätska utfall, men liberalen Herzen vägrade: ”Varför tala om raser, om judar?”, ville han veta. Viktigare var att Herzen frågade Bakunin varför han hade riktat sitt raseri mot en oviktig figur som Hess, men tog det lugnt med sin verkliga fiende, Marx.⁵⁶ Bakunins svar för oss tillbaka till huvudpunkten. Med sin vanliga kolossala slughet förklarade vår anarkist att det hela var en övning i taktiskt hyckleri.

Jag vet, sa Bakunin till Herzen, att Marx egentligen ligger bakom Hess’ förtal. (Tvärtom, alla visste att Hess inte hade något med Marx att göra vid den här tiden, men det kvittar.) Varför, fortsatte Bakunin, prisade jag då Marx? Av två skäl. För det första hans verkliga förtjänster. För det andra som en uträknad taktik. Du, Herzen, tycker att ”jag inte är beräknande” i rörelsen, men du har fel. ”Min inställning till Marx ... kommer att bevisa det för dig.”⁵⁷

52 Silberner, *Sozialisten zur Judenfrage...*, s 279 f; Carr, *Michael Bakunin*, s 152; Bakunin, *Confession*, s 98.

53 Bakunin, ”Etude sur les Juifs Allemands”, i *Oeuvres*, Paris: P-V Stock, 1895-1913, band 5, s 243 f.

54 *Ibid*, s 243, 255 för dessa citat.

55 *Ibid*, s 244.

56 Introduktion av Guillaume, i Bakunin, *Oeuvres*, band 5, s 230 f. Angående Herzen, se även Carr, *Michael Bakunin*, s 384 f.

57 Bakunin, ”Brev till Herzen”, 28 oktober 1869, citeras i Guillaumes introduktion, *ibid*, s 230, 232, 233 f.

Bakunin avslöjade sedan sin plan för att inleda kampen i Internationalen. *Den uträknade taktiken var att lugna Marx med översvallande lovord.*

... det kan hända att jag, till och med inom kort, kommer att inleda en strid med honom, inte på grund av den personliga förolämpningen [Hess' angrepp], förstås, utan på grund av en principfråga, apropå statskommunismen.... Då kommer det att vara en strid till döds. Men det finns en tid för allt, och kampens timma har inte slagit ännu.

Lägg märke till att hans plan att ”inleda en strid ... till döds” tog form dagen efter Baselkongressen, utan några förevändningar att den behövdes för att försvara sig mot påstådda orättvisor från Generalrådet. Tvärtom var Bakunin noga att betona att målet var ett direkt politiskt övertagande, ”på grund av en principfråga”, det vill säga anarkistiska principer.

Bakunin fortsatte med självbelåten uppskattning av sin egen slughet:

Jag har därför skonat mina motståndare av taktisk beräkning. Inser du inte att alla dessa herrar som är våra fiender utgör en falang som det är avgörande att splittra för att desto lättare kunna utrota dem?

Splittra och krossa (”utrota”). När Bakunin skrev privat övergav han hyckleriet: det är, förklarar han faktiskt, ”principen *Divide et impera* [söndra och härska]”. Vidare:

Om jag hade inlett ett öppet krig mot Marx själv idag, skulle tre fjärdedelar av Internationalsens medlemmar vända sig mot mig, och jag skulle ha ett ogynnsamt läge. Jag skulle förlora den terräng jag måste stå på. Men genom att inleda kriget med ett angrepp mot det slödder som omger honom, kommer jag att få majoriteten på min sida.

Sedan förklarade Bakunin ett annat knep han hade i samma rockärm: om Marx försvarar sina vänner mot mig ”så är det han som öppet kommer att förklara krig: i så fall kommer jag också att kliva ut på slagfältet, *och jag kommer att få rollen som 'den gode'*.”⁵⁸ (Den triumferande kursivering var Bakunins, den har inte lagts till här.)

Innan vi går vidare för att se vad Bakunin faktiskt avsåg med strategin att angripa ”slöddret” kring Marx, så låt oss säkerställa att vi förstår Bakunins medvetna användning av systematiskt hyckleri. Bakunins brev till Herzen som förklarade att han låtsades lovprisa Marx belyser en händelse under föregående år – en händelse som naivt nog har återopats av Bakunins försvarare och godtrogna marxologer.

När den bakunistiska Alliansen i december 1868 första gången skickade in sitt förslag att ansluta sig till Internationalen som ett parallellt internationellt organ, var Marx halvt road av hur fräckt förslaget var. Han skrev till Engels: ”*Herr Bakunin* – som ligger bakom detta ärende – kan till och med nedlåta sig att vilja ställa arbetarrörelsen under *rysk* ledning.” De franska medlemmarna i Generalrådet, berättade han, var rasande över förslaget. Marx hade hoppats att förslaget skulle tyna bort, men nu var det nödvändigt med ett offentligt avvisande.⁵⁹ Men först försökte han ta reda på vad Bakunin höll på med.

Han skrev till en rysk bekant i Genève och frågade vad hans vän Bakunin gjorde, och tillade inom parentes: ”Jag vet inte om han fortfarande är [min vän].”⁶⁰ Marx bekant visade det för Bakunin, som skrev ett brev med översvallande beröm till Marx. Han försäkrade att han *var* hans vän, ”mer än någonsin”, lovordade hans revolutionära linje, och avslutade: ”Du ser alltså, käre vän, att jag är din

58 *Ibid*, s 234 f.

59 Marx, ”Brev till Engels”, 15 december 1868, Marx/Engels, *Collected Works*, band 43, s 190.

60 Citerat i Marx, ”Brev till Engels”, 13 januari 1869, *ibid*, s 202.

lärjunge och att jag är stolt över att vara det.”⁶¹

Detta är smörande utifrån en uttänkt plan, av en man som organiserade sina anhängare som ett hemligt organ av konspiratörer för att ta över Internationalen. Ändå har denna genomskinliga bluff åberopats hundratals gånger för att visa att varm och ärlig vördnad från frihetens förkämpe inte kunde tränga in i monstret Marx’ hårda hjärta.

8. Bakunins politiska pogrom 1872

Vi återvänder till ”slöddret” kring Marx som Bakunin riktade in sig på. Det visade sig att det först och främst betydde judar: inte Marx’ vänner utan hela ”rasen”.

På grund av den tidigare nämnda utrensning av Bakunins efterlämnade dokument som hans skyddande vänner genomförde, är det svårt att säga hur mycket vår frihetsälskare hade drivit sin antisemitiska linje under perioden som slutade 1871, det vill säga innan inledningen av kampanjen 1872. Vi såg hur han protesterade mot det i sina brev till Albert Richard 1870,⁶² och det finns ingen anledning att tro att det var en villfarelse. Hursomhelst var det under hans kampanj 1872 före kongressen i Haag som Bakunin varvade upp sin antisemitiska attack.

Hans främsta propagandakanal var en rad cirkulärbrev till Alliansens viktigaste centrum, som vägledning till deras arbete. En handfull av dessa brev finns bevarade, ty de spreds så vida omkring som möjligt till Bakunins anhängare, och givetvis kunde inte hans vänner radera alla ur historien. De var långa och svamlade, precis som alla Bakunins verk.

Det första som kan konstateras om dem nu när de har återvänt till världen i *Archives Bakounine*, är att anarkistiska resonemang var en liten del av ordvalet. *Den viktigaste front där han försökte piska upp hatet mot ”marxisterna” var rent rasistisk agitation: långa antisemitiska tirader med speciell betoning på den judiska konspirationen att behärska världen, blandade med antityska haranger av lika rasistisk sort.*

Här kan vi inte göra rättvisa åt deras längd och omständliga tjatighet utan att tråka ut läsarna till döds, så vi kommer bara att citera speciellt intressanta stycken.

De av Bakunins försvarare som har tillåtit sig att nämna detta skräp har ursäktande betonat att han trots allt framställer ”judarna” som mycket intelligenta och dugliga. Men den rasistiska antisemitismen grundades på teorin om judarnas allt behärskande intelligens, till att börja med den första populära broschyr med agitatorisk antisemitism som skakade om Tyskland, av mannen som uppfann begreppet ”antisemitism”, Wilhelm Marr. Den antisemitiska teori som fyllde Bakunins cirkulärbrev var anmärkningsvärt lik Marrs berömda arbete – men Bakunin föregick Marr med ett år.⁶³

Det som särskiljde Bakunins antisemitiska produktion historiskt sett, var dess tidiga teori om en judisk konspiration. *Sions vises protokoll* skrevs trots allt först 1895-1900 och publicerades 1905. Men det är möjligt att det fanns ett direkt band mellan Bakunin och vissa skumma föregångare till förfalskningen av protokollen, så att protokollen å ena sidan och Bakunins utgjutelser å den andra utgjorde olika utvecklingar från en liknande källa.*

61 Bakunin, ”Brev till Marx”, 22 december 1868, Guillaume, *L’Internationale*, band 1, s 103.

62 Se ovan i denna specialnot, avdelning 5, s 238.

63 Angående Marr och hans broschyr, se Massing, *Rehearsal for Destruction*, s 6-10. Det är möjligt att Bakunin kände till Marrs tidigare arbete, angående detta, se *ibid*, s 6.

* Protokollens omedelbara anfader, Jacob Brafmans *Book of Kahal*, kokades ihop i mitten av 1860-talet och fick stöd från den ryska guvernören i Vilnius, Michail Muravjev. Den spreds till tsaristiska regeringstjänstemän, i synnerhet den politiska polisen. (Parkers, *An enemy of the people: antisemitism*, Harmondsworth: Penguin Books, 1945, s 27 f.) Bakunin kan ha känt till detta verk. Det är möjligt att konspirationsteorin hade en historia innan Brafman, jag vet

Bakunin gick mycket längre än det traditionella antisemitiska mönstret att bara förringa judar. Konspirationen att styra världen omfattade *alla* judar och sträckte sig över alla länder och klasser. Rothschild och Marx var båda medvetna deltagare i denna sammansvärjning. Detta är oförfalskat skräp à la *Sions vises protokoll* och bör inte tryckas ner i samma soptunna som vanliga antijudiska häftiga utfall.

I ett av sina första cirkulärbrev som skickades till Internationalens sektion i Bologna i december 1871, fanns det vanliga långa propsandet om judarnas allomfattande makt i Tyskland och på andra ställen. De kontrollerar företagsvärlden, politiken, journalisterna, storfinanserna och ”under senare år” har de börjat ta över socialismen.

Nå, hela denna judiska värld utgör en enda utsugande sekt, en sorts blodsugande folk, en kollektiv parasit, i sig själv glupsk och organiserad, och står inte bara över statsgränserna utan också över alla politiska åsiktsskillnader – denna värld står för närvarande, åtminstone till stor del, å ena sidan till Marx’ förfogande och å den andra till Rothschildarnas förfogande. Jag vet att Rothschildarna, reaktionära som de är och borde vara, uppskattar kommunisten Marx’ förtjänster högt, och att kommunisten Marx i sin tur av instinktiv lockelse och respektfull beundran känner sig oemotståndligt dragen till Rothschilds finansiella geni. Den judiska solidariteten, denna kraftfulla solidaritet som har överlevt under hela historien, förenade dem.

”Det måste verka egendomligt”, medgav Bakunin, men sambandet var detta: ”Marx’ kommunism” vill ha en centraliserad stat; en centraliserad stat kräver en central statsbank; en sådan bank föder upp judarna. Förstår ni? Så judarna som leder det tyska socialistpartiet arbetar för att vinna till sig ”Österrikes judar”, även Schweiz håller på att tas över. ”Generalrådet, som sedan länge hade övervägt planer på en allomfattande monarki, som hade fötts i Marx’ intelligenta hjärna”, gjorde 1869 det första försöket att förverkliga dem vid kongressen i Basel. Det var därför alla de här judarna ansatte mig, Bakunin, med sina ”smädelser och intriger”.⁶⁴

Multiplitera detta många gånger om, på sidor av skräp. I ett liknande cirkulärbrev, som ägnades åt skolning av Jurasektionen, fortsatte Bakunin med sina avslöjanden att det som skedde på Basalkongressen var ”en förfärlig konspiration av tyska och ryska judar mot mig”. Judarna var nu ”oöverträffade herrar” inom finansvärlden, hade ”monopol inom litteraturen” och hade inrättat en judisk redaktör på varenda tysk tidning. Det fanns ett fränt förtalande angrepp på den judiska religionen: Jehova var en ”mordisk gud”, Moses beordrade judendomen ”att massakrera alla folk för att upprätta sin egen makt”. Lyckligtvis besegrades och skingrades judarna, men som ett resultat av det bildade de ”en enorm kommersiell sammanslutning” för att suga ut alla andra nationer.⁶⁵

Sedan talade Bakunins cirkulärbrev faktiskt för en pogrom – som ryska populistiska anarkister förvisso gjorde senare, och anarkismens fader Proudhon hade gjort tidigare:

Därför avskyr folket i alla länder judarna. De avskyr dem så mycket att alla folkliga revolutioner åtföljs av en massaker på judar: en naturlig konsekvens, men en konsekvens som inte gör judarna till anhängare av en folklig social revolution.

Det följdes av en annan version av den för alla klasser gemensamma kapitalistiska kommunistiska konspirationsteorin. Judarna var födda borgerliga utsugare och hatar därför revolutionen. ”I grund och botten är judar i alla länder egentligen bara vänner till judar i alla länder, oavsett alla skillnader som finns vad gäller samhällsposition, utbildningsgrad, politiska åsikter och religiös tillbedjan.” En

inte.

64 Bakunin, ”Lettre aux International de Bologne”, *Archives Bakounine*, band 1.2, s 109, (för utdrag och mer även s 110, 111, 115 f).

65 Bakunin, ”Aux Compagnons ... du Jura”, *Archives Bakounine*, band 2, s 3 f.

döpt jude ”förblir icke desto mindre en jude”, vare sig han är reaktionär, liberal eller socialist.

Framförallt är de judar, och det upprättar ett band och en ömsesidigt olöslig solidaritet bland alla individer i denna enda ras, tvärsöver alla religioner och politiska och sociala skillnader som åtskiljer dem. Det är en stark kedja, på samma gång både brett kosmopolitisk och inskränkt nationell i rasmässig mening, och den binder samman finanskungar, som Rothschild, eller de vetenskapligt mest upphöjda intelligenser med de okunniga och vidskepliga judarna i Litauen, Ungern, Rumänien, Afrika och Asien. Jag tror inte att det finns en enda jude idag som inte darrar av förhoppningar och stolthet när han hör Rothschilds helgade namn.

Denna gång vill inte Bakunin göra några undantag. ”Varje jude” är auktoritär, ”det är rasens arv”.

Med denna tes arbetade sig Bakunin genom Rothschild, den liberale tyska ledaren Johann Jacoby, och ”den ansedda socialistiska skribenten Charles Marx”. Jämte dessa ”berömda judar” fanns en massa ”småjudar, bankirer, ockrare ... journalister ... socialister” och allt möjligt. De tjänade sina herrar och utbredde sig i det tyska socialistiska partiet. Som individer var de krakar. ”Men de är många, och vad värre är de en väldisciplinerad massa som bara väntar på ett tecken från sin herre [Marx] för att hålla sitt giftiga slem över de personer som har ådragit sig deras vrede...”⁶⁶

Denne man visste allt om ”giftigt slem”. Genomgående på hans omständliga sidor av skröp mot ”judarna”, riktade Bakunin alltid in sig på en politisk pogrom i Internationalen, mot Marx och den ”hebreisk-tyska sekt” som kontrollerade Internationalen på samma sätt som Rothschild kontrollerade bankerna.⁶⁷ Det fanns en skillnad efter Haag-kongressen: i Bakunins bok *Statism och anarki* var hans antisemitiska kloaksystem inte längre en flodvåg utan bara ett enstaka gurglande i den pladdrande anarkistiska strömmen. Förtalsjobbet var redan gjort.⁶⁸

9. Den stora förtalskampanjen

Under splittringskampanjen 1872 kompletterade Bakunin sin antisemitiska agitation med lika långa tirader av rasistisk tyskfiendlighet, där tyskar och judar inte alltid kunde särskiljas. Vi kommer inte att vara intresserade av den sortens rasism i sig själv, utan med den politiska kampanj för vilken den var förmedlare.

Det räcker att säga att (1) för Bakunin handlade det inte bara om ett förtal av ett helt folk, utan det formulerades också för att misskreditera just de tyskar som mest modigt kämpade *mot* Bismarcks regim och den tyska kejsarmakten, och (2) det var inte frågan om det tyska eller preussiska samhället eller staten, utan tyskt ”blod”.⁶⁹

När han gjorde detta hade han åtminstone två mål.

(1) Ett var att urskulda det ryska samhället i jämförelse, även om han alltid kom ihåg att skjuta in fientliga protester mot den tsaristiska staten, precis som mot alla stater. Det fanns ett antal stycken där han kom fram till ett tvetydigt förhållande av den ryska eller slaviska världen genom att ställa den mot en karikatyr av den germanska ondskan. I bakhuvudet på honom fanns ett accepterande av det ryska tsardömet som ett mindre ont, och vid minst ett tillfälle skrev han om det – så här:

Tyska erövringar skulle pangermanisera världen. Ryska eller slaviska erövringar skulle förr eller

66 *Ibid*, s 5, 6, 7, 7-9. (Det gäller alla citat sedan föregående not 62.)

67 Bakunin, ”Brev till C Ceretti”, 13-27 mars 1872, *Archives Bakounine*, band 1.2, s 255.

68 Några besläktade utbrott av antisemitism av bakunisterna 1872 anfördes i ett annat sammanhang i *KMR*, band 2, s 13.

69 Formuleringen ”blod” var uttrycklig, till exempel i Bakunin, *Statism and Anarchy*, i *Archives Bakounine*, band 3, s 237.

senare leda till att erövrarna sögs upp i de erövrade folkens civilisation. Båda är avskyvärda, men om det skulle bli alldeles nödvändigt att välja mellan dem skulle jag råda Europa att hellre välja slavisk eller rysk erövring.⁷⁰

I hans tänkande flätades detta samman med en apokalyptisk syn på ett krig mellan raserna om att erövra världen, där den "latinska rasen" och den "slaviska rasen" skulle förenas för att krossa den "tyska rasen" – "på dagen för slavernas slutgiltiga och oundvikliga strid mot tyskarna".⁷¹

Vi har nämnt att Bakunin vanemässigt såg på historien i rasistiska ordalag, och hans syn på rasernas kamp om världen överfördes helt och hållet till Internationalen. Han åberopade stöd från de franska, spanska, belgiska och italienska sektionerna, och utropade: "Det är den latinska världen som federaliserar, organiserar och reser sig i frihetens namn, mot Londons pangermanisters diktatur." Och när han fördömde Marx' "diktatur" förde han fram slagordet: "Mot pangermanismens enorma anspråk måste vi ställa de latinska och slaviska rasernas allians..."⁷² Dessa tankar upprepades ständigt. Det sista ordet till världen från denna "anarkism" var ett blodigt raskrig.

(2) Det pekade på det andra av dessa mål: att förtala Marx och "marxisterna" som kontrollerade Internationalen. De var inte bara en del av den Rothschild-judiska sammansvärjningen utan också agenter för den germanska faran. I ett av cirkulärbreven som utvecklade teorin om den judiska konspirationen avslöjade han således att Marx och Generalrådet, som var "fanatiskt hängivna sin diktator-Messias Marx", i själva verket var bismarckianer: "Det är pangermanism ... tanken på en pangermansk stat som underkastar mer eller mindre hela Europa under den tyska rasens makt, den ras som de tror är kallad att återskapa världen..."⁷³

(För att föregripa en punkt. Hur *visste* Bakunin att detta var hur "marxisterna" tänkte? Därför att det var så Bakunin tänkte. Marx måste tänka på samma sätt, man byter bara ut namnen.)

Bakunin påstod inte bara att Marx tänkte *som* Bismarck. Han beskyllde gång på gång Marx för att hans *medvetna* mål var att utnyttja Internationalen för att utvidga Bismarcks tyska imperium, som en god tysk patriot. Marx blåste upp faran från det tsaristiska Ryssland bara "för att vända den goda allmänhetens uppmärksamhet från hans eget fosterlands lystna planer, och för att Tysklands erövringar ska accepteras." (Om det var Marx' motiv fanns det inget behov att besvara Marx' angrepp på det Heliga Ryssland.) Enligt denna systematiska lögnare var Marx' "patriotiska mål" att göra det europeiska proletariatet sympatiskt inställt till Tysklands makt över världen. "Herr Marx har visat sig vara ... en ivrig patriot till det stora bismarckska fosterlandet, och inte någon internationell socialistisk revolutionär". Marx' "grundläggande" övertygelse var att "bara den tyska rasen" kan existera och härska som "mänsklighetens legitima representant". I själva verket arbetade Marx egentligen (medvetet) för Bismarck, ty de tyska socialisternas "samtliga handlingar" besjälades av en strävan att "utvidga *det [tyska] imperiets gränser så långt som möjligt*". Bismarck låtsades bara vara de tyska socialisternas fiende, eftersom de propagerade för "den tyska synen på staten" och inte för socialismen. "Att sprida denna syn är idag herr Marx' främsta intresse..."⁷⁴

Denna kampanj av ohämmat ligistartat förtal finns det exempel på idag, och det kanske har funnits

70 Bakunin, "Aux Compagnons ... du Jura", *Archives Bakounine*, band 2, s 29.

71 Bakunin, *Statism and Anarchy*, i *Archives Bakounine*, band 3, s 286.

72 Bakunin, "Brev till C Ceretti", 15 december 1871, *Archives Bakounine*, band 1.2, s 135; och Bakunin, "Lettre aux International de Bologne", *ibid*, s 106.

73 Bakunin, "Lettre aux International de Bologne", *Archives Bakounine*, band 1.2, s 106.

74 Marx' "patriotiska mål": Bakunin, "Aux Compagnons ... du Jura", *Archives Bakounine*, band 2, s 56. "Ivrig patriot": Bakunin, "Ecrit Contre Marx", *ibid*, band 2, s 172. Enda "legitima representant", Bakunin, "L'Allemagne et le Communisme d'Etat", *ibid*, band 2, s 108. Sista tre meningarna: Bakunin, "Statism and Anarchy", *ibid*, band 3, s 359 f, även hela stycket s 359-362.

värre förtal. Men 1872 och för den socialistiska rörelsen var det en nyhet.

Jämte de antisemitiska och tyskfientliga utfallen i Bakunins kampanj fanns ett tredje element, som också symboliserades av ständigt upprepade tirader. Det var en störtflod av systematiskt *personligt* förtal mot Marx. Det dolde något.

I stycke efter stycke underblåste Bakunin sina lurade anhängares fördomar med en beskrivning av Marx som ett förmligt monster. En del av de mer kortfattat citerbara skojigheterna var: ”så fåfång att det blir oanständig dårskap” ... fanatiskt ”skrytsam och ärelysten” ... fegt ... ”begiven på intriger som den verkliga jude han är” ... ”om någon vägra buga inför honom börjar han avsky honom” ... och så vidare, utan hämningar.⁷⁵ Det var inte frågan om bevis. Bristen på detaljer kompenserades med rena mängden av skräp.

Dessa motbjudande utdunstningar kan ge upphov till vissa misstankar...

10. Lögnernas förkämpe

Misstanken förstärks av ännu en rad ohämmade smutskastningar. Om och om igen upprepade Bakunin att monstret Marx ägnade sig åt systematiska lögner. Han spred ”de allra smutsigaste smädelser” mot alla, av vilket skäl som helst; han var ”sinnessjukt hämndlysten”; han var övertygad om att det var tillåtet med ”varje skändlighet” och ”fasa” mot en fiende; han försökte få ”dold och verklig makt” i rörelsen; han strävade efter att styra Internationalen med ”disciplin” under en ”diktatorisk styrelse”.⁷⁶

Vems porträtt är detta?

Det var inte bara ett påhitt. Det märktes att det var bilden av en verklig person. Han beskrev sig själv, med drag lånade från Netjajev. Han ville beskriva en skoningslös kandidat för fullständig kontroll över samhället. Han visste att hans fiende *måste* vara sådan eftersom det var det enda sättet att bedriva en sammansvärjning för att dominera världen.

I *KMR* 2 konstaterades att: ”Det var Bakunins vanliga sätt att anklaga Marx offentligt för precis det som han, Bakunin, planerade i hemlighet”. Titta tillbaka på detta stycke.⁷⁷

Detta mönster sträckte sig till hans uppdiktade Marx-anekdoter. Låt oss begrunda ett stycke som Bakunin skrev till en artikel med titeln ”Personliga relationer till Marx”, en samling personlig smutskastning och antisemitiska glåpord som inte innehöll några verkliga relationer till Marx. I detta laboratorieexempel på Bakunins metoder, ser vi honom bedyra sin personliga kunskap om att följande ägde rum 1848:

Och då, mitt under en halvt skämtsam, halvt allvarlig konversation, sa Marx till mig: ”Vet du, jag leder nu ett hemligt kommunistiskt sällskap som är så väldisciplinerat att om jag sa till en av dess medlemmar, ’Gå och döda Bakunin’, så skulle han döda dig.”⁷⁸

Man skulle kunna tro att Bakunin helt enkelt hade tappat kontrollen över sin illvilliga lögnaktighet. Nej, historien hade en faktisk grund. När han skrev detta i slutet av 1871 eller början av 1872 hade Bakunin gått igenom en politiskt organisatorisk samverkan med ett verkligt monster vid namn Netjajev, *som han visste inte bara trodde på att fungera på just det sättet, utan faktiskt också*

75 De speciella fraser som citerats här finns i *Archives Bakounine*, band 1.2, s 106, 123, 217, 218, och band 3, s 316. Men de är inte så mycket framträdande som korta.

76 Denna skit och ännu mer liknande finns i *Archives Bakounine*, band 1.2, s 106, 108, 122-127, 217-222, och band 3, s 316.

77 Se *KMR*, band 2, fotnot s 382.

78 Bakunin, ”Rapports Personnel avec Marx”, *Archives Bakounine*, band 1.2, s 127.

beordrade ett mord på en bångstyrig kamrat på liknande sätt.

Utan att här i detalj gå in på Bakunins välbekanta samverkan med denna urtyp till en ”revolutionär” gangster, så påminner vi läsaren om att när Bakunin lade dessa ord i munnen på en figur vid namn ”Marx”, så *visste* han att hans skyddsling Netjajev i december 1869, medan han organiserade en konspiratorisk grupp i en rysk stad, hade beslutat att en medlem i gruppen måste likvideras, och hade givit order om att han skulle mördas. *Gå och döda Ivanovitj*, hade han sagt till sina anarkistiska zombier, och de dödade honom. Fallet hade prövats inför domstol i Ryssland några månader tidigare och hade orsakat rubriker på kontinenten och misskrediterat den socialistiska rörelsen överallt. Bakunin beundrade Netjajev gränslöst som en revolutionär hjälte.

Betrakta nu själva de ordalag i vilka Bakunin smutskastade Marx: vem var det som verkligen gjorde lögner och förtal till ett medvetet system mot alla fiender? Hämdlystnad till en revolutionär dygd? Skändligheter och fasor ända till mord för att skrämma oppositionella? Svaret var först och främst att det var ett porträtt av netjajevismen, och hela mönstret godkändes uttryckligen av Bakunin i sitt eget namn. * Vad gäller skillnaden mellan ”dold makt” och diktatur, etc., har vi sett att dessa var vardagsmat i Bakunins lära om hemligheter.

Kort sagt: den långa harangen av förtal mot en påhittad person vid namn ”Marx” var inte bara slumpmässiga utbrott från en illvillig lögnare med fradga kring munnen. Det var ett självporträtt (som vi har nämnt, lite Netjajeviserad). Det var Bakunins uppfattning om hur en blivande diktator kunde förväntas agera, medan han inför de godtrogna massorna låtsades vara ett frihetligt helgon.

Bakuninmytens andra försvarslinje säger att Netjajev slog blå dunster i gamlingens ögon. Denna ursäkt var alltid tunn nog att genomskåda, men i och med den tidigare nämnda upptäckten av nya dokument gick den upp i rök.

Bakunin satte sig ner och skrev sitt långa brev den 2 juni 1870 till ”Pojken” (Netjajev) *efter* att han slutgiltigt hade godtagit sin kompanjons gangsterism i allmänhet och mordet på Ivanovitj i synnerhet. Men detta brev var inte ett tillbakavisande av netjajevismen: det var en *bekräftelse* av denna lilla mordiska nollas revolutionära förtjänster, och ett förslag om fortsatt samverkan – med ett förbehåll: *att Netjajev begränsade sina gangstermetoder till motståndare och inte tillämpade dem på Bakunin själv, som han hade börjat göra.*

I detta brev till Netjajev, då fakta var uppenbara och allt var känt och allmänt erkänt, sa Bakunin mer än en gång att han var helt överens med Netjajevs ideologi och arbetssätt. Våra program är ”identiska” upprepade han. (Det gällde också de broschyrer och andra dokument som representerade deras gemensamma tankar, även när de skrevs av Netjajev.) Bakunin försäkrade Netjajev om att även han förstod behovet av ”list och bedrägeri”, av ”jesuitiska metoder”, *men* bara mot rivaler och motståndare, inte bland oss själva.

Således måste denna enkla lag ligga till grund för vår verksamhet: sanning, ärlighet, ömsesidig tillit mellan alla Bröder och mot alla män som är förmögna att bli Bröder och vilka man själv skulle vilja blev en Broder – lögner, slughet, förvecklingar och om nödvändigt våld mot fiender.

Denna ”enkla lag” om lögner, list, bedrägeri och våld var vad båda två stod för – i motståndarnas rörelser som skulle förstöras inifrån. Du, Netjajev (skrev den äldre bedragaren), har utfört ”många

* Här tar vi inte upp en redogörelse av affären med Netjajevs ”Ljubavin-brev”, ett gangsterliknande hot mot utgivaren av en planerad rysk översättning av *Kapitalet*, en affär som figurerade när Bakunin kastades ut från kongressen i Haag. Det är en komplicerad komplot, och skulle ta mer plats här än vad den är värd. Jag hoppas kunna ta upp denna historia i en annan bok, men de viktigaste fakta är hursomhelst tillgängliga idag. (Se Carr, *Michael Bakunin*, kapitel 28. Men ett nödvändigt tillägg är Confinos inledning till sin *Violence dans la violence: le debat Bakounine-Necaev*, Paris: F Maspero 1973, s 13-93.)

smutsiga knep”, men det var alltid för saken. Trots allt ”borde den som är rädd för fador eller smuts avvisa denna värld och denna revolution”. Men – upprepade han hela tiden, eftersom det var huvudtemat i brevet – du måste begränsa användningen av ”polis- och jesuitiska system” till fienden, till ”fientliga partier”.⁷⁹

Han lämnade inga tvivel om måltavlan för de ”smutsiga knepen” och ”jesuitiska metoderna”. *Allt detta skrevs mitt under hans kampanj för att ta över Internationalen*. Om det finns något efterblivet barn någonstans som inte kan dra slutsatsen att han skrev om det han faktiskt höll på med att göra – i och mot Internationalen – så skrev han följande rent ut:

Organisationer vars mål ligger nära vårt måste tvingas att gå samman med vår organisation, eller åtminstone underordnas den utan att de vet om det, medan skadliga personer måste avlägsnas från dem. Organisationer som är fientliga eller rent av farliga för oss måste upplösas, och till sist måste regeringen krossas. Detta går inte att uppnå enbart genom att propagera sanningen, det är nödvändigt med list, diplomati, bedrägeri. Jesuitiska metoder eller till och med förvecklingar [*En annan översättning: mystifiering*] kan användas för detta....⁸⁰

Detta var utkastet till den kampanj av rasistiska smädelser, antisemitiskt skräp och personligt förtal som omedelbart följde.

Utifrån denna kampanjs synvinkel finns en sista upplyftande historia att nämna. Under ytterligare en månad efter att han hade skrivit det nämnda brevet till Netjajev fortsatte Bakunin att försöka återknyta förbindelserna med ”Pojken”. I början av juli reste Bakunin till Genève för att försöka ansikte mot ansikte. Och här bestämde han sig efter några veckor slutligen för att Netjajev var hopplös.

Därpå gav han den unge gangstern en lektion i vad gamla gangsters kunde göra. Efter att ha lämnat det sista samtalet med Netjajev med de vanliga artigheterna och en farvälkyss, satte han sig ner och skrev konfidentiella brev bakom mördarens rygg och avrådde sina vänner från vidare förbindelser. En vän mobiliserades för att stjäla tillbaka komprometterande brev som Netjajev hade stulit från honom, Bakunin. En annan vän ombads samarbeta i en annan liten intrig. *Det var att hjälpa till att sprida tron att det inte var Bakunin som skickade dessa varningar om Netjajev utan – Generalrådet i London*.⁸¹

Netjajev fick snabbt reda på vad som pågick. Han skrev till Bakunin: du gav mig en ”Judaskyss” vid vårt sista möte, nu är dessa brev en ”gemen, smutsig handling av hat”. Han tillade: ”Så du vill ... rulla i smutsen. Nå, rulla på bara!”⁸²

Det var de sista orden i Netjajev-Bakunins relation. De ekar fortfarande.

”Rulla i smutsen” är också en passande sammanfattning av Frihetens förkämpes karriär. Möjligen med undantag för Netjajev finns det ingen smutsigare personlighet i 1800-talets vänsterrörelses historia; det finns ingen mer illvillig kandidat till en oligarkisk diktatur; det finns inte något mer ”auktoritärt” kynne än detta; det finns inte någon mer systematisk representant för hätsk rasism och förtal, för lögn och ”revolutionärt” bedrägeri.

Det är hög tid även för marxologerna att sluta förhålliga denna grymma figur bara för att ”komma

79 Alla dessa citat är ur Bakunin, ”Brev till Netjajev”, 2 juni 1870 – ”identiska” program, del 1, s 82 (två gånger), 84, 87; utdrag, del 2, s 88, där det finns mer av samma sak. Se även del 1, s 81, 85, 89 för liknande försäkringar; ”många smutsiga knep”, del 2, s 92; ”fador eller smuts”, del 1, s 89; ”polis- och jesuitiska system”, del 2, s 92.

80 *Ibid*, del 2, s 88.

81 Bakunin, ”Brev till Talandier”, 24 juli 1870, i Confino, *Violence dans la violence*, s 193; för bakgrunden, se Confinos inledning, s 83-92.

82 Netjajev, ”Brev till Bakunin”, slutet av juli 1870, i *ibid*, s 195.

åt” Marx.

* * *

Not om A Lehning

Mina tillfälliga hänvisningar till Arthur Lehning, som har redigerat *Archives Bakounine*, och vanligtvis betraktas som en framstående vetenskapsman, kan ge anledning till frågor i läsarens sinne. Det skulle bli en utvikning att ge en fullgod kommentar om Lehning, och dessa läsare hänvisas till de utomordentliga sidor som ägnas åt Lehning i Aileen Kellys *Mikhail Bakunin*, (Oxford 1982), som jag såg först efter att denna not hade skrivits. Kellys öppenhjärtiga dom över Lehning krävde mod och integritet, och förtjänar en salut.

Specialnot C Det egendomliga fallet Franz Mehring

Myten om Lassalle och Marx som diskuterades i specialnot A fick sina definitiva rötter, om inte till och med sina första impulser, från Franz Mehrings penna.

Speciellt i detta sammanhang finns det också en myt om Mehring. Det är en besynnerlig sorts myt, för det är inte så mycket ett spridande av en förfalskning, en falsk historia, som ett tystande av halva sanningen. I fallet Mehring (och jag känner inte till några fler sådana fall) kan vi inte bemöta den vanliga beskrivningen av Mehring genom att skilja mellan vad som är sant och vad som är falskt, utan vad som är sant och vad som tystas ner.

De flesta människor som vet något som helst om Mehring, känner huvudsakligen, om inte bara, till honom som författare till en biografi om Marx, som ofta har kallats ”standardbiografen”. Angående Mehrings karriär känner de troligen bara, eller huvudsakligen, till det som de läser om honom i översättarens, Edward Fitzgerald, förord till den engelska översättningen av biografen.¹ Gängse tyska referenser är inte nämnvärt mer upplysande än denna redogörelse.²

I alla dessa sammanfattningar och i många böcker där han bara är en obetydlig person, kan den bild man får av Mehring kort beskrivas så här: här har vi en lysande intellektuell figur, historiker och litteraturkritiker, som under större delen av sitt liv var mot marxismen, men som vid den mogna åldern av 44-45 år inte bara anslöt sig till den socialdemokratiska rörelsen, utan också blev en av dess mest produktiva marxistiska förkämpar. Dessutom en *revolutionär* marxist, en bitter fiende till den revisionistiska strömningen, ända från början motståndare till Första världskriget, och slutligen tillsammans med Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht en av det tyska kommunistiska partiets grundare – kort före sin död i början av 1919.

Allt detta är sant. Om vi inte säger mer om denna sida hos Mehring så är det på grund av att han har blivit tillräckligt hyllad i ett flertal böcker och artiklar. Men det var bara ena sidan av den mänskliga blandning som Mehring var, och av praktiska överväganden tvingas vi vrida rodret i denna korta not genom att betona vad den andra sidan utgjordes av.

1. Mehrings omväg till marxismen

Det viktigaste faktum om Mehring som vanligtvis tystas ner är hans egendomliga politiska bana: han antog socialistiska uppfattningar långt innan han 1891 anslöt sig till det socialdemokratiska partiet (SPD), och vidhöll dem till synes tillsammans med vänster- och högerliberala ståndpunkter, även när han samarbetade med konservativa publicister. Poängen med att nämna detta komplicerade tankeliv är inte att anklaga honom för detta politiska lättzinne (även om det på hans tid gjordes av den revisionistiska högern). Poängen är att dessa socialistiska uppfattningar härrörde ur hans varaktiga beundran för Lassalle. Om han alltså på 1870- och 1880-talen vacklade om sina socialistiska uppfattningar, så började han som lassallean – och förblev lassallean.

När den socialistiska enheten uppnåddes i Gotha 1875, så lovordade Mehring lassalleanerna och smädade eisenacharna. I hans en gång ökända historia om det tyska socialdemokratiska partiet, som publicerades 1877-1879 (i olika och många upplagor), utsatte han de flesta partiledarna, i synnerhet också Marx och Engels, för ett föraktfullt och föraktligt förtal och smädelse av en ohämmad sort

1 Mehring, *Karl Marx: The Story of His Life*, New York: Covici 1935, s vii-xi [ej med i svenska översättningen. Förordet i svenska utgåvan skrevs av Bo Gustafsson – öa.]

2 Text: för den västtyska socialdemokratins ståndpunkt, se artikeln om Mehring i Osterrorth, *Biographisches Lexikon des Sozialismus*; för den östtyska officiella ståndpunkten se deras *Philosophenlexikon* (1983), där artikeln skrivits av samme Schleifstein som diskuteras nedan.

som var ovanligt till och med för dåtidens ”socialisttätare” (eller ”socialistdödare”). Men samtidigt lovordade han Lassalle som en framsynt statsman. Han skrev som beundrare av den gode nationalisten Lassalle mot den dåliga internationalisten Marx.

Låt oss omedelbart säga att bara en forskare har studerat den första halvan av Mehrings liv, hans politiska utveckling fram till 1891 då han anslöt sig till SPD. Det är Thomas Höhle, en östtysk expert på Mehring som 1956 publicerade sin *Franz Mehring: Sein Weg zum Marxismus 1869-1891*.³ (Västtyska recensenter menade att publiceringen bara hade blivit möjlig i och med det påtagliga tövädret 1956.) I den mån denna not hänvisar till denna period så grundar den sig på Höhle. Men vi ska inte inbilla oss att Höhle skriver som krossare av avgudabilder. Han vränger ut och in på sig själv för att framställa allt i vänligast möjliga ljus. Jag får intrycket av att Höhle hela tiden påminde sig om att hans ansvar mot vetenskapen krävde att hela sanningen måste dras fram, men att det inte krävde att han skulle trampa på avgudabilden och krossa den. Angående det ganska skamliga innehållet i Mehrings historia om den tyska socialismen från 1879 gör till exempel Höhle en vederbör-ligen upprörd sammanfattning som följs av ett enda exempel som han upplever så motbjudande att han ropar ”Nog nu!” och drar ner gardinen över den. Det finns stycken där Höhle ägnar ett stycke åt att med tungt hjärta slå fast vad Mehring sa eller gjorde, och sedan ägnar resten av sidan åt att rensa upp det. Bara en forskare som upprepar Höhles arbete – och det finns inte någon sådan, varken i det förflutna eller inom synhåll – kan bekräfta att han har givit oss alla nödvändiga fakta. Men jag är beredd att acceptera Höhles verk för vad det är, på grund av att dess ursäkter går att skilja från dess vetenskap.

Hursomhelst finns det inget mer.

Vi har sagt att Mehring anammade socialistiska åsikter långt innan han anslöt sig till SPD 1891. Frågan är: vilken sorts socialistisk politik anammade Mehring? Svaret är en ogenerat lassalleansk reformism.

Mehring hälsade de två socialistiska gruppernas förening vid Gothakongressen 1875 med entusiasm. I ett brev till Wilhelm Liebknecht uttryckte han sin önskan att hjälpa det nya partiet, genom att erbjuda det möjligheten att i pamflettform publicera en rad artiklar som han hade skrivit till den demokratiska tidningen *Die Wage*. Artiklarna var ett svar på angreppet från det största prokapitalistiska partiet, Nationella liberalpartiets, Heinrich von Treitschke, på SPD och katedersocialisterna. Katedersocialisten Gustav Schmoller gick i polemik mot Treitschke, och Mehrings bidrag tog formen av ett försvar av SPD och katedersocialisterna mot försvararen av en ”ren och skär” kapitalistisk politik.

Som Höhle anmärker: ”Det är kännetecknande för ’anti-Treitschke’ att det konservativa partiet, junkrarna och i synnerhet det tyska kejsardömet inte angrips ens indirekt. På ett ställe talar Mehring till och med vördnadsfullt om ’Kronan, landets högsta auktoritet’. Hans kritiska egg riktas mot liberalismen.”⁴ Mehring försvarade Lassalle, och underförstått SPD, från Treitschkes angrepp genom att förneka att Lassalles agitation var ämnad att uppvigla arbetarklassen. ”Lassalle har aldrig, som du påstår, vädjat till lössläppta lidelser och massornas ’vilda aptit’. Den stora grundläggande tanken i hans agitation var att vetenskap [Wissenschaft] var det enda som kunde lyfta upp arbetarna till en så hög bildning och välfärd som det anstår dem...”⁵ Enligt Mehring blev arbetarna

3 Höhle, *Franz Mehring: Sein Weg zum Marxismus 1869-1891*, Berlin: Rütten & Loenig 1958. Det är den halv-officiella biografi som publicerades i Östtyskland, den mest omfattande behandling som finns tillgänglig. Den är helt och hållet skriven inom ramarna för den officiella linjen, och försöker kombinera en ståndpunkt som behandlar Mehring som en stor marxist samtidigt som den medger hans lassalleanska ”avvikelser”. På sitt eget sätt har den precis som sin huvudperson ett Janusansikte, men med en annorlunda uppsättning ansikten.

4 Höhle, *Franz Mehring*, s 100.

5 *Ibid*, s 94.

förnärmade över Treitschkes påstående att klasskampen inte gick att överbrygga.⁶ Mehring pekade på katedersocialisten Schmoller som ett exempel på en man med ”huvud och hjärta” som avvisade ”Manchesterismen” och den ohämmade kapitalismen och verkliggen överbryggade klyftan mellan arbetarna och män av bildning. Schmoller rekommenderas starkt för arbetarpubliken. Hela broschyren grundar sig i själva verket på den lassalleanska uppfattningen om socialismen som en allians mellan män av bildning (Wissenschaft) och arbetare till stöd för den ”moderna” ideologin om statliga ingripanden.

”Ner med den liberala korruptionen” är stridsropet i anti-Treitschke.

2. Sonneman-affären

Det är betecknande för Mehrings politiska utveckling att hans brytning med SPD var resultatet av en kombination av personliga och politiska faktorer. I maj 1876 accepterade Mehring efter några månaders arbetslöshet en anställning på Berlintidningen *Staatsbürger Zeitung*, som han själv tidigare hade angripit som en skandalblaska. På sitt nya arbete blev han snabbt indragen i ett litterärt och juridiskt gräl med en av de mest framstående liberala tidningarna i Tyskland, *Frankfurter Zeitung*, som gavs ut av Leopold Sonneman. Sonneman var riksdagsledamot för Progressiva partiet och ledare för dess liberala del. (Vänstern kallades i själva verket ”Sonneman-liberalerna”.) Tidningen lästes allmänt utomlands och dess utrikespolitiska täckning hade högt anseende. Viktigare var att den i allmänhet var positivt inställd till arbetarrörelsen och SPD.⁷

I en artikel den 21 maj 1876, strax efter att han hade anslutit sig till den rivaliserande tidningens redaktion, hävdade Mehring att Sonneman hade använt *Frankfurter Zeitung* för att gynna vissa affärsföretag för personlig vinning. Huruvida anklagelsen var sann eller inte är svårt att avgöra. Frågan drogs inför domstol två gånger. I en instans dömdes till Sonnemans fördel, i den andra avgjordes fallet till Mehrings fördel. Rätt ska vara rätt.

Men utifrån SPD:s synvinkel besvarade skandalen en allierad. I synnerhet hamnade SPD:s tidning i Berlin, *Berliner Freie Presse*, som var konkurrent till *Staatsbürger Zeitung*, på Sonnemans sida.

Det nyligen enade partiets kongress, som hölls i Gotha 1876, tvingades ta upp frågan. *Vorwärts'* redaktör Liebknecht, som tidigare hade hållit tyst om frågan, försvarade Sonneman som ”ett demokratins bålverk”. Liebknecht valde att ignorera innehållet i anklagelserna mot Sonneman.

Denna relativt oviktiga strid drev Mehring i riktning mot *Nationalliberalerna*, ett Bismarckvänligt parti där även de flesta katedersocialister var medlemmar. Gothakongressen 1876 hölls mellan 19 och 23 augusti. Mehring började den 1 september arbeta på en polemik mot SPD i *Madgebürger Zeitung*. Resultat, med titeln *Zur Geschichte der Deutsche Sozial-Demokratie*, publicerades i januari 1877 som en pamflett inför riksdagsvalet. Den reviderades och publicerades av *Weser Zeitung* som *Die Deutsche Sozial Demokratie, Ihre Geschichte und ihre Lehre; eine historisch-kritische Darstellung*. Den reviderades på nytt och utvidgades 1878. Det kom en tredje upplaga 1879. En populariserad version i artikelserieform trycktes i *Die Gartenlaube*, ”Zur Geschichte der Sozialdemokratie”. Denna sistnämnda var till och med ännu mer personligt fientlig mot rörelsens ledare.⁸

Hela verket genomsyrades av en hjältedyrkan av stora, eller åtminstone viljestarka, män som gjorde historia. Lassalle var det främsta exemplet. ”Den tyska socialdemokratin ... stampades fram ur marken med hjälp av en enväldig mans starka vilja.”

6 *Ibid*, s 95.

7 *Ibid*, s 108.

8 Se Höhle, s 123, för en sammanfattning av skriftens historia.

Men det här var inte bara mäktiga män. De var farliga. Mehrings tidigare (och framtida) vän Liebknecht var ”en förespråkare av omstörtande verksamhet” som ”nästan verkar ha fått i sig en omätlig lust att fylla folks hjärta med hat, avundsjuka och vrede med modersmjölken”.⁹ Marx och Engels var ”i sina sinnen njutningsmänniskor, som nästan som i avsky mot den världsliga tillvarons begränsningar och ändlighet propagerar omstörtande verksamhet som en sorts mefistofelisk sport”.

Internationalismen var den största synden. ”Denna decennielånga dispyt ... var i huvudsak resultatet av den internationalistiska kommunisten Marx’ utdragna kamp mot, och slutgiltiga seger över, den nationella socialisten Lassalles traditioner”.¹⁰

SPD:s dåvarande ledarskap följde bara en lång tradition. ”Det instinktiva hatet mot utbildning och kunskap som är så framträdande i dagens kommunism visade sig redan i rörelsens tidigaste början.” För Mehring finns det ingen skillnad mellan fientlighet mot de bildade *klasserna* och hat mot bildning som sådan. Schweitzer behandlades som ett offer för denna ”anti-intellektualism”. Hans (och även Lassalles) flört med Bismarck behandlades positivt. Mehrings egen tidigare kritik av Bismarck som liberal journalist kastades bort.

I ilska över SPD:s skymf mot honom om Sonneman-affären, övergav Mehring överhuvudtaget en stor del av sin tidigare politik. Revolutionsåret 1848 blev ”det galna året”; ”hat mot Preussen” fördömdes som ”den mest smaklösa av lidelser”. En verklig bottennotering nåddes när Mehring mitt under denna period tvingades konfrontera häxjakten mot den socialistiska rörelsen. 1878 drev Bismarcks regering igenom en lagstiftning i riksdagen som allvarligt begränsade den socialistiska rörelsens aktiviteter. Det var i efterdyningarna till Karl Nobilings och Max Hödels korkade mordförsök på kejsaren. Mehring stödde regeringens rättfärdigande av den antisocialistiska lagen. Socialdemokratin var förstås inte *direkt* ansvarig för angreppen, men den bidrog till den *mentala förvirring* som ledde fram till dessa angrepp. Mehring attackerade den socialistiska agitationens ”obegripliga omoral”.¹¹

De många upplagorna av denna antisocialistiska polemik var en stor kommersiell framgång. Kautsky säger att Mehring under dessa år var den borgerliga författare som SPD föraktade mest.

3. Dagen efter

Från och med 1879 började Mehring driva omkring politiskt och ekonomiskt. Bilden är av en man som nyktrar till efter en riktig supfest. Mellan 1878 och 1884 var han närmast knuten till *Weser Zeitung* som var Bismarckvänlig men också stödde frihandel och oroade sig över Bismarcks protektionism. Dessutom hade en del av de personer i SPD som var mest fientligt mot honom under Sonneman-affären lämnat partiet eller uteslutits. Bland dem fanns Johann Most och Hasselman från *Berliner Zeitung*.

Mehring blev alltmer desillusionerad med Bismarck. Han skrev en artikelserie som angrep Lagen om olycksfallsförsäkring, en rent lindrande åtgärd och en av regeringens välfärdsåtgärder som var tänkt att visa möjligheten till reformer med en ”social monarki”.

Det går att få en skymt av Mehrings förvirrade politik under denna period i hans svar på den antisemitiska demagogen Adolf Stöckers uppkomst. Stöcker var en protestantisk präst vars antisemitiska uppfattningar gav honom stöd från det kejsarliga hovet, och på 1880-talet kunde glädja sig åt en kort period av valframgångar. I en artikel om valresultatet i Berlin 1881 jämförde Mehring Stöckers anhängare – ”en brokig samling idioter” – med de ”beslutsamma, seriösa, ofta gråhåriga

9 *Ibid*, s 125.

10 *Ibid*, s 127.

11 *Ibid*, s 130.

arbetare” som stödde socialdemokraterna. Man ”upplever en stark känsla av skam över hur mycket mer sympatiska det nutida samhällets fiender förefaller än de som ogenerat framställer sig som dess professionella räddare”.

Sedan följde en egendomlig artikel där Mehring angrep den antisocialistiska lagstiftningen för att vara inkonsekvent: den tillämpades på en grupp demagoger men inte en annan.

Om denna lag inte riktas mot det socialistiska *målet*, som fortfarande kan förespråkas lagligt i respektabel, akademisk form, utan bara socialdemokraternas demagogiska *metoder*, då är det orimligt att kampanjer för helt andra mål men med hjälp av samma metoder tillåts använda det tyska kejsardömet som exercisplats. Men detta är uppenbarligen fallet eftersom antisemiternas och de socialt kristnas kampanjer är likadana som socialdemokraternas kampanjer, precis som ett ruttet ägg är likadant som ett annat.¹²

Det är i detta stycke oklart om Mehring argumenterar för att upphäva de antisocialistiska lagarna eller för att tillämpa dem på alla ”demagoger”. Det kan mycket väl bara ha varit ett försök att få en debattpoäng. Men Mehring gick konsekvent mot socialdemokraternas betoning av klassmotsättningarna, ända fram till den dag då han anslöt sig till partiet. Under de efterföljande tio åren skulle han grunda sitt allt hårdare motstånd mot den antisocialistiska lagstiftningen på att den var ineffektiv. Den minskade inte klassmotsättningarna, den ökade dem. Dess främsta konsekvens var att den drev arbetarklassen åt vänster. Som vi ska se drev den till slut Mehring åt vänster.

4. 1882 – ett år av förändring

Under påföljande år gick Mehring personligen och intellektuellt åt vänster i samma sicksackmönster. Vad gäller partipolitik närmade han sig det Progressiva partiet, och i mars 1882 förenade han sig med den liberala tidningen *Politische Wochenschrift*.

Mot slutet av 1882 gick han mot de antisocialistiska lagarna samtidigt som han fortsatte att klaga på ”partiets giftiga och okontrollerade demagogi [som] planterade tanken på mord i sinnet hos värdelösa typer som Hödel och Nobiling.”¹³ Poängen var att de antisocialistiska lagarna uppmuntrade den sortens demagogi. Mehring fördömde till exempel det idiotiska i att förbjuda den lagliga tidningen *Süddeutschen Post*, en relativt måttfull lokaltidning, vilket gav till resultat att partiets basmedlemmar bara kunde läsa den radikala *Sozialdemokrat* som publicerades illegalt i Zürich.¹⁴

Exempel på sådan politisk schizofreni kan mångfaldigas i oändlighet. Detaljerna behövs inte för att teckna ett politiskt porträtt av Mehring. Han var en man som vanns över av socialdemokraternas *ökande styrka*. Ett *frontalangrepp* på ”marxismen” (dvs. den stridbara junkerfientliga och antikapitalistiska politik som var så tilltalande för gräsrotterna) skulle bara isolera angriparen från SPD:s medlemmar. Inom parentes förklarar detta också Mehrings senare vacklan på 1900-talet. En lång period av laglig verksamhet drog in element i partiet som hade tvekat att ansluta sig till ett olagligt parti. Parlamentariska och fackliga framgångar verkade åtminstone ge möjligheter för oändliga framsteg. Reformismen blev en mycket mer realistisk framtidsutsikt för partiet.

Inget av detta vill antyda att Mehring var en hycklande social streber. Om han hade varit det, skulle inte den väg som förde honom till socialdemokratin ha varit så slingrande och plågsam. Han ändrade sig för att han på ett ”realistiskt” sätt tog hänsyn till de förändrade omständigheterna. Den skicklige materialistiska historikern Mehring skulle ha förstått processen om han skulle förklara en

12 *Ibid*, s 146-147.

13 *Ibid*, s 154. Det finns för övrigt inga bevis för att någondera av de två blivande mördarna hade *något* med socialdemokratin att göra.

14 *Ibid*, s 162.

historisk persons politiska utveckling.

5. Sista hållplatsen

Mehring's sista uppehåll på vägen till socialdemokratien var Demokratiska partiet – en sammanslagning mellan de Progressiva och en utbrytargrupp från Liberalerna. Dess tidning, *Demokratischen Blätter*, redigerades mellan 1885 och 1887 av George Ledebour, som senare blev ledare för vänstern inom det socialdemokratiska partiet. Vid riksdagsvalen 1887 lyckades inte partiet erövra en enda plats. Tidningen lades ner. Som Höhle uttrycker det: ”1800-talets sista försök att ge liv åt ett radikalt småborgerligt parti misslyckades.”

1884-1885 var Mehring *Demokratischen Blätters* viktigaste litterära medarbetare. I en artikel med rubriken ”Über die Grundbedingungen sozialer Reformen” [Om betingelserna för sociala reformer] gick han igenom historien av försök till reform uppifrån (à la Bismarck-Lassalle). Han slutsats var negativ.¹⁵ För honom var ”sociala reformer underifrån” det enda *alternativet* till en revolution.

Under denna period blev Mehring alltmer öppet sympatiskt inställd till Marx. Han skrev flera artiklar i tidningen som populariserade Marx' och Engels' historiska studier. Det var vid denna tidpunkt (1885) som han kontaktade Engels om material till en planerad Marx-biografi. Engels var kallsinnig inför tanken.¹⁶ (Bebel, till vilken Engels anförtrodde sina tvivel om Mehring, var ännu mer kallsinnig mot Mehring.¹⁷) Men i juli uttryckte Engels beundran för Mehring's litterära talanger och uttryckte förhoppningar om att man skulle komma ihåg det ”om han kommer till oss igen, som han säkert kommer att göra, så fort saker och ting förändras”.¹⁸

Med början 1884 arbetade Mehring åt Berlintidningen *Volks-Zeitung*. Det var denna tidning som under de kommande åren skulle bli hans språkrör tills han drevs bort från den borgerliga journalisten till det socialdemokratiska partiet. *Volks-Zeitung* var sympatiskt inställd till socialdemokratien redan innan Mehring blev dess mest framstående skribent. I dess kolumner kunde Mehring fritt uttrycka sitt ökande intresse för partiet. För att ta ett exempel, följde han partiets interna politik nära under debatten om ångbåtssubventionerna, och gjorde klart att han stödde högern.¹⁹ Det vill säga att Mehring började se sig själv som en sympatisör eller anhängare, men sympatisör eller anhängare till högern.

I början av 1885 fördömde en bismarcksk tidning *Volks-Zeitungs* ”socialism”.²⁰ Det fanns ett visst berättigande i anklagelsen. Vartefter utrymmet för opposition krympte blev Mehring alltmer fientlig mot Bismarck. Det gick inte ett kvartal utan att ett nummer av *Volks-Zeitung* förbjöds. Ändå förblev Mehring promonarkist! På kejsar Wilhelms nittionde födelsedag talade Mehring ivrigt om förkroppsligandet av ”fosterlandets enhet”. ”Den grå figur som återställde det tyska kejsardömet står högt över dessa strider.”²¹ I en artikel den 13 april 1888 fördömde han de som agiterade mot monarkin som ”förrädare”.

Två år senare tog Mehring's karriär som borgerlig journalist slut på grund av en konflikt med monarkin. 1889 följdes den ”liberale” Fredrik III:s korta regeringstid av att den nye kejsar Wilhelm II besteg tronen. Mehring misstrodde delvis mannen på grund av hans ökända politiska sympati för Stöckers antisemitiska alternativ till socialismen.

15 *Ibid*, s 174.

16 Marx/Engels, *Werke* band 36, s 273.

17 *Ibid*, s 787.

18 *Ibid*, s 348.

19 Höhle, *Franz Mehring*, s 192.

20 *Ibid*, s 200.

21 *Ibid*, s 207. Syftar den ”grå figuren” på kejsarens ålder eller hans militäruniform?

Mehring angrepp på talet från tronen i november 1888 var, enligt Höhle, utan motstycke.²² Men den slutgiltiga krisen kom 1889. På årsdagen av den gamla kejsarens död den 9 mars publicerade Mehring en ledare. Den man som Mehring kort dessförinnan hade lovprisat som ”den som återställde det tyska kejsardömet” angreps nu som en representant för snäva dynastiska och militära intressen som inte var intresserad av det tyska folkets sociala problem.

Denna öppna brytning med Bismarck-Lassalles politik för en social monarki ledde till att Mehring uteslöts. Trots att inte ens de antisocialistiska lagarna gav någon laglig grund för aktioner mot Mehring, gjorde kejsarens och polisordförandens personliga ilska det nödvändigt för myndigheterna att agera. Det nummer av tidningen som innehöll detta kränkande angrepp på ”den som återställde det tyska kejsardömet” (nr 58) beslagtogs, trots allmänna åklagarens dom att det inte fanns någon laglig grund för aktionen. Mehrings kontor och hem genomsöktes och manuskript beslagtogs.

Den 17 mars publicerade Mehring en artikel som hyllade årsdagen av upproret 18 mars 1848. Samma dag förbjöd polisordförande von Richthofen alla ytterligare nummer av *Volks-Zeitung*. Detta är enligt Höhle den enda gången en borgerlig tidning förbjöds under de antisocialistiska lagarna. Rikskommissionen – som övervakade tillämpningen av de antisocialistiska lagarna – upphävde förbudet den 12 april. Icke desto mindre fick Mehrings stadiga förflyttning åt vänster och mot SPD ny kraft.

Men Mehrings faktiska brytning med *Volks-Zeitung* blev något av en antiklimax. Kort efter denna politiska episod blev han indragen i ett litterärt gräl med en framstående kritiker som, om Höhles redogörelse är riktig, hade arrangerat en bojkott mot sin tidigare älskarinna, som var skådespelerska. I vanliga fall skulle en litterär kampanj om en sådan skandal bara öka upplagan. Men Mehring utvecklade artikelserien till en undersökande broschyr som angrep pressens och teaterns allmänna korruption.²³ Denna speciella orättvisa var bara ett symptom. Orsaken var att pressen och teatern hade förvandlats till apparater för att tjäna pengar, vilket ledde till ett ökande lismande och nepotism. Eftersom *Volks-Zeitung* själv nyligen hade köpts upp av precis den sortens kapitalistisk entreprenör som Mehring fördömde, ledde kampanjen till att redaktionen rensades ut, även Mehring och Ledebour.

1890 upphörde de antisocialistiska lagarna att gälla. Den socialdemokratiska pressen var nu lättillgänglig för arbetare och vänstermänniskor som tidigare hade fått lita till tidningar som *Volks-Zeitung* som den enda *lagliga* press som var positiv till socialdemokratin och arbetarrörelsen. *Volks-Zeitungs* ägare hade därmed mindre att förlora på att göra sig av med sina vänsterredaktion. De skulle troligen hursomhelst inte kunnat tävla om den publiken. Mehring bojkottades i själva verket även av den liberala pressen, som dessutom förde en förtalskampanj mot honom. SPD:s press var i praktiken hans enda utväg.

Från och med 1 juni 1891 publicerades Mehrings korrespondens från Berlin praktiskt taget som ledarartiklar i SPD:s teoretiska organ, *Neue Zeit*, ”marxismens” ledande internationella teoretiska tidskrift. Mehring var ännu inte ens medlem i partiet. Han hade aldrig på något som helst sätt haft minsta kontakt med arbetarrörelsen eller med arbetare. Praktiskt taget så sent som dagen före gårdagen hade han hävdade att Tyskland behövde ett radikalt demokratiskt parti för att förhindra en seger för socialdemokratin. Höhles kommentar är: ”Vi är berättigade att betrakta Mehring och hans utveckling som ett typiskt exempel på de bästa tyska intellektuellas utveckling.”

6. Mehring som vänsteranhängare

22 *Ibid*, s 210. Han menar förstås att det var utan motstycke i den respektabla borgerliga pressen.

23 *Ibid*, s 271.

Mehrings rykte att ha varit vänsteranhängare före Första världskriget kommer från hans motståndare. Bara några år efter att han hade anslutit sig till rörelsen bröt den interna partikonflikten med bernsteinismen ut. Precis som Mehring rörde sig Bernstein under hela sin politiska bana mellan två ytterligheter. Båda drogs av klassinstinkt mot en radikalt demokratisk reformpolitik. Båda drevs i riktning mot socialismen av det ogästvänliga politiska klimatet i Bismarcks Tyskland. Före Första världskriget fanns det ingen massbas för en radikal reformpolitik i Tyskland. (Det fanns för den delen inte så stor bas för en sådan politik mellan krigen heller.) På 1890-talet rörde sig Mehring och Bernstein åt olika håll även om de rörde sig i samma kraftfält.

Mehring stödde de som var mot Bernstein. På grund av en uppenbart svag punkt blev han ett av partihögerns favoritmål. Under nästan 20 år hade han varit ökänd som en av partiets illvilliga offentliga motståndare. Bernsteins måttfulla förslag att revidera bort marxismen bleknade jämte Mehrings direkta och vida publicerade angrepp. Vid partikongressen i Dresden 1903 inledde Bernsteinanhängarna ett fullskaligt angrepp på Mehring, med början i Sonneman-affären 25 år tidigare. Han tvingades avgå som skribent för *Neue Zeit* och som redaktör för *Leipziger Volkszeitung* tills dess partiets verkställande kommitté hade undersökt anklagelserna. Men den pamflett han skrev till sitt försvar, *Meine Rechtfertigung* [Mitt rättfärdigande], blev en fantastisk polemisk framgång och han blev fullständigt upprättad. Partiexekutiven utfärdade ett offentligt uttalande som anmodade honom att återuppta sitt partiarbete.

Mehrings motstånd mot bernsteinismen var ur personlig synvinkel helt förnuftig. Han hade ganska nyligen tvingats bort från just den radikala demokratiska miljö som Bernstein ville få kontakt med. Viktigare var att Mehrings lassalleanska sorts reformism inte var direkt inblandad i den revisionistiska striden. Lassalles goda rykte var fortfarande utbrett i partiet och hans speciella patentlösning – statligt stödda kooperativ som belöning för ett promonarkistiskt politiskt program – var inte längre tillräckligt tillämplig för att vara måltavla för politiska angrepp.

7. Mehrings Marx-biografi och dispyten med Kautsky 1913

Mehrings roll under dispyten med Bernstein har dragit uppmärksamheten från hans tidigare reformistiska förflutna. Som ett resultat av det har de politiska vinklingarna i hans prolassalleanska Marx-biografi sällan blivit erkända för vad de är.

Det härrör ur ett större problem. I allmänhet har de flesta historiker följt Mehring i fotspåren, och har minimerat de politiska skillnaderna mellan Marx och Lassalle. Exempelvis nämner vare sig Höhle eller Mehrings andra östtyska levnadstecknare, Joseph Schleifstein, Bernstein/Engels' anti-lassalleanska arbete som jag använde så flitigt i tredje kapitlet i denna bok.²⁴ Men frågan om Mehrings förvanskning av konflikten i sin biografi uppkom då boken skrevs. Meningsutbytet mellan Karl Kautsky och Mehring i *Neue Zeit* 1913 har begravts ännu djupare än Bernstein/Engels' bok.

Mehrings inställning i sin biografi är som beundrare av Marx som en ”stor man”, som dock är beredd att granska sitt ämne kritiskt, utan tabun. Det denna hållning döljer är att det som Marx kritiserar *för* är sin fientlighet mot Lassalle. Det vill säga, Mehring kritiserar ärligt sin hjälte, Marx, för att han är oense med Mehring.

Men Marx' politiska meningsmotsättningar med Lassalle måste minimeras. De skulle inte bara ha avslöjat knepet, utan också ha återuppväckt den gamla konflikten om partiets politiska inställning till den preussiska staten. Det var inte en fråga som socialdemokratin ville ställas inför 1913. Det var i grund och botten den konflikt som under de följande åren skulle splittra partiet. De personliga

²⁴ Joseph Schleifstein, *Franz Mehring: Sein Marxistisches Schaffen 1891-1919*, Berlin: Rütten & Loenig 1959.

motsättningar som, då som nu, åtföljde de politiska motsättningarna, måste upphöjas till orsaker till dispyten som var minst lika viktiga som de politiska meningsskiljaktigheterna.

För att ta ett exempel, så behandlas Marx' och Engels' offentliga brytning med von Schweitzer som småaktig fraktionism. Mehring går så långt att han säger att "man kan i [tidningen] förgäves söka en stavelse som smakar 'allians' med regeringen emot framstegspartiet."²⁵ Men på samma sida nämner Mehring själv de fem artiklar av von Schweitzer som "drog ... upp en mästerlig parallell mellan den storpreussiska och den proletärt revolutionära politiken i tyska enhetsfrågan". Med tanke på Mehrings eget politiska stöd till lassalleanismen under mer än ett decennium, främst på grund av sin egen dragning till det tyska kejsardömet, är detta att handskas vårdslöst med läsarna. Till och med i själva biografien är Mehrings politik i frågan faktiskt fortfarande densamma. Mehring avfärdar Marx' och Engels' fientlighet mot Preussen som ren lokalpatriotism. "Marx och Engels, som alla rhenländare, tänkte alltför föraktfullt om allt som låg öster om Elbe. I deras ögon hade den preussiska staten redan gjort alltför många misslyckanden."²⁶

Genomgående framställer Mehring motsättningarna mellan Marx och Lassalle som "överspelade". Men en fråga som *Mehring* valde att betona skulle inom ett år visa sig få avsevärd aktuell betydelse.* Det var frågan om den preussiska statens krigspolitik och socialdemokratins inställning till den. Under mer än 40 år hade de socialdemokratiska riksdagsledamöterna August Bebels och Wilhelm Liebknechts trots, som slungades i ansiktet på den preussiska staten under det franskpreussiska kriget 1870, hyllats som ett av de lysande ögonblicken i partiets historia. Marx och Engels hade alltid med stolthet pekat på Bebels och Liebknechts vägran att rösta på krigskrediterna. Mehring kritiserar dem hårt, speciellt Liebknecht: "I själva verket var Liebknechts och Bebels vägran att rösta ingen praktisk politik utan en moralisk manifestation. Hur berättigad den än kunde vara i och för sig, motsvarade den inte situationens politiska krav."²⁷ Det vill säga, Mehring inte bara rättfärdigar de lassalleanska ledamöternas stöd till kriget 1870, utan gör det också med en ordalydelse som inom kort skulle användas för att rättfärdiga SPD:s sammanbrott 1914, och vid en tidpunkt då allas uppmärksamhet riktades mot det kommande kriget. Mehring backar upp sitt resonemang med valda citat från Marx (och speciellt Engels), som pekade på ett visst obehag med Liebknechts och Bebels agerande *vid den tiden*.[§] Det väldokumenterade historiska faktum att Marx och Engels senare alltid pekade på denna handling med stolthet försvinner ner i minnets källare.²⁸

Mehrings biografi publicerades inte förrän efter att den revolutionära jordbävning som följde på Första världskriget hade förändrat det politiska landskapet. När Mehring dog 1919 kort efter att ha hjälpt till att grunda kommunistpartiet, hade dispyterna före kriget tonat bort i bakgrunden. Men 1913 provocerade Mehring själv fram en debatt om frågan Lassalle contra Marx i *Neue Zeit*, och denna debatt avslöjade den politik som låg bakom den bok han höll på att färdigställa.

I februari 1913 publicerade Mehring en artikel om "Ett partijubileum", för att fira 50-årsminnet av Lassalles "Öppna svar". I denna obehärskade artikel skrev Mehring en av de mest hyllande beskriv-

25 Mehring, *Karl Marx - hans livs historia. Del 2*, på marxistarkiv.se, s 42.

26 *Ibid.*

* Mehrings Marx-biografi blev färdig 1913. Den publicerades inte förrän 1918. Den preussiska stat som Lassalle och Mehring hade beundrat ansåg å sin sida att dess progressiva uppgift var att tysta boken. Den gavs ut 1918, efter segern för den proletära revolution som Mehring hade hoppats kunna undvika.

27 Mehring, *Karl Marx - hans livs historia. Del 2*, s 105.

§ Detta är en ganska komplicerad fråga som inte går att diskutera i detalj här. Bevisen pekar på att Engels, och bara Engels, under en kort tid ifrågasatte Liebknechts ståndpunkt. Det var inte ovanligt eftersom varken Marx eller Engels litade på Liebknechts politiska bedömningar. Mehring har inga citat från Marx som kritiserade deras vägran att rösta på krigskrediterna. Han tvingas nöja sig med att mödosamt omtolka ett yttrande av Marx som *hyllade* Liebknechts inställning.

28 Mehring, *Karl Marx - hans livs historia. Del 2*, s 104-108.

ningar av Lassalle (vars ”flammande ord väckte den revolutionära arbetarrörelsen i Tyskland”) som tidningen någonsin publicerat. Han utnyttjade tillfället till att angripa Marx’ underlåtenhet att uppskatta Lassalle. Han avslutade sin klagolåt om Marx’ ”hårda och ofta orättvisa kritik” med ett stridsrop mot ”Marx-prästerskapet” i partiet. Den enda specifika anklagelsen mot Marx var att han ”med en föraktfull handrörelse viftade undan det ’Öppna svaret’ och de andra broschyrer som väckte den tyska arbetarklassen väl så häftigt som de sjätte klassens teorier som de inte skulle slösa sin tid på att läsa”.

Karl Kautsky reagerade först bara med en kort redaktionell not som lät som om han ville släta över provokationen, och följde den i maj med en längre artikel som verkade vara angelägen om att så långt som möjligt gå Mehring till mötes. Men den korta noten räckte för att utlösa ett utbrott från Mehring, som skickades in innan maj-artikeln publicerades.

Mehring's artikel, ”Om motsättningarna mellan Lassalle och Marx”, kommer att bli en överraskning för alla som inte känner till Mehring's rykte som en av dåtidens berömda bråkstakar. Några höjdpunkter: (1) Han hävdade att de ”få raderna” i jubileums-artikeln bara var till för att få Kautsky att göra en riktig bedömning av Marx’ misstag om Lassalle. (2) Det var icke desto mindre Kautskys fel att motsättningarna mellan Lassalle och Marx hade blivit en tvistefråga, *eftersom Kautsky inte hade lyckats tysta ner Marx’ kritik av Gothaprogrammet*. (3) De väsentliga frågor som skilde Marx och Lassalle – om etatism, fackföreningarnas oberoende och så vidare – utesluts uttryckligen ur diskussionen eftersom de nu var överspelade.

Kautsky tvingades ta upp utmaningen i en större artikel, ”Lassalle och Marx”. Han började med det enda faktiska påpekande från Mehring som kunde bekräftas: anklagelsen att Marx var så fylld av motvilja att han vägrade läsa Lassalles alster. Kautsky förde till protokollet det (ännu inte publicerade) brev som Mehring citerade fel, och visade att Mehring's redogörelse var ett rent påhitt. Han fortsatte med att försvara publiceringen av kritiken av Gothaprogrammet mot det förkastliga kravet att den skulle tystas ner.

Kautsky avslutade angreppet på Mehring i en avdelning med rubriken ”Lassalleanismens återfödelse”. Han visade att Mehring's förhållande av Lassalles praktiska visdom att inte gå utöver arbetarnas medvetenhet, bara upprepade revisionisternas viktigaste argument. Han beklagade Mehring's nya fas, i synnerhet Mehring's jubel över fördunklandet av ”Marx’ sol” och det kommande nedtonandet av ”Marx-avgudandet”, och hans obehagliga anmärkningar om ”vördnad för Marx” och ”Marx-präster”. Det var Mehring's sätt att undvika en diskussion om de politiska frågor som var inblandade.

I juli 1913 svarade Mehring med en artikel som undvek alla de viktiga frågorna och framställde sig själv som ett offer för ”intellektuell terrorism” från de ”ståndaktiga försvararna av Zion i de marxistiska leden”. De angrep honom bara för att han vägrade på med på det ”traditionella svansandet för den officiella partilegenden”. Men Lassalle-legenden, som Mehring hade firat i sin ursprungliga artikel, fortsatte han att försvara.

Mehring behövde inte besvara Kautskys faktiska kritik av Lassalle i *Neue Zeit* eftersom han i sin bok hade ordet hela tiden, och inte ens behövde bry sig om sina kritiker. När biografien publicerades 1918 var Mehring ironiskt nog själv på väg att bli ett mindre ”marxistiskt” helgon. Hans biografi har därför alltid godtagits som ett kritiskt men positivt inställt ”marxistiskt” verk istället för det lassalleanska förtal det är.